

**MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI**

**19-20 MAY
2023**

**ZAMONAVIY INNOVATSION
TADQIQOTLARNING DOLZARB
MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH
TENDENSIYALARI: YECHIMLAR
VA ISTIQBOLLAR**

2-QISM

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik
konferensiya materiallari to'plami

<http://journal.jbnuu.uz>

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI**

**ZAMONAVIY INNOVATSION TADQIQOTLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH
TENDENSIYALARI: YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR**
mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari
to‘plami
(2023-yil 19-20-may)
2-QISM

JIZZAX-2023

Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to'plami – Jizzax: O'zMU Jizzax filiali, 2023-yil 19-20-may. 578-bet.

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari aks etgan.

Globallashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e'tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarini qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma'ruza tezislarini to'plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo'nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o'qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas'ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., PhD. Abdumalikov A.A.

Tahrir hay'ati a'zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., t.f.f.d.(PhD) Abdumalikov A.A., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), dots. Abduraxmanov R.A., Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD) Alibayev S.X., p.f.f.d.(PhD) Karshiyev A.A., f.f.f.d.(PhD) Sindorov L.K., t.f.f.d.(PhD), dots. Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD) O'rolov A.I., f.f.f.d.(PhD) Ibragimov X.H., f.f.f.d. (PhD) Alibekov D.A., f-m.f.f.d. (PhD) Sharipov X.F., p.f.f.d.(PhD) Mingboyev U.X., p.f.f.d.(PhD) Norbekova B.Sh., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Jo'rayev M.M., Boltayeva M.J.

Mazkur to'plamga kiritilgan ma'ruza tezislarining mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlarning to'g'riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

KIRISH

Bugungi kunda jahon miqyosida hududlar va hatto mintaqalarning siyosiy, iqtisodiy, madaniy jihatdan bir-biriga integratsiyalashib borayotganligini kuzatib turibmiz. Bu jarayonda jamiyat xavfsizligi va barqarorligini ta'minlash ustuvor omilga aylanib bormoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimiga yangi axborot-kommunikatsion texnologiyalarning tadbiiq qilinishi va rivojlantirilishi davr talabidir. Hozirgi davr, ya'ni "Axborot asri" har sohada axborot texnologiyalarini keng qo'llash talabini qo'yar ekan, mazkur yo'nalishda chuqur bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan yosh kadrlarni tarbiyalashga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

Zamonaviy ta'lim jarayonini rivojlantirish maqsadida mediata'lim dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlaridagi ilmiy markazlar tomonidan o'rganilmoqda. Mediata'limdan ko'zlangan maqsad esa yosh avlod mediasavodxonligini shakllantirishdir. Shu boisdan ham nufuzli ilmiy tadqiqot markazlarida jamiyat xavfsizligi va barqarorligini ta'minlashda mediata'limning imkoniyatlari va raqamli OAV tushunchalarini ilmiy jihatdan yoritish va tadqiq qilish ko'lamini aniqlashga alohida e'tibor qaratilgan. Demak, aytish mumkinki, boshqa sohalar qatori aniq va ijtimoiy fanlar tizimida rejalashtirilayotgan ilmiy tadqiqot maqsadlari, usullari va natijalarini O'zbekiston mediata'lim tizimiga tadbiiq qilish kelajakda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda o'z samarasini beradi. Ayniqsa 2019-2021 yillarda xalqaro Internet axborot tarmog'ida milliy kontentni rivojlantirish kompleks dasturi tasdiqlanishi e'tiborga molik. Mazkur dasturda milliy kontent va IT-startaplar rivojlanishini qo'llab-quvvatlash davlat fondini tashkil qilishga alohida e'tibor qaratilgan.

Bu borada zamonaviy innovatsion tadqiqotlar, ularning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari muhim ahamiyatga ega desak mubolag'a bo'lmaydi.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan bu yo'nalishdagi islohotlar samarasini yaxshilash, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha o'z yechimini kutayotgan muammolar yuqori salohiyatli ilmiy maktablar o'rtasidagi muhokamalar, munozaralar va ilmiy ma'ruzalar jarayonida o'z yechimini topadi.

Anjumanda ilg'or fundamental va amaliy tadqiqotlarning natijalari, mamlakatimizning intellektual nufuzini oshirish hamda izlanishlar natijasini tijoratlashtirish masalalari muhokama qilinadi.

Shu bilan birgalikda anjumanning asosiy maqsadlaridan biri, axborot kommunikatsiya texnologiyalari va dasturiy ta'minotlarini yaratishning ilmiy asoslarini takomillashtirish va ularni murakkab tizimlarni boshqarishda hamda ta'lim va ilmiy tadqiqot jarayonlarida joriy qilishning ilmiy, uslubiy va amaliy takliflarni ishlab chiqish, respublikamizda pedagogik kadrlar tayyorlash, yuqori malakali kadrlar tayyorlash istiqbollari hamda iqtisodiy sohalarida amalga oshirilgan islohotlarni yoritishdan iborat.

Anjumanning asosiy vazifasi, muhokama qilingan dolzarb muammolar va ularning yechimlari asosida O'zbekiston Respublikasini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish hamda ishlab chiqarish korxonalari muammolarini yechishga doir ilmiy

asoslangan takliflar berish, ta'lim muassasalari va ilmiy tekshirish institutlarida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini muvofiqlashtirishdan iborat bo'lib, sohada faoliyat ko'rsatayotgan yosh olim, katta ilmiy-xodim-izlanuvchilar, magistrant va iqtidorli hamda iste'dodli talabalarga o'zlarining tadqiqotlari natijalarini ilmiy jamoatchilik muhokamasidan o'tkazish uchun ham yangi bir imkoniyat yaratadi deb hisoblaymiz.

Anjuman natijasida professor-o'qituvchilar, talabalar, ilmiy xodim-izlanuvchi, mustaqil tadqiqotchi, tegishli sohalar olim va mutaxassislari o'rtasida o'zaro ilmiy-ijodiy hamkorlik muhitini hamda o'zaro fikr-mulohaza va tajriba almashishlari uchun sharoit yaratib beriladi, ularni fan-texnika taraqqiyoti yo'lida birlashtiriladi. Shuningdek anjumanda mamlakatimizning intellektual nufuzini faol reklama qilish hamda izlanishlar natijasini tijoratlashtirish masalalari nazarda tutilgan.

Muxtasar qilib aytganda, yetuk malakali mutaxassislarni tayyorlashda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish, tajriba orttirish, zamonaviy ta'lim jarayonini rivojlantirish va yangi o'qitish jarayonlarini soha muaammolariga bog'lash bo'yicha tizimli ishlarni yo'lga qo'yish kabi jarayonlarni jadal amalga oshirish katta marralarga erishishimizga turtki bo'ladi deb ishonamiz.

Shularni hisobga olib, turli iqtisodiyot tarmoqlarida innovatsion rivojlanish jarayonini va ilg'or texnologiyalarni joriy etishning hozirgi holatini chuqur o'rganish asosida uni yanada rivojlantirish yo'nalishlari va imkoniyatlarini muhokama qilish, respublika iqtisodiy salohiyatini oshirish va innovatsion tadqiqotlar uchun tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish, sohalarda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan amaliy takliflar ishlab chiqish hamda ushbu jarayonlarni rivojlantirishni davlatimiz tomonidan qo'llab quvvatlashning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish mazkur respublika ilmiy-amaliy anjumanning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Mazkur anjumanda ishtirok etayotgan turli soha olimlari, hukumat idoralari vakillari, qishloq xo'jaligi mutaxassislari asosiy e'tiborlarni iqtisodiyot tarmoqlarini innovatsion rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalar samaradorligini oshirishning yuqorida aytib o'tilgan tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy jihatlariga qaratsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi, deb o'ylayman. Anjuman yakunida soha tarmoqlarining iqtisodiy salohiyatini oshirish va ularni rivojlantirishning har bir yo'nalishidagi muammolarni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilib, tegishli hukumat idoralari va tashkilotlariga taqdim etiladi, degan umiddaman.

**Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universitetining Jizzax filiali direktori**

O.Turakulov

1-SHO'BA TA'LIM TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH: DOLZARB TENDENSIYALAR VA STRATEGIK YO'NALISHLAR

MUHANDISLIK TA'LIMI JARAYONIDA IMITATSIYALI MODELLASHTIRISH TIZIMLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

**p.f.n., prof. Usmanov Salaxdin Alikulovich,
Abduraxmanov Zoxidjon Baxtiyor o'g'li**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu ma'ruza tezisida muhandislik ta'limi jarayonida imitatsiyalash laboratoriyalaridan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: model, modellashtirish, imitatsiya, imitatsiyali laboratoriya, kompleks.

Imitatsiyalash laboratoriyalari mutlaqo har qanday jarayon yoki hodisalarni modellashtirish imkonini beradi va real hayotda amalga oshirish xarajatlari yuqori bo'lgan yoki tajriba o'tkazish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishning iloji yo'qligi sababli haqiqiy hayotda amalga oshirib bo'lmaydigan tajribalarni amalga oshirish imkonini beradi. Bunday laboratoriyalarning imkoniyati bir tajribada turli tabiatli hodisa va jarayonlardan foydalanish va tajribani optimallashtirish metodlaridan foydalanishga asoslangan.

Bu texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, o'rganilishi yoki sifat o'zgarishlariga duchor bo'lishi kerak bo'lgan tizim, dasturiy vositalar majmuasi yordamida to'liq imitatsiya qilinadi. Ushbu to'plam kamida qaysidir imitatsiyali modellashtirish tilini (masalan, CSL, Simula, GPSS, Simskript va boshqalar), modellarni vizual taqdim etish vositalarini, tuzilgan modelni optimallashtirish vositalarini, modellashtirish va optimallashtirish natijalarini qulay taqdim etish vositalarini o'z ichiga olishi kerak.

Masofaviy eksperimentlarni o'tkazish virtual laboratoriyalarida eksperimentlarni o'tkazish bevosita maxsus jihozlar, datchiklar, o'lchagichlar, boshqaruv elementlari va boshqalar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Eksperimentni o'tkazish, foydalanuvchini jihozga ulash va ushbu jihozni boshqarish va eksperiment natijasida olingan barcha ma'lumotlarni ro'yxatga olish uchun maxsus dasturiy ta'minotdan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Masofaviy eksperimentlarni o'tkazish virtual laboratoriyalari tarkibiga kirgan modellarni batafsil tavsiflaymiz.

Noyob jihozlarga ega laboratoriyalar. Bunday turdagi virtual laboratoriyalar noyob qurilma yoki uskunada eksperimentlarni o'tkazishni tashkil etuvchi internet portallari yordamida taqdim qilinadi, bunda foydalanuvchi faqatgina o'ziga kerak bo'lgan tajriba parametrlarini ko'rsatishi kerak bo'ladi. Misol tariqasida Suffa RT-70

radioteleskopini keltirish mumkin, unga internet orqali kirish mumkin.

Taqsimlangan asbob-uskunalar bilan jihozlangan laboratoriyalar. Bunday turdagi laboratoriyalar sirasiga bir-biri bilan yagona tizim sifatida o'zaro bog'langan, fizik jihatdan turli xil geografik mintaqalarda joylashgan turli xil qurilmalar va maxsus jihozlarni ko'rish imkonini beruvchi dasturiy komplekslar kiradi.

Bunday virtual uskunalar texnologiyalaridan foydalanishning afzalligi shundaki, deyarli har qanday ishlash va murakkablikdagi turli maqsadlarda o'lchash, nazorat qilish va diagnostika qilish tizimlarini yaratish imkoniyatining mavjudligi hisoblanadi. Bunda, asboblari va tizimlarning o'lchash va boshqaruv qismi maxsus qurilmalar asosida amalga oshiriladi (analogli va raqamli signallar uchun kirish/chiqish qurilmalari), ularning funksional qismi va foydalanuvchi interfeysi dasturli usullar yordamida amalga oshiriladi.

Misol sifatida quyidagi laboratoriyalarni keltirish mumkin:

- "Elektronika" kursi uchun avtomatlashtirilgan masofaviy laboratoriya;
- muhandislik masofaviy ta'lim tizimi uchun laboratoriya ishlari to'plami.

O'tkazilgan tadqiqotlar va ishlab chiqilgan tasniflash asosida bo'lajak muhandislarni kasbiy tayyorlashda virtual laboratoriyalarning eng maqbul va umumiy foydalanish mumkin bo'lgan turlari dasturiy virtual laboratoriyalar tavsiya qilindi.

Muhandislik ta'limi jarayonida qo'llaniladigan tizimlarning modellarini yaratish va tadqiq qilish imkonini beruvchi vosita sifatida imitatsiyali modellashtirish tizimlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bunday modellar faoliyatning maxsus sohasini har tomonlama qamrab oladi va ta'lim, ilmiy tadqiqot jarayonlarini to'liq tadqiq qilish imkonini beradi.

Universal laboratoriyalarni ishlab chiqish tajribali dasturchilar guruhlaridan tomonidan ilmiy tadqiqot yoki ishlab chiqarish maqsadlari uchun mo'ljallangan modellashtiruvchi tizimni yaratishda qo'shimcha yoki sinov mahsuloti sifatida olib boriladi.

Tushunarliklik va ommaviylik xususiyatlarini ta'minlash uchun imitatsiyali laboratoriyalarga asos sifatida ilovalarni va taqsimlangan ma'lumotlarni qayta ishlashni integratsiyalash vositalarini qo'yish va ular asosida yuqori interaktivlik darajasidagi imitatsiyali eksperimentlarni o'tkazish uchun amaliy dasturiy komplekslarni loyihalash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Usmanov S., Abduraxmanov Z. VIRTUAL EDUCATIONAL SYSTEM FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION AND PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – №. Special Issue. – C. 55-63.

2. Alikulovich U. S., Baxtiyor o'g'li A. Z. BO'LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY TAYYORLASH METODIK TA'MINOTINI TAKOMILLASHTIRISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 168-172.

3. Усманов С., Абдурахманов З. Рақамли таълим муҳитини яратиш концепцияси //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va

rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 225-228.

4. Usmanov S. A. Features Implementing European Credit and Modular System at Higher Education Institutions of Uzbekistan //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.

5. Salahdin U., Kamoliddin Z. Conceptual aspects of the creation of competitive education system in Uzbekistan //European science review. – 2016. – №. 11-12. – С. 117-119.

6. Усманов С. А. Стратегии развития высшего инженерного образования в Республике Узбекистан //Молодой ученый. – 2016. – №. 7-2. – С. 107-109.

7. Usmanov S. U., Murotmusaev K. B., Ravshanov O. A. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF TUTORIAL ACTIVITY IN EDUCATIONAL STRUCTURES //International Journal of Mechanical Engineering. – 2022. – С. 1808-1815.

8. Usmanov S., Amanova D. Snaryadning harakatini modellashtirishda yo ‘l qo ‘yilishi mumkin bo ‘lgan og ‘ishlar (cheklanishlar, ehtimolliklar) //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 384-387.

9. Усманов С. А., Соатова Д. А. Кўп мақсадли муҳандислик таълими дастурларини амалга жорий қилиш истиқболлари: хорижтажрибаси //Современное образование (Узбекистан). – 2016. – №. 3. – С. 9-17.

10. Усманов С. А., Халилов А. Х. Модернизация высшего инженерного образования в Узбекистане в контексте глобализации и интеграции //Подготовка профессиональных управленческих кадров: опыт, проблемы, инновационные образовательные технологии. – 2015. – С. 158-163.

11. Усманов С. А., Халилов А. Х. РОЛЬ УЧИТЕЛЯ-ФАСИЛИТАТОРА В СРЕДЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ //Подготовка профессиональных управленческих кадров: опыт, проблемы, инновационные образовательные технологии. – 2013. – С. 234-238.

AGROTEXNOLOGIYA TEXNIKUMLARIDA MALAKALI MUTAXASSISLAR TAYYORLASHNING AHAMIYATI

Boltayev Nurali Shiramatovich

Toshkent davlat agrar universiteti tayanch doktoranti

n.sh.boltaev@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada agrar sohani o‘rta bo‘g‘in mutaxassislari bilan ta’minlash, oliy va o‘rta maxsus, professional ta’lim muassasalarida zamonaviy kasblar bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, oliy ta’lim, o‘rta maxsus, mutaxassis, kasb, daraja, mehnat bozori.

Zamonaviy bilimlar va intellektual kapitalni ulardan yanada samaraliroq foydalanish maqsadida boshqarish muammolari so‘nggi yillarda birinchi darajali ahamiyat kasb etmoqda. Ayrim tashkilot nazariyasi va amaliyotida bilim boshqaruv obyekti sifatida qaralishi lozimligini tan olish tendensiyasi kuzatilmoqda. Korxonalarning raqobatbardoshlik darajasiga ularning bilimlarni shakllantirish, jamlash va rivojlantirish, ularning negizida innovatsiyalar yaratish, oxir-oqibatda raqobat sohasida barqaror ustunlikka erishish qobiliyati yanada kuchliroq ta’sir ko‘rsatmoqda[1].

Bugungi kunda ta’lim jarayoni bilan bog‘liq bo‘lgan yangi yondashuvlar, umrbod ta’lim, ta’lim natijalari texnologiyasiga e’tibor qaratgan holda bitiruvchining fazilatlarini modellashtirishga kompetensiyaga asoslangan yondashuv, kredit tizimi, masofaviy o‘qitish usullari va turli darajadagi metodlardan foydalangan holda amalda qo‘llash ijobiy natijalarni keltirib chiqaradi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, ushbu yangiliklarning barchasi mamlakatimizda faol joriy etilmoqda va ularni rivojlantirish davlat ta’lim siyosatining muhim qismi bo‘lib hisoblanadi. Bu jarayon doirasidagi o‘ta dolzarb vazifa malaka tizimini shakllantirish va uning elementlarini (milliy va tarmoq malaka doiralari, kasbiy standartlar va malakani baholash tizimi) ishlab chiqishdan iborat bo‘lib, bu ish sohalar o‘rtasidagi aloqani chuqurlashtiradi.

Yangi O‘zbekistonning asosiy maqsadi ta’lim jarayonlarini rivojlantirish va sifat bosqichiga olib chiqish, mehnat bozori talablariga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlash, o‘quv jarayoni va ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish, yangi ilm-fan yutuqlarini amaliyotga tatbiq etish, mamlakatda ta’lim tizimini isloh qilish yuzasidan ijobiy o‘zgarishlarni amalga oshirishdir. Shu bilan birga, professional ta’lim dasturlari YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta’limning xalqaro standart tasniflagichi (TXST) darajalari bilan uyg‘unlashtirish, o‘quv jarayoniga O‘zbekistonning Milliy kvalifikatsiya tizimini to‘laqonli joriy etish, kadrlarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta’minlash, ilg‘or xorijiy tajribalar asosida professional ta’lim tizimini takomillashtirish, boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim bosqichlarini joriy qilish hamda mazkur jarayonlarga ish beruvchi tashkilotlarni keng jalb qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-sonli Farmoni qabul qilindi. Farmonga asosan 2020/2021 o‘quv yilidan boshlab O‘zbekiston Respublikasida Ta’limning xalqaro standart tasniflagichi (TXST) darajalari bilan uyg‘unlashgan yangi boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim tizimi hamda tabaqalashtirilgan ta’lim dasturlari joriy etildi. Shuningdek, boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim dasturlari joriy etilgan kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlardan iborat professional ta’lim muassasalari tarmog‘i tashkil etildi. Bundan tashqari, kadrlar tayyorlash Xalqaro tasniflagichning kamida 3-darajasiga mos ta’lim dasturlarini tamomlagan, «Hayot davomida ta’lim olish» prinsipi asosida kamida umumiy o‘rta ma’lumotga ega bo‘lgan shaxslar hisobidan kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda 2 yilgacha muddatda kunduzgi, kechki va sirtqi ta’lim shakllarida davlat buyurtmasi hamda to‘lov-kontrakt asosida amalga oshirilishi belgilangan. Shu bois, zamonaviy kasblar bo‘yicha mutaxassislarni salohiyatli qilib tarbiyalashda asosiy omillarni hisobga olish

kadrlarning potentsialiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli har bir kasbiy faoliyatni to'liq tahlil etishimiz hamda kasbga yo'naltirishda kadrlarning bilim darajasini baholash va tizim tashkilotlarning ish uslubini o'quv jarayonlariga tadbiq etish samarali yechim hisoblanadi.

Respublikamiz ta'lim tizimida olib borilayotgan ulkan islohotlar natijasida ta'limning uzviyligini ta'minlashga alohida e'tibor berilishi natijasida bir qator ijobiy o'zgarishlar bilan birga, amaldagi ta'lim dasturlari va ta'limning xalqaro standart tasniqlagichi (TXST) darajalariga moslashtirish talab etiladi. Mazkur ta'limning xalqaro standart klassifikatori darajalarini mamlakatimiz ta'lim tizimiga joriy etish xalqaro ta'lim tashkilotlarini bilan to'g'ridan-to'g'ri hamkorlik aloqalarini o'rnatish orqali jahon andozalari asosida ta'lim berishning zamonaviy usullarini joriy etish, mehnat bozorini malakali raqobatbardosh kadrlar bilan ta'minlash, ta'lim tizimiga investitsiyalarni jalb etishning jozibadorligini oshishiga xizmat qiladi

O'zbekistonda amaldagi ta'lim dasturlari va ta'limning xalqaro standart klassifikatori darajalarini joriy etishni taqozo etadi. Albatta, darajalarni joriy etish jarayonida har bir darajaning alohida vazifalarni bajarishi, bu vazifalar o'z navbatida 8 ta daraja bo'yicha uzviyligini ta'minlash muhim hisoblanadi. Bunda, biz ko'rib chiqayotgan oliy ta'lim tizimi bilan integrallashgan, ta'lim dasturlari asosidagi o'rta maxsus professional ta'lim, o'rta maxsus va boshlang'ich ta'lim shakllarida bitiruvchilarga alohida kasblar va malakalar berish orqali mehnat bozorini o'rta bo'g'in mutaxassislariga bo'lgan talabini qondirish imkoniyati yaratilib, yangi tashkil etilayotgan ishlab chiqarish korxonalarini mahsulot ishlab chiqarishda ijobiy natijalarga erishish mumkin bo'ladi.

Shuningdek, agrar yo'nalishdagi o'rta maxsus, boshlang'ich, professional ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilarga agrar oliy o'quv yurtlarida joriy etilgan ta'lim berish usullari, o'quv reja va dasturlarini integratsiya qilish, ish beruvchi tashkilotlar bilan manfaatli hamkorlikni yo'lga qo'yish, zamonaviy kasblarga bo'lgan talabni o'rganish yo'li bilan agrar ta'lim tizimida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimi vujudga keladi. Shu bilan birgalikda, agrar ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashning boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda mehnat bozorida raqobat muhitini shakllantirish, kadrlarda o'z sohasiga bo'lgan qiziqishni yanada yaxshilash yo'llari, asosiysi ta'limning xalqaro standart talablari asosida kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yiladi.

Agrar ta'limni rivojlanishiga asosiy turtki bo'ladigan va hududlarda qishloq xo'jaligi korxonalarida sifatli mahsulot ishlab chiqarish, korxonalar samaradorligini oshishida o'rta bo'g'in kadrlari, ya'ni o'rta maxsus va professional ta'lim tizimida tahsil olayotgan o'quvchilariga bevosita bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga, O'zbekistonda amaldagi ta'lim dasturlari va ta'limning xalqaro standart klassifikatori darajalari asosida professional ta'lim yo'nalishlari kasblar klassifikatori va kasbiy mutaxassislik standartlarini ishlab chiqish zarur hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi bo'yicha professional ta'limning tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va mutaxassisliklar klassifikatorining yangi kasblarni egallagan bitiruvchilar (kadrlar) o'z kvalifikatsiyalari asosida ishlab chiqarish korxonalarida samarali mehnat faoliyatini tashkil etishi, agrar sohani barqarorligini ta'minlashi va oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilinishi, shu asosda oliy, o'rta maxsus va professional

ta'lim tizimining uzviy integratsiyasini ta'minlashga erishiladi (1-jadval).

Qishloq xo'jaligi bo'yicha professional ta'limning tayyorlov yo'nalishlari, kasblar va mutaxassisliklar klassifikatorining yangi tahrirdagi loyihasiga kiritilgan kasblar soni

1-jadval

№	3-daraja (Boshlang'ich professional ta'lim)		4-daraja (O'rta professional ta'lim)		5-daraja (O'rta maxsus professional ta'lim)	
	Kasblar soni	Malakalar soni (kvalifikatsiyalar)	Kasblar soni	Malakalar soni (kvalifikatsiyalar)	Kasblar soni	Malakalar soni (kvalifikatsiyalar)
1	36	86	43	64	35	46

Izoh: 3,4,5 – darajalar bo'yicha mehnat bozori ehtiyojlaridan kelib chiqib jami 114 ta kasb doirasida 196 ta malakalar (kvalifikatsiya) bo'yicha kadrlar tayyorlash mumkin.

Ushbu jadval ma'lumotlarini tahlil qilganimizda, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim yo'nalishlari bo'yicha mehnat bozori talablaridan kelib chiqib, 114 ta kasblar doirasida 196 ta malakalar (kvalifikatsiyalar) ishlab chiqilganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, agrar sohani o'rta bo'g'in mutaxassislariga bo'lgan talabini qondirish uchun zamonaviy bilimlarga va kasblarni egallagan mutaxassislar talab etiladi. Shu bois, agrar sohani o'rta bo'g'in kadrlari bilan ta'minlash doirasida amalga oshirilayotgan barcha zarur choratadbirlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi ham bejiz emasligini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Chunki aholi bandligini ta'minlashda agrar sohaning o'rni beqiyos hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi ko'p qirrali ekanligini hisobga olib, iqtisodiyotning bir tarmog'i sifatida u boshqa tarmoqlardan sezilarli darajada farq qilishi va qishloq xo'jaligi sohasi uchun malakali kadrlar tayyorlashda quyidagi mehnatdan foydalanishga ta'sir qiluvchi xususiyatlarga ega:

mehnat unumdorligi tabiiy-iqlim sharoitiga, korxonaning joylashishiga va tuproq unumdorligiga bog'liq bo'lib, bu ishlab chiqarishning mehnat zichligi va mehnat rentabelligida sezilarli farqlarga olib kelishi;

qishloq xo'jaligidagi mehnat jarayoni yaqqol mavsumiy xususiyatga ega (ayniqsa, qishloq xo'jaligida), bu yil fasliga qarab mehnatdan notekis foydalanishni oldindan belgilab beradi, ya'ni mavsumiylik ekish, o'simliklarni parvarish qilish paytida ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojning keskin oshishi;

bir nechta tegishli mutaxassisliklar bo'yicha ishchilarni tayyorlash uchun moliyaviy resurslarning qo'shimcha xarajatlariga olib keladi va nisbatan past malaka darajasini keltirib chiqarishi;

dehqonchilik tarmog'ining o'ziga xosligi ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va kompleks mexanizatsiyalashning keng qo'llanilishini cheklashi;

ish turlarining xilma-xilligi va ularni amalga oshirishning qisqa muddatlari ishchilarning universal malakasini talab qilishi;

tirik organizmlar bilan ishlash nafaqat jismoniy, aqliy, balki ma'naviy stressni vujudga keltirishi;

qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish davri bilan ish vaqti to'g'ri kelmaydi, shuning uchun mehnat natijasi uzoq vaqtdan keyin o'zini namoyon qilishi.

Mehnatning mavsumiyligi qishloq xo'jaligining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, bu nafaqat mehnatdan foydalanishga, balki agrar ta'lim tizimida kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi sharoitda mehnatning mavsumiyligi muammosi yanada murakkablashib bormoqda. Qishloq xo'jaligi tashkilotlarining bozor munosabatlariga o'tishi bilan ishlab chiqarish va mehnatda mavsumiylik darajasi oshdi. Ilgari mavsumiylik ekinlarni tanlash orqali ma'lum bir tarzda tartibga solingan bo'lsa, zamonaviy sharoitda bu tamoyil ishlamaydi. Qishloq xo'jaligi korxonalari rahbarlari, qoida tariqasida, o'z oldilariga maksimal foyda olishga qaratilgan juda aniq va qisqa muddatli maqsadlarni qo'yadi.

Shunday qilib, kasbiy malakalar xodimlarga qo'yiladigan talablar va qishloq xo'jaligining o'ziga xosligi tarmoqni yangi professional kadrlar tarkibi bilan ta'minlash zaruriyatiga olib keladi. Yangi ish o'rinlari uchun kadrlarni tayyorlash yangilangan kasbiy tayyorgarlik standartlariga muvofiq amalga oshirilishi kerak. Yangi kasbiy standartlarni ishlab chiqish qonun bilan mustahkamlangan va tegishli vazirlik va idoralar, shuningdek ish beruvchi tashkilotlar va kasaba uyushmalari bilan hamkorlikda ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-sonli Farmoni. www.lex.uz.

2. N.S.Fayzullaeva. Ta'lim iqtisodiyoti va menejmenti.// O'quv qo'llanma. Toshkent LESSON PRESS nashriyoti. Toshkent-2020.: 191 bet.

MA'LUMOTLAR BAZASINI LOYIHALASH MASALASI HAQIDA

Abdullayev Abubakir Narzullayevich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

abdullayevabubakir73@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ishda bo'lajak informatika o'qituvchilarining ma'lumotlar bazalari va ularni loyihalashga doir bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish masalasi muhokama qilingan. "Ma'lumot bazalari" kursi bo'yicha taklif va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, ma'lumotlar bazalari, ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi, ma'lumotlar bazalarini loyihalash, infologik model, ER modellari, mantiqiy loyihalash, normallashtirish, SQL tili.

Axborot texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy holati OTMlarga axborot tizimlarini loyihalash sohasi bo'yicha malakali va kompetentli AT-mutaxassislarni tayyorlash vazifasini qo'yimoqda. Ularga har qanday axborot tizimining ajralmas qismi bo'lgan ma'lumotlar bazalarini, ma'lumotlar bazasi mijoz ilovalarini loyihalash va ishlab chiqish, shuningdek, ushbu tizimlarni ishlatish, ish faoliyatini kuzatish va yangilashga doir kasbiy faoliyat turlarini bajarish yuklatiladi. Mazkur vazifalar turli faoliyat sohalari uchun axborot texnologiyalari yo'nalishi bo'yicha bakalavrlarni tayyorlash doirasida hal etilishi lozim. Talabalar tegishli malaka va kompetensiyalarga "Ma'lumotlar bazasi" kursini o'rganish davomida ega bo'ladilar. Shuningdek, mazkur kurs boshqa turdosh professional fanlar uchun asos bo'ladigan asosiy kurslardan biri hisoblanadi.

Samarqand davlat universitetida "Informatika o'qitish metodikasi" va "Matematika va informatika" kabi yo'nalishlarda o'qitiladigan "Ma'lumotlar bazalari" fanini o'qitish ma'ruza, amaliy, laboratoriya mashg'ulotlari va kurs ishlari shakllarida tashkillashtiriladi.

Ma'ruza materialini uchta asosiy qismdan iborat: ma'lumotlar bazasini loyihalash, ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari va so'rovlar tillari [1].

Loyihalash jarayonini o'rganishda axborot tizimida yaratilayotgan ob'ektni chuqur va har tomonlama tadqiq etishga katta e'tibor beriladi: tizim uchun asosiy talablar shakllantiriladi, hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalar belgilandi, barcha hujjat almashinuvlar aniqlashtiriladi, asosiy obyektlar, ularning xossalari, o'zaro aloqalari alohida ajratiladi. Loyihalash jarayoni iterativ jarayon bo'lib, tizim tahlili qanchalik yaxshi amalga oshirilsa, loyihalashning dastlabki bosqichlariga shunchalik kamroq qaytiladi.

Tizim tahlili bosqichi asosida ikkinchi bosqich - axborot tizimining infologik modeliga o'tish amalga oshiriladi. Infologik model - bu ma'lumotlar bazasi strukturasini biror bir formallashtirilgan tavsifi bo'lib, bu turli usullar bilan amalga oshirilishi mumkin. Infologik modelni tavsiflash uchun ER modellari (Entity Relationship) yoki "mohiyat - aloqa" deb ataladigan modellardan foydalaniladi. ER modeli uchta tushunchaga asoslanadi: mohiyat, atribut va aloqalar.

Axborot tizimining ER modeli asosiy mohiyatlarni o'z atributlari bilan, shuningdek, mohiyatlar o'rtasidagi aloqalarni aks ettiradigan tasvir shaklda shakllanadi. Model haqidagi axborotlar grafik diagrammalar yordamida mohiyatlar, atributlar va aloqalar bo'yicha spesifikatsiyalarni tuzish orqali rasmiylashtiriladi.

Bunday tasvirda ma'lumotlar bazasining strukturasini ko'rgazmali va tushunarli shaklda ifodalanadi. Bu tasvir yordamida buyutmachi uni qarab chiqishi va baholashi, o'z fikrlarini bildirishi va loyihalashtirilayotgan tizimga har qanday o'zgartirishlar kiritish osonligi bilan xarakterlanadi.

Keyingi bosqichda ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimini (MBBT) tanlanadi. Bunda zamonaviy MBBT, ularning xususiyatlari va ma'lumotlarni daraxt, tarmoq yoki o'zaro bog'langan jadvallar, ya'ni relyatsion MBBT ko'rinishida tashkil qilish usullari keltirib o'tiladi. Ko'pgina zamonaviy MBBT relyatsion MBBT bo'lib, ma'lumotlarni jadval shaklida tashkil etish tushunish va ishlash uchun eng qulay bo'lganligi sababli, talabalar ularni tanlashga taklif qilinadi. Bundan tashqari, ma'lumotlarning tarmoq yoki ierarxik tashkillatirishdan osongina relyatsion modellarga o'tish mumkin. Shu

sababli, keyinchalik bu relyatsion ma'lumotlar bazalari (RMB), ER modelidan relyawion modelga o'tish, o'tish qoidalari, RMB bilan ishlashda asos bo'lgan matematika va RMBning asosiy terminologiyasi batafsil o'rganiladi. Ushbu terminologiyaga ko'ra, masalan, RMBdagi jadval munosabatlar deb ataladi. Shundan "Relyatsion ma'lumotlar bazalari" nomlangan.

To'rtinchi bosqichda mantiqiy loyihalash masalalari, ya'ni amerikalik matematik D. Kodd tomonidan ishlab chiqilgan normalashtirish nazariyasiga asoslangan RMBning datalogik loyihalashni o'rganiladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, barcha ma'lumotlarni ifodalash mumkin bo'lgan faqat bitta jadval to'plami mavjud va bu holda ma'lumotlarni qo'shish, o'zgartirish va tanlash amallari eng samarali bajariladi. D.Kodd bo'yicha jadvallarni normallashtirish kerak. Shunga ko'ra, birinchi normal shakl (1NF), ikkinchi (2NF), uchinchi (3NF), Boyce-Kodd normal shakli (BCNF), to'rtinchi (4NF) va beshinchi normal shakl (5NF) aniqlanadi. Normallashtirish - quyi shakllardan (1NF) yuqori shakllarga o'tish. Va amalda ular 3NF bilan cheklangan bo'lsa-da, talabalar axborot tizimlarini ishlab chiqish bo'yicha bo'lajak mutaxassislar sifatida barcha normal shakllarni o'rganadilar.

Ma'lumotlar bazalari bilan ishlash uchun asosan ikkita tildan qo'llaniladi: SQL va QBE : QBE tili ACCESS MBBTda qo'llaniladigan jadvalli so'rovlar tili bo'lib, talabalar u bilan laboratoriya mashg'ulotlarida yetarlicha batafsil tanishadilar[1,2]. Ma'ruzalarda bu til haqida bir oz tasavvur berish uchun bir nechta misollar bilan cheklaniladi. Standart so'rovlar tili bo'lgan va deyarli barcha ma'lumotlar bazasiga, xususan, ACCESS ga o'rnatilgan SQL strukturali so'rovlar tili batafsilroq o'rganiladi. Ko'pgina misollar tilning barcha xususiyatlarini namoyish etadi, ma'lumotlar bazasi jadvallarida so'rovlar bilan ishlash algoritmlari muhokama qilinadi. SQL tilidan jadvallar ustidagi birlashma, kesishishma, dekart ko'paytma, gorizontaal va vertikal qismaniy to'plamlar hosil qilish kabi amallardan foydalanilganligi sababli, bu amallar yetarli darajada batafsil tahlil qilinadi.

SQL tili ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish to'rtta operatorlarini taqdim etadi: SELECT, UPDATE, DELETE va INSERT. SQL tilining asosiy amallaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish uchun turli misollar qo'llaniladi: ma'lumotlarni olish, yangilash, qo'shish va o'chirish. Ko'pgina MBBTda o'rnatilgan ichki dasturlash tili mavjud. Masalan, Visual FoxPro dasturlash tili juda mashhur va keng tarqalgan. Bu tilda jadvallar, massivlar, fayllar bilan ishlash, hisobotlar yaratish, interfeys qurish, SQL so'rovlar tilidan foydalanish, ob'ektga yo'naltirilgan dasturlash elementlaridan foydalanish keng ko'lamli mavjud.

Semestr davomida materialni o'zlashtirishni tekshirish maqsadida uchun ikkita attestatsiya o'tkaziladi: birinchisi munosabatlarni normallashtirish bo'yicha va ikkinchisi SQL tili bo'yicha. Test natijalari ball bilan baholanadi va imtihonlarda hisobga olinadi.

Ma'ruza darslarida o'rganilgan barcha materiallar laboratoriya ishlarida va kurs ishlarida mustahkamlanadi. Laboratoriya ishi 4 ta topshiriqdan iborat [2].

"Ma'lumotlar bazalari" kursi uchun fanni o'rganish uchun barcha zarur uslubiy materiallarni o'z ichiga olgan o'quv-uslubiy majmua ishlab chiqilgan. Bundan tashqari, sirtqi bo'lim talabalari uchun uslubiy qo'llanma ishlab chiqilgan va nashr etilgan bo'lib, unda barcha kerakli ma'lumotlar ixcham shaklda, ya'ni: nazariy

material, laboratoriya mashg'uloti va kurs ishini bajarish bo'yicha uslubiy qo'llanma mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Deyt K. Dj., Vvedenie v sistemy baz dannyx, 6-ye izdanie. – K., M., SPb.: Vilyams, 2000. – 848 s;
2. Abdullayev A., Rashidov A., Xurramov L. «Ma'lumotlar bazasi» fanidan laboratoriya ishini bajarish bo'yicha uslubiy qo'llanma. Samdu. 2022.96-bet.

ДЕВЯТЬ ОСНОВНЫХ КАЧЕСТВ ХОРОШЕГО УЧИТЕЛЯ

Алибекова Гулчехра Нурали кизи

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана
gulchexraalibekova707@gmail.com

Аннотация: Быть учителем – моя каждодневная мечта с детства. Поскольку я считаю, что будущее в основном зависит от образования и студентов, как они могут добиться прогресса и улучшить свои навыки. Именно поэтому данная статья посвящена изучению роли учителя в жизни учащихся. В этой статье вы можете прочитать о том, что в обязанности учителя входит не только обучение студентов и исправление их произношения или грамматических ошибок; в его/ее обязанности входит много ролей.

Ключевые слова: роль учителя, контролер, организатор, ассессор, суфлер, участник, тьютор, фасилитатор, модель, наблюдатель

Прежде чем говорить о роли успешного учителя, я узнал из своего сертификата TEFL, что есть девять основных черт хорошего учителя. Эти черты разделены на четыре пункта, связанные с личностью учителя, а остальные пять связаны с отношениями между учителем и учениками. С тех пор, как я начал свой курс TEFL, я понял, что должен применять эти функции, чтобы быть хорошим учителем и действительно могу повлиять на успеваемость студентов [1].

Первые четыре пункта, относящиеся к личности, гласили, что хороший учитель должен быть добрым, терпеливым, по-настоящему любить преподавание и уметь мотивировать учащихся. В то время как другая часть объясняет, что учитель должен быть экспертом в предметной области, может установить взаимопонимание со студентами и вовлечь всех студентов в классе [2]. Кроме того, хороший учитель должен уметь исправлять ошибки учеников, не влияя на их мотивацию по-дружески, и он должен распознавать их сильные и слабые стороны, а также то, как развивать их сильные стороны и как справляться со слабыми.

Проанализировав эти черты, я думаю, что должен выделиться, применяя упомянутые черты. Основная ценность сертификации TEFL заключается в изучении различных ролей учителя в классе, в том, как переходить от одной роли

к другой в зависимости от обстоятельств класса и учеников, а также преимуществ каждой роли [3].

Контроллер. Во время типичного урока учитель будет иметь некоторые или все из следующих ролей: Первая роль — это контролер, в которой учителя эффективно руководят классом и деятельностью, что сильно отличается от деятельности, в которой учащиеся работают самостоятельно.

Вторая роль – **организатор**. Эта роль является одной из самых важных, поскольку преподавателям приходится организовывать учащихся для выполнения различных действий, давать инструкции, объединять учащихся в группы/пары, инициировать действия, завершать занятия и организовывать обратную связь [4]. Чрезвычайно важно, чтобы учителя чувствовали себя комфортно в этой роли, так как может возникнуть хаос, если ученики не знают о задаче. Читайте также: 5 главных навыков, которые учителям нужны, чтобы подготовить своих учеников к успеху

Третья роль — **оценщик**; иногда учащиеся допускают ошибки в английском языке, и в этом случае учитель должен действовать как оценщик, давая обратную связь и исправляя, а также оценивая и оценивая. Жизненно важно, чтобы учитель был справедлив со всеми учениками, а также был очень чувствителен к реакции учеников и оказывал необходимую поддержку.

Четвертая роль — **объяснить**, как и когда учитель может действовать как суфлер. Когда учащиеся теряют нить того, что они пытаются сказать, или у них заканчиваются идеи, учитель решает, позволить ли учащемуся решить это самостоятельно или учитель должен мягко подтолкнуть учащегося. Вторым вариантом поясняет роль суфлера. При подсказке учитель должен быть осторожен, чтобы не отнять инициативу у ученика. Поэтому требуется большая чувствительность и ободрение.

Участник. Следующая роль – это когда учитель выступает в роли участника. На определенных этапах урока учитель может пожелать участвовать в уроке как равный, а не как учитель. Для этого может быть ряд причин, например, возможность участвовать в занятиях со студентами или сбалансировать количество пар во время занятия. В качестве учителя-участника; важно не доминировать в деятельности и не заострять внимание на себе.

Читайте также: 4 простых способа развить уверенность и настойчивость в учениках

Шестая роль — **репетитор**. Эта роль часто используется, когда учащиеся работают индивидуально и нуждаются в некотором руководстве и поддержке, или, когда они работают в парах, а учителя ненадолго останавливаются, чтобы подбодрить их [5]. Опять же, необходимо позаботиться о том, чтобы учитель уделял одинаковое внимание всем ученикам и не слишком навязывался.

Фасилитатор; седьмая роль учителя заключается в том, что учитель разрабатывает занятия, которые позволяют учащимся просто продолжать процесс изучения языка для себя. Есть много случаев, когда учитель захочет полностью уйти от деятельности и предоставить учащимся возможность участвовать в выполнении заданий без какого-либо прерывания или вмешательства.

Восьмой относится к учащимся, которые имеют продвинутый уровень английского языка. **Модель**; многие взрослые, учащиеся особенно хотят извлечь пользу из модели речи или произношения, которую предлагает учитель. Они также хотят выучить как можно больше словарного запаса от своего учителя, поэтому на этом этапе учителя называют моделью.

Наблюдатель. Наконец, последняя роль — объяснение задачи учителя, когда он выступает в роли наблюдателя. В ходе урока учитель будет следить за тем, что происходит в классе. Это может дать учителю информацию о том, сколько времени может занять занятие и насколько оно было успешным. Во время устной коммуникативной деятельности учитель может также захотеть сделать пометки для исправления или похвалы на более позднем этапе. Бывают случаи, когда учителю также может потребоваться немного подвинуться, чтобы послушать устную работу или посмотреть, как идет письмо, чтобы эффективно контролировать.

Использованная литература:

1. 7 roles of a teacher in the 21st century. (2018). Eton Institute. Retrieved from <https://etoninstitute.com/blog/the-7-roles-of-a-teacher-in-the-21st-century>
2. Calderhead, J., & Robson, M. (1991). Images of teaching: Student teachers' early conceptions of classroom practice. *Teaching & Teacher Education*, 7(1), 1–8. [https://doi.org/10.1016/0742-051X\(91\)90053-R](https://doi.org/10.1016/0742-051X(91)90053-R)
3. Korthagen, F. A. J. (2004). In search of the essence of a good teacher: towards a more holistic approach in teacher education. *Teaching and Teacher Education*, 20(1), 77–97. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2003.10.002>
4. Pajak, E. and Blase, J. J. (1989). The Impact of Teachers' Personal Lives on Professional Role Enactment: A Qualitative Analysis. *American Educational Research Journal Summer*, 26(2), 283-310.
5. Sardar, I. T. (2020). Changing role of teachers in the 21st century! Medium. Retrieved from <https://medium.com/@itsardar/changing-role-of-teachers-in-the-21stcentury-5acb47a23a33>
6. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SeZ1t74AAAAJ&citation_for_view=SeZ1t74AAAAJ:d1gkVwhDpl0C
7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=SeZ1t74AAAAJ&citation_for_view=SeZ1t74AAAAJ:u5HHmVD_uO8C

ИСТЕЪМОЛ САВАТИ: БУ ҲАҚИДА НИМАЛАРНИ БИЛАМИЗ!

и.ф.н., доц. Хидоят Равшан
Жиззах политехника институти

Аннотация: Мазкур мақолада инсоннинг кунлик ва ойлик маҳсулот, товар ва хизматларга эҳтиёжи қанча? Ўртача кўрсаткични “истеъмол савати”га киритганимизда унинг таркиби нималардан иборат бўлади ва бунга қанча маблағ сарф бўлишини кўриб чиқамиз. Ушбу “истеъмол саватчаси” инсон ҳаёти ва

саломатлигини сақлаш учун зарур маҳсулот, товар ва хизматларнинг энг кам тўплами сифатида эътироф этилади. Анъанага кўра, истеъмол саватчаси 3 қисмдан иборат бўлади: озиқ-овқат маҳсулотлари, ноозиқ-овқат товарлари (кийим-кечак, пойабзал, биринчи навбатда зарур бўлган буюмлар, дори-дармонлар, маданий-маиший ва хўжалик учун мўлжалланган товарлар), хизматлар (коммунал, транспорт, маданий-маърифий кабилар).

Калит сўзлар: Истеъмол саватчаси, аҳоли турмуш даражаси, ҳаёт сифати, истеъмол минимуми, яшаш минимуми, иш ҳақи, пенсия, нафақа, зарур маҳсулот, товарлар, хизматлар, озиқ-овқат маҳсулотлари, ноозиқ-овқат товарлари, дори-дармонлар.

Маълумки, мустақиллик йилларида мамлакатимизда инсон ҳаётини яхшилаш, унинг қулай турмуш шароитларини яратиш мақсадида улкан ишлар амалга оширилди. Демократик фуқаролик жамиятини барпо этиш, бунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, унинг соғлигини кафолатлаш йўналишида жаҳон ва миллий тажрибага асосланган ҳолда яхлит тизим яратилди.

Мамлакатимизда ялпи ички маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқаришнинг юқори суръатларда барқарор ўсиб бориши, бюджет соҳаси ходимларининг иш ҳақи, пенсия, нафақа ва стипендиялар миқдорининг мунтазам қайта кўриб чиқиши, таълим, соғлиқни сақлаш ва илм-фан соҳалари хизматчиларининг меҳнатини рағбатлантириш, аҳоли турмуш даражасини тубдан яхшилашга қаратилган бошқа чора-тадбирлар, айниқса, охириги йилларда халқимизнинг ҳаёт сифати изчил юксалиб боришини таъминламоқда.

Биз ушбу мақолада инсоннинг кунлик ва ойлик маҳсулот, товар ва хизматларга эҳтиёжи қанча? Ўртача кўрсаткични “истеъмол савати”га киритганимизда унинг таркиби нималардан иборат бўлади ва бунга қанча маблағ сарф бўлишини кўриб чиқамиз.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2018 йилда Олий Мажлисга қилган Мурожаатномасида ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича устувор йўналишлар ҳақида гапириб: “Биз илғор хорижий тажриба асосида аҳолининг муносиб ҳаёт даражаси учун зарур бўлган даромадларни аниқлаш бўйича “истеъмол саватчаси” тушунчасини қонунчиликда мустаҳкамлаш ва уни амалда таъминлаш механизмларини яратишимиз лозим”,-деган эди. Кўриниб турибдики, “истеъмол саватчаси” тушунчаси ҳар доим ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ушбу “истеъмол саватчаси” инсон ҳаёти ва саломатлигини сақлаш учун зарур маҳсулот, товар ва хизматларнинг энг кам тўплами сифатида эътироф этилади. Анъанага кўра, истеъмол саватчаси 3 қисмдан иборат бўлади: озиқ-овқат маҳсулотлари, ноозиқ-овқат товарлари (кийим-кечак, пойабзал, биринчи навбатда зарур бўлган буюмлар, дори-дармонлар, маданий-маиший ва хўжалик учун мўлжалланган товарлар), хизматлар (коммунал, транспорт, маданий-маърифий кабилар).

Истеъмол савати тўплами ҳар бир мамлакатда турлича бўлиб, таркиби давлат даражасида белгиланади ва кўплаб омиллар – табиий-иқлим шароитлари, иқтисодий ривожланиш, озиқ-овқат товарларини ишлаб чиқариш хусусиятлари,

товарлар ва хизматларнинг ҳақиқатда истеъмол қилиниши ва бошқа жиҳатларга боғлиқ бўлади.

Истеъмол минимуми инсон танасининг меъёрида ишлашини таъминлаш ва унинг соғлиғини, озиқ-овқат маҳсулотлари, зарур хизматлар тўпламини таъминлаш учун етарли бўлган қиймат ҳисобланади. Дунё тажрибасида мамлакатдаги турмуш даражасини (истеъмол минимумини) белгилаш учун бир нечта вариант ишлаб чиқилган. Масалан, мамлакатнинг энг бадавлат фуқаролари даромадлари даражасида истеъмол минимумини белгилашни назарда тутувчи статистик услуб мавжуд. Бу даромад даражаси жуда юқори бўлган давлатларда қўлланилиши мумкин. Субъектив ёки ижтимоий ёндошув эса аҳоли ўртасида минимал даромадлар юзасидан ўтказилган ижтимоий сўровномалар натижаларига асосланади. Бу маслаҳатлашувлар асосида ҳал этилади. Чунки натижалар давлатнинг реал иқтисодий имкониятига мос келмаслиги мумкин. Лекин у одамларнинг ҳақиқий эҳтижини ифодалайди. Иқтисодиётнинг истеъмол минимумини таъминлаб бериш имкониятига асосланган ресурс услуги эса кўпроқ ривожланган мамлакатларда қўлланилади. Бундан ташқари, бир неча усулни ўзида бирлаштирадиган қўшма услуб ҳам мавжуд. Яъни озиқ-овқат қиймати меъёрларда, уй-жой, коммунал хизматлар фактларда ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари умумий харажатларнинг улуши бўйича аниқланади.

Шунингдек, ички истеъмол саватчасини ишлаб чиқаришда демографик ва ижтимоий-иқтисодий омиллар, барча гуруҳдаги аҳолининг эҳтиёжлари, уларнинг даромади даражаси, зарур бўлган энг кам истеъмол ҳажми, товар ва хизматлар юзасидан илмий тавсиялар, давлатнинг молиявий имкониятлари, бозор нархлари ҳамда ушбу йўналишдаги тажрибаси асос бўлиб хизмат қилади.

Истеъмол минимуми миқдори давлатнинг ижтимоий мезони сифатида қўлланилади. Мамлакатнинг давлат ва маҳаллий бюджетини шакллантирувчи истеъмол саватчаси энг кам ойлик иш ҳақи, энг кам нафақа, ижтимоий ёрдам, болали оилалар учун нафақа, шунингдек, давлатнинг қонуний талаблари асосида стипендия ва бошқа ижтимоий нафақалар миқдорини белгилашда асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Илғор хорижий тажриба асосида аҳолининг муносиб ҳаёт кечириши учун зарур бўлган даромадларни аниқлаш бўйича “яшаш минимуми” ва “истеъмол саватчаси”га оид муносабатлар ҳуқуқий тартибга солинади. Қабул қилиниши лозим бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда аҳолининг реал даромадлари, иш ҳақи, пенсия, нафақа ва бошқа тўловлар миқдорининг мутаносиблигини таъминлаш муҳим рол ўйнайди.

Истеъмол минимуми миқдори ҳар бир давлатнинг ривожланиш даражаси, ишлаб чиқариш кўлами ва бошқа бази кўрсаткичлар асосида белгиланади. Масалан, АҚШ да 300 хил маҳсулот истеъмол саватчасига киритилган бўлса, Францияда 250 хил, Англияда 350 хил, Германияда 475 хил, Россияда эса 156 хил маҳсулот истеъмол учун жой олган. Шунингдек, Россияда истеъмол саватчаси ҳар 5 йилда белгиланади. Озиқ-овқат маҳсулотлари унинг ярмини (50 фоизини), ноозиқ-овқат товарлар ва хизматлар эса ҳар бири чорак қисмини (25 фоиздан) ташкил этади. Қозғистонликларнинг истеъмол саватчасидаги озиқ-овқат маҳсулотлари улуши 55 фоизни ташкил этади. Болгарияда бундай

саватчаларнинг олтитаси таклиф қилинган бўлиб, хусусиятлари ва оилаларнинг таркиби бўйича фарқланади. Яъни унинг озиқ-овқат қисми ишлайдиганлар, нафақадагилар ва болалар учун мўлжалланган.

Ўзбекистонда “тирикчилик учун зарур энг кам миқдор” ва “истеъмол саватчаси” масаласига 2017 – 2021 йилларда мамлакатимизни ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида алоҳида эътибор берилган эди. Бундай ўзгаришлар мамлакатимизнинг келгусидаги ривожига ўзига хос замин яратиши шубҳасиз.

Шунингдек, “Минимал истеъмол харажатлари қийматини ҳисоблаш тартибини амалиётга жорий этиш тўғрисида”ги Ҳукумат қарори қабул қилинган бўлиб, унга кўра, минимал истеъмол харажатлари кўрсаткичидан камбағаллик мезони (ёки чегараси) сифатида фойдаланилади.

Қувонарли жиҳати шундаки, 2022 йилдан бошлаб “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” ахборот тизими орқали оилани кам таъминланган деб эътироф этиш жараёнида қўлланиладиган ва жон бошига тўғри келадиган бир ойлик даромад мезони минимал истеъмол харажатларига тенглаштирилди.

Ҳар йили август ойигача минимал истеъмол харажатлари қийматининг прогноз параметрлари инфляция кутилмаларидан келиб чиқиб ҳисобланади.

Минимал истеъмол харажатлари ва камбағаллик даражаси ҳар йилги ҳисобот йилида инфляция даражасидан келиб чиқиб, кейинги йилнинг 20 январига қадар эълон қилиб борилади.

Камида ҳар 5 йилда минимал истеъмол харажатлари таркиби қайта кўриб чиқилади.

Қарор билан Аҳолининг минимал истеъмол харажатлари қиймати ва камбағаллик чегарасини ҳисоблаш тартиби тўғрисидаги низом тасдиқланган.

Мамлакатимизда Ўзбекистон истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш жамиятлари федерацияси томонидан истеъмол саватининг ҳисоб-китобини ишлаб чиқиш бўйича ишлар олиб борилиб унинг натижалар 2021 йил январь ойи охирида эълон қилинди. Унга кўра, мазкур истеъмол саватида меҳнатга лаёқатли аҳолининг бир ойда ўртача истеъмол қиладиган товар ва хизматлар рўйхати қамраб олинган.

Унда бир ойда бир киши томонидан 58 турдаги озиқ-овқат маҳсулотларига жами – 1 млн 299 минг сўм, 14 турдаги ноозиқ-овқат маҳсулотларига эса – 858 минг сўм сарфланиши белгиланган.

Ўрганиш натижаларига кўра, Ўзбекистонда истеъмол саватининг миқдори бир кишига бир ойда тахминан жами - 72 турдаги маҳсулот кўрсатилган бўлиб, буларга жами харажатлар - 2 157 000 сўмни ташкил этмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, истеъмол саватчаси бир инсон ёки оила учун маълум бир вақт, масалан, бир ой миқдорида олинади. Лозим бўлган ҳолатларда унинг умумий қийматига кўра аҳолига ижтимоий нафақалар белгиланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси, 2018 йил.

2. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола. Т.: “Маънавият” 2017 йил.

3. Ўлмасов А., Ваҳобов А.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.: «Iqtisodmoliya»- 2018. 405- b,

4. Jo'rayev T., Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik..-T.: «Fan va texnologiya» Nashr-2018. 438-449 betlar.

5. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

BO‘LAJAK INFORMATIKA O‘QITUVCHILARINING AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AYRIM XUSUSIYATLARI

Inatov Abror Ismatovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

abror84inatov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ishda bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining axborot kommunikatsiya texnologiyalari kompetentligini rivojlantirish masalasi muhokama qilingan. Axborot kommunikatsion texnologiyalari modeli asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha taklif va mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: kompetentlik, model, axborot kommunikatsion texnologiyalari, axborotni manzilliligini belgilash, axborotdan foydalana bilish, axborotni boshqarish, axborotni integratsiyalashuvi, axborotni baholash, axborotni ishlab chiqish, xabarlarni uzatish.

Xalqaro miqyosda informatika ta’limining sifat va samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar, didaktik materiallar va axborot texnologiyalarni tadbiq etish mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida yanada takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda, jumladan Iowa State University (AQSh), Massachusetts Avenue Cambridge (AQSh), Fern Barrow (Buyuk Britaniya), StraÙe des, Munich (Germaniya), King’s College Circle Toronto (Kanada), National University of Singapore (Singapur), Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti (Rossiya Federatsiyasi), The University of Hong Kong (Xitoy), Australian National University (Avstraliya) kabi ilmiy markazlarida innovatsion texnologiyalar asosida talabalarning informatika fanlari doirasida kasbiy kompetentligini shakllantirish ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlovchi muhim omil sifatida o‘rganib kelinmoqda.

Tadqiqot ishlarini tahlil qilganimizda, talabalarning informatika fanlari doirasida kasbiy kompetentligini shakllantirishda axborot texnologiyalari faniga oid

zarur kompetensiyalarni shakllantirish, fanlararo bog'liqlik mohiyatini ochib berish, ta'lim texnologiyalarining axborot texnologiyalari vositalari bilan integratsiyalash asosida fanning nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilishini qayd etish mumkin.

Bo'lajak informatika o'qituvchilarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalana olishlari, innovatsion g'oyalarni hayotga tadbiq eta olish qobiliyatlarini takomillashtirish kasbiy faoliyatni samarali tashkillashtirish va olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa shaxsdan o'z kasbiga ijodiy yondashish va ijodkorlik talab etiladi. Barcha davrlarda ijod va ijodkorlik moddiy va ma'naviy yaratuvchanlikning substansiyasi sifatida e'tirof etilgan [1]. Ijodkor shaxs faoliyatining mahsuldorligi ishlab chiqilgan mahsulotda namoyon bo'ladi, talabalarning informatika fanlari doirasida kasbiy faoliyatining mahsuli esa ta'lim berish funksiyasini bajarishda namoyon bo'ladi. Shu sababli, kasbiy kompetensiya aniq bir kasb (ixtisoslik) bo'yicha o'z strukturasiga ega bo'lib, dinamikligi bilan ajralib turadi. Ijod, yaratishni bildirganligi uchun, mehnat bozorining talablari yoki buyurtmachining buyurtmasi bo'yicha o'zgarib boradi va dinamikligi ham shunda ifodalanadi.

Sharq mutafakkirlari insonning rivojlanishida layoqat, ya'ni kompetensiya muhim o'rin tutishini ko'rsatib o'tganlar [2]. Yangi O'zbekistonning taraqqiyotini ta'minlash bugungi kun ta'limining asosiy funksiyasi sanaladi. Ta'lim insonning erkin tarzda rivojlanishiga, mutaxassis sifatida ijodiy tashabbus sohibi, mehnat faoliyati davomida raqobatbardosh va mobillikni namoyon eta olishga qaratilganligi bilan ajralib turadi [3]. Ta'lim amaliyotida unga erishish esa, ta'lim sifatini oshirib, ta'lim tizimiga axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishni taqozo etadi.

Talabalarda axborot kommunikatsiya texnologiyalari komponentlikni takomillashtirish quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topgan model asosida olib borildi:

Axborotni manzilliligini belgilash – qo'yilgan masalani formallashtira olish; masalani tarkibiy qismlarga ajrata bilish; masaladagi muammoni ochiq yoki mavhum ifodalanganligini ajrata olish; tushuncha va tayanch so'zlarni mohiyatini tushuna bilish; aqliy operatsiyalarni (amallarni) asoslab berish.

Axborotdan foydalana bilish – qismlarga ajratish bo'yicha tushuncha va tayanch so'zlarni qidira olish, jamlangan axborotlarni tushunchaviy tahlilini amalga oshirish, qidiruv strategiyasini belgilay bilish, amallarning samaradorligi ta'minlay olish.

Axborotni boshqarish – axborotni tizimlashtirish uchun tavsiflovchi sxemalarni tayyorlay olish, tayyorlangan sxemani qo'llay olish.

Axborotni integratsiyalashuvi – turli manbalardan olingan ma'lumotlarni qiyoslay olish, mazmun jihatidan mos tushmaydigan axborotlarni ajrata bilish, axborotlarni qisqa va lo'nda tarzda bayon etish.

Axborotni baholash – talab va taklif asosida axborotlarni saralash mezonlarini ishlab chiqish, belgilangan mezonlar asosida resurslarni belgilay olish, axborot-qidiruvini yakunlay olish.

Axborotni ishlab chiqish – muammo yuzasidan qaror qabul qilish variantlarini tayyorlash, aniq muammoni qarori bo'yicha xulosa, xulosalarni asoslay olish, axborotlarning ziddiyatliligi asosida maqbul variantni tanlay olish, jamlangan axborotlarni yaxlit shaklga keltira olish.

Xabarlarini uzatish – aniq auditoriya uchun axborotni moslashtira olish, manbalarni aniq ko‘rsata bilish, axborotni sir saqlay olish, diniy, etnik, milliy va kasbiy kabi kamsitishlarga yo‘l qo‘ymaslik, xabarga qo‘yiladigan talablarni bilish va unga amal qila olish.

O‘quv masalalari real ta’lim amaliyotining talablari asosida tuzilgan topshiriqlar bilan, sodda topshiriqlar o‘rta va murakkab topshiriqlar bilan almashib keladi. Har bir topshiriq kasbiy kompetentlikning bir yoki bir nechta tarkibiy qismlarini baholashga imkon berdi. Ular talabaning oliy ta’lim muassasalarida kasbiy faoliyatiga imkon qadar yaqin bo‘lgan, hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifani o‘z ichiga olgan vaziyatni aks ettirdi.

Olib borilgan ishlar natijasida quyidagilarni ta’kidlash o‘rinli:

- talabalarning informatika fanlari doirasida kasbiy kompetensiyasi, ularning bazaviy kompetensiyalarini shakllantirish uchun amal qilib, akkumulyativ va regulyativ funksiyalarni bajarishga imkon beradi;

- ta’lim jarayonida kasbiy - ijodiy yondashishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash ta’limning sifat o‘zgarishi, uning samaradorligini oshirish, muammolarni hal qilishga qaratilgan vosita ekanligini ko‘rsatdi;

- ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning eng muhim ko‘rsatkichi sifatida - talabaning shaxsiga murojaat qilish va uning o‘rganishi uchun eng qulay sharoitlarni yaratish maqsadga muvofiq.

Talabalarning informatika fanlari doirasida kasbiy kompetentligini shakllantirishda innovatsion texnologiyalar sifatida tashkiliy, intellektual-kognitiv, maxsus-kasbiy kabi tayyorgarliklarga erishib borish uchun, individual darajada kasbiy bilimlar doirasini ta’lim traektoriyasi asosida kengaytirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Столпы добродетельного общества. В кн. История социальной мысли в Исламе. – Москва: Вече, 2012. - С.55.

2. Факторы, влияющие на специализацию деятельности. В кн. История социальной мысли в Исламе. – Москва: Вече, 2012. - С.178.

3. Структура ИКТ-компетентности учителей. Рекомендации ЮНЕСКО. Редакция 2.0.2011. – Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании. – Режим доступа: <http://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214694.pdf>

KASBIY YO‘NALTIRILGAN MASALALAR BO‘LAJAK MUHANDISLARNI TAYYORLASH VOSITASI PREDMETI SIFATIDA

O‘.H. Halimov, M.A.Alisherova, I.A.Aroldinova.,

F.B.Doniyorov., D.K.Hasanov

O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali tayanch doktoranti

O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali talabalari

uktam-8719@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasbiy yo‘naltirilgan masalalar, talabalarning bilimiga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishi, professor-o‘qituvchining intellektual ro‘lini oshirish yo‘llari haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Kasbiy, masala, rivojlantirish, talaba.

Tabora rivojlanayotgan jamiyatning ijtimoiy - iqtisodiy sharoitlarining o‘zgarishi ta‘lim maqsadlarining o‘zgarishiga olib keladi. Hozirgi kunda ta‘limdan asosiy maqsad, avvalgidek, ayrim fan asoslarini o‘zlashtirishgina emas, balki ma‘lum maqsadga yo‘naltirilgan bilimlar tizimini, ya‘ni o‘zlashtirilgan bilim ko‘nikmalarni amalda qo‘llay olishni, mustaqil fikrlashni shakllantirishdir. Har bir fan oldiga qo‘yilgan maqsad uning vazifasini aniqlab beradi. Shu asnoda mashg‘ulotlarda ham o‘tiladigan mavzuning asil maqsad va vazigasini anglashda vosita sifatida kasbiy yo‘naltirilgan masalalardan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Kasbiy yo‘naltirilgan masalalar majmuasi - deganda biz bo‘lajak kasbiy faoliyat sohasidagi kasbiy ahamiyatga ega oliy matematika fanining har bir bo‘limidagi ma‘lum bir mavzu bo‘yicha tanlangan masalalarni tushunamiz. Matematika va unga turdosh fanlarda kasbiy yo‘naltirilgan masalalar majmuasini ta‘lim jarayoniga yo‘naltirish uchun quyidagi qadamlar bajarilishi kerak: o‘qish davomida matematika va unga turdosh fanlarining kerakli nazariy materiallarini tanlash; ixtisoslik va umumkasbiy fanlar predmetidan kelib chiqib kelajakdagi kasbiy faoliyatiga oid amaliy tadbirlar va metodikani bog‘lovchi barcha turdagi fanlararo aloqalarni o‘rnatish kerak. Bu erda fanlararo aloqalarni o‘rnatishning batafsil metodikasi quyidagicha tavsiflanadi[1-3].

Pedagogik tadqiqotlarda kasbiy yo‘naltirilgan masalalarning bir nechta ta‘riflari mavjud. S.J Bozorova va F.X Baychaevlar fikricha kasbiy yo‘naltirilgan masalalar talabalarda texnik va ilmiy adabiyotlardagi o‘quv materiallarini tahlil qilish orqali, zarur xulosalar chiqarish va mustaqil o‘zlashtirish ko‘nikmalarini shakllantiriladi [33], R.M.Zaykin kasbiy yo‘naltirilgan masalalar deganda inson kasbiy faoliyatini u yoki bu sohasiga yo‘naltirish, muammoni hal qilishda matematik vositalar yordamida topiladigan matematik masalalar tushuniladi [4-84]. J.A.Mamatov kasbiy yo‘naltirilgan masalalarning sharti va talablarini shunday tariflaydi “Muhandis kasbiy faoliyatida vujudga keladigan qoidalar, vazifalar, modellashni o‘zida ifodalaydigan masaladir va bu vaziyatni tadqiq etish matematik vositalar yordamida amalga oshiriladi va mutaxassis shaxsining kasbiy rivojlanishiga imkon beradi” [2-9].

Ushbu ta‘riflarda masala – kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan vaziyatning modeli, ammo u matematik metodlar bilan ijobiy hal etiladi. Masalan, algoritmnining samaradorligini aniqlash masalasi logarifmik funksiya yordamida hal etiladi. Ammo

axborot kommunikatsiyaon texnologiyalari sohasi bo'yicha mutaxassislar tayyorlashda, shuningdek, kasbga yo'naltirilgan, ammo yuqoridagi ta'riflarga mos kelmaydigan masalalar paydo bo'lishiga olib keladi. Bunday masalalarga misol uchun "Aniq integralni hisoblang" masalasi bo'lishi mumkin.[5-10]

$$\int_0^{0.56} e^{\frac{-x^2}{2}} dx$$

Bu bo'lajak muhandislarning kasbiy faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan masalani echish jarayonida vujudga kelishi mumkin, ammo uni hal qilishda integralni topishning sonli metodlaridan foydalanish kerak. Muammoni hal qilish uchun talabalarga algoritmi ishlab chiqish va uni amalga oshirish taklifini berish lozim. Shuning uchun ham qaralayotgan masala bilan bog'liq vaziyatlarda bo'lajak mutaxassislar kasbiy faoliyatni modellashtiradi, ya'ni masala kasbiy yo'naltirilgan masala bo'lishi kerak [11-14].

Bundan xulosa shuki o'qitishning har bir shaklida kasbiy yo'naltirilgan masalalar o'zining aniq funksiyanalligiga ega:

- yangi materialni o'rganish bosqichida va kasbiy yo'naltirilgan mazmunni taqdim etish shakli sifatida yangi kasbiy ahamiyatli bilimlar va harakatlar o'rganuvchi;
- texnika yo'nalishi oliy ta'lim muassasalari ta'lim tizimida matematikani o'qitishning eng muhim usullaridan biri bo'lib hisoblanadigan matematik modellashtirish metodikasini amalga oshirish vositasi sifatida;
- masalaning texnik "fabula"sini (tasvirlangan vaqea va hodisalar) taminlaydigan motivatsion funksiyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Halimov O. et al. **TEXNIK MUHANDISLAR VA BO 'LAJAK MUHANDIS TALABALARINING MATEMATIK KOMPETENTLIK DARAJASI** //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 5. – S. 725-732.
2. Mamatov J. et al. Matematika fanini o'qitishda shaxsga yo'naltirish va kasbiy faoliyatga yo'naltirishning pedagogik shartlari //Jurnal matematiki i informatiki. – 2020. – T. 1. – №. 1.
3. Бозорова С.Ж., Байчаев Ф.Х. Мутахассисликка йўналтирилган масалалар ечиш ёрдамида физика фанидан амалий машғулотлар самарадорлиги ошириш., Жоурнал оф Адвансес ин ССИЕНТИФИС Энгинееринг Течнологй Вол.3(7) 2022
4. Зайкин, Р.М. Профессионально ориентированные математические задачи в подготовке управленческих кадров [Текст]: монография. - Арзамас : АГПИ, 2009. – 121
5. Нориева А. Koshi tengsizligi va uning qiziqarli masalalarga tadbiqlari //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 361-364.
6. Mamanov S. Matematika fanini kasbga yo 'naltirib o 'qitish negizida bo 'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatiga tayyorlashning hozirgi ahvoli va uni rivojlantirish yo 'llari //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 3.

7. Юлдашев Т., Холманова К. НЕЛИНЕЙНОЕ ИНТЕГРОДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЕ УРАВНЕНИЕ ФРЕДГОЛЬМА С ВЫРОЖДЕННЫМ ЯДРОМ И НЕЛИНЕЙНЫМИ МАКСИМАМИ // Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 3
8. Xoljigitov D. GEOMETRIYANING ALGEBRAIK TENGLAMALARNIGAE YECHISHGA bazi TATBIQLARI / / matematika va informatika jurnali. – 2021. - Jild 1. – №. 3.
9. Alimardanovich N. T. CHIZIQSIZ TENGLAMALARNI TAQRIBIY YECHISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 323-327.
10. Fazliddinovich S. X., Fazliddinova S. S. MATEMATIKA DARSLARIDA VIZUALIZATSIYALASHTIRISH USULLARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 289-292.
11. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).
12. UX Мингбоев. Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии" // Молодой ученый, 1249-1252.
13. MU Xujaevich. Pedagogical conditions for the formation of communicative competencies of students of vocational schools using interactive teaching methods // International Journal on Integrated Education 3 (12), 345-347.
14. MU Xujayevich. KOMPETENTLI YONDASHUV UMUMIY O 'RTA TA'LIM TIZIMINI YANGILASH OMILI SIFATIDA // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 397-400.

THE SIGNIFICANCE OF EMPHASIZING COMMUNICATIVE COMPETENCE AS THE FOUNDATION FOR TEACHING LISTENING AND SPEAKING SKILLS

Rustamova Shokhista Sharifovna

Samarkand State institute of Foreign Languages

rustamova-87@internet.ru

Annotation: This article's major goal is to discuss the importance of speaking and listening skills development for pupils in general education level through a communicative competence, as well as to examine various short-term strategies for doing so.

Key words: listening and speaking techniques, English, communicative method, challenges, theoretical foundation of speaking techniques.

The study of foreign languages has grown in importance among multicultural peoples in modern times as English has become more widely used in international dealings. Intercultural communication preparation is the same as getting each person ready to communicate in the language they are learning. Because it is recognized as an international language and has the fourth-highest speaker population, English is a common and well-liked language [14, 665-669]. It is still debatable whether English is one of the most efficient and simple teaching techniques.

Undoubtedly, there are numerous approaches to teaching languages. Devi Gudepu asserts that there are numerous ways to teach. In order to support learners in developing their language abilities, new teaching strategies, methods, and approaches are being developed and put into use [1, 57-64]. Every new strategy has advantages and is better than the prior one. It is feasible to comprehend that no teaching style can develop fully on a single basis through study of these techniques [1, 58-64]. He claims that this method of teaching languages is ineffective at preparing students to use them in real-world situations and that instead, language should be memorized in a formulaic manner based solely on rules. While actively teaching and practicing grammar will produce favorable exam scores, it won't help pupils improve their communication skills [1, 58-64]. According to G. Hu, this conventional way of teaching grammar through translation cannot result in enough communicative competence (i.e., it does not foster the capacity to deliberately use the language for genuine communication) [2, 93-105].

Grammar is not simply a set of rules that is challenging to acquire, but also an active process of remembering and applying them, as stated by T. P. Besarab [10, 665-669]. This illustrates how proficiency in a language is described by its use during communication, not just by its grasp of grammar. D. Snow contends that in order for children to effectively acquire a language, they must actively engage the teacher rather than simply accept what the teacher is saying, learners only develop their language proficiency through experience [8, 10]. According to H.G. Widdowson, we should educate the language as a tool of communication as well as a way of using it that cannot be employed in everyday situations. He keeps expressing the idea that too many exercises for accepting words and making statements will encourage the growth of communication skills [9].

Among the current industrialized nations, our country likewise uses the communicative technique well. Based on this method, there are four fundamental learning abilities for language teaching: listening; reading; writing; speaking. These four skill-building exercises help students achieve the important objectives of learning several languages by giving them opportunity to express their creativity, communicate in real-world situations, demonstrate their language proficiency, and, most importantly, gain confidence.

The development of listening and speaking abilities is crucial to learning a language. Many people use the capacity for communication to gauge language competency. This, in our opinion, is one of the most important abilities and modes of communication that a student with a philological orientation should pick up while learning a foreign tongue. In contrast to what Joe McDonough claims, speaking requires children to develop a broad range of abilities that together make up a general competence in oral discourse [11]. One of the quality factors is the ability to

communicate effectively in everyday circumstances in English. Nevertheless, we must point out that in the early years of communicative teaching, the language was interpreted as a "communicative" verbal element, and its connection with other language skills lagged a little [4].

The following four traits of the communicative approach to language are discussed by J.C. Richards and T.S. Rodgers in their investigation of the theoretical underpinnings of teaching communicative languages:

1. Language is an expressive mechanism for meaning.
2. Language's primary purpose is interaction rather than only communication.
3. The language's grammatical structure reflects its communicative and functional use.
4. The category of functional and communicative meaning is one of the basic units of the language, in addition to its grammatical and structural qualities [6].

According to Jeremy Harmer, there are three main reasons why students lose weight in the classroom: speech training gives students the chance to repeat the language - to practice speaking in front of an audience; speech tasks set the stage for teacher and student feedback; and the greater the chance of activating the various language elements stored in students' minds, the more automated the use of elements in real life. Hence, pupils acquire real-world language skills [3].

In his book "How to teach speaking skills," Scott Thornbury makes the case that speaking abilities must be formed in the classroom and that lessons should take the form of "conversation rooms." In other words, students will assume that they will become more confident speakers if the activation of speech is a constant aspect of the lesson [7].

The following conclusions can be drawn from our article in light of the feedback mentioned above:

- teaching learners using a communicative approach is currently the most beneficial and effective method compared to the traditional method of language;
- all types of communicative activities significantly enrich English lessons, which is considered significant for learners and further boosts their interest in learning English;
- speaking is regarded as the primary and most important component of language teaching in English classes;
- well planned communicative activities utilizing a variety of exercises in the session allow learners to learn English in novel ways.

References:

1. Devi Gudepu, Manjulatha. Applications of Communicative Language Teaching 1. Techniques in Reading Classes: A Special Focus on Junior Colleges in Telangana Region (India). World Journal of English Language Vol. 3, No. 2; 2013. – P. 57-64.
2. Hu, G. Potential Cultural Resistance to Pedagogical Imports: The Case of Communicative Language Teaching in China. Language, Culture and Curriculum, 15(2), 93-105, 2002:
3. Jeremy Harmer. How to teach English. Cambridge: UK, 2nd edition. 2007.

4. Jo McDonough and Shaw Ch. Materials and methods in ELT: A teacher's guide. 4. Blackwell publishing: 2nd edition. 2003.
5. Lawtie F. Teaching speaking skills 2-overcoming classroom problems. 2004: www.britishcouncil.com
6. Richards, J.C. and T.S. Rodgers. Approaches and methods in language teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2nd edition, 2001.
7. Scott Thornbury. How to teach speaking. Cambridge: UK, 2nd edition, 2002.
8. Snow, D. More Than A Narrative Speaker. Alexandra, Virginia: TESOT, Inc. 1996.
9. Widdowson, H.G. Teaching Language as Communication. Oxford: Oxford University Press, 1978.
10. Бесараб Т.П. Использование коммуникативной методики в преподавании английского языка (на примере курсов интенсивного изучения английского в Великобритании). // Молодой ученый, 2013, №5. -С. 665-669.
11. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Панжиева Назокат Нормакматовна

Докторант ТерГУ

n184@mail.ru

Аннотация: Данная статья исследует технологии, используемые для обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики. Он основан на литературном обзоре, включающем рассмотрение наиболее эффективных методов и инструментов, которые могут быть использованы для развития критического мышления, а также на анализе существующих практик обучения и развития критического мышления в контексте образования информатики.

Ключевые слова: технологии обучения, критическое мышление, будущие учителя информатики, развитие, образование информатики, методы обучения, инструменты, практики.

Критическое мышление - это способность анализировать и оценивать информацию, которую мы получаем, а также способность принимать информированные решения. Это важный навык для любой профессии, особенно для учителей информатики. Учителя информатики должны не только знать, как использовать технологии, но и уметь критически мыслить, чтобы эффективно обучать своих учеников. [1]

В данной статье мы рассмотрим технологии обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики.

Проблемное обучение

Проблемное обучение - это метод обучения, который помогает развивать критическое мышление. В этом методе учащиеся работают в малых группах и решают реальные проблемы. Проблемное обучение помогает развивать навыки анализа, оценки и принятия решений, а также учит студентов работать в команде и обмениваться мнениями.

Интерактивные технологии

Интерактивные технологии - это современные технологии, которые могут использоваться для обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики. К ним относятся игры, веб-сайты, виртуальные лаборатории и другие интерактивные приложения. Использование интерактивных технологий помогает студентам лучше понимать темы и развивать критическое мышление, особенно в области информатики, где технологии играют важную роль.

Обучение аргументации

Аргументация - это процесс представления своих мыслей и идей в форме аргументов. Обучение аргументации может помочь развить критическое мышление у будущих учителей информатики. В ходе этого обучения студенты учатся разбираться в различных аргументах и оценивать их с точки зрения логики, правильности и

В настоящее время существует множество технологий обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики. Одной из наиболее эффективных является использование проектной деятельности.

Проектная деятельность позволяет студентам работать в группах, решать практические задачи, анализировать информацию и выдвигать гипотезы. Она также требует от студентов критического мышления и самостоятельности, что способствует развитию этих навыков. [2]

Еще одной технологией, способствующей развитию критического мышления у будущих учителей информатики, является использование различных кейс-стади. Кейс-стади — это практические задачи, основанные на реальных ситуациях, которые требуют анализа, принятия решений и выдвижения гипотез [5].

Также стоит отметить значимость использования онлайн-курсов и мобильных приложений для развития критического мышления. Они предоставляют студентам возможность изучать материалы в своем темпе, проводить самостоятельные исследования и принимать решения на основе анализа данных.

Наконец, важным фактором в развитии критического мышления у будущих учителей информатики является использование мультимедийных технологий и визуализации данных. Они помогают студентам лучше понимать информацию, анализировать ее и выдвигать гипотезы на основе полученных данных.

Таким образом, технологии обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики многообразны и включают в себя проектную деятельность, кейс-стади, онлайн-курсы, мобильные приложения и мультимедийные технологии. Они позволяют студентам развивать свои навыки критического мышления и готовят их к эффективной работе в современном обществе.

Приведем несколько примеров технологий, которые могут использоваться для развития критического мышления у будущих учителей информатики:

Проектное обучение - это метод, который позволяет студентам самостоятельно формулировать и исследовать проблемы, а затем применять свои знания для решения этих проблем. При использовании проектного обучения студенты учатся анализировать данные, формулировать гипотезы, искать информацию и оценивать свои результаты.

Дискуссии в классе - это технология, которая позволяет студентам обмениваться мнениями и аргументировать свои взгляды на тему, которая обсуждается. В процессе дискуссии студенты учатся анализировать аргументы, высказывать свои мысли и оценивать точки зрения других участников дискуссии.

Исследования - студенты могут проводить исследования по интересующим их темам, анализировать данные и формулировать выводы на основе полученных результатов. Это позволяет развивать у студентов навыки анализа информации, оценки ее достоверности и формулирования выводов. Это лишь несколько примеров методов, которые могут использоваться для развития критического мышления у будущих учителей информатики. Конечный выбор методов зависит от целей и задач конкретной образовательной программы и потребностей студентов. [3]

В итоге, можно сделать вывод о том, что использование современных технологий обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики является важным условием успешной подготовки квалифицированных специалистов в этой области. Разнообразные методы, такие как проблемно-ориентированное обучение, проектное обучение, метод «полевого опыта», формирование технологической культуры, могут помочь студентам не только приобрести знания и навыки в области информатики, но и научиться критически мыслить, анализировать и решать проблемы.

Эти методы могут использоваться в различных формах и сочетаниях, адаптироваться к конкретным целям и задачам обучения. Они позволяют студентам не только получать знания, но и развивать навыки критического мышления, которые становятся важными в любой профессиональной деятельности.

Важно отметить, что необходимо постоянно улучшать и модернизировать методы обучения и развития критического мышления, чтобы они отвечали вызовам современной цифровой эпохи. В этом контексте, важной задачей является совершенствование технологий, разработка новых образовательных платформ и программ, а также обмен опытом между педагогами и исследователями. [4]

Таким образом, использование современных технологий обучения и развития критического мышления является неотъемлемой частью успешной подготовки будущих учителей информатики. Разнообразие методов позволяет студентам не только приобрести знания, но и развивать навыки критического мышления, которые становятся не менее важными в их профессиональной деятельности.

Итак, использование технологий обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики является важным элементом подготовки квалифицированных специалистов в условиях цифровизации. Одним из примеров такой технологии является использование метода проблемного обучения, позволяющего студентам активно участвовать в процессе обучения, самостоятельно находить и анализировать информацию, формулировать и решать проблемы, а также оценивать свои результаты.

Другим примером является метод проектной деятельности, который позволяет студентам применять теоретические знания в практических задачах, а также развивать коммуникативные и организационные навыки. В процессе работы над проектом студенты могут выявлять проблемы, анализировать информацию, принимать решения и оценивать результаты своей работы.

Также важным элементом обучения является использование различных онлайн-ресурсов, позволяющих студентам получать доступ к актуальной информации, проводить самостоятельные исследования и развивать навыки критического мышления.

В итоге, использование технологий обучения и развития критического мышления является необходимым элементом подготовки будущих учителей информатики в условиях цифровизации. Они позволяют формировать не только профессиональные навыки, но и развивать критическое мышление, что необходимо в современном мире информационных технологий.

В заключение, стоит отметить, что использование технологий обучения и развития критического мышления является важным компонентом процесса подготовки будущих учителей информатики. Каждый метод, который мы рассмотрели, имеет свои преимущества и недостатки, но в целом, сочетание различных методов может существенно повысить эффективность обучения и развития критического мышления у студентов.

Важно также учитывать, что развитие критического мышления учителей информатики не является процессом, ограниченным только университетским обучением. Он должен быть непрерывным и включать в себя профессиональную деятельность, самообразование и участие в различных образовательных программах и семинарах.

Таким образом, использование технологий обучения и развития критического мышления в образовательном процессе может значительно повысить качество подготовки будущих учителей информатики и обеспечить им необходимые знания и навыки для эффективной работы в условиях цифровизации.

Список литературы:

1. Halpern, D. F. (2014). Thought and knowledge: An introduction to critical thinking. Psychology Press.
2. Paul, R., & Elder, L. (2013). Critical thinking: The nature of critical and creative thought. Journal of Developmental Education, 37(2), 2-3.
3. Facione, P. A. (2011). Critical thinking: What it is and why it counts. Insight Assessment.
4. Лау, Д. Й., и Чан, Ч. К. (2017). Способы развития критического мышления в электронном обучении: Обзор литературы. Журнал образовательных технологий и общества, 20(1), 159-170.
5. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

OLIY TA'LIM MUASSASALARINI O'QUV JARAYONLARINI BOSHQARISH (SUN'IY INTELEKTNING ALGORITMLARI ASOSIDA)

Choriyev Hamid Azamovich

Termiz davlat universiteti doktoranti

hamid_choriyev@tersu.uz

Annotatsiya: Bu maqola oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayonlarini boshqarishning sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish asosida tahlil qilish bo'yicha qisqacha tushunchalar berilgan. Maqolada sun'iy intellekt algoritmlari va o'qitish jarayonlarining birlashmasidan qanchalik foydalanish imkoniyatlarini o'rganishga harakat qilindi. O'quv jarayonlarini samarador qilish, talabalar natijalarini oshirish, talabalarining o'zlashtirish darajasini aniqlash, amalni bajarish qobiliyatini yaxshilash va o'quv jarayonlarini nazorat qilishda sun'iy intellekt algoritmlari keng qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, algoritm, chegirmalar, o'zlashtirish darajasi, tajribalar.

Kirish. Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellektning algoritmlarining foydalanish o'quv jarayonlarini samarali va osonlashtirish, talabalarining tushuntirishlarini yaxshilash, tanlash va konsultatsiya berish, o'quv jarayonining optimallashtirilishi va yanada yaxshilashiga yordam beradi. [1] Bunday yondashuvlar oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonlarini yanada yaxshi natijalar olishiga va talabalarining yuqori darajada o'qish imkoniyatlaridan foydalanishiga yordam beradi. Quyidagi ko'rsatkichlar sun'iy intellektning oliy ta'lim muassasalarida foydalanishining foydali natijalaridan ba'zilarini ta'minlaydi:

1. O'quv jarayonining osonlashtirilishi: Sun'iy intellektning algoritmlari, o'quv jarayonining boshqarishini osonlashtiradi, shuningdek, talabalarining xatolarini aniqlab chiqish va o'quv jarayonini yanada osonlashtirish yordam beradi.

2. Biriktirilgan ma'lumotlardan foydalanish: Sun'iy intellektning algoritmlari, o'quv jarayonida biriktirilgan ma'lumotlardan foydalanishga imkon beradi. Bu ma'lumotlar, o'quv jarayonining yaxshilanishi va yanada yaxshilashiga yordam beradi.

3. O'quv jarayonining optimallashtirilishi: Sun'iy intellektning algoritmlari, o'quv jarayonining optimallashtirilishiga yordam beradi, buning orqali o'quv jarayonining yuqori natijalarni ko'rishga va talabalarining talabalari yuqori darajada oshirishga imkon beradi [7].

Intellektning algoritmlari yordamida bir nechta ishlar amalga oshirilishi mumkin.

1. Talabalarining o'zlashtirishlarini boshqarish: O'quv jarayonining muvaffaqiyatiga erishish uchun, talabalarining o'zlashtirishlarini boshqarish katta ahamiyatga ega. Sun'iy intellektning algoritmlari yordamida talabalar o'zlashtirishlarining o'ziga xos o'zgarishlarini kuzatish va baholash mumkin, shunda o'qituvchilar ularning boshqa qobiliyatlari haqida tushunishlari mumkin [9].

2. O'quv jarayonini optimallashtirish: Sun'iy intellektning algoritmlari yordamida o'quv jarayonini optimallashtirish mumkin. Bu, talabalar o'qish uslublariga mos ravishda o'rganishlarini ta'minlash, talaba birligini tashkil qilish, va o'quv jarayonining bosqichlari bo'yicha mustaqil o'qitishni o'rgan

3. Qanday qilib o'quv jarayonini yanada yaxshilash: Sun'iy intellektning algoritmlari yordamida o'quv jarayonini yanada yaxshilash mumkin. Bu, o'quv jarayonining bosqichlari, kurslari va darsliklari bo'yicha o'qitish jarayonini mustaqil ravishda baholash yordamida amalga oshirilishi mumkin. Bunday baholashlar o'quv jarayonining yanada yaxshilashiga, talabalarining o'zlashtirishlarini ko'paytirishiga va talaba tajribalarini yaxshilashiga qo'shimcha yordam berishi mumkin.

4. O'quv jarayonining mustaqil ravishda baholash: Sun'iy intellektning algoritmlari yordamida o'quv jarayonining mustaqil ravishda baholash mumkin. Bu, o'quv jarayonining bosqichlariga, kurslari va darsliklari bo'yicha talabalar o'zlashtirishlarini baholash, talaba tajribalarini baholash va o'quv jarayonining yanada yaxshilashiga yordam beradi.

5. Dasturlash va o'quv jarayonining boshqarishida avtomatizatsiya: Sun'iy intellektning algoritmlari, dasturlash va o'quv jarayonining boshqarishida avtomatizatsiya yordamida foydalanishga imkon beradi. Bunday avtomatizatsiya yordamida, o'quv jarayonining ma'lumotlarni yig'ish va ajratish, talabalarining natijalarini baholash, o'quv jarayonini boshqarish jarayonlarini tahlil qilish va optimallashtirish mumkin.

6. O'quv jarayonining monitoringi: Sun'iy intellektning algoritmlari yordamida o'quv jarayonining monitoringi ham amalga oshirilishi mumkin. Bunday monitoring, o'quv jarayonining natijalarini va talabalar tajribalarini baholash, yangi muammolar va talablarga javob berish yordamida o'quv jarayonini yanada yaxshilashga yordam beradi.

Ushbu tartibda, sun'iy intellektning algoritmlari o'quv jarayonlarini boshqarishda turli ko'nikmalar va yondashuvlar yordamida foydalanish mumkin. Bu ko'nikmalar yordamida, oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonlarini optimallashtirish, talabalarining tushuntirishlarini oshirish, talabalarga yordam berish va o'quv jarayonining yanada yaxshilashga erishish mumkin [8]. Bunday yondashuvlar

oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonlarini yanada samarali va osonlashtirishiga qo'shimcha yordam berishi mumkin.

Tahliliy natijalar

Maqolada, sun'iy intellekt algoritmlari qo'llanib o'quv jarayonlarini boshqarishning bir qancha qulayliklari ko'rsatilgan. Misol uchun, sun'iy intellekt yordamida talabalar yaxshi tahlil qilish, diqqat qaratish va amalni bajarish qobiliyatlarini yaxshilashadi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt, o'qituvchilarga talabalar vaqtida yordam berishda va o'quv jarayonini boshqarishda yordam berishda ham foydali bo'ladi. Bu esa, o'quv jarayonining samaradorligini va samarali bo'lishini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Jumladan, bu maqola sun'iy intellektning oliy ta'lim muassasalarini o'quv jarayonlarini boshqarishga qanday qulayliklar keltirishini, ammo shuningdek chegirmalarini ham ko'rsatadi. Bu esa, sun'iy intellektning o'quv jarayonlarini boshqarishning mustahkam yondashuvlaridan biri bo'lib, bu sohadagi rivojlanishni tezlashtirishi mumkin.

Sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish o'quv jarayonlarini boshqarishda bir qancha qulayliklar keltiradi [7]:

1. Barcha talabalarni birlashtirish: Sun'iy intellekt yordamida, barcha talabalar haqida umumiy ma'lumotni olish va tahlil qilish mumkin. Bu esa, talabalar haqida tahlil qilish va ularning o'zlashtirish darajasini aniqlashga imkon beradi.

2. O'qituvchilarga yordam berish: Sun'iy intellekt, o'qituvchilarga talabalar yaxshi o'qishni o'rganishda va o'zlashtirish darajasini yaxshilashda yordam berishda ham foydali bo'ladi.

Jumladan, sun'iy intellekt algoritmlari o'quv jarayonlarini boshqarishda qo'llash imkonini yaxshilash va o'quv jarayonini samarador qilishda yordam beradi.

Oliy ta'lim muassasalarini o'quv jarayonlarini boshqarishda qo'llanadigan bir necha Python kutubxonalarini va ularning kodini quyidagi ko'rinishda yozish mumkin [10]:

1. TensorFlow va Keras: Oliy ta'lim muassasalarida yuqori darajali sun'iy intellekt algoritmlarini ishlab chiqishda keng qo'llaniladi. TensorFlow kutubxonasi modelni tuzish uchun yordam beradi, Keras esa TensorFlow asosida yaratilgan talaba modelini tuzish uchun qulay interfeysni taqdim etadi.

Misol uchun, talabalarning yozish uslublarini tushunish uchun algoritm tuzishni hohlaysiz. TensorFlow va Keras kutubxonalaridan foydalanib, bu masalani hal qilish mumkin:

```
import tensorflow as tf
from tensorflow import keras
from tensorflow.keras import layers
# Talaba modelini tuzish
model = keras.Sequential([
    layers.Dense(64, activation="relu", name="layer1"),
    layers.Dense(64, activation="relu", name="layer2"),
    layers.Dense(10, name="layer3"),
])
# Modelni o'qish uchun ma'lumotlar kiritish
```

```

(x_train, y_train), (x_test, y_test) = keras.datasets.mnist.load_data()
x_train = x_train.reshape(60000, 784).astype("float32") / 255
x_test = x_test.reshape(10000, 784).astype("float32") / 255
# Modelni o'qitish
model.compile(
    loss=keras.losses.SparseCategoricalCrossentropy(from_logits=True),
    optimizer=keras.optimizers.RMSprop(),
    metrics=["accuracy"], )
history = model.fit(x_train, y_train, batch_size=64, epochs=2,
validation_split=0.2)
# Modelni baholash
test_scores = model.evaluate(x_test, y_test, verbose=2)
print("Test loss:", test_scores[0])
print("Test accuracy:", test_scores[1])
Quyidagicha natijaga erishamiz
Epoch 1/2
750/750 [=====] - 2s 2ms/step - loss: 0.3494
- accuracy: 0.9005 - val_loss: 0.1874 - val_accuracy: 0.9473
Epoch 2/2
750/750 [=====] - 1s 1ms/step - loss: 0.1585
- accuracy: 0.9525 - val_loss: 0.1582 - val_accuracy: 0.9536
313/313 - 0s - loss: 0.1524 - accuracy: 0.9519 - 219ms/epoch - 699us/step
Test loss: 0.15240250527858734
Test accuracy: 0.9519000053405762

```

Xulosa

Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish, o'quv jarayonini samarador qilish va talaba natijalarini oshirishda yordam beradi. Sun'iy intellekt yordamida, talabalar haqida umumiy ma'lumotlarni olish, talabalarning o'zlashtirish darajasini aniqlash, amalni bajarish qobiliyatini yaxshilash va talaba natijalarini oshirish uchun ma'lumotlarni tahlil qilish va o'rganish mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish o'quv jarayonlarini nazorat qilishni ham yaxshilashda yordam beradi. O'quv jarayonlarining nazorat qilinishi o'qituvchilar uchun va talabalarning o'zlarini baholash uchun muhimdir.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Karen Swan, Darren Cambridge, James D. Lehman. "Artificial Intelligence and Higher Education: Opportunities and Challenges" 2019
2. Benedict du Boulay. "Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning" 2018
3. Paul LeBlanc. "Using Artificial Intelligence to Transform Higher Education" 2018
4. Toby Walsh. "Artificial Intelligence and Education" 2018
5. Konstantinos Michos, Georgios Paltoglou, Kostas Papanikolaou. "Artificial Intelligence in Education: A Review" 2019

6. Anuja Arora, Navneet Goyal. "Applications of Artificial Intelligence in Higher Education" 2019
7. Yusuf Leblebicioglu, Huseyin Uzunboylu. "Artificial Intelligence in Education: A Critical Review" 2019
8. Pankaj K. Jain, K. Ganesh, G. N. Purohit. "Artificial Intelligence in Higher Education: Current Applications and Future Trends" 2020
9. Amir Manzoor. "The Role of Artificial Intelligence in Higher Education" 2019
10. Yiyang Lu, Shaokun Fan, Jun Liu, Chengyu Sun. "Artificial Intelligence and Higher Education: State of the Art and Future Prospects" 2020

INDIVIDUAL TA'LIM TRAYEKTORIYASI

Mustafoyeva Munajat Olтинbekovna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalar uchun individual ta'lim trayektoriyasi va uning xususiyatlari to'liq yoritib berilgan. Rivojlangan davlatlarda, xususan AQSh va Germaniyada individual ta'lim trayektoriyasining ahamiyati hamda ishlatilishi keltirilgan

Kalit so'zlar: individual ta'lim trayektoriyasi, o'z-o'zini anglash, axborot manbai.

*“Ilmiy rejalashtirishsiz, bugungi kunda odamga
o'nlab yillar davomida unib chiqadigan urug'larni
ekish imkoniyati bo'lmasa, ta'lim ibtidoiy taqriga,
tarbiyachi savodsiz enagaga, pedagogika tabibga aylanadi.
Ilmiy jihatdan oldindan ko'ra bilish kerak - bu pedagogik
jarayon madaniyatining mohiyati va qanchalik chuqur
o'ylangan bo'lsa, kutilmagan baxtsizliklar kamroq bo'ladi.*

V.A. Suxomlinskiy

Dunyo reytingida yetakchi oliy ta'lim muassalarining pedagogik tajribalariga asosan zamonaviy ta'lim jarayonini amaliyot bilan uzviy bog'lashda hamda ta'limning sifat darajasini yangi bosqichga ko'tarishda bo'lajak fizika o'qituvchisining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai - nazardan, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni xalqaro standartlar darajasidagi kasbiy faoliyatga tayyorlash hamda ularning amaliyotda olgan bilimlardan samarali foydalanish orqali mehnat bozori talablariga muvofiq kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish zaruratini taqozo qiladi.

Keyingi yillarda mutaxassislar tayyorlashga bo'lgan talablarning ortib borishi bizni nafaqat oquv fanlarining didaktik, ta'lim va rivojlanish imkoniyatlaridan samaraliroq foydalanish yo'llarini, balki o'quv jarayonini loyihalash orqali o'quv faoliyat yangi texnologiyalari, usullari va shakllarini tashkil etish yo'llarini izlashga

majbur qiladi. Individual ta'lim yo'nalishini loyihalash orqali bo'lajak o'qituvchining sifatli ta'limga bo'lgan ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun sharoit yaratishga imkon beradi. Shu asnoda individual ta'lim yo'nalishining mazmuni va tuzilishini, pedagogik loyihalashning mohiyatini ko'rib chiqishga alohida e'tibor berishimiz kerak. Ta'limni insonparvarlashtirish, birinchi navbatda, o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim g'oyasiga asoslanadi, bu savodxonlik pedagogikasidan rivojlantiruvchi pedagogikaga o'tishda namoyon bo'ladi. Bugun talaba o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida ishtirok etadi, u universitet professor-o'qituvchilari sayyoralar kabi aylanadigan quyoshdir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi insonda o'ziga xos shaxsiy qiyofa va odamlar, tabiat, madaniyat, sivilizatsiya bilan dialogik o'zaro munosabatni shakllantirish uchun zarur bo'lgan o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi belgilash mexanizmlarini saqlash va rivojlantirishdir. Shu bilan birga, *o'z-o'zini anglash orqali* biz shaxsning moyilligi va qobiliyatini maksimal darajada rivojlantirish jarayoni va natijasini, ularni amaliy ishlarda amalga oshirishni tushunamiz. Bu, shuningdek, shaxsning doimiy o'zini-o'zi takomillashtirish istagi demakdir. O'z-o'zini tartibga solish - bu shaxsning o'z xatti-harakatlari, niyatlari, manfaatlarini boshqa odamlarning manfaatlarini, ularning xatti-harakatlari va niyatlari bilan bog'lash, o'zini shaxs sifatida, o'ziga xos individuallikni yo'qotmasdan, o'zini jamoat manfaatlarini boshqarishga undashga doimiy intilishi tushiniladi. O'z taqdirini o'zi belgilash - bu shaxsning axloqiy pozitsiyasini shakllantirish, o'z "men"ni tasdiqlash, o'zini, jamiyatdagi o'rnini, hayotdagi maqsadini anglashdir.

Shu bilan birga shaxsning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga yordam berishini belgilaydi va o'quvchiga o'quv jarayonida o'z qiziqishlariga mos ravishda individual ta'lim yo'nalishlarini loyihalash imkonini beradi.

Ko'p bosqichli tizimning maqsadi shunday bir pedagogik jarayonni tashkil etishdan iborat bo'lib, unda shaxsning o'zini o'zi belgilashi, uning qadriyat yo'nalishlari va hayotiy ma'nolari asosida turli darajadagi ta'lim va kasbiy malakaga ega bo'lgan mutaxassis o'qituvchilarni tayyorlash mumkin bo'ladi.

Talabaning istiqboli – o'zini erkin shaxs sifatida shakllantirish va o'quv faoliyatini tashkil etishda o'quvchining o'zini o'zi belgilashi va o'z-o'zini anglashda o'quv tayyorgarlik jarayonida amalga oshirilishi uchun uni quyidagilar kerak: zarur bilimlarni o'zlashtirish, individual ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'qish jarayonida o'z taqdirini o'zi belgilash, ta'limda o'z texnologiyasini ishlab chiqish jarayonida ishtirok etishidir.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda o'z ta'lim yo'nalishini tanlash erkinligini ta'minlashni, doimiy o'zgaruvchan muhitda o'zining rivojlanishi va kasbiy tayyorgarligi uchun dasturlarni qurish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi. Bunday keng va chuqur umumiy kasbiy tayyorgarlik, fundamental bilan bir qatorda, talaba shaxsini yanada yaxshiroq ochib berishga va mehnat bozorida o'zini topishga imkon beradi. O'quvchining individual ta'lim yo'nalishining ahamiyati shundaki, u har kimga tezkor tartibga solinadigan o'z-o'zini baholash, o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishga bo'lgan faol intilish, o'z vaqtida bilimlarni to'ldirish imkonini beradi.

Adabiyotlarni tahlil qilish bizga "individual ta'lim traektoriyasi" tushunchasi ko'p o'lchovlilik va ta'lim traektoriyasini amalga oshirishning bir necha yo'nalishlari bilan ajralib turadigan "individual ta'lim traektoriyasi" tushunchasiga nisbatan kengroq

ma'noga ega degan xulosaga kelishimizga imkon beradi: ta'lim (marshrut), faoliyat (noan'anaviy pedagogik texnologiyalar orqali amalga oshiriladi), protsessual (tashkiliy jihatni, aloqa turlarini aniqlash).

Boshqa tomondan, ta'lim dasturi talabaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan individual ta'lim yo'nalishi sifatida belgilanadi. Ta'lim dasturining individual ta'lim yo'nalishi sifatida ta'rifi uning etakchi xususiyati bo'lib, ta'lim dasturini ta'lim standartiga erishish yo'llarining o'ziga xos modeli sifatida taqdim etishga imkon beradi, agar standartni amalga oshirish usulini tanlash individual xususiyatlarga bog'liq bo'lsa albatta.

Individual ta'lim yo'nalishi - bu o'qituvchilar bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'zini o'zi belgilashi va o'zini o'zi anglashi uchun pedagogik yordam ko'rsatganda, talabaga ta'lim dasturini tanlash, ishlab chiqish, amalga oshirish mavzusining pozitsiyasini ta'minlaydigan maqsadli ishlab chiqilgan tabaqalashtirilgan ta'lim dasturidir.

Individual ta'lim yo'nalishining mazmuni va uni amalga oshirish yo'nalishlarini ko'rib chiqishda xorijiy ta'lim tizimlari tajribasiga murojaat qilish ham juda muhimdir.

Germaniyadagi oliy pedagogik ta'lim tizimi talabaning ijodiy shaxsini rivojlantirishga, universitetda talabalarning o'z taqdirini o'zi belgilashi va o'zini-o'zi rivojlantirishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan talabalarni o'qitishning amaliyotga yo'naltirilgan xilma-xil shakllari va usullari bilan tavsiflanadi.

Germaniyada ta'limni insonparvarlashtirish konsepsiyasi katta tarixiy retrospektivga ega bo'lib, gumanistik ta'lim jarayonining tarbiyaviy tomonini ilgari surgan Avgust Franke, Vilgelm fon Gumboldt kabi olimlarning nomlari bilan bog'liq. Germaniyada oliy ta'lim tuzilmasi universitetdagi o'quv jarayonining 2 bosqichini o'z ichiga oladi. Asosiy bosqich ikki yilga mo'ljallangan va umumiy nazariy tayyorgarlikni ta'minlaydi. Asosiy bosqich talabalarni ikkita oqimga bo'lishdan iborat: amaliy (2 semestr) va nazariy (4 semestr) yo'naltirilgan. Asosiy bosqichda o'qish davomida talaba o'z ilmiy qiziqishlari sohasini aniqlab olishi, asosiy bosqichda olgan ilmiy va amaliy bilimlarini chuqurlashtirishi, davlat muassasalari tomonidan topshirilgan mutaxassislar va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishi kerak.

Fanlararo yondashuvni o'z ichiga olgan o'quv rejalari va dasturlarining o'zgaruvchanligi va moslashuvchanligi bizni ayniqsa qiziqtiradi, Shaxsiy ta'limning barcha shakllarining asosiy elementlari kompyuterlashtirish, maslahatlar tizimi, talabalar guruhlarida ishlash, erkin guruh muhokamasini o'z ichiga olgan fanlararo seminarlar, muammolarni muhokama qilishda talabalarning mustaqilligi va tashabbusini rag'batlantirish, talabalar boshchiligidagi seminarlar, ilmiy tadqiqot elementlari bilan loyihalarni tuzish shaklida darsdan tashqari mashg'ulotlarda namoyon bo'ladi. Asosiy e'tibor o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, faktlarni chuqur tahlil qilishga, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga va bilimlarni doimiy ravishda yangilab turish zarurligiga qaratilgan.

Germaniyada insonparvarlik ta'limi tarixiga qisqacha kirishni umumlashtirib, biz o'quv jarayonining gumanistik kontsepsiyasi asosida Germaniyada ushbu yo'nalishdagi uchta pedagogik yo'nalish shakllangan degan xulosaga kelishimiz mumkin:

“anti-pedagogika”, buning asosi nemis o‘qituvchisi F.Shleyermaxerning (XIX asr) “anti-avtoritar” ta’lim g‘oyalari.

shaxsga yo‘naltirilgan konsepsiyasi, bu o‘quvchiga o‘z mavjudligini ochib berishga, o‘zini o‘zi bilan kurashda imkon qadar ko‘proq anglashga yordam beradi.

Waldorf maktabi, bu yerda bola pedagogik jarayonning markaziga joylashtirilgan va uning ichki dunyosiga avtoritar aralashmasdan, uning ichki dunyosini rivojlantirishga faol yordam beradi.

Aynan shu narsa, barcha oqimlar vakillari pedagogik ideal sifatida insonning o‘zini o‘zi anglash g‘oyasini eng oliy qadriyat sifatida ilgari surgan, uning o‘z-o‘zini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratganligi va uning yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirishga imkon beradigan haqiqatdir.

Oliy ta’limni individuallashtirishning asosiy konseptual g‘oyalarini ko‘rib chiqish AQShda uchta etakchi yo‘nalishning rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin:

- xulq-atvorga yo‘naltirilganlik (D. Bruner, V. Skinner g'oyalari). O‘rganish mavzusi - bu insonning tashqi xatti-harakati. Talabani boshqalar bilan xatti-harakatlarida namoyon bo‘ladigan shaxsiyatning ma'lum bir turi sifatida ko‘rib chiqadigan “talabalarning ta’limini boshqarish” tizimi ishlab chiqildi. Bixeviorizmning psixologik asoslari Qo‘shma Shtatlardagi oliy ta’limda shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimining (Personalized System of Instruction) rivojlanishining manbai hisoblanadi. Bu tizimda bir xil o‘quv material boshqacha tarzda taqdim etiladi va uni o‘rganish o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimlari o‘quvchilarning mustaqil ishi davomida o‘quv maqsadlariga erishish darajasiga individual javob berishning moslashuvchanligini ta'minlaydigan o‘quvni tashkil etish bo‘yicha audio-darslik tizimini ishlab chiqishda ham foydalanilgan.

- gumanistik yo‘nalish (A. Kombs, A. Maslou, G. Allport, K. Rojers g'oyalari) imkoniyatlar muxlisi sifatida, eng muhimi, shaxsni shakllantirish, uning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishdir. “Talabaga yo‘naltirilgan” ta’lim ishonchni, dialogik muloqotni, muvaffaqiyat motivatsiyasini va ta’limning barcha ishtirokchilarining ijodiy o‘zini o‘zi anglashini hisobga olgan holda ta’limni loyihalashni nazarda tutadi. A.Estin o‘quvchining ta’limga jalb etilishi darajasini, ya’ni o‘quvchining faollik jihati bo‘lib, individuallashtirishning samaradorligi unga bog‘liqligini ko‘rib chiqadi. Ishtirok etish darajasi miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlari (o‘quvchining rivojlanish darajasi, o‘rganilayotgan materialni tushunish natijasi va boshqalar) bilan belgilanadi. Gumanistik psixologiya g‘oyalari ta’siri ostida “ochiq ta’lim” guruhlari paydo bo‘ldi.

- kognitiv yo‘nalish (J. Piaget maktabi, K. Levin g'oyalari, Gestalt psixologiyasi).

Bu yo‘nalish o‘rganish nazariyasida kibernetik yo‘nalishning rivojlanishi, shuningdek, nazariya bilan bog‘liq. Yo‘nalish vakillari ma’lumot almashishda fikrlashni rivojlantirish asosida ta’limda individuallikni rivojlantirishni ko‘rib chiqadilar. O‘quv materialini taqdim etish usullarini tahlil qilish, o‘quv jarayonidagi munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, individual maslahatlar, o‘rganish uchun ichki motivatsiyani rivojlantirishga alohida e’tibor beriladi. Kognitiv uslublarning diagnostikasi va hisobi ma’lum bir talabaning kognitiv uslubining ushbu

dastur parametrlari bilan muvofiqligini hisobga oladigan individual o'quv dasturlarini tuzish mexanizmlarini belgilaydi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, ta'limni individuallashtirish jarayonida amerikalik pedagoglar o'quvchilarning tayyorgarlik ko'rish qobiliyatiga va ta'lim maqsadlariga, jumladan, kompyuterdan foydalanishga qarab individuallashtirilgan mustaqil ish shakllarini ishlab chiqadilar, o'qitish shakllari va usullarini tanlash bilan individual dasturlarni yaratish va ayniqsa, butun kursni o'tish tezligini aniqlashda talabalarning o'zlari tashabbusi to'liq qo'llab-quvvatlanadi. AQSh pedagogikasida individuallashtirishning mashhur tamoyillaridan biri boyitish (barcha uchun bir xil dasturni to'ldirish) tamoyili bo'lib, u 2 turni nazarda tutadi: gorizontal (bilim kengayadi) va vertikal (bilim chuqurlashadi). Shunday qilib, talabalar o'zlarining shaxsiy qiziqishlari va kasbiy niyatlariga mos keladigan dastur ustida ishlashlari mumkin.

Amerika universitetlari yagona, majburiy o'quv dasturiga amal qilmaydi. Bakalavr darajasini olish uchun asosiy talablarni belgilab, universitet talabaga turli ta'lim yo'nalishlaridan ko'p sonli nisbatan kichik kurslarni tanlashni taklif qiladi. Kurslarning ba'zilar o'rganilishi kerak, boshqalari faqat ma'lum darajada o'rganilishi kerak, boshqalari esa ixtiyoriydir. O'qituvchi bilan birgalikda talabalar o'zlarining to'rt yillik o'quv kurslari dasturini, jumladan, nafaqat mutaxassislik, balki universitetning boshqa bo'limlari kurslarini ham tuzadilar. Mustaqil ish shakllari, agar iloji bo'lsa, talabaning ta'limining qobiliyatlari va maqsadlariga qarab individuallashtiriladi, ya'ni. orientatsiyadan kelajakdagi kasbiy faoliyatga. Talabalarning mustaqil ishi universitet tomonidan puxta rejalashtirilgan bo'lib, uslubiy va tashkiliy jihatdan to'liq ta'minlanadi.

Shunday qilib, Germaniya va AQShda ta'limni individuallashtirishning asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqqan holda, butun oliy ta'lim tizimining talaba shaxsiga, ta'limni individuallashtirish shakllari, vositalari va usullarining xilma-xilligiga maqsadli yo'naltirilganligini ta'kidlash mumkin. Ta'lim tizimlarining qiyosiy tahlili biz o'rganayotgan muammoning dolzarbligini tasdiqladi va Germaniya va AQSh talabalari tomonidan amalga oshiriladigan individual ta'lim yo'nalishini loyihalashning mumkin bo'lgan variantlarini ko'rib chiqishga imkon berdi.

Shunday qilib, o'quvchining individual ta'lim yo'nalishining tarkibiy qismlari va mazmunini o'rganib chiqib, shuni ta'kidlash mumkinki, bu yo'nalish o'quvchiga yo'naltirilgan ta'limga asoslanadi va uni insonparvarlashtirish va ta'lim muammolarini hal qilishning samarali usullaridan biri deb hisoblash mumkin.

Talabalarni individual ta'lim yo'nalishlari bo'yicha o'qitish samaradorligi talabalarni individual ta'lim yo'nalishi sifatida ta'lim dasturi mantig'ida ishlashga tayyorlashga qaratilgan o'quvchi uchun individual ta'lim yo'nalishini loyihalash texnologiyasini yaratish zarurligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduganiyev A., Mustafoyeva M. Educational resources based on virtual reality //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 4. – C. 2035-2042.

2. Мустафоева М. Talabalarni induvidual ta 'lim trayektoriyasi orqali oqitishning samaradorligi //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 88-90.

3. Мустафоева М. Induvidual ta 'lim trayektoriyasi-talabaning ta 'lim sohasidagi shaxsiy imkoniyatlarini amalga oshirishning individual yonalishi //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 87-88.

4. Oltinbekovna M. M. PSYCHOLOGICAL APPROACH TO TEACHING A FUTURE PHYSICS TEACHER //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 86-92.

5. Oltinbekovna M. M. KOMPETENSIYAGA ASOSLANGAN TA'LIM: NAZARIYA VA AMALIYOT MUAMMOLARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 622-625.

O'QITUVCHILARNING ELEKTRON TA'LIM RESURLARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abduraimov Jur'atbek G'ofurovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

juratbekabduraimov@gmail.com

Annotatsiya. Bu maqola elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlarni ko'rsatadi, ular o'qituvchilarning o'zlashtirishni kuchaytirish, yangiliklarni o'rganish, interaktivlik, qo'llanishni kengaytirish va o'quvchilarga qo'llanish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Maqola shuningdek, elektron ta'lim resurslaridan o'qituvchilarning narxi, oson yuklab olish imkoniyati va o'rganishni kuchaytirish imkoniyatlariga ham e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: Elektron ta'lim resurslari, o'qituvchilar, interaktivlik, yuklab olish va o'rganishni kuchaytirish.

Kirish: O'qituvchilar bugungi kunda ta'lim jarayonida elektron ta'lim resurslaridan o'rni ham katta ahamiyat kasb etgan. Bu resurslar o'qituvchilarning o'zlashtirishni kuchaytirish, yangiliklarni o'rganish, interaktivlik, qo'llanishni kengaytirish va o'quvchilarga qo'llanish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Bu maqolada elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari va ularning o'qituvchilarga ta'lim jarayonida qanday yordam berishi ko'rsatiladi. Maqola shuningdek, elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning narxi, oson yuklab olish imkoniyati va o'rganishni kuchaytirish imkoniyatlariga ham e'tibor qaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada o'qituvchilarning elektron ta'lim resurslaridan foydalanishiga oid tadqiqot metodologiyasi ham ko'rsatiladi. Bu tadqiqot metodologiyasi boshqa tadqiqotlarga nisbatan bir oziga xosdir va elektron ta'lim resurslarining samaradorligi, o'qitishning natijalarini aniqlash, o'quvchilar bilim darajalarini aniqlash uchun juda muhimdir. Tadqiqot metodologiyasi davomida,

elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning qulayligi, ularning ta'lim jarayonini mustahkamlashda o'z o'rnini, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishda o'z ahamiyatiga ega. Tadqiqot metodologiyasi yordamida, o'qituvchilar elektron ta'lim resurslarini yaxshi tushunish va ulardan foydalanishni o'rganishlari, shuningdek, ta'lim jarayonida ularning o'z o'rnini va ahamiyatini tushunishlari mumkin.

Elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning yana ko'proq ma'lumotlariga e'tibor berish lozim. Bu resurslar orqali ta'lim jarayonining yanada sifatli va samarador hollarda olib borilishi mumkin. Ular o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytiradi, o'qitishni mustahkamlashga, o'quvchilar bilim darajalarini oshirishga, va shuningdek, o'quvchilarning kreativligini va yangi bilimlar va ko'nikmalar olishlariga imkon beradi. Elektron ta'lim resurslari o'z ichiga o'qituvchilar va o'quvchilarning birgalikda ishlash imkoniyatlarini kengaytirish uchun alohida interaktiv elementlarni ham o'z ichiga oladi. Misol uchun, elektron ta'lim resurslarida testlar, video darsliklar, o'quv materiallari, interaktiv dasturlar, virtual laboratoriyalar va boshqa ko'p elementlar mavjud. Bu elementlar o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ta'lim jarayonini yanada samarador va qiziqarli hollarda olib borishi mumkin. Shuningdek, elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning boshqa bir yaxshi tomoni ham bu resurslar orqali o'quvchilarning o'zining o'zini mustahkamlashidir.

Natijalar: "O'qituvchilarning elektron ta'lim resurslari va platformalaridan foydalanish tayyorgarligini ta'minlash metodikasi" mavzusida yozilgan ilmiy maqolaning natijalari quyidagicha bo'lishi mumkin:

O'qituvchilar elektron ta'lim resurslaridan foydalanishni o'rganishda va ulardan foydalanishda yuqori darajada malakali bo'lishi kerak.

Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish tayyorgarligi, ta'lim jarayonining samaradorligi va effektivligini oshiradi.

Tayyorgarlikni ta'minlashda elektron ta'lim resurslari va platformalaridan foydalanish metodikasi, o'qituvchilar uchun qulay, tez va samarador bo'lishi kerak.

Elektron ta'lim resurslari va platformalaridan foydalanish, o'qituvchilarning ko'nikmalarini kengaytiradi va ularga yangi pedagogik metodlarni o'rganish imkoniyatini beradi.

Elektron ta'lim resurslari va platformalaridan foydalanish, o'qituvchilarning ta'limning sifatini oshiradi va ulardan foydalanish, ta'lim jarayonini eng yaxshi usullarda boshqarishga yordam beradi.

Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish, o'qituvchilar uchun bir necha ta'lim maqsadlari uchun xilma-xil usullarni tanlash imkoniyatini beradi va ularga ta'lim jarayonida har qanday muammo yuzaga kelganda yordam beradi.

Shuningdek, ilmiy ishning natijalari, pedagogik va ta'lim sohasida ilgari hissa yoki yuqori malakaga ega o'qituvchilar va o'qitish metodikalarida yangi qat'iylik va innovatsion yaratishga imkon beradi.

Elektron ta'lim resurslaridan foydalanish tayyorgarligini ta'minlash uchun quyidagi yo'llar muhimdir:

1. O'qituvchilar uchun ta'lim platformalari va resurslari haqida ko'proq ma'lumot berish. Bu, o'qituvchilar uchun o'rganish yoki o'qitishni qo'llash orqali amaliyotga dastur tuzishni osonlashtiradi.

2. O'qituvchilar, ta'lim platformalari va resurslari tayyorlashda qo'llanadigan dasturlarga boy hamkorlik qilishlari kerak. Bu, o'qituvchilarning qulay va samarali yordamni topishiga imkon beradi.

3. O'qituvchilar, yangi elektron ta'lim resurslaridan o'qitish metodikasini o'rganish, o'quv dasturlarini tayyorlash va ta'lim materiallarini tayyorlashni o'rganishlari kerak. Bu, ularga ta'lim jarayonini innovatsion usullarda boshqarish imkonini beradi.

4. O'qituvchilar, ta'lim materiallarini tayyorlash va ularni yangilashda talab qilingan tajribani olishlari kerak. Bu, o'qituvchilarning ta'lim materiallarini boshqarishni va ulardan ko'proq foydalanishni osonlashtiradi.

5. O'qituvchilar, ta'lim platformalari va resurslaridan foydalanishni baholash va ta'lim jarayonini tahlil qilishni o'rganishlari kerak. Bu, ularga ta'lim jarayonini o'zgartirish, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarga ko'proq foyda olish imkonini beradi.

Bu yo'llar o'qituvchilar uchun qulaylik va samarali ta'lim platformalari va resurslaridan foydalanish imkonini beradi va o'qitish metodikalari va ta'lim jarayonini innovatsion usullarda boshqarishga imkon beradi.

Elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning qo'shimcha yollarini quyidagi ko'rsatkichlar orqali kengaytirish mumkin:

1. Interaktiv ta'lim resurslari yaratish. Bu, o'qituvchilar uchun o'quvchilarning ta'lim jarayonida qatnashishini yaxshilashga yordam beradi va ta'lim materiallarini ko'proq qiziqarli va sifatli qilishga imkon beradi.

2. O'qituvchilar o'zlarining ta'lim resurslarini tayyorlashda video darslar, animatsiyalar, virtual laboratoriyalar va boshqa interaktiv usullardan foydalanishlari kerak. Bu, ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi.

3. Ta'lim materiallarini boshqarish uchun avtomatlashtirishni o'rganish. Bu, o'qituvchilar uchun ta'lim materiallarini tayyorlash va ulardan foydalanishni qulaylashtiradi va ta'lim jarayonini samarali boshqarishga imkon beradi.

4. O'quvchilarning ta'lim jarayonini avtomatik ravishda baho olishga imkon beradigan tizimlar yaratish. Bu, o'qituvchilar uchun o'quvchilarning ta'lim jarayonini nazorat qilishni qulaylashtiradi va ta'lim jarayonini samarali boshqarishga imkon beradi.

5. Virtual ta'lim dasturlarini o'rganish va ulardan foydalanish. Bu, o'qituvchilar uchun ta'lim jarayonini innovatsion usullarda boshqarishni osonlashtiradi va o'quvchilarga ko'proq foyda olish imkonini beradi.

Bu kengaytirilgan yollar o'qituvchilar uchun ta'lim resurslaridan ko'proq foydalanish imkonini beradi va ta'lim jarayonini innovatsion usullarda boshqarishga imkon beradi.

Xulosa

Elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari haqida maqolamizda, ular orqali o'qitish jarayonining yanada sifatli va samarador hollarda olib borilishi mumkinligi, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishi, o'quvchilarning bilim darajalarini oshirishi, kreativligini va yangi bilim va ko'nikmalarga erishishini ta'minlashi, o'quvchilar o'zlariga xos o'qish usullarini va tarzlarini tanlashi va o'zlashtirishlari uchun imkoniyat berishini ko'rsatdik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Majidova N. Elektron ta'lim resurslari tushunchasi va ularni o'qitishda qo'llanish. // Elektron ta'lim resurslari. - Toshkent: "O'qituvchi" NTM muassasasi nashriyoti, 2009. - B.3-10.
2. Boychenko, M. Elektron ta'lim resurslaridan o'qitish uchun pedagogik qo'llanmalar / M. Boychenko ; tarjima Q. Aripov. - T.: NBU, 2011. - 180 bet.
3. Aripov Q. Elektron ta'lim resurslari va ularni o'qitish usullari. // O'qituvchi. - 2013. - №2. - B. 16-20.
4. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

**Jumanov Shohrux Sharof o'g'li,
Adashboyev Jaloliddin Nabi o'g'li**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistrantlari
jshoxrux9801@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion ta'lim texnologiyalar, uning umumiy o'rta ta'lim maktablarida Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarni axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasiga yo'naltirish, o'rni va ahamiyati masalalari yoritilgan

Kalit so'zlar: texnologiya, innovatsion ta'lim, innovatsion texnologiya, axborot texnologiyalari, metod va vositalari, onlayn tizimlar.

Innovatsion va axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq qilishni zamonaviy axborot dunyosining jadal rivojlanishidagi mantiqiy va zaruriy qadam deb qarash mumkin. Media vositalarning (kompyuter, proyektor, elektron doska, 3 D printer va h.k.) ta'lim-tarbiya jarayoniga faol kirib kelishi o'qituvchilar kasbiy faoliyatida o'qitishning innovatsion metodlarini, vositalarini, turlarini, shakllarini, umuman, pedagogik texnologiyalarini zudlik bilan joriy etish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llashda muhim natijalardan biri - ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni ta'lim oluvchilarga etkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, ta'lim oluvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha kreativ yondashuvni talab etadi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini majburan qo'llash orqali maqsadga erishib bo'lmaydi. Aksincha, tajribali o'qituvchilar tomonidan asoslangan yoki ular

tomonidan qo'llanilayotgan ilg'or texnologiyalardan foydalanish bilan birga ularni ijodiy rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim oluvchining o'quv jarayonida mustaqil ishlash, o'z-o'zini tarbiyalash, o'qitish, o'z faolligini oshirish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'qitishning yangi pedagogik texnologiyalari qatoriga mediatexnologiyalarini kiritish zarurati kundan-kunga oshib bormoqda.

Informatika va axborot texnologiyalari fanidan dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish ta'lim-tarbiya jarayoniga innovatsion texnologiyalarni qo'llash quyidagi didaktik maqsadlarni ko'zda tutadi:

- ta'lim-tarbiya jarayonini shaxsga yo'naltirish, uning davlat ta'lim standarti bilan belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash samaradorligini oshirish;

- pedagogik kadrlarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini, metodik tayyorgarligini oshirish, ularni innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash;

- informatika va axborot texnologiyalarini o'qitishda dars samaradorligini oshirish, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, innovatsion texnologiyalarga asoslangan mashg'ulotlarda faol ishtirok etishini ta'minlash va innovatsion texnologiyalardan foydalanish uchun zarur metodik bilim, ko'nikma va malakalarni egallashiga zamin yaratish.

Ta'lim-tarbiya jarayonidagi innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalar, yangiliklar, dars o'tishning interfaol usullari o'z-o'zidan ta'limga kirib kelmaydi. Demak, o'qituvchidan bilim, ijodiy mehnat va kasb mahorat talab qilinadi. Chunki o'qituvchi faoliyati yangilanmasa, ta'limda samaradorlikka erishib bo'lmaydi. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarni ijodiy izlanish, faollik, erkin fikr yuritishga yo'naltiruvchi ta'lim shakli, metod va vositalarining to'g'ri tanlanishi darslarning qiziqarli, bahs-munozaralarga boy bo'lishi, ijodiy tortishuvlarning yuzaga kelishiga turtki bo'ladi. Mana shu holatdagina o'quvchilar tashabbusni o'z qo'llariga oladilar, o'qituvchining zimmasida esa ularning faoliyatini ma'lum yo'nalishga solib yuborish, faoliyatni umumiy nazorat qilish, murakkab vaziyatlarda yo'l-yo'riq ko'rsatish, maslahatlar berish hamda ular faoliyatini baholash kabi vazifalar qoladi.

Informatika va axborot texnologiyalari fanidan dars samaradorligini oshirishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchilarni tayyorlashga innovatsion yondashuv, uning usullarini mukammal egallash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda fan mashg'ulotlarini bosqichma-bosqich tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi bosqichda, u fan haqida asosiy ma'lumotlar keltiriladi.

Ikkinchi bosqichda, odatda davr talablarining eng dolzarb, munozarali masalalari muhokama qilinadi. Izlang, fikrlang ijod qiling, tarzida ish ko'riladi.

Uchinchi boschiqda, nazariy qoidalar ilgari surilgan chuqurlashtirilgan darajada bayon qilinadi. Ma'lumki, mustaqil ijodiy fikrlash o'qish mabaynida paydo bo'ladigan qiyinchiliklarni yengish jarayonida shakllanadi va rivojlanadi.

To'rtinchi bosqichda, teskari aloqa, bog'lanish uchun material beriladi.

Beshinchi bosqichda, o'qituvchisi o'rgangan mavzularni to'g'ri tushunganligini nazorat qilinadi, ularda o'z-o'zini nazorat qilish uchun topshiriqlarning turli xil shakl (og'zaki savol-javob, yozma va test)lari

qo'llaniladi va to'g'ri javoblar keltiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aripov M.M., va b. Informatika ,informatsion texnologiyalar, O`quv qo`llanma, 1-qism , -Toshkent, : <<TDTU>>, 2002.
2. Aripov M.M., va b. Informatika, informatsion texnologiyalar, O`quv qo`llanma 2- qism, -Toshkent ,: <<TDTU>>, 2003.
3. Allayorov S.P., Raxmonov S.T., Qulmatov S.I., Toshtemirov D.E. Informatika, axborot texnologiyalari fanidan laboratoriya ishlari. Metodik ko`rsatma. – Guliston, 2003.
4. Abduqodirov A.A., Pardayev A. Pedagogik texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi. T. Fan va texnologiya. 2012.
5. Mavlyanov A., Abdalova S., Yusupova L.Yu., Mavlyanova I. Interfaol usullar asosida o`tiladigan mashg`ulotlarda ta`lim oluvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish // O`quv qo`llanma. - Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2009.
6. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.
7. У Мингбоев, С Джумаев, А Синдоров. Maktab o`quvchilari uchun moljallangan android ilovaning imkoniyatlari // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 188-191.
8. MU Xujayevich. DIDAKTIK O`YINLAR ORQALI O`QUVCHILARNI FANGA QIZIQISHINI OSHIRISH // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 394-397.
9. MU Xujayevich. KOMPETENTLI YONDASHUV UMUMIY O`RTA TA`LIM TIZIMINI YANGILASH OMILI SIFATIDA // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 397-400.

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA VIRTUAL LABORATORIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

**p.f.f.d. (PhD) Mingboyev Ulug`bek Xujayevich,
A.Mustafoev**

O`zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O`zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti
m_ulugbek1977@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada informatika va axborot texnologiyalari fanini o`qitishdagi zamonaviy yondashuvlar va ushbu fan bo'yicha darslarda virtual laboratoriyalardan foydalanishning samaradorligi keltirilgan bo'lib, mavzuga mos virtual laboratoriyalardan namunalar ko'rsatilgan.

Kalit soʻzlar: virtual laboratoriya, taʼlim oluvchilar, algoritmlar, pedagogik texnologiyalar, blended learning, mustaqil taʼlim.

Bugungi kunda taʼlim jarayoniga yangicha yondashuv asosida dars jarayonini tashkil etish barcha fanlar qatori Informatika va axborot texnologiyalari fani oʻqituvchilari oldida turgan asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Chunki hozirgi taʼlim oluvchilarni anʼanaviy usullar bilan darsga jalb etish juda qiqin. Yoshlar, xususan oliy taʼlim tizimidagi talabalar zamonaviy texnika va texnologiyalarga qiziquvchan, yangiliklarga oʻch boʻlib, dars mashgʻulotlarida yangi dastur yoki ilovalardan maqsadli foydalanish orqali oʻqituvchi nafaqat ularning diqqatini jalb qiladi, balki ularning bilim, malaka va koʻnikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Axborot texnologiyalari asrida taʼlim jarayonida qoʻllash uchun yangi dasturiy mahsulotlar koʻlami kun sayin ortib bormoqda va oʻqituvchilar fan turi hamda mavzuga qarab ulardan maqbulini yaʼni mavzuga mos boʻlgan texnologiyani tanlashi hamda dars mashgʻulotining maʼlum bir qismida foydalanishi mumkin. Jumladan, bir qator fanlar borki, ularni oʻqitishda virtual laboratoriyalardan foydalanish taʼlim oluvchilarda mavzu boʻyicha aniq tasavvurni hosil qilishga yordam beradi. Bularga fizika, kimyo, matematika, texnologiya, informatika va axborot texnologiyalari hamda boshqalarni kiritish mumkin. Bu fanlarni oʻqitishda har doim ham real laboratoriya jihozlariidan foydalanib boʻlmaydi. Chunki laboratoriya jihozlari va unda ishlatiladigan mahsulotlar eskirishi mumkin. Shu sababli talabalarning tasavvurlarini boyitish uchun laboratoriya mashgʻulotlarini virtual borliqda oʻtkazish ham samarali natija berishi mumkin. Bugungi kunda informatika va axborot texnologiyalari fanini oʻqitishda bir qator virtual laboratoriya dasturlari mavjud boʻlib, ular fanning maʼlum bir qismlarida qoʻllash uchun moʻljallangan. “Crocodile ICT”, “PC simulator”, “Multimedia logic” kabi dasturlar shular jumsidandir. Bulardan oliy va oʻrta maxsus taʼlim muassasalarida algoritm, mantiqiy sxemalar, kompyuter qurilmalari, sistema bloki komponentlari kabi mavzularni oʻrgatishda foydalanish orqali taʼlim oluvchilarning qiziqishlarini oshirishga erishish mumkin.

Kompyuterning bazaviy mantiqiy elementlari, asosan, uchta mantiqiy amalni bajaradi: 1)konyunktor (“VA” mantiqiy elementi) mantiqiy koʻpayishni amalga oshiradi; 2) dizyunktor (“YOKI” mantiqiy elementi) mantiqiy qoʻshishni amalga oshiradi; 3) invertor (“EMAS” mantiqiy elementi) rad etishni amalga oshiradi. Quyidagi jadvalda ikkita kiriuvchi A va B elementlar uchun “VA” mantiqiy elementining rostlik jadvali koʻrsatilgan. Koʻrinib turibdiki, ikkala kiruvchi element bir vaqtning oʻzida “1” kirish signali bilan taʼminlangandagina chiquvchi signal orqali “1” signali hosil boʻladi. Boshqa uchta holatda chiqish signali nolga teng boʻladi. Konyunktor – mos tushish sxemasida kamida ikkita (A, B) kiruvchi va bitta (A&B) chiquvchi signal mavjud. Raqamli sxemalarda “VA” mantiqiy elementi 1-rasmda koʻrsatilgandek belgilanadi. Xorij sxemalarida “VA” elementining belgisi boshqacha koʻrinishga ega (2-rasmga qarang). Uni qisqacha AND elementi deb atashadi.

1-rasm. "VA" mantiqiy elementi

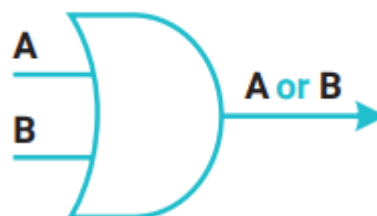

2-rasm. "AND" elementi

Dizyunktor – yig‘uvchi sxemada ham kamida ikkita (A, B) kiruvchi va bitta (A yoki B) chiquvchi signal mavjud. Ikkita (A, B) kiruvchi signal uchun “YOKI” mantiqiy elementi biroz boshqacha ishlaydi. Yig‘uvchi sxemada ikkita kiruvchi signalning ixtiyoriy bittasi “1” kirish signali bilan ta’minlansagina, chiquvchi signal orqali “1” signali hosil bo‘ladi. Boshqa holatda chiqish signali nol (0)ga teng bo‘ladi. Raqamli sxemalarda “YOKI” mantiqiy elementi 3-rasmda ko‘rsatilgandek belgilanadi. Xorij sxemalarida “YOKI” elementining belgisi 4-rasmdagi kabi ko‘rinishga ega. Uni qisqacha “OR” elementi deb atashadi.

3-rasm. "YOKI" mantiqiy elementi

4-rasm. "OR" elementi

Invertor sxemasida faqat bitta (A) kiruvchi va bitta (A emas) chiquvchi signal mavjud. Invertor sxemasi “teskari zanjir” deb ham ataladi. Invertor sxemasida kiruvchi signalning qiymati qarama-qarshisiga o‘zgaradi, Masalan, kiruvchi signal “1” kirish signali bilan ta’minlansa, chiquvchi signal orqali “0” signali hosil bo‘ladi va aksincha.

Raqamli sxemalarda “EMAS” mantiqiy elementi 5-rasmda ko‘rsatilgandek belgilanadi. Xorij sxemalarida “EMAS” elementining belgisi 6-rasmdagi kabi ko‘rinishga ega. Uni qisqacha “NOT” deb atashadi.

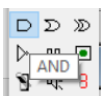
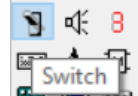
5-rasm. "EMAS" mantiqiy elementi

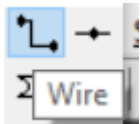
6-rasm. "NOT" elementi

Endi ushbu amallarni “Multimedia Logic” dasturida ko‘rib chiqamiz.

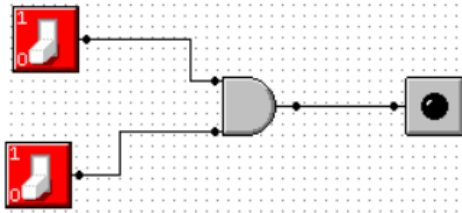
Dastlab konyunktor(and) amalini ko‘rib chiqamiz. Dasturning uskunalar

panelidan and amalini tanlaymiz: . Ikkita kalit ham joylashtiramiz: .

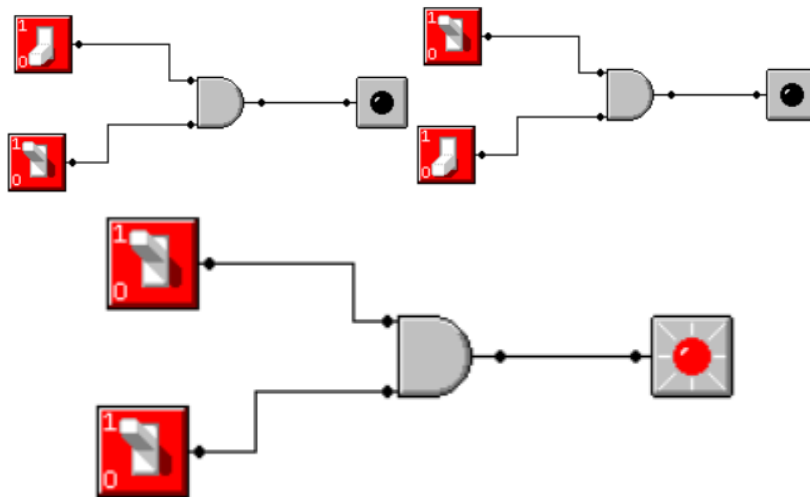
hamda bitta lampochka ham joylashtiramiz: . Tartib bilan aloqa liniyasi

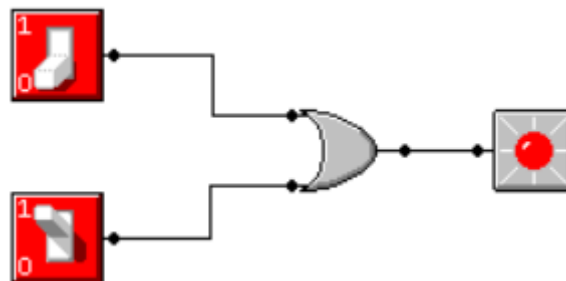
orqali ulanganda umumiy ko'rinish quyidagicha bo'ladi:

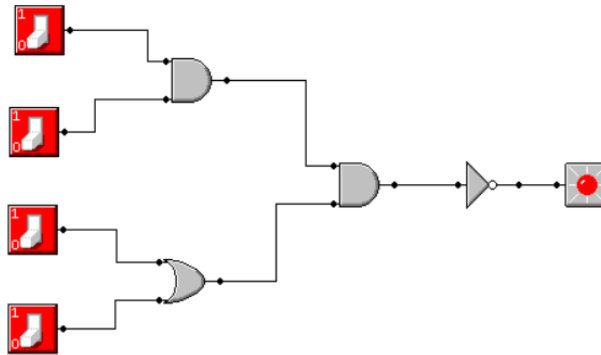
Kalitlarni yoqib ko'rib, lampaning faqat ikkala kalit ham yoqilgan(1 ga o'tganda) xolatda yonishin tekshirib ko'rishimiz mumkin bo'ladi:

Ushbu qadamlarni takrorlab mantiqiy dizyunksiya(OR) amalini ham mantiqiy sxemasini yaratib tekshirib ko'rilsa, faqat bitta kalit yoqilganda ham lampaning yonishini ko'rish mumkin:

Mantiqiy amallarni ketma-ket joylashtirib, so'ralgan mantiqiy sxemalarni ham yaratish mimkin bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ta'lim oluvchilarda har bir mavzuga qiziqishni oshirishda o'qituvchi turli didaktik vositalardan, pedagogik texnologiyalardan foydalanishga harakat qiladi. Shu bilan bir qatorda bugungi kunda dolzarb texnologiyalardan biri bo'lgan blended learning texnologiyasidan foydalanish ham ijobiy natijalarga erishish uchun muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Xususan, virtual borliq texnologiyasi – virtual laboratoriyalar ta'lim oluvchilarning tasavvurlarini boyitishga va mavzularni yanada chuqurroq o'rganishlariga turtki bo'ladi.

Faydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.
2. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).
3. УХ Мингбоев. Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии" // Молодой ученый, 1249-1252.
4. MU Xujaevich. Pedagogical conditions for the formation of communicative competencies of students of vocational schools using interactive teaching methods // International Journal on Integrated Education 3 (12), 345-347.
5. У Мингбоев, С Джумаев, А Синдоров. Мақтаб о'қувчилари uchun moljallangan android ilovaning imkoniyatlari // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 188-191.
6. MU Xujayevich. DIDAKTIK O'YINLAR ORQALI O'QUVCHILARNI FANGA QIZIQISHINI OSHIRISH // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 394-397.
7. MU Xujayevich. KOMPETENTLI YONDASHUV UMUMIY O'RTA TA'LIM TIZIMINI YANGILASH OMILI SIFATIDA // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 397-400.

AKADEMIK LITSEYLARDA KVANT FIZIKASINI O‘QITISHDA DINAMIK VA STATISTIK USULLAR ASOSIDA TALABALARNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH

Sattarkulov Komil Raxmatovich

Guliston davlat universiteti

sattarkulov73@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada akademik litseylarda kvant fizikasini o‘qitishda dinamik va statistik usullar asosida talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish usullari keltirilgan bo‘lib, unda akademik litseylar uchun fizika chuqurlashtirilib o‘rganiladigan guruhlarda fizika fanini, xususan, kvant fizikasini o‘qitish sifati va samaradorligini tubdan oshirish maqsad qilib qo‘yilgan.

Kalit so‘zlar: dinamik, statistik, elektromagnit, elastik, klassik, Ehtimoliy-statistik, fundamental.

XIX-asr o‘rtalarida fizikada dinamik va statistik qonuniyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik masalasi ko‘tarila boshlandi. Dastlab, dinamik qonunlar ma‘lum bir ustunlikka ega bo‘lib, dinamik qonunlarning ustunligi printsipli statistik qonunlar orqasida dinamik qonunlarning yashirin mavjudligini va dinamik qonunlarda sabab-oqibat munosabatlarining ob‘ektivligini asos sifatida ifodalaydi. Masalan, ushbu tamoyilga asoslanib, agar gazdagi barcha molekulalarning dastlabki holatini aniq bilish va molekulalarning to‘qnashuvlarini to‘liq hisobga olish mumkin bo‘lsa, u holda gazning holatini ehtimolli taxminlarsiz aniqlash mumkin bo‘ladi. dinamik qonunlarga asoslanadi.[1]

Bunday holda, klassik mexanikaning dinamik qonunlaridan foydalangan holda har bir gaz molekulasini uchun gaz qonunlarini aniqlash mumkin bo‘lar edi, ammo ehtimollik xarakteriga ega bo‘lgan statistik qonunlardan foydalanish zarurati gaz molekulalarining soni juda ko‘p ekanligi bilan aniq ko‘rsatilgan. katta va har bir molekulaning harakatini dinamik aniqlash mumkin emas. Ehtimollik qonunlari nafaqat ko‘p sonli zarrachalardan tashkil topgan fizik tizimlar, balki alohida atomlar va molekulalar uchun ham tegishli bo‘ladi.

Dinamik qonunlarning ustunligi printsipli uzoq vaqt davomida hukmronlik qildi, chunki statistik fizik nazariyalar dinamik nazariyalarga qaraganda ancha kechroq yaratilgan.

Ehtimoliy-statistik g‘oyalar fizikaga XIX-asr o‘rtalarida molekulyar-kinetik g‘oyalarni izchil nazariyalarga aylantirish jarayonida kirib keldi. Ehtimollik tushunchasi birinchi marta fizikada XIX-asrda, 1859-yilda Maksvell tomonidan qo‘llanilgan.

D. Maksvell, L. Boltsman, R. Klauzius, D. V. Gibbs, A. Eynshteyn, M. Smoluchovskiy kabi olimlarning ilmiy ishlari statistik va dinamik qonuniyatlar va makroskopik jismlarning fizik xossalari o‘rtasidagi bog‘liqlik bilan bog‘liq muammolar, ehtimollik nazariyasi va matematik statistika qonunlari va moddalarning strukturaviy modellariga asoslangan tadqiqotlarga bag‘ishlangan.

XX-asr boshlarida D.V.Gibbs statistik fizikani yaratilishi bu yo'nalishdagi ishlarining ahamiyatini bir necha barobar oshirdi.

Eynshteyn, M. Smoluchovskiylar tomonidan statistik nazariya to'liq e'tirof etildi va Braun harakati misolida statistik qonunlar nafaqat zarralar to'plamiga, balki alohida zarrachalarga ham tegishli ekanligi isbotlandi. Statistik nazariyalarning dinamiklardan farqi shundaki, ular tizimlar holati tushunchasining mazmunini belgilaydi.

Statistik nazariyalarda, dinamik nazariyalardan farqli o'laroq, tizimning holati fizik miqdorlarning qiymatlari bilan emas, balki taqsimot qonunlari bilan beriladi. Tarqatish qonunlari jismoniy miqdorlarning u yoki bu qiymatga ega bo'lish ehtimolini belgilaydi va miqdorlarning o'zi tasodifiy o'zgaruvchilar bo'lib, ular berilgan sharoitlarda o'ziga xos qiymatlarni olmaydilar.

Fundamental fizik nazariyalarning yaratilish tarixini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, dinamik nazariyalar inson tabiatni bilishning birinchi bosqichiga mos keladi, statistik nazariyalar esa keyingi bosqichlarda katta rol o'ynaydi.

Quyida fizikaning kvant fizikasi bo'limiga ehtimollik-statistik g'oyalarning kirib borishi va rivojlanishi masalalariga to'xtalib o'tamiz.[3]

Bu yo'nalishdagi dastlabki ishlar statistik metodga asoslangan issiqlik nurlanishining xossalarini o'rganish bilan bog'liq bo'lib, bu statistik fizika va termodinamikani qo'llash chegaralarini kengaytirdi va fizikaga yangi g'oyalarning kirib kelishiga olib keldi.

Eynshteynning nurlanish nazariyasi bo'yicha ishida emissiya va yutilish masalalari ham ko'rib chiqilib, yutilish ehtimoli stimullangan emissiya ehtimoliga teng ekanligi isbotlangan.

Kvant tasvirlarini ishlab chiqishda De Broylning asarlari ham katta ahamiyatga ega bo'lib, unda zarracha harakati ma'lum bir fazali tezlik bilan harakatlanuvchi to'lqin harakati bilan taqqoslanadi va to'lqin tasvirlari asosida shart-sharoitlar aniqlanadi.

Ma'lumki, De Broyl to'lqinlari tushunchasi kvant mexanikasini o'rganishda o'zlashtirish qiyin bo'lgan tushunchalardan biridir, chunki De Broyl to'lqinlari klassik fizikadan ma'lum bo'lgan elektromagnit, elastik va boshqa turdagi to'lqinlarning birortasiga o'xshamaydi, chunki ular ehtimollik xususiyatiga ega.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ehtimollik qonunlarini, dinamik qonunlar bilan solishtirish, statistik qonunlarni chuqurroq o'rganish, asosiy qonunlar ekanligini ko'rsatadi. Buning uchun esa, akademik litseylar uchun fizika chuqurlashtirilib o'rganishga qaratilgan guruhlarda fizika kursini, xususan, kvant fizikasini o'qitish sifati va samaradorligini tubdan oshirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Джораев М., Саматов Ф.Б., Хўжанов Э.Б. “Академик лицейлар ва касб-хунар коллежлари ўқувчиларида квант физикага оид тасаввурларни шакллантириш ва ривожлантириш” -Таълим, фан ва инновация,- 2016, № 4, 24-27 б.

2. Саматов Ф.Б. “Квант механика” (маърузалар курси) -Гулистон.: “Университет”, 2016, 172 б.

3. Тарасов Л.В. Современная физика в средней школе.-М.: “Просвещение”, 1990, 288 с.

TALABALARDA AXBOROT-TEXNIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA OLIY TA'LIM TIZIMIDAGAI PEDAGOGIK SHART-SHAROITLAR

Parmonov Abdutolib Abduvahob o'g'li
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
pabdutolib@gmail.com

Annotatsiya: Bu tezisda oliy ta'lim bitiruvchisi kasbiy faoliyatining malaka talablari, sohalari, obe'ktlari va turlarini, kasbiy vazifalarini, ish beruvchilarning talablarini va kasbiy me'yorlarini tahlil qilish bilan bir qatorda talabalarning tegishli kompetensiya bo'yicha tayyorgarligi yuzasidan pedagogik shart-sharoitlar, texnika yo'nalishi talabalariga o'tiladigan nazariy mexanika fanlari misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik shartlar, pedagogik sharoitlar, tashkiliy-pedagogik shartlar, motivatsion-axborot.

Bugungi kunda Respublikamizda ta'lim yo'nalishidagi islohotlarning barchasi sifatli ta'lim bergan holda kelajakda jamiyatga mehnat bozori talablariga chidamli kadrlarni tayyorlashdir.

Shu munosbat bilan, bu tezis orqali sifatli ta'lim olishga sabab bo'luvchi asosiy omillardan biri pedagogik shart-sharoitlarni o'rgangan holda undagi muammolar, yutuqlar haqida xulosa qilmoqchimiz.

Zamonaviy didaktikada "shart" tushunchasi insonning jismoniy, axloqiy, aqliy rivojlanishiga, uning xulq-atvori, tarbiyasi ta'sir ko'rsatadigan tabiiy, ijtimoiy, tashqi va ichki omillar, ta'lim jarayonining tarkibiy qismlarining o'zgaruvchilari to'plami sifatida qaraladi [1].

Ilmiy va pedagogik adabiyotlarni tahliliga ko'ra, tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar ta'lim muammolarini hal qilish samaradorligiga yordam beradigan har qanday imkoniyatlar majmuini hamda maqsadga qaratilgan rejali boshqarish pozitsiyasidan ta'lim jarayonining protsessual tomonlarini rivojlantirish choralarini ham aks ettiradi.

Oliy ta'lim muassasalalarining texnika yo'nalishidagi bitiruvchilarida axborot-texnik kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va asoslash uchun "tashkiliy-pedagogik shartlar" tushunchasining mohiyatini ko'rib chiqamiz. Tashkiliy va pedagogik shartlarni ko'plab xorij olimlari (A.A.Volodin, N.G.Bondarenko, N.V.Ippolitova, S.N.Pavlov va boshqalar) "tashkiliy" va "pedagogik" semantik qismalarga ajratishadi.

V.I. Andreevning ta'kidlashicha, o'qituvchi pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirish asosida ta'limning mazmuni, usullari va tashkil etish elementlarini, shuningdek, sub'ektiv va ob'ektiv talab va shartlarni maqsadli tanlash, loyihalash, qo'llash shartlari sifatida muayyan didaktik maqsadlarga erishishi mumkin [2].

N.V.Ippolitova va N.Sterxovalar "pedagogik sharoitlar" tushunchasini aniqlashga oid qarashlarini tahlil qilib, bir qator muhim qoidalarni ishlab chiqdilar:

- sharoitlar doim pedagogikaning ajralmas komponenti vazifasida keladi;
- pedagogik sharoitlar ta'lim imkoniyatlarining umumiylikini ya'ni ta'lim

sub'yektlarining maqsadga muvofiq ravishda ishlab chiqilgan komponentalari: mazmuni, metodlari va shakllari, o'qitish va tarbiyalash usullari, o'quv jarayonining dasturiy ta'minoti va uslubiy jihozlari va moddiy (o'quv va texnik) jihozlar, ta'lim muassasasining faoliyatiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadigan tabiiy muhit va boshqalar;

➤ pedagogik sharoitlar tarkibida ichki (ta'lim jarayoni subyektlarining maxsus sohasini rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi) va tashqi (tizimning protsessual tarkibiy qismining shakllanishiga hissa qo'shadigan) elementlar mavjud;

➤ to'g'ri tanlangan pedagogik shartlarni amalga oshirish pedagogik tizimning rivojlanishi va samaradorligini ta'minlaydi [3].

A.S.Belkin, L.P.Kachalova, E.V.Korotayeva va boshqalar pedagogik sharoitlarni talabalarga yuqori kasbiy darajaga erishishni ta'minlaydigan o'quv jarayoni sifatida, ta'lim maqsadiga yetishishda pedagogik jihatdan hissa qo'shadigan qulay muhit sifatida, ta'lim sohasidagi chora-tadbirlar majmuasi sifatida ko'rib chiqishgan [4,5,6].

Tashkiliy shartlar – bu o'quv jarayonini maqsadga muvofiq boshqarish, rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, tartibga solish, nazorat qilishni ta'minlaydigan shartlar to'plami demakdir [7,8].

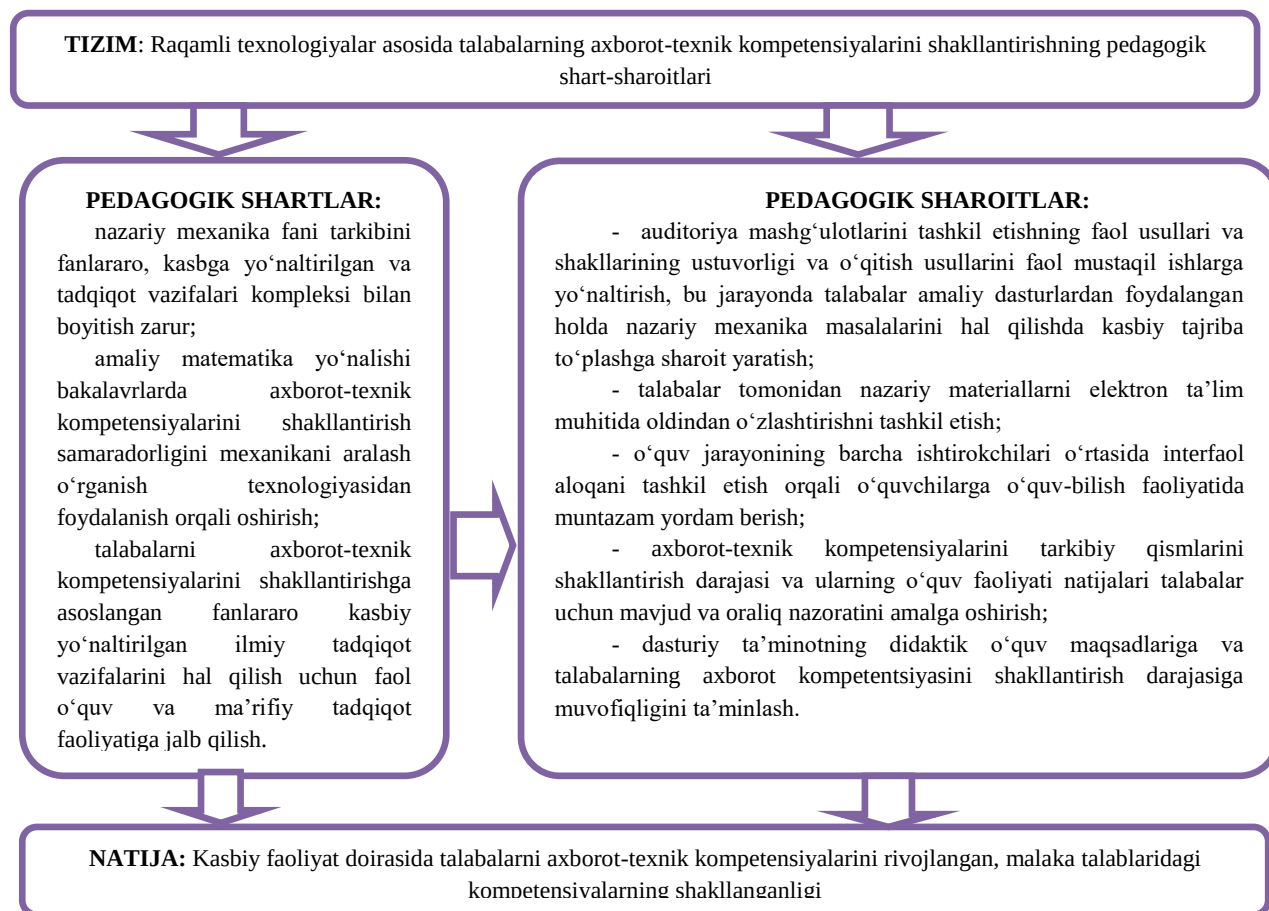
Pedagogik olimlarning “pedagogik” va “tashkiliy” shartlar bo'yicha olib borgan tadqiqotlarning mazmunini tahlil qilgan holda bir qator xarakterli jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin: tashkiliy va pedagogik sharoitlar pedagogik tizimning komponenti; pedagogik faoliyat maqsadiga erishishga qaratilgan va ishlab chiqilgan ta'sir choralari majmuini aks ettirish;

Yuqorida tahlillarni hisobga olgan holda, axborot-texnik kompetensiyani shakllantirishning tashkiliy-pedagogik sharoitlari deganda o'qitish va tarbiyalashning mazmuni, usullari, vositalari va shakllarining o'zaro bog'liqligini ta'minlagan holda amaliy matematika bakalavr yo'nalishining axborot-texnik kompetensiyasining komponentalarini samarali shakllantirish uchun zarur bo'lgan pedagogik qulay muhitni yaratish, ular uchun yuqori kasbiy darajaga erishish va kasbiy sohada o'z-o'zini tarbiyalashni kuchaytirish muhitini tushunamiz [9].

Shunday qilib, nazariy mexanikani aralash ta'lim muhitida o'rganish uchun tashkiliy-pedagogik shartlarning maqsadi chuqur fundamental va amaliy bilimlarni birlashtirgan axborot-texnik kompetensiyani shakllantirish, kasbga yo'naltirilgan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, kasbiy sohada amaliy faoliyatni mustaqil ravishda amalga oshirish, shuningdek, tanlangan kasbga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishdan iborat.

Oliy ta'lim jarayonida talabalarni mexanika fanlarini o'qitish asosida axborot-texnik kompetensiyalarini shakllantirish modelini muvaffaqiyati ma'lum bir pedagogik shartlar yaratish asosida amalga oshirilishi mumkin. Mavjud holatdagi muhandislik va kompyuter texnologiyasi bilan bog'liq muammolar va kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun bo'lajak muhandislarni samarali kasbiy faoliyatga tayyorlashda tegishli sharoitlarni izlash bilan belgilanadi. Tadqiqot ishning oliy ta'lim mazmunida nazariy va eksperimental tadqiqotlari, bo'lajak amaliy matematika fani o'qituvchilarini mexanika fanlarini o'qitish asosida kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayoni modelini

muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yetarli pedagogik shart-sharoitlari aniqlandi va asoslandi (1-rasm):

1-rasm. Talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari tuzilmasi

Amaliy matematika bakalavrlarida ATKlarni shakllantirishning tashkiliy va pedagogik shartlarini aniqlash va nazariy asoslash quyidagi natijalarni olish imkonini berdi:

1. Axborot-texnik kompetensiyalarni shakllantirishning "tashkiliy-pedagogik shartlari" tushunchasi ta'lim va tarbiya mazmuni, metodlari, vositalari va shakllarining o'zaro bog'liq to'plami sifatida aniqlandi, bu samarali shakllantirish uchun zarur bo'lgan pedagogik va qulay muhitni yaratishga hissa qo'shadi. Amaliy matematika bakalavrlari uchun axborot-texnik kompetensiya komponentlarining ahamiyatligi, bu ularning yuqori kasbiy darajaga erishishi va kasbiy sohada o'z-o'zini o'qitishni faollashtirishi bilan belgilanadi.

2. Amaliy matematika bakalavrlarida axborot-texnik kompetensiyalarning shakllanishiga birdamlik va o'zaro bog'liqlikda amalga oshiriladigan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar yordam berishi nazariy jihatdan asoslanadi: Nazariy mexanika fani tarkibini fanlararo, kasbga yo'naltirilgan va tadqiqot vazifalari kompleksi bilan boyitish;

3. Ko'rsatilganidek, nazariy mexanika fani tarkibini fanlararo, kasbga yo'naltirilgan va tadqiqot vazifalari kompleksi bilan boyitish nafaqat bakalavrning axborot-texnik kompetensiya darajasini oshirishda motivatsion-axborot munosabatini

amalgam oshiradi, balki mehnat vazifalari to'g'risida tizimli tushunchani shakllantiradi. Nazariy mexanika fanini o'rganishda o'quv-tadqiqot faoliyati masalalarga yechim topish uchun umumiy texnik, matematik bilimlar va ko'nikmalarni talab qiladigan kasbiy va muhim ijodiy jarayon sifatida belgilanadi, natijada shaxsning intellektual va ijodiy axborot va texnik qobiliyatlari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Полонский, В.М. Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. – М.: Высш. шк., 2004. – 512 с.
2. Андреев, В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань : КГУ, 1998. – 238 с.
3. Ипполитова, Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация / Н. Ипполитова, Н. Стерхова // General and Professional Education. 2012. – №1. – С. 8–14.
4. Белкин, А. С. Основы возрастной педагогики / А. С. Белкин. – М. :Академия, 2000. – 192 с.
5. Качалова, Л. П. Педагогические условия воспитания интеллектуальных мотивов учения студентов педагогического вуза :автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Качалова Людмила Павловна. – Екатеринбург, 1995. – 16 с.
6. Коротаева, Е. В. Педагогические взаимодействия и технологии / Е. В.Коротаева. – М. : Academia, 2007. – 256 с.
7. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).
8. УХ Мингбоев. Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии" // Молодой ученый, 1249-1252.
9. MU Xujaevich. Pedagogical conditions for the formation of communicative competencies of students of vocational schools using interactive teaching methods // International Journal on Integrated Education 3 (12), 345-347.

XAVFSIZLIK MUAMMOSINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Akramova Damiraxonim G'ulomjonovna
Namangan muxandislik-qurilish instituti

Annotatsiya: maqolada zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti sharoitida bo'lajak qurilish muhandislarining xavfsiz kasbiy faoliyatga tayyorlash omillari tahlil etilgan. Bugungi mehnat sharoitlari muhitida kasbiy xavfsizlikni ta'minlashning qonuniy asoslari, ular bilan bog'liq yondashuvlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy faoliyat, bo'lajak qurilish muhandisi xavfsizlik, indikator, yondashuv, ijtimoiy-psixologik, kompetensiyaviy, madaniy, xavfsizlik madaniyati.

Jahon davlatlari ta'lim tizimida sodir bo'layotgan global o'zgarishlar intellektual salohiyatli, iqtidorli, kreativ fikrleydigan mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqarmoqda. Ishlab chiqarish faoliyati xususiyatlari va kasbiy talablardan kelib chiqib, qurilish yo'nalish bitiruvchilarining kasbiy xavfsizlikka tayyorgarligini modellashtirish zarur.

Fan va texnikaning jadal taraqqiyoti muhandislik kasbiga talabning o'sishi va "fan-texnika-ishlab chiqarish" tizimida inson faoliyati bilan bog'liq murakkab texnik muammolarni hal etishga qodir hamda ahloqiy yetuklikni talab qiladigan aqliy mehnat qobiliyatiga ega yuqori kompetentli muhandis kadrlar mehnatiga katta ehtiyoj tug'dirmoqda.

Shu bilan birga, hayot xavfsizligi sohasida tahlil tizimida allaqachon erishilgan ijobiy natijalarni hisobga olgan holda, ushbu sohada OTMlarda o'quv jarayonini takomillashtirishning dolzarbligi kamaymaganligini, aksincha o'sganligini tahkidlash muhimdir. Sanoat va ijtimoiy texnologiyalarni rivojlantirishning hozirgi darajasi uchun xavfsizlik qoidalariga yuqori darajada rioya qilish yetarli emas, chunki hayot xavfsizligini tahminlash uchun nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarga, balki har qanday faoliyat turini xavfsiz amalga oshirishga, ularning harakatlarining maqsadlari va jamiyat va atrof-muhit uchun oqibatlarini tushunishga ehtiyoj bor. SHu bilan birga, xavfsizlik sohasidagi tahlil jarayonining eng muhim maqsadi kelajakdagi mutaxassislarda asosiy tamoyilni—har qanday kasbiy va shaxsiy vazifalarni hal qilishda xavfsizlik ustuvorligini tahminlash, xavfsiz kasbiy faoliyatga tayyorlashning asosidir. Binobarin, yashash joyini, hayot xavfsizligi madaniyatini samarali egallash inson faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan maxsus madaniyat turini [4, 23-b.] shakllantirish zaruratini tug'diradi.

Olib borgan tadqiqotimiz (2018-2021 yillar) natijasida, texnika OTMlarining 35 % bitiruvchilari o'zida xavfsiz kasbiy faoliyatga shaxsiy tavsiflarning shakllanganligini tahkidlaydi. Bunday shaxsiy tavsif birinchi navbatda shaxsning xavfsiz faoliyatga insonparvarlik yo'nalishda o'z-o'zini rivojlantirish, muhandislik kasbiga hissiy-qadriy munosabatni shakllantirishni talab etadi. Bu esa, pedagogik jamoa oldiga bo'lajak muhandis kadrlarni texnika OTMlarda o'qitish jarayonida xavfsiz kasbiy faoliyatga shaxsiy tayyorgarligini orttirish sharoitlarini takomillashtirish vazifasini qo'yadi. Buni "kim va qanday amalga oshiradi?" degan savol tug'ilishi tabiiy.

Talabalarni xavfsiz kasbiy faoliyatga tayyorlashda favqulodda vaziyatlarda o'zini tutishiga oid axborotli materiallardan foydalanish, insoniyatning atrof-muhitga tahsiri bilan bog'liq vaziyatlarni hamda korxonalarning atrof muhitga tahdidini tasvirlovchi raqamli tahlil resurslaridan foydalanish samarali natija beradi.

Ekologik xavfsizlik, suv tanqisligi muammolari, sanitar-epidemiologik mehyorlar, antropogen omil tahsirini ortishi bilan bog'liq xavfsizlik muammolarini hal etish bo'lajak mutaxassisdan xavfsiz kasbiy faoliyat sohasida shaxsiy tayyorgarlikni orttirishni taqozo etadi.

Oliy kasb tahlimi pedagogikasida tahlil natijalari samaradorligini tahminlovchi mezonlardan biri ishchi mehnati va kasbiy tayyorgarlik jarayonlarini bog'lovchi asosiy bo'g'in —kasbiy tayyorgarlik hisoblanadi. Kasbiy xavfsizlik keng mahnoda "inson

omili”ning tashqi va ichki barcha tizimlarini qamrab oluvchi kasbiy faoliyatda inson xavfsizligini tahminlashni anglatadi [1, 26-b.].

Kasbiy xavfsizlikka tayyorgarlik kasbiy tahlim natijasi bo`lib, kasbiy kompetentlikning bilim-axborot hamda malakaviy va ijtimoiy komponentlari shaxsiy bloki integratsiyasi sifatida qarab chiqiladi [1, 27-b.].

Talabalarning xavfsiz kasbiy faoliyatga shaxsiy tayyorgarligini shakllantirish deganda biz kasbiy tayyorgarlikning tahlim oluvchining shaxsiy rivojlanishiga yo`naltirilgan, kelajakda kasbiy vazifalarni xavfsiz va samarali bajarish qobiliyatining pedagogik sharoitlari yig`indisi sifatida tushunamiz [3, 19-b].

Kasbiy xavfsizlik sohasida talabalarning shaxsiy-kasbiy rivojlantirish yo`nalishida quyidagilarga ehtibor qaratish zarur: kasbiy yo`naltirilganlik va zarur qobiliyatlarni rivojlantirish; inson kasbida xavfsizlikni tahminlovchi psixik jarayonlar va holatlarni takomillashtirish; hayotiy rejalarni aniqlashtirish va hayotiy nuqtai nazarlarni barqarorlashtirish; mustaqillik va javobgarlik darajasini oshirish; xavfsiz shaxs sifatini shakllantirish va o`z-o`zini tarbiyalash; kasbiy faoliyat xususiyatlariga muvofiq bilimlarni yangilash.

Mazkur jihatlarni rivojlantirish talabalarni xavfsiz kasbiy faoliyatga tayyorlashga keng imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Уефимова Н. С. Профессиональная безопасность как педагогическая проблема // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Педагогика и психология». – 2013. – № 3 (25). – С. 21–31.

2. Ефимова Н.С. Формирование готовности выпускников технических вузов к профессионально безопасности // <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-gotovnoqi>.

3. Писаров О.В. Формирование личной безопасности студентов компетентностного подхода // Профессиональное образование №2 (8), 2012,– С. 19-24.

4. Ergasheva G.S., Axmadaliev B. Xavfsiz shaxsni tarbiyalash imkoniyatlari // Tarbiya jurnali. № 6. – B.23-25. 2009 y. Toshkent.

РАЗВИТИЕ РОДИТЕЛЬСТВА КАК КОМПЕТЕНТНОСТНОГО В РЕГИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

к.п.н., доц. Данилова Ирина Сергеевна

Тульский государственный педагогический университет

им. Л.Н. Толстого, Россия

danilovais@yandex.ru

Аннотация: статья посвящена проблеме взаимодействия субъектов в современном образовательном пространстве. В контексте научно педагогического дискурса рассматривается феномен компетентностного родительства, обосновывается его педагогическая сущность в расширении

диалогичности между семьей и школой. Аксиологически раскрывается опыт развития родительства как компетентностного в региональном пространстве образования, демонстрирующий продуктивность идеи диалогичности в создании взаимодействия вовлеченных в образование субъектов в интересах и от имени детей.

Ключевые слова: педагогический феномен, компетентностное родительство, диалогичность, взаимодействие, субъекты образования.

Размышления о реалиях настоящего образования стимулируют развитие педагогического видения о ближайшем и отдаленном будущем в образовании, определяют необходимость расширения исследовательского поля в изучении традиционных объектов образования и новейших педагогических феноменов. Для педагогической науки и практики все яснее визуализируется проблема, связанная с противоречиями и парадоксами современного родительства, опыт которого формируется и развивается в контексте, когда многие культурные образцы, включая ценности, знания и мировоззрения, диверсифицируются, упрощаются; создаются новые модели, практики и нормы воспитания и обучения подрастающего поколения. Отчетливо проявляются сегодня в западных сообществах духовный и демографический кризисы, демонстрирующие «пренебрежение накопленным историей человечества опытом материнского (женского) и отцовского (мужского) воспитания, ... игнорирование семьи и родителей, воспитания и образования в социализации и становлении детей» [2, с. 40]. Необходимо признать, что современно родительство разное. Но материнство и отцовство должно оставаться значимой индивидуальной и социальной ценностью для человечества, чтобы избежать движения к «тупиковой ветви эволюции семьи и общества» [3].

Компетентностное родительство (материнство и отцовство) выступает сегодня тем новым педагогическим феноменом, требующим, как концептуализации самого понятия в соответствии с актуальными научными подходами в рамках педагогического дискурса, так и педагогического осмысления перспектив развития опыта родительства как компетентностного в образовательном пространстве. Очевидно одно, что для устойчивого развития поколений настоящего и будущего в сложном и неопределенном мире, поддержка, *ориентированная* на целевую аудиторию взрослых в их социальной роли родителей (матерей и отцов), и развитие опыта их родительства как компетентностного является насущной реальностью. В контексте реинноваций стратегических направлений общественного и семейного воспитания в Российской Федерации, решения практических задач государственных политик в сфере семьи, детства и образования, утвержденных в соответствие с действующими в стране основополагающими документами [4; 5] и национальными проектами «Образование», «Десятилетие детства» феномен компетентностного родительства представляется ценными и значимым в его дискурсивном и со-бытийном смыслах, отражаем специфическим способом бытия, представляется как опыт понимания Другого. Его проявления уже сегодня мы наблюдаем в лице процессуально ориентированных родителей,

которые стремятся к расширению возможностей и способов взаимодействия с важнейшими субъектами – школой и родительским сообществом, активно используя доступные им услуги и ресурсы для развития собственного опыта родительства и родительских компетентностей в интересах обучения и воспитания детей. Такие родители понимают свою социализирующую миссию в воспитании и образовании ребенка, потому их посыл системе образования является понятно сформулированным: быть признанными компетентными в родительстве [1]. Считаем, что компетентностное родительство как педагогический феномен репрезентирует родительство нового качества настоящего и будущего, определяет сценарий взаимодействия родителей и школы, поколений старших и младших.

С этих позиций, аксиологически значимым является опыт в региональном образовательном пространстве Тульской области (Россия), в котором взаимодействие разных поколений родителей и педагогов в настоящем происходит в интересах сегодняшних поколений детей как поколений будущего. И динамика такого взаимодействия наиболее ярко сегодня проявляется в той вовлеченности тульских семей с детьми в региональные инициативы, реализуемые в рамках проекта Десятилетие детства. Эта вовлеченность современного родительства демонстрирует и убеждает в том, что нет кризиса в стремлении родителей к образованию. Так, в регионе согласно плану мероприятий, проводимых в рамках Десятилетия детства, тульским семьям предложены, рекомендованные министерством образования Тульской области по итогам отбора наиболее эффективных форм и методик работы с родителями: «Школа для родителей», «Академия любящих родителей», «Школа родительской любви», «Программа родительского просвещения «Содружество», обучение по которым прошли 43 585 родителей в 2021/22 учебном году. Региональные информационно-просветительские мероприятия, ориентированные на формирование ответственности в опыте родительства как компетентностного и правовое информирование родителей реализуются в области совместно с государственной телерадиокомпанией «Тула» посредством телепроекта «Ответственное родительство». В 2021 году проведено более 700 мероприятий по правовому просвещению детей, родителей (законных представителей), специалистов, работающих с детьми и в интересах детей с участием 140 тысяч обучающихся, 80 тысяч родителей и 4 тысяч педагогов.

Компетентностный и осознанный смыслы взаимодействия семьи и школы обрели тульские родители и дети, присоединившись к Всероссийской акции «Добровольцы – детям», реализованной Ресурсным центром по развитию добровольчества в рамках мероприятий Десятилетия детства в 2022-2022 году. Социальные сети стали дружественными пространствами для взрослых и детей, объединив их в совместной деятельности: добровольцами и детьми были созданы видеоролики, в которых дети декламировали стихотворения, читали сказки. Результатом общей творчества они поделились с подписчиками сети, набрав значительное число одобряющих откликов. Кроме того, в социальных сетях добровольцами были организованы онлайн-встречи с детьми «В гостях у сказки»; семейный онлайн-конкурс «Дружная семья» с хештегом #дружнаясемья

в «ВКонтакте»; онлайн-акция среди добровольцев Тульской области «Почему я помогаю детям». Все мероприятия имели образовательную, просветительскую направленность по сохранению семейных ценностей, развитию семейной креативности, объединению старшего поколения с младшим. Вовлеченность в них родителей, которым важно понимание того, как растет и развивается их ребенок, отражает их стремление к опыту родительства как компетентностному, готовность стать действительно важными субъектами в образовании и воспитании своих детей наравне со школой в региональном пространстве образования. Это региональный опыт взаимодействия субъектов в образовательном пространстве продолжает развиваться, обуславливает необходимость поиска возможностей для расширения диалогичности между семьей и школой в широком концептуальном понимании данного процесса.

Убеждены, что феномен компетентностного родительства демонстрирует продуктивность идеи диалогичности в образовательном пространстве, которая влечет за собой отказ от парадигмы кризисности, стигматизации и виктимизации родительства. Это ориентирует утверждение качественно ценностных и нормативных представлений о современном компетентностном родительстве как позитивном, осознанном, просвещенном, про-активном. Признание нового качества родительства, компетентностного, станет исходной ориентацией современного образования родителей не вокруг родительства и семьи, напротив, непосредственно в нем (родительстве), где родители его выстраивают, принимая или отвергая, активно участвуя и требуя изменений в интересах и от имени детей. Именно таким образом, видится современный диалог между семьей и школой, в широком понимании – обществом, в динамике и непрекращающемся опыте, который фундаментом в развитии стратегических направлений национальных образовательных систем.

Список литературы:

1. Данилова, И. С. Основные направления взаимодействия субъектов воспитания в регионе в интересах развития компетентностного родительства / И. С. Данилова // Научное обозрение: гуманитарные исследования. – 2017. – № 6. – С. 17–25.
2. Данилова И.С. Компетентностное родительство в современном пространстве образования. // Мировая и российская наука: области развития и инноваций: Сборник научных статей. Ч. VII / Научный ред. канд. пед. наук Е.А.Зайцева. – М.: Издательство «Перо», 2022. – С. 40.
3. Новоселова Е.Н. Однополый «брак» - тупиковая ветвь эволюции семьи и общества // Вестник Моск. Ун-та. Серия Социология и политика. 2013. № 4. Социология семьи.
4. Об утверждении Концепции государственной семейной политики в Российской Федерации на период до 2025 года: Распоряжение Правительства РФ от 25.08.2014 года № 1618-р // Правительство РФ: [сайт]. – URL: <http://static.government.ru/media/acts/files/0001201408290007.pdf>
5. Стратегия развития воспитания в Российской Федерации на период до 2025 года: Распоряжение Правительства РФ от 29.05.2015 года № 996-р //

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РЕФОРМЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

д.п.с.н., проф. ¹Лекерова Гульсим Жанабергеновна

²Низомов Бехруз Умар Угли, ³Тангрикулова Регина Дамировна

¹Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
г.Шымкент, Республика Казахстан

^{2,3}студенты Джизакского филиала Национального университета Узбекистана
pronagisa2000@gmail.com

Аннотация. Инклюзивное образование одно из основных направлений реформы и трансформации системы образования, цель которой - реализация права на образование без дискриминации. Необходимы преобразования не только в процессе обучения и воспитания, но и качественное изменение мировоззрения, изменения ценностных, нравственных оснований, новое осмысление методологических основ образования, изменение отношений между участниками образовательного процесса.

Ключевые слова: характеристика инклюзивного обучения и воспитания, тенденции развития образования обучающихся с особенностями психофизического развития.

Сегодня инклюзивное образование - это не просто модная тенденция, а естественный этап в развитии не только системы образования в мире, но и понимания подходов к образованию всех детей, имеющих особые образовательные потребности. Это одно из основных направлений реформы и трансформации системы образования, цель которой - реализация права на образование без дискриминации. Необходимы преобразования не только в процессе обучения и воспитания, но и качественное изменение мировоззрения, изменения ценностных, нравственных оснований, новое осмысление методологических основ образования, изменение отношений между участниками образовательного процесса.

Методологические основы инклюзивного образования рассматривались рядом авторов в русле различных концепций и подходов (С. В. Алехина, Н. М. Назарова, М. М. Семаго, В. В. Хитрюк и др.) [1, с.4].

Зарубежные авторы на основе положений Саламанкской декларации о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями формулируют основные ценности инклюзии: ценность человека не зависит от его способностей и достижений; каждый человек способен чувствовать и думать; каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным; все люди нуждаются друг в друге; подлинное

образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений; разнообразие усиливает все стороны жизни человека; каждый ребенок имеет уникальные особенности, интересы, способности и учебные потребности; дети с нарушениями в развитии должны иметь доступ к обучению в обычных школах; все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников; для всех обучающихся достижение прогресса скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут; совместное обучение детей различных национальностей, религий и культур обогащает всех; совместное обучение всех детей увеличивает степень участия каждого отдельного учащегося в академической и социальной жизни школы и снижает степень изоляции учащихся во всех процессах, протекающих внутри школы [3, с. 13].

Принятие ценностей и принципов инклюзивного образования позволяет формировать толерантное отношение к проявлению любой «инаковости», а также противостоять дискриминационным настроениям, бороться с проявлениями негативных социальных стереотипов и дискриминации.

Принципы инклюзии:

1. Социальная модель понимания инвалидности предполагает переход от медицинской модели понимания проблем инвалидности и необходимость разработки новой стратегии образования лиц с особенностями психофизического развития (далее ОПФР). С позиций социальной модели причина инвалидности кроется не в состоянии здоровья человека, не в его нарушении, а в существующих в обществе физических (архитектурных) и социальных (предрассудки, стереотипы) барьерах.

При социальной модели понимания инвалидности ребенок с инвалидностью или другими особенностями в развитии не является «носителем проблемы». Проблемы и барьеры в обучении такого ребенка создает общество и несовершенство общественной системы образования, которая не соответствует разнообразным потребностям всех обучающихся в условиях общего учреждения образования. Для успешного осуществления включения детей с особенностями психофизического развития (далее ОПФР) в общеобразовательный процесс и реализации социального подхода требуются изменения системы образования. Общая система образования должна стать гибкой и способной к обеспечению прав и возможностей обучения всех детей без какойлибо дискриминации.

2. Поддержка разнообразия и принцип индивидуального подхода, что предполагает акцент на персонализации процесса обучения, на разработке индивидуальной образовательной программы, на выбор методов, форм и средств обучения и воспитания каждого ученика группы. Не ребенок подгоняется под существующие в образовательном учреждении условия и нормы, а, наоборот, вся система образования подстраивается под потребности и возможности конкретного ребенка.

3. Принцип универсального дизайна. Универсальный дизайн - это такой дизайн продуктов, методик, программ, учебников, окружений и сред, который позволяет использовать их в максимально возможном масштабе всеми людьми без необходимости приспособления этих продуктов или сред и придания им особой формы. Инклюзивная практика в образовании предполагает повышение

качества жизни ребенка с ОПФР и его семьи, не ухудшая качества жизни других участников образовательного процесса, и создание необходимых условий для достижения успеха в социальной адаптации и образовании всеми без исключения детьми независимо от их индивидуальных особенностей, учебных достижений, языка, культуры, их психических и физических возможностей.

4. Принцип поддержки и коммуникации между всеми участниками инклюзии. Инклюзия - это активное включение детей, родителей и специалистов области образования в совместную деятельность: совместное планирование, проведение общих мероприятий, семинаров, праздников для создания инклюзивного сообщества. Усилия педагогов будут эффективны, только если они поддерживаются родителями, понятны им и соответствуют потребностям ребенка. Обеспечение участия людей с ограниченными возможностями во всех сферах жизни.

5.«Презумпция компетентности» - основополагающий принцип изменения мышления специалистов, заключается в том, что опора делается на знания и умения ребенка, его сильные стороны, а не фиксируются его нарушения и недостатки [3, с.23].

Таким образом, инклюзивное образование базируется на идее ценности каждой личности, признания уникальности и «непохожести», когда отличительная особенность (в том числе и нарушение в развитии, инвалидность) человека рассматривается как вариант проявления индивидуальности. Это формирует толерантное отношение к «инаковости» и понимание права каждого быть включенным в социум, а в образовании - права каждого ребенка обучаться в среде сверстников.

Международные документы по инклюзивному подходу. Идеи инклюзивного образования получили значительное распространение в мире благодаря принятым международным документам.

Понятие «инклюзия» и целевой приоритет инклюзивного образования впервые закреплён на международном уровне в Саламанкской декларации ЮНЕСКО, принятой правительствами 92 стран и 25 международными организациями на Международной конференции по специальным нуждам в образовании (Special Needs Education), состоявшейся в июне 1994 г. в г. Саламанка (Испания). Саламанкская декларация утверждает, что каждый ребенок, обладая уникальными особенностями, интересами, способностями и учебными потребностями, должен иметь доступ к получению образования в обычной школе, в которой созданы условия для удовлетворения его образовательных потребностей. Инклюзивные школы предполагают доступность образования для всех детей, в том числе и с ОПФР, их социализацию, активное участие в деятельности коллектива.

Принятая в 2000 г. Дакарская рамочная концепция действий (Dakar Framework for Action) включала в себя Всемирную декларацию по образованию для всех - ОДВ (Education for All — EFA), которая провозгласила своей целью предоставить каждому ребенку возможность получить начальное школьное образование к 2015 г. Кроме того, в документе подчеркивается, что инклюзивное

образование является фундаментальной стратегией для развития систем образования стран мира.

Пути реализации инклюзии были определены Генеральной Ассамблеей ООН в Конвенции о правах инвалидов от 13.12.2006 г. В ней указывается, что возможности людей ограничиваются обществом, а не присущими людям теми или иными психофизическими недостатками. Конвенция утверждает право этих детей на инклюзивное образование - включение их в общую систему образования с получением необходимой индивидуальной поддержки и обеспечением соответствующими приспособлениями.

В результате комплекса мероприятий в 2016-2017 гг. разработан проект Рекомендаций в области психолого-педагогического и организационного обеспечения развития инклюзивного образования в государствах - участниках СНГ и его эффективных образовательных практик, который будет представлен на заседании Совета по сотрудничеству государств -участников СНГ в области образования.

Направления реализации инклюзивного образования, основные индикаторы инклюзивного образования. Процесс перехода к инклюзивной школе - это процесс изменения всего образовательного учреждения, направленный на устранение барьеров для равноправного и открытого участия всех детей в учебном процессе и жизни школы. При этом актуальным становится создание системы критериев для анализа и оценки происходящих инклюзивных процессов.

Индекс инклюзии - это система внутреннего мониторинга, которая позволяет учебному заведению регулярно осуществлять самоконтроль относительно уровня эффективности внедрения инклюзивного образования и разрабатывать планы развития на основе анализа результатов оценки. Индекс инклюзии отражает различные показатели, которые определяются на местном уровне с учетом конкретного контекста.

Английские авторы Тони Бут и Мэл Эйнскоу предлагают три направления (критерия) реализации инклюзии в учреждении: доступность образования, создание инклюзивной культуры, развитие инклюзивной практики. Разработанные зарубежными авторами критерии можно адаптировать к условиям Республики Казахстан и представить рядом показателей (индикаторов) [4, с.12].

1. Доступность образования:

1.1 близость расположения образовательного учреждения к месту жительства ребенка с ОПФР (ребенок с ОПФР имеет возможность обучаться и воспитываться в учреждении образования, расположенном в непосредственной близости от дома);

1.2 доступность здания, помещений (организация и создание в учреждении образования пространственных ресурсов, обладающих необходимым стимулирующим и поддерживающим потенциалом, безбарьерной среды);

1.3 доступность образовательной среды (индивидуальный подбор образовательной среды, форм, методов и приемов обучения, использование в

процессе обучения детей с ОПФР адаптивных технологий, технических средств обучения, средств специального назначения и т. д.);

1.4 наличие в штате сотрудников образовательного учреждения ассистентов педагогов для оказания помощи в организации учебно-воспитательного процесса для детей с выраженными нарушениями функций опорнодвигательного аппарата, незрячих, с расстройствами аутистического спектра и др.;

1.5 привлечение специалистов (инструкторов ЛФК, физиотерапевтов, медицинских работников и т. д.) к оказанию необходимой коррекционной помощи в условиях учреждения образования [5, с. 15].

2. Создание инклюзивной культуры:

2.1 готовность и способность сотрудников образовательного учреждения к работе с детьми с ОПФР: толерантное отношение к детям с ОПФР; принятие принципов и ценностей инклюзивного образования; владение практическими компетенциями, необходимыми для успешной реализации инклюзивного образования (умения осуществлять индивидуальный подбор форм и методов обучения, адаптировать учебный материал, организовывать совместное обучение и др.); сотрудничество и кооперация (командное взаимодействие участников инклюзивного образования); организация системы оказания консультативной помощи специалистам учреждения образования и, прежде всего, не имеющим специального образования; систематическое повышение квалификации специалистов инклюзивного образования;

2.2 готовность и способность учащихся к совместному обучению и взаимодействию в условиях инклюзивного образования: формирование у нормально развивающихся учащихся толерантного отношения к детям с ОПФР, развитие эмпатии, идентификации обычных учащихся себя со сверстниками с особенностями развития; гармонизация взаимоотношений в детском коллективе, включение детей с особенностями психофизического развития в коллектив, обучение учащихся конструктивным приемам взаимодействия;

2.3 организация взаимодействия с родителями: информированность родителей об особенностях инклюзивного образования, принятие ими инклюзивных ценностей; сотрудничество семьи и образовательного учреждения (обеспечение активного участия родителей ребенка с ОПФР в учебно-воспитательном процессе); взаимодействие семей - участников инклюзивного процесса (организация совместной деятельности, активное участие во внеклассных и внешкольных мероприятиях семей детей с ОПФР и семей нормально развивающихся детей) [6, с. 19].

3. Развитие инклюзивной практики:

3.1 степень включенности учащихся с ОПФР в учебный процесс во время урока (создание учителем условий для активного участия ребенка с особенностями психофизического развития в учебной деятельности во время урока с учетом его возможностей и уровня развития);

3.2 взаимодействие учащихся в ходе учебной деятельности (организация педагогом атмосферы сотрудничества на уроке, свободное обращение за

помощью к одноклассникам учащихся с ОПФР, предложение помощи со стороны нормально развивающихся учащихся);

3.3 уровень благополучия микроклимата детского коллектива (социометрический статус детей с ОПФР, уровень сформированности коллектива, деятельность педагога по оптимизации межличностного общения в детском коллективе);

3.4 стимулирование и поощрение педагогами дружеских отношений с учащимися с особенностями психофизического развития;

3.5 демонстрация коллективных и индивидуальных достижений учащихся;

3.6 степень участия детей с ОПФР во внеклассных и внешкольных мероприятиях (создание в учреждении образования условий для активного участия детей с особенностями психофизического развития во внеклассных и внешкольных мероприятиях с учетом их особенностей и возможностей).

Различия интегрированного обучения и воспитания и инклюзивного образования. Сопоставив существующую систему интегрированного обучения и воспитания и основные подходы к определению инклюзивного образования, А. М. Змушко выделяет следующие основные отличия, представленные в таблице 1 [7, с. 23]:

Таблица 1 - Отличия интеграции и инклюзии

Интегрированное обучение и воспитание	Инклюзивное образование
Образовательная среда не всегда учитывает потребности каждого обучающегося	Образовательная среда создана с учетом потребностей каждого обучающегося
Ребенок приспособливается к условиям обучения	Учреждение приспособливается к ребенку
Ребенок с особенностями часть учебных занятий проводит вне основного класса (группы)	Ребенок с особенностями вместе с классом (группой) на всех занятиях
Учащийся с ОПФР обучается по отдельным учебным программам	Учебная программа общая, но на ее основе при необходимости составляется индивидуальная учебная программа
Педагоги не всегда профессионально подготовлены к работе с детьми с ОПФР	Педагоги готовы к работе с детьми с особенностями
Отношение: я терплю рядом с собой другого	Толерантное отношение: я принимаю другого

Список литературы:

1. Алехина С.В. Инклюзивное образование: история и современность.-М., 2013.-33с.

2. Педагогика инклюзивного образования: учебник/под ред.Н.М.Назаровой.-М., 2017.-335с.

3. Семаго М.М. Инклюзивное образование: от методологической модели к практике // Вестник МГПУ.-М.,2-010.-№4.- С.81-92
4. Хитрюк В.В. Инклюзивная готовность педагогов: генезис, феноменология, концепция формирования: монография / Барановичи:БарГУ,2015.-276 с.
5. Хитрюк В.В. Основы инклюзивного образования: практикум.-Мозырь, 2014.- 136с.
6. Светлакова О.Ю. Индекс инклюзии как система оценки качества инклюзивного образования для детей с особенностями психофизического развития.- Каменец-Подольский, 2012.- С.217-225
7. Змушко А.М. От интегрированного обучения-к инклюзивному образованию: ключевые проблемы и задачи. – Народная асвета.-2013.-№1.-С.18-23.
8. Zubaydullaevna, T. N., Zoirovna, Y. S., Ugli, N. B. U., & Kizi, A. M. E. (2023, January). CONSIDERATION OF PSYCHOLOGICAL WAYS IN QUICK MEMORIZATION PROCESS ENGLISH LANGUAGE. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 29-35).
9. Murotmusayev, K., & Nizomov, B. (2022). Internet tarmog'ida yolg'izlik va psixik jarayonlar. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 457-460.
10. Nosirovich, A. N. & Umarovich, N. B. (2022). CYBERSPACE IN THE REAL WORLD. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(10), 410-414.
11. Sharafitdinov Abdulla, Yuldasheva Sojida Zoyirovna. (2022). ZAMONAVIY AXBOROTLASHTIRISH JARAYONLARINING SHAXS INDIVIDUAL XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 432–436.
12. Shoir, Khaydarova, and Mamaradjabov Yokubjon Umidovich. "THE EVENT OF EUPHEMISM AND ITS FUNCTIONS IN SPEECH." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 401-405.
13. Zoirovna, Yuldasheva Sojida, and Nizomov Bekhruz Umarovich. "PSYCHOLOGY OF TRUST AND SECURITY." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 153-161.
14. Kurolovich, Sindorov Lutfillo, and Mamaradjabov Yokubjon Umedovich. "PSYCHOLOGICAL TECHNIQUES FOR RAPID MEMORY OF THE ENGLISH LANGUAGE." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 170-176.
15. Абдурасулов, Фарход Пардаевич, Бехруз Умар Угли Низомов, and Дилбар Йулдашевна Маликова. "ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В ИЗУЧЕНИИ И ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* Special Issue (2021): 211-215.
16. 16.Burkhanovna, K. D., Alisherovich, M. R., & Ugli, N. B. U. (2021). Communication as the main source of personality development. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 75-80.

17. Хасанова Г. Б. и др. ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЭКОНОМИКУ //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 259-263.

18. Alimov, N. (2023). CULTURE OF WESTERN AND ORIENTAL COUNTRIES. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире.

МАССОВОСТЬ КАК ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Каверина С.В.

ассистент кафедры английской филологии ТГПУ
им. Л.Н.Толстого, Тула, Российская Федерация
swetkaaw@yandex.ru

Аннотация: данная статья посвящена рассмотрению вопроса о статусе современной науки в аспекте массовости. В статье анализируется статус современной науки, ее разновидности и новые тенденции развития.

Ключевые слова: массовая наука, лженаука, маргинальная наука, поп-наука, глэм-наука.

Явление массовой науки возникло примерно в 90-х годах XX века. К определению данного понятия есть несколько подходов. Иногда под массовой наукой понимают научные знания, в создание которых вовлечено большое количество исследователей. В рамках данного подхода массовая наука отождествляется с наукой, возникшей в индустриальную эпоху. В результате промышленной революции и становления массового производства произошло становление массового начального и среднего образования, а затем и массового высшего образования. На основе последнего возникло интеллектуальное производство – современная массовая наука. В рамках другого подхода массовая наука рассматривается как нацеленная на изучение больших масс людей. Так, к отраслям массовой науки относят демографию, статистику и даже педагогику.

Считается, что массовая наука к науке как таковой в исконном смысле этого слова отношения не имеет [6]. Исследователи отмечают, что массовая наука есть результат деградации науки в условиях все меньшей востребованности фундаментального знания [1]. Подчеркивается, что массовая наука есть «ослабленная», превращающаяся в форму бизнеса. Большая часть работников нынешней массовой науки уже не занимается академическими исследованиями. Также существует тенденция к рассмотрению массовой науки в качестве аналога массовой культуры. Некоторые исследователи не видят этических оснований массовой науки, тем самым относят ее развитие к негативным и опасным для человечества процессам.

Понятие массовой науки не имеет на сегодняшний день устоявшегося содержания, поэтому в него вкладываются различные смыслы. Ввиду этого массовая наука охватывает множество областей, в которых успешно развивается.

Таковыми направлениями можно считать теософию, антропософию, уфологию, «новую хронологию», астрологию, парапсихологию, экстрасенсорику, ясновидение [3].

Столь обширное поле интересов массовой науки подталкивает исследователей к уточнению содержания данного понятия. Поэтому в данный момент происходит осмысление феномена массовой науки [4].

Наряду с понятием «массовая наука» часто встречается понятие «лженаука». Большинство исследователей предполагают, что массовая наука шире, чем лженаука [3]. По времени возникновения лженаука возникла примерно в одно время с традиционной наукой, а массовая наука складывается только во второй половине XX века. В понятии лженауки на передний план выходит гносеологическая сторона – создается ложное знание, искажающее или подменяющее науку. Массовая наука также рассматривается как ложное знание, но она имеет особый социальный статус и определенные функции, отсутствующие у лженауки (если массовая культура задает иерархию ценностей и идеалов человека и общества в целом, то массовая наука может быть рассмотрена как инструмент усвоения этих ценностей и идеалов). Вместе с этим исследователи отмечают, что и массовая наука, и лженаука отражают «общую тенденцию нарастания глобального невежества».

Наряду с понятием «массовая наука» используются понятия «маргинальная наука», «поп-наука» и «глэм-наука» [2]. Поп-наука (популярная наука) – способность культурных феноменов выступать одновременно в качестве сложных и элитарных, а также распространенных и популярных. Популярная наука не отличается упрощенностью и не относится к сфере классической культуры [7].

Термин «маргинальная наука» используется для описания областей, фактически являющихся лженаукой, или областей, обычно называемых «науками», но где отсутствует научная строгость или достоверность. Также термин «маргинальная наука» используется для описания необычных теорий или моделей открытия, которые основываются на существующем научном принципе и научном методе [5].

Глэм-наука порождается в условиях глэм-капитализма (система, превращающая гламур из стиля жизни и эстетической формы в логику производства товаров, создания организационных структур, операций на финансовых рынках [2]. Для нее характерна виртуализация общества (замещение реальности ее симуляцией, т. е. образом реальности). Также в глэм-науке наличествует креативная коммуникация (способность нестандартно, экстравагантно и вызывающе что-либо представлять/презентовать, тем самым создавать моду и тренды).

В рамках рассмотрения вопроса взаимодействия массовой науки и классической науки стоит отметить две точки зрения – А. В. Зиновьева и А. И. Фурсова. А. В. Зиновьев считает, что в настоящее время наблюдается усиление влияния массовой науки. Это происходит за счет того, что ученые из поля классической науки переходят в сферу массовой науки [1]. По мнению исследователей многие ученые не рассматривают научное познание как

призвание, поэтому многие разочаровываются в традиционной науке и переходят в область массовой. Он также считал, что традиционная наука тормозит развитие научного познания. Данную позицию можно обозначить как когнитивный нигилизм, отрицающий классическую науку.

Известный российский историк А. И. Фурсов полагает, что классическая/конвенциональная наука мало занимается острыми вопросами. Он рассматривает традиционную науку как явление ретроградное и далекое от жизни. Исследователь считает, что так называемая «нормальная наука» вытесняет все старое либо на свою периферию, либо вообще за пределы, объявляя ненужным» [5].

Массовая наука в понимании большинства исследователей сегодня несет отрицательные коннотации, оно обозначает псевдонаучное знание, претендующее на статус науки и в реальности таковым не являющееся. Содержание массовой науки весьма противоречиво и неоднородно. Его можно представить как смесь деградировавшего, застывшего научного знания, мифов, предрассудков и суеверий. Отличительной чертой массовой науки является претензия на обладание конечной истиной. Сторонники массовой науки объявили науку устаревшей, консервативной и представляют ученых как ретроградов. В то же время массовая наука охотно прибегает к наукообразности, что выражается в использовании научной лексики, наполненной содержанием, не имеющим отношения к науке.

Список литературы:

1. Зиновьев А. В. На пути к сверхобществу. – М., 2004.
2. Иванов Д. В. Актуальная социология и глэм-наука // Социология науки и технологий. 2014. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnaya-sotsiologiya-i-glem-nauka> (дата обращения: 18.01.2022).
3. Каржина Г. А. Лженаука и лжерелигия с точки зрения философского дискурса // Вестник Нижегородского гос. университета. Серия соц. науки, 2006. - №1.
4. Колмаков В. Б. К понятию массовой науки // Вестник Московского Университета. – М., 2015.
5. Мамедов А. К. Этические параметры развития современной науки (опыт институционального анализа) // Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и политология. 2011.
6. Флиер А. Я. Маргинальные поля знания: поп-наука // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2012. – №5 (49).
7. Флиер А. Я. Поп-наука: между познанием и развлечением // Знание. Понимание. Умение. 2013. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pop-nauka-mezhdu-poznaniem-i-razvlecheniem> (дата обращения: 18.01.2022).

СОДЕРЖАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ XXI ВЕКА: ПСИХОДИДАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ РЕАЛИЗАЦИИ

к.п.н., доцент Плешакова Надежда Львовна,
к.психол.н., доцент Новикова Валентина Вадимовна
Тульский государственный педагогический университет
им. Л.Н. Толстого, Россия
pleshacova.nadezhda@yandex.ru

Аннотация: В данной статье нами предложены некоторые подходы к поиску ответа на триединый вопрос методики обучения: «Зачем, чему, как учить?» с учетом современных тенденций развития научного знания и общества. В настоящее время цели определены Федеральным государственным заказом как для системы высшего, так и общего среднего образования. Каковы же стратегические направления совершенствования системы образования и, в частности, содержательного и технологического компонентов?

Ключевые слова: содержание образования, компетентностный, системно-деятельностный подход, психодидактический аспект, учет индивидуального стиля познавательной деятельности, элементы научного знания: синергетика, ноосфера.

Сложности современного информационно насыщенного мира требуют методического осмысления его содержательного аспекта и практических решений включения научного материала в контекст образования студентов и школьников.

При обучении студентов в вузах преимущество отдано компетентностному подходу. По утверждению А.А. Орлова: [12] педагога, как профессионала, отличает способность анализировать, вычленять, решать реальные педагогические задачи на основе активного использования системы профессиональных знаний, умений и навыков с учетом жизненного опыта, профессионально-личностных качеств, ценностей. Среди компетенций, формируемых у студентов – будущих учителей, выделим формирование способности использовать теоретические знания в предметной области, применить их для эффективного отбора учебного содержания при конструировании содержательной, организационно-методической системы урока, например, физики в школе, колледже.

В системе общего среднего образования реализуется системно-деятельностный подход, призванный обеспечить формирование готовности обучающихся к непрерывному образованию и их активную учебно-познавательную деятельность. Среди обязательных планируемых предметных результатов обучения физике - сформированность представлений о роли физики в современной научной картине мира, системы знаний об общих физических закономерностях, о действии во Вселенной законов, открытых в земных условиях [5, 15].

Данный факт жизни школы XXI века значительно повышает мотивацию студентов - будущих педагогов к освоению мировоззренческих, философских аспектов содержания физики, как науки и учебного предмета.

Рассмотрим некоторые конкретные элементы содержания образования, которые могут быть весьма значимыми для освоения и применения человеком в различных нестандартных ситуациях выбора, характерных для современного вероятностного мира. Известно, что неклассическая физическая картина мира включает такие фундаментальные открытия как синергетика, кибернетика, неравновесная термодинамика, разработка принципа глобального или универсального эволюционизма, новое прочтение идей ноосферы и создание новейших моделей космологии и космогонии. Ученые воспринимают окружающий мир через квантовое сознание, одновременно через дискретность и континуальность. Синергетика Г. Хакена и И. Пригожина [4, 8, 9], как наука о процессах развития и самоорганизации сложных систем, как универсальный метод исследования, развивает идеи гуманистического начала в науке, широкие проблемы экологического знания, экофилософии и др. Физика в данном контексте – сердцевина гуманитарного знания человечества. Мир понимается как единое неразрывное бытие. Ведущим принципом современной физики становится вероятностная интерпретация любых явлений. Антропный принцип выводит физику в область философского мировоззрения, где ищутся ответы на вопросы о роли и месте человека в системе мироздания, во Вселенной. Человек воспринимается как открытая термодинамическая система [3, 6]. Синергетика позволила выявить конструктивную роль хаоса в процессах эволюции сложноорганизованных систем. Это открытие по своему масштабу, возможно, превосходит создание квантовой механики и теории относительности.

Профессор кафедры философии, доктор медицинских наук А.К. Адамов в ряде своих работ [1, 2] выделяет особенности философии ноосферы и позицию предназначения человека: «Человек во Вселенной предназначен законами синергетики для приобретения знаний, организации своей жизни в условиях благоденствия для трудовой обработки существующих естественных объектов и производства новых объектов материи с целью обеспечения своего бытия, развития материи на планете Земля и заселения Космоса по программам, разработанным в соответствии с познанными законами синергетики и изобретенными законами интеллектики, а также для управления эволюцией мироздания» [2, с. 1].

При построении методики, способствующей формированию целостного миропонимания и студентов, и школьников, педагог должен освоить идеи ноосферологии и современного рационализма. Основы ноосферологии заложены работами Тейяр де Шардена, В. И. Вернадского, Н. Н. Моисеева [6, 8, 9]. Особая роль в формировании миропонимания обучающихся принадлежит естественнонаучным универсалиям (термин введен Н. Н. Моисеевым). Так, Захаров Д. М. дает трактовку понятия «ноосфера»: «...под ноосферой следует понимать общепланетарный мозг, объединяющий разум Природы в виде ее законов и разум человечества, способного эти законы познавать, усваивать и в качестве естественнонаучных универсалий использовать в самых широких

областях жизнедеятельности». Естественнонаучные универсалии могут в виде тенденций экстраполироваться на жизненные, в том числе, и общественные процессы. В качестве примера естественнонаучных универсалий могут выступать законы сохранения, принципы физики: относительности, неопределенности, дополнительности, эквивалентности, соответствия... [14, 4].

В работе «Размышления о современной политологии» Н.Н. Моисеев пишет: «...для любого эволюционного процесса должны быть справедливыми некоторые общие законы универсального эволюционизма. И прежде всего – закон дивергенции – т. е. роста разноцветия цивилизационной палитры и сложности цивилизаций». [10, с. 43] И далее: «Процессы модернизации и обмена опытом и знаниями – одно из важнейших проявлений общих тенденций самоорганизации, роста разнообразия и сложности структуры общества и всей его жизни» [10, с.62].

Последствия ряда научных открытий (ядерная энергия, клонирование живых организмов, создание искусственного интеллекта и т. п.) неоднозначны. Что важнее для ученого: поиск истины или осознание, что его открытие может привести к гибели человечества? Все эти вопросы должны найти свое отражение в проблемном изложении объективной картины мира! Приведем некоторые наши предложения по построению методики включения нового, сложного содержания обучения с учетом психодидактического аспекта реализации задач.

В педагогической психологии анализируются особенности учебной деятельности. Особое место отводится обучаемости и, как указывает профессор В.Г. Казанская, «важным является психологическая сущность дидактических технологий...». [7, с.87] Важная роль принадлежит личностно ориентированным образовательным технологиям, среди которых мы выделяем использующие знание индивидуального стиля познавательной деятельности студентов или школьников. Индивидуальный стиль деятельности, как уникальный вариант приемов работы в заданных условиях, позволяет людям с разной структурой способностей, темперамента достичь одинакового результата при выполнении одной и той же деятельности разными способами. При этом возможна успешная компенсация особенностей, которые препятствуют освоению, например, сложного содержания учебного материала [11]. Психолог располагает специальными методиками, чтобы оценить структурные компоненты индивидуального стиля деятельности: индивидуальные особенности психических познавательных процессов (например, скоростных), силу нервной системы, ведущую репрезентативную систему, функциональную асимметрию мозга: лево-, правополушарные тенденции. Учет особенностей стиля познавательной учебной деятельности подробно описан в ряде наших работ [11, 13 и др.]. На наш взгляд, вполне возможно проведение самодиагностики студентами в ходе занятий по психологии, а информацию об особенностях школьников может дать школьный психолог. Наблюдения в процессе преподавания показывают, что такого рода деятельность «провоцирует» рост познавательной активности студентов, интереса к предмету обсуждения (каким способом лучше всего обучать самого себя?).

С учетом компетентного подхода к обучению необходимо, кроме традиционных лекций-визуализаций с использованием компьютерных презентаций, практиковать интерактивные лекции, постепенно увеличивая их число. На первом этапе, например, обсудить цели предстоящей лекции, вызвать интерес, активизировать знания посредством мини физического диктанта, создать некоторый ассоциативный ряд по изучаемому вопросу. На этапе реализации замысла возможна организация непосредственной работы с информацией: чтение и обсуждение текстов, взятых из научной, научно-популярной, научно-методической, хрестоматийной литературы по физике и истории физики как науки, по педагогике, из других областей знания, а также из школьных учебников физики, естествознания. При этом студентами информация анализируется, перерабатывается, переводится из одной знаково-символической системы в другую, выражается в речи обучающихся, что, в целом, позволяет задействовать все репрезентативные системы и сохранять активность восприятия в процессе освоения учебного материала. Включение в контекст занятия и последующее коллективное обсуждение содержания мини-фрагментов мастер-классов творчески работающих, заслуженных учителей значительно расширяет арсенал средств обучения и позволяет использовать различные репрезентативные системы обучающихся. Заметим, что большинство содержательных идей современности при определенной адаптации вошло в учебник «Естествознание» для учащихся 10, 11 классов, авторский коллектив которого работал под руководством И.Ю. Алексашиной.[3]

В заключение отметим, что важнейшая функция культуры - обеспечение познания человеком окружающего мира и формирование представлений об этом мире. Основная функция науки – теоретическая систематизация объективных знаний о действительности. Цель образования – передача нового знания от науки современным и будущим поколениям.

Список литературы:

1. Адамов А.К. Ноосферная философия. Изд-во: Научная кн., Саратов. – 2004. – 275 с.
2. Адамов А.К. Ноосферная философия в XXI веке: эволюция духа и материи. - [Электронный ресурс] URL:http://newhumanity.ru/koncept...adamov/noofilosofia_v...veke (дата обращения: 20.01.2023).
3. Алексашина И. Ю. Естествознание. Методика преподавания. 10 класс: учебное пособие для общеобразоват. организаций / И. Ю. Алексашина. — М.: Просвещение, 2017. — 223 с.: ил. — (Лабиринт).
4. Аршинов В.И., Буданов В.Г. Синергетика постижения сложного. // Синергетика и психология: Тексты: Выпуск 3: Когнитивные процессы / Под ред. В.И. Аршинова, И.Н. Трофимовой, В.М. Шендяпина.- М., «Когнито-Центр», 2004.- 416с.
5. Асмолов, А. Г. Стратегия и методология социокультурной модернизации образования [Электронный ресурс] / А.Г. Асмолов. – 2011. URL: <http://www.firo.ru/wp-content/uploads>

6. Захаров Д.М. Развитие ноосферологии – путь к становлению ноосферной педагогики»: Материалы Международной научно-практической конференции: «Вернадский – ноосферология и образование», М., Издательский дом «Ноосфера», 2002.

7. Казанская В.Г. Педагогическая психология: Учебное пособие. – СПб.: Издательство «Питер», 2003. – 336 с.

8. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным // Вопросы философии № 12, 1992. - с.3-20

9. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. СПб.: Алетейя. – 2002. - 236с.

10. Моисеев Н.Н. Размышления о современной политологии: новые проблемы. М.: - 2000 г.

11. Новикова В.В., Плешакова Н.Л. Психодидактический аспект организации образовательного процесса с учетом индивидуального стиля познавательной деятельности обучающихся // Материалы Всероссийской (с международным участием) заочной научно-практической конференции «Организация образовательного процесса в контексте развития когнитивных возможностей обучаемых» / Гл. ред. А.Н. Ярутова. – Чебоксары: Учебно-методический центр, 2011. – 312 с. – С. 168-171.

12. Орлов, А. А. Профессиональное мышление учителя как ценность: монография / А. А. Орлов.– Тула. – Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2006. – 227 с.

13. Плешакова, Н.Л. Психодидактика: некоторые аспекты вхождения в практическую сферу образования / Н.Л. Плешакова, В.В. Плешакова. - Современные образовательные технологии: Материалы Всероссийской научно-практической заочной конф. - Тверь: Тверской государственный технический университет, 2007.- 112с. - С.82-89

14. Плешакова Н.Л. Идеи ноосферологии и практика физического образования. Принцип Гейзенберга (модель урока с ноосферологическим компонентом) // «Первое сентября», приложение «Физика» № 30, 2004г. - с.6-10

15. Федеральный государственный образовательный стандарт среднего (полного) общего образования (утвержден приказом Минобрнауки России от 17 мая 2012 г. № 413) [Электронный ресурс]. URL: <https://минобрнауки.рф/документы/2365> (дата обращения 02.03.2020).

FEATURES OF CORPORATE TRAINING SYSTEM

c.t.s., associate prof. Marisheva L.T., PhD student Medetova K.M.

Tashkent University of Information Technologies

medetova@tuit.uz

Abstract: In this paper, the essence of the corporate training system is analyzed, to consider the possibilities of its construction in the company. The corporate training system in the article is understood as a set of measures to develop the skills, abilities

and knowledge of personnel aimed at the most optimal use of the company's human resources from the point of view of the company's adopted strategy.

Keywords: corporate training; organization personnel; staff training; training methods.

Nowadays, many organizations consider their employees valuable assets and engines of development and invest significant resources in staff development. The most important condition for accelerating the socio-economic development of the economy of Uzbekistan is the rational formation and effective use of human resources by the enterprise, which will provide it with personnel capable of solving the production and organizational tasks set for it, as well as making the right decisions in extremely difficult, unstable and rapidly changing economic situations. The level of competency, skills and ability of the workforces of an organization influences its ability to preserve its obtained positions and gain competitive advantage [1]. Feeling the need for training programs that develop the staff's ability to solve complex tasks and achieve significant results, organizations invest in the creation of their own corporate universities and academies, expand the staff of training and development specialists [2]. There are a lot of companies interested in working with a talent pool and promising employees who have a certain motivation for training, personal development, career growth. In this paper, the features of the development of such systems based on the combination of competence-based and modular approaches are considered.

The company strives to increase the effectiveness of the project team formation, as well as the full interest of employees in the successful implementation of the project. Given the limited resources, current trends lead to changes in the external environment, the complexity of the labor market, increased competition among employees and have already begun to have an impact on management, including directly related to the project management process in the company. Nevertheless, at the moment there is no real system of personnel training at domestic enterprises, which it would be directly related to the project being implemented at the enterprise, a group of projects. The personnel education system should be directly implemented in the process of working on the project. The connection of the corporate system of personnel training and development with direct work on the project will increase the effectiveness of the implementation of each project individually and the activities of the organization as a whole.

Taking D. Cole's ideas as a basis, it is possible to determine the next steps in the development of the training system in the organization [3].

- development of a training policy that directs organizational actions, both to the right extent and in the right direction of training and development;
- definition of the list of responsibilities of those responsible for the implementation of the policy;
- establishment of the structure of training positions and procedures, as well as the allocation of material resources for training;
- clear fulfillment of responsibilities by all those responsible for the implementation of the policy, including training specialists – from the analysis of training needs to the evaluation of the training activities carried out.

The goals of implementing a corporate training system are very diverse, the main ones being:

1. preservation and systematization of all knowledge available to the organization, knowledge management;
2. comprehensive and organic organizational development;
3. easier implementation of changes, reduction of resistance to changes;
4. formation of a personnel reserve, ensuring continuity, career growth of employees through internal recruiting;
5. accelerating the adaptation of new employees, minimizing the time it takes for them to achieve full productivity;
6. strengthening the loyalty of staff, consumers, partners;
7. employee engagement growth;
8. strengthening and development of corporate culture [4].

To achieve all these goals, the corporate training system should rely on a deep, comprehensive and regular analysis of training needs. It will help to identify exactly what the organization needs today and what it needs to strive for in a strategic development perspective. Having set reasonable and realistic goals, the corporate training system will be able to select the appropriate methods, technologies, forms of training and determine its specific content (figure 1).

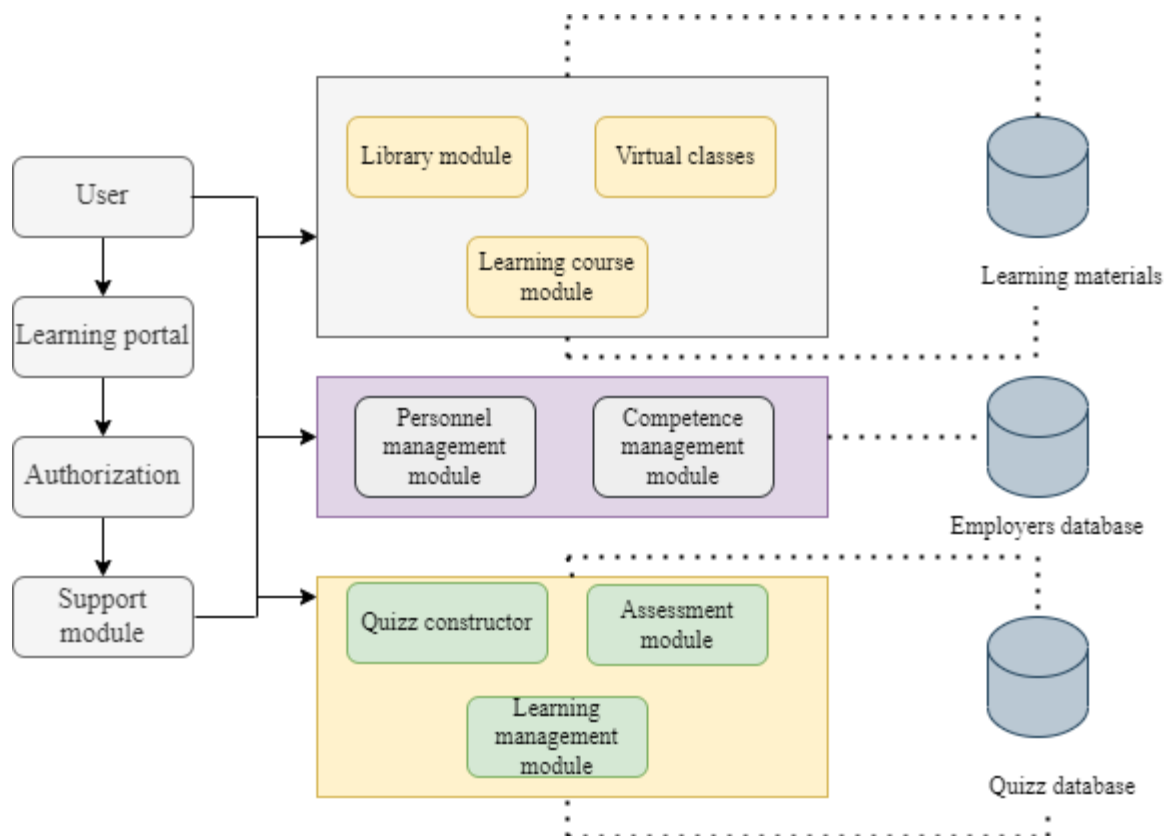

Fig. 1. System architecture.

It must be clearly understood that the process of knowledge management, like all

others, only determines how the object involved in it changes, while the structure of the processes describes the relationship of these objects to each other. Moreover, the framework helps to identify the right behaviors needed to manage services.

Ultimately, the structure of the service life cycle is an organizational framework implemented using the organizational structure of the enterprise, its catalog of services and their service models.

In any case, corporate training requires special approaches, knowledge of special technologies, conditions, the availability of specialists who are able to effectively train employees in practice-oriented knowledge, taking into account the specifics of the organization, the specifics of the industry, as well as the requirements of a specific position. Personnel training cannot be considered as an activity that has only auxiliary significance for the effective operation of the company, since the determining condition for the economic health of any organization is its ability to quickly adapt to external and internal changes, and the corporate training system serves precisely these purposes.

References:

1. Isaac OM, Fabian AA, Nkechi OA (2020). Effect of employees' development on the performance of National Assembly, Nigeria, Abuja. J. Bus. Econ. Manag. 8(10): 366-373.
2. Senashenko V. S., Marushina M. K. Algorithm for developing a corporate modular training program for the personnel reserve // Vocational education and the labor market. — 2019. — No. 3. — pp. 84-91.
3. Melnichuk Lyudmila Vladimirovna System of corporate training and personnel development in the organization // Problems of science. 2016. №12 (13).
4. Gurtyakov A.S., Kravets A.G., Yudin D.V., Kravets a.d. fractal competence architecture of corporate distance education systems // Modern problems of science and education. – 2012. – No. 3.

OLIY TA'LIMDA PSIXOLOGIYANI O'QITISHDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA

**Ravshanov Olim Axmedovich,
Madjidova Hilola Olim qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi
taa@jbnuu.uz

Annotatsiya: maqola universitetlarda psixologik fanlarni o'qitishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishga bag'ishlangan. Raqamli texnologiyalardan ma'ruzalar va amaliy mashg'ulotlarda, shuningdek, bugungi kunda raqamli aloqa vositalari yoshlarning o'zini o'zi anglashi va ijtimoiylashuviga hissa qo'shadigan kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish uchun asos bo'lgan butun zamonaviy oliy ta'lim muassasalari makonida foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: raqamli texnologiyalar, ta'limda texnologiyalar, o'qitish, internet, Moodle, raqamli ta'lim, talabalar.

Bugungi kunda zamonaviy universitetning deyarli har bir xonasida o'qituvchilar talabalar bilan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar o'tkazishda talabalar bilan aloqada bo'lishi, ular bilan mustaqil ishlash va topshiriqlar berish uchun interaktiv doska, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlardan foydalanadilar. Bugungi kunda ta'limda, xususan, psixologik fanlarni o'qitishda raqamli texnologiyalardan qanday foydalanamiz? Universitetimizda raqamli ta'lim va psixologiya o'qitish qanday ishlaydi?

Bizning jamiyatimiz va uning ishbilarmonlik faoliyati yuqori darajada raqamlashtirilgan, ammo zamonaviy ta'lim tashkilotlari raqamli bo'lish uchun faqat birinchi qadamlarni qo'ymoqdalar. Zamonaviy universitetda o'qitish va o'qishni raqamlashtirishga faqat kompyuter, planshet yoki interaktiv doska sotib olish orqali erishish mumkin emasligini tushunamiz. Bu qanchalik mantiqsiz tuyulmasin, o'ylamasdan sotib olingan texnologik uskunalar ko'pincha raqamlashtirishni sekinlashtiradigan to'siq bo'lib chiqadi.

Oliy o'quv yurtlarini raqamlashtirish har doim axborot texnologiyalari sohasida yangi, yanada qiziqarli va samarali o'quv va o'qitish jarayonlarini yaratishni o'z ichiga olishi kerak, bu esa yangi jarayonlarni amalga oshirishga imkon beradi, shunchaki markerlar, qalamlar, ruchkalar yoki doskalarni elektron versiya bilan almashtirmaydi. Texnologiya har doim pedagogikaga foyda keltirishi kerak.

Axborot texnologiyalari biz tomonidan ko'plab fanlarni o'qitishda o'quv jarayonini boyitish va uning uslubiy xilma-xilligini oshirish, shu bilan talabalarga yangi materialni o'rganish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish uchun foydalaniladi. Ta'lim berish va o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv rejasi va ta'lim muassasasining strategik maqsadlaridan kelib chiqqan holda tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak.

Bizning fikrimizcha, ta'limda texnologiyalardan foydalanishda asosiy e'tibor texnik ko'nikmalarni o'rgatishga emas, balki turli fan va mavzularda pedagogik axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanishga qaratilishi kerak. Texnologiyalardan foydalanishning eng katta afzalligi, ulardan o'quv jarayonida tizimli ravishda foydalanilganligidadir. Biz psixologik fanlarni o'qitish jarayonida quyidagi raqamli vositalardan foydalanamiz:

O'qitiladigan psixologik fanlar doirasida biz o'qitish vositasi sifatida ishlaydigan axborot texnologiyalaridan faol foydalanamiz. Masalan, biz Moodle tizimidan (elektron ta'lim) faol foydalanamiz. Tizim o'rganilayotgan fanlarni talabalari uchun kurslar yaratish, ularni turli xil tarkib bilan to'ldirish va kontent yaratish imkonini beradi (ish dasturlari, ma'ruzalar, amaliy seminarlar va amaliyotlar uchun savollar, testlar va h.k.) [1]. Bunday kurslarni yaratish orqali biz talabalarga kompyuterga yoki internetga ulangan mobil qurilmaga ega bo'lsa, istalgan vaqtda mavjud bo'lgan materiallarga kirish va bilimlarini avtomatik ravishda sinab ko'rish imkoniyatini beramiz. Ushbu tizimdan foydalanish, masalan, kasallik tufayli darsni qoldirgan talabaga materialni o'rganishga va bilimlarini sinab ko'rishga yordam beradi.

Bugungi kunda Internet axborotni qidirish, qayta ishlash va uzatishda ajoyib yordamchidir. Internet va ijtimoiy tarmoqlar keng ma'lumot manbalari bo'lib, aslida Internet "butun dunyo bog'lovchi tizim" deb nomlanadi [1]. Unda talabalar va o'qituvchilarga qidiruv xizmatlari va ma'lumotlar bazalari orqali kerakli materiallarni topishda yordam beradigan ko'plab manbalar mavjud. Biz ko'pincha o'z faoliyatimizda psixologik Internet resurslaridan, psixologiya yangiliklarini o'z ichiga olgan portallardan, psixologik adabiyotlarning katta to'plamlaridan, psixologik dasturiy ta'minot va testlardan, veb-saytlar va tashkilotlarning yangiliklaridan, psixologik tadbirlardan, psixologiyaning barcha sohalariga oid materiallardan foydalanamiz.

Aloqa, muloqat - bu texnologiyalar tomonidan taqdim etilgan eng muhim imkoniyatlardan biridir. Kompyuterlar va Internet bizga elektron pochta, xabarlar, qo'ng'iroqlar almashish, shuningdek videokonferentsiyalar, psixologik treninglar, onlayn konsultatsiyalar va testlar o'tkazish imkonini beradi [3]. Talabalar psixologik bilimlarning turli sohalarida mutaxassislari bilan muloqot qilish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanishlari mumkin. Kompyuter endi shunchaki texnika emas, balki aloqa muhiti hamdir. Biz psixologik fanlarni o'qitishda ushbu imkoniyatlardan faol foydalanamiz. Axborot tizimi yordamida biz filialning VK ijtimoiy tarmog'idagi sahifasida anonim Internet-so'rov o'tkazdik. Tadqiqotda Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universitetining Jizzax filialining 60 ta talabasi ishtirok etdi. Tadqiqot "ommaviy nutqdan qo'rqish" mavzusiga bag'ishlandi". Biz 60 respondentdan 41 tasi ommaviy nutqqa toqat qilmasligini yoki faqat tor doiradagi tanishlar bilan muloqot qila olishini aniqladik. "Pedagogik psixologiya va uni o'qitish metodikasi" fani bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda, "muloqot", "Stress psixologiyasi" mavzularni o'rganish doirasida biz talabalar uchun psixologik Ekspress treningdan Internet resurslaridan foydalangan holda ommaviy nutq qo'rquvini engish uchun faol o'rganishning eng samarali usuli sifatida foydalanmoqdamiz". Multimedia vositalarini o'quv ishlariga joriy etish treninglarni yanada qiziqarli, dinamik va samarali qiladi.

Talabalar va o'qituvchilar axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan o'z kontentlarini yaratish uchun foydalanganda juda yaxshi samara beradi. Obuchayutshiesya mogut sozdavat svoi sobstvennie teksti, izobrajeniya, zvuk, muziku, prezentasii, grafiku na kompyuterax ili mobilnix ustroystvax [2]. Axborot texnologiyalaridan foydalanishning yanada rivojlangan shakli talabalar va o'qituvchilar o'zlarining noyob interaktiv tarkiblarini yaratishlarini va ularning chiqishlarida dastur va algoritmlardan foydalanishlarini anglatadi. Bu saytni yuqori semantik yukga ega bo'lgan asl mualliflik materiallari bilan to'ldirishga imkon beradi [3]. Internet va ijtimoiy tarmoqlardan talabalarning birgalikdagi natijalarini e'lon qilish uchun foydalanish mumkin. Masalan, talabalar onlayn jurnallar yaratishlari yoki o'zlarining musiqiy videolari, videokliplari, Slayd-shoularini nashr etishlari mumkin... Talabalarning yutuq va natijalarini nashr etish ko'pincha rag'batlantiruvchi ta'sirga ega – ish "o'qituvchi uchun" emas, balki o'z tadqiqotlari doirasida amalga oshirildi.

Axborot texnologiyalaridan foydalangan holda talabalar o'zlarining psixologik kontseptual dalillarini, xaritalarini, psixologik grafikalarini, psixologik diagrammalarini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. AKT tafakkur, fikrlash jarayonini rivojlantirish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bunday holatda natijaning o'zi emas, balki talabalar o'zlarining axborot tuzilmalari va texnologik va

psixologik tafakkur va fikrlash usullarini ishlab chiqish jarayoni muhim ahamiyatga ega.

Yana bir ijobiy jihat-bu butun dunyo bo'ylab millionlab odamlarni jalb qiladigan onlayn ta'lim. Bugungi kunda bu o'quv jarayonini tashkil etishning eng innovasion va qiziqarli usulidir. Hozirgi kunda qo'shimcha va masofaviy o'qitish sohasidan onlayn kurslar oliy ta'lim tizimiga faol kirib, talabalarining ta'lim kompetentsiyalarini shakllantirishning teng vositasiga aylanmoqda. Internet orqali ta'lim olish, bir tomondan, bilimlarni yanada qulayroq qiladi, boshqa tomondan, pedagogikani xavf ostiga qo'yadi va o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini diqqat markazidan uzoqlashtiradi.

Psixologik fanlarni o'qitish uchun raqamli texnologiyalardan foydalangan holda topshiriqlar talabalarining ma'lumotni qanday kuzatishi va qayta ishlashini aniqlaydi. Shuning uchun ma'ruzalar va amaliy topshiriqlarning asosiy maqsadi har doim o'rganilgan manbalarni tekshirish emas, balki yangi ma'lumotlarni o'rganishdir. Psixologik fanlar bo'yicha raqamli o'qitishning asosiy elementi bilimlarni o'zi yaratishdir. Raqamli ta'limda aloqa va masofadagi o'quv vaziyatlari teng taqsimlanadi. Raqamli ta'lim jarayoni o'quv jarayoni davomida ko'rsatmalar va fikr-mulohazalar bilan belgilanadi, buning asosida talabalar o'z qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Biz ishonamizki, "bilimni yaratish va rivojlantirish" hamkorlikda bo'lishi kerak. Raqamli ta'lim o'qituvchi va talabalar bilan birgalikda g'oyalarni muhokama qilish va rivojlantirishni oson va tez amalga oshirishga yordam beradi. Rivojlanish jarayonida bo'lgan oraliq g'oyalar va natijalar bilan bo'lishish, fanni o'rganish jarayonida ular haqida fikr-mulohazalarni olish va ularni birgalikda rivojlantirish juda muhim deb hisoblaymiz. Fikr-mulohaza ta'limning oxirida emas, balki fanni o'rganishning barcha bosqichlarida kerak.

Yuqorida aytilganlarning barchasi raqamli ta'limni to'g'ri o'rganish, rivojlantirish va oliy ta'limda psixologiya fanini o'qituvchilari faoliyatida, balkim barcha fanlarni o'qitishda foydalanish kerak degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Агеевко Н.В., Барашкина Е.А., Масленкова Н.А. «Трансформация образовательных практик в условиях цифровой среды» / Н.В.Агеевко, Е.А.Барашкина, Н.А.Масленкова—Самара: Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. – 2018. – № 4(40). – С. 34–43.

2. Низомова Раъно Азиз қизи, Талаба-ёшларнинг интернет тармоғидан фойдаланишида ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлаш: муаммо ва ечимлар, Замонавий таълим / Современное образование 2021, 2 (99)

3. Хомова Н.А. «Психологический экспресс-тренинг как метод преодоления страха публичного выступления студентов высшей школы»: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Педагогика, психология, общество» / Н.А.Хомова. – Чебоксары: Издательский дом «Среда», 2019. – С. 294–298.

4. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. *International Journal of World Languages*, 1 (2).
5. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.
6. Комилова, А. С., & Равшанов, О. А. (2022). TALABALARDA O 'ZIGA BO 'LGAN ISHONCH VA PSIXOLOGIK MADANIYATNI OSHIRISH: *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (4), 267-270.
7. Salim o'g'li, Y.U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.
8. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
9. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2 (6).
10. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1 (1), 430-433.
11. Равшанов, О. (2022). Конфликты между учителем и учениками и способы их решения. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1 (1), 508-511.
12. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALLASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 38-44.
13. Otamuratov, R., & Otamuratova, S. (2023). INTERNETNING SHAXSGA TA'SIRI MUAMMOSINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3 (1).
14. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3 (1).
15. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. *Open Access Repository*, 4 (2), 500-505.
16. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1 (1), 464-467.
17. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.

18. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. Общество и инновации. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.
19. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 658-662.
20. Norbekova, B. (2022). O‘roqboyeva M. Maktabgacha ta’limda psixologik xizmatni tashkil etishning o‘ziga xos jihatlari. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 481-483.
21. Холова, М., & Аракулов, Г. (2022). Zamonaviy bilimlarni egallashda pedagogik psixologiyaning ahamiyati. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1 (4), 219-221.
22. Gavhar, K. (2023). SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RELATIONS IN A YOUNG FAMILY. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 4 (1), 217-221.

FIZIKANI O‘QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Qodirov Saidqosim Po‘latxon o‘g‘li

Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali

saidqosimqodirov5@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada fizikani o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari va natijalari yoritilgan hamda hozirgi holati ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: fizika, axborot texnologiyalari, intellekt, modellashtirish, fizik hodisa, laboratoriya, tajriba.

Axborot va intellektual salohiyatning rivojlanishi jamiyatni kompyuterlashtirishning asosiy oqibatlaridan biri hisoblanadi. Kompyuterlashtirish bu bir vaqtning o‘zida mehnatni yengillashtiradi va tezkorlikni ta’minlaydi. Axborot va hisoblash texnologiyasidan keng foydalanish, kasbiy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Axborot vositalari (saqlash, qayta ishlash va uzatish vositalari) va ularni takomillashtirish ta’lim samaradorligini oshirdi. Shuning uchun, akademik fanlarni o‘rganishda, kitoblar, videofilm, televizor va boshqalardan tashqari kompyuterdan foydalanish, tabiiy ravishda o‘quv jarayonini yaxshilashga olib keladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida an’anaviy ravishda tushunish odatiy holdir, ulardan mikroprosessor uskunalari, audio-video texnologiyasi, axborot-video texnologiyalari imkoniyatlaridan axborotni ishlab chiqarish, to‘plash, saqlash, uzatishda foydalanish mumkin.

Kompyuterni qo'llab-quvvatlashning didaktik vositalarlari ham xilma-xildir. Didaktik vositalar nafaqat hodisa va jarayonlarni matematik modellashtirishni, balki didaktik funksiyalarning ochiqlik, axborotli va nazorat turlarini bajarilishini ta'minlaydi.

Ta'limni axborotlashtirishda axborot texnologiyalarining quyidagi muhim afzalliklaridan samarali foydalaniladi:

- har bir individning o'z ta'lim trayektoriyasini, ochiq ta'lim tizimini yaratish qobiliyati;

- tizimli fikrlashni tashkil etish;

- ta'limning axborot va uslubiy ta'minotini boshqarish;

- o'quv jarayoni davomida talabalarning kognitiv faolligini samarali tashkil etish;

- Kompyuterning o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanish (masalan, o'quv jarayoniga faoliyat yondashuvini qo'llab-quvvatlaydigan bilimlarni tashkil etishni tashkil etish imkoniyati);

- o'quv jarayonini individuallashtirish va differentsiallashtirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyati.

Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalari didaktik muammolarni hal qilishga imkon beradi:

- kompyuter grafikasi va kompyuter modellash vositalaridan foydalanish asosida murakkab texnik tizimlardagi hodisalar va jarayonlarni o'rganish;

- turli xil fizik, kimyoviy, biologik va ijtimoiy jarayonlarni taqdim etish.

Ta'limda kompyuter texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari:

- talabaning o'z ta'limida faol rolini kuchaytirish;

- darslarning interfaol shakllaridan foydalanish, multimediya mashg'ulotlari, multimedia o'quv dasturlaridan foydalanish tufayli o'quv jarayonining evristik tarkibiy qismining ko'payishi;

- talabalarga o'z ijodiy faoliyatining mahsulotlarini namoyish etish imkoniyatini berishni qayd etadi.

Fizik hodisalarni o'rganishga ijodiy yondashuvni shakllantirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratilgan. Bu nafaqat tajriba natijalarini, balki fizik texnologik va eksperimental tadqiqot usullarini o'zlashtirish, nazariy va eksperimental tadqiqot metodlarining uzviyligini ta'minlaydi.

O'quv jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llash, uning klassik tamoyillarini bekor qilmasdan yangi didaktik tamoyillarni keltirib chiqaradi.

Shaxsiylashtirish va manzilli axborot texnologiyalari tamoyili birinchi navbatda, talabaning o'z ish joyiga ega bo'lish qobiliyatini ta'minlaydi.

Axborot oqimlarining ko'pkanallik tamoyili kompyuter texnologiyalaridan foydalanib ko'plab manbalardan ma'lumotlar olinganligini hisobga oladi. Ma'lumotlar monitor ekranidan matnli yozuv shaklida qabul qilishi mumkin, ular video yozishni o'qishni tinglashda, shuningdek printer yordamida chop etilgan ma'lumotlarni ko'rib chiqishda amalga oshiriladi.

Dasturiy mahsulotlar tarkibini va dasturiy mahsulotlarini universallashtirish tamoyili bitta metodologiyaga ko'ra, o'quv dasturining turli xil fanlari bo'yicha elektron darsliklar, ma'ruza matnlari, hisoblash va sinov dasturlarini ishlab chiqish

ko'zda tutilgan. Har bir dasturiy mahsulot, o'qitiladigan fan turidan qat'i nazar, xuddi shu tuzilish va interfeysga ega bo'lishi kerak. Bitta komponent bir fandan boshqasiga o'tish qulayligini ta'minlaydi, bu esa kompyuterdagi taqdimoti shaklida emas, balki kurs mazmuniga e'tibor berishga imkon beradi.

Kompyuterlashtirilgan ta'limning xarakterli xususiyatlari moslashuvchanlik, o'zgaruvchanlik, iqtisodiy samaradorlik, ixtisoslashtirilgan texnologiyalar va o'quv qo'llanmalaridan foydalanishdir.

Moslashuvchanlik. Kompyuterda o'qitish tizimlari internetda, uyda, uyda kompyuter sinfida amalga oshiriladi. Shuning uchun talabalar moslashgan holda, qulay joyda ishlashi natijasida o'zi tanlangan kurslarda bilim olishlari mumkin.

Modullik. Dastur modulli tamoyilga asoslanadi. Har bir alohida kurs ma'lum bir mavzu sohasining yaxlit g'oyasini yaratadi. Bu mustaqil modulli kurslardan individual yoki guruh ehtiyojlarini qondiradigan o'quv dasturini tuzish imkonini beradi.

Iqtisodiy samaradorlik. Ta'limning nisbatan past narxda unifikatsiyalashni nazarda tutadi, masalan, mavjud o'quv joyidan va texnik vositalardan samarali foydalanish, masalan, maktabdan tashqari ta'limda.

Ta'limni fundamentallashtirishni kompyuterda qo'llab-quvvatlash orqali o'qitish quyidagicha ta'minlanadi:

- Xususiy omillar, hodisalar va konsepsiyalar, nazariy qoidalar qonunchiligi bu fundamental g'oyalar va tamoyillar asosida olib boriladigan nazariy qoidalaridir. Laboratoriya praktikumining natijalari nafaqat gistogrammlar va grafiklar ko'rinishidagi funksional bog'liqlik shaklida, balki mavjud nazariyalarning modelini jalb qilish bilan izohlanadi.

- Umumiy fizika kafedralaridan ixtisoslashgan kafedralarga o'tishda uzluksiz va rivojlantirishga yo'naltirish.

- Hodisalar va ularning tahlilidan va kompyuterda matematik modellashtirishga o'tish.

- Axborot madaniyatining barqaror ko'nikmalarini shakllantirish, eksperimental tadqiqotlarning ilmiy metodlarini ishlab chiqish.

Ta'kidlash joizki, talabalarning mustaqil ishi muammosi murakkab va ko'p o'lchovli muammolardan biridir. Bu oliy ta'limning zamonaviy pedagogikasi uchun ahamiyatli bo'lib, kompyuterda o'qitish dasturlaridan foydalangan holda talabalarni o'qitish bo'yicha alohida o'rinni egallaydi. Talabalarning o'qitish sifati ko'p jihatdan ularning o'zlari ta'lim va kognitiv jarayonga kiritilganligi, shuningdek, mustaqil ravishda bilimlarni to'ldirishni va kerakli ko'nikmalarga ega bo'lishlari bilan belgilanadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan kompyuter xizmatlar bilan o'quv topshiriqlarida ta'limni avtomatlashtirish har doim ham sifatini oshishiga olib kelmaydi. Ba'zida talabalar texnik ob'yektlarning xususiyatlari to'g'risida ma'lumot olishmaydi. Bundan tashqari, kompyuterlardan foydalangan holda natijalarni olishning nisbiy qulayligi ba'zida natijaga bo'lgan qiziqishni kamaytiradi. Kompyuterlarda bajarilgan hisoblash jarayonlarining maxfiyligi ba'zan muhandislik mashg'ulotlari bilan ta'minlanadi. Ko'pincha muntazam ishni e'lon qiladigan ko'plab hisob-kitoblar murakkab, chunki ular texnik ob'yektning o'zgaruvchilari xususiyatlari bilan aloqalarni izlashga va tushunishga imkon beradi.

Shunday qilib, zamonaviy axborot texnologiyalari nafaqat tejashni, balki muayyan fan sohasida muhandislik mashg'ulotlarini rivojlantirish vositasi, balki bilimlarni kuchaytirish uchun zarur.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Соловов А.В. Об эффективности информационных технологий// Высшее образование в России. - 1997. - №4.
2. Хуторской А.В. Дидактические основы эвристического обучения, Авто- реф.... докт. пед. наук, М.: 1997
3. Золотарёв А.А. и др. Теория и методика систем интенсивного обучения. Т. 1 -4. - М., 2000, с.215-216.
4. Шолоховин В.Ф. Информационные технологии обучения: дидактические основы, проблемы разработки и использования. Уральский ГПУ, 1995.
5. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании / И.В. Роберт. - М.: «Школа-Пресс», 1994. - 206 с.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Komilova Aziza Sunatullaevna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Husenova Mohinabonu Quadrat qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim texnologiyalari, ta'lim sifatini oshirishda pedagogik texnologiyalarning o'ri va roli haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, madaniyat, ma'naviyat, shaxs, dunyoqarash, ilmiy salohiyat, texnologiya, ta'lim texnologiyasi, interaktiv metodlar.

Ta'lim texnologiyasi bu foydalanuvchilar uchun qulay sharoitlarni ta'minlash va barcha cheklovlarni hisobga olgan holda muayyan natijaga erishish uchun uni rejalashtirish, tashkil etish, yo'naltirish va tuzatish bo'yicha o'quv jarayoni sub'ektlarining birgalikdagi faoliyati tizimi. O'quv tarbiya jaryonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa o'qituvchidan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatni talab etadi. Ta'lim oluvchining mustaqil ishi uning auditoriyada va undan tashqarida o'qituvchi rahbarligida yoki o'qituvchi ishtirokisizamalga oshiriladigan mustaqil ish majmuini anglatadi. Mustaqil ish qanday sharoitlarda amalga oshiriladi:

- bevosita auditoriyada – ma'ruza, amaliy mashg'ulot, seminar yoki laboratoriya ishlari bo'yicha vazifalar berish jarayonida;

- o'qituvchi bilan dars jadvalidan tashqari paytlardagi bevosita muloqot chog'ida maslahatlar berishda, ijodiy muloqotlar, yakka topshiriq bajarishda va boshqalar.

Mustaqil ish bo'yicha test savollari, topshiriqlar va mashqlar ustida ishlash asosan mustaqil bajariladi. Bu ish natijalari esa auditoriyada (amaliy va laboratoriya) mashg'ulotlarida o'qituvchi rahbarligida tahlil qilinadi va baholanadi.

Interaktiv metodlar bu jamoa bo'lib fikrlash, o'zaro harakat qilmoq deb yuritladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog talabalarni birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga hos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- ta'lim oluvchilarning dars davomida befarq bo'lmasligi, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;

- ta'lim oluvchilarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda oshirib borish;

- talabalarining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirish;

- pedagog va o'quvchi talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatlarini takomillashtirish.

Zamonaviy axborotlashgan jamiyatni yaratish va rivojlantirish ta'limda axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan keng miqyosida foydalanishni talab qiladi. YAngi axborot texnologiyalari – maxsus texnik axborot vositalari (EHM, kompyuter, audio, video, internet, kompyuter dasturlari) dan foydalanuvchi texnologiyadir.

Dars - ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirishning eng qulay, eng zarur omilidir. Bugun tub burilishlar davrida darsning shakli va mazmuni, uning g'oyaviyligi, tasirchanligi, samaradorligi ham o'zgarmoqda. Dars ta'limning asosiy shakli ekan, o'qituvchi shu jarayon o'z o'quvchilarining ongli va faol bo'lishi, jamiyatning vatanparvar, adolatparvar, mehnatsevar va fidoyi kishilar bo'lib ulg'ayishlari uchun mustahkam zamin tayyorlash lozim. Bu jarayon o'quv- tarbiyaviy ishlarning samaradorligini ta'minlash uchun, axborot va pedagogik texnologiyalar vositasida quydagilarni amalda qo'llashni taqazo etadi:

- darslarda interfaol metod va usullardan keng foydalanish;
- dars jarayonida didaktik materiallar bilan ishlash;
- ommaviy axborot vositalari va texnologiyalaridan uzluksiz foydalanish;
- o'quvchilarni innovatsion faoliyatga mustaqil tayyorlash;
- test sinovlarini tashkil etish;
- masofadan o'qitishni tizimli shakllantirish.

Zamonaviy kompyuter vositalari va multimediya texnologiyalari ta'lim jarayonida didaktik material tayyorlash vazifasini engillashtiradi. Kompyuter bilan didaktik materiallarni uyg'unlikda qo'lash o'rganilayotgan mavzuni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishda katta yordam beradi. Bu esa o'z navbatida ta'limning yuqori sifat darajasida o'quv mashg'ulotlarining o'tilishini ta'minlaydi, mustaqil ta'lim olish va o'zini – o'zi mustaqil nazorat qilish imkonini yuzaga keltiradi, axborotni mustaqil o'rganishning turli uslublarini qo'llash imkoniyatini yaratadi, bilim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, o'qitishga noan'anaviy yondashish, o'quv materialini o'rganishning vaqtini tejash imkoniyatini beradi.

Ta'lim jarayoni bu avvalo axborot almashish jarayonidir. O'qituvchi o'quvchiga fandan bilimlarni ma'lum qiladi va o'z navbatida teskari aloqa tarzida undan bayon qilingan bilimlar qanday o'zlashtirilganligi haqida tasavvur hosil qiladigan axborot oladi. Bu axborot ta'lim oluvchilarning diqqat bilan o'tirishlarida, o'qituvchiga qarab turishlarida, yuz ifodalarida o'z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev.J.G`. Usmonov.S. Ilg'or pedagogic texnologiya asoslari. T.2004
2. Sayidahmedov.N.S. Ilg'or pedagogik texnologiya. T.2011.
3. Тошпулатова, Н. Х., & Комилова, А. С. (2016). Психолого-педагогическая работа по организации самовоспитания подростков. *Молодой ученый*, (10), 1306-1308.
4. Комилова, А. (2021). Роль родителей в подготовке молодежи к семейной жизни. *Общество и инновации*, 2(10/S), 437-441.
5. Жуманова, Н. Ш., Тошпулатова, Н. Х., & Комилова, А. С. (2016). Развитие инновационных систем в образовании. *Молодой ученый*, (4), 777-778.
6. Алимкулов, С. О. У., Мелибоев, А. Р., Комилова, А. С., & Туракулов, Л. Т. (2016). Решение разных проблем в образовании с помощью 3D-технологии. *Проблемы педагогики*, (12 (23)), 12-13.
7. Sunatullaevna, K. A. (2022). KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 518-521.
8. Sunatullaevna, K. A., & Qudratovna, N. F. (2022). INTERFAOL METODLARNI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 521-525.
9. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
10. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA-OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
11. Komilova, A., Husenova, M., & Xidirova, M. (2023). O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI KASB HUNARGA YO'NALTIRISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

2-SHO'BA BIOMUHANDISLIK VA BIOTEXNOLOGIYALAR SOHASIDA INNOVATSIYALAR

GEMISELULOZA (KSILAN)NING MIKROBIOLOGIK FERMENTATSIYASI

**b.f.f.d. (PhD) Sobirova Muqaddas Botirovna,
Rajabboyeva Xilola Toirbek qizi, Shodmonaova Sarvinoz Safarqul qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari
rajabboyevaxilola7@gmail.com

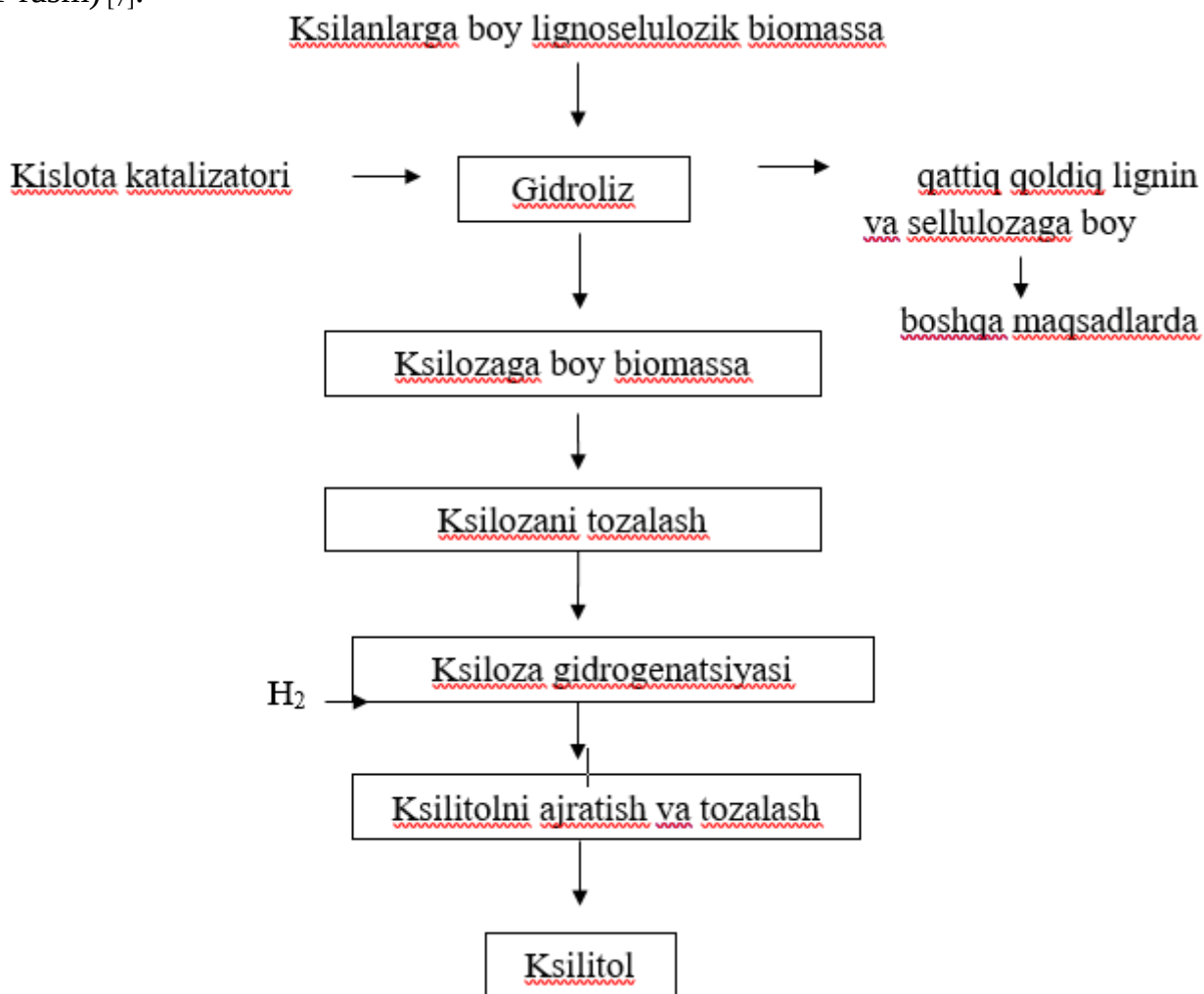
Annotatsiya: Lignoselulotik biomassa turli xil qimmatli birikmalarni olish uchun arzon va qayta tiklanadigan xom ashyo manbai hisoblanadi. Ushbu birikmalardan biri ksilan bo'lib, u spirt, ksiloza, ksilitol va ksilooligosaxaridlarni ishlab chiqarishda ishlatiladi. Ksiloza – “yog'och shakari” empirik formulasi $C_5H_{10}O_5$ bo'lgan pentozalar guruhidan monosaxarid aldozalarga tegishli. Qaytarilgandan so'ng u ko'p atomli spirt – ksilitolni hosil qiladi. Oksidlanganda u analitik kimyoda va oziq-ovqat sanoatida limon kislotasi o'rnini bosuvchi sifatida qo'llaniladigan ksilon, keyin esa trigidroksiglutar kislota hosil qiladi.

Kalit so'zlar: Lignoselulotik biomassa, gemiselyulosa, ferment, ksilitol, yog'och spirti.

Ksilan gemitsellyuloza ergastik modda sifatida o'simlik novdalarida mavjud bo'lib, o'simlik shilliq qavati hujayra devorining monomerlaridan biri bo'lgan polisaxariddir. U o'simliklarda glyukuron kislotasining dekarboksillanishi jarayonida hosil bo'ladi. Kepak, somon, yog'och, paxta po'stlog'i, makkajo'xori boshloqlarining kislotali gidrolizi natijasida olinadi. Ksiloza eritmalarida chorva mollari uchun qimmatli ozuqa olish uchun ishlatiladigan achitqilarni ko'paytirish mumkin. Lignoselulotik biomassada mavjud bo'lgan kerakli komponentlarni ajratib olishni ta'minlash uchun biomassani, qoida tariqasida, bir necha bosqichlardan iborat bo'lgan turli xil tayyorlash jarayonlaridan o'tkazish kerak. Bunda maqsad – yog'och qipiqalaridan ksilanni ajratib olish va tavsiflash, ksilanni keyingi ishlab chiqarish uchun ushbu xom ashyoning imkoniyatlarini o'rganishdan iborat bo'ladi_[1,2].

Yog'och qipiqalari birinchi navbatda poliol, glyukoza, fruktoza, saxaroza va kraxmaldek qisqa zanjirli uglevodlar kabi barcha etanolda eriydigan birikmalarni ajratish uchun etanol ekstraksiyasiga uchratiladi_[17]. Keyin esa ligninni olib tashlash uchun delignifikatsiya qilinadi. Delignifikatsiya qilingandan so'ng, tarkibida 2 mol/l va 4 mol/l konsentratsiyada bo'lgan kaliy gidroksidli ekstrakt tarkibidagi golotsellyulozadan 2 soat va 4 soat davomida gemitsellyuloza ajratiladi. Ishqoriy ekstraksiyadan keyin, gemitsellyulozaning eruvchan va erimaydigan qismi ajratiladi,

u dializdan so'ng keyingi bosqichda kislotali gidrolizga uchratiladi (1-rasm) [7].

1-rasm. Ksilanlarga boy lignoselulozik biomassadan ksilitol olinish jarayoni bosqichlari

Adabiyotlardagi tajribalarga ko'ra, gidrolizatlarning monomer tarkibini aniqlash uchun namunalar yuqori samarali suyuqlik xromatografiyasi (YSSX) yordamida tahlil qilingan^[3]. Tahlillar natijalari shuni ko'rsatganki, namunalarda: sellobioza, glyukoza, ksiloza, arabinoza kabi uglevodlar va glyukuron, sirka, formik va levulin kabi kislotalar mavjud^[6]. Yuqorida keltirilgan komponentlardan yarim selluloza fraktsiyasining asosiy komponentlari glyukoza va ksiloza bo'lib, ksilan yoki ksilozaning eng yuqori rentabelligi 4 soat davomida 4 mol/l KOH bilan ishqoriy ekstraktsiya qilingan va eruvchan gemitsellyuloza fraktsiyasi namunasi olingan^[8]. Biotexnologik ishlab chiqarishda eng ko'p ishlatiladigan mikroorganizmlardan biri *Saccharomyces cerevisia*edir, shuning uchun u ko'plab ozuqaviy afzalliklarga ega tabiiy ksilitol ishlab chiqarishda ham qo'llaniladi^[9]. Ksilitolni mikrobiologik ishlab chiqarish uchun mas'ul bo'lgan ferment – ksiloza reduktaza ksilozaning ksilitolga qaytarilish reaksiyasini katalizlaydi^[10]. Ksiloza reduktaza tabiiy ravishda achitqi hujayralari sitoplazmasida lokalizatsiya qilinadi, ya'ni yakuniy mahsulotni izolyatsiya qilish achitqi hujayrasini parchalash va bir nechta tozalash bosqichlari orqali ajratish mumkin.

Past rentabellik va tozalashning murakkabligi tufayli ksilitol bozorda yuqori narxga ega. Bunga sabab achitqi hujayrasi yuzasida geterologik rekombinant ksiloza reduktazaning ekspressiyasi va immobilizatsiyasi bo'lib, mahsulot izolyatsiyasi osonroq va narxi past bo'ladi. Buning uchun achitqi hujayra devori oqsili Pir4 geni ksiloza reduktaza bilan birlashtirilgan bo'lib, u orqali ksiloza reduktaza achitqi hujayra devoriga bog'lanadi. Bunda immobilizatsiyalangan rekombinant fermentning hujayra devoriga ekspressiyasi va qo'shilish samaradorligi, shuningdek uning faolligi o'rganilgan^[3]. Bunda o'ziga xos aerob arabinoza o'sish tezligi ksiloza reduktaza/ksilitoldegidrogenaza va ksiloza izomeraza shtammi uchun bir xil, 0,03 g/soat. Ksiloza reduktaza/ksilitoldegidrogenaza shtammi ksilozada aerob muhitda yuqori o'sish tezligini ko'rsatdi, 0,14 g/soat va anaerob mikroorganizmlar fermentatsiyasida yuqori o'ziga xos ksiloza iste'moli tezligi, ksiloza izomeraza shtammiga qaraganda 0,09 g/soat bo'lgan. 0,03 g/soat va 0,02 g/soatga yetgan. Ksiloza reduktaza/ksilitoldegidrogenaza shtamlari ozaro solishtirilganda umumiy uglevodlarda ko'p etanol hosil qilgan: 0,18 g 0,23 g. ksiloza izomeraza shtammi uchun ksiloza izomeraza shtammi parchalagan uglevodlarda yuqori etanol hosildorligiga erishilgan. Glyukoza, arabinoza va ksiloza aralashmasining anaerob fermentatsiyasi natijasida yuqori so'ngi etanol kontsentratsiyasi, ksiloza reduktaza/ksilitoldegidrogenaza shtammi uchun 14,7 g g, ksiloza izomeraza shtammi uchun 11,8 g ga tengligi ko'rilgan va o'ziga xos etanol unumdorligi yuqori bo'lgan^[16]. Ksiloza reduktaza/ksilitoldegidrogenaza yo'li va bakterial arabinoza izomeraza yo'lining kombinatsiyasi ksiloza izomeraza yo'li va bakterial arabinoza izomeraza yo'li birikmasidan ko'ra yuqori pentoza shakarni olish va umumiy etanol ishlab chiqarishni ko'paytirishga olib kelgan^[15]. Bundan tashqari, bakterial arabinoza yo'li orqali spirt ksiloza izomeraza yo'li bilan birlashganda ko'paymaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, bakterial arabinoza yo'lining past faolligi ksiloza reduktaza fermenti orqali arabitol hosil bo'lishi bilan bog'liq emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karhumaa K, Hahn-Hagerdal B, Gorwa-Grauslund MF: Study of limiting metabolic steps in xylose utilization by recombinant *Saccharomyces cerevisiae* using metabolic engineering. *Yeast* 2005, 22: 359-368.
2. Kuyper M, Hartog MMP, Toirkens MJ, Almering MJH, Winkler AA, van Dijken JP, Pronk JT: Metabolic engineering of a xylose-isomerase-expressing *Saccharomyces cerevisiae* strain for rapid anaerobic xylose fermentation.
3. Karhumaa K, Wiedemann B, Hahn-Hägerdal B, Boles E, Gorwa-Grauslund MF: Co-administration of L-arabinose and D-xylose with laboratory and industrial *Saccharomyces cerevisiae* strains. *Germ Cell Fact* 2006, 5: 18.
4. Chang SF, Ho NW: Cloning of the yeast xylulokinase gene for improved xylose fermentation. *Appl Biochem Biotechnol* 1988, 17: 313-318.
5. Uralov A.I, Turakulova V.Kh., Esankulova D. S., Dusmuratova F.M. Intrapopulation Variability and Options of Reproductive Strategy of *Allium*
6. Rolf D. Schmid Наглядная биотехнология и генетическая инженерия Москва БИНОМ. Лаборатория знаний 2015

7. Murodova S. S., K. D. Davranov. complex microbial preparations. the application in agricultural practice
8. Mamatkulova I.E, Abduraimov O.S. O‘zbekiston florasidagi ayrim dorivor va ziravor turlarning ahamiyati. (Apiaceae Lindl.) “Fan, ta’lim va texnikani innovatsion rivojlantirish masalalari” Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjuman materiallari to‘plami (2022 yil 12 aprel, Andijon)
9. Mustafakulov M.A. In Vitro sharoitida polifenollarning adrenalin autooksidlanish bilan antioksidantlik faolligini aniqlash. Farmatsevtika jurnali. Farmatsevtika jurnali, №2, 2020. 80-85.
10. Уралов А.И., Печеницын В.П. Зависимость семенной продуктивности луковичных видов *Allium L.* от количества листьев на генеративном побеге. Доклады АН РУз. 2015. 74-77
11. Sobirova M. Determination of stimulant properties of local rhizobacteria-based bioproducts against *Cynara scolymus L.*//The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering//. 2022. – 4 (02), p. 26-30.
12. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopraparites on cynara scolymus L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.
13. Собирова М., Муродова С. Технология получения элиситора, эффективно влияющего на биологические свойства *Cynara Scolymus L.-M.*: Научное обозрение. биологические науки, 2022. №1. с. 68-72
14. Муродова С. С., Хўжаназарова М. Қ., Собирова М.В. PGPR микроорганизмлардан биопрепарат сифатида фойдаланишда иммолизациянинг истиқболли жиҳатлари// “O‘zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 2022 yil 30 noyabr 534-543 bet.

O‘SIMLIK PEROKSIDAZA FERMENTINING BIOLOGIK AHAMIYATI QO‘LLANILISH SOHALARI

b.f.f.d. (PhD) Sobirova Muqaddas Botirovna,

Ubaydullayeva Komila Kamoliddin qizi,

Anvarjonov Ulug‘bek Umidjon o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali,

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari

ubaydullaeva9925@gmail.com

Annotatsiya: Hujayradagi nafas olish, fotosintez, oqsil, yog‘ va uglevodlarning sintezi hamda parchalanishidagi kimyoviy jarayonlarning barchasi fermentlar ishtirokida amalga oshadi. peroksidaza va katalaza fermentlari nafas olish jarayonining asosiy ishtirokchilari sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Peroksidaza fermenti bugungi kungacha o‘simliklardan, mikroorganizmlar va hayvonlardan ajratib olinib amaliyotga foydalanib kelinmoqda. Asosan amaliyotda juda keng miqyosda foydalanilgan peroksidaza yer qalampiri (*Armoracia*) o‘simligidan ajratilgan va hozirda keng miqyosda qo‘llanilib kelinmoqda. Ushbu maqolada ham o‘simlik

peroksidazasining biologik ahamiyati va ushbu fermentni ajratib olishga doir ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Peroksidaza, koferment, biosensor, fenol, ko'p qirrali peroksidaza.

Fermentlar butun tirik organizmlarda biologik katalizator funksiyasini bajaradi. O'simliklar hayotida ham fermentlar o'ta muhim birikmalar bo'lib bir qancha biokimyoviy jarayonlarni boshqaradi. O'simlik hujayrasidagi biokimyoviy reaksiyalarda qatnashadigan eng muhim fermentlardan biri bu peroksidaza fermentidir. Bu fermentning o'simliklar hamda boshqa tirik organizmlardagi izoferment spektrini va uning tirik organizm hayotidagi hujayraviy jarayonlardagi rolini aniqlash bugungi kundagi qishloq xo'jaligi, meditsinaning qator muammolarini hal qilish imkonini beradi. Bundan tashqari bu fermentning bugungi kundagi biotexnologik amaliy jarayonlarda qo'llanilishi ham muhim ahamiyatga ega. [1]

Peroksidaza- Oksidoreduktazalar sinfiga mansub bo'lib, ko'p tarqalgan oqsil tabiatli moddadir. O'ziga xos koferment va spetsiflikka ega. Bu fermentga "peroksidaza" nomini Linoze bergan bo'lib, u birinchilardan bo'lib, "oksidaza" va "peroksidaza" orasidagi farqni tavsiflab bergan. Bugungi kungacha bu fermentga juda katta qiziqish uyg'otib kelingan va hozirda ham o'rganilmoqda. Ushbu ferment zamburug'lardan *Aspergillus* avlodiga *Aspergillus niger* va bir qator bakteriyalar hamda xren o'simligidan ajratib olingan va amaliyotda asosan xren peroksidazasi ko'p ishlatiladi [3].

Peroksidazalar o'simliklarda keng tarqalgan fermentlar sinfini tashkil qiladi va ularni ko'pchilik o'simlik hujayralari va organlaridan osonlikcha ajratib olish mumkin. Peroksidaza fermenti o'simlik hujayrasida biokimyoviy jarayonlarda oksidlanish-qaytarilish jarayonlarini boshqaradi[4].

Peroksidazalar biotexnologiyaning turli sohalarida shuningdek, bioenergiya, bioremediatsiya, bo'yoqlarni rangsizlantirish, gumin kislotasi degradatsiyasi, qog'oz va to'qimachilik sanoati kabi ko'plab sohalarida foydalaniladi. Ushbu xususiyatning muhim sababi peroksidazalarning funktsiyasi u ta'sir etadigan manbasiga qarab o'zgaradi. Bu peroksidazalarni boshqa ko'plab biologik katalizatorlardan ajratib turadigan belgidir[12].

Meditsinada peroksidaza o'tkir, og'ir bakterial va virus (shu jumladan OITS)li, infeksiya, allergik, autoimmun, endokrinologik va o'sma kasalliklarini aniqlashda qo'llaniladigan immunologik usullarda keng qo'llaniladi. Peroksidaza substratlari ichida turli tabiatli moddalar uchraydi, biroq oson oksidlanuvchi substrat fenollar hisoblanadi. Hozirgi kunda yaxshiroq o'rganilgan va keng qo'llanilayotganlaridan biri yer qalampiri peroksidazasi hisoblanadi. Peroksidaza olishning zamonaviy texnologiyasi ko'p mehnat talab qiladigan kam mahsulot beruvchi va mavsumiy xomashyo qo'llanilishi qimmat turuvchi xorijiy xromotografik sorbentlar qo'llanilishi bilan bog'liq [5]. Bu esa o'z navbatida ferment yuqori qiymatini belgilaydi. Fermentni ishlab chiqaruvchi "Sigma" firmasi peroksidaza preparatlarining 1 grammni 2 mingdan 7 ming AQSh dollarigacha baholaydi [10.11]. Shu sababli peroksidazaning yangi o'simlik manbalarini va uni ajratib olish usullarini izlash dolzarb masala hisoblanadi.

Ko‘p qirrali peroksidazaning biotexnologik usulda olinishi va sanoat miqyosida qo‘llanilishi. Turli katalitik maydonlarning mavjudligi, redoks mediatorlarini talab qilmaslik va pastdan yuqori redoks potentsialiga qadar bo‘lgan keng doiradagi substratlarni oksidlash qobiliyati ko‘p qirrali peroksidazani bazidiomitsetlar peroksidazalari orasida biotexnologik qo‘llash uchun eng keng tarqalgan va tanlov sifatida taklif qiladi [13].

Ligninolitik fermentlar uglerod siklida hal qiluvchi rol o‘ynaydi, chunki ular ligninning makromolekulasini parchalash qobiliyatiga ega. Ko‘p qirrali peroksidaza - oksidlanish-qaytarilish vositachilaridan foydalanmasdan aromatik moddalarning parchalanishining o‘ziga xos xususiyatlari va polivalent katalitik maydonlarning mavjudligi uchun keng o‘rganilgan ligninni parchalovchi fermentlar oilasining yuqori redoks potentsialli fermenti hisoblanadi. Bu xususiyatlar ularni turli xil biotexnologiya va sanoatda foydali ekanligini bildiradi: jumladan, to‘qimachilikda oqartirish, bioetanol ishlab chiqarish, ksenobiotik birikmalarning bioremediatsiyasi, EDC ning degradatsiyasi va hayvonlar ozuqasining hazm bo‘lishini yaxshilash [13].

Peroksidaza to‘qimachilik, kir yuvish, sellyuloza va qog‘oz sanoatida katalizator sifatida foydalidir. Bundan tashqari, uni biosensor sifatida va ifloslantiruvchi moddalarni parchalash uchun qo‘llash mumkin. Ko‘p qirrali peroksidazalar yuqori potentsialga ega, chunki ular turli xil sintetik bo‘yoqlarni olib tashlashda samarali vosita sanaladi. *Bjerkandera adusta* zamburug‘ining ishqoriy barqaror ko‘p qirrali peroksidazasi b-karotinni samarali ravishda parchalashi, uni to‘qimachilik sanoatida matolarni bo‘yashda keng talab qilinadigan fermentga aylantirishi haqidagi ma’lumotlar qayd etilgan. Kimyoviy guruhlarining keng spektriga ega bo‘lgan ko‘pgina sintetik bo‘yoqlarning murakkab aromatik tuzilmalarini degradatsiyasiga oksidlanish-qaytarilish vositachilaridan foydalanmasdan va yuqori samaradorlik bilan erishiladi [13].

Xulosa qilib aytganda, Peroksidaza fermenti hozirgi kunda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan fermentlardan biri hisoblanib, o‘simlik organizmida biologik ahamiyati juda yuqori. Peroksidaza ko‘p biokimyoviy jarayonlarni amalga oshiradi, oksidlanish-qaytarilish jarayonini boshqaradi. Bugungi kunda peroksidaza fermentining narxi birmuncha qimmat bo‘lishiga qaramasdan biz uni tabiatda tarqalgan ko‘p o‘simliklar takibidan ajratib olish va xususiyatlarni, virus bilan kasallangan o‘simliklar tarkibidagi dinamikasini, miqdoriy o‘zgarishini aniqlab o‘rganishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Charosxon Botirjon qizi Jumabayeva Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedgogika instituti talabasi "O'SIMLIK PEROKSIDAZA FERMENTINING BIOLOGIK AHAMIYATI" ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 2 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723

2. E'zoza Elmurod qizi Bekmatova O'SIMLIK PEROKSIDAZASINI AJRATISH VA TOZALASH MUAMMOLARI ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 3 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723

3. Алпеева И.С., Сахаров И.Ю. Окисление люминола, катализируемое пероксидазой, выделенной из листьев королевской пальмы, Прикладная биохимия и микробиология, 2007, 43 (1), 31-35.

4. Mirxamidova P., Boboxonova D., Zikriyayev A. “Biologik kimyo va molekulyar biologiya”1-qism. Toshkent- 2018. 110-111.

5. Бояркин А.Н. Быстрый метод определения активности пероксидазы// Биохимия. (1951) 352-357

6. Sobirova M. Determination of stimulant properties of local rhizobacteria-based bioproducts against *Cynara scolymus* L.//The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering//. 2022. – 4 (02), p. 26-30.

7. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopraparites on *cynara scolymus* L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.

8. Собирова М., Муродова С. Технология получения элиситора, эффективно влияющего на биологические свойства *Cynara Scolymus* L-M.: Научное обозрение. биологические науки, 2022. №1. с. 68-72

9. Муродова С. С., Хўжаназарова М. К., Собирова М.В. PGPR микроорганизмлардан биопрепарат сифатида фойдаланишда иммолизациянинг истиқболли жиҳатлари// “O‘zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 2022 yil 30 noyabr 534-543 bet.

10. Вяткина О.В. Проблемы выделения и очистки растительных пероксидаз Серия «Биология, химия». Том 25 (64). 2012. № 3. С. 271-276.

11. To'rajonova, E.E., Fayziyev, V.B., Jovliyeva, D.T. Study of the effects of card X virus on the carotenoid scale in the dramatic stramonium plant. “Agrar sohani rivojlantirishda resurs tejovchi innavotsion texnologiyalardan samarali foydalanaish” xalqaro ilmiy-texnika anjuman. Andijon 2019. 270-294-bet.

12.https://www.researchgate.net/publication/353641300_Peroxidase_an_Example_of_Enzymes_with_Numerous_Applications

13.<https://medcraveonline.com/JDVAR/versatile-peroxidases-super-peroxidases-with-potential-biotechnological-applications-a-mini-review.html>

MIKROORGANIZMLARDAN GEN MUHANDISLIGI YORDAMIDA OLINADIGAN FERMENTLAR VA ULARNING AMALIY AHAMIYATI

b.f.f.d.(PhD) Sobirova Muqaddas Batirovna,

Avalboyev Q.X., Hamroyeva G.N.

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari

avalboyevquvondiq@gmail.com

Annotatsiya: Mikrob fermentlari sanoat bioprotsesslarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Shu jumladan sellulyoza va qog‘oz, terini oshlashda, yuvish vositalari va to‘qimachilik, farmatsevtika, kimyo, oziq-ovqat va ichimliklar, bioyoqilg‘i, hayvonlar uchun ozuqa va boshqa tarmoqlarda keng qo‘llaniladi.

Mikroorganizmlarning ferment sintezlash qobiliyati sanoat biotexnologiyasi ehtiyojini qondira olmaydi, shuning uchun ferment produtsentlarini gen muhandisligi yordamida mikroorganizmlarni o'z fiziologik holatidan ko'p ferment sintezlash qobiliyatini namoyon qilish va mahsuldorlikni oshirishga qaratiladi.

Kalit so'zlar: Mikroorganizm fermentlari, Sanoat biotexnologiyasi, gen muhandislik, recombinant DNK.

1970-yillarda ishlatiladigan fermentlarning ko'pchiligi an'anaviy ravishda o'simlik va hayvonot manbalaridan olingan, bu esa past darajadagi mavjudlik, yuqori narxlar va ferment sanoatining o'sishini sekinlashtirgan. Mikroorganizmlar fermentlari iqtisodiy jihatdan qulay bo'la oldi, chunki mikroblarni yetishtirish o'simliklar va hayvonlarnikiga qaraganda ancha soddaroq va tezroq edi va ishlab chiqaruvchi organizmlar kerakli sifat va miqdordagi fermentlarni ishlab chiqarish uchun genetik jihatdan o'zgartirilishi mumkin.

Rekombinant DNK texnologiyasi asosida quyidagi yo'llar bilan ferment sanoati uchun omil bo'lib xizmat qildi: (1) o'simlik va hayvon fermentlari mikrobial fermentatsiyalar, masalan, ximozin orqali amalga oshirilishi mumkin; (2) o'sishi yoki genetik jihatdan ishlov berish qiyin bo'lgan organizmlardan fermentlar endi *Aspergillus*, *Trichoderma Kluyveromyceslactis*, *Saccharomyces cerevisiae Yarrowi lipolytica*, *Bacillus licheniformis Thermoanaerobacter* siklodekstrin glikosil transferaza tomonidan; (3) bir nechta gen nusxalari, kuchli promotorlar va samarali signal ketma-ketliklaridan foydalanish orqali ferment mahsuldorligi oshirildi.

Sutemizuvchilar ximozini klonlangan va ishlab chiqarilgan *A. niger* yoki *E. coli* tomonidan ishlab chiqarilgan va rekombinant ximozin Amerika maqomida tasdiqlangan; uning narxi tabiiy buzoq ximozinining narxini yarmini tashkil etgan. Yuqori vositalari, oziq-ovqat va kraxmalni qayta ishlash sanoatida ishlatiladigan fermentlarning 60% dan ortig'i 1990-yillarning o'rtalarida rekombinant mahsulotlar edi.

Ko'pgina recombinant DNK texnologiyasi maqsadli genlarni umumiy laboratoriya shtammlarining plazmidlariga kiritishni o'z ichiga oladi. bakteriyalar. Plazmidlar DNKning kichik halqalari; ular bakteriya xromosomasining bir qismi emas organizmning genetik ma'lumotlarining asosiy qismidir. Shunga qaramay, ular ferment sintezini boshqarishga qodir va xromosoma DNKsi kabi ular ko'payadi va bakteriya nasliga o'tadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki ferment olishda produtsent sifatida mikroorganizmlardan foydalanish katta mahsuldorlikga o'simlik biomassasi va hayvonlar organizmidan ajratib olinadigan fermentlarga nisbatan ancha arzon ferment olishga bundan tashqari ferment ishlab chiqarishda davriylikni taminlashga imkon beradi. Genetik muhandislik va mikroorganizmlarga mutagen omillar ta'sir etish bu jarayonni rag'batlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Qishloq xo'jalik Biotexnologiyasi"-R.Artikova,S.Murodova.Toshkent-2010,nashriyot-"Fan va texnologiya".

2. “Biotexnologiya: ilmiy amaliy va uslubiy asoslari” Davronov Q. Toshkent - “Patent Press”-2008.

3. Mamirjon o‘g‘ G. D. et al. ERMON YOKI ACHCHIQ SHUVOQ (LAT. ARTEMISIA ABSINTHIUM) O‘SIMLIGI DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA GENOMIKASI //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – C. 29-35.

4. Ганижонов Д., Оралов А., Мустафакулов М. Maxsar (*carthamus tinctorius* L)–osimligi va uni tibbiyotda qo‘llash //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 267-269.

5. Jonson EA Saxaromits bo‘lmagan xamirturushlarning biotexnologiyasi - askomitsetlar. Ilova. Mikrobiol. Biotexnologiya. 2013 yil; 97 :503–517. doi: 10.1007/s00253-012-4497-y.

6. Rondon MR, Gudman RM, Handelsman J. Yerning ne‘mati: tuproq mikrobial xilma-xilligini baholash va ulardan foydalanish. Trends Biotechnol. 1999; 17 :403–409. doi: 10.1016/S0167-7799(99)01352-9.]

7. 21-asr biofanining kashshofi Verenium sanoatni o‘zgartirish ustida ishlamoqda. [(2013 yil 1 iyulda kirish)]. Onlaynda mavjud: <http://www.diversa.com>

8. Uchiyama T., Miyazaki K. Fermentlarni ochish uchun funktsional metagenomika: samarali skrining muammolari. Curr. Fikr. Biotexnologiya. 2009; 20 :616–622. doi: 10.1016/j.copbio.2009.09.010.

ZA’FARON (CROCUS SATIVUS) O‘SIMLIGI VA UNING DORIVOR XUSUSIYATLARI

¹M.A.Mustafakulov, ²M.B.Sobirova,

³M.Sh.Jabborov, ⁴F.O.Ismatov, ⁵O.Sh.Ro‘ziboyeva, ⁶E.N.Ilyazova

^{1,2}O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,

^{3,4,5,6}O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari

mjabborov652@gmail.com

Annotatsiya: Za‘faron (*Crocus sativus*). Sharqda mashhur o‘simlik. Markaziy Osiyo xalqlari qadimdan oziq-ovqat sifatida za‘farondan bo‘yoq va dori sifatida foydalangan. Za‘faron Sharqiy Osiyo - Hindiston, Seylon, shuningdek, Eron, Ozarbayjon mamlakatlarda o‘sadi. Za‘faron qandolat sanoatida ham qo‘llaniladi. Za‘faron kolbasa tayyorlashda, shuningdek, qandolatchilikda konservant sifatida va parfyumeriya sanoati ishlatiladi.

Kalit so‘zlar: Za‘faron, vitamin, flavonoid, shakar, buyrak, glikozidlar.

Kimyoviy tarkibi: za‘faron gullarining stigmalari ko‘p bo‘yoqlar - pikrokrosil, krotsin uchraydi. Za‘faron gultojbarglari tarkibida flavonoidlar - quercetin, galangin, kempferol uchraydi. O‘simlik barglarida 240 mg% gacha C vitamini mavjud, karotinoidlar, zeoksantin, likopen, krocetin ham. Fenolik glikozidlar, safranal

glikozidlar - aniqlandi. Yangi za'faron tarkibida karotenoid glikozid protokrosid mavjud bo'lib, u quritilganda krosin va glikozidlarga parchalanadi. Za'faronning efir moyi pinen, pineol yog', B vitaminlari, flavonoidlar, shakar, Ca tuzlari mavjud. Za'fran balg'amning buzilishini oldini oladi, siydikni haydaydi, tanani harakatga keltiradi, qovuq va buyraklar, yuz rangini tozalaydi. Dori vositalarining ishlashini ta'minlaydi yurak va boshqa organlarga, miya, jigar va taloq to'siqlarni ochadi. Ovqatlansa, 4,5 gr. choy bilan za'faron tug'ish hazm qilishni osonlashtiradi.

Za'faronni asal va momaqaymoq bilan ichsangiz siydik pufagi va buyrak toshlarini ezadi, bachadon va anus og'rig'ini davolaydi. Agar siz za'faron gullarini hidlasangiz plevritni davolaydi, uxlatadi. Tashqi tomondan qo'llaniladigan za'faron qaynatmasi migrenni davolaydi va uyqusizlik, sovuq bosh og'rig'i, quloq og'rig'i. Sut o'ti bilan tashqi tomondan qo'llaniladigan za'faron qo'shma og'riqlarga yordam beradi.

Tashqi tomondan qo'llaniladigan o'tning kukuni qonni to'xtatadi. U oshqozon kislotasiga qarshi turadi va uni mustahkamlaydi. Agar za'faron anusni moylash tanani kuchli qo'zg'atadi. zaytun bilan yog', za'faron (1:2) bachadonda qattiqlashishga yordam beradi, bachadonning xavfli kasalliklariga qarshi kurashadi.

Me'yordan ortiq iste'mol qilingan za'faron buyraklarga zarar etkazadi, sezgirlikni kamaytiradi, nervlarni shikastlaydi. Bunday sharoitlarda sirka kislotadan foydalaning. Bir qabul qilish uchun uning dozasi 7 grammgacha, lekin 10,5 gramm za'faron katta zavq tufayli o'ldirishi mumkin. Undan moy ham tayyorlanadi. Buning uchun 225 gr. Za'faron namlangan 1050 gr. kunjut yoki zaytun moyi 5 kun davomida doimiy ravishda aralashtiriladi. Tashqaridan surtilganda bu moy nervlarni yumshatadi, chaqaloqning bachadonini davolaydi, uxlatadi, burun teshigi bilan surtilsa, plevritni davolaydi. Tashqi tomondan qo'llanilganda, u bachadon o'smalarini, malign yaralarni ham davolaydi. Qadimgi kabi zamonaviy xalq tabobatida za'faron ham qo'llaniladi. Gullarning suv va spirtli damlamasi leykemiya va boshqa qon kasalliklarini davolashda ishlatiladi. Gullarning o'zi anestetik sifatida ichkariga buyuriladi.

Tibbiyotida za'faron dori vositasi hisoblanadi metabolizmni yaxshilash, hayz ko'rishni haydash. Bu jigar ishini tartibga soluvchi vosita. Zamonaviy ilmiy tibbiyotda tadqiqot bosqichida. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ko'zning to'r pardasida za'faron ekstrakti ta'sirida o'rganilgan antioksidant zahiralarini uning toksik zararlanishida qayta faollashadi.

Krokin za'faronining antioksidant xususiyatlari:

Ichki a'zolar - yurak, miya, buyrak, qorin, jigar va buyraklar, ishemiya/reperfuziya paytida - zararlanishining oldini oladi. Kroketin miokard infarktida oksidlovchi stressning shikastlanishi va rivojlanishini oldini oladi. So'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlar olib borildi za'faron geroprotektor, angina, pektoris, kardionevrozni davolashda qabul qilinadi. Za'faron sedativ, og'riq qoldiruvchi, antikonvulsant sifatida ishlaydi. Za'faron barglarining suvli va alkogolli ekstraktlari yallig'lanishga qarshi va og'riq qoldiruvchi xususiyatlarga ega. Safranal antioksidant, yallig'lanishga qarshi va yarani davolovchi ta'sirga ega, kuyish va mushaklarning shikastlanishini davolashda ishlatiladi. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, krokin za'faron suyak to'qimasida osteoklastogenezni kamaytiradi. Za'faron barglarini asal bilan qabul qilish sezilarli ta'sirga ega gepatoprotektiv ta'sirga ega. Za'faron ekstraktlari, asosan safranal, kuchli ta'sirga ega b-adrenergik retseptorlarga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Krokin za'faroni neyroprotektiv ta'sir ko'rsatadi xususiyatlari, etanol ta'sirida kognitiv buzilishning oldini oladi. Qayta tiklash jarayonida asab to'qimalari, kasalliklardan so'ng, miyadan kelib chiqqan neyrotrofik omil muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, za'faronni qabul qilish ushbu omilning chiqarilishini modulyatsiya qiladi va shu bilan kasalliklarda terapevtik ta'sir ko'rsatadi. Antioksidant, yallig'lanishga qarshi xususiyatlar tufayli za'faron ekstraktlari neyrodegenerativ kasalliklar - Parkinson va Altsgeymer kasalliklarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Za'faron krokin ketamin tomonidan qo'zg'atilgan shizofreniyaga o'xshash xulq-atvor kamchiliklarini kamaytiradi. Ushbu xususiyatlar tufayli za'faron ekstraktlari shizofreniyani davolashda istiqbolli hisoblanadi.

Za'faronning alkogolli ekstraktlari immunomodulyatsion ta'sirga ega, autoimmun ensefalit va ko'p skleroz rivojlanishining oldini oladi. Krokin ishemiya vaqtida miya hujayralarining shikastlanishini oldini oladi. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, za'faron ekstrakti miya hujayralarini alyuminiy, akrilamid kabi zararli ta'sirlardan himoya qiladi. Ko'ngillilar ustida o'tkazilgan tasodifiy klinik sinovlar, za'faron ekstraktini qabul qilish haftalik qabul qilish organizmda hech qanday patologik o'zgarishlarga olib kelmasligini ko'rsatdi. Sistolik qon bosimining biroz pasayishi kuzatildi. Tasodifiy, platsebo-nazorat ostidagi sinovlar ko'ngillilar za'faronni 200 va 400 mg dozada qabul qilish inson organizmining koagulyatsion va antikoagulyatsion tizimlariga hech qanday ta'sir ko'rsatmasligini ko'rsatdi. Za'faron ekstrakti diabetga qarshi xususiyatlarga ega. Tasodifiy, platsebo nazorati ostida klinik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, za'faronning alkogolli ekstrakti boshqa parametrlarga ta'sir qilmasdan 2-toifa qandli diabet bilan og'rigan bemorlarda ochlikdagi qand miqdorini kamaytiradi. Ilmiy tadqiqotlar za'faron ekanligini ko'rsatdi oshqozon-ichak trakti kasalliklari uchun profilaktik va terapevtik vosita. Za'faron krokin oshqozon osti bezi lipaza orqali xolesterin miqdorini kamaytiradi va shu bilan ichakdagi xolesterin va yog'larning malabsorbtsiyasiga olib keladi. Yallig'lanishga qarshi ta'siri tufayli o'simlik ekstraktlari, antioksidant xususiyatlar sperma holatini yaxshilaydi, erkaklar bepushtligini davolashda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Hayvonlar ustida olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatdiki, kroketin (2,5 mkm) 240 minutlik inkubatsiya davrida sigir urug'ining sifat xususiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va uning urug'lanish qobiliyatini yaxshilandi. Za'faron ekstraktlari kadmiy va nikotin bilan zaharlanish paytida moyak apparati shikastlanishining oldini oladi. Za'faron krokin aniq renoprotektiv ta'sirga ega, buyrak to'qimalarida oksidlovchi stress rivojlanishining oldini oladi. Za'faron ekstraktlari gentamitsinni qo'llashda buyrak shikastlanishini kamaytiradi. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, za'faron ekstraktlarini qabul qilish etilen glikolni qabul qilishda nefrolitiaz rivojlanishining oldini oladi. Antioksidant xususiyatlar za'faron preparatlarini retinal distrofiyani davolashda samarali vosita. Krokin to'r pardani yorug'likning zararli ta'siridan himoya qiladi. P2X7 tipidagi purinergik retseptorlar asab tizimida tarqalgan va fiziologiyada muhim rol o'ynaydi. Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, za'faron bu retseptorlarga modulyatsiya qiluvchi ta'sir ko'rsatadi, retinaning neyrodegenerativ kasalliklari rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Za'faronning asosiy faol moddasi bo'lgan kroketin tromboz jarayonini, trombositlar agregatsiyasini ingibitor qiladi.

Kroketin shikastlanish va o'limni oldini oladi ultrabinafsha nurlanishiga duchor bo'lgan teri hujayralari fotoprotektiv xususiyatga ega. Crokin za'faron oksidlovchining rivojlanishiga, stress va diklorvosomalar tomonidan to'qimalarning shikastlanishi to'sqinlik qiladi. Bir xil modda diazinon tomonidan aorta intimasining shikastlanishini oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishankhodjaev T. et al. Study on Effects of Liposomal Quercetin on Biochemical Parameters of the Nigrostriatal System of Rats with Experimentally Induced Neurodegenerative Disease //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 6128-6143.
2. Mukhammadjon M. et al. The effect of ngf on indicators of the antioxidant system in rat brain tissue //Universum: химия и биология. – 2021. – №. 9 (87). – С. 82-86.
3. Saatov T. et al. Antioxidant and hypoglycemic effects of gossitan //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2019. – T. 63.
4. Saatov T. et al. Study on hypoglycemic effect of polyphenolic compounds isolated from the Euphorbia L. plants growing in uzbekistan //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2020. – T. 70.
5. Saatov T. et al. Correction of oxidative stress in experimental diabetes mellitus by means of natural antioxidants //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2021. – T. 73.
6. Irgasheva S. et al. Study on compositions of lipids in tissues of rats with alimentary obesity //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2019. – T. 63.
7. Mamadaliyeva N. I., Mustafakulov M. A., Saatov T. S. The effect of nerve growth factor on indicators of the antioxidant system in rat brain tissue //eurasian union of scientists. series: medical, biological and chemical sciences Учредители: ООО "Логика+". – 2021. – №. 11. – С. 36-40.
8. Saatov T. et al. Study on antioxidant and hypoglycemic effects of natural polyphenols in the experimental diabetes model //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2018. – T. 56.
9. Mustafakulov M. et al. Determination of antioxidant properties of l-cysteine in the liver of alloxan diabetes model rats //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – №. Special Issue. – С. 47-54.
10. Мамадалиева Н. И., Мустафакулов М. А., Саатов Т. С. Влияние фактора нервного роста на показатели антиоксидантной системы в тканях мозга крысы //Environmental Science. – 2021. – Т. 723. – С. 022021.

MIKROORGANIZMLARDAN GEN MUHANDISLIGI YORDAMIDA INSULIN OLISH TEXNOLOGIYASI

Mustafaqulov Muhammadjon Abduvaliyevich,

D.M.G'anijonov, B.B.Anvarov, Z.U.Saidov

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali dotsenti,

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari

dilyorbekganijonov40@gmail.com

Annotatsiya: Dunyo miqyosida diabetga chalingan bemorlar sonining tez o'sishi va insulinni yuborishning muqobil usullarini, masalan, yuqori dozalarga tayanadigan nafas olish yoki og'iz orqali yuborish, yaqin kelajakda rekombinant insulinga bo'lgan talabni oshirishi mumkin. Hozirgi ishlab chiqarish texnologiyalari ishlab chiqarish quvvatlarining cheklanganligi va ishlab chiqarish narxining yuqoriligi sababli arzon insulinga bo'lgan talabni qondira olmaydi. Terapevtik rekombinant oqsillarni ishlab chiqarish posttranslatsion modifikatsiyalar va oqsillarni qayta tiklash uchun samarali mexanizmga ega tegishli xost organizmini talab qiladi. *Rekombinant inson insulini asosan E. coli* va *Saccharomyces cerevisiae* yordamida ishlab chiqarilgan. Insonda terapevtik foydalanish uchun. Biz ushbu sharhda *E. coli* va xamirturushda biologik faol insulin va uning analoglarini ishlab chiqarishni ko'paytirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan turli yondashuvlarga e'tibor qaratamiz.

Kalit so'zlar: Rekombinant insulin, *E. coli*, *Saccharomyces cerevisiae*, Ekspressiya tizimi, Posttranslatsion modifikatsiyalar, Transgen o'simliklar.

Insulin - oshqozon osti bezi Langergans orolchalarining b-hujayralari tomonidan ishlab chiqariladigan gormon. U ser Edvard Sharpey Schafer tomonidan (1916) Langergans orollarini o'rganayotganda kashf etilgan. Oshqozon osti bezi aralash bez bo'lib, oshqozon va taloq orqasida qorinning yuqori qismida ko'ndalang joylashgan. Insulin oshqozon osti bezi tomonidan ishlab chiqariladigan peptid gormoni bo'lib, organizmdagi uglevodlar va yog'lar almashinuvining markaziy regulyatori hisoblanadi.

Qandli diabet bilan kasallanish juda katta sur'atda o'sib bormoqda va 2025- yilga kelib butun dunyo bo'ylab diabetga chalinganlar soni taxminan 300 millionga ko'tarilishi taxmin qilinmoqda. Inson insulini 51 aminokislotadan iborat va molekulyar og'irligi 5808 Dal ni tashkil qiladi. U oshqozon osti bezining beta hujayralari tomonidan ishlab chiqariladi va organizmdagi uglevod va yog'almashinuvini tartibga solishda asosiy rol o'ynaydi. Insulin oshqozon osti bezi beta hujayralarida preproinsulin deb nomlanuvchi yagona polipeptid sifatida sintezlanadi. Preproinsulin 24-qoldikli signal peptidini o'z ichiga oladi, u yangi paydo bo'lgan polipeptidni endoplazmatik retikulumga yo'naltiradi. Signal peptidi polipeptid endoplazmatik retikulumning odamga o'tishi natijasida proinsulin hosil bo'liadi. Endoplazmatik retikulumda proinsulin 3 ta disulfid bog'lanish hosil bo'lishi bilan to'g'ri tasdiqlanadi.

E. coli rekombinant oqsillarni keng miqyosda ishlab chiqarish uchun afzal mikroorganizmdir. Biroq, bir qator kamchiliklar uni rekombinant biofarmatsevtika

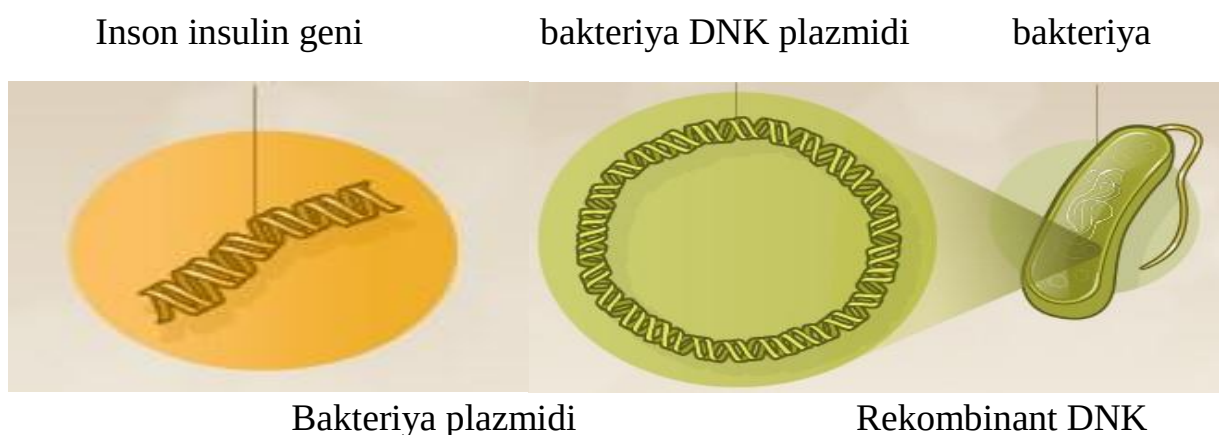
ishlab chiqarish uchun ishlatishni cheklaydi. *Biologik faollik uchun juda muhim bo'lgan glikozillanish, fosforillanish, proteolitik ishlov berish va disulfid aloqalarining shakllanishi kabi turli post-translatsion modifikatsiyalar E. coli da sodir bo'lmaydi.*

Rekombinant DNK- bu oddiy bakteriyaning genetik materialiga inson genini kiritish imkonini beruvchi olimlar tomonidan ishlab chiqarilgan texnologiya. Ushbu rekombinant mikroorganizm inson geni tomonidan kodlangan oqsilni ishlab chiqaradi. Prokaryotlar orasida *Escherichia coli* har doim rekombinant oqsillarni ishlab chiqarish uchun afzal hisoblanadi, chunki u yuqori o'sish tezligi, oddiy muhit talabi, ishlov berish oson, yuqori mahsuldorlik va juda tejamkor bir qator afzalliklarga ega.

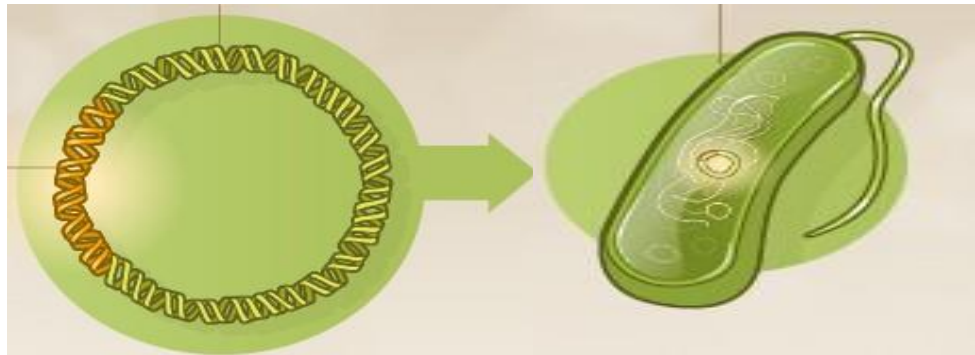
Rekombinant DNK asosida insulin olish bosqichlari.

Dastlab *E. coli* dan mos vektor (plazmid) ajratib olinadi, so'ngra u endonukleaza fermenti yordamida kesiladi. Ajratib olingan gen (ya'ni, insulin kodlovchi gen) b-hujayradan ajratiladi va ochilgan plazmidga kiritiladi. Plazmid va insulin genlari DNK ligaza fermenti tomonidan birgalikda rekombinatsiya qilinadi. Ushbu rekombinatsiyalangan plazmid tegishli xost hujayraga (ya'ni *E. coli*) kiritiladi va endi bu rekombinatsiyalangan xost hujayrasi insulin gormonini ishlab chiqarishni boshlaydi. Hakura va boshqalar (1977) ikkita zanjirlari uchun insulinning DNK ketma-ketligini kimyoviy sintez qiladi va ikkita PBR322 plazmid vektoriga alohida kiritiladi. Bu gen plazmidning b-galaktosidaza genining yon tomoniga kiritiladi. Keyin rekombinant plazmid alohida *E. coli* bakteriyasida faoliyat yurita boshlaydi. Rekombinant proinsulin zanjirlarini ishlab chiqaradi. Birlashtirilgan b-galaktosidaza-A zanjiri va b-galaktosidaza-B-zanjir alohida. Ushbu proinsulin zanjirlari siyanogen bromid bilan ishlov berish orqali b-galaktosidazadan ajratilgan. Proinsulin zanjirlarini b-galaktosidazadan ajratish mumkin, chunki zanjirlari uchun har bir genning N-terminalida qo'shimcha kodon shaklidagi metionin qo'shilgan bo'adi. Ajratilgandan so'ng zanjirlari peptid zanjirlarini natriy disulfonat va natriy sulfid bilan sulfonlash orqali oddiy insulinni tiklash uchun invitro tarzda birlashtiriladi.

Rekombinant DNK texnologiyasi bilan insulin ishlab chiqarishning yana bir usuli Gilbert va Villokomaroff tomonidan ishlab chiqilgan. Bu usulda pre-proinsulin uchun mRNK Langergans hujayrasi orolchalaridan ajratiladi. mRNK DNK hosil qilish uchun teskari transkripsiya qilinadi va keyin penitsillinaza genining o'rtasida joylashgan PBR 322 plazmidga kiritiladi. Keyin rekombinant plazmid ya'ni *E. coli* hujayrasiga aylanadi. Rekombinant DNK penitsillinaz + pre-pro insulin ishlab chiqardi.

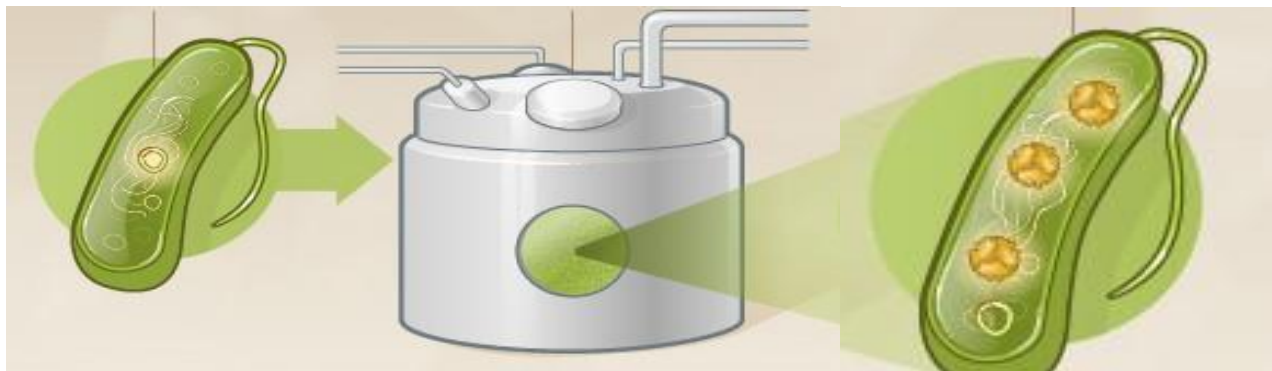
Inson insulin
geni

Rekombinant DNK insulin
Rekombinant bakteri

fermentatsiya

mahsuloti

Insulin preparati

Toza holdagi Insulin

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mamirjon o'g G. D. et al. ERMON YOKI ACHCHIQ SHUVOQ (LAT. ARTEMISIA ABSINTHIUM) O' SIMLIGI DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA GENOMIKASI //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – С. 29-35.
2. Ганижонов Д., Оралов А., Мустафакулов М. Махсар (carthamus tinctorius l)–osimligi va uni tibbiyotda qo'llash //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 267-269.
3. Уралов А. И., Ганижонов Д. М. БАРБАРИС ЦЕЛЬНОКРАЙНЫЙ-BERBERIS INTEGERIMA BUNGE //История, современное состояние и перспективы инновационного развития науки. – 2021. – С. 7-8.

4. Ганижонов Д. М., Тухтасинов А. Н., Саидов З. У. результаты интродукции декоративных видов рода *allium* l. в узбекистан //информационные технологии как основа прогрессивных научных исследований. – 2022. – С. 5-7.
5. Cohen SN, Chang ACY, Boyer HW, Helling RB. Construction of biologically functional bacterial plasmids in vitro. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 1973;70:3240–3244. doi: 10.1073/pnas.70.11.3240.
6. Goodman M, Market watch Sales of biologics to show robust growth through to 2013. *Nat Rev Drug Discov*. 2009;8:837. doi: 10.1038/nrd3040.
7. Kane JF. Effects of rare codon clusters on high-level expression of heterologous proteins in *Escherichia coli*. *Curr Opin Biotechnol*. 1995;6(5):494–500. doi: 10.1016/0958-1669(95)80082-4.
8. Huang CJ, Lin H, Yang X. Industrial production of recombinant therapeutics in *Escherichia coli* and its recent advancements. *J Ind Microbiol Biotechnol*. 2012;39:383–399. doi: 10.1007/s10295-011-1082-9.
9. Owens DR, Vora JP, Dolben J. Human insulin and beyond: semisynthesis and recombinant DNA technology reviewed. In: Pickup JC, editor. *Biotechnology of Insulin Therapy*. Oxford: Blackwell; 1991. pp. 24–41.
10. Brange J, Ribel J, Hansen JF, Dodson G, Hansen MT, Havelund S, Melberg SG, Norris K, Norris L, Snel L, Sorensen AR, Voigt HO. Monomeric insulins obtained by protein engineering and their medical implications. *Nature*. 1988;333:679–682. doi: 10.1038/333679a0.

EXTRACTING SWEETENING AND BIOACTIVE COMPOUNDS FROM STEVIA REBAUDIANA USING CELLULASE ENZYME

**Sobirova Mukaddas Botirovna,
Saidov Zukhriddin Usmonali ugli,
Tukhtasinov Abdulaziz Abdunosir ugli,
Tulanov Jasur Zafar ugli**

Jizzakh branch of the National university of Uzbekistan
saidovzuhridin10@gmail.com

Abstract: Stevioside is one of the components known as diterpene glycoside existing in *Stevia Rebaudiana* leaves which have 250 to 300 sweeter than sucrose at the concentration of 0.4% (w/v). It is used as sweetening agents and taste modifier mostly in food industry. Moreover, stevioside has no calorific value and suitable used in therapeutic especially in treating diabetic people. The objective of this research is to extract the stevioside from *Stevia rebaudiana* leaves by using cellulase from *Aspergillus Niger*. The medium for enzyme used is acetate buffer while ethanol is applied as solvent in the enzymatic extraction of stevioside by performing various parameters such as concentration of enzyme, incubation time and temperature. Enzymatic extraction method gives the highest concentration of stevioside (900µg/ml) at 50°C as maximum temperature. The concentration of cellulase at 2% (w/v) gives the highest concentration of stevioside (830µg/ml) and the incubation times of 60 minutes

gives the maximum time required to complete the extraction process of stevioside. Therefore, it can be concluded that the extraction of stevioside from *Stevia rebaudiana* leaves using cellulase is a new efficient way of obtaining high concentration of stevioside and also can minimize the use of solvent and energy consumption in degrading the cell wall.

Key words: *Stevia rebaudiana*, Rebaudioside A, Fungi, bacteria, *Aspergillus Niger*, Cellulase Enzyme, actinomycetes.

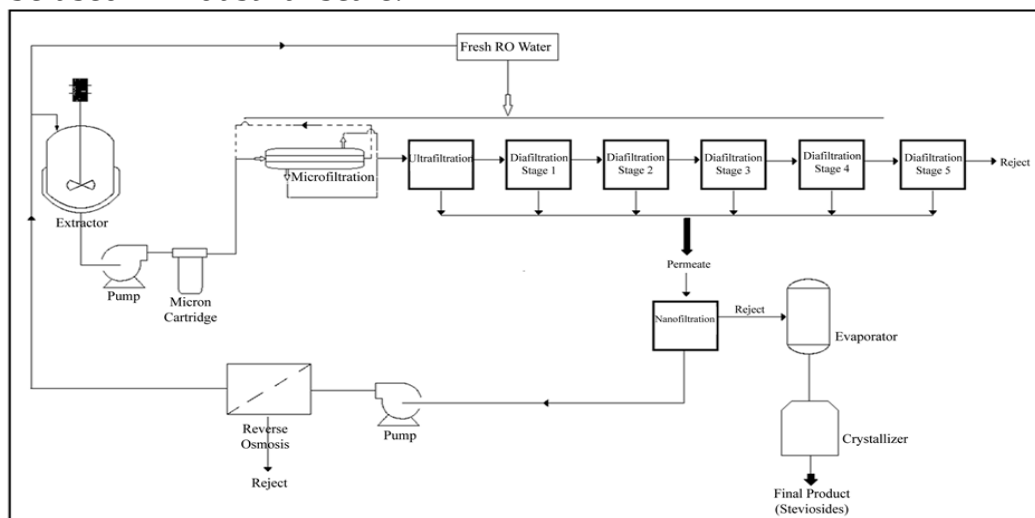
Stevia (*Stevia rebaudiana* Becht.) is a perennial plant belonging to the complex family. *Stevia* is a small seasonal plant that grows 30-60 centimeters (1-2 feet) tall. The leaves are large, 4-7 cm, opposite, hairy. A short-day plant that blooms in autumn. *Stevia* leaves (6.0 - 6.5%), stems (1.5%) and roots (0.6%) contain the valuable stevioside substance, which is 150-300 times sweeter than sucrose. *Stevia* leaves contain 9.1% stevioside and 3.8% rebaudioside A. Stevioside is widely used instead of sugar in the confectionery industry, in the preparation of soft drinks, juice, chewing gum, all kinds of sweets and preserves, it is used as a medicine, in the treatment of diabetes and other diseases associated with metabolic disorders. It is easier to propagate it from cuttings in the greenhouse in winter and directly in the field in summer than it is propagated from seeds. The crop of *stevia* is a blue stem, and it is harvested twice during the growing season - June and October. It is harvested during the flowering period. It is processed in industry and the substance steviziode is obtained. The leaves are found to contain a complex mixture of eight sweet diterpene glycosides, including stevioside, steviolbioside, rebaudiosides (A, B, C, D, E) and glucoside.

There are many sweetness components in *stevia* leaves but the main components are known to be stevioside and Rebaudioside A because of their high producing of sweet taste. The good thing about *stevia* is that it does not contain caloric value or non-caloric value. It can be part in weight loss management and also to treat diabetic people and people with high blood pressure. At this time, most of stevioside has been extracted by using standard method such as thermal extraction that will take long processing time and producing low efficiency.

Basically, people used common method such as thermal extraction which requires solvent and high temperature in order to possess a quality and yield of stevioside. However, this method might take a longer processing time and need high usage of organic solvent which will cause low efficiency of extraction process. Therefore, enzyme extraction method is crucial for green option as to replace this method in order to minimize the usage of organic solvent as well as to reduce the temperature used.

Cellulase Enzyme: Fungi are the major production of cellulase although bacteria and actinomycetes also can produce a yield of cellulase. Commercial crude enzyme cellulase from this Fungal like *Aspergillus niger* and *Trichoderma* which are known to be efficient cellulase producers are now can be used in agriculture. This species attack cellulose and produced large amount of cell free cellulase yet still able to hydrolyze cellulose into soluble sugar by fermentation such as glucose. Cellulose is a linear polymer of anhydroglucose units linked together by 1,4-glycosidic bonds and found as a major component of plant biomass. The main component of cellulase

enzyme is endo -D-glucose and catalyzes the hydrolysis of cellulose by tearing apart the sugar residues within the molecules. It is also can convert cellulose into glucose and can be used in industrial scale.

Preparation of Cellulase: Sohail and co-workers stated that the commercial cellulase preparation from *Trichoderma reesei* is popular as it contains of both exo-glucanase and endoglucanase but a low level of -glucosidase. Hence, *Aspergillus niger* is the most common fungal that widely used in industry as it possesses all three essential components of cellulase system and produced relatively large quantities of endoglucanase and -glucosidase but low levels of exoglucanase. The production of cellulase was conducted in two methods which are solid state fermentation and submerged fermentation. A comparison between both methods shown that submerged method has shearing forces deactivated the enzymes, so the enzyme's activity will be decreased. Meanwhile, the production of cellulase from solid state fermentation shown the higher activity of enzyme was produced when agricultural waste was used as the carbon source.

Literatures:

1. Uralov A.I, Turakulova V.Kh., Esankulova D. S., Dushmanova F.M. Intrapopulation Variability and Options of Reproductive Strategy of *Allium*
2. Rolf D. Schmid Наглядная биотехнология и генетическая инженерия Москва БИНОМ. Лаборатория знаний 2015
3. Murodova S. S., K. D. Davranov. complex microbial preparations. the application in agricultural practice
4. Murodova S.S., Davranov Q. —Use of microbial preparations based on rhizobacteria in agricultural practice|| monograph, Tashkent.: ToshDAU publishing house. 2018. Page 242.
5. Mamatkulova I.E, Abduraimov O.S. O'zbekiston florasidagi ayrim dorivor va ziravor turlarning ahamiyati. (Apiaceae Lindl.) "Fan, ta'lim va texnikani innovatsion rivojlantirish masalalari" Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjuman materiallari to'plami (2022 yil 12 aprel, Andijon)
6. Mustafakulov M.A. In Vitro sharoitida polifenollarning adrenalin autooksidlanish bilan antioksidantlik faolligini aniqlash. Farmatsevtika jurnali. Farmatsevtika jurnali, №2, 2020. 80-85.

7. Уралов А.И., Печеницын В.П. Зависимость семенной продуктивности луковичных видов *Allium L.* от количества листьев на генеративном побеге. Доклады АН РУз. 2015. 74-77

8. Sobirova M. Determination of stimulant properties of local rhizobacteria-based bioproducts against *Cynara scolymus L.*//The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering//. 2022. – 4 (02), p. 26-30.

9. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopraparites on cynara scolymus L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.

10. Собирова М., Муродова С. Технология получения элиситора, эффективно влияющего на биологические свойства *Cynara Scolymus L.-M.*: Научное обозрение. биологические науки, 2022. №1. с. 68-72

11. Муродова С. С., Хўжаназарова М. Қ., Собирова М.В. PGPR микроорганизмлардан биопрепарат сифатида фойдаланишда иммолизациянинг истиқболли жиҳатлари// “O‘zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 2022 yil 30 noyabr 534-543 bet.

LIZIN AMINOKISLOTASINI OLISH TEXNOLOGIYASI

Jamoatova Farangiz Jamoliddin qizi,

Akromova Sitara Xusan qizi,

b.f.f.d. (PhD) Sobirova Muqaddas Botirovna

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari,

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

sobirovamukaddas83@mail.ru

Annotatsiya: Bugungi kunda oqsillarga bo‘lgan talab kundan kunga oshib borayotganligi oqsillar sintezini oshirishga turtki bo‘lmoqda. Biotexnologiya rivojlanishi bilan turli xil kamyob va almashilmaydigan aminokislotalar olish ham jadallashdi, lizin ishlab chiqarish ham shular jumlasidandir. L-lizin inson va hayvonlarning o'sishi uchun zarur bo‘lgan muhim aminokislotalardan biridir. Shu maqsadda bu aminokislota sintezining turli usullari, texnologiyalari yaratilgan bo‘lib, ular bilan tanishib quyidagi ma’lumotlarga ega bo‘ldik. Ushbu maqolada L-Lizin aminokislotalarining nafaqat oziq-ovqat sanoati balki qishloq xo‘jaligi, farmatsevtika soxalarida naqadar ahamiyatli ekanligi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Oziq-ovqat biotexnologiyasi, lizin, aminokislota, oqsil, fermentatsiya, L-Lizin, *Escherichia coli*.

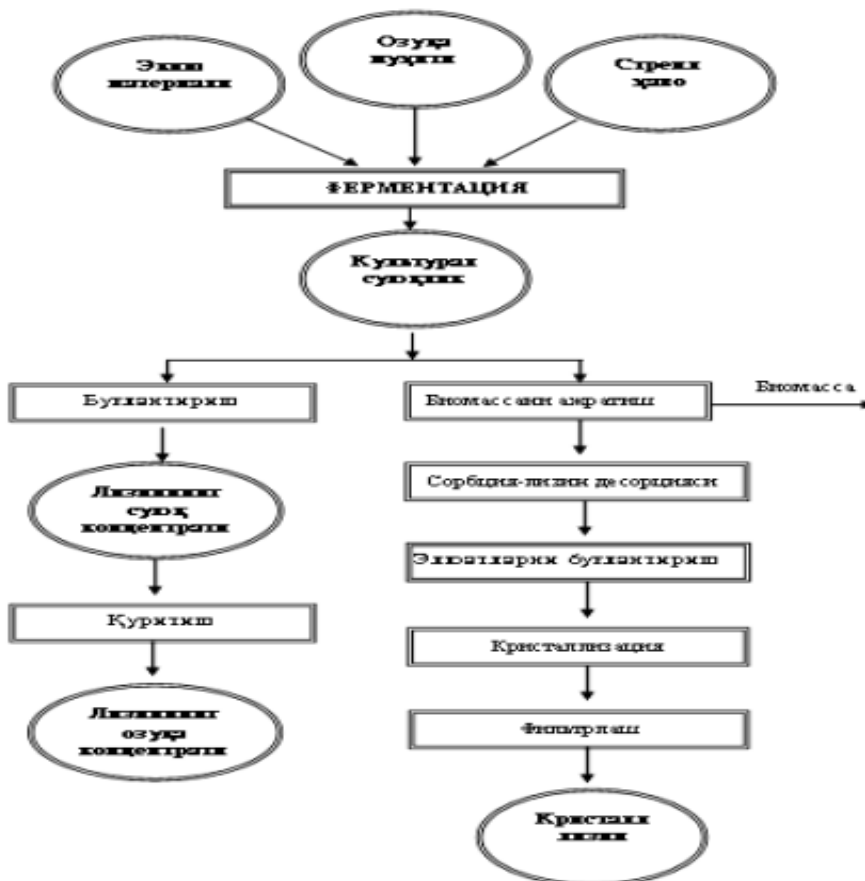
Lizin aminokislota odamlar uchun muhim hisoblanadigan, tirik organizmlar oqsillarini tashkil etadigan 22 ta aminokislotalardan biridir. Yuqoridagi aminokislota tabiiy ravishda organizmda sintezlanmasdan, turli oziq moddalar orqali organizm unga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi. Bu aminokislota U.Drechsel tomonidan 1889-yilda kazeinogen gidrolizining (parchalanish) mahsuloti sifatida topilgan. Shular qatorida bir necha yil o‘tgach Fischer, Zigfrid va Hedin lizin aminokislotalarini jelatin, tuxum

albumini, konglutin, fibrin va boshqa oqsillar kabi oqsillarning bir qismi ekanligini aniqladilar.

Go'shtga bo'lgan talab (masalan, parranda, cho'chqa go'shti, qoramol) o'sishi bilan muhim aminokislotalarga, ayniqsa lizinga bo'lgan talab ham ortdi. Uning mahsuldorligini oshirish bo'yicha qizg'in izlanishlar olib borilmoqda. Oziq-ovqat, chorvachilik, farmatsevtika kabi soxalarda keng qo'llaniladi.

Lizin va boshqa aminokislotalar odatda *Escherichia coli* va *Coryne- bacterium glutamicum*) kabi geterotrof bakteriyalarning shtammlari yordamida fermentatsiya orqali sintezlanadi. Lizinni sanoat ishlab chiqarishning bugungi kundagi keng qo'llanilayotgan usuli lavlagi, shakar qamish yoki kraxmalni fermentatsiyalash hisoblanadi. Aminokislotalar biosintezining tuzilishi va regulyatsiyasi yaxshi o'rganilgan. L-lizin turli xil sanoat tarmoqlarida, lekin asosan oziq-ovqat va hayvonlar uchun ozuqada ishlatiladigan muhim aminokislotadir [1].

Yuqori konsentrlangan, tozalangan lizin olish uchun kultural suyuqlik, filtrlangandan keyin xlorid kislotasi bilan pH 1,6-2,0 keltiriladi. Kislotasi bilan o'zaro ta'sirida paydo bo'lgan lizin monoxlorid kationlar bilan to'ldirilgan kolonkalariga yuboriladi. Natijada aminokislota kationlarga adsorbsiya bo'lib, kultural suyuqlik esa kolonkadan o'tib ketadi. So'ngra 0,5-5% ammiak eritmasi yordamida aminokislota desorbsiya qilib olinadi. Elyuat vakuum ostida 60 ° C da 30-50% quruq modda hosil bo'lguncha quyiltiriladi, xlorid kislotasi bilan nordonlashtirilgan lizinni monoxlorid eritmasi suvsizlantirilib, hayvonlar oziqasiga qo'shimcha sifatida ishlatiladi. Hosil bo'lgan tuzni qaytadan kristallizatsiya qilish yo'li bilan 97-98% monoxloridrali lizin preparati ham olish mumkin.

Lizin ishlab chiqarish texnologik chizmasi. Davranov Q. “Biotexnologiya” ilmiy amaliy va uslubiy asoslari. 2008-yil.

Lizin ishlab chiqarish jarayonida ishlatishga foydali bo‘lgan asosiy preparatdan tashqari, chiqindilar, qo‘shimcha maxsulotlar ham chiqadi. Masalan, kultural suyuqlik ajratilgandan keyin, cho‘kmada fosfatlar, bakteriya produtsentni hujayralari, ozuqa muhitini ishlatilmasdan qolgan komponentlari qoladi va ularni quritib, oqsil konsentrati sifatida ishlatish ham mumkin [8].

Lizin olish jarayonlari qat’iy asseptik sharoitni talab qilganligi uchun reaktorlar, barcha uskunalar, kommunikatsiyalar va fermentatsiyaga beriladigan havo sterillanishi zarur. Lizin produtsentlarini o‘stirish uchun tarkibida makkajo‘xori ekstrakti, melassa yoki CaCO_3 saqllovchi muhitdan foydalaniladi. Uglerodning asosiy manbasi melassa bo‘lib, tarkibida termolabil komponent bo‘lgan saxaroza saqlaydi, shuning uchun uni alohida sterillash talab etiladi[3].

Lizinga bo‘lgan talab tufayli turli mamlakatlarda lizin olishning turli texnologiyalari yaratilgan. Ushbu aminokislota inson tanasida biriktiruvchi to‘qima tizimining muhim oqsili bo‘lgan kollagenni sintez qilish va rivojlantirish uchun zarurdir, shuning uchun terining va suyaklarning tuzilishini saqlashga yordam beradi. Tanadagi gormonlar va fermentlar hosil qilish uchun zarur bo‘lgan aminokislotalardan biri hisoblanadi va tanada sintez qilinmaydi. Shu jumladan bu aminokislota organizmga kalsiyni ushlab turish va singdirishga yordam beradi. Lizinga bo‘lgan talab tufayli bugungi kunda sanoat miqyosida lizin ishlab chiqarish keng yo‘lga qo‘yilgan. Yaponiya, Xitoy, Fransiya, AQSH kabi mamlakatlarda keng qamrovda ishlab chiqarilmoqda[8,9].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Davranov Q. “Biotexnologiya” ilmiy amaliy va uslubiy asoslari.2008-y
2. Sobirova M. Determination of stimulant properties of local rhizobacteria-based bioproducts against *Cynara scolymus* L.//The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering//. 2022. – 4 (02), p. 26-30.
3. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopreparates on *cynara scolymus* L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.
4. Собирова М., Муродова С. Технология получения элиситора, эффективно влияющего на биологические свойства *Cynara Scolymus* L.-М.: Научное обозрение. биологические науки, 2022. №1. с. 68-72
5. Муродова С. С., Хўжаназарова М. Қ., Собирова М.В. PGPR микроорганизмлардан биопрепарат сифатида фойдаланишда иммолизациянинг истиқболли жиҳатлари// “O‘zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 2022 yil 30 noyabr 534-543 bet.
6. Cremer J, Eggeling L, Sahm H (1991) Control of the lysine biosynthesis sequence in *Corynebacterium glutamicum* as analyzed by overexpression of the individual corresponding genes. Appl Environ Microbiol 57(6):1746–1752
7. <http://www.starch.dk/isi/bio/lysine.asp>.

CROCUS SATIVUS L ZAFARON O'SIMLIGINING DORIVORLIK XUSUSIYATI

**b.f.f.d. (PhD) Sobirova Muqaddas Batirovna,
B.B.Anvarov, M.M.Mamataliyeva, D.M.G'anijonov**
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari

Annotatsiya: Dorivor *CROCUS SATIVUS* o'simligi turini o'rganish, ularning morfologiyasi, geografiyasi va dorivorlik fiziologiyasi va yetishtirishi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *Crocus sativus* L, karotinoidlar, glikozid pikrokrotsin, safranal, kroketin.

Crocus sativus L. – ko'p yillik tugunak piyozli o'simlik bo'lib, Gulsafsardoshlar oilasiga mabsub. Shafran so'zi arabcha “Za-fran” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, za'faron, sap-sariq, sarg'ish degan ma'noni anglatadi. Bugungi kunda shafran o'simligi Fransiya, Italiya, Turkiya, Eron, Hindiston, Xitoy, Pokiston, Ispaniya, Yaponiya, Ozarbayjon, Rossiya va boshqa mamlakatlar hududlarida keng tarqalgan. U juda qimmatbaho o'simlik hisoblanadi. Qurtilgan za'faron o'simligi gulining tumshuqchalari hushbo'y ziravor homashyoning asosiy banbai bo'lib, unda rang beruvchi modda krotsin, glikozid pikrokrotsin, efir moylari, karotinoidlar, flavonoidlar B1, B2 vitaminlari, azot saqlovchi moddalar, glyukoza, kul elementlari, kalsiy va kaliy moddalari mavjudligi aniqlangan. Ekma Za'faron gulining tumshuqchalari o'ziga hos hushbo'y hidga ega, shuning uchun tibbiyot amaliyotidan tashqari qandolat maxsulotlari, pishloq, likyorlar ishlab chiqarishda rang, hushbo'y hid berishda qo'llaniladi. Tibbiyot amaliyotida zafaronni gullash davrida gul tugunchalari yig'ib olinib, quritilib antispazmalitik, stimullashtiruvchi, og'riq qoldiruvchi, siydik haydovchi, yurak hamda jigar hastaligini davolovchi vosita sifatida qo'llaniladi.

Crocus sativus L. - ko'p yillik, *Iridaceae* oilasiga mansub o'simlik. Ushbu o'simlikning katta narsa mavjud turli xil moddalar miqdori (krokin, kroketin, mangikrotsin, campesterin, stigmasterol, b-sitosterol, urular, oleik, palmitik, palmitoleik, oleik, linoleik va linolenik kislotalar, fitoen, fitofluen, b-karotin, likopen, zeaksantin, pikrokrotsin va safranal), ularning aksariyati katta farmakologik ahamiyatga ega [3, 4]. Eng aniq o'smalarga qarshi va antioksidant faollik za'faron, ko'p to'yinmagan diterpen tarkibiga bog'liq krokin, bu ham stigmalarning to'q sariq rangiga javob beradi [1, 2, 4]. Ushbu o'simlikning triploid xususiyati va amaliy yo'qligi tufayli u bilan jinsiy ko'payish, naslchilik ishlari olib borilmaydi. Vegetativ qurtlar bilan bir xil ko'payish juda sekin sodir bo'ladi, demak buning etishtirish maydonini kengaytirishga to'sqinlik qiladi qimmatli madaniyat [1, 4]. Bundan tashqari, ko'p yillik aseksual ko'payish za'faronning turli fitopatogenlarga chidamliligini pasayishga olib keladi, bu ko'chat materialining yuqori darajada

ifloslanishiga sabab bo'ladi. Shunday qilib - in vitro za'faron etishtirish bo'yicha tajribalar o'tkazish ham amaliy, ham nazariy jihatdan juda muhimdir. C. sativus va uning klonik mikropropagatsiyasi sharoitlarini o'rganish. Tadqiqot usullari. SHAFRAN dengiz sathidan (shimoli-sharqiy) taxminan 1000 m balandlikda o'sadigan o'simlik. Materialni sterilizatsiya qilish an'anaviy sterilizatsiya orqali amalga oshirildi, fungitsid va bakteritsid ta'sirining mi reaktivlari (benlat va dioksid). In vitro madaniyatni joriy qilish uchun ozuqa moddalari ishlatilgan. Murashige-Skuga muhitining mineral tuzlariga asoslangan muhit [5] har xil fitogormonlarning tarkibi va konsentratsiyasi (jadvalga qarang). Konsentratsiyaning ta'siri sakkaroz (20 dan 60 g / l gacha) uchun qoraqo'tir hajmi o'rganildi o'rta . Eksplantatlar 2 oy ichida 1-2 marta o'sganligi sababli, ular shunday bo'ldi. Yangi ozuqa muhitiga ko'chiriladi va kallus to'qimasi ko'chiriladi. Kultivatsiyaning 20-kuni. Anatomik tadqiqotlar uchun material ochiq pushti rangga bo'yalgan shafranning suvli eritmasi, ortiqcha bo'yoq chiqarildi. 40% glitserin tarkibidagi materialdan foydalanish. Mikroskopik tekshiruv o'tkazildi OLYMPUS CH – 2 mikroskop yordamida.

Yetishtirish: Shafran issiqlik va yorug'likni sevadi, u ekilgan tuproq suvni yaxshi o'tkazadi. Za'faron biologik xususiyatiga ko'ra, tuproqda nam bo'lgan paytlarda o'sib rivojlanadi. Yoz kelishi bilan vegetatsiyasini to'xtatadi, ekilgan joyda namlik miqdori yuqori bo'lsa, ildiz piyozlari chirib ketadi. Shuning uchun yoz paytlari quruq tuproqda yaxshi saqlanadi. Uning bir yilda ikki marta gullashi uchun o'ziga xos havo harorati zarur. Kuzda gullashi uchun havoning issiqligi 12 C bo'lishi va navlarini to'g'ri tanlash lozim. Ko'pchilik hollarda erta bahorda yaxshi gullaydi, boshqa o'simliklardan farqi birdaniga barg va gulining g'unchalarini hosil qilishdadadir. Bo'yi past bo'lib, 10–12 sm. ni tashkil etadi. Za'faronning ochilgan guli o'rtasida uch dona otalik changchilari bo'ladi, ana shu changchilar terib olinadi. Bir kilogramm za'faron terish uchun kamida 200 ming o'simlikning gulidan otalik changchilar yig'ib olinadi. Za'faron o'simligi bor yo'g'i 3 kun davomida gullab turadi. Mana shu muddatda gullardan uch dona changchilarni terib olish lozim. Bir piyozdan bitta yoki uchta katta gul hosil bo'ladi. Ular och binafsha, to'q binafsha, ba'zan esa och sariq yoki to'q sariq rangda bo'ladi. Gullari qo'ng'iroqsimon bo'lib, oltita gul bargi bor, uch dona otaligi ko'rinib turadi. Ana shular terib olinib, quritiladi va sotiladi yoki foydalaniladi. Onaligi changlanib ulgurgan bo'lsa, qo'ng'iroqcha ichida urug'lari hosil bo'ladi. Piyozlar yoz paytida ekib qo'yilsa, kuzgacha ildizlari joylashib oladi, yirik tuganaklari 8–10 sm, maydalari 4–5 sm chuqurlikka ekiladi. Ekishdan oldin jo'yaklarga 1 m² maydonga bir paqir chirigan go'ng solinadi. Za'faron piyozlari bir joyda 4–5 yil turadi, keyin uni qazib olib, yaxshilab quritib, kaliy permanganat eritmasiga botirib olgach katta-kichikligiga qarab quritib saqlanadi. Piyozchalari o'sib turgan davrda ko'proq bolalashi uchun kichik piyozlarni ekish maqsadga muvofiqdir. Uning hosili bor-yo'g'i bir hafta davomida terib olinadi. Hosildorligi o'ta yaxshi agrotexnik ishlov berilganda bir gekardan 20 kg. ni tashkil etadi. Odatdagi hosili esa 5–8 kilogrammga teng. 1 kg guli 2500 dan 5000 AQSh dollarigacha sotiladi. Ispaniyalik fermerlar shafrandan olgan daromadiga bir yil davomida bimalol yashashadi. Internet ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi kunda za'faronga talab juda katta, lekin mahsulot kam. Bizning hududlarimizda bu o'simlikni ekib, o'rganish ishlari olib borilmoqda. Taxminlarga ko'ra, tajriba yaxshi natija berishi lozim. Chunki bizning tog' oldi hududlarimiz, tekis cho'llarimizda

za'faronni ekishga qulay sharoit bor. Bu o'simlikning biologiyasi va yetishtirish agrotexnikasini yaxshi o'rganib, Erondan piyozlarini olib kelib, bilimdon, tadbirkor fermerlarni ushbu ishga jalb etsak, mamlakatimizda yana bir daromadli sohaga asos solinadi. "Tadqiqotlar ko'rsatishicha, shafran yurtimiz tuproq-iqlim sharoitiga to'liq mos bo'lib, uni Farg'ona vodiysi, Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo, Navoiy va Jizzax viloyatlarining tog' va tog'oldi hududlarida, bog' va tokzorlar qator oralarida, o'rmon hududlarida yetishtirish imkoniyati mavjud", 2017-yildan boshlab Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' va Kitob tumanlarida 4 gektardan, Shahrisabz tumanida 3 gektar maydonda shafran plantatsiyalarini tashkil etish ustida Shafran M.CH.J ish olib bormoqda. Yurtimizda ushbu o'simlikni ko'paytirish va plantatsiyalarini tashkil etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar O'zbekiston Fanlar akademiyasi Botanika bog'i olimlari tomonidan olib borilgan. O'zbekistonda 2017—2019-yillarda 23 tumanda 50 gektardan ziyod maydonda shafran plantatsiyalarini tashkil etish rejalashtirilgan. O'zining biologiya fanlari doktori, professor Boboqul To'xtayev va katta ilmiy xodim-izlanuvchi Aziz Mahmudov shafran xomashyosidan farmatsevtika sanoatida foydalanish, mahsulotni eksportga yo'naltirish ko'zda tutilgan. Natijada rivojlangan mamlakatlarda farmatsevtika, kosmetologiya, xalq tabobati, hatto pazandalikda keng foydalaniladigan za'faron yurtimiz tuproq-iqlim sharoitiga to'liq mos ekani, Farg'ona vodiysi, Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo, Navoiy va Jizzax viloyatlarining tog' va tog'oldi hududlarida, bog' va tokzorlar qator oralarida, o'rmon hududlarida yetishtirish imkoniyati mavjudligi isbotlandi. Bosqichma-bosqich ravishda Respublikamizning 23 ta tumanida 50 gektardan qimmatbaho za'faron o'simligini yetishtirish, uning gulbarglari, shirasi va ziravorini qayta ishlash, piyozini ko'paytirishni tashkil etish ko'zda tutilgan. Mazkur markaz 2017-yilning avgust oyida Gollandiyaning yirik kompaniyasidan 36,4 tonna tuganak piyozlar xarid qilgan edi. O'z vaqtida amalga oshirilgan agrotexnik tadbirlar natijasida za'faron (shafran) plantatsiyalarda ekilgan bu tuganak piyozlarning 95-98 foizi ko'kardi. Dastlabki yilda ularning qariyb 40 foizi gulga kirdi. Demak, ular yurtimiz iqlimiga moslashmoqda. Namangan, Sirdaryo, Toshkent va Surxondaryo viloyatining turli hududlariga 12,5 gektarga, Izboskan tumanida 5 gektarga, Shahrisabz tumanida 10 gektar va Yuqori Chirchiq tumanida 21,5 gektarga ekma za'faron plantatsiyalari tashkil etildi. Plantatsiyalarda ekilgan ekma za'faronning 17 tonna tuganak piyozlari kovlab olindi. Tuganak piyozlar O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi tizimidagi 13 ta hududiy o'rmon xo'jaligida yangi plantatsiyalar tashkil etish uchun ekildi. Birinchi vegetatsiya yilida har gektardan 300 grammdan, jami 11 kilogrammdan ko'proq xom ashyo olindi. Bunga ajablanishning hojati yo'q. O'simlik xususiyatiga ko'ra, bir gektar plantatsiyadan birinchi yili o'rtacha 250-300 gramm hosil beradi. Keyinroq hosildorlik 7-8, 15-16 kilogrammgacha ko'payadi. Hatto za'faronning vatani hisoblangan mamlakatlarda ham gektaridan uch kilogrammgacha mahsulot yetishtiriladi, xolos. Shu kungacha ushbu qimmatbaho dorivor o'simlik O'zbekiston sharoitida yetishtirilib, undan dori vositalari va biologik faol qo'shimchalar (BFQ) ishlab chiqarish yo'lga qo'yilmagan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 21 avgustdagi EDO-03/1-421-son "Respublikamizda za'faron (shafran) plantatsiyalarini barpo etish, farmatsevtika sanoati ehtiyojlari ta'minlash va eksportbop dorivor o'simliklarni ko'paytirishni tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida" gi qarorini ijrosini

taminlash maqsadida O'zbekistonning turli tuproq – iqlim sharoitlarida o'simlikdan eksportbop hom ashyo yetishtirib, ularni tarkibidagi biologik faol moddalarni aniqlash yo'llarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyatga ega. Bu esa Crocus L. turkumi turlarini ishlab chiqish, sanoat plantatsiyalarini tashkil etish, sifatli xom ashyo tayyorlash yo'llarini takomillashtirish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.[6] O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev Qashqadaryo viloyatiga safari davomida O'zbekiston olimlari tomonidan tayyorlangan o'rmon fondi yerlarida shifobaxsh o'simliklar yetishtirish loyihasi taqdimoti bilan tanishdi. Loyihaga ko'ra, 2017 yildan boshlab Qashqadaryo viloyatining tog' va tog'oldi hududlarida shafran (za'faron) plantatsiyalari tashkil etishga kirishiladi. Ma'lumot uchun, ushbu o'simlik tibbiyot va oziq-ovqat sanoatida keng ishlatiladi. Bunday o'simlikni ko'paytirish O'zbekistonda dorivor o'simliklar xom ashyosini mahalliy sharoitda yetishtirish va oziq-ovqat ziravori sifatida eksport qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston florasida dorivor giyohlarga boy, ekanini, xususan, shafran o'simligidan qadimdan xalq tabobatida keng foydalanib kelinganini ta'kidladi. Prezident hozirgi vaqtda O'zbekistonda dori vositalarini ishlab chiqarishda shifobaxsh shafran muhim xom ashyo manbai bo'lib xizmat qilishini qayd etdi. Shavkat Mirziyoyev soha mutaxassislariga bunday o'simliklar turini ko'paytirish va plantatsiyalarni kengaytirish bo'yicha tavsiyalar bergan[7].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Pratakol № 5 “2015 – 2017 yillarda o'rmon ho'jaliklari tizimini rivojlantirish, dorivor va oziq-ovqat o'simliklar xom ashyosini yetishtirish, tayyorlash va qayta ishlashni yanada kengaytirish chora – tadbirlari to'g'risida” , 20.01.2015.
2. Pratakol № 32 “Dorivor o'simliklar asosidagi dori vositalarini va biologik faol qo'shimchalarini (BFQ) maxaliy korxonalarda ishlab chiqarishni rivojlantirish chora – tadbirlari to'g'risida” , 20.05.2015.
3. Akopov I.E. Eng muhim mahalliy dorivor o'simliklar va ulardan foydalanish - Toshkent: Tibbiyot, - 1986. - S. 114-116.
4. Abu Rayhon Beruniy “Kitob as-saydana fit-tibb”.
5. X.N. Ataboyeva, J.B. Xudoyqulov “O'simlikshunoslik” - Toshkent 2018.
6. G. Tursunboyeva, S.H. Komilova “Botanika asoslari” - Toshkent 2009.
7. O'. Pratrov, L. S. Hamsuvaliyeva va boshqalar “Botanika” - Toshkent 2010.

ОСОБЕННОСТИ СОРНО-РУДЕРАЛЬНОГО ФЛОРИСТИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТА СТРОМИЛОВСКОГО ДАЧНОГО МАССИВА В САМАРСКОЙ ОБЛАСТИ (РОССИЯ)

к.б.н., доц. ¹Ильина В.Н., ²Редникина Г.А., ³Рогова Н.А.

^{1,2}Самарский государственный социально-педагогический университет, Россия,

³Региональная экостанция, Самарский областной детский эколого-биологический центр, Россия

5iva@mail.ru

Аннотация: Выявлена и проанализирована сорная флора Стромиловского дачного массива (окрестности г.о. Самара, Россия). Во флоре преобладают в спектре жизненных форм – малолетники, среди гигроморф – мезофиты, что говорит о длительном влиянии антропогенного фактора при использовании и обработке дачных участков.

Ключевые слова: сорняки, анализ флоры, Стромиловский дачный массив, Самарская область.

Как и любой крупный город Средней полосы России, Самара окружена дачными массивами. Дачные участки играют огромную роль в жизни городского населения. Много труда затрачивают люди на уход за посадками, в том числе и при борьбе с сорняками, затрудняющими рост культурных растений [5].

Территория, на которой располагается Стромиловский дачный массив, представляет собой террасовую равнину. Здесь сливаются I и II надпойменные террасы рек Волги и Самары. I надпойменная терраса (хвалынская) поднимается над меженью на 12-15 м. Речной паводок проникает на террасу только в годы больших паводков и затопляет наиболее пониженные элементы рельефа. Грунтовые воды обычно располагаются на глубине 4-4,5 м. II надпойменная терраса имеет слегка наклоненную к реке поверхность и высоту над меженным уровнем более 20 м. Она никогда не заливается водой во время паводка. Увлажнение атмосферное, грунтовые воды от 12 до 30 м. Местность в целом выровненная и ранее была покрыта степной растительностью. Следует отметить, что террасовые равнины расчленены гидрографической сетью, что осложняет картину. К элементам гидрографической сети относятся Яицкие озера, расположенные с севера от дачного массива. Непосредственно по его территории протекает р. Подстепновка, которая впадает в р. Криушу, далее – в р. Татьянку и в р. Самару [3].

Флористический компонент изучен на современном этапе, но первые сведения о флоре имеются за 2000-2001 годы. Использованы флористические и геоботанические методы [1, 2]. Данные о составе флоры и видовых характеристиках могут быть использованы при разработке мер борьбы с сорняками.

В процессе полевых исследований нами обнаружено 77 представителей цветковых растений, которые можно отнести к сорнякам. Они принадлежат к 23 семействам, из которых наиболее значительными являются: Сложноцветные (17

видов), Крестоцветные (8 видов), Злаковые (7 видов), бобовые (6 видов), а также Маревые, Бурачниковые и Зонтичные (по 4 вида). Прочие семейства немногочисленны.

Преобладающей группой среди сорняков оказались мезофиты (53,3%). Напротив, ксерофиты немногочисленны и составляют 10,4%. Однако ксерофитные черты флоры все-таки обнаруживаются, так как промежуточная группа ксеромезофитов насчитывает 33%. Следует отметить, что ксеромезофитная часть флоры включает как собственно огородные, так и придорожные и рудеральные виды, встречающиеся в пределах дачного массива. Особо следует отметить единственный вид гигромезофитной природы, представленный Мокрицей (звездчаткой средней). Этот сорняк распространяется в связи с увлажнением почвы во влажные годы и при обильном поливе и оказывает чрезвычайно большое негативное влияние на всходы огородных культур.

Жизненные формы рассматривались в системе И.Г. Серебрякова [4]. Как известно, наиболее трудноискоренимыми являются многолетние корневищные и корнеотпрысковые сорные растения. Состав жизненных форм может дать ключ к определению наиболее действенных мер борьбы с сорняками. Среди жизненных форм растений-сорняков преобладают малолетники, в сумме составляющие около 60%, что объясняется достаточно большим сроком эксплуатации в качестве дачного массива. При распространении именно этой группы обычно бывает достаточно ручной прополки.

Сведения о фитоценотической приуроченности видов высших растений позволяют судить о путях формирования флоры любого природного комплекса. В случае анализа состава сорной флоры это приобретает особое значение в связи с решением вопроса о происхождении сорной флоры конкретной территории и влияние на ее динамику природных и антропогенных факторов.

Также около 60% всей флоры представлено типичными сорными растениями из групп полевых, огородных и рудеральных сорняков. Наличие лесостепных видов, занимающих второе место, вероятно связано с предшествующими лесостепными сообществами данной территории. Развитие луговых видов наблюдается в более пониженных местах, а степных в основном на придорожных полосах и дачных просеках.

С другой стороны, многие растения Стромиловского дачного массива обладают иными хозяйственными свойствами, и могут быть использованы в качестве лекарственных, медоносных, кормовых растений.

Литература:

1. Воронов А. Г. Геоботаника. Учеб. пособие для ун-тов. Изд-е 2. М.: Высшая школа, 1973. 384 с.
2. Ипатов В. С., Кирикова Л. А. Фитоценология. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. 316 с.
3. Природа Куйбышевской области /Сост. М.С. Горелов, В.И. Матвеев, А.А. Устинова. Куйбышев: Кн.изд-во, 1990. 464 с.

4. Серебряков И.Г. Жизненные формы высших растений и их изучение / Полевая геоботаника, т.3. М.-Л.: Наука, 1964. С. 146-202.

5. Янчуркина А.А. Флористический состав и распространение сорных растений Куйбышевской области. Л.: изд. ЛСХИ, 1976. 24 с.

К ОЦЕНКЕ СОСТОЯНИЯ ДУБРАВ КРАСНОЯРСКОГО ЛЕСНИЧЕСТВА САМАРСКОЙ ОБЛАСТИ (РОССИЯ)

**к.б.н., доц. Ильина В.Н.,
аспирант Рогов С.А.,
студент Псарева В.Д.,
магистрант Батина Д.А.**

¹Самарский государственный социально-педагогический университет, Россия,

²Самарский государственный технический университет, Россия

5iva@mail.ru

Аннотация: Обследованы 18 стационарных участков леса с преобладанием дуба на территории Красноярского лесхоза Самарской области (Россия, Среднее Поволжье, зона лесостепи). Установлено неудовлетворительное состояние дубрав, связанное с большим числом патологий у деревьев дуба черешчатого, березы повислой и клена платановидного.

Ключевые слова: лесные сообщества, древостой, патология, Красноярский лесхоз Самарской области.

Современная структура и состояние лесных массивов лесостепного Заволжья имеют значение при выполнении ими экосистемной роли. Зачастую функции лесов нарушаются при высокой антропогенной нагрузке, а также при воздействии абиотических и биотических факторов [3]. Патология древостоя дубрав наблюдается в различных регионах [5].

Описания лесных сообществ проводились автором по общепринятым геоботаническим и таксационным методикам [1, 2, 4]. Наименования ассоциаций давались по доминантной системе классификации в традициях отечественной геоботанической школы [2].

По результатам полевых исследований установлено преобладание в составе водораздельных и байрачных лесов Волжского района Самарской области дубрав (всего проведено 18 описаний). Результаты представлены на рисунке.

В ходе работ установлено, что самая большая доля кривых стволов наблюдается на участке № 15 (5Д4Л1Кл) - 16,4%, на участке № 11 (6Д4Л) – 14,8% и участке № 5 (8Д2Кл) – 14,6% от общего числа деревьев. Самая низкая доля кривых стволов зафиксирована на участке № 14 (6Д4Я) – всего 5,8%, на участке № 9 (7Д3Кл) – 6,8% и на участке № 17 (5Д2Л2Б1Кл) – 7,4%.

Большая доля наклонённых стволов наблюдается на участке № 16 (5Д3Л2Кл) – 23,2%, на участке № 10 (7Д2Кл1Б) – 16,4% и на участке № 15 (5Д4Л1Кл) – 11,8% от общего числа стволов. Самая низкая доля наклонённых деревьев наблюдается на 6 участке (8Д1Л1Кл) – 3,9%, на участке № 9 (7Д3Кл) – 4,9% и на участке № 17 (5Д2Л2Б1Кл) – 5,8%.

Значительной долей экземпляров с морозобоинами характеризуются древостои на участках № 13 (6Д2Л2Я) – 43,2%, № 12 (6Д2Л2Кл) – 38,4% и № 2 (9Д1Л) – 36,8%. Меньшее поражение древостоя при морозах отмечено на участках № 17 (5Д2Л2Б1Кл) – 12,8%, № 11 (6Д4Л) – 12,9% и № 14 (6Д4Я) – 14,7%.

Выявлено, что доля суховершинных деревьев составляет больше половины всех стволов в древостоях дубрав: на участке № 1 (10Д) их насчитывается 56,3%, № 2 (9Д1Л) – 56,1%, № 5 (8Д2Кл) – 54,7% и № 10 (7Д2Кл1Б) – 54,1%. Малая доля таких поврежденных деревьев отмечается на участках № 16 (5Д3Л2Кл) – 30,4%; № 17 (5Д2Л2Б1Кл) – 25,8%; № 18 (5Д2Кл2Я1Л) – 24,8%.

Самая высокая доля деревьев с усыхающими ветвями фиксируется на участках № 1 (10Д) – 65,8; № 2 (9Д1Л) – 63,0% и № 11 (6Д4Л) – 67,3%. С малой долей таких деревьев зафиксированы древостои на участках № 14 (6Д4Я) – 22,5%; № 6 (8Д1Л1Кл) – 33,7%; № 18 (5Д2Кл2Я1Л) – 34,1%.

На участках № 1 (10Д), № 2 (9Д1Л), № 6 (8Д1Л1Кл), № 8 (7Д2Л1Кл), № 9 (7Д3Кл) все деревья поражены мучнистой росой на 100%. Самой малой долей пораженных деревьев характеризуется древостой участка № 16 (5Д3Л2Кл) – 85,7%. Это приводит к усыханию, потери жизнестойкости и снижению урожайности деревьев.

Большая доля деревьев, пораженных трутовиками, наблюдается на участках № 1(10Д) – 3,6%; № 2 (9Д1Л) – 32,1; № 15 (5Д4Л1Кл) — 33,2%. Самая маленькая доля пораженных трутовиками деревьев наблюдается на участке № 11 (6Д4Л) – 12,5% и участке № 14(6Д4Я) – 13,6%.

Нашими исследованиями установлено, что дубравы находятся в угнетенном состоянии. В составе древостоев наибольшее число патологий отмечается на дубе черешчатом, березе повислой и клене остролистном, в меньшей степени поражаются липа сердцелистная и ясени (зеленый и обыкновенный).

В целом поражения какого-либо типа отмечены у 83% деревьев в составе дубрав, все указанные повреждения одновременно отмечены у 9,5% деревьев от общего количества. В дубравах для клена остролистного характерно: морозобоины – у 62% стволов, мучнистая роса – 69% взрослых деревьев, 47% – у подроста, 64% – у всходов, наклоненные стволы – 44%, кривые стволы – 37%, поражение трутовиками – 30%, суховершинность – 21%. Для дуба черешчатого в составе дубрав отмечено: морозобоины – у 59% стволов, мучнистая роса – 88% взрослых деревьев, 100% – у подроста, 95% – у всходов, наклоненные стволы – 24%, кривые стволы – 26%, поражение трутовиками – 47%, суховершинность – 52%. Для березы повислой в составе дубрав отмечено: морозобоины – у 22% стволов, мучнистая роса – 11% взрослых деревьев, 16% – у подроста, 7% – у всходов, наклоненные стволы – 4%, кривые стволы – 2,6%, поражение

трутовиками – 14%, суховершинность – 70%. Для липы сердцелистной в составе дубрав отмечено: морозобоины – у 63% стволов, мучнистая роса – 17% взрослых деревьев, 32% – у подроста, 14% – у всходов, наклоненные стволы – 18%, кривые стволы – 24%, поражение трутовиками – 6%, суховершинность – 5,5%. У ясеней в составе дубрав отмечено: морозобоины – у 21% стволов, мучнистая роса – 11% взрослых деревьев, 6% – у подроста, 4% – у всходов, наклоненные стволы – 31%, кривые стволы – 7%, поражение трутовиками – 5%, суховершинность – 3%.

Таким образом, состояние дубрав Красноярского лесничества Самарской области неудовлетворительное в связи с высоким поражением древостоя и общими тенденциями снижения видового и ценотического разнообразия.

Литература:

1. Алексеев В.А. Диагностика жизненного состояния деревьев и древостоев // Лесоведение. 1989. № 4. С. 51-57.
2. Воронов А. Г. Геоботаника. Учеб. пособие для ун-тов. Изд-е 2. М.: Высшая школа, 1973. 384 с.
3. Ильина Н.С., Устинова А.А., Ильина В.Н. Ясеновые дубравы в пойме р. Волги // Экологические проблемы крупных рек – 3: Тез. докл. Междунар. и Молод. конф., Россия, Тольятти, 15-19 сентября 2003 г. / Отв. ред. Г.С. Розенберг, С.В. Саксонов. Тольятти: ИЭВБ РАН, 2003. С. 104.
4. Ипатов В. С., Кирикова Л. А. Фитоценология. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. 316 с.
5. Крюкова А. А., Царалунга В. В. Патологические формы ствола дуба черешчатого в дубравах Воронежской области // Известия ВУЗов. Лесной журнал. 2010. №4. С. 10-13.

ZA'FARON O'SIMLIGI VA UNDAN FOYDALANISHNING BIOTEXNOLOGIK IMKONIYATLARI

Ravshanova Yorqinoy Davlat qizi,

Murodova Sayyora Sobirovna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

ssmuradova@rambler.ru

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot “Za’faron o’simligini biotexnologik imkoniyatlarini o’rganib uni ko’paytirish va takomillashtirish” mavzusida bo’lib, bunda dissertatsiya mavzusining dolzarbliligi, tadqiqotning maqsadi, tadqiqotning usullari va olingan natijalar va ularning tahlili qayd etilgan.

Kalit so’zlar: *Crocus sativus* L, biotexnologik yondashuvlar, rizosfera mikroorganizmlari, biopreparatlar.

Mavzuning dolzarbligi

Dunyoda dorivor va oziq-ovqat mahsulotlarining ozuqaviy yoki foydali qiymati, yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqish keng assortimentdagi dorivor va xushbo’y-

ziravorli o'simliklar xom-ashyosining xilma-xilligini ko'paytirish bilan bog'liqdir. O'z navbatida, dorivor o'simliklar xom-ashyosiga bo'lgan ehtiyojlarni mahalliy florada mavjud bo'lgan yoki o'zga hududlar florasiga tegishli introdusent o'simliklarni respublikamizning tuproq va iqlim sharoitida plantastiya holida etishtirish hisobiga qondirish va eksportbop dorivor o'simliklar tanlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Za'faron guldani olingan bo'lib, o'nlab yillar davomida dunyodagi eng qimmat ziravor bo'lib kelgan. Za'faronning tabiiy ko'payish darajasi nisbatan past bo'lganligi sabab biz uni biotexnologiya imkoniyatlari orqali ko'paytirish va takomillashtirish masalasini olg'a surmoqdamiz. Bu tajriba va izlanishlar orqali aholini sog'liq va turmush darajasi yaxshilash masalasi ko'zda tutilgan. Qimmatli bo'lgan bu dorivor giyohni takomillashishi orqali O'zbekiston dunyo bozorida katta mablag'ga ega bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi. Za'faron o'simligini biotexnologik imkoniyatlarini o'rganib uni ko'paytirish va yetishtirish usullarini takomillashtirish.

Tadqiqotning usullari. Biotexnologik yondashuvlar asosida o'simlikdan rizobakteriyasini ajratib olish, turli xil su'niy ozuqa muhitlarida o'stirish, rizosfera mikroorganizmlarining sof kulturasini ajratib olish, o'stirish va faol mikroorganizmlar asosida preparatlar tayyorlash va o'simliklarda laboratoriya dala sharoitlarida sinab ko'rish.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Olingan natijalarning ilmiy ahamiyati shundaki, o'simlikni dala sharoitida o'sishi kuzatib kelindi va o'simlikdan tajriba uchun sinov laboratoriyasiga namunasi rizobakteriyalarni ajratib olish uchun olib kelindi. Laboratoriyada o'simlik piyozboshidan olingan namuna petri likopchalariga toza ozuqa muhitiga ekildi. Go'sht peptonli agar ozuqa muhitida o'stirildi va o'stirishning 7-kunida bakteriya kloniyalari hosil bo'ldi. Bakteriyalar ozuqa muhitida toza oq va sarg'ish kloniyalarni hosil qildi. Bir haftadan so'ng biz ularni yangi ozuqa muhitiga ko'chirib uning faoliyatini kuzatib bormoqdamiz.

Xulosa: Jahon miqyosida unga bo'lgan talabning barqaror oshib borishini ta'minlash uchun za'faron yetishtirish maydonlarini kengaytirish zarur. Biotexnologik yondashuvlar asosida za'faron o'simligini yetishtirish va undan olinadigan dorivor moddalar mahsuldorligini oshirish hamda ushbu "Oltin ziravor"ni saqlab qolish va ko'paytirish uchun muqobil yo'l hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ahmad M, Zaffar G, Mir SD, Dar ZA, Dar NA, Arshid A, Xon GH, Iqbol S, Habib M (2013). Barqaror za'faron (*Crocus sativus* L.). Ishlab chiqarish - ko'rib chiqish. Int. J. Agrik. Foton. 124:184-199.
2. Ahuja A, Koul S, Ram G, Kaul BL (1994). Za'faronidagi o'simliklarning somatik embriogenezi va regeneratsiyasi, *Crocus sativus* L. Indian J. Exp. Biol. 32:135-140
3. Bhagyalakshmi N (1999). Za'faronning tuxumdon ekplantlaridan to'g'ridan-to'g'ri kurtaklar regeneratsiyasiga ta'sir qiluvchi omillar. O'simlik hujayralari to'qimalari. Organ kulti. 58:201-211

4. Blazquez S, Elmos E, Ernandes JA, Helli yn E, Fernandes JA, Piqueras A (2004). Za'faronda somatik embriogenez (*Crocus sativus* L.): Morfologik farqlash va antioksidant fermentativ tizimning roli. *Acta Hortic.* 650:261-2
5. Faxrai F, Evans PK (1990). Za'faronni in vitro ishlab chiqarish uchun *Crocus sativus* L. yetishtirilgan gulli eksplantlarning morfogen salohiyati. *J. Exp. Bot.* 41:47-5
6. Koyama A, Ohmori Y, Fujioka N, Miyagava X, Yamasaki K, Kohda H (1988). *Crocus sativus*ning madaniy to'qimalarida stigmaga o'xshash strukturaning va pigmentning shakllanishi. *Planta Med.* 54:375-376.

ФИТОСОЗОЛОГИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПРИРОДНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ КОМПЛЕКСОВ ПРИВОЛЖСКОГО РАЙОНА САМАРСКОЙ ОБЛАСТИ

**руководитель экостанции, педагог допобразования Рогова Н.А.,
магистрант Пятаева Д.С.,
магистрант Ерзаева А.С.**

¹Региональная экостанция, Самарский областной детский эколого-биологический центр, Россия

²Самарский государственный социально-педагогический университет, Россия,
5iva@mail.ru

Аннотация: Проведена фитосозологическая оценка природно-территориальных комплексов, в том числе памятников природы регионального значения Самарской области на территории Приволжского муниципального района. Объект «Бестужевская пойма» рекомендован к включению в перечень ООПТ.

Ключевые слова: памятники природы, фитосозологическая оценка, флора, фауна, Бестужевская пойма, Самарская область.

При современном уровне развития человеческое общество является огромным потребителем природных ресурсов. Природные комплексы используются для рекреационных и хозяйственных целей. Одним из главных шагов в решении задачи охраны природы является создание особо охраняемых территорий. Каждый из охраняемых участков имеет свои определенные характеристики и параметры, которые должны быть изучены и описаны. Оценка состояния природно-территориальных комплексов может проводиться в соответствии с методом фитосозологической оценки.

Фитосозология – научная дисциплина об охране растительного мира, разрабатывающая теоретические основы, правовые нормы и организационные мероприятия, направленные на сохранение видового состава и поддержание численности видов растений на уровне, обеспечивающем их существование. Первые шаги в этом вопросе для территории Самарской области были сделаны

к.б.н. И.В. Казанцевым и д.б.н., проф. С.В. Саксоновым [2], работы в этом направлении продолжаются [3].

Цель работы – оценить современное состояние памятников природы регионального значения Приволжского района Самарской области.

Объектом исследования послужили памятники природы регионального значения, расположенные в Приволжском районе Самарской области. Несмотря на наличие достаточно большого числа интересных в научном плане территорий, Приволжский район является одним из «забытых» исследователями. Практически нет современных публикаций о объектах природы, имеющих статус ООПТ [1, 4, 5].

Нами проанализирована репрезентативность особо охраняемых природных территорий в Приволжском районе Самарской области. Установлен низкий реальный уровень охраны экосистем. Нами предложены новые урочища для мониторинга и дальнейшей охраны в данном районе.

Практическая значимость работы заключается в возможности использования полученных данных в целях оптимизации и расширения Экологической сети ООПТ Самарской области.

В настоящее время на территории района особо охраняемые природные территории представлены 7 объектами. Все они являются памятниками природы регионального значения.

Среди объектов, которые заслуживают пристального внимания в связи с научной и природоохранной ценностью, можно назвать урочище «Золотая гора». Его предлагают различные авторы в качестве нового ООПТ [1, 5]. Урочище Золотая гора является эталоном пойменной растительности. Характерно богатое видовое разнообразие растительного покрова и наличие таких раритетных видов растений. Согласно фитосозологическому рейтингу ему присвоено 110 баллов.

Мы также предлагаем также выделить участок поймы р. Волги между населенными пунктами Бестужевка и Садовый в целях сохранения средневолжской пойменной экосистемы, в том числе флоры и фауны. Из редких растений здесь встречены сальвиния плавающая, ирис водный, ирис сибирский, вех ядовитый, горечавка легочная, лютик многокорневой, норичник теневой, хвощ ветвистый, вольвокс золотистый. Из редких животных нами отмечены коромысло рыжеватое, уж водяной, большая белая цапля, лебедь-шипун, орлан-белохвост, выдра речная. Согласно фитосозологическому рейтингу природный комплекс имеет 116 баллов.

Рейтинг памятников природы регионального значения (по: Казанцев, Саксонов 2015)

Таблица 1

№	ООПТ	Критерии									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	E
1	Кашпирский сосновый древостой	1	0	6	4	0	6	0	0	9	26
2	Генковская полоса Лента»	0	6	9	4	5	12	0	0	9	45

3	Давыдовские сосны	1	0	6	4	5	12	7	0	18	53
4	Озеро «Турбаза»	0	4	3	0	5	12	0	24	9	57
5	Место обитания авдотки	0	2	6	4	10	12	0	16	18	58
6	Нижне-Печерская дубрава	0	2	9	4	5	12	7	16	9	64
7	Федоровская дубрава	0	4	6	4	5	18	7	24	9	77

* Е – сумма баллов; I – степень изученности растительного покрова; II – демонстрационное (эталонное) значение; III – площадь памятника природы; IV – антропоустойчивость растительного покрова; V – ценотическое разнообразие; VI – общая численность видового разнообразия; VII – число видов, занесенных в Красную книгу Российской Федерации и Самарской области; VIII – степень трансформированности; IX – восстановительный потенциал.

В процессе исследования флоры Бестужевской поймы нами было выявлено 214 видов высших сосудистых растений. Анализ соотношения высших таксонов показал, что большинство представителей относятся к классу Двудольные (Magnoliopsida). Сосудистые растения принадлежат к 58 семействам. Более богатыми в видовом отношении оказались семейства Сложноцветные и Розоцветные.

Таблица 16

Рейтинг памятников природы регионального значения (с изменениями)

№	ООП Т	Критерии										
				I	II	V		I	II	III	X	
	Каширский сосновый древо-стой											5
	Озеро «Турбаза»							2		4		8
	Место обитания авдотки						0	2		6	8	9
	Генковская полоса							2				2

		«Лента»											
		Давыдовские сосны							2			8	9
		Нижне-Печерская дубрава							2		6	7	2
		Федоровская дубрава							8		4	7	05
		Золотая гора						0	8		4	7	10
		Бестужевская пойма				2		0	8		4	7	16

*Не являются ООПТ, Е – сумма баллов

Спектр гигроморф (экологических групп) показывает, что доминирующее положение во флоре занимают растения умеренно-увлажненных мест обитания – мезофиты, они составляют 51,4 % (110 видов).

Как следует из приведенных материалов, во флоре явно преобладают травянистые многолетники, которые составляют 67 % всех видов. Среди них доминируют корневищные травы (89 видов).

Таким образом, фитосозологическая оценка памятников природы Приволжского района Самарской области показывает на невысокую стабильность природно-территориальных комплексов, их значительную антропогенную нарушенность и слабую изученность, что не позволяет адекватно выявлять нарушения природоохранного режима и регламентировать нагрузку.

Литература:

1. Большакова П.Д., Митрошенкова А.Е. К изучению флоры окрестностей поселка Золотая гора (Приволжский район, Самарская область) // Студенческий вестник. 2019. № 21-4 (71). С. 10-12.
2. Казанцев И. В., Саксонов С. В. Фитосозологический рейтинг памятников природы регионального значения Самарской области // Известия Самарского научного центра РАН. 2015. №4-1. С. 45-54/

3. Кузьмина А.С., Ильина В.Н. Ценность особо охраняемых природных территорий в ранге памятников природы регионального значения Самарской области (на территории Хворостянского района) // Самарская Лука: проблемы региональной и глобальной экологии. 2020. Т. 29. № 3. С. 153-156. DOI 10.24411/2073-1035-2020-10346

4. Природа Куйбышевской области /Сост. М.С. Горелов, В.И. Матвеев, А.А. Устинова. Куйбышев: Кн.изд-во, 1990. 464 с.

5. Сенатор С.А., Саксонов С.В. Охраняемые и рекомендуемые к охране ботанические памятники природы Волго-Иргизского ландшафтного района (в пределах Самарской области) // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 9, № 4, 2007. С. 930-935.

ЦЕННОСТЬ ФЛОРИСТИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ ОРЕНБУРГСКОГО ЗАУРАЛЬЯ

Савенкова Д.С., Атанова К.Ю., Аветисян Н.А.

Студенты Самарский государственный социально-педагогический
университет, Россия
5iva@mail.ru

Аннотация: Изучена флора некоторых природно-территориальных комплексов на территории Оренбургского Зауралья. Установлен реликтовый характер флоры и ее уязвимость в связи с возрастанием антропогенной нагрузки на ландшафты степной зоны.

Ключевые слова: флора, Оренбургская область, степи, реликты, популяции растений.

Флористический облик оренбургских степей менялся неоднократно с изменением климатических условий. В первой половине третичного периода на их месте произрастали вечнозеленые тропические леса, а в середине периода на смену им пришли леса умеренного пояса, и только к концу третичного периода растительность становится близкой к современной [2]. В ледниковую эпоху территория Оренбуржья не подвергалась оледенению и представляла собой своеобразную сосново-лиственничную лесостепь, сменившуюся травянистой степной растительностью после отступления ледников [1]. Современная растительность отличается разнообразием сообществ, сложным их сочетанием, что объясняется наличием множества экологических условий, определяющихся сложностью и пересеченностью рельефа, а также длительным воздействием человека. Географические элементы флоры области отражают также ее пограничное положение на стыке европейской, сибирской и туранской флор. Наименьшие изменения претерпела растительность каменистых выходов, где до настоящего времени сохранились аборигенные эндемичные и реликтовые растения [3].

Растительный покров Оренбургской области в течение длительного времени подвергается воздействию человека (рубки, пожары, распашка земель под с/х угодья, сбор полезных растений, осушение болот, разработка полезных ископаемых, внесение удобрений, ядохимикатов, загрязнение воды и воздуха промышленными отходами). Вследствие этого изменился состав растительных сообществ, некоторые виды растений исчезли, многие оказались на грани исчезновения [4].

Государственный заповедник «Оренбургский» уникален по своей природе и экологическим функциям. Его главная задача - отыскать пути сохранения и восстановления некогда утраченных степей России, являющихся ее национальным достоянием. В составе флоры изученных участков Государственного заповедника «Оренбургский» нами зарегистрировано 239 видов высших сосудистых растений, в основном принадлежащих к Отделу Покрытосеменные и Классу Двудольные. Флористический список отражает характеристику таксономической, фитоценотической, биоэкологической, географической, биоморфологической и ресурсно-хозяйственной структуры флоры. Ведущие семейства составляют более 71%, доминируют растения степного фитоценопита (62%), из числа гигроморф ведущей группой являются ксерофиты (около 53%). Интереснейшим фактом можно считать субдоминирование во флоре (после авразиатского) видов древнесредиземноморского типа ареала (22,4%). Эта особенность подчеркивает уникальность флоры степей Зауралья, зависящую как от ее генезиса, так и от комплекса экологических, особенно литологических и орографических, условий региона.

Несмотря на природоохранный режим территории Айтуарской и Губерлинской степи, на многих участках длительно допускается несанкционированный выпас скота, что вызывает пастбищную дигрессию. Особенно уязвимы по отношению к выпасу каменистые степи с разреженным травостоем и смытыми почвами. В результате степь утрачивает фиторазнообразие, особенно резко падает численность редких видов. В настоящее время постоянно возрастает площадь степных массивов, подвергающаяся воздействию огня, что бесспорно, приводит к снижению биоразнообразия степи. В связи с этим для сохранения степных сообществ необходимо введение строгого контроля над пастбищными палами и полное прекращение использования огня на заповедных территориях.

Эфедры двуколосковая и горноколосник колючий являются уязвимыми представителями степной флоры Оренбургского Зауралья и требуют дополнительной охраны с учетом их морфологии и экологии. По данным наших исследований популяции названных видов находятся в угнетенном состоянии. Увеличение интенсивности хозяйственной нагрузки на местообитания привело к снижению их общей численности в регионе, а в изученных популяциях возрос процент старовозрастных особей.

Для реальной охраны флоры заповедника необходимо соблюдение норм хозяйствования, определяемых его статусом, а также увеличение площади охраняемой степных массивов. Только в этом случае можно сохранить

уникальные степные ландшафты, обеспечить естественное функционирование экосистем заповедника и в прямом смысле считать эталоном природы Оренбуржья. В перспективе представляется целесообразным придать Оренбургскому заповеднику статус биосферного.

Литература:

1. Крашенинников И.М. Основные пути развития Южного Урала в связи с палеогеографией Северной Евразии в плейстоцене и голоцене // Сов. ботан. 1939. № 6-7.
2. Мильков Ф.Н. Очерки физической географии Чкаловской области. Чкалов: Кн. изд-во, 1951. 222 с.
3. Рябинина З.Н. Конспект флоры Оренбургской области. Екатеринбург: УрО РАН, 1998. 162 с.
4. Чибилов А.А. Энциклопедия «Оренбуржье»: Том 1. Природа-Калуга: Золотая аллея, 2000. С. 61-75.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING OVQATLANISH HOLATINI O'RGANISH NATIJALARI

Cho'liyeva Muhayyo A'zam qizi
Qarshi davlat universiteti doktoranti
muhayyoazamovna55@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshidagi bolalarning amaldagi ovqat tarkibidagi oqsillar yetishmovchiligi, ularning qon tarkibidagi biokimyoviy markerlar miqdoriga ham ta'sir etganligi ta'kidlab o'tilgan. Maktabgacha yosh-bu ovqatlanish holati bolaning jismoniy rivojlanishi va shakllanishiga eng sezgir davr deya ta'rif berilgan. Ushbu davrda noto'g'ri ovqatlanish bolalarda oqsillar alamashinuvining buzilishiga sabab bo'lishi, kelajakda ko'pgina salbiy oqibatlar keltirib chiqarishi mumkin.

Kalit so'zlar: ovqatlanish statusi, ovqat ratsioni, oqsil, albumin, gemoglobin, umumiy oqsil, biomarker.

Inson ovqatlanishi sifatini tahlil qilishdagi integral ko'rsatkich inson yashash muhiti omillarining ta'siri hisobga olingan holda haqiqiy ovqatlanish va salomatlik holatining o'zaro ta'sirini aks ettiruvchi ovqatlanish holatidir. Ovqatlanish holati inson hayoti sifatining gigiyenik mezonidir va uni baholash tibbiyot va fiziologiyada majmuaviy profilaktikaning individual dasturlarini ishlab chiqishga imkon beradi [2, 6].

Haqiqiy ovqatlanish ovqatlanish holatini boshqarishning asosiy bo'g'inidir. Uni korrektsiyalash orqali muayyan sharoitlarda organizmning ozuqa moddalari va quvvatga bo'lgan haqiqiy ehtiyojlariga mos ravishda ratsionning miqdoriy va sifat xarakteristikalarini keltirish mumkin. Ovqatlanish holatini baholashda haqiqiy

ovqatlanishni o'rganish har doim tekshiruvlarning birinchi bosqichi bo'lib, keyingi tahlil uchun material olish va ovqatlanishni korrektsiyalash uchun imkon beradi [5,6].

Bolalarning ovqatlanishini gigiyenik talablar asosida tashkil qilinishi, ularni mo'tadil o'sishi va rivojlanishi uchun juda ko'plab yuqumli kasalliklarga chalinishining oldini olishdek dolzarb muammolarni hal qilish imkonini beradi. Ovqatlanishni tashkil qilish bu faqatgina bolaning ovqatlantirishdan iborat bo'lmay, balki, bola organizmi talab qilgan darajadagi to'yimli moddalarni; oqsil, yog' va uglevodlardan iborat, bola ishtaha bilan iste'mol qiladigan to'yimli taomlar yig'indisidir. To'yimli taom organizmni unga zarur bo'lgan oziq moddalar bilan ta'minlashi zarur. Zarur oziq moddalar tarkibiga almashtirib bo'lmaydigan amino va yog' kislotalari, karbonsuvlar, vitaminlar, mineral moddalar va suv kiradi. Ovqat o'z vaqtiga qarab kunda reja asosida iste'mol qilinishi kerak [1].

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning aqliy va jismoniy jihatdan normal o'sib rivojlanishida sog'lom turmush tarzining ahamiyati benihoya kattadir. Sog'lom turmush tarzini tashkil etishda to'g'ri ovqatlanish masalalari muhim deb qaraladi. Oziq - ovqat ishlab chiqarish jadalligi oshgan keyingi yillarda, kishilarning ovqatlanish tartibi va tarkibi ortib bormoqda. Shu jumladan, bolalarning ham ovqat ratsioniga xilma-xil oziq-ovqat mahsulotlarining kirib kelishi, ularning amaldagi ovqatlanish masalalarini qayta ko'rib chiqish uchun sabab bo'lmoqda [2].

Oziqlanishni baholash hozirda tibbiyot va biologiyaning majburiy komponentidir. Ammo, bunda klinist ko'pincha yaqqol sezilarli darajadagi kamchiliklarni farqlaydi. Noto'g'ri ovqatlanish bilan bog'liq muammolarni erta aniqlash uchun, aholi o'rtasida ovqatlanish statusi bo'yicha anketa – so'rovnomalar o'tkazish, ovqatlanish tartibini surunkali kuzatish usullaridan foydalanish ahamiyatlidir. Klinik sharoitlarda hali ko'zga to'liq tashlanmagan ovqatlanish bilan bog'liq muammolarni biokimyoviy laborator tekshiruvlar asosida baholash juda maqbul yo'l sanaladi. Antropometrik o'lchovlar olib borish orqali noto'g'ri ovqatlanishning jismoniy taraqqiyotga ta'sir etish darajasi, yengil va chuqur asoratlarni oldini olish imkonini beradi [8]. Noto'g'ri ovqatlanish iste'molning o'zgarishi bilan boradigan jiddiy jarayon sanalib, uning oqibatida subhujayralar, hujayralar va organlarning disfunktsiyasi vujudga keladi. Noto'g'ri ovqatlanish har qanday muhim oziq moddalar (oqsillar, energiya moddalar, vitaminlar, makro- va mikroelementlar)ning yetishmasligiga sabab bo'ladi. Biroq, amalda ko'pincha oqsil yoki oqsil-energiya bilan bog'liq noto'g'ri ovqatlanish kuzatiladi [9,10,11]. Bolalar uchun maqbul ovqatlanish asosiy oziq moddalarga bo'lgan talablar va ularni qabul qilish o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Ehtiyoj va qabul qilish o'rtasidagi nomutanosiblik bolaning tanasi funksiyalarining tez buzilishiga olib keladi [3,4].

Organizmida moddalar almashinuvini baholash uchun qon biomarkerlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, oqsillar almashinuvini baholash uchun qondagi umumiy oqsil, albumin oqsillari asosiy biomarker hisoblanadi. Ayniqsa, albumin oqsili, ovqat tarkibining oqsil yetishmovchiligi bilan bog'liq surunkali muammoni yechib beruvchi biomarkerdir [8].

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning amaldagi ovqatlanishi va oqsil-energiya ta'minotini o'rganish maqsadida, Qashqadaryo viloyat bolalar ko'p tarmoqli

tibbiyot markazining qabul bo'limi, qon tahlillarini bajarish uchun laboratoriya bo'limi tanlandi.

Jami 60 nafar bola tasodifiy tanlab olish yo'li bilan tanlab olindi. Biz tadqiqotlarimizda aholining haqiqiy ovqatlanishini o'rganishning ijtimoiy-gigiyenik usullarining guruhli darajasida, rejalashtirilgan holda anketa-so'rovnomalar to'ldirish orqali olib bordik. Anketa-so'rovnomalar ota-onalar tomonidan to'ldirildi. Bolalarning bir haftalik ovqatlanish statusi o'rganib chiqildi. Ovqatlanish statusini baholashda natijalarni statistik usuldan foydalangan holda baholandi. Oziq-ovqatning kimyoviy tarkibi va quvvatli qiymati ko'rsatilgan ma'lumotlar jadvallar asosida MS Excell dasturida qayta ishlendi [7].

Oqsillar muvozanatining buzilishi (disbalansi)ni laboratoriyaviy tashxislash maqsadida esa, ovqat statusining qon tarkibidagi biokimyoviy markerlaridan foydalanildi [6]. Tadqiqotlarimiz davomida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning oqsil almashinuvini baholash maqsadida, qon tarkibidagi umumiy oqsil, albumin va gemoglobin oqsillarining miqdori o'rganib chiqildi. Amaldagi ovqat tarkibidagi oqsil va qon tarkibidagi umumiy oqsil, albumin va gemoglobinning o'zaro bog'liqlik darajalari aniqlandi. Unga ko'ra maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning amaldagi ovqat tarkibida oqsillar yetishmovchiligi mavjud. Ovqat tarkibidagi oqsillar yetishmovchiligi qon tarkibidagi umumiy oqsil, albumin va gemoglobin oqsillarining kamayishiga sababchi bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dalimova S.N., Umarova G.B., Muhammadjonova G.M., Qo'ziyev Sh.N. "Klinik biokimy" T.: "Go To Print" 2020.-30-39 b.
2. Qurbonov Sh.Q., Do'schanov B.O., Qurbonov A.SH., Karimov O.R. Sog'lom ovqatlanishning fiziologik asoslari. – Qarshi. 2018. – 336 b.
3. Rajamuratov Z.T., B. M. Bozorov, A. I. Rajabov, D. G'. Hayitov "Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi" T.: "Tafakkur bo'stoni" 2013 -349 bet
4. Tilovov M.R., Turdiyev S.O., Bozorov A.M. Ovqatlanish gigiyenasi. O'quv qo'llanma. T.: 2007-23-24 b
5. Zokirxodjayev Sh.Ya., Sh.S. Baxriddinov, A.S. Xudayberganov "Klinik nutritsiologiya" o'quv qo'llanma T.: "Yangi kitob savdo nashriyoti" 2021 yil.-536 b.
6. Shayxova G.I. "Ovqatlanish gigiyenasi" O'quv qo'llanma. T.: 2011 – 420 b.
7. Зайцев В.М., Лифляндский В.Г., Маринкин И.В. Прикладная медицинская статистика. Учебной пособие. – Санк-Петербург: Фолиант, 2003. – 432 с.
8. Кишкун А.А. Руководство по лабораторным методам диагностики. – Москва: Геотар-Медиа, 2007.-250 с.
9. Костюченко А.Л. Энтеральное искусственное питание в интенсивной медицине/А.Л. Костюченко [и др.]. - СПб., 1996. - 330 с.;
10. Луфт В. М., Хорошилов И. Е; Нутриционная поддержка больных в клинической практике : Метод. пособие / Воен.-мед. акад. - СПб. : ВМА, 1997. - 120 с.;

11. Хорошилов И. Е., Тиканадзе А. Д. Современные возможности энтерального питания в медицине и спорте /- Петрозаводск : ИнтелТек, 2002. – 15.

TIKANLI ARTISHOK –TIBBIYOT UCHUN ISTIQBOLLI O‘SIMLIK

Norqo‘ziyeva Nodira Farxod qizi,
b.f.d., prof. Sobirova Muqaddas Botirovna
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti,
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
nodirafarxadovna3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Artishok o‘simligining kelib chiqish tarixi, tarqalishi hamda bu o‘simlikdan qadimda va hozirgi kundagi ahamiyati, anatomiyasi, morfologiyasi, mikroflorasi hamda ko‘payish usullari, xalq tabobatida ishlatilishi bilan birga, tibbiyotdagi dolzarbligi haqida ayrim manbalar asosida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: *Acteracea* oilasi, *Cynara scolymus*, cynara turkumi, *dicotyledones* sinfi, gepatoprotektiv, xoleretik, gepatit, xolelitiyoz, endarterit.

Bugungi kunda dorivor o‘simliklar tarkidagi biofaol moddalaridan foydalanish bo‘yicha tibbiyotda etakchi o‘ringa egaligi bilan ajralib turadi. Ana shunday o‘simliklardan biri tikanli artishok (*Cynara scolymus* (L.) hisoblanadi. Artishok arabcha ‘Al-karshuv’ so‘zidan olingan bo‘lib, ‘yertikan’ degan ma‘noni bildiradi. *Cynara scolymus* L. turkumi birinchi marta 1753 yilda K. Linney tomonidan aniqlangan va fanga kiritilgan. Artishok turkumi 11 turni o‘z ichiga oladi. Ular asosan O‘rta er dengizi atrofiga va Kanar orolida hamda Janubiy Amerikada keng tarqalgan. Ayrim turlari G‘arbiy Yevropa mamlakatlari va Markaziy Amerikada madaniy holda uchraydi. Artishokning vatani O‘rta er dengizi mamlakatlari hisoblanib, eramizdan 600 yillar ilgari Misrda foydali o‘simlik sifatida keng ishlatilgan. Artishokning urug‘i rim davrining Yegipet qazilmalari vaqtida topilgan. Artishok Mag‘rib mamlakatlari (Shimoliy Afrika) dan kelib chiqqan deyiladi va hozirda ushbu mamlakatlarda yovvoyi holda o‘sadi. IX asrda o‘simlik Neapolda etishtirilganligi haqida ham bir qancha manbalarda qayd etilgan. Angliyaga artishok gollandlar tomonidan keltirilgan. Shuningdek, 1530 yilda Nyuxolda Generix VIII ning bog‘ida ham artishok etishtirilgan [1.2.3.4].

Bir qancha manbalar tahliliga ko‘ra, *Cynara scolymus* (L.) turkumi vakillari savatchalari yirik, sergulli, gomogamiyali, gomoxromli, shakli sharsimon, tashqi tomondan o‘rama bargchalari ko‘p qatorli, pastki qismi toraygan, deyarli to‘g‘ri, patsimon, uchki qismi ingichkalashib boradi va tikancha hosil qiladi, ba‘zi hollarda tikansiz chekkalari yumaloq, gul o‘rni yassi, biroz etli, uzun tukchalari bor. Urug‘chilari bir-biriga teng bo‘lmagan qismlarga bo‘lingan bo‘lib, to‘g‘ri besh parrakli; yo‘g‘on naycha uzunligining yarmigacha etadi. changchi iplari bezchali, changdonning pastki o‘simtasi qisqa, yuqoridagi o‘simtasi to‘mtiq bo‘ladi. Urug‘i yo‘g‘onlashgan, teskari tuxumsimon, birmuncha shishgan va bilinar -bilinmas to‘rt

qirrali, tuksiz, qattiq, silliq, deyarli to'g'ri yoki birikib turgan joyiga tomon engilgina egilgan va yuqorisi qiyasiz. Tojchasi ko'p qatorli, ko'p sonli, qariyb bir xil uzunlikda, pastki qismi birmuncha pardasimon kengaygan tukli, pastki qismidagi birga to'kiladigan halqalar bilan birikkan bo'ladi [6.11]. O'simlik yirik, ko'p yillik tikanli o'simlik bo'lib, mustahkam to'g'ri o'sgan poyalari va yirik, enli patsimon barglari mavjud. Barglari poya asosida yig'ilib to'pbarglarni hosil qiladi. Artishokning erta navlari "erta binafsharang", o'rta navlari—"chiroyli", "qurmon", "sulton" va kech navlari mavjud [5.7]. A.N. Ipatyevning fikriga ko'ra, artishokning hozir bir qancha navlari bo'lib, bular: "Белый ланский", "Зелений провансальский", "Большой коротконоси Британский", "Настоящий", "Фиолетовый ранний", "Серий (фиолетовый, длинный)", "Черный", "Майкоп-41" kabi navlardir [8.10.12]

Dunyoda artishokning 140 tagacha turli navlari mavjud va barcha turlaridan faqat 40 tasi eksport uchun etishtiriladi. Oziq-ovqat uchun odamlarlar artishok o'simligining hosil bo'lgan gulidan chiroyli binafsha yoki ko'k rangi bilan osongina ajrata oladi Yetuk gullari qushqo'nmasni eslatadi. Artishokni ta'mi yong'oqqa o'xshash, ammo engilroq va tiniqroq, yashil sabzavotlarning ayrim turlariga xos achchiqlikni o'z ichiga oladigan ta'mdir [2.4.6.10].

Bu ajoyib o'simlik dorivor sifatida ham tanilgan bo'lib, uning xususiyatlari gepatoprotektiv, xoleretik ta'sirga ega va qondagi qand darajasini pasaytirish, metabolik jarayonlarni barqarorlashtirish, og'ir metal tuzlari va karbamidni tanadan olib tashlashga ajoyib ta'sir ko'rsatadi. Surunkali buyrak etishmovchiligi, og'ir gepatit, xoletsistit, urolitioz, shuningdek, o't yo'llari diskinezi bilan og'rigan bemorlarni kompleks davolashda qo'llaniladi. Fitopreparat sifatida keksalar va bolalar tomonidan qabul qilish tavsiya etiladi [4.5]

Artishok 100 yillardan beri jigar va o't pufagidagi toshlar, anemiya, ateroskleroz, qandli diabet, buyrak, ilon zahariga qarshi vosita sifatida davolashda ishlatiladi. Uning tarkibida fitokimyoviy moddalardan sinarin, sinaropikrin uchraydi. Artishokning kimyoviy tarkibi yaxshi o'rganilgan bo'lib, tibbiyotda katta ahamiyatga ega. Barglarida kafeolxinin kislota, sinarin va leuteonin moddalarini saqlaydi. Uning barglaridan tayyorlangan ekstrakti jigardagi o't suyuqligi normal ishlab chiqarilishini ta'minlaydi. U organizmdagi xolesterin miqdorini pasaytiradi. Artishokning barglari tarkibida fenolkarbon kislota saqlanadi. Undan olingan preparatlar jigar, buyrak va ateroskleroz kasalliklarining oldini olish va davolashda qo'llanilmoqda [4.5.7.9.12]

Damirov I. A va boshqalarning fikricha, o'simlikning yosh savatchalari, shiralari, gullari, barglari, ildizlari va boshqa qismlaridan olingan suyuqliklar buyrak, qorin va ichak surunkali kasalliklari, xususan, ich qotishi, jigar patologiyalarida (sariq kasalligi, xolesistit va boshq.) siydik haydovchi vosita sifatida ishlatilgan. Uning shirasini asal bilan aralashtirilib, stomatit, bolalarning til oqarish, yorilish kasalliklarini davolashda foydalanilgan hamda artishokda vitaminlar va boshqa organik moddalar ham mavjuddir [3.9.10.11.13].

Artishok o'simligiga sabzavot o'simligi sifatida qarashimiz bilan birga tarkibi vitaminlarga boyligi bilan ham ajralib turadi. Bu o'simlikda A, B1, B2, B6, B9, PP, C, E va K vitaminlari mavjud bo'lib, sariqlik, shilliq, yurak-qon tomir kasalliklarini davolash uchun asosiy manba bo'la oladi. K vitamining boy bo'lgani uchun qon ketishining oldini olishda asosiy dori vositasi hisoblanadi. Ildizi barglari tibbiyotda

qo'llaniladi. Artishok siydik yo'llari, ich qotish kassaliklarida, buyrak va jigarni tozalashda keng foydalaniladi. Rimda Artishok boylarning taomi hisoblangan. Askarlarga iste'mol qildirilgan va kuchlarning to'planishiga yordam bergan. Tarkibida yana insulin, karatin, vitamin C kabi mahsulotlar borligi ham o'simlikning istiqbolli ekanligidan dalolat beradi. Artishok o'simligi ustida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki bu o'simlikni nafaqat biomorfologik ko'rsatkichlarini o'rganish bilan cheklanibgina qolmasdan balki mikroflorasiga ham e'tibor qaratishimiz zarurligini belgilab beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz kerakki, inson hayoti davomida dori vositalari va oziq-ovqat mahsulotlariga doim ehtiyoj mavjud. Artishok o'simligi organizim uchun juda foydali tabiiy vitaminlarga egaligi o'simlikdan doim foydalanish zarurligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasi uchun noan'anaviy bo'lgan, ammo ko'plab boshqa mamlakatlarning sevimli sabzavot, dorivor ekini va yaxshigina ozuqabop em hashak manbai sifatida bir necha asrlardan buyon etishtirib kelinmoqda. Tikanli artishok O'zbekiston uchun yangi dorivor va oziq-ovqat o'simligi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Муродова С. С., Хўжаназарова М. Қ., Собирова М.В. *PGPR* микроорганизмлардан биопрепарат сифатида фойдаланишда иммолизациянинг истикболли жиҳатлари// “O'zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 2022 yil 30 noyabr 534-543 bet.
2. Namozova Z.B Artishok ko'p tomonlama foydali o'simlik. Ilmiy zakovatimiz senga Ona - vatan: // ilmiy - amaliy anjumani materiallari Farg'ona, - 2002. - B. 13 -14.
3. Tamashshun S.G Artishok - Cynara L. / Flora SSSR. T.XXVIII – I izd AN SSSR.1963 - S- 225 – 226.
4. Вальтер Г. Растительность земного шара// Эколого-физиологическая характеристика. Т.1.-С.551.Т.2.-С.423. Т.3.-С.430. -М.:
5. Амиров Б.А. Артишок қимматли озуқа ўсимлиги. – Тошкент, 1978.
6. Lukanets V.N. Taqvim ogorodnika. - Alma-Ata: Qayner. Sarjaylov, 1992. - S.5759.
7. M.B.Sobirova, S.S.Murodova Jizzax viloyati sharoitida tikanli artishok(cynara l,) dorivor o'simligining biologik faolligini optimallashtirishda biologik mahsulotlardan foydalanish// monografiya// 2022 b 17-19
8. Medvedov P.F., Smetannikova A.I. Kormoviye rasteniya Evropeyskoy chasti SSSR. Spravochnik. - L.: Kolos, 1981. -S.21-22.
9. Sobirova M. Determination of stimulant properties of local rhizobacteria-based bioproducts against *Cynara scolymus* L.//The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering//. 2022. – 4 (02), p. 26-30.
10. Sobirova M., Murodova S. Effects of biopreparates on *cynara scolymus* L., micro and macroelements, and quantity of flavonoids // In E3S Web of Conferences//. 2021. Vol. 258.
11. Собирова М., Муродова С. Технология получения элиситора, эффективно влияющего на биологические свойства *Cynara Scolymus* L.-М.: Научное обозрение. биологические науки, 2022. №1. с. 68-72

12. <https://uz.healthy-food-near-me.com/artichoke-useful-properties-application-treatment/>

13. <https://e-library.namdu.uz>

MIKROSKOP YORDAMIDA HUJAYRALARDAGI QON VA OQ QON HUJAYRALARI SONI BO‘YICHA BEMORLARNING SOG‘LIG‘INI ANIQLASH

**Mixliyev Ramazon Razzoq o‘g‘li,
Babayarov Abdusattor Ibragimovich**
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
mixliyevramazon@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola bemorlarning qon va oq qon hujayralari soniga qarab sog‘lig‘ini aniqlash uchun konvolyutsion neyron tarmog‘idan (CNN) foydalanish imkoniyatlarini o‘rganadi. CNN algoritmi tibbiy tasvirni tahlil qilish uchun juda mos keladi va tasvirlardagi ayrim kasalliklar mavjudligini ko‘rsatadigan naqshlarni tan olishga o‘rgatiladi. Bemorning qon va oq qon hujayralari sonini tahlil qilib, CNN ushbu naqshlarning mavjudligi yoki yo‘qligi asosida tashxis qo‘yishi mumkin. Tibbiy tasvirni tahlil qilish uchun CNN dan foydalanishning afzalliklari tezroq tashxis va davolashni, inson xatosi ehtimolini kamaytirishni va bemorning natijalarini yaxshilashni o‘z ichiga oladi. Ushbu texnologiya bilan bog‘liq potentsial qiyinchiliklar mavjud bo‘lsa-da, foydalar sezilarli va keyingi tadqiqotlarni talab qiladi. Davomli tadqiqot va ishlanmalar bilan tibbiy tasvirni tahlil qilishda CNNlardan foydalanish sog‘liqni saqlashda standart vositaga aylanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: konvolyutsion neyron tarmog‘i (CNN), tibbiy tasvir tahlili, qon hujayralari soni, oq qon hujayralari soni, kasallik diagnostikasi, sog‘liqni saqlash texnologiyasi, inson xatolarini kamaytirish, bemor natijalari, tadqiqot va ishlanmalar, tezroq tashxis qo‘yish.

Mavzuni dolzarbligi: qizil qon tanachalari kislorodni butun tanaga tashishda muhim ro‘l o‘ynaydi. Agar qizil qon tanachalari soni juda kam bo‘lsa, bu anemiyani ko‘rsatishi mumkin, bunda organizmda kislorodni samarali tashish uchun etarli qizil qon tanachalari mavjud emas. Aksincha, agar qizil qon tanachalari soni juda ko‘p bo‘lsa, bu politsitemiyani ko‘rsatishi mumkin, bu organizmda juda ko‘p qizil qon tanachalarini ishlab chiqaradi, bu esa qon quyqalari, qon tomirlari va yurak xurujlariga olib keladi.

Oq qon hujayralari, aksincha, immunitet tizimining muhim qismi bo‘lib, infeksiyalar va boshqa begona bosqinchilarga qarshi kurashadi. Wbc miqdorining pastligi immunitetning zaiflashishini ko‘rsatishi mumkin, yuqori oq qon hujayralari soni esa tanadagi infeksiya yoki yallig‘lanishni ko‘rsatishi mumkin.

Qon namunalarini mikroskopik tahlil qilish tibbiyot xodimlariga qizil qon hujayralari va oq qon hujayralari sonini hisoblash orqali bemorning umumiy sog‘lig‘ini

aniqlashga yordam beradi. Bu usul anemiya, infeksiyalar, otoimmün kasalliklar va qon saratoni kabi turli xil kasalliklarni tashxislashda yordam beradi.

Ushbu tahlilni amalga oshirish uchun tibbiy mutaxassislar qon namunasini tekshirish uchun mikroskopdan foydalanadilar. Mikroskop ularga alohida qon hujayralarini ko'rish va mavjud qizil qon hujayralari va oq qon hujayralari sonini hisoblash imkonini beradi. Python kabi kompyuter dasturi ham hisoblash jarayonini avtomatlashtirish, uni tezroq va aniqroq qilish uchun ishlatilishi mumkin.

Python yuqori dasturlash tili bo'lib, ilmiy tadqiqotlar va ma'lumotlarni tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Qon namunasidagi qizil qon tanachalari va oq qon hujayralari sonini hisoblaydigan dastur yaratish uchun biz pythonning opencv va numpy kabi tasvirlarni qayta ishlash kutubxonalaridan foydalanishimiz mumkin.

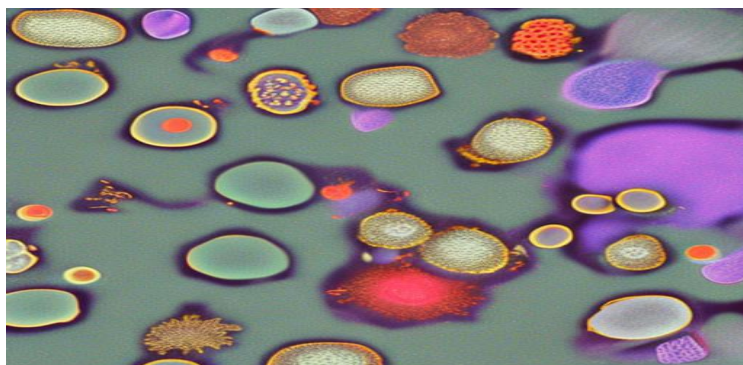
Birinchidan, qon namunasi tasvirini kulrang rangdagi tasvirga aylantirishimiz kerak. Buni opencv kutubxonasidan cv2.imread() funksiyasi yordamida amalga oshirish mumkin. Keyin, qon hujayralarini fondan ajratishga yordam beradigan chegarani aniqlash uchun numpy kutubxonasidan foydalanishimiz mumkin.

Qon hujayralarini fondan ajratganimizdan so'ng, namunadagi qizil qon hujayralari va oq qon hujayralari sonini hisoblash uchun opencv ning konturni aniqlash funksiyalaridan foydalanishimiz mumkin. Ushbu jarayon tasvirdagi qon hujayralarining konturlarini yoki qirralarini aniqlashni va har bir hujayra turi uchun konturlar sonini hisoblashni o'z ichiga oladi.

Mikroskop ostida qon hujayralari va oq qon hujayralari soni bo'yicha bemorning sog'lig'ini aniqlash uchun biz shisha slaydda qon namunasining ingichka surtmasini tayyorlashimiz, mikroskop yordamida qon hujayralarining tasvirini olishimiz va qon hujayralarini hisoblashimiz kerak. mikroskop ilovasi yordamida hujayralar soni.

Men sizga mikroskop ostida olingan hujayra tasvirini jismonan taqdim eta olmasamda, qon hujayralari tasvirini topishingiz mumkin bo'lgan ko'plab manbalar mavjud.

Mana, mikroskopik tasvirdagi qizil va oq qon hujayralari sonini hisoblash uchun OpenCV kutubxonasidan foydalanadigan Python dasturi:

```

Import cv2
Import numpy as np
# tasvirni o'qing
Img = cv2.imread('bloodcell.jpg')
# tasvirni kulrang rangga aylantiring
Gray = cv2.cvtColor(img, cv2.color_bgr2gray)
# tasvirga chegara qo'llang
_, thresh = cv2.threshold(gray, 0, 255, cv2.thresh_binary + cv2.thresh_otsu)
# rasmdagi konturlarni toping
Contours, _ = cv2.findcontours(thresh, cv2.retr_external, cv2.chain_approx_simple)
# qizil va oq qon hujayralari sonini hisoblang
Red_count = 0
White_count = 0
For contour in contours:
    area = cv2.contourarea(contour)
    if area > 10 and area < 500:
        (x, y, w, h) = cv2.boundingrect(contour)
        aspect_ratio = w / h
        if aspect_ratio < 1.2:
            red_count += 1
        elif aspect_ratio > 1.2:
            white_count += 1
# natijalarni chop eting
Print("number of red blood cells: ", red_count)
Print("number of white blood cells: ", white_count)

```

Xulosa qilib aytganda, qon va oq qon hujayralari sonini tahlil qilish uchun konvolyutsion neyron tarmog'idan foydalanish sog'liqni saqlashni yaxshilash uchun katta imkoniyatlarga ega. Tibbiy tasvirlarni aniq va samarali tahlil qilish orqali CNN tibbiyot mutaxassislariga turli kasalliklarni tashxislash va davolashda yordam berishi mumkin. Ushbu texnologiyadan foydalanish bilan bog'liq qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, foydalar muhim va keyingi tadqiqot va ishlanmalarni kafolatlaydi. Ushbu sohada davom etayotgan taraqqiyot bilan CNNs sog'liqni saqlashda qimmatli vositaga aylanish

potentsialiga ega bo'lib, tezroq va aniqroq tashxis qo'yish, davolash natijalarini yaxshilash va bemorlarni parvarish qilishni yaxshilashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. KH Chaudhry, ME Elsamahy va A. Elbaz, "Avtomatlashtirilgan qon hujayralarini segmentatsiyalash usullari: ko'rib chiqish", sanoatda yumshoq hisoblash ilovalari, noaniqlik va yumshoq hisoblashda tadqiqotlar, jild. 284, Springer, Cham, 2019, 197-230-betlar.
2. K. Huang, L. Zhang va Y. Vang, "Mikroskopik tasvirlarga asoslangan oq qon hujayralarini avtomatlashtirilgan hisoblash usuli", Sanoat nazorati va elektron muhandislik bo'yicha 4-xalqaro konferentsiya materiallari, Xanchjou, Xitoy, 2017 yil, 625-bet. 628.
3. GI Sanches, MI Torres-Sanches, JC Garcia-Orellana va J. Fernandes-Bern
4. Bekzod B. et al. Face recognition based automated student attendance system //Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT). – 2021. – T. 12. – №. 7. – C. 417-420.
5. Mamatkulovich B. B. AUTOMATIC STUDENT ATTENDANCE SYSTEM USING FACE RECOGNITION //Next Scientists Conferences. – 2022. – C. 6-22.
6. Mamatkulovich B. B. et al. Simplified machine learning for image-based fruit quality assessment //Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. – 2023. – T. 19. – C. 8-12.
7. Mamatkulovich b. B., qizi t. S. X., hazrat o'g'li q. M. Kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan yuz ifodasini tasniflash uchun maxsus chuqur konvolutsion neyron tarmog'i. – 2023.
8. Mamatkulovich b. B., qizi t. S. X., o'g'li b. O. R. Tasvirga asoslangan meva sifatini baholash uchun soddalashtirilgan mashinani o'rganish. – 2023.
9. Mamatkulovich B. B. et al. Simplified machine learning for image-based fruit quality assessment //Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. – 2023. – T. 19. – C. 8-12.
10. Mamatkulovich B. B. et al. Simplified machine learning for image-based fruit quality assessment //Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. – 2023. – T. 19. – C. 8-12.
11. Mamatkulovich B. B., Shuhrat o'g'li M. S., Jasurjonovich B. J. SPECIAL DEEP CNN DESIGN FOR FACIAL EXPRESSION CLASSIFICATION WITH A SMALL AMOUNT OF DATA //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 3. – C. 472-478.
12. Ikromovich H. O., Mamatkulovich B. B. FACIAL RECOGNITION USING TRANSFER LEARNING IN THE DEEP CNN //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 3. – C. 502-507.
13. Babakulov B. UNIVERSITET TALABALARI UCHUN CHUQUR O'RGANISHGA ASOSLANGAN YUZNI ANIQLASHDAN FOYDALANGAN HOLDA AVTOMATIK DAVOMAT TIZIMI //Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 74-76.
14. Mamatkulovich B. B. A DESIGN OF SMALL SCALE DEEP CNN MODEL FOR FACIAL EXPRESSION RECOGNITION USING THE LOW-

RESOLUTION IMAGE DATASETS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – T. 2. – №. 19. – C. 284-288.

15. Mamatkulovich B. B. LIGHTWEIGHT RESIDUAL LAYERS BASED CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORKS FOR TRAFFIC SIGN RECOGNITION //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 05. – C. 88-94.

16. Boboyarov A., Mixliyev R. R. BLOOD CELL SEGMENTATION IMAGES FROM MICROSCOPIC BLOOD IMAGES //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – C. 71-79.

17. Mamatkulovich B. B. A DESIGN OF SMALL SCALE DEEP CNN MODEL FOR FACIAL EXPRESSION RECOGNITION USING THE LOW-RESOLUTION IMAGE DATASETS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – T. 2. – №. 19. – C. 284-288.

18. Amrullayevich K. A., Mamatkulovich B. B. TALABALARDA AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENTSIYASINI SHAKILLANTIRISHDA DIDAKTIK VOSITALARINING METODIK XUSUSIYATLARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 645-650.

19. Mamatkulovich B. B. AUTOMATIC STUDENT ATTENDANCE SYSTEM USING FACE RECOGNITION //Next Scientists Conferences. – 2022. – C. 6-22.

20. Mamatkulovich B. B. LIGHTWEIGHT RESIDUAL LAYERS BASED CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORKS FOR TRAFFIC SIGN RECOGNITION //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 05. – C. 88-94.

3-SHO'BA

RAQAMLI IQTISOD VA INNOVATSION AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING DOLZARB MASALALARI

BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASIDA MAVJUD AXBOROT XAVFSIZLIGIGA HUJUM TURLARI VA ULARNI OLDINI OLISH USULLARI

Tojiakbarova Umida Usmonjanovna
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
tojiakbarova@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada hozirgi kunda zamonaviy texnologiyalardan foydalanib axborot xavfsizligini ta'minlashda keng foydalanilmoqda, shu texnologiyalardan biri blokcheyn hisoblanadi, undagi axborot xavfsizligida qanday hujum turlari borligi va uni oldini olish usullari keltilgan.

Kalit so'zlar: blokcheyn, xavfsizlik, hujum, sybil, cryptojacking, flash kredit, marshrutlash hujumlari, tortib olish hujumi.

Blokcheyn texnologiyasi ma'lumotlarni xavfsiz saqlash va uzatishni ta'minlash uchun kriptografik usullardan foydalanadigan taqsimlangan va markazlashtirilmagan tizimdir.

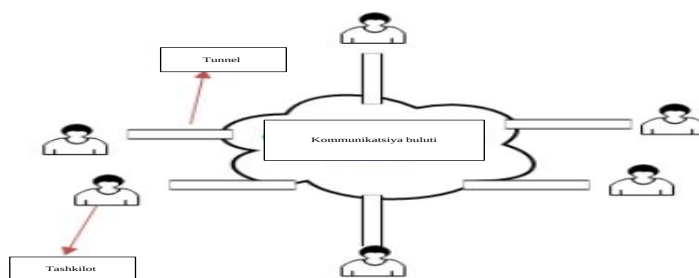
Blokcheyn texnologiyasida axborot xavfsizligiga hujum turlari quyida keltirilgan:

Sybil hujumlari. Sybil hujumi bir vaqtning o'zida ko'plab faol soxta identifikatorlarni (yoki Sybil identifikatorlarini) peer-to-peer tarmog'ida boshqarish uchun bitta tugundan foydalanadi. Ushbu turdagi hujum tarmoqdagi ta'sirning ko'p qismini qo'lga kiritish orqali obro'li tizimdagi hokimiyat yoki hokimiyatni buzishga qaratilgan. Soxta identifikatsiyalar bu ta'sirni ta'minlashga xizmat qiladi.

Sybil hujumi sabab bo'lishi mumkin bo'lgan bir nechta muammolar:

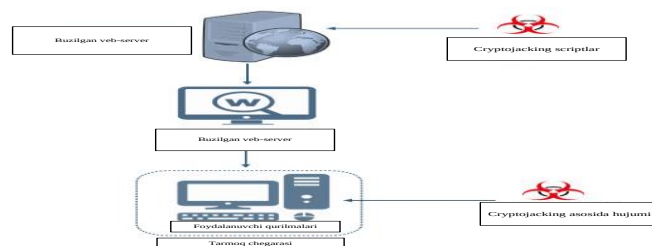
- Foydalanuvchilarni tarmoqdan bloklash— yetarlicha identifikatorlarni yaratuvchi Sybil hujumi tahdid ishtirokchilariga halol tugunlarga ovoz berish va bloklarni uzatish yoki qabul qilishdan bosh tortish imkonini beradi.

- 51% hujumni amalga oshirish- bu Sybil hujumi bo'lib, u bitta tahdid qiluvchiga tarmoqning umumiy xesh tezligi yoki hisoblash quvvatining yarmini (51% yoki undan ko'p) nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu hujum blokcheyn tizimining yaxlitligiga putur etkazadi va tarmoqning uzilishiga olib kelishi mumkin. 51% hujumi tranzaksiyalar tartibini o'zgartirishi, ikki marta sarflanishini ta'minlash uchun aktyorning tranzaksiyalarini o'zgartirishi va tranzaksiyalarning tasdiqlanishini oldini olishi mumkin.

1-rasm. Sybil hujum turi ko‘rinishi

Cryptojacking - bu kiberjinoyatlarning bir turi bo'lib, u kriptovalyutani olish uchun kiberjinoyatchilar tomonidan odamlarning qurilmalaridan (kompyuterlar, smartfonlar, planshetlar va hatto serverlar) ruxsatsiz foydalanishni o'z ichiga oladi. Kiberjinoyatning ko'plab shakllari singari, maqsad foyda olishdir, ammo boshqa tahdidlardan farqli o'laroq, u jabrlanuvchidan butunlay yashirin bo'lishga mo'ljallangan. Cryptojacking - bu kompyuter yoki mobil qurilma ichiga joylashadigan va keyin kriptovalyutani qazib olish uchun o'z resurslaridan foydalanadigan tahdid.

2-rasm. Cryptojacking hujum turi ko‘rinishi

Cryptojacking hujum quyidagi ishlash rejimini o‘z ichiga oladi:

- Skript tayyorlash. Konchi veb-sayt yoki qurilmani yuqtirish uchun kriptografiya skriptini tayyorlaydi.
- Skript infeksiyasi. Veb-sayt virusga chalingan yoki qurbonning qurilmasi havolani bosgan va kriptominatsiya dasturini o'zi bilmagan holda yuklab olganida buzilgan.
- Hujum. Kriptomining skripti bajariladi va kriptominatsiya dasturini ishga tushirish uchun jabrlanuvchining hisoblash resurslaridan foydalanishni boshlaydi. Kiberjinoyatchi qurbonning qurilmasidan noqonuniy qazib olish operatsiyasiga qancha quvvat yo‘naltirilishini nazorat qiladi.

Flash kredit hujumlari, flesh kreditlarni qo‘llab-quvvatlash uchun mo‘ljallangan aqlli shartnomalar boshqa joylarda aktivlarni sifon qilish uchun hujumga uchraganda. Ushbu hujumlar xToken-ga 24 million dollarlik hujumda ko‘rinib turganidek, aqlli kontrakt ma'lumotlarini manipulyatsiya qilish orqali garovsiz kreditlardan foydalanadi.

Blokcheyn texnologiyasida mavjud hujum turlarni oldini olish usullari

Hujum nomlari	Hujumni oldini olish usullari
Sybil hujumi	Oldini olish usullariga bitta foydalanuvchi tomonidan yaratilishi mumkin bo'lgan identifikatorlar sonini cheklash, yangi identifikatsiyalarni yaratish uchun ish isbotini talab qilish, ishonchli foydalanuvchilarni aniqlash uchun obro'-e'tibor tizimlaridan foydalanish va shaxsni tekshirish jarayonlarini amalga oshirish kiradi. Bundan tashqari, bitta foydalanuvchi yoki foydalanuvchilar guruhining tarmoq resurslarining aksariyat qismini boshqarishiga to'sqinlik qiluvchi mustahkam konsensus mexanizmi Sybil hujumlarining oldini olishga yordam beradi.
Cryptojacking hujumi	Oldini olish usullari zararli dasturlarni aniqlash va yo'q qilish uchun antivirus dasturlarini qo'llashni, xavfsizlik devorlarini ruxsatsiz tarmoq trafiginı blokirovka qilishni va o'rtadagi odam hujumlarini oldini olish uchun SSL va HTTPS kabi xavfsizlik protokollarini amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, bitta foydalanuvchi tomonidan ishlatilishi mumkin bo'lgan ishlov berish quvvati miqdorini cheklash ruxsatsiz qazib olishning oldini olishga yordam beradi.
Flash kredit hujumi	Oldini olish usullari aqlli kontraktlarni qo'llashdan oldin kodlarni sinchkovlik bilan ko'rib chiqish va zaiflikni baholashni, shubhali faoliyatni aniqlash uchun audit va monitoring tizimlarini joriy qilishni va ruxsatsiz olib qo'yishning oldini olish uchun ko'p imzoli autentifikatsiyadan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ma'lum bir vaqtda qarzga olinishi yoki olib qo'yilishi mumkin bo'lgan kriptovalyuta miqdoriga cheklovlar o'rnatish flesh kredit hujumlarining oldini olishga yordam beradi.
Chiqib ketish hujumi	Oldini olish usullariga tranzaktsiyalarni tasdiqlash uchun ko'p imzoli autentifikatsiyadan foydalanish, pul yechish limitlari va firibgarlikka qarshi monitoring tizimlarini joriy etish hamda kriptovalyuta ishlatilmayotgan paytda oflayn rejimda saqlash uchun sovuq ombordan foydalanish kiradi. Bundan tashqari, o'rtadagi odam hujumlarining oldini olish uchun SSL va HTTPS kabi xavfsizlik protokollaridan foydalanish, olib tashlash hujumlarining oldini olishga yordam beradi.
Ikki marta sarflangan hujum	Oldini olish usullariga bir xil kriptovalyuta yoki tokenlarni ikki marta sarflanishiga yo'l qo'ymaydigan mustahkam konsensus mexanizmlarini joriy etish, tranzaktsiyalarning haqiqiylikni tekshirish uchun raqamli imzolardan foydalanish va blokcheynda tasdiqlanishidan oldin tranzaktsiyalarni to'liq tekshirishni o'tkazish kiradi. Bundan tashqari, tranzaksiya cheklovlarini amalga oshirish va tarmoqdagi bir nechta tugunlardan tasdiqlashni talab qilish ikki marta sarflanadigan hujumlarning oldini olishga yordam beradi.

Marshrutlash hujumi	Oldini olish usullari tarmoqqa ruxsatsiz kirishni oldini olish uchun shifrlash va autentifikatsiya protokollaridan foydalanishni, shubhali tarmoq trafiginini blokirovka qilish uchun xavfsizlik devorlarini joriy qilishni va bitta tugunning tarmoq trafigining katta qismini boshqarishiga yo'l qo'ymaslik uchun markazlashtirilmagan marshrutlash algoritmlarini qo'llashni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda blokchain texnologiyasida mavjud axborot xavfsizligiga bo'ladigan hujum turlari taxlil qilindi va ularning oldini olish usullari ham keltirib o'tildi.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullah, N., Hakansson, A., Moradian, E., 2017. Blokcheyn based approach to enhance big data authentication in distributed environment. In: International Conference on Ubiquitous and Future Networks. ICUFN, pp. 887–892.
2. Ahmed, A., 2018. How Blokcheyn Will Change HR Forever. <https://www.forbes.com/sites/ashikahmed/2018/03/14/how-Blokcheyn-will-change-hr-forever/#6583597e727c>.
3. N. Atzei, M. Bartoletti, T. Cimoli. A survey of attacks on Ethereum smart contracts (SoK) International Conference on Principles of Security and Trust, Springer (2017), pp. 164-186.
4. R. Beck, J. Stenum Czepluch, N. Lollike, S. Malone. Blokcheyn – The gateway to trust-free cryptographic transactions 24th European Conference on Information Systems, ECIS 2016 (2016).

RAQAMLI IQTISODIYOTNING O'ZBEKISTONDAGI O'RNI

**Qo'ziboyev Zafarbek Masharif o'g'li,
Achilov Azizbek Otanazar o'g'li**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari
zafarbekquzibayev01@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Raqamli iqtisodiyot nima?", "Raqamli iqtisodiyotni O'zbekistonda rivojlanishdagi to'siqlar" kabi savollarga javob topishingiz hamda xorij tajribasini o'rganish va uni Respublikamizga mos jihatlaridan foydalanishning yangi yo'nalishlarini taklif etish, shuningdek O'zbekiston Respublikasida "Raqamli tadbirkorlikni" rivojlantirish uchun taklif va tavsiyalar berishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan omillar, Raqamli texnologiyalar, raqamli tadbirkorlik

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga katta e'tibor berilayotgani hech kimga sir emas. Buning tasdig'i sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis Senati va Qonunchilik palatasiga qilgan

Murojaatnomasida “2020-yil – Ilm- ma’rifat va raqamli iqtisodiyot yili” deb e’lon qilindi. Shundan so’ng fuqarolarda “raqamli iqtisodiyot” atamasi haqida ko‘plab savollar paydo bo‘la boshladi. Shuningdek, mamlakatimizda ko‘plab IT parklar tashkil qilinmoqda.

Raqamli iqtisodiyot – bu iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni raqamli texnologiyalarni qo‘llash asosida amalga oshirish tizimidir. Ba’zida u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi. 1995 yilda amerikalik dasturchi Nikolas Negroponte "raqamli iqtisodiyot" terminini amaliyotga kiritdi. Hozirgi kunga kelib bu istilohni butun dunyodagi siyosatchilar, tadbirkorlar, jurnalistlar, iqtisodchilar deyarli barcha qo‘llamoqda. 2016 yilda Butun jahon banki dunyodagi raqamli iqtisodiyotning ahvoli haqida ilk marta ma’ruza e’lon qildi. Asosan raqamli iqtisodiyotni rivojlanishining asosiy elementi sifatida internet banking , elektron tijorat, elektron to‘lovlar, internet reklama va shu bilan birga, internet o‘yinlari ko‘riladi. Axborot texnologiyalarini rivojlanishi va tadbiriq qilinishi evaziga kundalik hayotimizda juda ko‘plab qulayliklar paydo bo‘lmoqda. Raqamli iqtisodiyotga bo‘lgan qiziqish jamiyat va iqtisodiyotda ro‘y bergan jiddiy o‘zgarishlar tufayli sezilarli darajada o‘sdi. Zamonaviy texnologiyalar va platformalar, mijozlar, hamkorlar va davlat tashkilotlari bilan shaxsiy muloqotni minimallashtirish hisobiga korxonalar va jismoniy shaxslarga xarajatlarni qisqartirishga yordam berdi, shuningdek, o‘zaro muloqotni yanada tez va oson yo‘lga qo‘yishga imkoniyat yaratdi. Natijada tarmoq resurslariga asoslangan, raqamli yoki elektron iqtisodiyot paydo bo‘ldi.

Raqamli iqtisodiyotning qulaylik va foydali tomonlari:

- To‘lovlar uchun xarajatlar kamayadi (masalan, bankka borish uchun yo‘lkira va boshqa resurslar tejaladi)
- Tovarlar va xizmatlar haqida ko‘proq va tezroq ma’lumot olinadi.
- Raqamli dunyodagi tovar va xizmatlarning jahon bozoriga chiqish imkoniyatlari katta.
- Fidbek (iste’molchi fikri)ni tez olish hisobiga tovar va xizmatlar jadal takomillashtiriladi.
- Tezroq, sifatliroq, qulayroq.

Bunga misol tariqada raqamli platformalarning rivojlanish sohasidagi yorqin misollardan biri sifatida “Alibaba” elektron savdo tizimiga ega bo‘lgan Xitoy kompaniyasini keltirib o‘tish mumkin. Undan foydalanish tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ma’lumotlar to‘plash jarayonida iqtisodiyotning turli sektorlariga ekspansiya uchun o‘ta raqobatli ustunliklar yaratiladi. “Alibaba” bu – oddiygina raqamli platforma emas, balki platformalar ekotizimidir. Bunday ilovalar hozirgi kunda O‘zbekistonda ham rivojlanib bormoqda. Xususan, “Uzum market”, “Zoodmall”, “Korzinka”, “Avto e’lon”, “Olx” kabi onlayn savdo-sotiq ilovalarini ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishiga to‘sqinlik qiladigan omillar mavjud. Ularga quydagilarni aytishimiz mumkin:

- internet tezligini pastligi va uni sifatsizligi;
- axborot texnologiyalari sohasida qonunchilikning zamondan orqada qolganligi;

- fuqarolarda kompyuter savodxonligining o'ta pastligi;
- ko'plab sohalardagi monopoliya;
- axborot madaniyati, axborot gigiyenasi pastligi;
- axborot texnologiyalari xavfsizligi yaxshi emasligi;
- axborot texnologiyalari bo'yicha mutaxassislarning yetishmasligi yoki ularni boshqa mamlakatlarga ketib qolishi;
- boshqaruv organlarida sohani tushunadigan mutaxassislarning kamligi yoki(ba'zilarida) ularning umuman yo'qligi;

So'nggi o'n yillikda butun dunyo bo'ylab raqamli ma'lumotlarga asoslangan biznes modellaridan foydalangan holda ko'plab raqamli platformalar paydo bo'ldi va ular mavjud sanoat tarmoqlari o'rnini egalladi. Platformalarning ustunligi shundaki, bozor kapitallashuvi bo'yicha dunyodagi yetakchi sakkizta kompaniyaning yettitasi platformaga asoslangan biznes modellaridan foydalanishadi.

Raqamli iqtisodiyot insonlarning turmush darajasini sezilarli darajada oshiradi, bu uning asosiy foydasidir.

Raqamli iqtisodiyot korrupsiya va "qora iqtisodiyot"ning asosiy kushandasidir. Chunki, raqamlar hamma narsani muhrlaydi, xotirada saqlaydi, kerak paytda ma'lumotlarni tez taqdim etadi. Bunday sharoitda biron ma'lumotni yashirish, yashirin bitimlar tuzish, u yoki bu faoliyat haqida to'liq axborot bermaslikning iloji yo'q, kompyuter hammasini namoyon qilib qo'yadi. Ma'lumotlar ko'pligi va tizimliliği yolg'on va qing'ir ishlarga yo'l bermaydi, chunki tizimni aldash imkonsiz. Natijada "iflos pullarni" yuvish, mablag'larni o'g'irlash, samarasiz va maqsadsiz sarflash, oshirib yo yashirib ko'rsatish imkoni qolmaydi. Bu esa iqtisodiyotga legal mablag'lar oqimini oshiradi, soliqlar o'z vaqtida va to'g'ri to'lanadi, byudjet taqsimoti ochiq bo'ladi, ijtimoiy sohaga yo'naltirilgan mablag'lar o'g'irlanmaydi, maktablar, kasalxonalar, yo'llarga ajratilgan pullar to'liq yetib boradi va hokazo.

Davlatning raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yo'lini tanlaganligi axborot texnologiyalari sohasida va umuman, elektron hujjatlar aylanmasi sohasida yangi yo'nalishlar ochib beradi. "Raqamli texnologiyalar" tomon burilishga butun jahon internet tarmog'i va sifatli aloqaning rivojlanishi sababchi bo'ldi.

Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida ishlab chiqarish jarayoniga innovatsiyalarni, zamonaviy axborot texnologiyalarni joriy etish iqtisodiyotning yangi bilimga yo'naltirilgan tarmoqlarini paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Iqtisodiyotning innovatsion sektorini, shuningdek "raqamli tadbirkorlikni" shakllanishi va rivojlanishi ishlab chiqaruvchilarni raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatini yaratadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida "raqamli tadbirkorlik" aloxida ahamiyatga ega bo'lib, unda tadbirkorlik faoliyatida mukammal innovatsion qarorlarni qabul qilish muhimdir.

O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni shakllantirish jarayonida "raqamli tadbirkorlikni" rivojlantirish innovatsion jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir. Inno- vatsiya –yangilik kiritish ularni turli soha, tarmoqlarda qo'llashdir. Mamlakatni jadal innovatsion rivojlantirish uchun ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash jarayonlariga ilmiy-amaliy tadqiqotlar natijalarini va nou-xau ishlanmalarni keng joriy etish, shuningdek ilmiy muassasalar va real iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari o'rtasida hamkorlikni o'rnatish zarurdir.

Xulosa va takliflar

Masalan, xaridorga poyafzal kerak. Uni bozorga tushib o'zi bevosita tanlasa va naqd pulga sotib olsa, bu an'anaviy iqtisod. Telegramdagi biron savdo boti orqali o'ziga ma'qul tovarni tanlab, tovar egasiga pulni elektron to'lov tizimi orqali to'lash va tovarni yetkazib berish xizmati orqali olish - raqamli iqtisodiyot deyiladi. Bu masalani eng sodda maishiy misol orqali tushuntirishdir. Aslida, hammamiz allaqachon raqamli iqtisodiyot ichidamiz, uning qulayliklaridan foydalanamiz. Masalan, oyliklarimiz plastik kartalarga tushadi, elektron to'lov orqali kommunal xizmatlar, telefon, internet va boshqa mahsulot va xizmatlarga to'lov qilamiz, elektron tarzda soliq deklaratsiyasi topshiramiz, kartadan kartaga pul uzatamiz, uyga taom buyurtma qilamiz va hokazo. Yuqorida keltirilgan muommolar bosqicha-bosqich, tizimli, dunyo tajribasidan kelib chiqib hal qilinsa, O'zbekiston ham bimalol raqamli iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda biri bo'la oladi. Raqamli iqtisodiyot deganda, faqatgina Blokcheyn (Blockchain) texnologiyasini va ulardan xalqaro moliya bozorlarida foydalanish masalalarini yoki kriptovalyutalarni tushunish kerak emas. Raqamli iqtisodiyot (Digital Economy) deganda, raqamli kommunikatsiyalar, IT yordamida olib boriladigan iqtisodiyot tushuniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi.
2. Kelly K. New Rules for the New Economy: 10 radical strategies for a connected world / K. Kelly. – New York: Viking, 1998.
3. Xaydarov B., Saitov S. Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va afzalliklari //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 634-635.
4. Xaydarov B. X., Saitov S. A. RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI AMALIY AHAMIYATI VA XORIJIY TAJRIBA //Academic research in educational sciences. – 2022. – T. 3. – №. 5.–C. 151-156.
5. Xaydarov B. IMPACT OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION ON THE DIGITAL ECONOMY //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 11. – C. 163-174.
6. Tuychieva Nodira, Baxrom Xaydarov, & Quziboyev Zafar. (2022). THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF COMPETITION AND MONOPOLY IN THE ECONOMY. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 1(11), 241–245. Retrieved from <http://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/324>
7. Saitov Sirojiddin, & Achilov Azizbek. (2022). TRANSITION TO THE MARKET ECONOMY AND ITS CHARACTERISTICS IN UZBEKISTAN. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 1(11), 255–258. Retrieved from <http://www.ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/327>

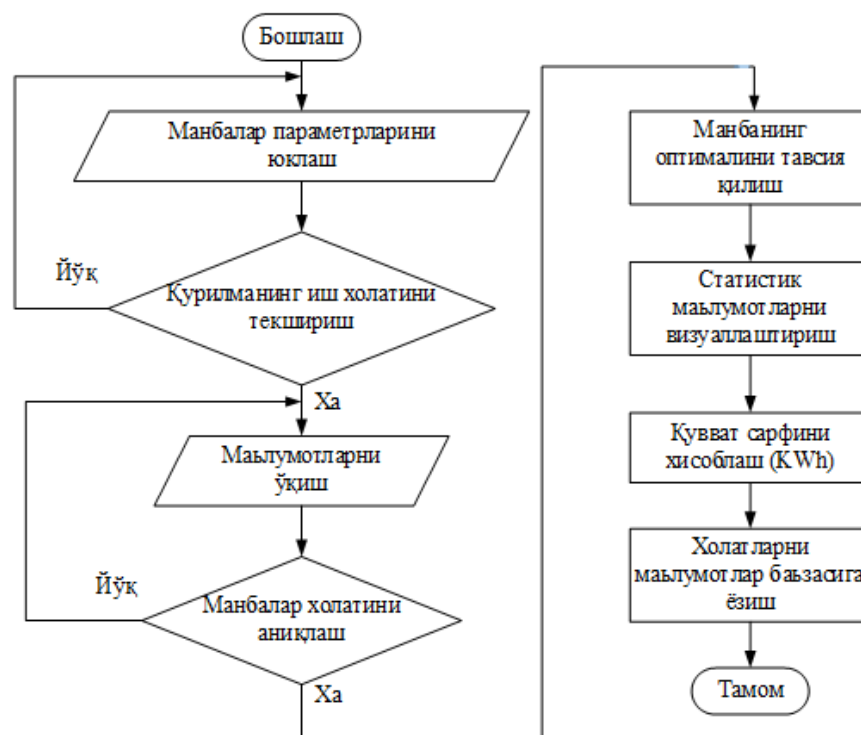
ИНФОКОММУНИКАЦИЯ ОБЪЕКТЛАРИНИНГ ЭНЕРГИЯ ТАЪМИНОТИ МАНБАЛАРИНИ МОНИТОРИНГ АЛГОРИТМЛАРИ

**Абдумаликов Акмалжон Абдухолик ўғли,
Абдурахманов Равшан Анарбаевич,
Шокирова Хайитгул Шавкат қизи**
Ўзбекистон Миллий университетининг Жиззах филиали
shokirovahayitgul@gmail.com

Аннотация: Республика фан ва технологиялари тараққиётининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, тадқиқотнинг объекти ва предмети, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари санаб ўтилган, тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти баён қилинган, тадқиқот натижаларини амалиётда қўллаш ҳолати, нашр этилган илмий ишлар, энергия таъминоти манбаларини масофадан мониторинги аппарат-дастурий мажмуасининг ишлаш алгоритми ва функционал модулларини ишлаб чиқиш маълумотлари келтирилган. Аппарат-дастурий мажмуада кечувчи жараёнлар назоратида мажмуанинг ҳар турли вазифаларини бажарувчи модуллари учун замонавий кутубхоналаридан фойдаланилган. Дастурий мажмуа Javascript дастурлаш муҳитида ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Энергия таъминоти, инфокоммуникация, IoT технологияси, функционал модуллар, Аппарат-дастурий мажмуаси

Аппарат-дастурий мажмуада кечувчи жараёнлар назоратида мажмуанинг ҳар турли вазифаларини бажарувчи модуллари учун замонавий кутубхоналаридан фойдаланилган. Дастурий мажмуа Javascript дастурлаш муҳитида ишлаб чиқилган. Дастурий мажмуада йил, ой, куннинг турли вақтларида энергия таъминоти манбаларидан келаётган ахборотлар ҳар 5 минутда алоҳида саҳифада ва белгиланган ҳудудлар кесимида акс эттирилади. Бундан ташқари энергия манбаларининг электр энергия ишлаб чиқариши ҳамда истеъмол қилинган ўзгарувчан ва ўзгармас тоқларни мониторинг ҳолатини кўрсатувчи графиклар шаклантириб берилади. Мазкур аппарат-дастурий мажмуа яратилган алгоритм асосида шакллантирилган ва унга интернет браузерларидан манзил орқали мурожаатларни амалга ошириш ва энергия таъминоти манбалари ҳолатини масофадан доимий мониторинг қилиш имконияти мавжуд (1-расм).

1-расм. Инфокоммуникация объектларини энергия таъминоти манбаларини масофадан мониторинги аппарат-дастурий мажмуасининг ишлаш алгоритми

Инфокоммуникация объектларининг энергия таъминоти манбаларини мониторинг аппарат-дастурий мажмуасининг афзалликларидан бири унинг функционал модуллар шаклида ишлаб чиқилганлигидир.

Функционал модуллар учта сатҳдан ташкил топган бўлиб, улар манбалардан келадиган аналог кўринишдаги сигналларни қабул қилиш, ахборотларни қайта ишлаш ва маълумотларни узатиш модулларидир.

Модуллар манбалар иш ҳолатини ҳудудлар кесимида жойлашган инфокоммуникация объектлари энергия таъминоти манбалари ишлаб чиқарган энергия қуввати ва сарфи ҳақидаги маълумотларни доимий мониторинг қилиб боровчи web интерфейс ҳамда мобил иловадан ташкил топган.

Инфокоммуникация объектларининг энергия таъминоти манбаларини доимий мониторинги учун мўлжалланган аппарат-дастурий мажмуа ўзаро боғланганлиги асосланган функционал модуллари кўринишида шакллантирилган.

Аппарат-дастурий мажмуанинг функционал модулларининг аппарат таркибига сигналларни қайта ишлаш ва электр энергия манбаларидан олинган маълумотларни сигнал узатиш қурилмаси ёрдамида узок масофаларда жойлашган назорат ва бошқарув объектларига яъни серверларга юборишга мўлжалланган комплекс воситалар мажмуи киради (2-расм).

2-расм. Энергия таъминоти манбалари мониторинги аппарат-дастурий мажмуасининг функционал модуллари

Электр энергия истеъмолчиларини электр энергия катталикларидан бўлган кучланишлар ва тоқлар билан таъминлашда узлуксиз ва сифатли электр энергия ишлаб чиқарувчи қурилмалар ва уларни доимий мониторингини таъминловчи воситаларга бўлган талаблар жуда юқори бўлмоқда.

Яратилган алгоритмлар ҳамда аппарат –дастурий мажмуанинг ташкил этувчи функционал модуллари асосида электр энергия манбаларини масофадан мониторинги учун IoT технологиясига асосланган архитектураси ишлаб чиқилган ва амалиётган тақдим этилган. Ишлаб чиқилган инфокоммуникация объектлари энергия таъминоти манбалари масофадан мониторинги аппарат-дастурий мажмуаси IoT технологияси асосида юқори даражада шакллантирилган. Масофадан мониторинг учун мўлжалланган дастурий мажмуа, унинг алгоритми ҳамда манбаларнинг масофадан мониторинги аппарат-дастурий мажмуасининг функционал модуллари тегишли асосда рўйхатдан ўтказилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдумаликов А.А. Ҳисоблаш ва инфокоммуникация мажмуаларининг энергия таъминоти қурилмаларини масофадан мониторинг қилиш алгоритмлари ва аппарат-дастурий мажмуаси // «Avtomatlashtirilgan elektr mexanik va elektr texnologik tizimlarning energiya samaradorligini oshirishning dolzarb masalalari» Xalqaro ilmiy-texnik anjumaning ma’ruzalar to’plami. II qism Toshkent-2022. –В. 274-277

2. Абдумаликов А.А., Сиддиқов И.Х. Ҳисоблаш ва инфокоммуникация қурилмаларининг энергия таъминотини мониторинги аппарат-дастурий

воситалари // «Avtomatlashtirilgan elektr mexanik va elektr texnologik tizimlarning energiya samaradorligini oshirishning dolzarb masalalari» Xalqaro ilmiy-texnik anjumaning ma’ruzalar to’plami. Toshkent-2022. –B. 298-302

3. Сиддиков И.Х., Абдуллаева С.М., Максудов М.Т., Абдумаликов А.А. Қайта тикланувчан энергия манбаларининг тоқларини мониторинги ва бошқарув сигналига ўзгартириш датчикларининг статик тавсифлари // “Иқтисодийётнинг тармоқларини инновацион ривожланишида ахборот-коммуникация технологияларининг аҳамияти” Республика илмий-техник анжуманининг маърузалар тўплами. Тошкент - 2020. – Р. 50-53

4. Сиддиков И.Х., Мирзаев Н.Н., Абубакиров А.Б., Анарбоев М.А., Абдумаликов А.А. Электр энергиясини узатиш ва тақсимлашда релели ҳимояси ва автоматикасини модернизация қилиш орқали энергия самарадорликка эришиш. // Республиканская научно-техническая конференция, “Современные тенденции совершенствования систем контроля и управления технологическими процессами и производствами”. Ташкент-2019 г. - С. 174-179.

5. Сиддиков И.Х., Абубакиров А.Б., Утемисов А.Д., Абдумаликов А.А. Қайта тикланувчан энергия манбали электр таъминоти тизимларида реактив қуввати манбаларининг кўп фазали тоқларини кучланишга ўзгартириш датчикларини моделлаштириш // Республиканская научно-техническая конференция, "Современные тенденции совершенствования систем контроля и управления технологическими процессами и производствами". Ташкент-2019 г. - С. 192-194

6. Неъматова Н.Ғ., Абдумаликов А.А. Development of smart grid elements for optimizing regional network modes // O'zbekiston Respublikasi Prezidentining beshta muhim tashabbuslariga bag'ishlangan "5T" yoshlar forumi doirasidagi ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Samarqand-2019. –B. 236-241.

7. Сиддиков И.Х., Лежина Ю.А., Хонтўраев И.М., Максудов М.Т., Абдумаликов А.А. Исследование показателей надежности и вероятности работоспособности датчиков контроля и управления энергопотреблением // Инженерно-строительный вестник Прикаспия: научно-технический журнал. Астрахань: ГАОУ АО ВО “АГАСУ”, 2020. № 1(31). -С. 74-78

8. Сиддиков И.Х., Абдумаликов А.А., Сиддиков О.И. “Қайта тикланувчан ва анъанавий электр энергия манбаларни назорат ва бошқарувининг сигналларини IoT технологияси асосида оптималлаштириш дастурий таъминоти” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 10164. 09.02.2021

9. Сиддиков И.Х., Абдумаликов А.А., Хамроқулов Б.А., Мақсудов М.Т., Анарбоев М.А., Хонтўраев И.М. “Тарқалган параметрли уч фазали учта сезиш элементли ўзгартгичларнинг динамик тавсифларини тадқиқоти дастурий таъминоти” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 07500. 08.01.2020

10. Сиддиков И.Х., Абдумаликов А.А., Абубакиров А.Б., Хонтўраев И.М., Мирзоев Н.Н. “Токни ўзгартириш учун мўлжалланган қурилмаларда энергия ва сигналларнинг ўзгариш жараёнларини тадқиқ этиш учун дастурий таъминот” //

Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги,
№ DGU 07860. 10.03.2020

11. Сиддиқов И.Х., Абдумаликов А.А., Мирзоев Н.Н., Шодиев З.О., Мақсудов М.Т., “Энергия самарадорлигини назорат ва бошқаришнинг автоматлаштирилган дастурий-ахборот таъминоти” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 07874. 10.03.2020

12. Сиддиқов И.Х., Абдумаликов А.А., Мирзоев Н.Н., Амунова Н.Ю., Мақсудов М.Т., Хонтўраев И.М. “Энергия самарадорликни назорат ва бошқаруви элементларини ишончлилиқ ва иш ҳолатларининг кўрсаткичларини тадқиқ этиш дастурий таъминоти” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 08003. 27.03.2020.

13. Сиддиқов И.Х., Абдумаликов А.А., Амунова Н.Ю., Ҳамроқулов Б.А., Мирхайдаров М.М., Нажматдинов К.М. “Кўп ўлчовли назорат ва бошқарув сигналларининг ўзгартириш жараёнларини тадқиқоти учун дастурий таъминот” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 08803. 17.08.2020

14. Сиддиқов И.Х., Абдумаликов А.А., Собиров М.А., Мақсудов М.Т., Абубакиров А.Б., Анарбоев М.А. “Тарқалган параметрли уч фазали учта сезиш элементли ўзгартгичларнинг статик тавсифларини тадқиқоти дастурий таъминоти” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 07373. 19.12.2019

15. Сиддиқов И.Х., Абдумаликов А.А., Ҳасанов Ҳ.С., Собиров М.А., Мақсудов М.Т., Мирзоев Н.Н. “Электрэнергия таъминоти тизимларида реактив қувват истеъмоли кўрсаткичларини ҳисоблаш дастурий таъминоти” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 07687. 07.02.2020

16. Siddikov I.X., Mirzoyev N.N., Siddikov O.I., Xoliqberdiyev M.Q., Sayfudinov A.A. “Energiya kattaliklarini boshqarish va nazorat qilish uchun yoqilg'i energetik resurslarni tonna shartli yoqilg'iga o'zgartirish mobil ilovasi” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 13811. 21.12.2021

17. Siddikov I.X., Yalg'ashov A.I., Siddikov O.I., Baltabayev D.M. “Энергия самарадорлигини назорат ва бошқаришнинг ахборот дастурий таъминоти” // Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлиги, № DGU 14198. 14.01.2022

RFID BASED ATTENDANCE SYSTEM: IMPLEMENTATION AND BENEFITS

Sherbaev Javokhir Ravshan ugli

Jizzakh branch of National University of Uzbekistan, Grad Student

Annotation: Radio Frequency Identification (RFID) technology has emerged as a powerful tool for businesses, institutions, and organizations to streamline and

automate various processes. One of these applications is an RFID-based attendance system, which has the potential to revolutionize the way attendance is recorded and monitored. This paper delves into the details of RFID technology, its benefits, and how an RFID-based attendance system can be implemented effectively.

Keywords: RFID tags, RFID reader.

RFID Technology: A Brief Overview RFID technology operates by using electromagnetic fields to identify and track tags attached to objects automatically. These tags store electronically encoded information, which can be read by an RFID reader. The technology comprises three main components: RFID tags, RFID readers, and a software or middleware to process the data. RFID tags can be either passive, active, or semi-passive. Passive tags are powered by the energy from the reader's electromagnetic field, while active and semi-passive tags have their power source. The choice of tag type depends on the specific requirements and budget of the system.

Benefits of RFID-Based Attendance Systems

Efficiency and Time-saving: Manual attendance recording is a time-consuming process and prone to errors. RFID-based attendance systems can significantly reduce the time required to take attendance and eliminate the risk of human errors.

Real-time Data: RFID technology allows for real-time data collection and monitoring. This enables organizations to track and analyze attendance data as it is recorded, making it easier to identify trends, inconsistencies, and potential issues.

Security and Authentication: RFID tags are difficult to duplicate, which enhances the security of the system. Additionally, an RFID-based attendance system can be integrated with access control systems to provide a higher level of security and control.

Cost-effective: RFID systems can be relatively inexpensive to set up, particularly if using passive tags. Over time, the reduced labor costs and increased efficiency can lead to a significant return on investment.

Scalability: RFID technology can be easily scaled up or down to meet the needs of different organizations. This makes it an ideal solution for businesses and institutions of various sizes.

Implementation of RFID-Based Attendance System

Planning: Before implementing an RFID-based attendance system, organizations must identify their specific requirements and objectives. This includes selecting the type of RFID tag, the number of readers required, the layout of the system, and any software or middleware necessary for data processing.

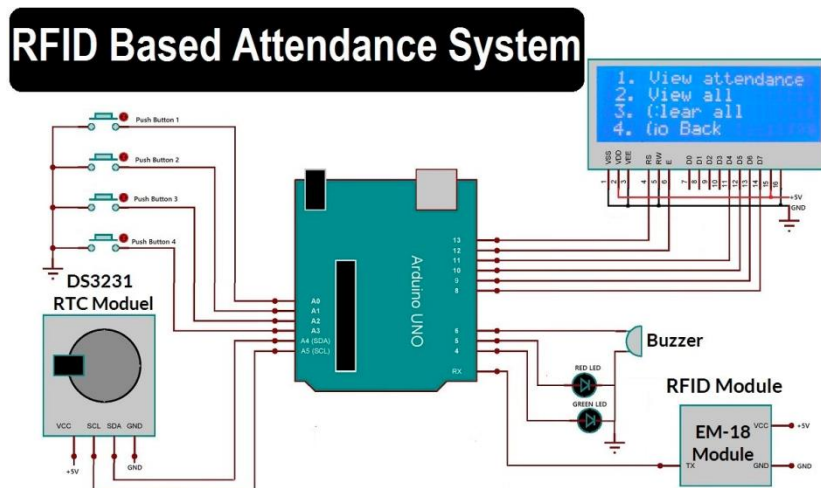
RFID Tag Selection: Based on the application requirements and budget, organizations should choose an appropriate RFID tag type. Passive tags are typically cheaper and more suitable for smaller-scale systems, while active or semi-passive tags may be more appropriate for larger or more complex applications.

System Integration: The RFID-based attendance system needs to be integrated with existing infrastructure, such as databases, human resources systems, and access control systems. This integration ensures seamless data transfer and enhanced functionality.

Installation: RFID readers should be strategically placed at entry and exit points or other designated areas to capture attendance data effectively. This may require the installation of additional hardware or infrastructure.

Testing and Deployment: Before deploying the RFID-based attendance system, organizations should thoroughly test it to ensure that it is functioning correctly and meeting the intended objectives. Once testing is complete, the system can be rolled out to users, with necessary training provided to help them adapt to the new technology.

Maintenance and Upgrades: Regular maintenance and updates are crucial to ensuring the long-term success of an RFID-based attendance system. This includes monitoring the system's performance, addressing any issues that arise, and updating hardware and software as needed.

References:

1. Finkenzeller, K. (2010). RFID Handbook: Fundamentals and Applications in Contactless Smart Cards, Radio Frequency Identification and Near-Field Communication. John Wiley & Sons.
2. Bolic, M., Simplot-Ryl, D., & Stojmenovic, I. (Eds.). (2006). RFID Systems: Research Trends and Challenges. John Wiley & Sons.
3. Want, R. (2006). An Introduction to RFID Technology. IEEE Pervasive

Computing, 5(1), 25-33.

4. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

5. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

6. УХ Мингбоев. Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии" // Молодой ученый, 1249-1252.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH – DOLZARB MUAMMO SIFATIDA

Saidahmedova Dilafruz Saidbaxromovna,

G'oyibnazarova Shaxnoza

Jizzax Politehnika Instituti,

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti

77.angel.88@inbox.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli tadbirkorlik va raqamli kompetensiya tushunchalarining mohiyati yoritib berilgan. Shuningdek, raqamli tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zaruriy ko'nikmalar tahlil qilingan va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisod, axborot texnologiyalari, raqamli tadbirkorlik, raqamli platforma, kompetensiya, raqamli kompetensiya, internet biznes, elektron tijorat.

"Osiyo rivojlanish istiqbollari"ning (ORI) (Asian Development Outlook) 2022 yilgi nashriga qo'shimchada e'lon qilingan Raqamli tadbirkorlik tizimlarining global indeksiga ko'ra, Singapur dunyodagi eng yaxshi raqamli muhit va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash tizimiga ega. Ro'yxatdagi 113 ta davlat orasida AQSh ikkinchi va Shvetsiya uchinchi o'rinni egalladi. Ammo ro'yxatga kiritilgan 21 ta rivojlanayotgan Osiyo davlatidan 17 tasi reytingning quyi pog'onasida joylashgan bo'lib, bu ularning ko'pchiligi uchun raqamli tadbirkorlikni rivojlantirish zarurati mavjud ekanligidan dalolat beradi.

Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda ham iqtisodiy-ijtimoiy hayotning barcha sohalariga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish eng ustuvor vazifaga aylangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 apreldagi "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida 2023 yilga borib raqamli iqtisodiyotning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 2, ushbu sohadagi xizmatlar hajmini 3 baravar oshirish vazifasi qo'yilgan.

Biroq, ta’kidlash joizki, respublikamiz miqyosida iqtisodiyotni raqamlashtirish bo’yicha hali bir qator muammolar mavjud.

Respublikamizda axborot texnologiyalaridan foydalanishning mavjud holatini quyidagi 1-jadvalda ko’rish mumkin:

1-jadval. Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohalarida yaratilgan yalpi qo’shilgan qiymatning YaIMdagi ulushi (YaQQga nisbatan % da)

Ko’rsatkichlar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sektori	1,9	2,1	2,3	2,1	1,8	2,0	2,6
Axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sektori	1,8	2,0	2,1	1,9	1,6	1,7	1,8
AKT ishlab chiqarish	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
AKT savdosi	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1
AKT xizmatlari	1,6	1,8	1,9	1,7	1,4	1,5	1,6
Kontent sektori va ommaviy axborot vositalari	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Elektron tijorat			0,0	0,0	0,1	0,1	0,6

Bu yerda elektron tijorat axborot tizimlaridan foydalangan holda tuzilgan shartnomalar bo’yicha, shu jumladan, oferta usulida, birja va auksionlar orqali hamda boshqa elektron savdo maydonlari yordamida mahsulot (tovarlar, ishlar va xizmatlar) sotishni o’z ichiga oladi.

Shuningdek, Jizzax viloyatida hududlarni raqamli rivojlanish holatini alohida ko’rsatkichlar bo’yicha tahlil qilinganda, Jizzax shahri yuqori natijalarni ko’rsatgan holda, Forish tumanida past natijalar qayd etilgan (2-jadval).

2-jadval. Jizzax viloyati raqamli rivojlanish darajasini reytingli baholash natijalari

Shahar va tuman nomi	Raqamli rivojlanish reyting darajasi 100 ball	Telekommunikatsiya infratuzilmasi 35 ball	Raqamli iqtisodiyot 25 ball	Raqamli ijtimoiy texnologiyalar 20 ball	Raqamli ta’lim 20 ball
Jizzax shahri	88,5	31,9	21,0	17,9	17,6
Zarbdor tumani	73,3	32,7	13,1	14,9	12,5
Mirzacho’l tumani	64,5	34,2	12,4	13,0	5,0
Do’stlik tumani	59,7	31,4	10,1	12,1	6,1
Yangiobod tumani	58,1	26,1	11,3	11,7	9,1

Paxtakor tumani	55,3	19,2	15,8	12,5	7,9
Baxmal tumani	52,0	23,5	11,8	9,1	7,6
Arnasoy tumani	51,7	24,7	9,5	9,2	8,4
Zomin tumani	50,9	25,1	9,1	5,3	11,4
Zafarobod tumani	49,7	26,8	6,6	11,1	5,2
Sh.Rashidov tumani	49,2	22,3	10,7	7,4	8,8
G'allaorol tumani	37,9	16,7	7,9	8,0	5,3
Forish tumani	35,4	7,3	13,9	9,1	5,1

Respublikamizning har bir xududida raqamli texnologiyalarni yanada rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruvi va iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy etish hamda ular yordamida insonlarning og'irini yengil qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Jumladan, aholining og'irini yengil qilish maqsadida Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida elektron xizmatlar soni 1,2 barobarga, uning mobil ilovasida esa 1,5 barobarga oshirilishi evaziga yil boshidan xizmatlardan jami 11.5 mln marotaba foydalanishga erishildi. 2022-yilgi xalqaro reytinglarda O'zbekistonning raqamlashtirish bo'yicha o'zni sezilarli darajada ko'tarildi. Xususan, Jahon bankining "GovTech Enablers" indeksiga muvofiq, raqamli ko'nikmalar va davlat xizmatlaridagi innovatsiyalar bo'yicha mamlakatimiz 2020-yilga nisbatan 65 pog'ona yuqoriladi. "GovTech Maturity Index" natijalariga ko'ra, hukumat va davlat xizmatlari sektori bo'yicha esa 37 pog'ona yuqorilab, 198 mamlakat ichida raqamli transformatsiya sohasida yetakchi mamlakatlarning "A" guruhiga kirdi.

Iqtisodiyot tarmoqlariga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish nafaqat davlat va jamiyat boshqaruvini takomillashtiradi, balki raqamli tadbirkorlikni rivojlantirish uchun keng qulayliklar yaratadi. Respublikamizda raqamli iqtisodiyotni joriy etishning dolzarb masalalari va ijtimoiy-iqtisodiyotga ta'sirini o'lchash bilan bog'liq tadqiqotlar S.S.Gulyamov, K.X.Abdurahmonov, R.H.Ayupov, O.M.Abdullayev, G.R.Baltabayeva, O.Umarov va mamlakatimizning boshqa ko'plab yetakchi iqtisodchi olimlari tomonidan olib borilgan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari V.Yu. Pestov, B.G. Preobrajenskiy, N.A. Serebryakova, T.O. Tolstix kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topgan. Biroq, mamlakatimizda raqamli tadbirkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-uslubiy asoslari shakllantirish hamda tadbirkorlik sub'yektlarining raqamli kompetensiyasini oshirish masalalari hali o'z yechimini topmagan.

Raqamli tadbirkorlik - bu tadbirkorlik faoliyatining zamonaviy shakli bo'lib, u o'z faoliyatida raqamli texnologiyalardan, ya'ni internet, mobil texnologiyalar va raqamli platformalar kabilardan unumli foydalanishi bilan farq qiladi. Boshqacha qilib aytganda, raqamli tadbirkorlik jismoniy yoki yuridik shaxslar tomonidan yaratadigan va boshqariladigan onlayn biznes demakdir. Shu nuqtai nazardan, tadbirkorlik sub'yektlarining raqamli kompetensiyasiga veb-saytlarni ishlab chiqish, biznesni avtomatlashtirish, Internetda reklama qilish kabi ko'nikmalarni kiritish mumkin.

Raqamli texnologiyalarni tadbirkorlik sohasida joriy etish tovarlar va xizmatlar sifatini yaxshilashga yordam beradi, shuningdek, biznesni yuritish jarayonini osonlashtiradi. Ushbu sohani raqamlashtirish pudratchilar va buyurtmachilar bilan shartnomalar tuzishni, xodimlarni jalb qilishni va shartnomalarning bajarilishini nazorat qilishni osonlashtiradi. Suningdek, raqamli texnologiyalar marketing faoliyatini yanada samarali olib borishga, ayni paytda talab qilinadigan tovar va xizmatlarni tanlashga yordam beradi. Biroq, O'zbekistonda biznes jarayonlarini boshqarishda raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasini hozircha yuqori deb bo'lmaydi. Bunda asosiy muammo axborot texnologiyalarining yetishmasligida emas, balki inson omilida, chunki tadbirkorlarimiz raqamli texnologiyalardan foydalanishga hali to'liq tayyor emas. Shuni ta'kidlash joizki, shiddatli o'zgarishlar va islohotlar davrida tadbirkorlar internet tarmog'iga ulanmasdan, ya'ni raqamli texnologiyalardan foydalanmasdan turib biznesni rivojlantirishi mushkul. Bu o'z navbatida, mamlakatimizda tadbirkorlik sub'yektlarining raqamli kompetensiyasini rivojlantirish zaruriyatini kun tartibiga qo'yadi.

Zamonaviy sharoitlarda tadbirkorlik kompetensiyasining muhim elementlariga quyidagilar kiritiladi:

- korporativ kompetensiyalar korxona qadriyatlaridan kelib chiqqan holda shakllanib, xodimlarga munosabati, mijozlarga e'tibor, sodiqlik, kasbiy rivojlanish kabilarda namoyon bo'ladi;

- boshqaruv kompetensiyalari strategik fikrlash, yetakchilik, rejalashtirish va tashkil etish kabilarda biznes maqsadlariga erishish uchun zarur hisoblanadi;

- kasbiy kompetensiyalar tadbirkorlik faoliyati sohasidagi muammolarni hal etish, kutilmagan vaziyatlarda innovatsion fikrlash imkonini beradi;

- raqamli kompetensiyalar har xil turdagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda professional, ijtimoiy, shaxsiy xarakterdagi muammolarni samarali hal qilish ko'nikmalarining mavjudligi bilan belgilanadi.

Raqamli tadbirkorlikning rivojlanishi mamlakatda raqamli iqtisodiyot infratuzilmasining tuzilishi va axborot xavfsizligining ta'minlanganligi bilan, shuningdek, ta'lim tizimida kadrlarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirishning mavjud holati bilan bevosita bog'liq. Chunki, iqtisodiyotga raqamli texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirish bozorlarni o'zgartirishga olib keladi, bu o'z navbatida, tadbirkorlardan o'z biznes modellarini qayta ko'rib chiqishlarini va biznesni rivojlantirishning yangi istiqbollarini aniqlab olishni talab qiladi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan 120 dan ortiq oliy o'quv yurtlarida raqamli iqtisodiyot o'quv modulining joriy etilishi va biznes inkubator markazlarining ishga tushirilganligi yuqoridagi muammoning yechimi sari yo'l ochadi. Respublikamizda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va ularga axborot maslahat

ko'rsatishga xizmat qiluvchi infratuzilmalar tomonidan har bir viloyat kesimida tadbirkorlarning raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinishi va shu asosida tegishli o'quv kurslari tashkil etish chora tadbirini belgilash maqsadga muvofiq. Bunda O'zbekiston sharoitida raqamli tadbirkorlikni rivojlantirish uchun talab qiladigan kompetensiyalarni aniqlab olish va tanlangan kompetensiyalarni rivojlantirishning batafsil tashkiliy-metodik rejasini ishlab chiqish qo'yilgan maqsadga erishishga yordam beradi. Chunki, tadbirkorlik sub'yektlarning raqamli kompetensiyasining rivojlanganligi mamlakat iqtisodiyotini raqamlashtirish jarayoniga sezilarli hissa qo'shadi.

Zamonaviy tadbirkorlik sub'yektlarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish uchun muhim ko'nikmalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- Faoliyat jarayonida Microsoft Office dasturlar paketidan erkin foydalanish;
- Biznes boshqaruvida CRM (mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish) va ERP(korxona resurslarini rejalashtirish) tizimlarini joriy etish, axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish;
- Internet orqali biznes yuritish, biznes saytlarni ishlab chiqish va boshqarish;
- Xaridlarni tashkil etish va o'tkazish uchun elektron platformalardan foydalanish.
- Raqamli axborot muhitida dasturiy mahsulotlardan foydalanish va h.o.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, raqamli tadbirkorlikni rivojlantirish mijozlar, hamkorlar va davlat tashkilotlari o'rtasida biznes jarayonlarini zamonaviy texnologiyalar va raqamli platformalardan foydalanib amalga oshirilishi boshqaruv xarajatlarini qisqarishiga, shuningdek, o'zaro muloqotni tez va oson yo'lga qo'yilishiga, zamonaviy biznes modellarining innovatsion shakllarini rivojlanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. R.H. Ayupov. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratda yangi texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2020, 554 bet
2. Рахмонов Л.Т. Рақамли иқтисодиётни ривожлантиришнинг иқтисодий ўсишга таъсири. 08.00.16. – Рақамли иқтисодиёт ва халқаро рақамли интеграция. 08.00.02. – Макроиқтисодиёт. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси автореферати.Т.:2020 й, 62 б.
3. Саидахмедова, Д., & Норбоева, Д. (2021). Ўзбекистонда стартап экотизимини шакллантиришда инновацион муҳитнинг аҳамияти. Збірник наукових праць SCIENTIA.
4. Saidbaxromovna, S. D., & Muhabbat, X. (2022). Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik faoliyatini boshqarishga ta'sir etuvchi omillar. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 124-128.
5. Саидахмедова, Д., & Хошимова, М. Ўзбекистонда бизнес-инкубаторларни ривожлантириш долзарб муаммо сифатида. Экономика, 838-842.

TIJORAT BANKLARINING KREDIT PORTFELINI BOSHQARISH YO‘LLARI

**Arzikulov Otabek Ali o‘g‘li,
To‘ychiyev Dilshod Sharof o‘g‘li**

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti
dilshodbektuychiev@yandex.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada banklarning kredit portfeli va uni boshqarish yo‘llari va Aktivlar sifatini tasniflash, tijorat banklari tomonidan ular bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiralarni shakllantirish tizimini rivojlantirish masalalari tadqiq qilingan.

Kalit so‘zlar: bank, bank faoliyati, kredit, bankning kredit portfeli, kredit portfeli boshqarish, muammoli kredit, bank risklari, risklarni tasniflash, daromadlilik, likvidlilik, aktivlar sifatini tasniflash.

Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish hamda bank tizimini liberallashtirish sharoitida kredit operatsiyalari muhim o‘rin tutadi. Tijorat banklari kredit operatsiyalari bank daromadlarini shakllantiruvchi faoliyat bo‘lganligi sababli kredit portfeli sifat darajasi barqarorligini ta‘minlash bugungi kunda banklarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Kreditlash tijorat banklari uchun birlamchi ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyat turi hisoblanadi, chunki tijorat banklari kredit portfeli sifatining pasayishi ularning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir qiladi, ya‘ni muddati o‘tgan kreditlarning kredit qo‘yilmalari hajmidagi salmog‘ining oshishi bankning likvidligini keskin pasayishiga olib keladi. Shu sababli, tijorat banklari kredit portfeli samarali tarzda boshqarish xo‘jalik sub'ektlarining kredit mablag‘lariga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Bu borada Prezidentimizning Oliy Majlisga taqdim etgan Murojaatnomasida, “Eng yomoni, istiqbolli yirik loyihalarni belgilash va amalga oshirishda jiddiy xatoliklarga yo‘l qo‘yilgani, xorijiy kreditlar samarasiz ishlarga sarflangani iqtisodiyot rivojiga xalaqit bermoqda. Biz, avvalo, chetdan kredit va sarmoyalar olib kelish bo‘yicha samarali tizim yaratishimiz, har bir kreditni aniq ishlatishni o‘rganishimiz lozim. Bu masalada yetti o‘lchab, bir marta kesadigan, oqibatini puxta o‘ylab ish olib boradigan davr keldi” deb ta‘kidlab o‘tganlari bejiz emas. Respublikamizda iqtisodiyotni rivojlantirishga yo‘naltirilayotgan bank kreditlari xajmining oshishi, ulardan foydalanayotgan turli mulkchilik va xo‘jalik yurituvchi sub'ektlar miqdorining ko‘payishi, banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish, ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar bo‘yicha hisoblangan foizlarni o‘z vaqtida undirib olishni ta‘minlash vazifalari banklar kredit portfeli ustidan doimiy kuzatib borishni dolzarb masala ekanligini asoslab beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tijorat banklarida kredit portfeli boshqarish samaradorligini oshirish masalalari bir qator xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o‘rganilgan va kredit portfeli tushunchasini uning mohiyatiga berilgan ta‘riflarda ifodalangan. Masalan amerikalik iqtisodchilar Kris J. Barlton, Diana Mak Noton kredit portfeli - bu kreditlarni turkumlashni o‘z ichiga oladi deb ta‘riflashadi [13].

Shuningdek, N. Sokolinskaya “kredit portfeli qiska va uzoq muddatli kreditlar yig‘indisidan iborat” deb ta’riflaydi [15]. Rossiyalik mashhur iqtisodchi olim O.I.Lavrushin “kredit portfeli tushunchasi bank ishida odatda bir yoki boshqa bankning kreditlari yig‘indisi tushuniladi” deb ta’rif beradi [12]. Abalkin L.I, Panova G.S. va boshqa bir guruh iqtisodchilarning fikricha, tijorat banklarining kredit portfeli - bu kreditlarning sifat va tarkibi bo‘yicha turkumlanishidir. Bu ta’rifda, fikrimizcha kredit portfelining mohiyatini ochib berishga ijobiy yondashilgan. Ijobiyligi shundaki, ular kreditlarning sifat tarkibiga qarab ma’lum omillarni hisobga olgan holda turkumlash zarurligini ta’kidlaydilar [15]. Yana bir guruh xorijiy iqtisodchi olimlardan K.J.Braltron va D.Mak Notonlar, tijorat banklarining kredit portfeli - bu kreditlarni ma’lum belgilarga ko‘ra turkumlanishidir deb hisoblaydilar[13]. Bu ta’rifda kredit portfeli kreditning aniq shakl va xususiyatlarilariga qarab tasniflanishiga asoslanadi. O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar ham bu borada qator izlanishlarni olib borishgan, xususan, Sh.Z.Abdullaevaning fikriga ko‘ra, banklarning kredit portfeli – bu turli xil kredit risklariga asoslangan muayyan mezonlarga qarab turkumlangan kreditlar miqyosidagi bank talablarining yig‘indisidir [14]. Yuqorida ko‘rib chiqilgan ta’riflarning o‘ziga xos jihatlarini tahlil qilgan holda kredit portfeliga quyidagicha ta’rif berish mumkin deb hisoblaymiz: bankning kredit portfeli- bu bankning kredit operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur asos sanalib, bank tomonidan berilgan jami kreditlarning yig‘indisini o‘zida ifodalaydi. Shuningdek, banklar faoliyatida kredit operatsiyalari asosiy o‘rinni egallagani uchun ularning kredit portfelini to‘g‘ri tashkil qilish banklarning samarali va barqaror faoliyat ko‘rsatishi uchun imkoniyat yaratib beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Kredit operatsiyalarini olib borishda yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar banklar daromadining kamayishiga, ba’zi hollarda ularning sinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, banklarning kredit portfeli va uning sifatini nazorat qilib borish tijorat banklari samarali faoliyatining garovidir. Yuqorida o‘rganilgan holatlarga asoslanib, respublikamiz tijorat banklarida kredit portfelini boshqarish samaradorligini oshirish yo‘llari yuzasidan izlanishlar olib borilishini doimo dolzarb deb hisoblaymiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolaning nazariy va uslubiy asosi sifatida umumiy iqtisodiy adabiyot hamda ilmiy maqolalar, iqtisodchi olimlarning tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish masalalari bo‘yicha izlanishlari, olimlar va soha vakillari bilan suhbat, ularning yozma va og‘zaki fikr-mulohazalarini tahlil qilish, ekspert baholash, jarayonlarni kuzatish, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga tizimli yondashuv, muallif tajribalari bilan qiyosiy tahlil o‘tkazish orqali tegishli yo‘nalishlarda xulosa, taklif va tavsiyalar berilgan. Mavzuni o‘rganish jarayonida umumiy iqtisodiy usullar bilan bir qatorda ma’lumotlarni tizimlash bo‘yicha maxsus yondashuvlar, ya’ni taqqoslash, nazariy va amaliy materiallarni jamlash hamda tizimli tahlil kabi usullar qo‘llanilgan.

Tahlil va natijalar. Bank aktiv operatsiyalari ichida kredit asosiy o‘rinni egallaydi va bank daromadining salmoqli qismi ham aynan mazkur operatsiyalar orqali olinadi. Shu sababli bank kredit portfelining qanday shakllanishi bank faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bank kredit portfelini samarali boshqarishi uchun, eng avvalo banklarning kreditlash jarayoni to‘g‘ri tashkil qilinishi zarur. Amaldagi qonunchilikda bank kredit portfeli muntazam ravishda tahlil va audit qilinishi ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib,

bunda kredit sifatini aniqlash bilan bir qatorda kreditlash jarayonini boshqarish sifatini baholash, jumladan, tasdiqlangan kredit siyosatiga va kredit hujjatlarini rasmiylashtirish jarayonlariga, garovni rasmiylashtirish va baholash, kreditlashga doir vakolatlarni taqsimlash, qonunchilik me'yorlariga rioya qilishga muvofiqligini ta'minlashga e'tibor qaratilishi lozim. Respublikamiz bank tizimini rivojlantirish, ko'rsatilayotgan bank xizmatlarini sifati va turlarini oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ 3270 sonli qarori bilan tasdiqlangan chora-tadbirlar Dasturining ijrosi yuzasidan O'zbekiston Banklar assotsiatsiyasi tijorat banklari bilan birgalikda amaldagi bank xizmatlariga belgilangan tariflar qayta ko'rib chiqildi [10].

2020 yildan pandemiya ta'sirida tijorat banklarida muammoli kreditlarning jami kredit portfelidagi ulushi ortib bormoqda. Natijada muammoli kreditlar bo'yicha tashkil qilingan maxsus zaxiralar (sifati «substandart», «qoniqarsiz», «shubhali» va «umidsiz» deb tasniflangan aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qatishlarni qoplashga mo'ljallangan majburiy zaxiralar) ortib banklar balansiga salbiy ta'sirini o'tkazmoqda. Umumiy qilib aytganda, banklarning NPL ko'rsatkichi oshmoqda. NPL (Non-performing loans) – ingliz tilidan olingan bo'lib, kredit shartnomasi shartlari bajarilmagan bank kredit portfelidagi "harakatsiz kreditlar". Ya'ni –muammoli aktivlar (sifati «qoniqarsiz», «shubhali» va «umidsiz» deb tasniflangan aktivlar) ma'nosini anglatadi. NPL- kredit asosiy qarzi yoki unga xisoblangan foizlar to'lovlari bo'yicha 90 va undan ortiq kunga kechikkan kreditlarning qoldig'i xamda muddatida to'lanmagan qismi yig'indisining kredit portfeli summasiga nisbatidan iborat. Milliy qonunchiligimizga ko'ra, NPL - O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining 2015 yil 14 iyuldagi №2696- son bilan Adliya Vazirligi ro'yxatidan o'tgan «Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qatishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida»gi nizomga asosan muammoli aktivlar tasnifiga kiruvchi, sifati "qoniqarsiz", "shubhali" va "umidsiz" deb tasniflangan aktivlarning qoldig'idir.

Umuman olganda tijorat banklarida aktivlar sifatining tasniflanishi to'g'risida to'xtalganimizda qarzlarining o'z muddatida to'lanishiga shubha tug'dirmaydigan aktivlar sifati «standart» deb tasniflanadi. Bunda: Qarz oluvchi yuridik yoki tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxs moliyaviy jihatdan barqaror hisoblangan, yetarli miqdorda kapitalga, yuqori daromadlilik darajasiga hamda barcha mavjud majburiyatlarni, jumladan mazkur qarzni qondirish uchun yetarli pul mablag'lari oqimiga, shuningdek amalga oshirilishi mumkin bo'lgan strategik rejaga, bozorda raqobatdoshlik qobiliyatiga, yaxshi mahsulotni ishlab chiqarishga va o'z mahsuloti bo'yicha marketing rejasiga ega bo'lishi; qarz oluvchi (birgalikda qarz oluvchi) jismoniy shaxs barqaror daromad manbaiga ega hamda daromatlari bankdan olingan kredit va foizlarni to'lashga yetarli, yaxshi kredit tarixiga ega, ya'ni oldin olgan barcha kreditlari bo'yicha to'lovlarni va boshqa majburiyatlarni o'z vaqtida bajargan bo'lishi kerak. Ta'minot «yaxshi ta'minlangan» kredit mezonlariga mos kelishi lozim. Jumladan, ta'minot turlari notarial jihatdan tasdiqlangan bo'lishi (agar qonun hujjatlarida notarial tasdiqlanishi nazarda tutilgan bo'lsa), zarur hollarda, tegishli mulk bitimini ro'yxatdan o'tkazish uchun belgilangan tartibda ro'yxatga olinishi, shu

jumladan tijorat bankining garov mol-mulkiga doir huquqlari to'g'risidagi yozuv garov reestrda aks ettirilishi zarur.

Qarzdorning moliyaviy holati barqaror hisoblangan, lekin ayrim salbiy holatlar yoki tendensiyalar mavjud bo'lib, agar ular bartaraf etilmasa, moliyalashtirilgan loyihaning amalga oshishiga yoki qarzdorning aktivni o'z vaqtida to'lash qobiliyatiga nisbatan shubha paydo bo'lishi mumkin bo'lgan aktivlar sifati «substandart» deb tasniflanadi. Bunda; -moliyaviy holati yoki ta'minotni nazorat qilish borasida shubhalar bo'lsa; -kredit hujjatlarida yetarlicha axborot yoki ta'minot bo'yicha hujjatlari bo'lmasa; qarzdorning 2-son kartotekasi mavjud bo'lib, undagi to'lov hujjatlarining muddati 30 kundan oshmagan bo'lsa (faoliyati mavsumiy xususiyatga ega qarzdorlar bundan mustasno); -oxirgi 180 kun ichida aktivlarning asosiy qarzi va (yoki) foizlari bo'yicha muddati 30 kungacha kechiktirilgan bir nechta holatlar mavjud bo'lsa; -ishonchli (e'timodli) aktivlarning asosiy qarzi va foizlari bo'yicha 30 kundan oshmagan muddati o'tgan qarzdorlik mavjud bo'lsa; -ta'minlangan aktivlar bo'yicha asosiy qarz va foizlar bo'yicha 30 kundan ortiq, lekin 90 kundan oshmagan muddati o'tgan qarzdorlik mavjud bo'lsa. Tijorat banki sifati «substandart» deb tasniflangan aktivlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarz (qoldiq) summasining 10 foizi miqdorida maxsus zaxira shakllantiriladi.

Aktivlarning sifati «qoniqarsiz» deb topilgan kreditlarga; -asosiy to'lov manbalari qarz to'lash uchun yetarli bo'lmasa, ta'minotga qo'yilgan mulkni va qarz oluvchining boshqa asosiy vositalarini sotish, to'lanishi lozim bo'lgan qarzlarni uzaytirishlarni hisobga olgan holda qo'shimcha to'lov manbalarini topish talab etiladigan bo'lsa; -qarz oluvchining joriy moliyaviy holati yoki uning pul mablag'larining mo'ljallanayotgan oqimi majburiyatlarni qoplash uchun yetarli bo'lmasa; -qarz oluvchining kapitali yetarli darajada bo'lmasa; -qarzdorning 2-son kartotekasida 31 kundan ortiq, lekin 90 kundan oshmagan muddatga kechiktirilgan to'lov hujjatlari mavjud bo'lsa (faoliyati mavsumiy xususiyatga ega qarzdorlar bundan mustasno); -ushbu sohaga nisbatan tendensiya va istiqbollar barqaror bo'lmasa; -ta'minot qiymati asosiy qarz summasidan oshmagan, hych bo'lmaganda asosiy qarzning to'lanmagan summasiga teng bo'lsa (ishonchli (e'timodli) aktivlar bundan mustasno); -ishonchli (e'timodli) aktivlar bo'yicha asosiy qarz va foizlar bo'yicha 31 kundan ortiq, lekin 90 kundan oshmagan muddati o'tgan qarzdorlik mavjud bo'lsa; -ta'minlangan aktivlar bo'yicha asosiy qarz va foizlar bo'yicha 91 kundan ortiq, lekin 120 kundan oshmagan muddati o'tgan qarzdorlik mavjud bo'lsa. Tijorat banki sifati «qoniqarsiz» deb tasniflangan aktivlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarz (qoldiq) summasining 25 foizi miqdorida maxsus zaxira shakllantiriladi.

Sifati «qoniqarsiz» deb tasniflangan aktivlarga xos barcha xususiyatlarga ega bo'lib, mavjud sharoitda aktivlarning to'liq qaytarilishini shubha ostiga va kam ishonchli qilib qo'yadigan aktivlar sifati «shubhali» deb tasniflanadi. -«qoniqarsiz» aktivlarning hych bo'lmaganda birorta ko'rsatkichi, shuningdek ayrim boshqa salbiy tavsiflari mavjud bo'lsa (bozorda oson sotiladigan ta'minotning mavjud emasligi yoki ta'minlanmagan aktivlarning mavjudligi yoxud qarz oluvchining bankrot deb e'lon qilinishi); - yaqin kelajakda aktivning qisman to'lanish ehtimoli mavjud bo'lsa; - qarzdorning 2-son kartotekasida 91 kundan ortiq, lekin 180 kundan oshmagan muddatga kechiktirilgan to'lov hujjatlari mavjud bo'lsa (faoliyati mavsumiy

xususiyatga ega qarzdorlar bundan mustasno); - ishonchli (e'timodli) aktivlar bo'yicha asosiy qarz va foizlar bo'yicha 91 kundan ortiq lekin, 180 kundan oshmagan muddati o'tgan qarzdorlik mavjud bo'lsa; -ta'minlangan aktivlar bo'yicha asosiy qarz va foizlar bo'yicha 121 kundan ortiq lekin, 180 kundan oshmagan muddati o'tgan qarzdorlik mavjud bo'lsa.

Tijorat banki sifati «shubhali» deb tasniflangan aktivlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarz (qoldiq) summasining ellik foizi miqdorida maxsus zaxira shakllantirishi lozim.

Shartnomada belgilangan muddatda qaytarilmagan yoki qaytmasligidan dalolat beruvchi omillar yoki alomatlar mavjud bo'lgan hamda qaytmaydigan yoki qiymati juda pastligi tufayli hisobini balansda aktiv sifatida yuritilishi maqsadga muvofiq emas deb baholanadigan aktivlar sifati «umidsiz» deb tasniflanadi. Bunday tasniflash aktivlarda umuman hech qanday tugatiladigan qiymat mavjud emasligini bildirmaydi. Biroq, tijorat banklari o'z balanslarida bunday aktivlarning hisobini yuritishni davom ettirishlari maqsadga muvofiq emas. Tijorat banki tomonidan ta'minotga olingan mulkni sotish orqali bunday qarzdorlikni bartaraf etish yoki uni qaytarish choralari qo'llanishi lozim. - aktivlarni undirilishi sud jarayonida bo'lsa; -qarzdor va lizing oluvchidan undirilgan, garovga qo'yilgan mol-mulkka bo'lgan huquqlardan foydalanish yo'li bilan tijorat banki tomonidan balansga qabul qilingan kundan boshlab uch oy muddatda sotilmagan va bank faoliyatini kengaytirish uchun sotib olingan binodan ikki yil mobaynida foydalanilmagan hamda bank faoliyati uchun ortiq foydalanilmay qo'yilgan paytdan boshlab bir yil mobaynida sotilmagan bo'lsa; - qarzdorning 2-son kartotekasida muddati 180 kunga kechiktirilgan to'lov hujjatlari mavjud bo'lsa; - asosiy qarz va foizlar bo'yicha 180 kundan ortiq kunga muddati o'tgan qarzdorlik mavjud bo'lsa. Tijorat banki sifati «umidsiz» deb tasniflangan aktivlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarz (qoldiq) summasining 100 foizi miqdorida maxsus zaxira shakllantirishi lozim.

Agar tijorat bankida bitta qarzdorga berilgan bir necha aktivlar mavjud bo'lsa, qarzdor tomonidan tijorat bankiga qaytariladigan barcha aktivlar sifati ulardan eng past toifada tasniflangan aktivlar sifatidek tasniflanishi lozim. Markaziy bankda tijorat banki aktivlari bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralanadigan majburiy zaxira depoziti tashkil qilingan hamda ushbu majburiy zaxira depozitiga tijorat banklari o'z aktivlari bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi shakllantirilgan maxsus zaxiralar summasiga teng miqdordagi mablag'larni vakillik hisobvarag'laridan o'tkazib borish talabi qo'yilgan. Shuningdek, yangi kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, Markaziy bank tijorat banklari kredit portfelini tahlil qilgan holda, tijorat banklariga qo'shimcha ravishda aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar shakllantirish yuzasidan ijro etilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalar yuborishi mumkin. Bundan tashqari, yangi kiritilgan o'zgartirishlar va qo'shimchalarga ko'ra, bank tomonidan ajratilayotgan barcha kreditlar bo'yicha to'lovlar kredit shartnomasining butun amal qilish muddatiga taqsimlangan holda bo'lib-bo'lib to'lanishi belgilab qo'yildi. Ushbu qoida banklarda muammoli kreditlarning paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik yuzasidan ogohlantiruvchi belgi sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda, kiritilgan o'zgartirishlarga ko'ra, tijorat banklari o'z aktivlari sifatini tasniflash bo'yicha bir qator yangiliklar kiritildi. Jumladan, eski qoidalarga ko'ra, 30

kungacha to'lov muddati o'tgan kreditlar «standart», 90 kungacha to'lov muddati o'tgan kreditlar «substandart» va 180 kundan ortiq kunga to'lovi kechiktirilgan kreditlar «umidsiz» sifatida tasniflangan bo'lsa, yangi tartibga ko'ra shartnoma muddatida to'lanmagan va grafik bo'yicha asosiy qarz va foizlar bo'yicha oraliq to'lovlar 180 kundan kechiktirilgan barcha kreditlar «umidsiz» sifatida tasniflanadi.

2020 yilning 1 may holatiga ko'ra, muammoli kreditlarning (NPL) O'zbekiston banklari portfelidagi ulushi 4,4 foizga yetdi. Bir oy oldin esa bu ko'rsatkich 3,6 foizga teng edi. Muammoli kreditlarning ko'rsatkichi, ayniqsa "O'zmilliybank", "Agrobank", "Xalq Banki", "Qishloq qurilish bank", "Asakabank"da yuqori ko'rsatkini tashkil etmoqda. O'zbekiston bank tizimi 2020 yilni 2,1 foiz darajasida muammoli kreditlar ulushi bilan yakunlagan bo'lsa, unda 2020 yilning 1 fevral holatiga ko'ra bu ko'rsatkich 2,7 foizga, 1 mart holatiga ko'ra 2,8 foizga yoki 7,8 trillion so'mgacha o'sdi (jami kredit portfelida — 280,2 trln so'm). 1 aprel holatiga ko'ra, muammoli kreditlar 3,6 foizga yoki 10,1 trln so'mga o'sdi. Muammoli kreditlar ulushi o'sishda davom etib, 1 may holatiga ko'ra, bu ko'rsatkich 4,4 foizni yoki 12,9 trillion so'mni (292 trillion so'mdan) tashkil etmoqda, ya'ni bir oy ichida faoliyatsiz kredit hajmi 27 foizga oshgan (1 jadval).

1-jadval

Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) to'g'risida 2021 yil 1 may holatiga ma'lumot

№	Banklar nomi	Jami kredit portfeli	Shundan muammoli kreditlar (NPL)	Ulushi
	jami	292029	12933	4,4%
	Davlat ulushi mavjud banklar	256 649	11 188	4,4%
1	O'zmilliybank	66 455	2 641	4,0%
2	O'zsanoatqurilishbank	39 868	1 552	3,9%
3	Asaka bank	36 074	1 749	4,8%
4	Agro bank	29 198	1 114	3,8%
5	Ipoteka bank	25 029	1 201	4,8%
6	Xalq bank	20 183	1 185	5,9%
7	Qishloq qurilish bank	14 547	716	4,9%
8	Mikrokreditbank	9 794	331	3,4%
9	Turon bank	7 244	239	3,3%
10	Aloqa bank	6 140	256	4,2%
11	Aziya Alyans bank	1 947	163	8,4%
12	Poytaxt bank	106	7	6,7%
13	O'zagroeksportbank	63	34	54,6%
	Boshqa banklar	35 380	1 745	4,9%
14	Xamkor bank	7 935	349	4,4%
15	Ipak yo'li bank	5 676	190	3,4%
16	Kapital bank	5 212	57	1,1%

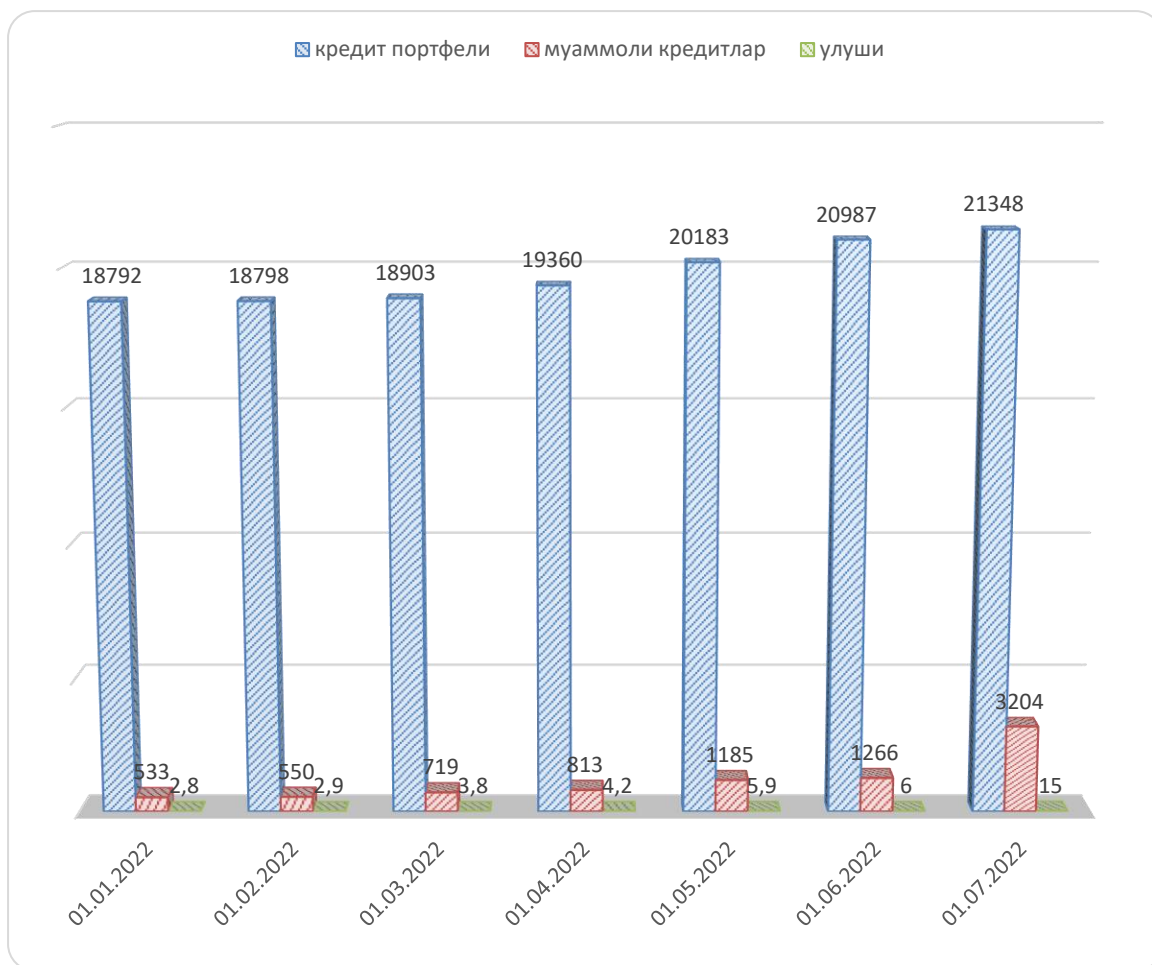
17	Orient Finans bank	3 592	76	2,1%
18	Invest Finans bank	3 078	16	0,5%
19	Trast bank	2 292	76	3,3%
20	Davr bank	1 490	0,5	0,0%
21	Tenge bank	1 343	0,3	0,0%
22	O'zKDB bank	931	0	0,0%
23	Savdogar bank	804	117	14,5%
24	Universal bank	800	20	2,5%
25	Turkiston bank	697	618	88,7%
26	Ziraat bank	596	5	0,9%
27	Ravnaq bank	481	8	1,7%
28	Xay-Tek bank	199	179	89,9%
29	Madad invest bank	126	33	26,0%
30	Anor bank	103	0	0,0%
31	Tibisi bank	19	0	0,0%
32	Eron Soderot bank	7	0,3	3,6%

Markaziy bank statistikasiga ko'ra, 2021 yil 1 iyul holatida Xalq banki portfelidagi muammoli kreditlar (NPL) ulushi 15 foizni (21,3 trln so'mning 3,2 trln so'mi). Bu esa davlat banklari o'rtasida «O'zagroeksportbank»dan (62,6%) keyingi ikkinchi ko'rsatkich hisoblanadi. Iyun oyi boshida esa Xalq bankining muammoli kreditlari hajmi 6 foiz (20,9 rln so'mdan 1,26 trln so'mi) darajasida edi (2-jadval).

2-jadval.

	1 yanvar	1 fevral	1 mart	1 aprel	1 may	1 iyun	1 iyul
Kredit portfeli	18 792	18 798	18 903	19 360	20 183	20 987	21 348
muammoli kreditlar (NPL)	533	550	719	813	1 185	1 266	3 204
Ulush	2,80%	2,90%	3,80%	4,20%	5,90%	6,00%	15,00 %

Ushbu 2 jadvaldagi Xalq banki portfelidagi muammoli kreditlar (NPL) ulushini o'zgarishlar dinamikasida ko'rinishi.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, tijorat banklari kredit portfelini boshqarishning pirovard maqsadi ushbu portfelning risk, daromadlilik va likvidlilik ko'rsatkichlarining optimal darajasiga erishish hisoblanadi.

Fikrimizcha, tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarishda quyidagi bir qator omillarni hisobga olish zarur: bank aktivlari sifati ustidan doimiy, ta'sirchan monitoring olib borish, bank aktivlari bilan bog'liq muammoli holatlarni dastlabki bosqichlarda aniqlash va bartaraf etish mexanizmini mustahkamlash; banklarda aktivlarni keng diversifikatsiya qilish, kredit portfelini sog'lomlashtirish orqali tavakkalchiliklarni samarali boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqib ularga zarur o'zgartirishlar kiritib borish; bank tizimiga oid qabul qilingan qarorlar hamda kredit munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar ijrosini tashkil qilish asosida kreditlash jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni baholash, o'rganish, ularni tahlil qilish, biznes-reja ko'rsatkichlari bajarilishini nazorat qilish; muammoli kreditlarni boshkarishning yangi usullarini shakllantirish; aktivlar sifatini ta'minlashni nazorat qilish, bunda kredit portfelida yaxshi kreditlar ulushi 90 foizdan kam bo'lmashligi, muddati o'tgan kreditlar miqdorini minimallashtirish, kredit portfeli tarkibining tasdiqlangan kredit siyosatiga mosligi (sohalar, hududlar va muddati bo'yicha) kabi masalalarni nazorat qilish; bank kredit siyosati va kreditlash tamoyillari shartlariga rioya etilishini nazorat qilish.

Shuningdek, tijorat bank balansida va balansdan tashqari moddalarida yuritilayotgan NPL ko'rsatkichlarining (muommali aktivlaring) ulushi jami aktivlaring o'n foizidan ortiq bo'lsa, Markaziy bank va tijorat banklar Kengashi tomonidan bank faoliyati ustidan o'rnatilgan nazoratni kuchaytirish lozim deb hisoblashga asos bo'ladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun, T.: O'zbekiston, 1996 yil 25 aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi farmoni. 2017 yil 7 fevral.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PFN^o5296 farmoni. 2018 yil 9 yanvar.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentyabrdagi "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ 3270 sonli qarori.
5. Mirziyoev Sh.M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". T.: O'zbekiston. 2017 yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2017 y. 22.12.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi № 3620 qarori. 2018 yil 23 mart.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori bilan tasdiqlangan chora-tadbirlar Dasturi 2017 yil 12 sentyabr.
9. Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi 2696-sonli nizom. 2015 yil 14 iyul.
10. Arzikulov O. Economic-statistical analysis of the regional development of small enterprises and micro-firms in the conditions of accelerated economy //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 11. – C. 92-105.
11. Arzikulov O. A. Artificial intelligence to increase the efficiency of small businesses //ISJ Theoretical & Applied Science, 08 (100). – 2021. – C. 412-415.
12. Arzikulov O. A. The role of small business in developed countries //Экономика и социум. – 2019. – №. 12. – C. 30-33.
13. Ali o'g'li A. O. Raqamli iqtisodiyotning jadallashuvida jizzax viloyatida kichik tadbirkorlik faoliyatini statistik tadqiq etishning asosiy jihatlari //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 94-96.
14. Ali o'g'li A. O. Statistical study of direct maintenance of small business activities in the regions //EPRA International Journal of Economic and Business Review (JEBR). – 2022. – T. 10. – №. 6. – C. 30-33.

15. Арзикулов О. А. Значение малого бизнеса и частного предпринимательства в узбекистана //Экономика и социум. – 2020. – №. 4. – С. 157-160.
16. Арзикулов О. Статистическая оценка экономической активности малого бизнеса в регионах //Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – №. 1. – С. 187-192.
17. Aziztoeva F.A., Hududlarda turizmni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2018. – №. 5. – С. 141-148.
18. Aziztoeva F.A. Innovatsion rivojlantirishni shakllantirishda milliy iqtisodiyotning raqobatdoshligini oshirish // “XXI asr intellektual yoshlar asri” respublika ilmiy-amaliy anjumani ilmiy maqolalar va tezislar to'plami. Toshkent.
19. Азизтоева, Феруза Алпомишевна. "Перспективы развития туристических услуг в регионах." Science and Education 2.4 (2021): 734-740.
20. O'g'li A. O. A., Qizi M. M. B. In the acceleration of the digital economy main aspects of statistical research of small business activity in Jizzak region //Journal of marketing, business and management. – 2023. – Т. 1. – №. 12. – С. 13-16.
21. Ali o'g'li A. O. et al. Migratsiya sabablari va uni tashkil qilish usullari //O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 18. – С. 410-415.
22. Otabek A., Oybek R. Statistical study of accounting reports in manufacturing enterprises //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 04. – С. 96-104.
23. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki hisobotlari, 2009-2017 yillar
24. Fz. Res. Davlat Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari
25. www.cbu.uz -O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki internet sayti
26. www.Lex. Uz

MAMLAKATDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHIDA ELEKTRON SAVDONING O'RNI

**Iskandarova Ziyoda Abdumajidovna,
Iskandarova Saodat Abdumajidovna**

Jizzax politexnika instituti,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti

Annotatsiya: :Maqolada elektron tijoratning o'рни va konsepsiyasi hozirgi sharoitda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning samarali yo'nalishi sifatida belgilab berilgan. Internet-tijoratning o'ziga xos xususiyatlari va asosiy afzalliklari ushbu biznesning rivojlanish salohiyati nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi.Axborot texnologiyalarini joriy etish asosida faoliyatni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, Internet-tijorat, xizmat ko'rsatish sohasi, raqamli iqtisodiyot.

Raqamli iqtisodiyot inson faoliyatining barcha sohalarida axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan bog'liq. Bunday sharoitda Internet- butun dunyo o'zaro ta'sir tizimining asosiy elementi va asosi hisoblanadi. Bugungi kunda elektron tizim muhitida u yoki bu tarzda namoyon bo'lmaydigan tashkilotni topish qiyin, ijtimoiy tarmoqlar nafaqat muloqot maydoniga, balki muvaffaqiyatli biznes loyihalariga ham aylanmoqdi. Davlatning ham aholi, ham ishbilarmonlik muhiti bilan o'zaro hamkorligi sohasi ham faol rivojlanmoqda.

Elektron biznes - tijorat rivojlanishida uzoq yo'lni bosib o'tdi. Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar o'rtasida o'zaro hamkorlik texnologiyalari va shakllarini joriy etdi va hozirda elektron vositalar yordamida tranzaksiya siklining salmoqli qismini tashkil qildi. Zamonaviy vositalar sizga sotish jarayonida ham, tegishli vazifalarni amalga oshirish hamda ham, ma'lum bir kompaniyaning biznes jarayonini optimallashtirishda sifat jihatidan yaxshilash imkonini beradi.

Korxona faoliyatini Internetga elektron tizimga aylantirish, elektron tijorat faoliyatning eng ko'p talab qilinadigan yo'nalishlariga e'tibor qaratishga va shu tariqa bozorda global ishtiroki tufayli korxonaning samaradorligini oshirishga imkon beradi. Elektron tijorat biznes reinjinerini osonlashtiradi. Bu hozirgi vaqtda iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning yirik kompaniyalari orasida keng tarqalgan jarayondir. Elektron tijoratning maqsadlari reinjinerining jarayonida hal qilinadigan maqsadlarga o'xshaydi: xarajatlarni kamaytirish, ishlab chiqarish siklining vaqtini qisqartirish, mijozlar talablarini bajarishni tezlashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish. Elektron biznes tabiatan xalqarodir. Shu tufayli turli xil Internet xizmatlari orqali savdo hajmi har yili ortib bormoqda, ammo umumiy hajmda ular dunyodagi chakana savdo umumiy hajmining 10% dan ko'pini egallamaydi.

Bugungi kunda onlayn sotuvlar bo'yicha eng yaxshi ko'rsatkichlar AQSh, Yaponiya, Evropa va boshqa rivojlangan mamlakatlarga tegishlidir. Biroq hozirgi vaqtda O'zbekiston tovarlar va xizmatlarning elektron bozorini rivojlantirish uchun zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish va ulardan foydalanish bo'yicha rivojlangan mamlakatlardan ancha orqada qolmoqda. Agar savdoni tashkil etishning do'kondan tashqari shaklini ko'rib chiqsak, u holda Internet savdo aylanmasining o'sishi yiliga taxminan 1% ni tashkil qiladi. Albatta, bu past ko'rsatkich.

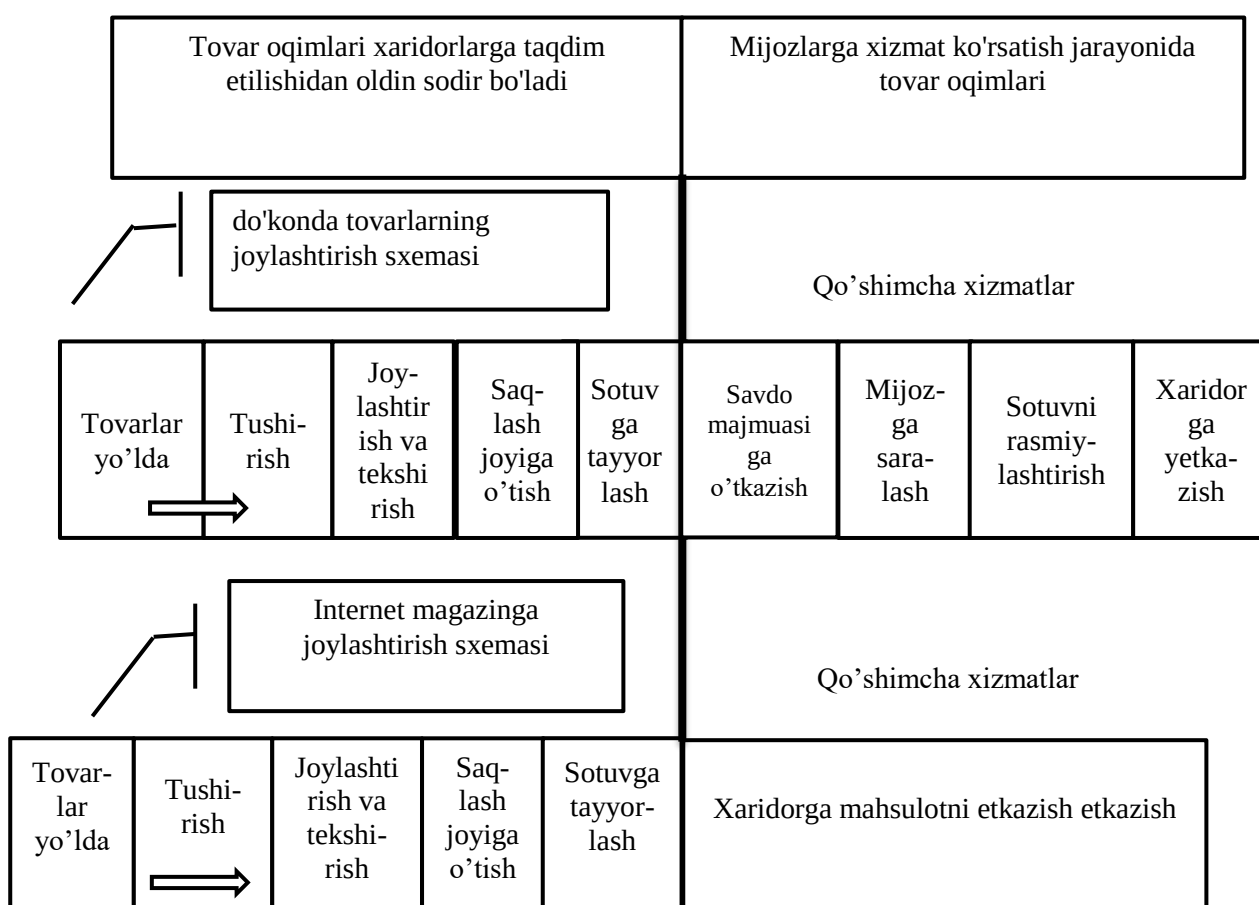
Iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy sharoitida elektron tijorat salohiyati ancha katta. Shu bilan birga, muvaffaqiyatning asosiy mezonlari taklif etilayotgan mahsulotlarning keng assortimenti, tegishli sifat, mijozlarga xizmat ko'rsatishning yuqori darajasi, eng kam vaqt va mehnat xarajatlari, shu bilan birga savdo korxonasining yuqori iqtisodiy ko'rsatkichlariga erishishdir. Shubhasiz, buning uchun yangi savdo korxonalarini tashkil etish va rejalashtirishni takomillashtirish, ularni modernizatsiya va rekonstruksiya qilish, xaridorga yo'naltirilgan yangi zamonaviy talablar, sotish vaqtida minimal vaqt yo'qotilishi, xizmat ko'rsatishning yuqori madaniyati va hokazolarni taqozo etadi. Bugungi kunda nafaqat yirik kompaniyalar uchun elektron tijorat uchun joy bor, balki Internetda biznes loyihalarini amalga oshirish mexanizmlarini o'ziga biladigan oddiy odam ham bu yerda o'zining kichik biznesini yo'lga qo'yishi mumkin.

Zamonaviy dunyoda axborot texnologiyalaridan foydalanish juda zarur, chunki xabardorlik tovar oqimlari chakana savdo korxonalarida savdo va texnologik jarayonni

tashkil etishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Savdo-texnologik jarayonning individual operatsiyalarining tabiati va mazmuni dastlab tijorat kompaniyalarining boshqaruv darajasini sotish shakllari va usullariga bog'liq bo'lib, bu zamonaviy bozorda zarur bo'lgan iste'molchilar talabiga javob berish tezligini, buyurtmaning aniqligi va to'liqligini ta'minlaydi.

Elektron tijorat an'anaviy biznesdan juda farq qiladi. Elektron do'kon nafaqat tovarlarni, balki yetkazib berish xizmatlarini ham sotadi (ikkinchisi virtual xaridlarni amalga oshirishda afzalliklardan biridir). Yetkazib berish mustaqil mahsulot sifatida ishlaydi, o'z narxiga ega va xarid qilish faktiga ta'sir qiladi. Agar tovarlar o'z vaqtida yetkazib berilmasa, buyurtmaning to'liqligi buzilgan bo'lsa, yetkazib berish xizmatlari juda qimmat bo'lsa, mijoz sotib olishga qiziqishni yo'qotadi.

Bunday hollarda, logistika, ehtimol, onlayn-do'kon va mijozlar o'rtasida istiqbolli munosabatlarni o'rnatishda eng muhim narsaga aylanadi.

Elektron tijorat rivojlanishidan oldin bozor ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi tovarlarni xaridorga yetkazib berishni o'z zimmasiga olgan vositachi savdo operatorlari orqali amalga oshirilgan. Elektron tijorat mijozni korxona bilan bevosita, vositachilarsiz bog'ladi. Shunga ko'ra, mijoz logistika protseduralarining murakkabligi va yuqori narxini tushunib, yangi omillarni hisobga olgan holda o'z tanlovini amalga oshiradi. An'anaviy biznesda logistika uzoq muddatli marketing aktsiyalari tufayli o'sib borayotgan iste'molchilar talabiga o'z vaqtida javob berish uchun yetarli vaqtga ega. Internetning interaktiv tabiati mijozga marketing harakatiga bir zumda javob berishga imkon beradi va veb- texnologiyalarning moslashuvchanligi marketingga

bozorni doimiy keskinlikda ushlab turish imkonini beradi. Shu sababli, buyurtmalarni sekin logistika qayta ishlash ularning ko'chkisi o'sishiga olib keladi. Onlayn chakana sotuvchilar to'g'ridan-to'g'ri ko'p sonli mijozlarga yetkazib bera olishlari kerak, chunki elektron biznes ulgurjidan chakana savdoga, ommaviydan individualga o'tadi.

Shaxsiylashtirilgan logistika juda muhim, usiz kompaniya elektron biznesga tayyor bo'lmaydi. Shu bilan birga, nafaqat tovarlarni yetkazib berish imkoniyatiga ega bo'lish, balki mijozingizning har bir so'rovini yanada qulayroq va tezroq bajarish muhimdir. Mijoz bilan shaxsiylashtirilgan ish mijozning korxonaning logistika zanjirining elementiga aylanishiga olib keladi. Shu sababli, mijoz bilan o'zaro munosabatlarning yangi usullarini yaratish vazifalari ustuvor hisoblanadi. An'anaviy ta'minot zanjiri beshta bo'g'indan iborat: yetkazib beruvchi, ishlab chiqaruvchi, distribyutor, chakana sotuvchi, iste'molchi. Ayrim tarmoqlarda elektron tijorat axborot texnologiyalari bilan birgalikda yetkazib beruvchi yoki ishlab chiqaruvchiga iste'molchi bilan bevosita muloqot qilish imkonini beradi. Raqobatda omon qolish va Internet bozorida qolishni istagan korxonalar o'z kuchlarini logistika sifatini yaxshilashga qaratishlari kerak. Axborot infratuzilmasini rivojlantirish nafaqat tijorat faoliyatini jonlantirish va raqobatbardoshlikni oshirishga, balki logistika xizmatlari bozorini kengaytirishga, biznes yuritishning yangi shakllari va usullarini shakllantirishga, boshqaruv qarorlari sifatini oshirishga yordam beradi.

Axborot texnologiyalarini joriy etish asosida faoliyatni rivojlantirishning quyidagi yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) masofaviy hisob-kitob shakllari bilan tezyurar pullik avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish;

2) ochiq tijorat tizimlarida shartnomalar, tovarlar va xizmatlar uchun to'lovlarning elektron shakllari;

3) WAP texnologiyalari asosida mobil boshqaruv;

4) korxonalarda ichki va tashqi hujjat aylanishini takomillashtirish;

5) tovarlar harakatining global trans-evropa monitoringini ta'minlash maqsadida Internet asosida axborot integratsiyasi.

Shunday qilib, elektron tijorat iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish maqsadida tijorat qarorlarini qabul qilishni tahlil qilish, rejalashtirish va qo'llab-quvvatlash uchun elektron tijorat vositalari va dasturiy ta'minot tizimlaridan foydalanish orqali korxona faoliyatining yuqori samaradorligini ta'minlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 5 oktabr 2020 yil, PQ-6079

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 28.04.2020 yildagi PQ-4699-son

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 15.07.2019 yildagi 589-sonli

4. Tryon Jr, C. A. (2017). Managing organizational knowledge: 3rd generation knowledge management and beyond. CRC press.

5. Nonaka, I. (1994). A dynamic theory of organizational knowledge creation. Organization science, 5(1), 14-37.

FOYDALANISH QOBILIYATINI TEKSHIRISH USULLARI VA FOYDALANISHNI BOSHQARISH

t.f.d., prof. Irgasheva Durdona Yakubjonovna

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Sodiqova Dilnoza

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda dasturiy mahsulotlarda foydalanuvchanlikni sinovdan o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Foydalanuvchanlik testi orqali kerakli natijaga erishish uchun tegishli test metodologiyasini tanlash muhimdir. Foydalanish qobiliyatini tekshirish sifat yoki miqdoriy usullar yordamida amalga oshiriladi. Bugungi kunda keng qo'llaniladigan sifatli usul - bu Jeykob Nielsen tomonidan taklif qilingan evristik baholash usulidir. Biroq, kognitiv yoki hamkorlikda test kabi boshqa testlash usullari ham mavjud (Jozef Pavlicek va R. Bok tomonidan taklif qilingan). Quyida evristik tahlilga katta e'tibor berilgan bo'lsa-da, boshqa usullarni to'g'ri yoritib berish ham muhimdir. Ular foydalanuvchining sinovdan o'tayotgan interfeys orqali o'tishini sezilarli darajada yaxshiroq ko'rish imkonini beradi. Agar ishtirokchi test senariysidan oddiy evristik baholash orqali emas, balki kognitiv (ya'ni, aqliy model tomonidan belgilangan) usulda o'tsa, foydalanuvchi tajribasini sezilarli darajada yaxshiroq o'lchash mumkin bo'ladi.

Kalit so'zlar: foydalanuvchilar guruhi, foydalanuvchanlik, foydalanuvchanlik testi, foydalanuvchanlik senariysi, evristik baholash, kognitiv tavsif.

Foydalanuvchanlik atamasi [1] xalqaro standartlashtirish tashkiloti ISO (ISO / TR 16982: 2002 standarti) tomonidan ta'riflangan: [2] ISO/TR 16982:2002 — Xalqaro Standartlar Tashkiloti (ISO) dizayn va baholashda foydalaniladigan shaxsga yo'naltirilgan foydalanish usullari haqida ma'lumot beradi. U har bir qulaylik usulidan foydalanishga tegishli afzalliklar, kamchiliklar va boshqa omillarni batafsil bayon qiladi. U foydalanuvchanlik usullarini tanlash uchun hayot sikli bosqichining ta'sirini va individual loyiha xususiyatlarini tushuntiradi va kontentdan foydalanish usullariga misollar keltiradi. Foydalanish atributlari 1-jadvalda ko'rsatilgan. Quyidagi atributlar foydalanuvchanlik imkoniyatlarini o'lchash uchun zarur hisoblanadi.

Atribut nomi	Tavsif
Tizimdan foydalanishni o'rganishning soddaligi:	Shu kabi tizimdan foydalanishni tezroq o'rganish.
Eslatib o'tish:	Bir vaziyatdan ikkinchisiga o'tish yo'lini eslab qolish
Samaradorlik:	Vazifani tez va samarali bajarish

Xatolarning minimal miqdori:	Foydalanuvchilarga xatolikning sababi va qanday bartaraf etish haqida maslahat berish
Foydalanuvchining qoniqishi:	Foydalanuvchilar vazifa muvaffaqiyatli bajarilganiga amin bo'lishi

1-jadval.Nielsenning foydalanuvchanlik atributlari

Dasturiy ta'minot va tizim muhandisligida foydalanuvchanlik, odatda, rol (Yagona modellash tilida (UML)) va maqsadga erishish uchun tizim o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni belgilaydi. Foydalanuvchi inson yoki boshqa tashqi tizim bo'lishi mumkin. Tizim muhandisligida foydalanish holatlari ko'pincha missiyalar yoki manfaatdor tomonlarning maqsadlarini ifodalovchi dasturiy ta'minot muhandisligiga qaraganda yuqori darajada qo'llaniladi.

Foydalanish holatlarini tahlil qilish muhim va qimmatli talablarni tahlil qilish usuli bo'lib, u rasmiy joriy etilganidan beri zamonaviy dasturiy injiniringda keng qo'llaniladi.

Komponentlar shaklida amalga oshiriladigan har bir foydalanuvchi maqsadi (UseCase) imkon qadar sodda va minimal energiya bilan amalga oshirilishi kerak. Bu Jeykob Nielsen tomonidan belgilangan qoidalar orqali olib boradigan yo'nalish. UseCases har doim dasturiy ta'minotning maqsadlariga (foydalanuvchi talablariga) asoslanadi. Aytish joizki, bitta talab turli xil UseCases tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Shuning uchun, quyidagi qoidani doimo yodda tutish kerak: UseCase foydalanuvchining biznes maqsadi bo'lib, u minimal kuch sarflagan holda imkon qadar tezroq maqsadga erishishni ko'zlaydi.

Ilovalarning turli qismlarida turli xil boshqaruv elementlari mavjud (garchi ular operatsion tizimning turi va imkoniyatiga muvofiq bo'lsa ham). Odatda, dasturchiga oxir-oqibat katta yuk tushadi, chunki uni amalga oshirishni dasturchi bajaradi. Shuning uchun UseCase foydalanuvchi kutishlari nuqtai nazaridan yozilgan va grafik boshqaruvni belgilashdan qochish kerak. Masalan: foydalanuvchi chop etish hisoboti nomini va sahifalar sonini kiritishni kutadi va printer turini o'rnatadi. Agar foydalanuvchi biron bir muhim sababga ko'ra nazoratni belgilashga majbur bo'lsa unda talab so'zini ishlatish kerak.

Foydalanuvchanlikni testlash mo'ljallangan foydalanuvchi interfeysi sifatini tushunish va baholash uchun kalit hisoblanadi:

Testlashdan maqsad ilovani yaxshilash yoki yangilashdir. Qanday qilib va nimani yangilash kerak degan savolga javob berish kerak.

Inson tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning maqsadga muvofiqligini o'lchash.

Xatolar va yaxshilanish sohalarini aniqlash uchun mahsulotdan foydalanayotgan odamlarni (shaxslarni) kuzating.

Sinov jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi:

- Testda qaysi tomonlar ishtirok etishini aniqlash (mijoz, ishlab chiquvchi, foydalanuvchi va boshq.).

- Sinovdan maqsad nima, u kim uchun mo'ljallangan, qanday farazlar tasdiqlangan yoki rad etilganligini aniqlash.

- Sinov qaysi texnologiyada bajarilishini belgilash:

- Prototip ustida.

- Mavjud yechim ustida.

- Qayerda bajarilishini belgilang:

- Saytda.

- UI laboratoriyasi.

- Masofadan boshqarish.

- Sinov usuli haqida qaror qabul qiling:

- Foydalanuvchilarsiz — ekspert tekshiruvi:

1. Evristik baholash.

2. Kognitiv yo'nalish.

3. Hamkorlikdagi ko'rsatma.

- Foydalanuvchilar bilan:

1. Foydalanuvchilar so'rovlari.

2. Etnografik kuzatishlar.

3. Usability muhandislik.

4. Birgalikda foydalanish imkoniyati muhandisligi [3, 4].

- Foydalanish imkoniyatini tekshirish usullarining variantlari:

- Sifat.

- Miqdoriy.

- Sinov sababini aniqlash.

- Vaqt oralig'ini belgilash.

Tadqiqot ishtirokchilari birinchi navbatda homiylar va manfaatdor tomonlar bo'lishi kerak. Bundan tashqari dastur dizaynerlari, dasturiy ta'minot tahlilchilari va sinovchilar vakillarini ham o'z ichiga oladi.

Sinov uchun turli xil vositalardan foydalanish mumkin. Eng keng tarqalgani prototiplardir. Bularni ikki guruhga bo'lish mumkin:

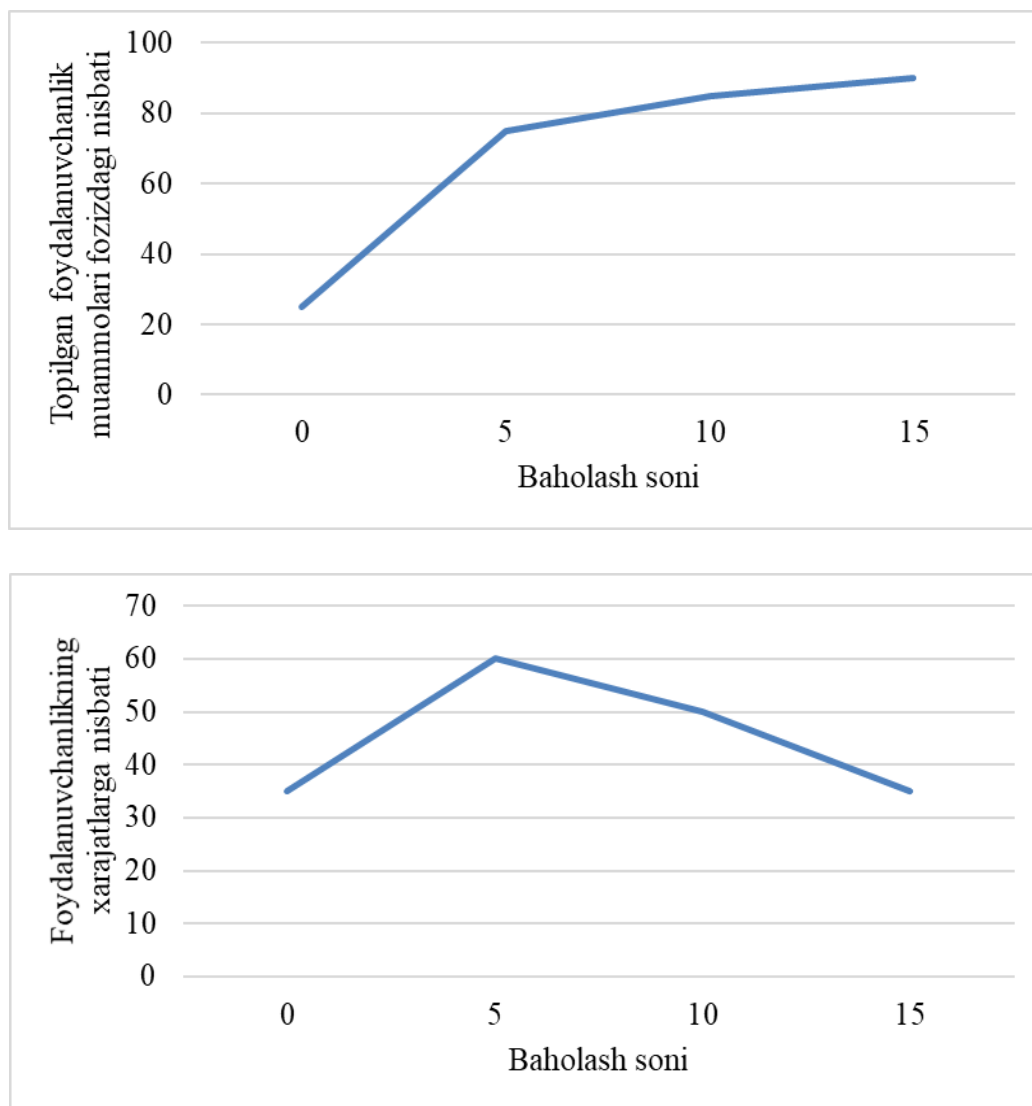
Lo-Fi prototipi: Bu prototip nisbatan qisqa muddatni talab qiladi. Ko'p sonli prototip variantlarini yaratish mumkin bo'ladi. Prototip ilovaning yadrosi bilan aloqa qilmaydi va texnologik havolalar mavjud bo'lmaydi.

Hi-Fi prototipi: Bu prototip ko'proq vaqt va harajat talab qiladi. U ishlab chiqiladigan dasturning ko'rinishini simulyatsiya qiladi.

Tugallangan dastur: Ishlab chiquvchi va mijoz o'zaro aloqa o'rnatishi mumkin bo'lgan holatda foydalaniladi. Sinov qisqa takrorlashlarda amalga oshiriladi. Tuzatishlar tez va yirik dasturiy mahsulotlar shu tarzda ishlab chiqiladi. Bundan tashqari, odatda tugallangan dasturni tuzatishda ishlatiladi.

Umuman olganda, haqiqiy ma'lumotlarni olish nuqtai nazaridan foydalanish imkoniyatini tekshirishning ikkita asosiy usuli mavjud.

Sifatli foydalanish imkoniyatini o'rganish uchun (odatda ekspertlar bilan sinovdan o'tkaziladi) beshta ishtirokchi etarli (Nielsen Norman guruhiga ko'ra) [5,6,7].

1-rasm. Foydalanuvchanlik va ishtirokchilar o‘rtasidagi munosabat

Besh ishtirokchi xatolarning 75 foizini aniqlaydi. Ishtirokchilar sonini yanada ko‘paytirish sezilarli natija bermaydi. Tajribaga ko‘ra, sakkizta ishtirokchini tavsiya qilishni afzal. Ideal holatlarda sakkizta ishtirokchining samarasi beshtaga ideal nisbatda emas. Ammo ba’zida ishtirokchi telefon qo‘ng‘irog‘i bilan kechiktiriladi yoki bezovtalanadi va shuning uchun amaliyotda 8 ta ishtirokchidan foydalanish xavfsizroqdir. Tegishli ravishda, u yuqori yuk keltirmaydi va natija xavfsizroqdir (1-rasm).

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. ISO Standard. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Usability_ISO/TR_16982:2002_standard [Accessed: 31 May 2022].
2. Pavlicek J, Rod M, Pavlickova P. Usability evaluation of business process modelling Standards–BPMN and BORM Case Study. In: In the International Conference on Advanced Information Systems Engineering. Cham: Springer; 2021. pp. 93-104.

3. Pavlicek J, Hronza R, Pavlickova P, Jelinkova K. The business process models quality metrics. In: Workshop on Enterprise and Organizational Modelling and Simulation. Cham: Springer; 2017. pp. 134-148.

4. Pavlicek J, Pavlickova P. Methods for evaluating the quality of process modelling tools. In: Workshop on Enterprise and Organizational Modelling and Simulation. Cham: Springer; 2018.

5. Nielsen J. Usability Engineering (Interactive Technologies). Morgan Kaufmann; 1993. ISBN-10: 0125184069.

6. Nielsen J. 1994. Available from: <https://www.nngroup.com/> [Accessed:31 May 2022].

7. Nielsen J. 1994. Available from: <https://www.nngroup.com/articles/ten-usability-heuristics/> [Accessed:31 May 2022].

BO‘LAJAK IQTISODCHILARNI EHTIMOLLIK NAZARIYASI USULLARINI QO‘LLASHGA O‘RGATISH

Ermamatova Zuxro Ermamatovna,

Israilov Suxrob Atakulovich,

Fayzullayev Abbos Akbar o‘g‘li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Samarqand filiali

fayzullayevabbos546@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ishda iqtisodiy ma’lumotlarni o’rganish borasida "Ehtimollar nazariyasi" fanining muhim tushunchalaridan hisoblangan Bernulli formulasi, de Muavr-Laplas lokal teoremasi, Laplas integral formulasidan foydalanilgan

Kalit so‘zlar: Ehtimollar nazariyasidan, hodisalar, jarayonlar, moliyaviy bozor, foiz, Laplas integrali.

Ehtimollar nazariyasi fani - ehtimollik hodisalari, hodisalar, jarayonlar, ularning xossalari, sifatleri, qonuniyatlarini o’rganishga qaratilgan bo‘lib, moliyaviy bozorlarda sodir bo‘ladigan hamma narsa ushbu fanning tamoyillari va qonunlariga to‘g‘ri keladi, chunki bozorda eng ko‘p voqealar tasodifiydir. Moliyaviy bozorlardagi jarayonlar va ularning natijasini aniq bashorat qilish mumkin emas, chunki oqibatlar oldindan aytish juda qiyin bo‘lgan ko‘plab omillarga bog‘liq. Matematikada ehtimollik u yoki bu hodisaning kelajakda sodir bo‘lishini belgilovchi ma’lum ko‘rsatkich sifatida aniqlanadi, bu son ko‘rinishda ifodalanadi. Ushbu indikatorning qiymati noldan (ya’ni, hodisa, albatta, mumkin emas) birgacha (bu aniq sodir bo‘lganda) o‘zgarishi mumkin. Odatda, ehtimollik darajasi foiz sifatida ko‘rsatiladi. Ehtimollar nazariyasidan foydalangan holda hisob-kitoblarni amalga oshirishda qo‘shish va ko‘paytirish usullari ham qo‘llaniladi, ammo ma’lum qoidalarga rioya qilinadi. Bu fan aloqalar va munosabatlarni yaratish imkoniyatini oldindan belgilashning muhim usuli hisoblanadi [1, 2].

"Ehtimollar nazariyasi" kabi matematik fanni o'rganishda uning inson hayotida qo'llanilishi haqida savol tug'iladi. Jamiyat hayotining eng muhim sohalaridan biri bo'lgan iqtisodiy sohada ushbu fan muhim o'rin tutadi, shuning uchun u iqtisodchi, moliyachi kabi mutaxassislarni tayyorlashning ajralmas qismiga aylandi. Xususan, iqtisodiy ma'lumotlarni o'rganish uchun Bernulli formulasi, de Muavr-Laplas lokal teoremasi, Laplas integral formulasidan foydalaniladi.

Ehtimollar nazariyasi tarixi XIII-asrga to'g'ri kelgan bo'lsa-da, u Rossiyada faqat XIX-asrda, Sankt-Peterburg matematika maktabi yaratilishi davrida shakllangan. Uning asosiy vakillari P.L. Chebishev, maktab asoschisi, A.A. Markov va A.M. Lyapunov. Ularning ko'pgina xizmatlari orasida: katta sonlar qonunini kengaytirish va umumlashtirish; tasodifiy yoki "stoxastik" jarayonlar nazariyasiga asos solishi; nihoyatda umumiy shartlarda markaziy limit teoremasini isbotlash uchun xarakteristik funksiyalarning maxsus usulini ishlab chiqish hisoblanadi [3].

Ehtimollar nazariyasi - tasodifiy miqdorlarni tahlil qilishda paydo bo'ladigan muammolarni ko'rib chiqishda, masala mohiyatini ochib berishda harakterli usullardan foydalanishni o'rganadigan fan. Ushbu kontseptsiyadan xulosa qilishimiz mumkinki, agar biz tasodifiy hodisalarni tartibga soluvchi qonuniyatlarni o'rgansak, u holda biz ushbu hodisalarning sodir bo'lish jarayoniga ta'sir qilishimiz mumkin.

Iqtisodiyotda yetarli miqdordagi iqtisodiy ko'rsatkichlar mavjud bo'lib, ularni hisoblash aniq qiymatlarni talab qilmaydi, lekin kichik chetlanishlarga imkon beradi. Amallar yoki hodisalarning ehtimollik modellarini yaratish va tahlil qilish mumkin bo'lganda, ehtimollik nazariyasi usullari qo'llanilishi kerak. Misol tariqasida kreditlash va sug'urta sohasidagi xususiyatlarni keltirish mumkin [4].

Iqtisodiyotda ehtimollar nazariyasining turli usullarini qo'llashni birlashtirishga imkon beradigan hisob-kitoblar sohalaridan biri sug'urta sohasidir. Masalan, ularning yordami bilan har qanday sug'urta hodisasi (masalan, yoshga qarab fuqaroning o'limi) sodir bo'lish ehtimolini topish mumkin bo'ladi [5].

1-misol. Sug'urta kompaniyasi 60 mingta mulkni sug'urtalash shartnomasini tuzdi. Yil davomida har bir shartnoma bo'yicha mol-mulkni yo'qotish, etishmovchilik yoki shikastlanish ehtimoli 4% ni tashkil qiladi. Bunday holatlarning 4000 dan ortiq bo'lmaslik ehtimolini toping.

Yechish. Muammoning shartiga ko'ra, $n = 80000$ (80 000 ta shartnoma tuzildi), $p = 0,04$ - sug'urta hodisasi ehtimolini .

Biz $np = 80000 * 0,04 = 3200$ ni hisoblaymiz. ($m \leq 4000$) da $P(0 < m \leq 4000)$ ehtimolni hisoblash uchun Muavr-Laplas integral teoremasidan foydalanishimiz kerak, u quyidagi ko'rinishga ega:

$$P(0 < m \leq 4000) = \Phi_0(x_2) - \Phi_0(x_1)$$

Keyin

$$x_1 = \frac{0 - np}{npq}$$

$$x_2 = \frac{4000 - np}{npq}$$

Formulalardan foydalanib

$$x_1 = \frac{0 - 3200}{55} = -58,8$$

$$x_2 = \frac{4000 - 3200}{55} = 14,54$$

Qiymatlarini topamiz.

Jadvaliga ko'ra

$$\Phi_0(14,54) = 0,5, \Phi_0(-58,8) = 0,5$$

Лаплас функсиясининг бу қийматларига кўра биз қуйидагиларни топамиз:

$$\begin{aligned} P(0 < m \leq 4000) &= \Phi_0(x_2) - \Phi_0(x_1) = \\ &= \Phi_0(14,54) - \Phi_0(-58,8) = 0,5 + 0,5 = 1 \end{aligned}$$

Amalga oshirilgan hisob-kitoblarga asoslanib, 4000 dan ortiq sug'urta hodisasi bo'lmasligi ehtimoli 1 ga teng deb aytishimiz mumkin.

Inson faoliyatining ko'p sohalarida ko'pincha aniq bashorat qilib bo'lmaydigan hodisalarga duch keladi. Aynan shuning uchun ham har qanday iqtisodiy tadqiqot doimo nazariya (iqtisodiy model) va amaliyot (statistik ma'lumotlar) kombinatsiyasini nazarda tutadi. Iqtisodiy tadqiqotlarning asosiy elementi iqtisodiy o'zgaruvchilarning o'zaro bog'liqligini o'rganishdir. Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika usullaridan foydalanish ko'pincha iqtisodiy tizimning matematik modelini qurishni osonlashtirishga, uni tavsiflash uchun muhim omillarni aniqlashga va ko'rsatkichning bashoratli qiymatlarining haqiqiylikini baholashga imkon beradi. model asosida olingan foizlar.

Atrofdagi dunyo ob'ektlarini tasvirlash uchun ikki turdagi modellar mavjud. Deterministik modellar o'zgaruvchilar orasidagi qat'iy funktsional munosabatlarni nazarda tutadi. Stoxastiklar o'rganilayotgan ko'rsatkichlarga tasodifiy ta'sirlar mavjudligiga imkon beradi va ularni tavsiflash uchun ehtimollik nazariyasi va matematik statistika usullaridan foydalanadi.

Umuman olganda, biz atrofimizdagi barcha hodisalarni uch turga bo'lish mumkin: ishonchli, imkonsiz, tasodifiy . Ehtimollar nazariyasi va matematik statistikaning o'rganish ob'ektlari ko'rib chiqilayotgan tasodifiy hodisani tavsiflovchi aniq tasodifiy hodisalar, miqdorlar va funktsiyalardir. Tasodifiy hodisa uning yuzaga kelishining ma'lum bir ehtimolligi bilan tavsiflanishi mumkin. Ehtimollik - bu ma'lum bir hodisaning mumkin bo'lgan sharoitlarda sodir bo'lish ehtimolining raqamli o'lchovidir. Har qanday tasodifiy hodisa biron bir sababning xulosasidir va ularning har birining ta'sirini hisobga olish deyarli mumkin emas.

Statistika kursining fundamental muhim tarkibiy qismi tasodifiy hodisalarning o'zaro ta'sirining o'ziga xos sxemalari to'plamidir. Ular qo'llaniladigan vaziyatlarning ehtimolliklari uchun munosabatlarni olish imkonini beradi (Bernulli sxemasi, Bayes sxemasi).

Ehtimollar nazariyasi muammolaridan biri ma'lum hodisalarning ehtimollarini topishdir. Simmetriya yoki sog'lom fikr yordamida ehtimollikni aniqlashdan tashqari, odatda tasodifiy hodisaning chastotasini hisoblash va uning ehtimolini baholash imkonini beruvchi chastotali yondashuv qo'llaniladi. Xatolar chegaralari ehtimollar nazariyasining chegaraviy teoremlarini o'rnatadi.

Tasodifiy miqdorlar ehtimollik nazariyasining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Taqsimot qonunlari asosida tasodifiy o'zgaruvchilar shakllanadi, o'z navbatida taqsimot qonunlari tasodifiy miqdorlar qiymatlarini ularning ehtimolliklari bilan bog'laydi. Bu turli xil tipik vaziyatlarda tasodifiy miqdorlarning o'zgarish ko'rinishlarini o'rnatishga imkon beradi. Ushbu ko'rinishlar tasodifiy o'zgaruvchining ehtimollik taqsimoti funksiyasini va tasodifiy o'zgaruvchining ehtimollik zichligini ko'rsatadi. Gauss qonuni, normal taqsimot qonuni bu qonuniyatga misol bo'la oladi.

Amaliy aspektda ehtimolliklar nazariyasi asosiy qonuniyatlari matematik statistikada qo'llaniladi. Umumiy populyatsiya va tanlama tushunchalari matematik statistikada asosiy hisoblanadi. Tasodifiy miqdorlarning taqsimot qonuniyatlarini baholash matematik statistika bilan o'zaro taʼsir qiladi. Matematik kutilish va dispersiya kabi xarakteristikalar aniqlanadi, qo'shimcha ravishda tasodifiy miqdorning maʼlum bir qiymat oralig'iga tushish ehtimolini baholashga imkon beradigan amaliy masalalar echiladi.

Matematik statistika regressiya va korrelyatsion tahlilning maxsus matematik apparatidan foydalangan holda natijaviy xususiyatning parametrlarga bog'liqligi shaklini aniqlashga va ularning ahamiyati va o'zaro bog'liqlik darajasini baholashga yordam beradi. Bu boradagi ekstremal holatlar o'zaro bog'liq bo'lmagan va funktsional jihatdan bog'liq bo'lgan miqdorlardir.

Endi biz ehtimollar nazariyasi va matematik statistika nima ekanligini bilamiz, ular iqtisodiyotga nima uchun kerakligini bilamiz. Lekin baribir bu ikki tushunchani mamlakatimiz iqtisodiyotiga joriy etish muammosi mavjud. Bu muammoni hal qilish uchun bor kuchimiz bilan harakat qilish kerak, keyin O'zbekiston iqtisodiyoti yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Gorodjij A.V., Zotova S.A., Matveeva T.A., Svetlichnaya V.B. KORRELATSIYA NAZARIYASINI AMALIYOTDA QO'LLANISHI// “Talabalar ilmiy forumi” VII Xalqaro talabalar elektron ilmiy konferentsiyasi materiallari to'plami URL: <http://www.ссиенсефорум.py/2015/1254/15673>

2. Kotin A.I., Agisheva D.K., Svetlichnaya V.B. NAMUNANING NORMAL TARQOTILISHI HAQIDAGI GIPOTEZANI TASHIRISH // “Talabalar ilmiy forumi” VII Xalqaro talabalar elektron ilmiy konferentsiyasi materiallari to'plami URL: <http://www.scienceforum.ru/2015/1254/16465>

3. Agisheva D.K., Zotova S.A., Matveeva T.A., Svetlichnaya V.B. Matematik statistika: darslik // Zamonaviy ilm-fan yutuqlari. - 2010. - 2-son - S. 122-123.

4. Koroleva A.V., Sabinina A.S., Zotova S.A., Svetlichnaya V.B., Matveeva T.A. INVENTORIYalARNI BOSHQARISH MODELI // “Talabalar ilmiy forumi” VII Xalqaro talabalar elektron ilmiy konferentsiyasi materiallari to'plami URL: <http://www.scienceforum.ru/2015/1254/15692>

FOYDALANUVCHI INTERFEYSLARIDA MULTIMEDIA IMKONIYATLARI, AXBOROT NAMOIYISH ETISH SHAKLLARI

O.M.Ergashev, Sh.M.Ergasheva

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Farg‘ona filiali
otabek_84@umail.uz

Annotatsiya: Multimedia texnologiyalari axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining eng istiqbolli va ommabop sohalaridan biridir. Ular “tovush, video, animatsiya va vizual effektlar, interaktiv interfeys va boshqa boshqaruv mexanizmlari bilan birga, tasvirlar, matnlar va ma’lumotlar to’plamini” o’z ichiga olgan maxsulotni yaratishni maqsad qilgan.

Kalit so‘zlar: multimedia, rang, tasvir, visual muhit.

Multimedia - axborot almashishning eng tabiiy usuli. Shuning uchun multimediali foydalanuvchi interfeysini ishlab chiqishda foydalanuvchi faoliyatining, uslubi va ish uslubini har tomonlama tahlil qilish, bajarilishi kerak bo’lgan vazifalar bo’yicha dolzarb qarashlar, ma’lum ma’lumotlarning ahamiyatini sub’ektiv baholash va boshqalar uchun maksimal talablar belgilanadi.

Multimedia – bu informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya effektlari asosida o’quv materiallarini o’quvchilarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi ko’rinishidir. Shu bilan birga, foydalanuvchi interfeysining iste’dodli dizaynerlik yechimlari foydalanuvchining muayyan nuqtai nazarini shakllantiradi va tez-tez sodir bo’ladigan bo’lsa, bu tasniflar eng samarali ish uslubiga mos keladi. Bunday holatlarda taniqli g’oya, haqiqatning aksini aksincha aks ettiradi.

Multimedia turli muhitlar tizimida, axborotga va interfaol qurilmalarga vaqtga bog’liq bo’lgan (ovoz va video) va undan mustaqil (grafikalar, matnlar) kabi turli xil usullarda qo’llanilishi mumkin. Multimedia shuning uchun matn, grafik, harakatsiz tasvir, animatsiya, video, animatsiya, tovush, musiqa va nutqning kombinatsiyasini bildiradi. Shunday qilib, kompyuterlarning raqamli dunyosi anglashning analog vositalariga aylantirildi, bu esa insonni dunyoni idrok etish usuliga, shuning uchun ham sezgirlikni tushunadigan darajada ko’proq mosdir. Ushbu ma’lumot bilan foydalanuvchi foydalanuvchi sichqonchani, trekbolni, joystikni, sensorli ekranni, qalamni, yengil kalemani, klaviaturani yoki nutqni bajarishi mumkin. Axborotga kirishning turli usullari qiyosiy imkoniyatlari. Axborotni taqdim etish shaklini tanlashning asosiy mezoni - potentsial foydalanuvchi bilim va tajribasi. Agar foydalanuvchi savolni juda yaxshi bilsa, matnni taqdim etish yetarli. Misol uchun, avtomobil dvigatelining umumiy sxemasi oldida hozir bo’lishi, yangi boshlanuvchilarga muhokama qilinadigan tafsilotning o’rnini eslashga yordam beradi va tajribali mutaxassis uchun bu ma’lumotni oddiygina chaqirish kifoya. Boshqa bir mezon esa, taqdim etilgan ma’lumotni eslab qolish kerak.

Bu yerda namoyishlarning eng unutilmas shakllariga o’tishlari quyidagilar:

- a) tinglash;
- b) auditorlik;

d) mekansal, rangli va boshqa turdagi video konvertatsiya qilish.

Tanlovning tabiati, bu yoki boshqa analizatorida (auditoriya, ingl. sensorli, kinestetik va hokazo) buzilgan hollarda o'zgarishi mumkin. Turli xil huquqbuzarliklarga uchragan nogironlarga mo'ljallangan maxsus interfeyslarni ishlab chiqish jadal rivojlanib borayotgan, ommabop va qiziqarli sohadir. Oddiy gipermatnning farqini ta'kidlab, ba'zida gipermedia deb ataladigan turli xil (blokli matnlar, rasmlar, tovush, video) bloklarini o'z ichiga olgan (va boshqacha bo'lishi mumkin) ma'lumot.

Multimedia ilovalari uchun vizual muhitni yaratish

Multimediyaning asosiy ta'siri, taqdim etilgan ma'lumotlarning va o'zaro ta'siri o'tkazishning turli xil vositalarini va turlarini birlashtirishdir. Shu bilan birga, bu kombinatsiyada nafaqat foydalanilgan imkoniyatlar boyligi, balki ularning ehtiyotkorlik bilan ishlashi muhim ahamiyatga ega. Oxirgi foydalanuvchilar multimedia ilovalari sifatiga juda sezgir, ayniqsa kitob nashrlari yoki televizorlarga nisbatan. Shuning uchun uning xarakteristikalari juda muhimdir.

Ko'p foydalanuvchi interfeysi, grafikalar keng ishlatilgan bo'lsa ham, ba'zi matnlarni o'z ichiga oladi. Matn - eng moslashuvchan aloqa vositasi, agar aniq tushuncha va katta hajmdagi axborot kerak bo'lsa, ayniqsa muhimdir. Ma'lumotni qayta o'qib chiqishingiz kerak bo'lsa, matn ayniqsa foydalidir.

Matn elementlarini tasvirlar bilan o'zgartirish har doim ham samarali emas. Matnning sifatli ifodasi haqida g'amxo'rlik qilish odatda ko'proq o'rinli bo'ladi. Misol uchun, foydalanuvchilarning tuyulishi sezilarli darajada o'zgarishi mumkin bo'lgan jamoat joylari uchun mo'ljallangan matn aniq, katta kontrast shrift bilan yaxshi ifodalanadi. Ushbu holatlardagi matn qisqa bo'lishi kerak, chunki foydalanuvchilarni olib tashlamaslik kerak. Misol uchun, sayyohlar uchun mehmonxona haqida ma'lumot joylashuvi, xizmatlar to'plami, narx-navo ro'yxati kabi sarlavhalar soni kam bo'lishi kerak, ammo foydalanuvchilarning talabiga binoan har bir sarlavhada batafsil ma'lumot olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Bunday holda qisqa qisqa so'zlardan foydalanish kerak. Xuddi shu ma'lumotlarni joylashtirish

Rang - axborotni kodlashning eng ko'p ishlatiladigan vositalaridan biridir. Odatda, displey va nazorat qilish vositalarining rang kodlamasi yoki foydalanuvchi interfeysi elementlari shakli kodlashdan ko'ra tezroq va osonroq qabul qilinadi. Rangi ham (qog'oz qarishi kabi, masalan, yangi fayllar dastlab keyin, yorqin bo'yalgan,) o'zgarishlar va fazoda o'zgarib (masalan, geografik yordam xaritasi) va vaqt ichida bayon qilish uchun foydalanish mumkin. Rangli effektli foydalanuvchi interfeysi va apparatni rivojlantirishda juda muhim ahamiyatga ega. Rang kodlashning afzalliklari quyidagilar:

- ekranning o'ziga jalb etuvchi shakli, ekranni hududlarga bo'lish qobiliyati;
- foydalanuvchilarning e'tiborini interfeysning ko'rsatilgan joylariga jalb qilishda yuqori samaradorlik;
- qidirishni osonlashtiradigan fondan ayrim elementlarni tanlash;
- shoshilinch choralar talab qiladigan holatlarga foydalanuvchi e'tiborini jalb qilish qobiliyati;
- axborotni qayta ishlash jarayonini osonlashtiradigan boshqa kodlash turlariga qo'shimcha kiritish (belgilar, shakllar, o'lchamlar va hakazo).

Rang kodini qo'llash, masalan, shakli, o'lchami va boshqalar bilan kodlashning boshqa turlari bilan birlashishni tavsiya qiladi. Bu esa, foydalanuvchilarning rangli ko'rinishi zaiflashib, monoxromli ekranlarni ishlatish imkonini beradi. Rang kodlashining kamchiliklari quyidagilar:

- kichik ob'ektlar uchun yo'l qo'ymaslik;
- ba'zi odamlar uchun zaif ranglar;
- ranglarni aralashtirish effektlari tufayli noto'g'ri tan olinishi mumkinligi;
- atrof muhitning ta'siri (yorug'lik, fonning rang xususiyatlari, va hokazo) rang idrokiga bog'liq;
- doimiy element uchun asosan, kichik yoki vaqtinchalik elementlar (masalan, menyu mahsulot) ;

Quyida rangli kodlashning asosiy talablari keltirilgan.

- Agar ularni saqlamoqchi bo'lsangiz, beshdan ortiq rangni ishlatmang. Bu bir xil rangdagi turli xil ranglar va soyalarga ham tegishlidir.

• Odamlar odatda rangi spektrini eslay olmasliklari uchun ranglar spektrini voqealarning tartibini kodlash uchun ishlatmang. Soyalar va to'ldirish darajasi eng yaxshi bu elementda elementlarni aniqlash uchun zarur bo'lganda ishlatiladi va eng kuchli va jonli rang ajratilgan bo'lishi kerak.

- Agar siz indikatorning qiymatlarini eslab qolishingiz kerak bo'lsa, unda teglardan foydalaning.

Ranglarning qiymati. Tajriba shuni ko'rsatadiki, ayrim ranglar ma'lum ma'noda ko'pchilik odamlar bilan bog'langan. Masalan, qizil - issiqlik, xavf yoki to'xtash bilan. Har doim ochiq alohida mukofot maqsadlar uchun ishlatiladigan ranglar va displeyda ishlatiladigan ranglar. Matnda ishlatiladigan qora va oq ranglar bundan mustasno, xuddi shu rangi dastur davomida bir xil ma'noga ega bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Embedded Systems Architecture A Comprehensive Guide for engineers and programmers By Tammy Noergaard 2012.

2. Real-Time Concepts for embedded Systems by Qing Li and Carolyn Yao ISBN:1578201241.

3. Эргашев О. М. ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РАДИОТЕХНИЧЕСКИХ СИСТЕМ //Теория и практика современной науки. – 2018. – №. 6. – С. 689-691.

4. Эргашев О. М., Эргашева Ш. М. Алгоритмы динамической фильтрации с учетом инерции измерительного устройства //Universum: технические науки. – 2020. – №. 2-1 (71).

5. Mirzapolatovich E. O., Eralievich T. A., Mavlonzhonovich M. M. Analysis of Static Characteristics Optoelectronic Level Converters Liquids and Gases Based on Hollow Light Guides //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 6. – С. 29-31.

6. Эргашев О. М. РАЗРАБОТКА МЕТОДОВ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ В ВОЛС НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОНЦЕПЦИИ КОДОВОГО ЗАШУМЛЕНИЯ //Теория и практика современной науки. – 2018. – №. 6. – С. 686-688.

РАБИН МИЛЛЕР СОНЛАРНИ ТУБЛИККА СИНОВЧИ АЛГОРИТМИНИ ХАТОЛИК ЭХТИМОЛИНИ БАҲОЛАШ

Мардиев Улугбек Расулович

Тошкент ахборот технологиялари университети

Аннотация: Ахборотни ҳимоялашда энг самарали усуллардан бири бу криптографик усуллардир. Маълумотларни криптографик ҳимоялашда криптографик алгоритмларнинг асосий параметрларидан бири бу туб сонларни генерация қилишдан иборат. Туб сонларни генерациялашда уларни тубликка текшириш асосий босқичлардан бири ҳисобланади. Ушбу мақолада Рабин Миллер тубликка синовчи алгоритми хатолик эҳтимоли баҳоланган.

Калит сўзлар: Хатолик эҳтимоли, туб сонлар, Рабин-Миллер алгоритми.

Очиқ калитли криптотизимларда алгоритмларнинг асосий параметрлари туб бўлиши муҳим ҳисобланади, шу нуқтаи назардан туб сонларни генерация қилишда уларни тублигини аниқлаш муҳим босқичлардан саналади. Барча мавжуд тубликка синаш алгоритмларини урта катта синфга бўлиш мумкин [1]:

- бир томонлама хатога эга эҳтимоллик алгоритмлари;
- бажарилиш вақти эҳтимоллик бўлган алгоритмлар;
- аниқлаштирилган алгоритмлар.

Аниқлаштирилган тестлар сонни туб ёки туб эмаслиги ҳақида аниқ жавоб қайтарсада, ушбу турдаги тестлардан амалиётда кам фойдаланилиб келинади, чунки ушбу тестлар алгоритм мураккаблиги боис секин ишлайди.

Эҳтимолли тестлар - бу синовнинг натижаси етарлича катта эҳтимоллик билан ҳақиқий бўлади. Битта сон учун турли параметрлар билан уларнинг кўп марталик такрорланиши хатолик бўлиши эҳтимоллигини етарлича кичик қийматли қилиш имконини беради.

Тубликка синаш алгоритмларини бажарилиш мураккаблигига қараб ҳам синфларга ажратиш мумкин:

Алгоритм доимий дейилади, агарда унинг мураккаблик қиймати бошланғич қиймат ўлчамига боғлиқ бўлмаса, яъни $O(1)$;

Алгоритм чизиқли дейилади, агарда унинг мураккаблиги қийматининг тартиби $O(n)$ бўлса;

Экспоненциал даражали алгоритмлар – мураккаблик даражасининг баҳоси $O(c^{\log n})$ бирор бир ўзгармас $c > 1$ учун;

Субэкспоненциал даражали алгоритмлар - мураккаблик даражасининг баҳоси $O(c^{(\log n)^\gamma (\log \log n)^{1-\gamma}})$ бирор ўзгармас $c > 1$ ва $0 < \gamma < 1$ учун;

Квазиполиномиал алгоритмлар - мураккаблик даражаси баҳоси $O((\log n)^{c \log \log n})$ бирор бир ўзгармас $c > 0$ учун;

Полиномиал алгоритмлар - мураккаблик даражаси баҳоси $O(\log^c n)$ бирор бир ўзгармас $c \geq 1$ учун.

Бир томонлама хатога эга эҳтимоллик алгоритмлари

Тарихан биринчи бир томонлама хатога эга эҳтимоллик алгоритмлари бажарилишига кўра полиномиал мураккабликка эга бўлган алгоритмлардир.

Бажарилиш вақти эҳтимоллик бўлган алгоритмлар

Тубликка синаш тестлари ривожланишининг кейинги муҳим босқичи бажарилиш вақти полиномиал вақт эҳтимоллиги бўлган алгоритмларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Ушбу синфга кирувчи алгоритмлар эллиптик эгри чизиқлардан (ЭЭЧ) фойдаланувчи тестлардир. Ушбу турдаги алгоритмлар мураккаблиги ҳам полиномиал бўлгани билан жуда ҳам баланд полиномиал мураккабликка эга, шунинг учун ҳам улар амалиётда қўлланилмайди.

Аниқлаштирилган алгоритмлар

Сонларни тубликка текширишнинг аниқлаштирилган алгоритмлари икки минг йилликдан ортиқ даврдан бери маълум. Бизга маълум бўлган дастлабки алгоритмлардар бу Эратосфен ғалвири бўлиб, у сонни тублигини, ўзидан олдинги туб сонларга бўлиб кўриш орқали аниқлайди. Умуман олганда фақат $P_i \leq \lfloor \sqrt{n} \rfloor$ нинг барча туб сонларига бўлинувчанлигини текшириш кифоя. Ушбу алгоритм синовли бўлиниш алгоритми деб ҳам аталади.

Амалиётда кўпроқ полиномиал баҳога эга бўлган тестлардан фойдаланилади

Ҳозирги кунда эҳтимоликка асосланган сонларни тубликка текшириш алгоритмлари орасида Рабин Миллер алгоритми яхши натижа кўрсатган.

Рабин Миллер тести Ферманинг кичик теоремасига асосланган бўлиб, мураккаб сонларни, эҳтимол туб сон сифатида таснифлаш орқали хатоликларга йўл қўйади. Бундай хатолар улуши кичик ва Миллер теоремасида $\frac{1}{4^k}$ деб баҳоланади, бу ерда k – Рабин Миллер тестидаги такрорланишлар сони [2].

Рабин Миллер тестида қуйидаги тасдиқдан фойдаланилади:

n тоқ сон, ва a , $1 \leq a < n$ тенгликни қаноатлантирувчи бутун сон бўлсин. Агар қуйидаги шартлардан бирортаси бажарилса a сонини n сонини тублигига гувоҳи деб атаймиз:

1. $a^d \equiv 1 \pmod{n}$;

2. $(\exists r) 0 \leq r < s$ учун $a^{2^r d} \equiv -1 \pmod{n}$.

Бу ерда $n - 1 = 2^s d$, d – тоқ сон.

Ҳар қандай n тоқ сон учун 1 ва $n - 1$ сонлари, n сонининг тублигига гувоҳи бўлади.

n билан ўзаро туб ҳамда $\leq n$ кичик бўлган тўпلامي $E(n)$ билан белгилаймиз $|E(n)| = \varphi(n)$ ва n барча гувоҳларини $W(n)$ билан белгилаймиз. Ферманинг кичик теоремасига асосан, агар n – туб сон бўлса, у ҳолда $E(n) = W(n)$ бўлади. Туб сонларни мураккаб сонлардан ажратиш учун $a \in E(n)$ тўпламдаги барчасини ёки аксариятини n сонини туб сон сифатида рад этишини кўрсатиш керак [3].

Агар $n \geq 5$ бўлган тоқ сон мураккаб сон бўлса, у ҳолда $a \in F_n^*$ тўпламдаги тубликка гувоҳлар сони қуйидаги қиймат билан чегараланган бўлади [4]

$$|W(n)| \leq \frac{\varphi(n)}{4}.$$

Агар k ихтиёрий итерациядан сўнг, барча танланган a n нинг тублигига гувоҳ бўлса, у ҳолда n сони $p \geq 1 - 4^{-k}$ эҳтимоллик билан туб сон бўлади.

Олиб борилган натижалар шуни кўрсатдики тубликка текширилаётган сон n сони бирор a асосга кўра туб сон бўлса, у ҳолда ушбу n сони $n - a$ асосга кўра ҳам туб бўлади. Бундан Рабин теоремаси учун қуйдаги тасдиқ келиб чиқади:

Тасдиқ. $n \geq 9$ тоқ натурал сон бўлсин, A эса ҳар қандай $a \in A$, $n - a \notin A$ учун n дан кичик ва n билан ўзаротуб бўлган k элементдан иборат ихтиёрий тўплам бўлсин. Агар барча $a \in A$ n сонини тублигига гувоҳ бўлса (яъни $A \in W(n)$), у ҳолда n сони хато эҳтимоллиги $\leq 1/16^k$ бўлган эҳтимолий туб сон бўлади.

Дарҳақиқат, n нинг тублигига ҳар қандан янги a гувоҳи билан яна бир янги $n - a$ тубликка гувоҳига эга бўламиз. Бу хато эҳтимоллигини $4^2 = 16$ марта камайтиради.

Рабир-Миллер сонларни тубликка синовчи алгоритмини хатолик эҳтимоли сезиларли камайиши ва ҳар қандай мураккаб соннинг тублигига гувоҳлар сони жуфт бўлиши аниқланди. Ҳар бир гувоҳ a билан $W(n)$ тўпламни ўзининг $n - a$ жуфтланган элементини ўз ичига олиши келтирилди. Бу бир итерацияда Рабин-Миллер алгоритмининг мумкин бўлган хатолиги $1/4$ дан $1/16$ гача камайтиришга эришилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Горбенко И., Вервейко В. Тестирование чисел на простоту: теория и практика. – 2003.
2. Miller G. Riemann's hypothesis and tests for primality, 1976, J. Comput. and Syst. Sci. 1976. V. 13, p. 300—317.
3. Гашков С.Б. Упрощенное обоснование вероятностного теста Миллера-Рабина для проверки простоты чисел. Дискрет. матем., 10:4 (1998), p.35—38.
4. Rabin M. O. Probabilistic algorithm for testing primality// J.Number Theor. /D. Goss — Elsevier, 1980, 12 (1), 128–138.

KOMPYUTERLI KO'RISHNING MUHIM VAZIFALARI VA OB'EKTLARNI TANIB OLIISHDA TASNIFLASH ALGORITMLARI

Rashidov Xusan Shirinboyevich

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot
instituti doktoranti

Xandamov Yigitali Xolmirza o'g'li

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot
instituti stajyor-tadqiqotchisi

yxandamov@gmail.com

Annotatsiya: Kompyuterli ko'rishning muhim vazifalaridan biri bu tasvirlardagi ob'ektlarni tanib olish vazifasi. Vazifa bizni qiziqtirgan ob'ektning tasviri taqdim

etilganligini aniqlashdan iborat. Ob'ektni tanib olish muammosi, aniqlash muammolari va ob'ektlarni lokalizatsiya qilish: saraton hujayralarini aniqlash mikroskop tasvirlari, piyodalarni aniqlash yoki video kuzatuv tizimlarida transport vositalari va inson yuzlarini topish vazifasi tasvirlar. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki berilgan muammoni hal qilish uchun o'rganish usullarining samaradorligi vazifalar. Maqolada turli xil usullar muhokama qilinadi Case-learning tasniflari, bo'yicha ob'ektni tanib olish muammosiga qo'llaniladi tasvirlar. Ularning sabablarini taqqoslash va tahlil qilish amalga oshirildi yoki ko'rib chiqilayotgan usullarning boshqa ko'rsatkichlari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: tasvirlarda ob'ektni aniqlash, tasniflash, vaziyatni o'rganish, vektorli mashinani qo'llab-quvvatlash, zaif tasniflagichlarni kuchaytirish, SNoW.

Kompyuterli ko'rish deganda obektlarni topish, kuzatish va sinflashtirishga beruvchi kompyuterlashtirilgan vositalar yaratish nazariyasi va texnologiyasi tushuniladi.

Kompyuterli ko'rish video ketma-ketliklarga tegishli ma'lumotlarni real vaqt rejimida ishlash va qarorlar qabul qilishga imkon yaratadi. Kompyuterli ko'rishga taaluqli nazariya va kompyuter ko'rish modelлари asosida kompyuterli ko'rish tizimlari yaratiladi.

Kompyuterli ko'rish tizimlariga misollar:

1. Jarayonlarni boshqarish tizimlari (sanoat robotlari, transport vositalari).
2. Video kuzatuv tizimlari.
3. Axborotlarni tashkil qilish tizimlari.
4. Ob'ektlar yoki atrof muxitni model lashtirish usullari.
5. Inson-kompyuter muloqoti tizimlari.
6. Hisoblash fotografiyasi.

Kompyuterli ko'rishni biologik ko'rishga nisbatan to'ldiruvchi deb qarash mumkin. Biologiyada inson va turli jonivorlarning ob'ektiv borliqni ko'rish asosida idrok qilishlari fiziologik nuqtai nazardan o'rganiladi. Kompyuterli ko'rish apparat va dasturiy qismlardan tashkil topadi va shu sababli kompyuter ko'rish tizimi shakllantiriladi. Kompyuterli va biologik ko'rish orasidagi o'zaro mutanosibliklar ikkala soha rivoji uchun samarali bo'lib hisoblanadi.[1]

Kompyuterli ko'rishning muhim vazifalaridan biri bu tasvirlardagi ob'ektlarni aniqlash vazifasi. Ya'ni, bizni qiziqtirgan ob'ekt tasviri taqdim etilgan yoki yo'qligini aniqlashdir.

Tanib olish vazifasi ob'ektlarni aniqlash va lokalizatsiya qilish vazifalarini o'z ichiga oladi: mikroskop tasvirlarida saraton hujayralarini aniqlash, kuzatuv video tizimlarida piyodalar yoki avtoulavlarni aniqlash va allaqachon klassik bo'lib qolgan inson yuzlarini topish vazifasi.

Ob'ektlarni tanib olish, umuman olganda, noto'g'ri qo'yilgan vazifadir (rasmda bir xil ko'rinadigan turli xil tabiatdagi ikkita ob'ektni tasavvur qilish oson). Inson ko'pincha bu vazifani osonlikcha bajaradi, hisoblash tizimi uchun bunday vazifa murakkabdir.

Quyida unga uchta asosiy yondashuv mavjud:

1. Evristik usul.

a) To'liq evristik model. Mutaxassis tavsiflovchi qoidalar to'plamini tuzadi (model quradi), unga ko'ra ob'ektni aniqlash amalga oshiriladi;

b) Xarakterli o'zgarmas xususiyatlarni qidirish. Istalgan ob'ektning tasvirini bir butun sifatida emas, balki mumkin bo'lgan buzilishlarga (o'zgaruvchan yorug'lik, aylanish, masshtablash) nisbatan o'zgarmas bo'lgan xarakterli xususiyatlarini evristik tarzda tavsiflaydi;

2. Shablonni taqqoslash usuli. Butun ob'ektning tasviri yoki uning xarakterli xususiyatlari uchun shablon tuziladi. Muvofiqlikni tekshirish funksiyasi ham joriy qilinadi;

3. Pretsedentlarni o'rganish usullari. Model avtomatik ravishda tasvirlar to'plami asosida quriladi, ob'ekt tizimning mumkin bo'lgan kirish ma'lumotlaridan oldindan tuzilgan.[2]

Bizga ma'lumki kompyuterli ko'rishda eng katta muammolardan bir bu tasvirdagi ob'ektlarni tasniflash hisoblanadi. Shuning uchun biz quyida ayrim asosiy tasniflash algoritmlari bilan tanishib chiqamiz:

1. Qarorlar daraxti

Bu daraxtga o'xshash grafikadan foydalanishga asoslangan qarorlarni qo'llab-quvvatlash usuli: ularning potentsial oqibatlarini hisobga olgan holda qaror qabul qilish modeli (hodisa yuzaga kelishi ehtimolini hisoblash bilan), samaradorlik, resurslarni sarflash.

Biznes-jarayonlar uchun ushbu daraxt minimal miqdordagi savollardan iborat bo'lib, ular aniq javobni talab qiladi – “ha” yoki “yo'q”. Bu savollarning barchasiga doimiy ravishda javob berib, to'g'ri tanlovga kelamiz. Qaror daraxtining uslubiy afzalliklari shundaki, u muammoni tuzadi va tizimga soladi va yakuniy qaror mantiqiy xulosalar asosida qabul qilinadi.

2. Bayesning sodda tasniflash algoritmi

Bayesning sodda tasniflash algoritmi oddiy ehtimollik klassifikatorlari oilasiga kiradi va Bayes teoremasidan kelib chiqadi, bu holda funktsiyalarni mustaqil deb hisoblaydi (bu qat'iy yoki sodda, taxmin deb ataladi). Amalda, u mashinasozlikning quyidagi yo'nalishlarida qo'llaniladi:

elektron pochtaga yuborilgan spamni aniqlash;

yangiliklar maqolalarini tematik sarlavhalarga avtomatik ravishda bog'lash;

matnning hissiy ranglarini ochib berish;

tasvirlardagi yuzlar va boshqa naqshlarni tanib olish.

3. Eng kichik kvadratlar usuli

Statistikani kamida ozgina o'rgangan har bir kishi chiziqli regressiya tushunchasini yaxshi biladi. Eng kichik kvadratlar ham uni amalga oshirish variantlariga tegishli. Odatda, chiziqli regressiya ko'plab nuqtalardan o'tgan to'g'ri chiziqni o'rnatish masalalarini hal qilish uchun ishlatiladi. Bu eng kichik kvadratlar usuli yordamida amalga oshiriladi: to'g'ri chiziqni torting, undan har bir nuqtaga qadar masofani o'lchang (nuqtalar va chiziq vertikal segmentlar bilan bog'langan), natijada olingan summani ko'chiring. Natijada, masofalar yig'indisi eng kichik bo'ladigan egri chiziq kerakli bo'ladi (bu chiziq haqiqiy qiymatdan normal taqsimlangan og'ish bilan nuqtalar orqali o'tadi).

Ma'lumotlarni mashinada o'rganish uchun moslashtirishda chiziqli funktsiya odatda qo'llaniladi va xato metrikasini yaratish orqali xatolarni minimallashtirish uchun eng kichik kvadratchalar usuli qo'llaniladi.

4. Logistik regressiya

Logistik regressiya bu o'zgaruvchilardan o'zaro bog'liqlikni aniqlash usulidir, ulardan biri qat'iy bog'liq, boshqalari esa mustaqil. Buning uchun logistik funktsiyadan (akkumulyativ logistik taqsimot) foydalaniladi. Logistik regressiyaning amaliy qiymati shundaki, u bir yoki bir nechta mustaqil o'zgaruvchini o'z ichiga olgan voqealarni bashorat qilishning kuchli statistik usuli hisoblanadi. Bu quyidagi holatlarda foydalidir:

- kredit skoringi;
- reklama kampaniyalarining muvaffaqiyatini o'lchash;
- ma'lum bir mahsulot uchun foyda prognozi;
- ma'lum bir sanada zilzila ehtimolini taxmin qilish.

5. Vektorli mashinani qo'llab-quvvatlash (SVM)

Bu tasniflash va regressiya tahlili masalalarini hal qilish uchun zarur bo'lgan algoritmlarning butun to'plamidir. N o'lchovli kosmosdagi ob'ekt ikki sinfdan biriga tegishli ekanligiga asoslanib, qo'llab-quvvatlovchi vektor mashinasi barcha ob'ektlar ikki guruhdan birida bo'lishi uchun ($N - 1$) o'lchovli giperplan tuzadi. Qog'ozda uni quyidagicha ifodalash mumkin: ikki xil nuqtalar mavjud va ularni chiziqli ajratish mumkin. Ushbu usul nuqtalarni ajratishdan tashqari, har bir guruhning eng yaqin nuqtasidan iloji boricha giperplane hosil qiladi.[3]

SVM va uning modifikatsiyalari DNKning birikishi, fotosuratdan odamning jinsini aniqlash, veb-saytlarda reklama bannerlarini namoyish qilish kabi murakkab mashina o'rganish muammolarini hal qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ming-Hsuan Yang, David Kriegman, and Narendra Ahuja, "Detecting Faces in Images: A Survey", IEEE Transactions on International Conference Graphicon 2006, Novosibirsk Akademgorodok, Russia, <http://www.graphicon.ru/> Pattern Analysis and Machine Intelligence (PAMI), vol. 24, no. 1, pp. 34-58, 2002

2. Вежнев А. П. Методы классификации с обучением по прецедентам в задаче распознавания объектов на изображениях //Международная конференция компьютерной графики и зрения [Электронный ресурс].- URL:[http://graphicon.ru/html/2006/proceedings/papers/fr10_34_VezhnevetsA. pdf](http://graphicon.ru/html/2006/proceedings/papers/fr10_34_VezhnevetsA.pdf) (дата обращения: 13.02. 2018). – 2006.

3. Фозилов Ш.Х., Уринов Э.М., Рашидов Х.Ш. Тасвир контрастини яхшилаш масаласи ва унинг ечимлари “Современное состояние и перспективы применения цифровых технологий и искусственного интеллекта в управлении” Доклады республиканской научно-технической конференции, Научно-исследовательский институт развития цифровых технологий и искусственного интеллекта, Ташкент, 6-7 сентября 2021 г. – с. 259-266. 7 б.

4. Xandamov, Y. (2020). Система моделирования разрешения и совершенствования непрерывного образования. Архив Научных Публикаций JSPI.

ПОДХОД К РАЗРАБОТКЕ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ АЛГОРИТМОВ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ХИМИЧЕСКИХ РЕАКЦИЙ

к.т.н., доц. Ходиев Шухрат Ильхамович,

Магистрант Равшанова Марифат

Национальный Университет Узбекистана

aaaaa20@rambler.ru

Аннотация: Рассматриваются существующие приложения, используемые в химии. На примерах и способах их реализации рассмотрен подход к разработке программного обеспечения для алгоритмов уточнения химических реакций.

Ключевые слова: система программирования, химическая реакция, химическое программное обеспечение, пакет химических приложений.

Введение. Существует большой выбор различного ПО для моделирования и расчетов в области химии. Программы для построения формул, расчета концентраций, рН, рОН, констант и степеней, для изучения свойств элементов и различных веществ могут позволить ученому химику провести любые эксперименты, понять все прелести химии. Данная работа основывается на исследованиях по реализации систем программирования и магистерской диссертации по созданию программного приложения для алгоритмов уточнения химических реакций с периодическими свойствами. Рассмотрены возможные подходы к их реализации и основываясь на них создано необходимое программное обеспечение.

Основная часть. Существует множество программ для расчетов и моделирования в области химии. Это химическое программное обеспечение, т.е. компьютерные программы, используемые в области химии [1-3]. Например. Molecules-3D. Графический редактор объемных изображений молекул и кристаллических структур. Crocodile. Симулятор химического эксперимента. MasSim. Использование масс-спектрометрии в органической химии. База спектров, расшифровка, обучение. Gepasi. Моделирование и изучение кинетики химических и биохимических превращений. Table. Периодическая система элементов Д. И. Менделеева с возможностью получения исчерпывающей информации о каждом элементе. ChemOffice Net v5.0. Поиск химической информации в интернете, возможность просмотра 3D-структур на сайтах. Удобный инструмент для общения химиков в сети и другие.

Как пример конкретизации рассмотрим пакет ChemOffice. Входящие в состав пакета модули превращают компьютер в рабочую станцию для проектирования и работы с базами данных и химической документацией.

Редактирование текстов, содержащих химическую информацию, требует использования специализированных программных инструментов. Как правило, химические редакторы снабжаются комплектами заготовок сложных формул и рисунков, наиболее часто употребляемых в работе (аминокислоты, пептиды, углеводы, стереоизомеры, нуклеотиды, лабораторное оборудование и т.п.). Многие снабжены модулями по именованию соединений в соответствии с

номенклатурой. Химические редакторы обычно позволяют создавать на экране химические структурные формулы, схемы реакций, лабораторные установки; конструировать объемные молекулярные модели и выполнять манипуляции с ними (увеличение или уменьшение моделей, вращение и перемещение их и т.д.). Также, позволяют рассчитывать энергетические и пространственные параметры системы (распределение электронной плотности, энергию и длину связей т.п.), рассчитывать энергию молекулы в стационарном и возбужденных состояниях на основе классической механической модели осциллирующих атомов и другие.

Многие химические редакторы весьма просты в использовании, не занимают много пространства на жестком диске, не требуют особых усилий в установке [2].

Balancer. Это программа, которая позволяет расставлять и уравнивать коэффициенты в уравнениях химических реакций. Ее достоинства в том, что она: - уравнивает любые типы реакций; - вычисляет моль, массовые и газовые объемы для сбалансированного уравнения. Пользователь может выбрать из базы данных множество химических веществ. Определённые пользователем формулы могут быть сохранены, например, для химических веществ, часто используемых в вычислении. При использовании строгих математических методов Balancer может уравнивать уравнения любой сложности. Balancer можно использовать для предсказания реакций стандартного типа [3].

Учебное приложение «Химия» для Android и IOS поможет решить химические уравнения реакций любой сложности или проверить корректность собственного решения [3]. В приложении есть встроенные таблица Менделеева, таблица растворимости веществ, таблица электроотрицательности химических элементов, молекулярной массы органических веществ, электрохимического ряда активности металлов и калькулятор молярных масс.

О реализации алгоритма. В [1] приводится описание программы для определения уравнения скорости линейного механизма химической реакции по базисным маршрутам. Указывается, что при математической интерпретации кинетических измерений можно автоматизировать решение задачи определения уравнения скорости сложной химической реакции. В программе реализована теоретико-графовая интерпретация механизмов химических реакций для построения стационарных кинетических моделей. В графе механизма сложной реакции вершинами являются промежуточные вещества, дугами – элементарные стадии, направление которых указывает на направление реакции. Программное обеспечение разработано в среде Microsoft Visual C++ 2012. Интерфейс программы представляет собой окно с полями и таблицами для ввода входных данных, с вкладками и с кнопками для выполнения расчетов и получения результатов. Программой предусмотрена возможность записи результатов работы, полученных для исследованного механизма химической реакции в текстовом файле. Кнопка «Записать отчет» формирует документ MSWord с именем названия механизма реакции и передает данные с вкладок программы. Теоретически программа способна корректно работать с массивами, состоящими из нескольких десятков кинетических параметров, образующих математическую модель механизма химической реакции.

Список использованной литературы:

1. А.С.Исмагилова, З.А.Хамидуллина, С.И.Спивак. Разработка программного обеспечения для определения уравнения скорости линейного механизма химической реакции по базисным маршрутам. Вестник Башкирского университета. Механика и математика. 2017. Т. 22. №3 с. 586-589.
2. Наумов А.Р., Молчанова И.И. Основы эффективной работы с графическим редактором структурных химических формул. Практическое пособие - Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2004. - 108 с.
3. <http://www.twirpx.com/files/chidnustry/soft>.

KICHIK MIQDORDAGI MA'LUMOTLAR BILAN YUZ IFODASINI TASNIFLASH UCHUN MAXSUS CHUQUR KONVOLYUTION NEYRON TARMOG'I

**Babakulov Bekzod Mamatkulovich,
Amirqulov Diyorbek Bahrom o'g'li**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi
b_babakulov@jbnuu.uz

Annotatsiya: Kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan yuz ifodalarini tasniflash uchun maxsus chuqur konvol'yutsion neyron tarmog'ining muhimligi va usullari haqida batafsil ko'rsatishni maqsad qiladi. Bunda yuz ifodalarini tasniflash uchun maxsus chuqur konvol'yutsion neyron tarmog'i tuzilishi va uning ishlash prinsiplari, kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan yuz ifodalarini tasniflashning afzalliklari ko'rsatiladi. Tезisning muqaddimasi yuz ifodalarini tasniflashni yaxshi ko'rsatishning ahamiyatini belgilaydi. Maqsadlar bo'limida, tez yuz ifodalarini aniqlashning muhimligini va kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan ishlashning zarurati haqida. Usul bo'limida, tasniflash uchun maxsus chuqur konvol'yutsion neyron tarmog'i tuzilishi va uni bajarish uchun qadam-qadamliklar ko'rsatiladi. Natijalar bo'limida, tez yuz ifodalarini tasniflash uchun maxsus chuqur konvol'yutsion neyron tarmog'inin ishlashining natijalarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kichik miqdordagi ma'lumotlar, yuz ifodasi, tasniflash, chuqur konvol'yutsion neyron tarmog'i, muhimlik, afzalliklar, tuzilishi, qadam-qadamliklar, natijalar.

Kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan yuz ifodalarini tasniflash uchun maxsus chuqur konvol'yutsion neyron tarmog'inin muhimligi va usullari haqida batafsil ko'rsatishdir. Tez, yuz ifodalarini tasniflashning muhimligini, kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan ishlashning zarurati va chuqur konvol'yutsion neyron tarmog'inin tasniflashda qanday yordam berishi kerakligini ko'rsatishni maqsad qiladi. Bunday yuqori darajali maqsad, yuz ifodalarini tasniflash sohasidagi ilg'orlig'ingizning muhimligi haqida o'rganishni va yangi texnologiyalarni o'rganib, ularni amaliyotga qo'yishga imkon beradi.

FER2013

Dastlab bu ma'lumotlar to'plami 2013 yilda Kaggle tanlovida e'lon qilingan. Tanlovda eng yuqori ball 71,16% ni tashkil qilgan. Ma'lumotlar to'plami kichik yuz tasvirlarini o'z ichiga oladi va tasvirlar 3 to'plamga bo'linadi: trening, tekshirish va test ma'lumotlar to'plami. Ma'lumotlar to'plamida turli xil pozalarga ega yuzlar mavjud. Bu ma'lumotlar to'plamini yanada qiyinlashtiradi. Ma'lumotlar to'plami hamma uchun ochiq. 1-rasmda FER2013 va FERPlus ma'lumotlar to'plamidagi ba'zi misol rasmlari ko'rsatilgan.

1-rasm. FER2013 va FERPlus ma'lumotlar to'plamidan misollar

Ma'lumotlar to'plami yuzlarning 48x48 pikselli kulrang shkalasi tasvirlaridan iborat. Yuzlar avtomatik ravishda ro'yxatga olingan, shunda yuz ko'proq yoki kamroq markazlashtirilgan va har bir tasvirda taxminan bir xil bo'sh joy egallaydi. Vazifa har bir yuzni yuz ifodasida ko'rsatilgan his-tuyg'ularga qarab etti toifadan biriga ajratish edi (0=G'azabli, 1=Jirkanch, 2=Qo'rquv, 3=Baxtli, 4=G'amgin, 5=Ajab, 6=Neytral).

Ushbu ma'lumotlar to'plami Pierre-Luc Carrier va Aaron Courville tomonidan davom etayotgan tadqiqot loyihasining bir qismi sifatida tayyorlangan. Ular mehribonlik bilan seminar tashkilotchilariga ushbu tanlovda foydalanish uchun o'zlarining ma'lumotlar to'plamining dastlabki versiyasini taqdim etdilar.

1-jadvalda FER2013 va FERPlus ma'lumotlar to'plamlarining taqsimlanishi ko'rsatilgan. 1-jadvaldagi 3-qator [6] dan ko'pchilik rejimini ifodalaydi. Ular rasmlarni ma'lum qoidalar bilan filtrlashdi va sinov rasmlarimizni saralash uchun ularning qoidalariga rioya qilishdi.

	TrainingSet	Validation set	Testingset
FER2013	28709	3589	3589
FER+	28561	3579	3574
majority mode	25060	3199	3153

1-jadval. Ma'lumotlar to'plamining taqsimlanishi.

Biroq, ma'lumotlar to'plami teng taqsimlanmagan. 2-jadvalda FER2013 ma'lumotlar to'plamining taqsimlanishi ko'rsatilgan.

Jadval 2. FER2013 taqsimoti.

	Training data	Validation data	Testing data
Angry	3995	467	491
Disgust	436	56	55
Fear	4097	496	528
Happy	7215	895	879
Sad	4830	653	594

Surprise	3171	415	416
Neutral	4965	607	626

Nima uchun eng yuqori aniqlik atigi 71,16% bo'lganiga hayron bo'lish mumkin. Buning sababi shundaki, ma'lumotlar to'plamida quyidagilar mavjud: past aniqlikdagi tasvirlar (48x48), noto'g'ri tasvirlar (yuz tasvirlari emas), noto'g'ri yorliqlangan tasvirlar (muayyan rasimga berilgan yorliq noto'g'ri), qisman to'g'ri tasvirlar (yorlig'ini aniqlash qiyin rasm). Shunday qilib, ushbu ma'lumotlar to'plami bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich 71,16% dan yuqori emas edi va hatto keyinroq taklif qilingan ishlar ham (qiyinchilikda emas) yuqori emas. 2-rasmda noto'g'ri tasvirlar uchun misollar ko'rsatilgan:

2-rasm. FER2013 dan yaroqsiz misol tasvirlari.

CNN, ko'pincha tasvirni tahlil qilish uchun ishlatiladigan bir tur bo'lib, bu turi ishlatilgan tasvirlar o'zaro o'xshashlikni aniqlashda keng tarqalgan. CNNning boshqa afzalliklari ichida, o'rganishni osonlashtirish, kichik miqdordagi ma'lumotlarni tahlil qilishda yuqori darajada yoritish qobiliyatiga ega bo'lishi kiritilishi mumkin. Maxsus chuqur konvolyutsion neyron tarmog'i, odatda tasniflash uchun yuz ifodalarni yaxshi tahlil qilishda ishlatiladi. Tarmoqning har bir qatlamisi yuz ifodalarni yuqori darajada aniqlashga yordam beradi. Tasvirni tahlil qilishni osonlashtirish va ma'lumotlar bilan yuz ifodalarni aniqlashda yuqori natijalar olish mumkun.

Reference:

1. Mamatkulovich b. B. Automatic student attendance system using face recognition //next scientists conferences. – 2022. – c. 6-2
2. Mamatkulovich b. B. A design of small scale deep cnn model for facial expression recognition using the low-resolution image datasets //models and methods for increasing the efficiency of innovative research. – 2023. – т. 2. – №. 19. – c. 284-288.
3. Mamatkulovich b. B. Lightweight residual layers based convolutional neural networks for traffic sign recognition //european international journal of multidisciplinary research and management studies. – 2022. – т. 2. – №. 05. – c. 88-94.
4. Amrullayevich k. A., mamatkulovich b. B. Talabalarda axborot bilan ishlash kompetentsiyasini shakillantirishda didaktik vositalarining metodik xususiyatlaridan

foydalanish //international journal of contemporary scientific and technical research. – 2022. – c. 645-650.

5. Babakulov b. Universitet talabalari uchun chuqur o'rganishga asoslangan yu zni aniqlashdan foydalangan holda avtomatik davomat tizimi //zamonaviy dunyoda in novatsion tadqiqotlar: nazariya va amaliyot. – 2023. – т. 2. – №. 3. – c. 74-76.

6. Ikromovich h. O., mamatkulovich b. B. Facial recognition using transfer lea rning in the deep cnn //open access repository. – 2023. – т. 4. – №. 3. – c. 502-507.

7. Mamatkulovich b. B., shuhrat o'g'li m. S., jasurjonovich b. J. Special deep c nn design for facial expression classification with a small amount of data //open acces s repository. – 2023. – т. 4. – №. 3. – c. 472-478.

8. Mamatkulovich b. B., alijon o'g'li h. A. Facial image-based gender and age estimation //eurasian scientific herald. – 2023. – т. 18. – c. 47-50.

9. Mekhrinigor, y., shokhsanam, t., nasiba, s., & nelia, f. (2021). Statistical programs in the teaching of physical education classes. Turkish journal of computer and mathematics education, 12(7), 354-356.

10. Turapova, s. (2022). Sport maktablarida yosh voleybolchilarni tayyorlashning axamiyati. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: nazariy va amaliy izlanishlar, 2(17), 150-152.

11. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

12. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

13. УХ Мингбоев. Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии" // Молодой ученый, 1249-1252.

RAQAMLI IQTISODIYOTNING AHOLI BANDLIGI O'ZGARISHIGA TA'SIRI

**i.f.n. Ko'chimov Abdujamil Hamraqulovich,
G'oyibnazarov Abduvohid Fozil o'g'li**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti
kuchimov7474@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola shuni ko'rsatadiki, ta'lim va o'qitish hozirgi va kelajakdagi ishchi kuchini raqamli iqtisodiyotlar uchun to'g'ri ko'nikmalar aralashmasi bilan boyitish va raqamli transformatsiyaning afzalliklaridan hamma foydalanishini ta'minlash ambitsiyalariga erishishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli iqtisodiyotning

aholi bandlik darajasiga ijobiy va salbiy ta'sirlari mavjud bo'lib, bunga to'liq moslashgunga qadar ba'zi mamlakatlar qiyinchiliklarga duch keladi.

Kalit so'zlar: Texnologik taraqqiyot, raqamlashtirish, raqamli transformatsiya, raqamli inqilob, induksiylangan ish o'rinlari, aholi bandligi.

Texnologik taraqqiyot va raqamlashtirish bizning ishimiz va turmush tarzimizni, biznes modellari va operatsiyalarini va hukumat siyosatining tanlovlarini tubdan o'zgartirmoqda. 2020-yil mamlakatimizda "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilinib, bu borada katta ishlar boshlandi. Xususan, 2020-yil 28-aprelda davlatimiz rahbarining "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Muxtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, – Tarmoq va hudud rahbarlari raqamlashtirishsiz natija, rivojlanish bo'lmashligini tushunib yetishi shart. Barcha darajadagi rahbarlar buni o'ziga kundalik vazifa sifatida belgilab, raqamlashtirish sohasini alifbosidan boshlab chuqur o'rganishi kerak"[1,2].

Raqamlashtirish iqtisodiyotimiz va jamiyatimiz uchun ulkan foyda olib keladi, chunki bu samaradorlikni oshiradi va bizning hayotimizni yanada qulayroq bo'lishini ta'minlaydi. Lekin tangananing ikkinchi tomoni ham bor. Bu raqamli bo'linishlar va ishsizlik darajasining oshishi kabi ba'zi muammolarni keltirib chiqaradi .

Raqamli transformatsiyaning rivojlanish foydalari faqat texnologiyalardan hamma foydalanishi imkoniyati yaratilsagina to'liq olinishi mumkin. Globallashtirish dunyoda raqamli qabul qilish tezligi va murakkablashuvi yangi va o'sib borayotgan rivojlanish bo'shlig'ini yaratmoqda – bu raqamli tafovut - bu erda raqamli iqtisodiyotga tezda moslasha olmaydigan mamlakatlar, korxonalar va ishchilar ortda qolish xavfi mavjud. Raqamli transformatsiya ish bilan ta'minlanish bilan bog'liq katta qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. U yangi to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita va induksiylangan ish o'rinlarini yaratadi va yaratishda davom etadi, biroq ba'zi ish o'rinlarining qisqarishi hisobiga strukturali ishsizlikning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi ham mumkin. Raqamli inqilobning umumiy bandlikka ta'sirini oldindan aytish qiyin bo'lsa-da, lekin tahmin qilsa bo'ladi. Ko'proq ish o'rinlari yaratiladigan raqamli kelajakka o'tish tasodifan, o'z o'zidan amalga oshmaydi: bu ijtimoiy va siyosiy tanlov bo'lib, izchil va yaxlit siyosiy yondashuvini talab qiladi. Raqamli transformatsiya nafaqat ba'zi ish o'rinlari yo'qolishini, balki an'anaviy ish o'rinlaridagi mavjud lavozim vazifalarining katta qismining o'zgartirilishini ham anglatadi. Ko'pgina mavjud lavozim vazifalari texnologiya bilan to'ldiriladi, ya'ni avtomatlashadi. Xodimlardan yangi ko'nikmalar, jumladan raqamli ko'nikmalar va ko'p tarmoqli tayyorgarlikni talab qiladigan gibrid ishlarda moslashuvchanlikni talab qilinadi. Biroq, mehnat bozorida shaxsning muvaffaqiyatli bo'lishi ish uchun xos bo'lgan puxta texnik ko'nikmalarning yaxshi aralashmasi va hayoti davomida zarur poydevor bo'lgan asosiy ko'nikmalar hamda kuchli xohish yoki yuqori malakaviy ko'nikmalari bilan belgilanadi [3] .

Raqamli transformatsiyaning turli kasbiy va tarmoq tuzilmalari bilan birgalikda mamlakat bo'ylab notekis tarqalishi, rivojlanish va texnologiyalarni o'zlashtirishning turli bosqichlarida hududlarda bandlikka ta'sirining teng bo'lmaganligini anglatadi. Bir tomondan, faol siyosatlar mavjud bo'lmaganda, eng ilg'or va eng kam rivojlangan mamlakatlar o'rtasidagi raqamli texnologik tafovut o'sib borishi mumkin. Boshqa

tomondan, ko'pchilik mutaxassislar avtomatlashtirishning eng yuqori potentsialiga ega bo'lgan va shuning uchun ortiqcha bo'lish ehtimoli yuqori bo'lgan faoliyatlar oldindan taxmin qilinadigan jismoniy faoliyatga ega bo'lgan muntazam ishlar ekanligiga rozi. Bunday ish o'rinlari rivojlangan mamlakatlarda emas, balki rivojlanayotgan mamlakatlarda, shuningdek, norasmiy ishchilar, ayollar va mehnat muhojirlari orasida ko'proq to'plangan. Bu shuni anglatadiki, rivojlanayotgan mamlakatlar texnologik buzilishlarga nisbatan bandlikni moslashtirishning qo'shimcha yukini nomutanosib ravishda ko'taradi. Shuningdek, eng ko'p ta'sir ko'rsatadigan vazifalarda ishlaydigan xodimlardir, ular ish joyida har qanday ta'lim olishlari yoki hatto oldindan rasmiy ma'lumotga ega bo'lishlari ehtimoli kamroq. Shunday qilib, agar raqamlashtirish yangi ish imkoniyatlarini yaratsa ham, ularga kirish juda tengsiz bo'ladi va bu tengsizlikni yumshatish uchun maxsus malakaga ega bo'lishni talab qiladi.

Eng muhimi, texnologiyani qabul qilishning notekisligi va shuning uchun korxonalar yangi ishlanmalardan foyda olishlari mumkin bo'lgan notekislik ham ko'pincha biznes egalari va menejerlar yoki ishchilar yoki ikkalasida ham texnologik bilimlarning etishmasligi bilan bog'liq. Darhaqiqat, ish beruvchilarning so'rovnomalari shuni ko'rsatadiki, raqamli ko'nikmalardagi bo'shliqlar ko'pincha texnologiyani o'zlashtirish va ulardan foydalanish uchun eng katta to'siqdir. Global miqyosda, mamlakatlar bo'ylab raqamli uzilishlar bandlik va kasbiy o'zgarishlarga aylanish darajasi boshqa ko'plab omillarga, jumladan raqamli infratuzilmaning (jismoniy tarmoqlar, dasturiy ta'minot va ma'lumotlar), global qiymat zanjirlari tuzilmalarining mavjudligi va sifatiga bog'liq bo'ladi. Shuningdek, joriy mahalliy bandlik tuzilmalari, ish o'rinlari tarkibi, raqamli texnologiyalarning turli xil mavjud ish turlariga qo'llanilishi, texnologiyalarni o'zlashtirish tezligi amalda mavjudlariga nisbatan ularning iqtisodiy samaradorligiga ham bog'liqdir. Ba'zi tarmoqlarda keng qamrovli avtomatlashtirish texnologiyalari hali mavjud emas, shuning uchun bandlikka ta'sirining tezligi yangi avtomatlashtirish texnologiyalarini ishlab chiqish va tijoratlashtirishga ham bog'liq bo'ladi. Kam rivojlangan mamlakatlarda kasbiy tuzilma hanuzgacha qishloq xo'jaligiga va yordamchi dehqonchilikka yo'naltirilgan; ularning ko'p ishchilari norasmiy ish bilan band. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bir xil ish o'rinlari tarkibidagi malakalar rivojlangan mamlakatlardagiga qaraganda ancha kam standartlashtirilgan. Jahon bankining xulosalariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlar: barcha ish o'rinlarining uchdan ikki qismi keyingi o'n yilliklarda sof texnologik nuqtai nazardan avtomatlashtirishga moyil bo'lishi mumkin [5].

Raqamlashtirish va texnologik transformatsiyaning aniq bandlikka ta'siri uzoq muddatda ijobiy bo'lishi mumkin bo'lsa-da, qisqa va o'rta muddatli o'tishi og'riqli bo'lishi mumkin. Umumiy bandlik ta'siridan qat'i nazar, qolgan ish o'rinlari o'zgartirilishi kerak. Shunday qilib, qiyinchilik ishchilarning eski ish joylaridan yangi ishlarga o'tishlari va eski ish joylarida yangi vazifalarni bajarishlari mumkin bo'lgan qulaylikdir. Bu muammo boshqa qiyin tendentsiyalar, jumladan, globallashtirish, iqlim o'zgarishi, demografik o'zgarishlar va kengayib borayotgan tengsizliklar ustidan kuchayib borayotganligi sababli, agar yolg'iz qolsa, raqamli transformatsiya rivojlanish va'dasini bajara olmasligi mumkin. Ko'proq ish o'rinlari yaratiladigan raqamli kelajakka o'tish davr tanlovidir, bu nafaqat bozorni moslashtirishni, balki ijtimoiy o'rganish jarayonlarini, umumiy ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarni ham talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 apreldagi "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4699-son qarori.
- Ko'chimov A.H., Boltaeva M.J. Raqamlashgan ta'lim va uning OTM boshqaruv samaradorligini oshirishdagi roli. KOMPYUTER ILMLARI VA MUHANDISLIK TEXNOLOGIYALARI. *mavzusidagi Xalqaro miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallari to'plami* (2022-yil 14-15-oktyabr)
- <https://www.texnoman.uz/post/raqamli-iqtisodiyot-nima.html>
- https://www.researchgate.net/publication/356857900_raqamli_iqtisodiyot_tushunchasi_afzalliklari_va_amaliy_ahamiyati
- <https://lex.uz/docs/-5458249>

ТИББИЙ ТУЗИЛИШЛИ МУРАККАБ ОБЪЕКТЛАРНИНГ ФРАКТАЛ ЎЛЧОВЛАРНИ АНИҚЛАШ

**т.ф.д., проф. Анарова Шахзода Аманбаевна,
Мухторов Достон Наим ўғли**
Тошкент ахборот технологиялари университети
anorova@tuit.uz

Аннотация. Мазкур мақола фрактал тузилишли тиббий тасвирлар асосида қон томирларни моделлаштириш ва шу модел ёрдамида ташхислаш алгоритмларини ишлаб чиқишга қаратилган. Мақолада фракталлар назариясидан фойдаланган ҳолда инсон қон томирининг геометрик модели тузилди ва бу геометрик модел қон томирларнинг фрактал ўлчовини аниқлашга имкон беради. Катакчаларни санаш ва такомиллаштирилган усуллар билан қон томирларнинг фрактал ўлчовлари аниқланди. Шунингдек, фрактал ўлчовни баҳолаш ёрдамида турли касалликларда қон томир тармоқларини тавсифлаш ва таснифлаш мумкинлиги келтирилган. Қон томирнинг тарқалишининг ҳар қандай патологик морфологияси фрактал ўлчовнинг пасайишига олиб келиши тахмин қилинди. Жумладан, қон томир тасвирларининг фрактал ўлчови асосида ташхислаш алгоритмлари ишлаб чиқилган. Натижалар формула ҳамда жадваллар ёрдамида солиштира таҳлили келтирилди.

Калит сўзлар. Фрактал, фрактал ўлчов, стохастик, морфометрик, топология, артериал, артериоллар, метартериоллар.

Кириш. Бугунги кунда фракталлар назариясининг математик формулаларнинг тадбиқи, шунингдек, табиий объектлар ва табиий ҳодисаларни фракталлар назарияси ёяларидан фойдаланиб тавсифлаш усуллари – фанда мустақил янги соҳани очилишига сабаб бўлди. Мураккаб геометрик

фракталларнинг тадбиқи шу қадар кенгайиб кетдики, улар бир неча соҳаларига бўлиб ўрганилмоқда. Мураккаб геометрик фрактал тузилишли тиббий тасвирлар асосида қон томир тузилишининг фрактал ўлчовини аниқлаш ва шу маълумотлар ёрдамида беморларни ташхислаш муҳим ҳисобланади.

Қон томир тизимининг асосий вазифаси тананинг барча ҳужайраларини кислород ва бошқа муҳим озуқалар билан таъминлашдир. Ушбу вазифани қон томир тизимлари самарали амалга оширади, улар тузилиш жиҳатидан дарахт шохларига ўхшаш жойлашган ва ҳар бир бўлиниш босқичи бинар шаклида бўлиниб тарқалади. Қон томир тармоғининг ўта мураккаблиги ва кўп даражали топологияси туфайли қон томирларининг тузилишини тавсифлаш учун қайси параметрлардан фойдаланиш кераклиги тўғрисида аниқ фикр келтирилмаган. Бундан ташқари, касалликларни аниқлаш учун нормал ривожланиш мезони зарур. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун турли хил соғлом ва патологик қон айланиш тизимларини баҳолашнинг фрактал таҳлили ишлатилган. Қон томир тармоқларининг тарқалиши қатъий фрактал эмас, чунки улар чексиз диапазонда ўлчов ўзгармаслигини кўрсатмайди, лекин улар ўзига ўхшашлик хусусиятларига эга ва тарқалиш жараёнининг ҳар бир босқичида бир хил бўлиб, фрактал тузилишли тасвирларни ҳосил қилади. Бу эса ҳеч бўлмаганда, миянинг артериал тизими иккита компонентнинг бирлашмасидан иборат эканлигини кўрсатади яъни, бўшлиқни бир хилда тўлдирадиган капилляр қон томир тармоқлари ва йирик томирларнинг тарқалган фрактал тузилишидир. Шунинг учун фрактал таҳлил ёрдамида ушбу ҳодисаларни миқдорий аниқлаш мумкин.

Асосий қисм. Фрактал геометрияда кетма-кет бўлинишларнинг кенг диапазонида кузатилган ўзига ўхшаш тузилмаларнинг хоссалари тузилмаларнинг мураккаблигини фрактал ўлчов ёрдамида миқдорий ҳисобланади [10]. Бу ўлчов сирт юзини қанчалик эгаллашини билишга ўхшашдир, лекин қон томир зичлиги таҳлили бўшлиқни тўлдиришни миқдорий аниқлаш сифатида қаралади. Шундай қилиб, бинар ўлчовли тармоқланган қон томирларнинг фрактал ўлчовнинг қиймати иккига яқинроқ бўлса, демак қон томирлар бўшлиқни шунчалик самарали тўлдиради. Шунинг учун ҳам фрактал ўлчовнинг юқори чегараси топологик ўлчовга мос келади. Фрактал ўлчовни баҳолаш инсоннинг кўз тўр пардасини [3, 4], турли хил ўсма касалликларини тавсифлаш, шунингдек, компьютер томографияси маълумотлари ёрдамида олинган одам ўпкасининг икки ўлчовли артериал қон томирларини таҳлил қилиш учун қўлланилади [2]. Бундан ташқари, илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, фрактал ўлчовни баҳолаш ёрдамида турли касалликларда қон томир тармоқларини тавсифлаш мумкин. Қон томирнинг тарқалишининг ҳар қандай патологик морфологияси фрактал ўлчовнинг пасайишига олиб келади деб тахмин қилинади.

Ушбу [2, 3] ишда мия артериал қон томирларининг моделидаги тузилишини фрактал таҳлилини баҳолаш қаралган. Мия қон томирлар тармоғининг тузилишини анатомик жиҳатдан тўғри акс эттириш учун артериал қон томирларининг намунавий кўриниши томирнинг калибрига қараб детерминистик ва стохастик қисмларга бўлинган. Каттароқ радиусга эга бўлган миянинг асосий артериялари ва топологияси кўпчилик намуналарда

детерминистик тузилишга эга. Бу эса катта артерияларнинг характерли топологиясини аниқроқ ҳисоблаш имконини беради. Мия артерия қон томирларининг детерминистик қисмининг тасвири цилиндрлар тўпламларига қийёсланган. Уларнинг ҳар бири учун асос сифатида марказларининг радиуси ва координаталари олинади. Бунда цилиндрнинг радиуси қон томир радиусига тўғри келди. Фрактал тузилишли мия артерияларининг диаметрлари ҳисоблаб чиқилган ва қон томир артерияларнинг шоҳлари бўлган кичикроқ томирлар алоҳида стохастик тузилишга ажратилган. Стохастик қисм иккилик дарахт шаклида амалга оширилади. Бу морфометрик таҳлил маълумотларига мос келади ва қон томир тизимининг шоҳланиши вақтида бифуркация деярли ҳар доим ҳосил бўлиши аниқланган [5]. Томирларнинг ўсиши билан артериял томир (i) иккита томирларга бўлинади, уларнинг ҳар бири ўз навбатида артериял томирнинг минимал радиусига мос келадиган даражага етгунча бўлинишлар ҳосил қилади. Бу модельда қон томир узунликлари 8 *мкм*га тўғри келади. Бироқ ҳар бир бўлиниш жараёнлари бир неча асосий босқичлардан иборат (1-расм). Кириш параметрлари радиуси, қон томир узунлиги ва артериял томир тугунларининг координаталари, шунингдек, қон томирнинг шоҳланишининг геометрик ўлчовларини аниқлайдиган модель параметрлари муҳим саналади. Артериял томирининг узунлигига нисбатан ўсаётган томирлар узунлигининг қисқариши, томир узунлигининг қисқариш индекси (λ) билан тавсифланади:

$$L_{2i+1, 2i+2} = \lambda L_i. \quad (1)$$

Артериял қон томир радиуси билан ўнг ва чап томирлар радиуслари ўртасида боғлиқлик мавжуд, бу боғлиқлик қуйидаги формула билан аниқланади:

$$R_i^\gamma = R_{2i+1}^\gamma + R_{2i+2}^\gamma. \quad (2)$$

(2) Мюррэя формуласи [6], бу ерда γ – томирларнинг тарқалиш кўрсаткичи унинг қийматлари иккидан учгача ўзгаради. Ҳосил бўлган томирларининг ўртача ўлчовдаги радиуслари артериал қон томирининг минимал радиус ўлчови билан аниқланади:

$$\begin{cases} r_{low} = \frac{R_{low}}{R_i}; \\ r_{high} = \left(1 - r_{low}^\gamma\right)^{\frac{1}{\gamma}}; \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} r_{2i+1} = r_{low} + (r_{high} - r_{low}) \cdot U(0,1); \\ r_{2i+2} = \left(1 - r_{2i+1}^\gamma\right)^{\frac{1}{\gamma}}; \end{cases} \quad (3)$$

бу ерда R_{low} – артериал тизимдаги томирнинг минимал радиуси; $U(0,1)$ – стандарт бир хил тақсимотдир. Ҳосил бўладиган томирларнинг радиуси ва асос томир узунликлари орасидаги бурчаклар қуйдагича топилади:

$$\begin{aligned} \phi_{2i+1} &= 2\pi U(0,1); \\ \phi_{2i+2} &= \phi_{2i+1} + \pi. \end{aligned} \quad (4)$$

Бундан ташқари, асос томирларнинг радиусларга таяниб, ҳосил бўладиган томирлар орасидаги бурчакларини ҳам ҳисоблаш мумкин:

$$\begin{aligned}\theta_{2i+1} &= \arccos \left(\frac{r_{2i+1}^2}{2} + \frac{r_{2i+1}^{-2}}{2} \left(1 - \left(1 - r_{2i+1}^\gamma \right)^{\frac{4}{\gamma}} \right) \right); \\ \theta_{2i+2} &= \arccos \left(\frac{r_{2i+2}^2}{2} + \frac{r_{2i+2}^{-2}}{2} \left(1 - \left(1 - r_{2i+2}^\gamma \right)^{\frac{4}{\gamma}} \right) \right).\end{aligned}\quad (5)$$

Бўлиниш тугунларидан олинган координаталаридан фойдаланиб, энг яқин бўлинишларгача бўлган масофаларни ҳисоблаш орқали томирлар орасидаги кесишмалар аниқланади [7].

Қаралаётган сиртни тўлдириш даражаси қон томирларининг мураккаблиги билан баҳоланади, шунинг учун охирги босқичда тугунларнинг жойлашиши текширилади [3, 8]:

$$\Omega_k = \sum_{i=1}^n E_i; \quad E_i = \left\{ \bar{x} : \sum_{j=1}^n \left(\frac{x_j - c_{i,j}}{R_{i,j}} \right)^2 \leq 1 \right\}, \quad (6)$$

Бу ерда $c_{i,j}$ ва $R_{i,j}$ – қон томир тугунларининг марказ координаталари. Мия тузилишининг тасвири орқали қон томирларининг геометрик параметрлари аниқланган. Миядаги қон томирларининг тузилишини дарахт шоҳларига қиёслаган ҳолда катакчаларни ҳисоблаш усули ёрдамида фрактал ўлчови аниқланган [9].

D – бу ўлчов, фрактал тузилишли тасвир берилган сиртни эгаллаш (тўлдириш) даражаси бўлиб, у қуйидагича аниқланади: тасвир катакчаларга ажратилади, $N(r)$ – катакчаларнинг сони, r – катакчаларнинг ўлчами. Фрактал ўлчовнинг аниқлилиқ даражаси, албатта, катакчалар сонига боғлиқдир.

$$N(r) \sim r^{-FD}. \quad (7)$$

Бу ерда FD – фрактал ўлчов. Катакчаларни ҳисоблаш усули турли бўш бўлмаган катакчалар сонини аниқлашдан иборат. Шу сабабли, фрактал ўлчовнинг юқори чегараси бутун ўлчамга тўғри келади. Ҳақиқат шундаки, фрактал тузилишли тасвирларни одатда ҳар доим текисликда деб қаралади, шунинг учун фрактал тузилишли объектларнинг тасвирларни текисликда қанча майдонни эгаллаганини аниқлаш мумкин. Фрактал ўлчовнинг қиймати логарифмик эгри чизиқга яқинлашиш асосида ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Soumya R.N. On estimation of Fractal Dimension of Grayscale images using Modified Differential Box-counting Method. International Journal of Computer Science and Information Security (IJCSIS), Vol. 14, No. 12, December 2016
2. Urakov Sh.U., Zaynidinov H.N., Shamatov I.Yo., Jabbarov J.S. Fractal Measurement of Human Bodies by Calculating Boxes. // International Journal of Special Education Vol. 37 No. 3 (2022): Volume 37 Number 3 Year 2022
3. Woo, Hee Sook Kwon, Kwang Seok Kim, Byung Guk Cho, Seck Hyun. Application of Fractal Dimension on Consistent Calculation of Coastline Length - Focused on Jeju Island. // Journal of the Korean Society for Geospatial Information Science) Vol.24 No.4 December 2016 pp.83-88.

4. Kwon, Keewook Jee, Hyungkyu Lee, Jongdal. The Analysis of Terrain and Topography using Fractal. //한국지역지리학회지 제 권 제 호 11 6 (2005) 530-542.
5. Anarova Sh.A. Fraktallar nazariyasi va fraktal grafika. Darslik. – T.: “Universitet”, 2021. 254 b.
6. Zaynidinov H.N., Anarova Sh.A., Jabbarov J.S. Fractal dimension and prospects of its application. // Problems of computational and applied mathematics No. 3(33) 2021. 106-115 p.
7. Zaynidinov H.N., Anarova Sh.A., Jabbarov J.S. Determination of Dimensions of Complex Geometric Objects with Fractal Structure. // 13th International Conference on Intelligent Human Computer Interaction 21-22 December-2021. 437-447 p
8. Jabbarov J.S. Fractal structure and fractal measurement. // Самарқанд давлат университетининг Илмий ахборотномаси 2021 йил 5-сон. 200 p. 120-122 p.
9. Хаусдорф Ф. Теория множеств аусдорф Ф. Теория множеств /Пер. с нем. Н.Б.Веденисова. Под ред. проф. П.С.Александрова и проф. А.Н.Колмогорова. - М.: Главная редакция технико-теоретической литературы, (1937. - 304 с.) / 2013 - 306 с.
10. Мандельброт Б. Фракталы, случай и финансы / Пер. с фр. В.В. Шуликовской. - М.: Эдиториал УРСС, 2004. - 256 с.
11. Balkhanov V.K. (2013) Fundamentals of fractal geometry and fractal calculus. Resp. ed. Ulan-Ude: Publishing house of the Buryat State University. – p. 224.
12. Kononyuk A.E. (2016) Discrete - continuous mathematics. (Surfaces). - In the 12th book. Book 6. Part 2.— Kiev: Osvita of Ukraine. - p. 618.
13. Gerald Elgar. (2008) Measure, Topology, and Fractal geometry. Second Edition. Springer Science+Business Media, LLC. – p. 272.
14. Kenneth Falconer. (2014) Fractal Geometry. Mathematical Foundations and Applications. Third Edition. University of St Andrews UK. Wiley. – p. 400.
15. Зайнидинов Х.Н., Анарова А.Ш., Жаббаров Ж.С. Геометрик объектларнинг фрактал ўлчовлари. // Муҳаммад Ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети Муҳаммад Ал-Хоразмий авлодлари. Илмий-амалий ва ахборот-таҳлилий журнал. № 1(19)/03/2022. 189-193 б.

ПОЧТА ХИЗМАТИНИ АВТОМАТЛАШТИРИШДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ

Ахмадбеков Хокимбек Хасан ўғли

Тошкент давлат техника университети мустақил изланувчиси

hokimbek.axmadbekov@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада почта алоқасини ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланган ҳолда автоматлаштиришнинг ўзига хос йўллари

ишлаб чиқилган. Муаллиф почта алоқасини автоматлаштиришда чет эл почта корхоналарининг турли хизматларини таҳлил қилиб, бу масалалар бўйича ўз қарашларини илмий асослаб берган.

Калит сўзлар: автоматлаштириш, ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш, ахборот-коммуникация технологиялари.

Технологик воситалар ривожланиши билан механик воситалар ўрнига ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш учун меҳатрон воситалар (механик ва электрон компонентлардан иборат воситалар)дан: манипуляторлар, фотодатчиклар, микроназорат ҳисоблаш техникаси воситаларидан фойдалана бошланди.

Замонавий ахборот жамияти шароитида узатилаётган маълумотларнинг қиймати асосан унинг узатиш тезлигида боғлиқ бўлса, анъанавий алоқа воситалари масалан почта ва телеграф хизматлари хабарларни тезроқ ва арзонроқ етказиш усулларига яъни уяли алоқа ва замонавий технологияларга йўл берди. Телефон, электрон почта, шунга ўхшаш бошқа дастурлар ва иловалар ва факс хизматлари йўлга қўйилди. Шунга қарамай инсонлар анъанавий почта алоқаси хизматларидан воз кечмади, замон билан ҳамнафас бўлди. Почта алоқаси ривожланди, аҳолига янги хизматларни таклиф этиб[1], ушбу таклиф ва мулоҳазалар орқали аҳолига хизмат кўрсатишда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга алоҳида эътибор берилди.

Почта алоқасида жўнатмаларни назорат қилиш ва ишлов бериш жараёнларини тобора кўпроқ автоматлаштириш[2] муҳим вазифа ҳисобланади. Бу орқали эса жараёнларини такомиллаштириш ҳамда назорат қилиш тизимларини шунингдек автоматлаштирилган ахборот-ҳисоблаш тизимларини ишлаб чиқишда ахборот-коммуникация воситаларидан самарали фойдаланиш тизими йўлга қўйилди.

Автоматлаштирилган ахборот ҳисоблаш тизимларининг тузилишини танлаш вазифалари, уларнинг хусусиятларини жараёнларнинг оптимал тақсимланиши билан ўзаро боғлиқдир. Ушбу муаммоларни интерактив равишда биргаликда ҳал қилиш усули янада мақбулдир. Бугунги кунда жараёнларни автоматлаштириш эса соҳадаги юзага келган муаммоларни ҳал этишга хизмат қилмоқда. Ҳақиқатдан ҳам барча соҳаларда автоматлаштирилган ахборот тизимларини жорий этиш, ишлаб чиқариш жараёнларини ва тизимларини автоматлаштириш зарур ҳисобланади.

Ахборот-коммуникация технологиялари алоқа операторлари ёки тармоқ операторлари вазифасини бажарадиган алоқа ташкилотлари ишлаб чиқариш жараёнлари, корхона тузилишини моделлаштириш, оптималлаштириш, қайта ташкил этиш, шунингдек бошқарув тизимларига буюртма бериш ва ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш учун тақдим этилган стандарт қоидаларидан фойдаланиш зарур бўлиб, ҳар қандай қоида энг аввало ишлаб чиқариш жараёнларини мукаммаллаштиришга хизмат қилади. Почта алоқаси фаолияти ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш учун тақдим этилган стандарт қоидаларидан фойдаланган ҳолда юқори натижага эришиш мумкин.

Бугунги кунда жараёнларни автоматлаштириш эса соҳадаги юзага келган муаммоларни ҳал этишга хизмат қилмоқда.

Алоқа операторлари ёки тармоқ операторлари вазифасини бажарадиган алоқа ташкилотлари ишлаб чиқариш жараёнлари ва корхона тузилишини моделлаштириш, оптималлаштириш ва қайта ташкил этиш учун, шунингдек бошқарув тизимларига буюртма бериш ва ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш учун тақдим этилган стандарт қоидаларидан фойдаланиш зарур[4], ҳар қандай қоида энг аввало ишлаб чиқариш жараёнларини мукамаллаштиришга хизмат қилади. Почта алоқасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш учун тақдим этилган стандарт қоидаларини ишлаб чиқиш ва шу орқали юқори натижага эришиш зарур ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ромашов М.В. Почтовая, телеграфная и телефонная связь в самарской губернии (1851 - 1917 гг.) Автореферат Диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук Самара 2005 Б-28.

2. Kurt W. Postal Work – Work Organizational Changes as Tools to Improve Health. Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Medicine 1022. Asta Universitatis Upsaliensis Uppsala 2001. Б-88.

3. Андрюков А.А. Исследование и разработка многоуровневых автоматизированных информационно-вычислительных систем предприятий почтовой связи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук. Москва, 1998. Б-18.

4. Ивашкин Г.А. Повышение Конкурентоспособности Предприятия Почтовой Связи На Основе Управления Качествен В Условиях Цифровизации Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Б-207.

IMPROVING THE QUALITY MANAGEMENT OF PUBLIC EDUCATION THROUGH DIGITAL TECHNOLOGY

Dushabayev Abdulla Musayevich

Jizzax politexnika instituti

dushabayevabdulla8727@gmail.com

Abstract: This article has been written about digital technologies in education covering the current aspects and importance of use on a theoretical basis, he made his recommendations gave.

Keywords: manage, management, digital technology, lesson, internet, decree, decision, education system. management of digital technology, creative.

The progress of the comprehensive reforms carried out in our republic is direct the education system also shows its positive effects. The definition of comprehensive

in the field with the aim of achieving even higher efficiency in all branches implementation of reforms, implementation of international experiments and innovative technologies in the context of today's new game is gaining importance. Because, of each sphere it is the development, knowledge, perception, thinking and qualifications of Representatives or specialists in this field and how much experience of advanced foreign countries in the same direction is defined by the identity.

That is why the next day of our motherland and its solid foundation it is important to pay special attention to the education and upbringing of the young generation of the creator is significant. Therefore, educational in all aspects of social life to instill aspects in the knowledge of young people and make the new Uzbekistan's future to what extent is the education of young generation who are owners of today's modern education system depending on the development. For this reason, it is also necessary to radically update the national education system finding alternative solutions and introducing them into practical activities is the main goal of each of us.

To what extent our above goals have been achieved, it is important to understand in society by providing consistency, adding innovative technologies and national and international pedagogical experiences to the field, we give our young people a thoughtful perspective, scientific observations which serve to form an independent thought and a broad worldview based on motivating ideas the conditions are related to the fact that they are created. To do this, interact with the education system communication, integration provision and theoretical and practical in all areas of the system it is necessary to pay more attention to the processes that matter.

Actually, the quality modern education is a sustainable economic growth, Science, the development of technology and technology is a guarantee of ensuring the quality of social services came. Therefore, the priority of public policy in our country is focusing as one of the ways is getting stronger day by day. Especially today our state of development of the industry through the introduction of digital technologies into the system of education in the day it is considered as the main goal of its policy of our country.

Nowadays, the renewal and improvement of the educational system in our Pedagogical scientist in this regard M. M. Kholmukhammedov developed his own "professional education system based on modern approaches in his article on "modernization": "the system is at the intersection of Regions and territories before itself training of secondary personnel capable of making a worthy contribution to economic growth, train young people to ensure the well-being of life through skilled labor, labor innovative and creative approach to activity, creativity, intellectual adds tasks such as development, "

To the above tasks promoted by Kholmukhammedov in the case of relying, It is advisable to define the main objectives of the education system. In fact, the main functions of the education system in the conditions of today's new growth are content the fact that he gets rich, his social tasks improving modern education. Such that one of the social tasks is the application and use of digital technologies in education in itself all the components of the formation of competencies of members development of embodied strategies, the beginning of the system in today's information age it is necessary to organize the purpose.

Our president Sh.Mirziyoyev: "...new for the development of the country being able to take the initiative and implement them out onto the field with ideas, training of new generation personnel of intellectual and educational potential, educational organizations graduates have the necessary skills and knowledge in them to become modern professionals formation;

National education system that can withstand today's fierce competition at the world level to improve your approach, textbook and study requirements based on the requirements of the Times, creating a new generation of them, optimizing learning programs and standards;

Improving the role and status of the executive staff, educators and mentors of educational institutions, professorships and representatives of the fields of Science in our society, material depending on the worthy appreciation of their hard work and the effectiveness of the activity promotion;

Regular improvement of professional skills and efficiency of activities of pedagogical workers create the necessary conditions to go, "read throughout life"the system of professional development improving on the principle of;

Education in the field of modern information and communication technologies creation of a system for automation and comprehensive analysis of control, electronic further development of resources and distance education, in the IT field among education recipients popularization of professions;

Information and communication technologies during the new development of our country automation of education management, electronic resources, and remote education through application further development, to popularize it-area professions among education recipients special attention is paid by the head of State, Digital in the education system it shows how high the importance and importance of technology is.

It is difficult to imagine our daily life without information communication technologies, computers and the Internet in the era when today's globalization process is taking place. Hence for even today, digital technologies are gradually developing all of our daily lives entering its spheres it is becoming an integral part of social life. Exactly, that's it taking into account the important aspect, more than 10 techniques and digital in our country. in addition, to the activities of higher educational institutions that train specialists in the direction of technology the addition of digital technologies is not only in areas such as economics, politics, but also, it is a sign that it is also of great importance in the education system.

It is difficult to imagine our daily life without information communication technologies, computers and the Internet in the era when today's globalization process is taking place, digital technologies are gradually developing all of our daily lives entering its spheres, it is becoming an integral part of social life. Exactly, that's it taking into account the important aspect, more than 10 techniques and digital in our country in addition to the activities of higher educational institutions that train specialists in the direction of technology the addition of digital technologies is not only in areas such as economics, politics, but also, it is a sign that it is also of great importance in the education system.

It is difficult to imagine our daily life without information communication technologies, computers and the Internet in the era when today's globalization process

is taking place. Hence for even today, digital technologies are gradually developing all of our daily lives entering its spheres, it is becoming an integral part of social life. Exactly, that's it taking into account the important aspect, more than 10 techniques and digital in addition to the activities of higher educational institutions that train specialists in the direction of technology the addition of digital technologies is not only in areas such as economics, politics, but also, it is a sign that it is also of great importance in the education system.

From our above points, one can conclude that in a system of Education the use of digital technologies, first, to ensure the effectiveness of the transition, secondly, various illustrations on lesson processes, video rollers, visual aids, preparation of handouts, and thirdly, multimedia of teacher-educators products, computer techniques, the use of Internet tools and their use in the course of the lesson support serves to improve skills.

Training teachers in the use of digital technology creation of a continuous methodological service system aimed at formation; rational and targeted use of digital technologies and education to classes organized on the basis of digital technologies of participants in the process it is required to follow the necessary recommendations, such as the formation of adaptability.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси, Халқ сўзи 2020 йил 25 январь.
М.М.Холмухаммедов. “Professional ta’lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish”.
2. Uzluksiz ta’lim ilmiy-uslubiy jurnal. 2021. 6-son. 3-4-betlar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni.

DESCRIPTION OF DIGITAL ECONOMY, DIRECTIONS OF DEVELOPMENT AND EXPECTED RESULTS

Murotjonova Mubina Dilshod qizi

Student of Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

Annotation: Nowadays, the concept of digital economy has appeared in the economic theory and practice of a number of countries. It was characterized by the rapid development of digital technologies, the revolution in the information sector, and the acceleration of the globalization of the economy. The efficiency of their use has been translated into increasing knowledge, and socio-economic relations are expanding more and more.

Key words: economic importance, digital economy, network resources, digitalization, information technology, competition, innovation, innovative management.

Interest in the digital economy has grown significantly due to significant changes in society and the economy. Modern technologies and platforms have helped businesses and individuals to reduce costs by minimizing personal communication with customers, partners, and government organizations, as well as making communication faster and easier. The result is a digital or electronic economy based on network resources.

The word “digitalization” is actually a new term, which refers to the involvement of IT solutions in the process of innovative management and administration, and as a result, the use of information technologies in all systems, from Internet of Things to e-government. The main source of the digital segment of the economy is the growth of the transactional sector. In developed countries, this indicator makes up more than 70 percent of GDP and combines public administration, consulting and information services, finance, wholesale and retail trade, as well as services (utility, personal and social).

The higher the diversification and dynamics of the economy, the greater the circulation of unique information within and outside the country, and the greater the information traffic within national economies. Therefore, the digital economy develops rapidly in markets where the number of participants is large and IT services are widespread.

In particular, it creates unlimited convenience for transport, trade, logistics and similar industries that actively work with the Internet. According to some researchers, the share of the electronic segment in them is close to 10% of the GDP and provides employment for 4% of the population. Most importantly, these indicators will grow steadily.

Undoubtedly, the effectiveness of the digital economy is influenced not only by the coverage of information technologies and the availability of infrastructure, but also by standard economic criteria such as the business environment, human capital, and successful management instruments. Therefore, economic development relies on them, which means that these criteria are as important as before in the development of the digital economy.

Today, old and new companies that use IT tools to create new services and business models around the world are creating strong competition for companies that are leaders in most industries. According to forecasts, in the coming years, the macro-economy is expected to be strongly dependent on manufacturers relying on the criteria of “lean production”, additive, nano and biotechnology. In this regard, the volume of information considered necessary for rational management will also increase, and the structure of production and civil communication, business and government bodies will undergo serious changes.

The following are indicated as the main conditions and factors for gradually entering the path of social and economic development:

- implementation of electronic government and digital city concepts due to informatization and integration of public administration bodies and municipal services;
- mass production of products of the new technological generation (such as driverless cars, etc.);

- implementation of ideas related to the construction of "smart" and ecological houses using unique decoration and building materials;
- wide promotion of alternative forms of employment through outsourcing, self-employment, etc.;
- creating professional networks that serve to search for workers-freelancers to perform certain tasks.

All of the above allows businesses to reduce costs with the help of modern platforms that integrate goods and electronic services in production and management. First of all, this issue concerns the integration of service orders, joint use of resources, selection of counterparties, conduct of electronic trade, payments and others. Information technologies provide an opportunity for enterprises to adopt a completely new, faster pace of work and to diversify the form of services and products. In addition, researchers are also talking about the introduction of short life products into the market.

As a result, business can significantly reduce the prices set for services, and in the macroeconomic direction, individual production and false employment indicators will increase. Also, directions such as crowdfunding and crowdsourcing are now included among new economic technologies.

According to economists, at the same time, as a result of such changes, the economy based on the practice of extracting additional value is changing to the economy of cooperation and sharing of interests ("sharing-economy"). This gives rise to hope that market competition will actively give way to mutually beneficial cooperation and cooperation, and at the same time, it will move from vertical communication to equal relations and complementary services.

According to estimates, this will be reflected in the increase in the number of services and the growth of the volume of electronic trade in services. It is noted that digital technologies will dramatically change more than 50 percent of economy-related sectors. This vision is based on the fact that information technologies and digital platforms will dramatically change business models, eliminate intermediaries and optimize processes for their efficiency.

According to the calculations of the World Bank, a 10% increase in the number of high-speed Internet users can increase the annual GDP from 0.4% to 1.4%. Also, the share of the digital economy in the country's GDP is considered to be an indicator of its importance.

In 2010, the Boston Consulting Group estimated the scale of digitalization at \$2.3 trillion (4.1 percent of GDP) for a group of 20 countries. If this trend continues, after 10-15 years the share of such an economy in the world GDP will approach 30-40%. In developing economies, about 1 percent of the population is employed in the IT sector, a sector that creates more jobs than others. However, the rise of the IT sector is driving the creation of jobs in other sectors that are adopting new technologies (for every 1 new job created in the IT sector, there are 4.9 jobs in related sectors).

The digital economy boldly opens new horizons for entrepreneurs and self-employed people. Often, the contribution to the development of the IT sector creates the basis for the development of the economy, the creation of new jobs, the emergence of new types of services for people and businesses, and the reduction of costs within the framework of e-government projects. At the same time, the overall effect resulting

from the implementation of information technologies turns out to be less effective than expected and not distributed in the same order. Getting the most out of such investments requires a good understanding of how technology interacts with other factors, called “analog complements” in a World Bank report.

It is very difficult to enumerate the effects created by the digital economy, therefore, it is difficult to fully evaluate the connections that the access to electronic services and metadata provides to economic objects. Therefore, justifying the importance of investments in information, especially at the state level, is a difficult task. It is a self-evident phenomenon that it is impossible to always calculate gigabytes of information created in one or another field. The communication models that have emerged as a result of the integration of information platforms give impetus to the emergence of new economic technologies (YIT). IT is information that is integrated into a single technological platform to create, transfer, store and reflect information products (data, ideas and knowledge) that serve a purpose to organizational management systems and minimize transaction costs for communication between economic agents. is a collection of new “customizable” tools and methods in all aspects of processing.

The main principles of IT:

- ❖ creating radically new business models;
- ❖ rational integration of various IT services and application of methods of their use in organizational and technological processes in the real economy sector;
- ❖ minimizing transaction costs and material resources used in production.

YIT develops in the current economic realities on the basis of digital technologies. Earlier, technologies related to production, trade, and finance have gradually improved, but now emerging ITs are focused on horizontal relations (self-organization and singularity), innovative entrepreneurship (self-development), information engineering (self-improvement) and serves as a basis for auto-formalization (automatic structure) of economic processes.

Data centers modern IT platforms for information systematization and analytical processing form the true basis of IT. In this case, the development of the direction of providing services related to management consulting and business analysis is of great importance. New institutions, such as information and consulting services and state development agencies, serve as the organizational basis for improving the business environment.

References:

1. Kelly K. New rules for the new economy: 10 radical strategies for a connected world. New York – Viking, 1998.
2. J.B Dixit Fundamental of computer programming and IT – Laxmi Publication. PVT. Ltd., - 2011.
3. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

4. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

5. УХ Мингбоев. Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии" // Молодой ученый, 1249-1252.

TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARI FAOLIYATINING RAQAMLI IQTISODIYOTGA MOSLASHTIRISH ORQALI IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Bahodirov No‘monxon Kamolxonovich
Farg‘ona politexnika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada to‘qimachilik sanoatini raqamlashtirishni ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik sanoati, raqamli boshqaruv, samaradorlik, innovatsiya, platforma.

Hozirgi kunda butun dunyodagi deyarli barcha sohalarda raqamlashtirish jarayonlari jadal suratlada rivojlanib bormoqda. Ushbu jarayon to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishda ham muhim omil hisoblanadi. To‘qimachilik sanoatida korxonalar faoliyatini raqamli boshqaruv asosida tashkil etish sanoatning ushbu sohasini rivojlanishiga va samaradorligini oshirishiga o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi.

To‘qimachilik sanoati sohasida samaradorlikni oshirishning bir necha usullarni keltirish mumkin:

- ✓ Texnologik innovatsiyalarni qo‘llash orqali sanoat sohasidagi yangiliklar va texnologiyalar, ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish, ishlab chiqarish kuchini oshirish, ishlab chiqarish sifatini samaradorlikni oshirish mumkin.

- ✓ Sanoat sohasidagi rivojlanish va modernizatsiya, yangi mahsulotlar yaratish, ishlab chiqarish jarayonini yaxshilash, ishlab chiqarish kuchini oshirish va ishlab chiqarish sifatini yaxshilash orqali samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

- ✓ Ishchi kuchini oshirish, xodimlarni tayyorlash va ularning kasbiy bilimlarini oshirish, ish faoliyatini tashkil qilish va boshqa usullar orqali samaradorlikni oshirish mumkin

- ✓ Sanoat sohasi boshqa sohalarga kirish orqali ham samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Sanoat mahsulotlarini eksport qilish, boshqa sohalardan kerakli materiallarni sotib olish va boshqa tadbirlar orqali samaradorlikni oshirish mumkin.

Shuningdek, sanoat sohasidagi samaradorlikni oshirish uchun qo‘llaniladigan boshqa usullar ham mavjud. Jumladan, raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli platformalardan foydalalanish to‘qimachilik sanoatida samaradorlikni oshirish uchun katta imkoniyatlar beradi. Bu platformalar orqali ishlab chiqarish jarayonlari avtomatlashtiriladi, sanoat mahsulotlarining sifati nazorat qilinadi, xaridorlar bilan

aloqalar muvofiqlashtiriladi va boshqa ko'plab muammolar hal qilinadi. Raqamli platformalar hamkorlik tizimlarini qo'llash orqali, to'qimachilik sanoatidagi samaradorlikni oshirishga erishiladi. Bu muammolarni yechib chiqish uchun, to'qimachilik sanoatida innovatsiyalarni qo'llash, ishchi xodimlarni kasbiy bilimlarini oshirish va raqamli platformalarni yaratish kabi jarayonlarni amalga oshirish kerak. Bu jarayonlarni amalga oshirish orqali to'qimachilik sanoatida samaradorlikni oshirishga erishiladi.

To'qimachilik sanoatida samaradorlikni oshirish uchun raqamli platforma yaratishdan maqsad sanoat mahsulotlarini avtomatik ravishda ishlab chiqarish, xaridorlar bilan aloqalarni o'rnatish va narxlarni nazorat qilish, sifatni nazorat qilish va boshqa ko'plab muammolarni hal qilish hisoblanadi.

Raqamli platforma yaratish uchun quyidagi jarayonlarni amalga oshirish tavsiya qilinadi:

- Innovatsiyalarni qo'llash. Raqamli platforma yaratish jarayonida innovatsiyalardan foydalanish zarur. Yangi texnologiyalarni va tajribalarini qo'llash orqali, platformani yuqori darajada ishlovchi va foydali bo'lishi ta'minlanadi.

- Ishchi xodimlarni va kasbiy bilimlarni oshirish. Ishchi xodimlarni malakasini va kasbiy bilimlarni oshirishga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Bu, sanoat mahsulotlarini yaxshi va sifatli ishlab chiqarishga yordam beradi va platformani ishlab chiqarish jarayonida samaradorligini oshiradi.

- Moliyaviy tomondan qo'llab quvvatlash. Raqamli platforma yaratish uchun moliyaviy yordam zarur. Bu, yaratilayotgan platformani yaratish uchun kerakli mablag'ni ta'minlashga yordam beradi.

Raqamli platforma yaratish jarayonida bu jarayonlarni amalga oshirish mumkin va bu orqali to'qimachilik sanoatida samaradorlikni oshirish uchun kerakli asosiy vositalardan biri bo'lishini ta'minlaydi.

To'qimachilik sanoati iqtisodiyoti o'zining o'ziga xos qobiliyat va xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu soha, maxsus mahsulotlar ishlab chiqarish va ularga marketing qilishning yanada kengaytirilgan ko'rsatkichlari bilan tanishadi. To'qimachilik sanoati, aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va xalqaro savdo tarmog'i bo'lib, dunyo bo'ylab sotuvlari oshiriladi. To'qimachilik sanoati iqtisodiyotini raqamlashtirish uchun bir qancha muhim ko'rsatkichlar mavjuddir. Ulardan biri - ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar miqdori va turidir. Boshqa ko'rsatkichlar esa sanoat mahsulotlarining o'zaro hamkorlikda ishlab chiqarilishi, ishlab chiqarish jarayoni va uning narxi kabi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

To'qimachilik sanoati iqtisodiyotini raqamlashtirishda, sanoatning PDI (Pul ishlab chiqarish daromadlari) kabi boshqa ko'rsatkichlar ham foydalaniladi. To'qimachilik sanoati, milliy iqtisodiyotimizni kengaytirishda katta ro'l o'ynaydi va shu sababli, sanoatning ko'rsatkichlarini va ularning o'zaro aloqasini tushunish juda muhimdir.

To'qimachilik sanoati iqtisodiyotini raqamlashtirish orqali, sanoatning holati, xususiyatlari va rivojlanishi tushuntirilishi mumkin. Bu esa, sanoatni kengaytirish, uning ko'rsatkichlarini o'zgartirish va iqtisodiyotni yuksaltirishga yordam beradi. To'qimachilik sanoatini rivojlantirish uchun raqamlashtirishning katta ahamiyati bor. Bu, to'qimachilik sanoatning holatini tahlil qilish va uning tashkiliy tuzilishi,

kafolatlari, mahsulotlarining sifati va ko'rsatkichlari haqida ma'lumotlarni topishga yordam beradi. Raqamlashtirish, sanoat ko'rsatkichlarini o'rganish va ulardagi muammolarni aniqlashga imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Баходиров Н.К. “Тўқимачилик саноати корхоналарининг миллий иқтисодиётда тутган ўрни ва ўзига хос хусусиятлари” Хоразм Ма’мун ахборотномаси. 4/2022 йил.

2. Баходиров Нўъмонхон Камолхонович “Тўқимачилик саноати корхоналарининг ишлаб чиқариш самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар таҳлили” Иқтисодиёт ва таълим журнали. 2022 йил 6-сон.

3. Bakhadirov Numonkhan Kamolkhanovich “The importance of organizing textile industry enterprises on the basis of a digital platform”.

4. S.Baller, S.Dutta, and B.Lanvin, “The global information technology report 2016”, Innovating in the Digital Economy.

MOBIL ILOVALAR YORDAMIDA BO‘LAJAK INFORMATIKA O‘QITUVCHILARINING DASTURLASHTIRISH KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Kuralov Yuldash Abdullayevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

kuralov@cspi.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada, masofaviy ta'lim, Moodle va LMS tizimlarida resurslar bilan ishlash, mobil ilovalardan foydalanib ta'lim sifatini oshirishni hamda mobil ilovalardan foydalanishni takomillashtirish omillari tasniflangan.

Kalit so'zlar: Mobil ilovalar, mobil taxlim, elektron resurslar, masofaviy ta'lim, ta'lim sifati, virtual muhit, mobil ilovalar.

Kirish

Ta'lim sifatini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining turli vositalaridan foydalanish mumkin. Jumladan, elektron kurslar, elektron ta'lim tizimlari, video ma'ruzalar, veb-seminarlar, elektron testlar va boshqalar. Bu vositalardan tashqari, hozirgi vaqtda zamonaviy va ixcham mobil ilovalar ham mavjud. O'quvchilarning mastaqil ta'limini mobil ilovalar asosida tashkil etishda birinchi navbatda muayyan vaqt va joyga bog'lik bo'lmagan holda ta'lim materiallari o'rganiladi. Bu sizni o'rganishingiz kerak bulgan ma'lumotlarni olishgaimkon beradi. [1]

Bugungi kunda ko'plab kompyuter, aloqa va hisoblash texnikasi ishlab chiqarayotgan firma va kompaniyalar yangi platformadagi ixcham sensorli zamonaviy kompyuterlarni ishlab chiqarmokdalar. Bularga planshet, smartfon va mobil qurilmalarni keltirish mumkin. Rivojlangan mamlakatlarning statistik ma'lumotlariga ko'ra, mobil qurilmalar aksariyat hollarda intellektual tizim tashkil etuvchisi smartfon

yoki planshetlar hisoblanadi. Planshetni boshqarish uchun sensorli ekrandan foydalaniladi. U bilan ishlash fizik klaviatura va sichqoncha qurilmasidan foydalanmasdan, barmoqlar yordamida amalga oshiriladi. Sensorli ekranda matnni kiritish umuman olganda, klaviaturada terish tezligidan qolishmaydi.

XX asrning 70yillarida hisoblash tizimlari nazariyasi sohasidagi Amerikalik olim Alan Key «Kitob o'ldhamidagi kompyuter» Foyasini taklif qilgan. [2] 90-yillarda cho'ntak kompyuterlarining paydo bo'lishi bilan mobil vositalarni o'rganish loyihalari va o'quvchilar uchun mobil ta'limdan foydalanish kuzatilgan. Tarmokdan mobil ilova asosida bilim olish V.A.Kuklevning ilmiy tadqiqot ishlarida atroflicha o'rganilgan. [3] Tadqiqotishida mobil jihozlari asosida WiMAX simsiz tarmog'ida masofali ta'limdan foydalanish va bolalar uchun Intel Classmate turidagi kompyuterlarda ishlash bo'yicha ma'lumotlar o'z aksini topgan. Shuningdek, M.A.Grigoryevaning ilmiy tadqiqot ishlarida mobil kompyuter tizimlarida informatika fanini o'qitish, Savill-Smit, G.Stead va G.Solley loyihalarida mobil tizimlar asosida matematika va lingvistik fanlarini o'qitishni tashkil etish masalalari o'rganilgan. [4] Avstraliya, Buyuk Britaniya, Italiya, Kanada, Kipr, Meksika, Yangi Zelandiya, Polsha, AQSH, Turkiya, Chili, Shvetsiya va JAR davlatlarida ichki axborot va telekommunikatsion vositalar (mobil kompyuter tizimlari: telefon, planshet va smartfon) asosida ta'lim olish texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. [5]

II. Metodlar va usullar

Xozirgi kunda mobil qurilmalaridan soxalarda samarali foydalanish tobora kengaymoqda. Shu bilan bir qatorda mobil qurilmalarning imkoniyati ham taraqqiy etib borayotganligi sababli ular ta'lim vositasi sifatida keng qo'llanilishi an'anaviy va noan'anaviy ta'limda asosiy o'rinni egallab bormoqda. Yaratilayotgan masofaviy ta'lim platformalaridan mobil qurilmalar orqali foydalanish mumkin. Ta'lim olishning zamonaviy usullaridan biri, bu mobil ilova asosida ta'lim olish bo'lib, u kun sayin rivojlanib bormoqda. Bunga misol qilib aytishimiz mumkinki Respublikamizda (kovid-2019) 2020 yil joriy etilgan karantin jarayonida barcha oliygoxlar onlayn ya'ni masofaviy ta'limga o'tdi. Bu davrda aksariyat talabalar mobil telefonlari orqali masofaviy ta'limdan samarali foydalanganlarini aytishimiz mumkin.

Mobil qurilmalarning imkoniyati nafaqat qo'nqiroq qilish yoki xabar almashish uchun, balki undan kengroq vazifalarni bajarishga mo'ljallangan. Bugungi kunda bu qurilmalar ko'pgina foydalanuvchilar uchun axborot olish, bilimlarni shakllantirish, fikr almashish imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Darhaqiqat, bugungi kunda mobil ta'lim yoki m-learning hakida ta'riflar ko'p keltirilgan. Bu vositalar o'quvchilarning ma'lumotlar olishida asosiy vositalardan biri bo'lib qolmoqda. O'quvchilar smartfon yoki planshetlarlarni ta'lim resurslariga doimo ega bulishni xohlashadi.

Masofaviy ta'limdan kompyuterlashtirilgan elektron ta'limga, onlayn ta'limga, internetda o'qishga va boshqalarga qadar internet orqali tarqatilganda ta'limni tushuntirish uchun juda ko'p atamalar mavjud. Biz e-learningni Internet orqali maxsus o'qitiladigan kurslar sifatida belgilaymiz, bu erda professor o'qituvchi sinfdan tashqari. DVD yoki CD-ROM, videoyozuv yoki televizor orqali tarqatilgan dars emas. Interaktivdir, chunki siz o'z sinfingizdagi o'qituvchilaringiz, professorlaringiz yoki boshqa talabalar bilan muloqot qilishingiz mumkin. Ba'zan siz «elektron tarzda» sizning qo'lingizniko'tarib, real vaqtda muloqot qilishingiz mumkin bo'lgan jonli efir orqali taslim bo'ladi va

ba'zida bu oldindan ro'yxatga olingan ma'ruzadir. Har doimo o'qituvchi yoki professor siz bilan aloqada bo'lib, siz bilan aloqada bo'ladi, sizning topshiriqlaringizni va sinovlaringizni baholaydi. elearning ta'limning muvaffaqiyatli usuli ekanligi isbotlangan va ko'plab odamlar uchun hayot tarzi hayotga aylanmoqda.

Xozirgi kunda shaxsiy kompyuter orqali internetga ulanishdan ko'ra mobil telefonlar orqali internet tarmoqiga ulanish ancha onsonroq. Mobil aloqa kompaniyalari mijozlarga so'zlashuv vaqtlari bilan birgalikda internetdan (MB, GB) foydalanish imkoniyatlarini xam bermoqdalar. Shunisi qulayli mobil telefon orqali xoxlagan joydan turib internet xizmatlaridan foydalanishingiz mumkin. Shundan kelib chiqqan xolda internetdan foydalanishga talab kundan - kun ortib bormoqda.

III. Muhokamalar

O'quvchilar masofaviy ta'limda yoki darsdan tashqari vaqtlarida mustaqil ta'lim olishda mobil vositalar, internetdan foydalanishga xarakat kilishlari bilimlarini oshirishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi amaliyotlarda isbotlanmoqda. Ular ta'lim resurslariga doimo ega bulishni xoxlashadi. Mobil ta'lim ko'p afzalliklarga ega:

o'quvchilar ta'lim ma'lumotlari va tizimlariga mobil aloqadan foydalanishga xarakat qilsalar, bu texnologiya o'quv jarayonining o'zini ancha yaxshilashi va boyitishi mumkin.

Mobil vositalardan foydalanuvchilar axborotga bo'lgan extiyojlarini ta'minlashda turli mavzulardagi yangiliklarni o'qish, videolarni tomosha qilish, jonli efir va eksklyuziv ko'rsatuvlar va tijorat soxalari bo'yicha axborotlardan mobil ilovalarni qurilmaga o'rnatish orqali foydalanadilar. Buning uchun avvalo internet tarmog'i orqali mobil ilovalarni qurilmaga o'rnatish lozim bo'ladi.

O'quvchilarning aksariyati mustaqil ta'limda mobil ilovalardan foydalanishga texnik va psixologik jixatdan tayyor bo'lib, mobil qurilmalar va texnologiyalarning imkoniyatidan yanada samarali foydalanish uchun yangi imkoniyatlar yaratish zarur. Buning uchun mutaxassis o'qituvchilar tomonidan tashkiliy ishlar, o'quvchilarni mustaqil ta'limda mobil ta'limdan foydalanishning imkoniyatlari, shakllari va usullarini joriy etish buyicha ilmiy va uslubiy ishlarini ishlab chikish talab kilinadi.

O'quvchilar o'rtasida mobil ilovalarning mashhurligini xisobga olib, biz ushbu muloqot turlarini intellektual bilimlarni va ta'lim sifatini oshirishda xizmat qilish uchun mustaqil ta'limda foydalanishga kanday xissakushishini taxlil qilishimiz kerak. Mustaqil ta'limda mobil qurilmalardan foydalanishning bir qator usullari mavjud:

multimediali o'qitish veb-resurslari (audio fayllar, videofilmlar, grafikalar, xaritalar, rasmlar) ishlab chiqish uchun;

o'quv saytlari, resurslar, kataloglar, lug'atlarga tezkor kirishni ta'minlash;

xaqiqiy ta'lim vositasi sifatida mobil aloka platformalari uchun moslashtirilgan o'quv materiallarini ishlab chiqishni ta'minlash (SMS-testlar, o'quv qo'llanmalari va mobil ilovalarga asoslangan yuriqnomalari).

IV. Xulosa

Ta'lim sifatini oshirishda mobil ta'limdan foydalanish uchun o'quvchilarning mustakil faoliyati uchun motivatsiyasini oshirish kerak. Buning uchun virtual muxitda ukituvchi, masalan, LMS Moodle platformasidan foydalangan xolda «Informatika va axborot texnologiyalari» kursida mavzuga oid o'quv resurslarni yaratib, o'quvchilarga mustakil ishlash uchun takdim etadi. Uning afzalliklari shundaki, mobil

kurilmalar orqali o'quvchi darsda o'tilgan mavzuni bo'sh vaqtlarida chuqurroq o'rganishi mumkin.

Taklif etilayotgan mobil ilova asosida, o'quvchilarni mobil ilovalar orqali o'qishga, mustakil ta'lim olishga va fanining to'liq o'zlashtirilishi va ta'limda turli tashkiliy shakllarini integratsiya qilish asosida ta'lim sifatining oshishini, uzluksiz bilim olishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kuralov, Y. A., (2020). Development of geometric creativity of secondary school students by computer. International journal of scientific & technology research - (ijstr) volume-9 issue-2, february 2020 edition, 4572-4576.

2. Kuralov, Y. A., makhmudova, d. M., (2020). Methodology of developing creative competence in students with problematic education. European journal of research and reflection in educational sciences vol. 8 no. 4, 2020, part ii issn 2056-5852, 142-146.

3. Akhmedov, B. A., majidov, j. M., narimbetova, z. A., kuralov, yu. A. (2020). Active interactive and distance forms of the cluster method of learning in development of higher education. Экономика и социум, 12(79), 805-808.

4. Kuralov, Y. A., (2021). Elektron raqamli imzo algoritmlarining qiyosiy tahlili (rsa, elgamal, dsa). Academic research in educational sciences, 2(5) 428-438.

5. У Мингбоев, С Джумаев, А Синдоров. Maktab o'quvchilari uchun moljallangan android ilovaning imkoniyatlari // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 188-191.

BIR QATLAMLI SUN'IY NEYRON TO'RLARI

Qudratov Akbar Akmal o'g'li,

Muxtorov Doston Naim o'g'li

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

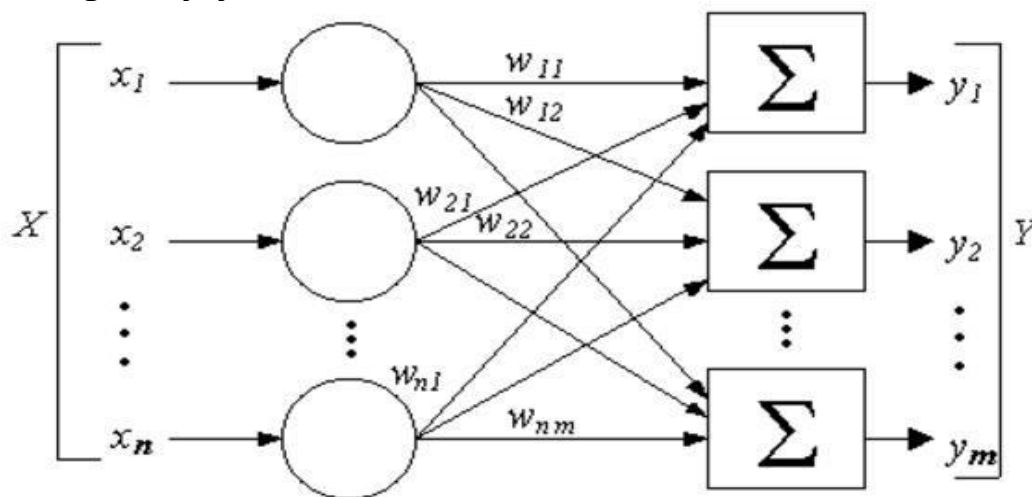
akbarbekqudratov29@gmail.com

Annotatsiya: Bir qatlamli suniy neyron to'rlarining soddaligi, ularning tez va ishchi qobiliyatlari yuzasidan amaliyotda ko'p ishlatiladi. O'zgaruvchilar (sinapslar) tahlil qilinishi oson, natijalari taxmin qilish oson va o'zgaruvchilarni o'rganish va yangilash imkoniyati ham bor. Ayni paytda, ularga to'g'ridan-to'g'ri ulanish o'rganish imkoniyati yo'q, shuning uchun ular avtomatik tarzda sinflantirish va regressiya masalalarini hal qilishda yordam beradi. Bir qatlamli suniy neyron to'rlari, biron-bir modellar yoki yorug'liklar sifatida ham ishlatilishi mumkin. Aslida, ular barcha muammolarga mos keladi, ammo ko'p qatlamli tarmoqlar bilan solishtirilganda, ularning aniqlik va ishchi qobiliyatlari ko'proq bo'ladi.

Kalit so'zlar: Sinir tarmoq, sinarlar, weight, bias, sinapslar, soma, dendritlar, axon, axon terminallari.

Kirish

Bir qatlamli suniy neyron to'rlari (single-layer perceptrons), yopiq sinir tarmoq modellarining eng oddiy shaklidir. Bu modellar, kiritish ma'lumotlarini faqat bir qatlama ishlangan suniy sinir tarmoqidan iborat. Bu qatlama, kiritish ma'lumotlaridan to'g'ridan-to'g'ri chiquvchi chiqishni yaratadi. Single-layer perceptrons, bir nechta sinarlarni bog'lash orqali kiritish ma'lumotlarini o'z ichiga oladi. Har bir sinar, kiritish ma'lumotlaridan biriga bog'liq bo'lib, sinarlar orasidagi yig'indisini aniqlash uchun ulardan foydalaniladi. Bir qatlamli suniy neyron tarmoqlari, asosan, tasniflash masalalarini yechish uchun ishlatiladi. Bu turlardagi sinir tarmoqlarida, har bir kiritish ma'lumoti uchun o'ziga xos bir og'irligi (weight) va bias qiymati (bias) belgilanadi. Bu qiymatlar, kiritish ma'lumotining chiquvchi natijasiga o'xshashlikni ta'minlash uchun foydalaniladi. Og'irliklar va bias qiymatlari, ta'lim ma'lumotlari ishlatiladigani aniqlanadi va tarmoqning aniqlik darajasini oshirish uchun moslashtirilishi mumkin. Yani, tarmoqning aniqlik darajasini oshirish uchun og'irliklar va bias qiymatlari moslashtiriladi va tarmoq ishlatiladi. Bir qatlamli sun'iy neyron to'rlari, sinflantirish yoki regressiya kabi oddiy muammolarda yaxshi natijalar beradi. Lekin ko'p qatlamli sun'iy sinir tarmoqlari, ko'proq murakkab muammolarda yaxshi ishlovchi hisoblanadi. Bir qatlamli suniy neyron torlari, faqatgina kiritish va chiquvchi o'rtasidagi bog'lanishni o'rganish uchun ishlatiladi. Ammo murakkabroq muammosini yechish uchun, ko'p qatlamli sun'iy sinir tarmoqlari, tashqi qatlamlarda kiritish ma'lumotlarini soddalashtirib o'zlashtirishi mumkin. Bunday tarmoqlar, har bir qatlama uchun alohida og'irligi va bias qiymatlari saqlaydi va har bir qatlamaning chiquvchi natijasini yuboradi. Bu usul, muammolarni yechishda ko'proq imkoniyatlar beradi, lekin tarmoqni o'rgatish uchun ko'p ma'lumotlarga va sanoqqa ega bo'lgan kuchli kompyuterlarga ehtiyoj bor.

1-rasm. Bir qatlamli neyron tarmoq

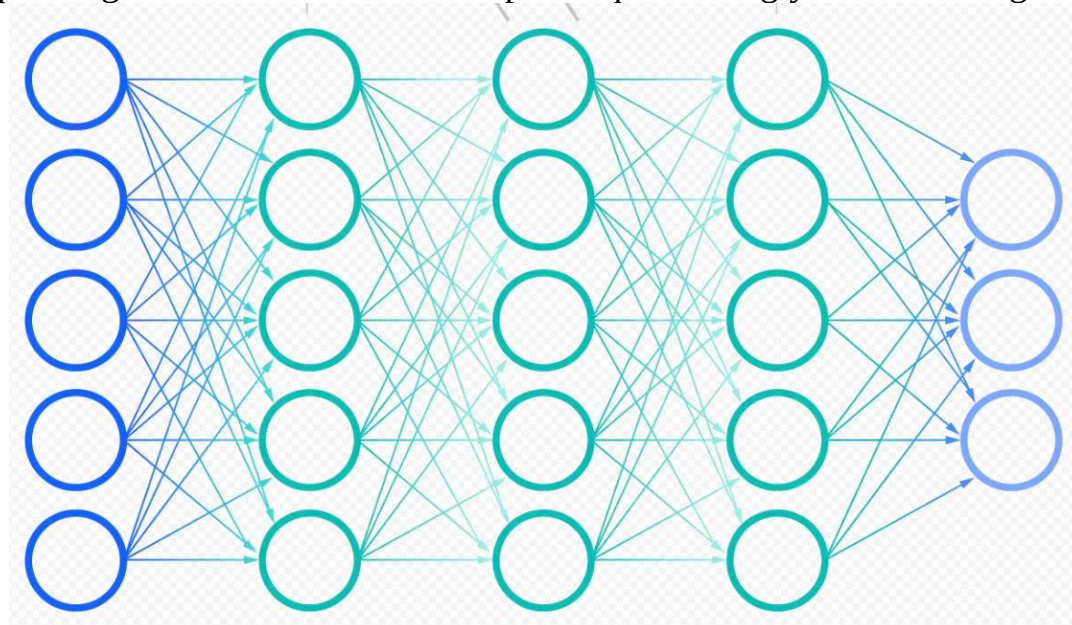
Og'irliklarni (W) matritsaning elementlari deb hisoblashimiz mumkin, m qatorlar va n ustunlarga ega (W_{nm}). Buyerda m kirishlar soni, n esa neyronlar soni.

Har bir neyronning chiqish signallarini hisoblash $N=XW$ orqali hisoblanadi, bu yerda X kirish signali bolib hisoblanadi. Y esa chiqish ma'lumotlaridir.

Sinir tarmoqlari

Sinir tarmoqlari, biologik sinir tizimidan olingan ideyalarni o'z ichiga olgan, masofaviy sinapslardan tuzilgan matematikaviy modellar hisoblanadi. Bu modellar, kuchli hisoblash kuchiga ega bo'lgan, kuchli kompyuterlar yordamida ishlaydi. Sinir tarmoqlari, bir necha qatlamlardan tashkil topgan, har bir qatlamga kiritish ma'lumotlarini qabul qiladi va ularni bir necha sinir elementlarida (neyronlar) ishlaydi. Neyronlar, kiritish ma'lumotlaridan hisoblanib olinadigan o'zgaruvchilar (sinapslar) bilan bog'liq. Bu o'zgaruvchilar, modellar o'rganish jarayonida o'zgarishi mumkin. Sinir tarmoqlari, qo'shimcha o'zgaruvchilar bilan o'zlashtirilishi mumkin, shu jumladan ularning aniqlovchi kuchlarini va har bir qatlamlar uchun alohida bias qiymatlarini o'z ichiga oladi. Modellar aniqlik darajasini oshirish uchun o'zgaruvchilarni yangilashga imkon beradi. Sinir tarmoqlari, masofavi sinapslar tuzilishi tufayli ko'p xil muammolarni hal qilishda yordam beradi, shu jumladan sinflantirish, regressiya, o'rganish va boshqa amaliyotlar. Biroq, ularning aniqlik va tashqi kuchlari, tarixiy ma'lumotlar va to'plamlar kabi ko'p muammolarga ega bo'lishi mumkin. Bu modellar, ma'lumotni aniqlash uchun kamchiliklar bor bo'lgan muammolarga yechim topishda juda samarali. Misol uchun, sinir tarmoqlari, tasniflash uchun tarbiyalanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni tasniflash uchun qo'llaniladi, masalan, rasmlarni kuchli tasniflash, yozuvlarni avtomatik ravishda aniqlovchi va boshqa amaliyotlarni amalga oshirish uchun ishlatiladi.

Bundan tashqari, sinir tarmoqlari, yozuv va tasvirlardagi sinfxronizatsiya muammolari, so'zlarning o'zbek tili va ingliz tili kabi ikkiga tilda tarjima qilinishi, hisob-kitob yoki investorlik muammolarini hal qilish kabi bir qancha boshqa amaliyotlar uchun ham ishlatiladi. Amaliyotlar uchun bir sinir tarmoqi yaratish, ma'lumotlarni sinir tarmoqlariga kiritish va o'rganish, sinir tarmoqlarini o'rgatish uchun talab qilinadigan ma'lumotlar hamda ko'p boshqa texnologiyalarni o'z ichiga oladi.

Sinir tarmoqlar

Kirish Yashirin to'rlar Chiqish

Neyronlar

Neyronlar, sinir tarmoqlarining boshqa komponentlari bilan birga, sinir tizimining asosiy funksiyasini bajaradigan ma'lumotlarni qabul qilish, o'z ichiga olgan

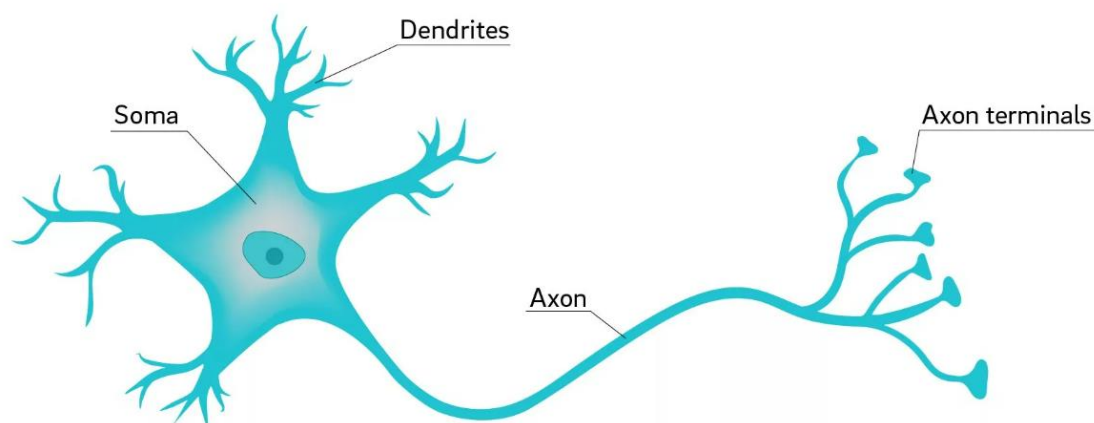
hisoblash jarayonlarini o'zgartirish va yoki ma'lumotlarni tahlil qilish uchun ishlatiladigan qurilmalardir. Har bir neyron, qabul qiluvchi sinapslar yoki axonlar orqali boshqa neyronlarga axborot jo'natadi. Sinapslar, neyronlarning bir-biriga bog'liq bo'lgan kuchli aloqalarini ifodalaydi. Neyronlar, o'zaro bog'liq bo'lib, jamlanmasi sinir tizimini tashkil etadi. Ular, sinir tizimining sinapslar orqali aks etadigan elektro-kimyo birikmalarini ifodalaydi. Bu birikmalar, sinapslar orqali qabul qilingan elektro-kimyo impulslarga asoslanadi.

Neyron

Soma: Hujayra tanasi deb ham ataladigan soma neyroni neyronning eng muhim qismidir. Somaning vazifasi neyronni tirik saqlash va to'g'ri o'q otishdir. Membrana Somani zarardan himoya qiladi, shu bilan birga uning atrof-muhit bilan aloqa qilishiga imkon beradi.

Dendritlar: boshqa neyronlarning aksonlaridan (yoki dendritlardan va somadan) kimyoviy (yoki elektr) sinapslar orqali ma'lumot oladigan va uni elektr signali orqali neyron tanasiga (perikarionga) uzatadigan neyronning tarvaqaylab ketgan jarayoni.o'sadi. "Dendrit" atamasi 1889 yilda shveysariyalik olim V. ^{Gis} tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan.

Neuron

Axon: neyronning hujayra tanasidan sitoplazmatik chiqishlarning ikki turidan biri; boshqa turi-dendrit. Aksonlar dendritlardan bir nechta xususiyatlari bilan ajralib turadi, shu jumladan shakli (aksonlar odatda doimiy radiusni saqlab turganda dendritlar tez-tez torayadi), uzunligi (dendritlar hujayra tanasi atrofidagi kichik mintqa bilan cheklangan, aksonlar esa ancha uzunroq bo'lishi mumkin) va funktsiyasi (dendritlar signallarni qabul qiladi, aksonlar esa ularni uzatadi).

Axon terminallari: Neyronlar bir-biriga murakkab tartibda bog'langan va impulslarni bir neyronidan ikkinchisiga uzatish uchun elektrokimyoviy signallar va neurotransmitter kimyoviy moddalaridan foydalanadi; akson terminallari qo'shni neyronlardan sinaps deb ataladigan kichik bo'shliq bilan ajralib turadi, ular bo'ylab

impulslar yuboriladi. Akson terminali va u kelgan neyron ba'zan "presinaptik" neyron deb ataladi.

Sinapslar

Sinapslar, neyronlar orasida aloqalar tuzilishi uchun zarur bo'lgan aloqa to'g'riligi bilan ishlaydi. Ular, impulslarni bir neyronning axonidan o'tkazib, boshqa neyronning dendritlariga yetkazib beradi. Bu impulslar, sinapsdagi kuchlarga bog'liq bo'lib, ularni o'zgartirishi mumkin. Bu o'zgaruvchilar, sinapsning tashqi o'zgaruvchilaridan foydalanib, o'zgaradi. Bu o'zgaruvchilar, sinir tizimining o'rganish jarayonida o'zgarishi mumkin.

Sinapslar

Sinarlar - Bir qatlamli suniy neyron torlari (single-layer perceptrons), yopiq sinir tarmoq modellarining eng oddiy shaklidir. Bu modellar, kiritish ma'lumotlarini faqat bir qatlama ishlashgan suniy sinir tarmoqidan iborat. Bu qatlama, kiritish ma'lumotlaridan to'g'ridan-to'g'ri chiquvchi chiqishni yaratadi. Single-layer perceptrons, bir nechta sinarlarni bog'lash orqali kiritish ma'lumotlarini o'z ichiga oladi. Har bir sinar, kiritish ma'lumotlaridan biriga bog'liq bo'lib, sinarlar orasidagi yig'indisini aniqlash uchun ulardan foydalaniladi. Bir qatlamli suniy neyron tarmoqlari, asosan, tasniflash masalalarini yechish uchun ishlatiladi. Sinarlar orqali tasniflash masalalarini yechish uchun biror bir misol quyidagicha bo'lishi mumkin: Ma'lum bo'lgan vaqtda, bir kompyuter dasturi tomonidan to'plangan tarjimalar ma'lum bir tilda ko'rsatilgan bo'lsa, suniy sinir tarmoqlari yordamida bu tarjimalarni avtomatik ravishda tasniflash mumkin. Tasniflash uchun, dastur tashqi vaqtli kutilmalar va dastur

to'g'risidagi ma'lumotlar (masalan, o'lcham, ish rejasi, qo'shimcha xususiyatlar, va boshqalar) foydalanilishi mumkin. Kiritilgan ma'lumotlarni tahlil qilishdan so'ng, suniy sinir tarmoqlari bu ma'lumotlarni berilgan qatorlar (til nomi) bo'yicha avtomatik ravishda tasniflashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Naim o'g'li M. D., Shokir o'g'li B. Z. МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 1260-1264.
2. Naim o'g'li M. D., Xasan o'g'li A. M. CLASSIFICATION OF CRISP-DM METHODOLOGY IN DATA ANALYSIS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 220-222.
3. Javlon X., Obid ogli S. J. Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 19. – №. 6. – С. 352-357.
4. Naim o'g'li M. D., Abdishukur o'g'li S. A. THE NUMPY LIBRARY OF THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE IS AN OPTIMAL SOLUTION FOR WORKING WITH ARRAYS //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 195-197.
5. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. DATA SCIENCE METHODOLOGY IN LEARNING PROGRAMMING //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 207-210.
6. Amanbayevna A. S., Naim o'g'li M. D. GEOMETRIC MODELING AND VISUALIZATION OF SELF-SIMILAR STRUCTURES BASED ON FRACTAL THEORY //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 187-188.
7. Naim o'g'li M. D., Baxtiyor o'g'li E. S. KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARINI TAHLIL QILISHDA CRISP-DM USULLARINI QO'LLASH //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 211-216.
8. Baxtiyor o'g'li E. S., Naim o'g'li M. D. YAGONA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARI PORTALNING TRANSPORT BO'LIMINI IDF0, DFD VA IDF3 SATANDART DIAGRAMMARI YORDAMIDA YARATILGAN LOYIHASI //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 198-206.
9. Doston M., Abdulatif S. SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNI SOHALARDA QO'LLANILISHI //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 144-147.
10. Muxtorov D., Burxonova Z. ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ //Молодые ученые. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 54-56.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASI HAMDA UNING ISHLASH MEXANIZMLARI

i.f.n., dots. Iminova Nargiza Akramovna
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
imnargizahon@mail.ru

Annotatsiya: Blokcheyn texnologiyalarini qo'llash bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, unda blokcheyn texnologiyalarining mohiyati va turlari, tarmoqda blokcheyn va ishbilarmonlik axloqi, Blokcheyn xususiyatlari va belgilari hamda blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish amaliyoti to'g'risida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Blokcheyn, internet, bloklar, tarmoq, ma'lumotlar, tranzaksiya.

Blokcheyn umumiy va o'zgarmas jurnal bo'lganligi sababli, undagi ma'lumotlar hamma uchun va hamma ko'rib turadi. Demak, blokcheynda ko'rilgan har bir narsa ochiqdir va ishtirok etgan har bir kishi o'z qilmishlari uchun javobgardir. Minglab kompyuterlar tarmog'ida saqlanadigan (joylashtirilgan) ma'lumotlar yangilanib turiladi, undagi yozuvlar ommaviydir va oson tekshirilib turiladi. Xakerlarning buzishi uchun ushbu ma'lumotlarning markazlashtirilgan versiyasi yo'q va bu ma'lumotlardan internet orqali hamma foydalanishi mumkin.

Blokcheyn mo'jizasi quyidagi holatlarda namoyon bo'ladi:

1. U bitta tashkilotga qarashli emas, u markazdan boshqarilmaydi. Blokcheyn ko'plab vazifalarni bajaradi.
2. Ma'lumotlar kriptografik tarzda saqlanadi.
3. Blokcheyn o'zgarmasdir, birovga bog'liq emas, shuning uchun hech kim blokcheyn ichidagi ma'lumotlarni buza olmaydi.
4. Blokcheyn bir-biri bilan internet orqali bog'langan minglab kompyuterlarda bir vaqtning o'zida saqlanuvchi ma'lumotlar ro'yxati (jurnal)dir.
5. Blokcheyn shaffof, ochiq, shuning uchun xohlagan kishi ma'lumotni kuzatishi mumkin, ma'lumotlarni hamma ko'rib kuzatib turadi.

Demak, blokcheyn uchta xususiyatga ega – u markazlashmagan, oshkor va o'zgarmas.

Blokcheyn — barcha ma'lumotlar ketma-ket qayd qilinadigan va bloklar bo'yicha joylashtiriladigan taqsimlangan ma'lumotlar reestri, bunda har bir yangi blok oldingi blokka kriptografik imzo orqali bog'lanadi (1-rasm).

1-rasm. Blokcheyn texnologiyasining asosiy xususiyatlari

Blokcheyn — bu tizim ishtirokchilari vositachisiz bir-biriga ma'lumotlarni ishonchli tarzda uzatish imkonini beruvchi texnologiya.

Blokcheyn (blokklar zanjiri) – taqsimlangan ma'lumotlar to'plami bo'lib, unda ma'lumotlar saqlash qurilmalari umumiy serverga ulanmagan bo'ladi. Bu ma'lumotlar to'plami blokklar deb ataladigan va tartibga solingan qaydlar doimiy o'sib boradigan ro'yxatda saqlanadi. Har bir blok vaqt belgisiga va bundan oldingi blokka havolaga ega bo'ladi. Shifrlashni qo'llash shuni kafolatlaydiki, foydalanuvchilarning ularsiz faylga yozuv kiritish imkoni bo'lmaydi, yopiq kalitlar mavjudligi esa blokklar zanjirlarining ma'lum bir qisminigina o'zgartirishi mumkin.

Masalan, blokcheynda pul ko'chirmalari va boshqa aktivlarni ham saqlasa bo'ladi. Umuman olganda, nimani qog'ozda yozishning imkoni bo'lsa, o'sha narsalarning barchasini blokcheynda ham yozish mumkin bo'ladi, faqat birgina farq bilan – blokcheynda yozuvlarni almashtirish va soxtalashtirishning imkoni yo'q (2-rasm).

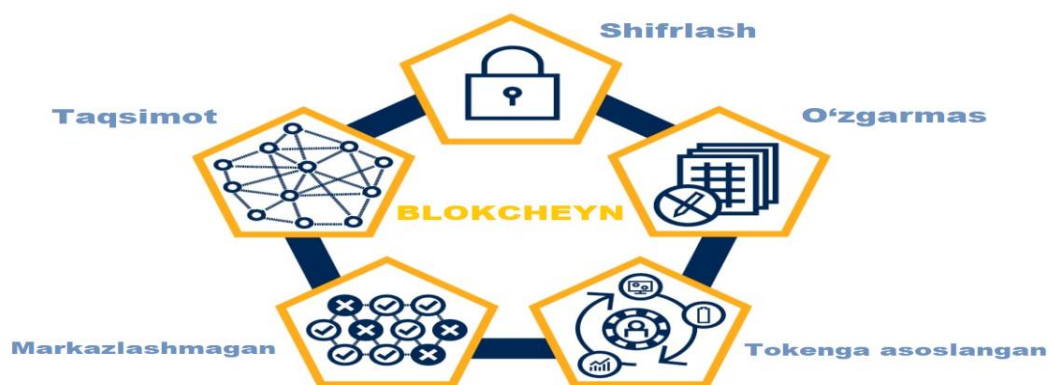

2-rasm. Blokcheyn zanjiri

Blokcheyn g'oyasining yorqin namunasi — Ethereum texnologiyasi bo'lib, platforma blokcheynda ilovalar yaratish uchun mo'ljallangan. Efir (Ethereum) — bu blokcheyn asosida qurilgan Bitkoin singari raqamli valyuta bo'lib, unda pul operatsiyalari to'g'risidagi ma'lumotlar yozib qo'yiladi. Ko'pincha, efir bitkoinga raqobatchi sifatida qaraladi, ammo uning farqli jihatlari ko'p. Ethereum texnologiyasi noyob imkoniyatga ega. Bu har qanday aktivlar bilan har qanday operatsiyalarni an'anaviy huquqiy jarayonlarga murojaat qilmasdan blokcheyn turidagi shartnomalarning taqsimlangan bazasi asosida ro'yxatdan o'tkazishga imkon beradi. Bu "aqlli shartnoma" deb nomlanuvchi texnologiya sanaladi.

Blokcheynda shaxsiy ma'lumotlar ombori yo'q. Blokcheyn protokollari har bir muayyan tranzaksiya yoki vaziyat uchun kerakli bo'lgan noma'lumlik darajasini tanlashga imkon beradi.

Xavfsizlik tadbirlari tarmoqqa shunday joriy qilinganki, uning umumiy inkor etish nuqtasi bo'lmaydi, nafaqat maxfiylik, balki har qanday harakat bekor qilinmasligi va autentifikatsiya ham ta'minlanadi. Tizimda ishtirok etishni istagan har bir shaxs shifrlashdan foydalanishi lozim – bu muhokama qilinmaydi va o'ylamasdan qilingan harakatlar oqibatlarini faqat shu harakatlarni amalga oshirgan shaxsgina his qiladi. Xakerlik hujumlari, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash, firibgarlik, kiberqo'rqitish, spam, ziyon keltiruvchi dasturlar, virustovlamachilar – bularning barchasi insonning jamiyatdagi xavfsizligiga tahdid soladi. Internetning ilk davri, ko'plab jarayonlarni shaffof qilish va inson huquqlari buzilishini qiyinlashtirish o'rniga, xusuiy shaxslar, institutlar va iqtisodiy faollik xavfsizligini oshirmas edi (3-rasm).

3-rasm. Blokcheynning asosiy xususiyatlari

Dastur asosiy darajadagi Ethereum blokcheynining erkin ommalashgan Geth mijoziga qo‘shimcha hisoblanadi. Dastur arxitekturasi mikroservislar deb nomlangan zaif bog‘langan modullar prinsipiga asoslanadi, ularning har biri o‘z mantiqiy va servislararo aloqalar uchun interfeyslarga ega. Xizmatlar blokcheyn bilan o‘zi ishlab chiqqan maxsus smart shartnomalar orqali o‘zaro aloqa qiladi. Dastur blokcheynga tranzaksiyalarni yozish tezligini 1000 martaga oshirish, blokcheyn tarmoqlarini boshqarish uchun qulay interfeysni ta’minlash uchun ishlab chiqilgan. Dastur yangi modullarni, smart shartnomalarni va yordamchi mantiqlarni qo‘shish orqali kengaymoqda va shu bilan blokcheyn dasturlarining ekotizimini shakllantirmoqda.

Blokcheyn texnologiyasining arxitekturasi P2P hamda mijoz-server (client-server based architecture) aks etgan. Ushbu rasmdan ko‘rinib turibdiki, blokcheyn texnologiyasining afzalliklaridan biri uning arxitekturasidir. P2P arxitektura tizim ishtirokchilari o‘zaro bog‘langan bo‘ladi. Bunda murojaat mijozlar orasida bevosita serverlarsiz amalga oshiriladi. Mijoz-server arxitekturasida esa barcha mijozlar ularni birlashtirib turuvchi tizim serveri orqali bog‘lanishlari mumkin. Bu esa o‘z navbatida ma’lumotlarni yuborish tezligini pasaytiradi, ko‘p vaqtni oladi, uchinchi tomon ishtirokchilari orqali ma’lumotlar almashilishiga majbur bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ganiev S.K. va boshq. Axborot xavfsizligi. T.: Aloqachi 2008. 383-b.
2. Iminova N.A. Risk menejment. O‘quv qo‘llanma.T.: “Aloqachi”, 2017,-184

b.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Белох Л.П. Реструктуризация предприятия. Учебное пособие. – М.: YuNITI-DANA, 2009. – 511 str.
2. Iminova N.A. Aloqa va axborotlashtirish sohasida iqtisodiy risklarni boshqarish. Diss. I.f.n. Toshkent, 2012.
3. Muhitdinov X.A. O‘zbekistonda telekommunikatsiya xizmatlari bozori rivojlanishining moliyaviy masalalari («O‘zbektelekom» AK misolida). Diss.i.f.n. – T., 2006.
4. Никонов В. Управление рисками. Как больше зарабатывать и меньше терять. - М.: Алпина Паблишерз, 2009. S. 284.

5. Просветов Г.И. Экономика предприятия: задачи и решения. Учебное практическое пособие. – М.: «Alfa-Press», 2009. – 560 str.

6. Рейман Л.Д., Совершенствование системы государственного регулирования отрасли телекоммуникаций. -Санкт Петербург, 2000.

Axborot manbaalari

www.economics.ru

www.ved.ru

www.uza.uz

www.Lex.uz

www.ziyounet.uz

RAQAMLI IQTISODIYOT VA INVESTITSİYALAR

Mirzaraximova Aziza Azimdjanoyna

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida investitsiyalar, ularning davlat rivojida oʻrni va ahamiyati, investitsiyalarni jozibadorlik xususiyatlari, mamlakat iqtisodiyotida va uning bugungi kunda hamda istiqbolda ham barqaror rivojlanishida investitsiya jarayonlarining muhim ahamiyati toʻgʻrisida toʻxtalib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: Investitsiyalar, toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalar, raqamli iqtisodiyot, investitsion jozibadorlik, investitsiya siyosati.

Investitsiyalar, jumladan, toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalar raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida muhim rol oʻynaydi, ayniqsa, raqamli iqtisodiyot global ishlab chiqarish va investitsiya modellarini oʻzgartirmoqda. Raqamli iqtisodiyotga jalb qilingan xalqaro investitsiyalar ishchi kuchining pastligi kabi omillarga kamroq bogʻliq boʻlib, koʻproq infratuzilma holati, ishchi kuchi va arzon energiya mavjudligi kabi omillarga bogʻliq.

Har qanday mamlakatning iqtisodiyotida va uning bugungi kunda hamda istiqbolda ham barqaror rivojlanishida investitsiya jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat investitsiya siyosatining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- Jahon bozorida qulay konyukturaning saqlanishi uchun keng miqyosda koʻmaklashish;

- Foiz stavkalarini iqtisodiyotning real sektoridagi investitsiyalarning tegishli samaradorligi mos keluvchi darajagacha pasaytirish;

- Bozor subʼektlarining investitsion imkoniyatlarini kengaytirishga yoʻnaltirilgan soliq islohotlarini amalga oshirib borish;

- “Samarali mulkdorlik” masalalarini hal etgan holda tashkilotlarning investitsion jozibadorligini oshirish;

- Investorlar huquqlarini himoya qilishning qonuniy-huquqiy asoslarini mustahkamlash asosida investision xavf-xatarlarni pasaytirishning tashkiliy-huquqiy omillarini shakillantirish;

- Mamlakat hududlarining investision jozibadorligi darajalari o'rtasidagi farqlarni qisqartirish;

- Byudjetdan ajratiladigan investisiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, ulardan maqsadli va samarali foydalanishni davlat tomonidan nazorat qilishni kuchaytirish.

Davlat investisiya siyosati respublika, viloyatlar va tarmoqlar miqyosida shakillantiriladi va amalga oshiriladi. Investitsiyalarni boshqarishning yagona tizimi chora-tadbirlardan iborat bo'lgan, alohida hududlar darajasida amalga oshiriladigan, investisiya resurslarini safarbar qilish va ulardan hududlarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda yuqori samarali foydalanish yo'nalishlarini aniqlash imkoniyatini beruvchi hududiy investitsiya siyosati muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlaktimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar xalqaro hamjamiyat bilan iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan bo'lib, umumjahon tendensiyalarini hisobga olgan holda u yoki bu sohani davlat tomonidan tartibga solishda yetarli darajada ehtiyotkorlikni talab etadi. Shu nuqtai nazardan hududiy rivojlanish muammolarini hal etishda, ayniqsa hududlarda investisiya jarayonlarini rivojlantirish va alohida hududlarning investision jozibadorligini oshirishda islohotlarning hozirgi bosqichi talablariga to'g'ri keladigan yangi mexanizmlar va yo'nalishlarni topish maqsadga muvofiqdir.

Shu munosabat bilan investitsiya, investitsiya jarayonlari, investitsion jozibadorlik va hududlarning investitsion jozibadorligi masalalari mamlakat iqtisodiy rivojlanishining tayanch omili sifatida e'tirof etiladigan xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bilan chambarchas bog'liqdir.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati benihoyat katta bo'lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

- birinchidan, xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

- ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo'naltirish va pirovardida aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash imkonini yaratadi;

- uchinchidan, kichik biznesni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadallashtirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan ta'minlaydi;

- to'rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi;

Investitsiya loyihalari, avvalo, ustuvor tarmoqlarga, ya'ni neft va kimyo sanoati, transport, energetika, yer osti qazilma boyliklarini ishlab chiqarishga, qurilish, telekommunikatsiya tarmoqlariga, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishga va ularni keng qayta ishlashga, turizm sohasini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

So'ngi yillarda mamlakatimizda ham investitsion muhitni yaxshilash, iqtisodiyot tarmoqlariga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish, qulay investitsion

sharoitlar yaratish, ayniqsa imtiyozlar va preferensiyalar bilan ularning ishonchli huquqiy himoyasi va kafolatlarini ta'minlashga qaratilgan bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, so'ngi yillarda mamlakatimizda investitsiya jarayonlarini rivojlantirish va investitsion jozibadorlikni oshirishga qaratilgan islohotlarni ko'zlangan mukammal ko'rinishga keltirish uchun Respublika miqyosida hududlarni kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari amalga oshirilmoqda va o'z navbatidan qonun osti hujjatlar bilan huquqiy tomondan kafolatlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ganiev S.K. va boshq. Axborot xavfsizligi. T.: Aloqachi 2008. 383-b.
2. Iminova N.A. Risk menejment. O'quv qo'llanma. T.: "Aloqachi", 2017, -184

b.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Белох Л.П. Реструктуризация предприятия. Учебное пособие. – М.: YuNITI-DANA, 2009. – 511 str.
2. Iminova N.A. Aloqa va axborotlashtirish sohasida iqtisodiy risklarni boshqarish. Diss. I.f.n. Toshkent, 2012.
3. Muhitdinov X.A. O'zbekistonda telekommunikatsiya xizmatlari bozori rivojlanishining moliyaviy masalalari («O'zbektelekom» AK misolida). Diss.i.f.n. – T., 2006.
4. Никонов В. Управление рисками. Как больше зарабатывать и меньше терять. - М.: Алпина Паблишерз, 2009. S. 284.
5. Просветов Г.И. Экономика предприятия: задачи и решения. Учебное практическое пособие. – М.: «Alfa-Press», 2009. – 560 str.
6. Рейман Л.Д., Совершенствование системы государственного регулирования отрасли телекоммуникаций. -Санкт Петербург, 2000.

Axborot manbaalari

www.economics.ru
www.ved.ru
www.uza.uz
www.Lex.uz
www.ziynet.uz

ПОСТРОЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ПОЧВЕННЫХ КАРТ НА ОСНОВЕ ГИС-ТЕХНОЛОГИЙ

Сайдалиев Бобир Махамадалиевич

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана

bobirsaydaliyev25@gmail.com

Аннотация: Узбекистан обладает природными ресурсами, в частности земельными, которые очень важны для процветания и развития экономики нашей страны. Важность земельных ресурсов трудно переоценить, так как оно является неотъемлемой частью такой отрасли как сельское хозяйство. Почва –

один из важных объектов изучения в сельском хозяйстве. Её особенностью является ограниченность в пространстве, и отсюда вытекает большая необходимость для её сохранения и улучшения.

Ключевые слова: ДЗЗ, ГИС, NDVI, зондирования, земли, почва, сельское хозяйство, земельным ресурсам, территориях.

Данные дистанционного зондирования Земли (ДЗЗ) широко используются в разных областях человеческой деятельности. Большие возможности данные ДЗЗ имеют при решении кадастровых задач и задач управления земельными ресурсами на различных территориях. Основными задачами являются:

- создание тематических карт и планов для проектирования землеустройства;
- создание цифровых почвенных карт;
- инвентаризация земель;
- проведение мониторинга земель и оценка их вследствие прошедших стихийных бедствий;
- возможность прогнозирования урожая.

Почвенная карта — графическое изображение на картографической основе в определенном масштабе пространственного размещения почвенных разностей на любой территории.

Цифровые почвенные карты могут применяться для:

- создание базы данных почвенных ресурсов для целей точного земледелия;
- кадастровая оценка сельскохозяйственных земель;
- разработка проектов внутрихозяйственного землеустройства;
- оптимизация размещения посевов сельскохозяйственных культур с учетом почвенных условий;
- разработка агротехнических, мелиоративных мероприятий, направленных на повышение плодородия почв;
- разработка мероприятий по борьбе с деградацией почв;
- учет почвенных ресурсов;
- проведение почвенного районирования в научных и прикладных целях.

Карты, созданные с применением ГИС-технологий, помогут оперативно вносить новые полученные данные. Созданные базы данных для почвенных карт являются наиболее экономично выгодными.

Для проведения мониторинга и изучения состояний почв на современном этапе используются данные космических снимков, таких как Landsat и QuickBird. Для проведения работ, направленных на улучшение плодородия почв, важно знать следующие параметры: свойство почвы, процессы, происходящие в тех условиях, в которых находятся изучаемые почвы, а также учитывается влияние агротехнических воздействий на почву.

Для построения новых почвенных карт на основе ГИС технологий используются данные дистанционного зондирования Земли. В основном используются космические снимки в сочетании каналов R3/G2/B1, R7/G4/B2,

R4/G5/B3, R7/G5/B3, R5/G4/B3, R5/G4/B1, R7/G5/B4 и др. Далее используются обработанные космические снимки со следующими индексами:

- **NDVI(Normalized Difference Vegetation Index)** нормализованный относительный индекс растительности - простой количественный показатель количества фотосинтетически активной биомассы (обычно называемый вегетационным индексом). NDVI - один из самых распространенных и используемых индексов для решения задач, использующих количественные оценки растительного покрова (рис.1).

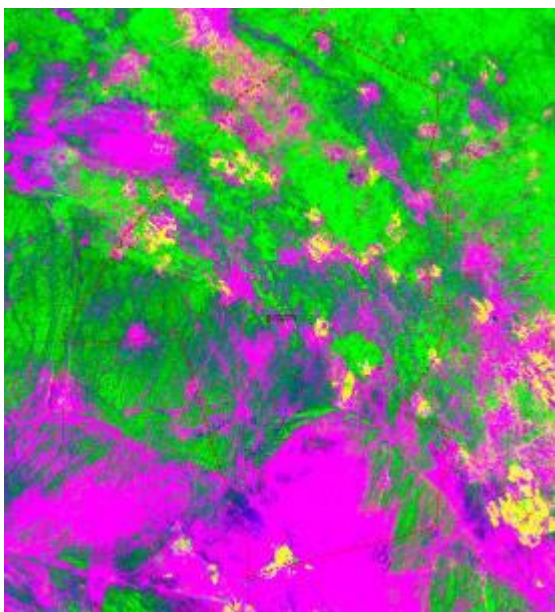

Рис.1. Цветная композиция каналов с изображением комбинирования результатов NDVI в системе RGB, полученная присвоением на R – канал TM4, на G – канал NDVI и на B – канал TM2

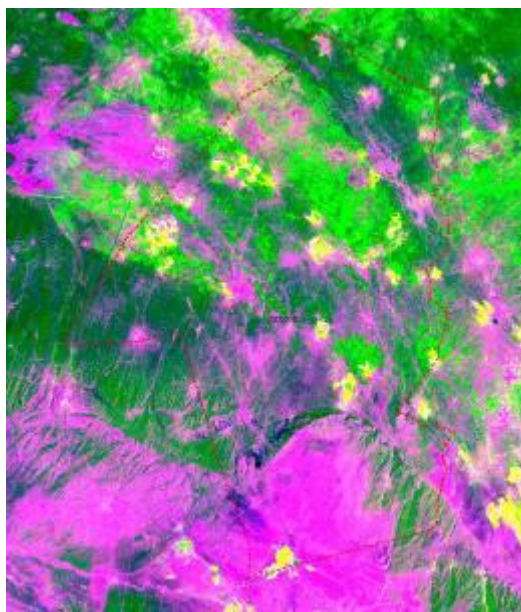

Рис.2 Цветная композиция каналов с изображением комбинирования результатов PCA в системе RGB, полученная присвоением на R – канал TM4, на G – канал DVI и на B – канал TM2

- **PCA (Principal Components Analysis)** анализ главных компонент - метод анализа многоспектральных коррелированных данных.

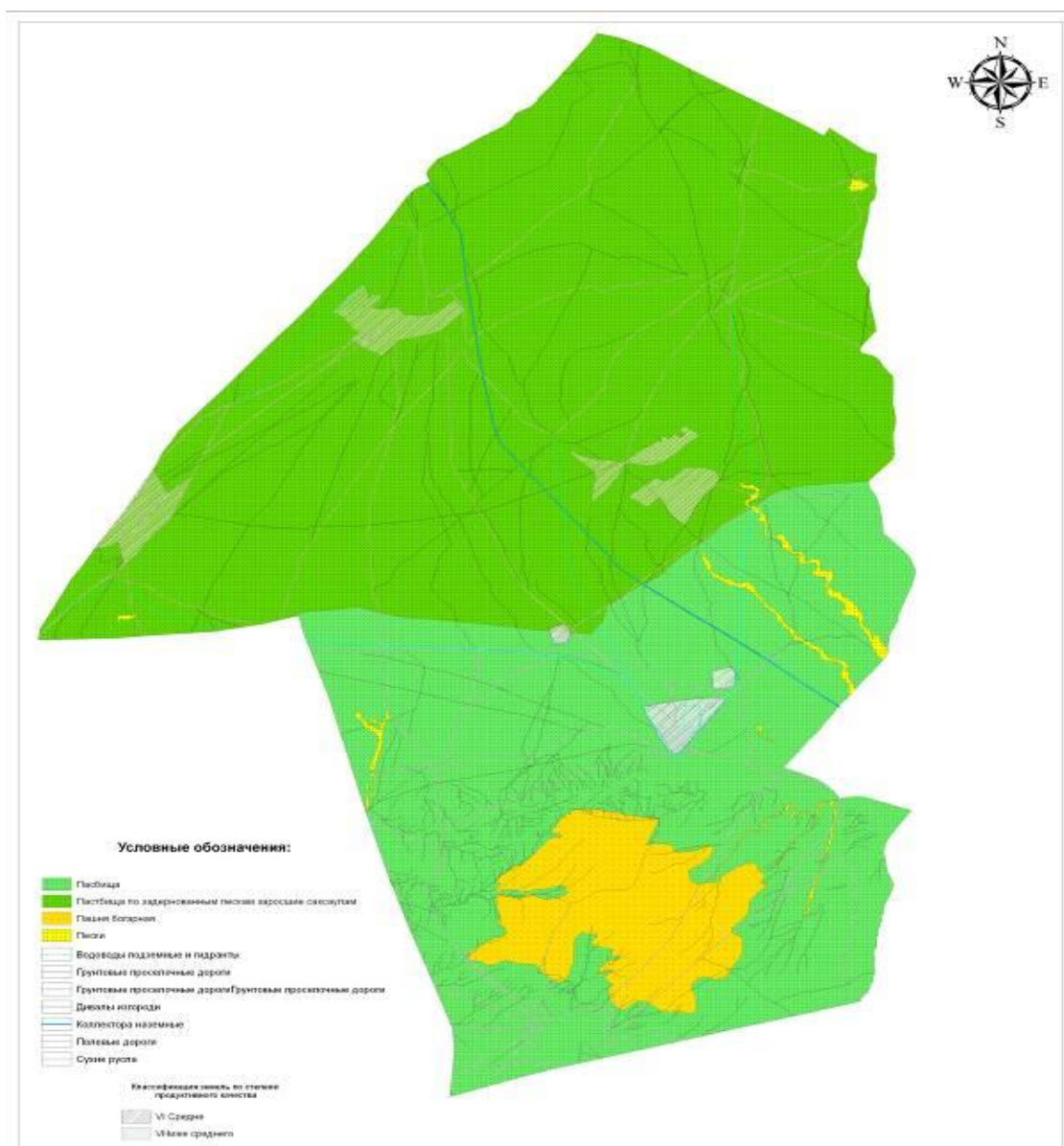

Рис.3. Почвенная карта “Массива Газгон”, составленная с использованием программных средств ArcGIS

Понятие коррелированных данных означает, что при возрастании значения яркости пикселей в одном спектральном канале возрастают значения яркости и в других спектральных каналах (рис.2).

После проведения обработки космических снимков полученные данные корректируются с последующим обновлением материалов прошлых лет. В процессе работы производится анализ показателей, которые меняются со временем, сюда относятся – содержание гумуса, кислотность почвы, содержание поглощенных оснований. В первую очередь при построении почвенной карты особое внимание уделяется выявлению и прослеживанию динамики процессов, несущих негативные последствия для почвы, таких как эрозия почвы, переувлажнение, заболачивание, увеличение каменистости.

Крупномасштабные почвенные карты являются основным видом почвенных карт для различных хозяйств как рабочий документ для

планирования и проведения агротехнических и мелиоративных работ, для организации рационального режима использования территории (рис.3).

Полученные почвенные карты могут использоваться для выполнения работ по устройству земель (территориальных или внутрихозяйственных). На основе новых цифровых почвенных карт могут составляться рабочие проекты для восстановления почвы, оценки земель или её охраны.

Список использованной литературы:

1. Ермошкин И.С. Современные средства автоматизированного дешифрирования космических снимков и их использование в процессе создания и обновления карт // ARCREVIEW. - 2009. - № 1. - С. 12-13.

2. Жиленев М.Ю. "Обзор применения мультиспектральных данных ДЗЗ и их комбинаций при цифровой обработке", ГЕОМАТИКА №3, 2009.

3. Эргашев Ш.Э, Асадов А.Р. Методические рекомендации по использованию дистанционных съемок. Ташкент. ИМР. 2001. с.224.

4. Ахатов А.Р, Сайдалиев Б.М. Система мониторинга плодородия почв в условиях изменения климата на основе геоинформационных технологий //Сборник докладов Республиканской научно-технической конференции “Роль информационно-коммуникационных технологий в инновационном развитии отраслей экономики”, ТУИТ, 5-6 марта 2020 г., Ташкент. - с. 67-70.

5. Ахатов А.Р, Сайдалиев Б.М. Использование агроландшафтных методов и геоинформационных систем в автоматизации землеустройства // Вестник ДжизПИ. Джизак. - №2 (4), 2020 г. - с.59-69.

ЮЗ ТАСВИРИГА ДАСТЛАБКИ ИШЛОВ БЕРИШ ВА ИНФОРМАТИВ БЕЛГИЛАРНИ АЖРАТИШ

Эргашев Абдунаби Каршибоевич,

Ҳамрақулов Ботирбек Абдужамил ўғли

Тошкент ахборот технологиялари университети магистранти

botirbekhamraqulov@mail.ru

Аннотация: Юз тасвирига дастлабки ишлов бериш таниб олиш учун яхшиланган тасвирдан энг муҳим нуқталарни ажратиш олиш. Юз тасвири асосида таниб олиш тизимлари сунъий интеллект усуллари ёрдамида инсон каби идентификациялаш ва шахсларни ажратиш, ҳаттоки уларнинг аниқлик даражасидан ҳам юқори натижаларни қайд этиш. Тасвирда шахснинг юз тасвири ҳолати, яъни фазода жойлашиши турли шаклда ва ҳолатда бўлиши, умумий ҳолда юз тасвири орқали таниб олиш тизимини ишлаб чиқиш ҳақида.

Калит сўзлар: Сунъий интеллект, юз тасвири, идентификациялаш, ёруғлик даражаси, Ретинекс алгоритми, Медиана алмаштириш.

Юз тасвири асосида таниб олиш тизимлари сунъий интеллект усуллари ёрдамида инсон каби идентификациялаш ва шахсларни ажратиш, ҳаттоки

уларнинг аниқлик даражасидан ҳам юқори натижаларни қайд этмоқда. Бунинг учун таниб олиш тизими ва таниб олинishi лозим бўлган одамнинг юз тасвирига нисбатан бир нечта талабларни бажариши талаб этилади

Камерани ўрнатишга талаб. Камера юз тасвири ва таниб олиш тизими ўртасидаги асосий воситачи. Камерани ўрнатиш жараёнида ҳисобга олиш зарур бўлган энг муҳим тавсиялар қуйидагилардан иборат. Мавсумий ўзгаришлар;

- ҳалақит берадиган ёритиш воситаларининг пайдо бўлиши;
- фасл ва сутканинг маълум қисмидаги ёритилганлик даражаси;
- ойна, бино ёки сувнинг ёруғликни қайтариши орқали тасвир сифатининг ёмонлашишига сабаб бўлиши;

– камера баландлиги имкон қадар одам боши баланлиги билан бар хил масофада ўрнатилиши лозим;

– камера ва одам орасидаги масофа;

– юзни аниқлаш имконияти мавжуд камералардан фойдаланиш орқали юз тасвирини аниқроқ ёзиб олишга эришиш мумкин;

Юз тасвирининг ҳолати. Тасвирда шахснинг юз тасвири ҳолати, яъни фазода жойлашиши турли шаклда ва ҳолатда бўлиши мумкин. Ушбу масала геометрик ўзгартиришлар, буришлар, 2D шаклга келтириш ва ҳ.к ёндашувлар орқали ҳал этилади. Шунга қарамасдан ушбу муаммо долзарб бўлиб қолмоқда.

1-расм. Юз тасвирининг ҳолатлари

Ёритилганлик. Шахслар ва объектларни идентификация қилиш жараёнига ёритилганлик ҳолатининг таъсири жуда катта бўлади. Шунингдек соялар, юқори контраст ва нотўғри йўналган ёруғлик идентификация қилиш ва таниб олиш жараёнини қийинлаштиради.

Хатоликларни бартараф этиш. Ёлғондан тасдиқлаш ва Ёлғондан рад этиш даражаларини тенглаштириш ва нол қийматга тушириш лозим. Ёлғондан тасдиқлаш даражаси – бу, эҳтимоллик тизимнинг янги киритилган параметр ва шаблон орасидаги таққосланишнинг ёлғондан мувафаққиятли деб топиши даражасини белгилайди. Ёлғондан рад этиш даражаси – бу, эҳтимоллик тизимнинг янги киритилган параметр ва шаблон орасидаги таққослашнинг ёлғондан мувафаққиятсиз деб топиши даражасини белгилайди

Тасвирнинг сифати. Юз тасвирини таниб олишда тасвирнинг сифати асосий ўрин тутadi. Сифатли тасвир 100% аниқликдаги таниб олишни таъминлайди.

Юз тасвирига дастлабки ишлов бериш. Шахснинг юз тасвири асосида идентификациялаш тизимларининг деярли барчаси юз тасвирига дастлабки ишлов бериш учун маълум бир талаблар қўяди. Чунки ихтиёрий юз тасвирини фойдаланувчи учун мукамал даражага келтиришнинг имкони йўқ. Ҳалақитларни ҳажмига қараб қўш қийматли тасвирлар қуйидаги синфларга бўлинади:

- юз тасвири соҳасида тўсиқларнинг мавжудлиги;
- ҳалақитли тасвирлар яъни тасвирда барча турдаги ҳалақитлар мавжудлиги;
- чизиқларни узилишлари ва қўшилиб кетишларидан ташқари барча ҳалақитлар мавжудлиги;

Келтирилган ҳалақитларни баратаф этиш учун эвристик кўринишдаги юз тасвирига дастлабки ишлов бериш алгоритмларидан фойдаланиш самарали. Тасвирларда ҳалақитлар асосан тўрт сабабга кўра ҳосил бўлади:

- тасвирнинг асл нусхасидаги ҳалақитлар;
- ранг сифатини пастлиги;
- тасвирни хотирага ёзиш жараёнидаги жараёнидаги кичик хатолар;
- ранг моделларини ўзгартиришда юзага келадиган хатоликлар.

Тасвирга дастлабки ишлов бериш жараёнини қуйидаги ҳолатлар тасдиқланганда қўлланилади:

Юз тасвирининг ўлчами. Тасвир ҳажми ўртача 100x100 пикселдан 250x250 пиксел оралиғида бўлса, мақсадга мувофиқ бўлади. Албатта, катта ҳажмдаги тасвирни кичиклаштириш учун автоматик масштаблаш алгоритми мавжуд.

Ёруғлик даражаси. Тасвирга тушириш жараёнида албатта ўша муҳитда қандайдир ёруғлик даражаси мавжуд бўлади. Бу эса, олинаётган тасвир сифатига таъсир ижобий ёки салбий қилади. Ёруғлик объектга бир текис тушса ва ёруғлик кучи нормал бўлса, олинадиган тасвир сифати ҳам яхши бўлади.

Ёруғликни нормаллаштириш алгоритми: Тасвирда ёруғлик нотекис тақсимланган ҳолатда тасвир ёрқинлигини нормаллаштириш бўйича тадқиқотлар олиб борилди. Қуйидаги математик ифода орқали тасвирда нотекис тақсимланган ёруғликларни нормаллаштириш алгоритми ишлаб чиқилди.

$$g_{x,y}^{new} = \begin{cases} g_{x,y} + k \cdot d \cdot \frac{g_{x,y}}{m_H}, & \text{агар } g_{x,y} < m_H; \\ g_{x,y} + k \cdot d \cdot \frac{255 - g_{x,y}}{255 - m_H}, & \text{акс ҳолда.} \end{cases}$$

Бу ерда $g_{x,y}^{new}$ - берилган тасвирнинг ҳар бир координатаси, K - тасвир параметри $[-1; 1]$, m_H тасвирнинг оғирлик маркази, H - тасвир гистограммаси.

K параметрнинг қийматига қараб тасвир ёруғлиги ўзгаради. Ҳолатга боғлиқ ҳолда, мос параметр танланади.

Медиана филтрлаш алгоритми. Бу усулнинг моҳияти тасвир бўйлаб бирор ойнани ҳаракатланиш ва марказий нуқта қиймати ойнадаги қийматларни катталиги бўйича тартибланганда ўртага тушувчи қиймат билан алмаштиришдан иборат. 2-расмда марказдаги қиймат (медиана) 38 га тенг.

Демак, 6 ўрнига 38 ёзилади. Кузатишларимиз давомида кетма-кет келган иккита юз тасвир (тасвир) да доғлар айнан бир жойда такрорланмас экан. Бу ҳолатда улардаги доғларни бир-биридаги ранглар орқали йўқотиш ва асл рангни қайта тиклаш имконияти мавжуд.

1	44	50
38	6	42
21	17	88

2-расм. Ўртага тушувчи қиймат билан алмаштириш жадвали

Медиана алмаштиришнинг умумий кўриниши қуйидагича бўлади.

$$g(m, n) = \text{med}(f(x, y))_{(x, y) \in W(m, n)}$$

Бу ерда $W(m, n)$ – маркази (m, n) нуктада бўлган ойна, $f(x, y)$ – шу ойнадаги нукталар қиймати. Медиана филтрлашдан олинган натижа тасвир анча текисланган ҳолда бўлади. Асосан тасвирда майда сочма доғлар бўлганда уларни йўқотишда қўл келади.

Тасвир сифатини яхшилаш алгоритми. RGB ранг фазосида бўлган объект тасвири берилган ва нинг сифати паст бўлса, унинг сифатини ошириш талаб қилинади. Ушбу масала Ретинекс алгоритми орқали ҳал этилади ва у қуйидаги босқичлардан иборат:

- YUV ранг фазосига ўтказилади;
- Тасвир устида логарифмик алмаштириш амалга оширилади;
- экспоненциал алмаштириш бажарилади;
- Bluring алмаштириш бажарилади;
- YUV ранг фазосидан RGB ранг фазосига ўтказилади.

Ретинекс алгоритмини қўллаш асосида олинган натижалар 4–расмда келтирилган.

4–расм. а) берилган тасвирлар б) ёруғлик оширилган тасвир в) модификация қилинган Ретинекс алгоритмидан олинган натижалар

Хулоса

Юз тасвири асосида таниб олиш тизимларига қўйилган талаблар асосида шакллантирилган воситалар юқори аниқликни беради. Таниб олиш турли муҳит ва ҳолатда амалга оширилганлиги боис, уларни дастлабки қайта ишлашдан ўтказиш ва унинг сифатини ошириш усул ва алгоритмларини қўллаш ҳар томонлама зарур.

Тасвирни кичик қисмларга бўлган ҳолда ўрганиш ундаги кучли хусусиятларни ажратишга кўмак беради. Аммо бунинг учун вақт кўп

сарфланиши мумкин. Шунинг учун ишда параллел ҳисоблаш усуллари ёрдамида хусусиятларни ўзаро боғлиқ хотираларда сақлаган ҳолда параллел ҳисоблаш унинг тезлигини оширишга кўмак беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Zhao J., Yan S., Feng J. Towards age-invariant face recognition //IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence. – 2020.
2. Sixta T. et al. Fairface challenge at ECCV 2020: analyzing bias in face recognition //European Conference on Computer Vision. – Springer, Cham, 2020. – С. 463-481.
3. Nurjanov F.R. Method and algorithm for identifying the parameters of the image face person // International Journal of Science and Research (IJSR). Volume 8 Issue 6, June 2019, India.
4. Nazil P. An Overview on Template Matching Methodologies and its 109 Applications/ P. Nazil , K. Darshan , B. Ishan// International Journal of Research in Computer and Communication Technology, 2013. – Vol. 2, Issue 10. – P. 988-995.
5. Jayaraman U. et al. Recent development in face recognition //Neurocomputing. – 2020. – Т. 408. – С. 231-245.
6. M. C. Su, C. H. Chou, Application of associative memory in human face detection, in: Proc. Intl. Joint Conference on Neural Networks, Washington, DC, Vol. 5, 2019, pp. 3194–3197.
7. Priya G. N., Banu R. S. D. W. Occlusion invariant face recognition using mean based weight matrix and support vector machine //Sadhana. – 2014. – Т. 39. – №. 2. – С. 303-315.
8. Fleyeh H., Davami E. Eigen-based traffic sign recognition //IET Intelligent Transport Systems. – 2011. – Т. 5. – №. 3. – С. 190-196.
9. Robinson J. P. et al. Laplace landmark localization //Proceedings of the IEEE/CVF International Conference on Computer Vision. – 2019. – С. 10103-10112.

ELEKTRON HUKUMAT TIZIMIDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH VOSITALARI VA USULLARI

Mardiyev Azamat Sag'dulla o'g'li

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti

Annotatsiya: Bu maqolada, elektron hukumat tizimlarining axborot xavfsizligini ta'minlashga qanday qo'llanilishini ko'rsatilgan. Elektron hukumat tizimining xavfsiz bo'lishi, foydalanuvchilarga tez va qulay foydalanishni ta'minlashda juda muhimdir. Shifrlash, parolni qayta ko'rib chiqish, multifaktor autentifikatsiya, xavfsizlik yo'llari, xavfsiz jildni amalga oshirish va huquqbuzarlikni bilish kabi vositalar va usullar elektron hukumat tizimining xavfsizligini ta'minlashda qo'llaniladigan asosiy vositalardir. Shu bilan birga, maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun shifrlash texnologiyalari ham ishlatiladi. Maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun shifrlash texnologiyalari ham ishlatiladi. Mustahkam xavfsizlik protokollarini

qo'llash kiber hujumlarning oldini olish va maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun muhimdir. Shu bilan birga, elektron hukumat tizimlaridan foydalanish o'sishda davom etarken, xavfsizlik konsepsiyasiga to'liq e'tibor berish muhimdir.

Kalit so'zlar: Elektron hukumat, raqamli xavfsizlik, globallashuv, inson omili, davlat xizmatlari, axborot tizimlari, maxfiy ma'lumotlar.

Elektron hukumat tizimi fuqarolarga davlat xizmatlari va ob'ektlaridan tez va qulay foydalanishni ta'minlash uchun mo'ljallangan innovatsion platformadir. Foydalanuvchilar ma'lumotlari zararli hujumlar va ruxsatsiz kirishdan xavfsiz va ishonchli bo'lishini ta'minlash muhim. Elektron hukumat tizimida axborot xavfsizligini ta'minlashning bir qancha vositalari va usullari mavjud. Elektron hukumat tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagi vositalar va usullar qo'llaniladi:

1. Shifrlash: Bu usul Internet trafikini shifrlash orqali axborot xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi. Xavfsizlik go'zalliklarini ehtimol qilishga yordam beruvchi standart protokollardan, masalan TLS (Transport Layer Security) va SSL (Secure Sockets Layer) va boshqa protokollardan foydalaniladi.

2. Parolni qayta ko'rib chiqish: Elektron hukumat tizimlarida paroldan tashqari, qo'limizda boshqa xavfsizlik vositalari mavjud bo'ladi. Masalan, o'zingizga xos SMS xabarlar orqali yoki Evakuator kabi tizimlar yordamida qayta tiklash, bu elektron tizimlarni muhofaza qilish uchun qo'llaniladigan vositalardandir.

3. Multifaktor autentifikatsiya: Bu usul parolni tekshirishdan yoki tasdiqdashdan tashqari, boshqa usullarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, tizimga kirishimizga SMS-kod tashuvchi usul, biometrika usullari (qo'llar, ko'zlar yoki yuz identifikatsiyasi o'zbek hamda) yoki token usuli kabi xavfsizlik vositalaridan foydalanish mumkin.

4. Xavfsizlik yo'llari: Elektron hukumat tizimlarida xavfsizlik vositalaridan foydalanish ham muhimdir. Masalan, tizim muhofazasini oshirish uchun Firewall, Antivirus dasturlari, anti-spyware va boshqa xavfsizlik vositalari ham foydalaniladi.

5. Xavfsiz jildni amalga oshirish: Elektron hukumat tizimlarida hujjatlar, avvalo, xavfsizlik standartlariga mos ravishda xavfsiz jildga o'tkaziladi. Xavfsizlik hujjatlariga qanchalik oson kirish mumkinligi (masalan, web-loyiha qurilishida orqali) va keng ko'lamlı tizimlar (masalan, banklar yoki telekommunikatsiya tizimlari) o'rtasidagi xavfsizlik ko'rpatorligini ta'minlash uchun usullar mavjuddir.

6. Huquqbuzarlikni bilish: Axborot xavfsizligini ta'minlashda, binobarin huquqbuzarlikni bilish shartdir. Biror mijozlarning, tizimni kirishlaridan ko'ra, qanday ko'rsatkichlardan foydalanayotganini va nima haqida ma'lumot olinganligini bilish kerak. Bu, xavfsizlik sharhlari va tariflarini yangilashga yordam beradi.

Axborot xavfsizligini ta'minlashning yana bir muhim jihati - maxfiy ma'lumotlarni himoya qiluvchi shifrlash texnologiyalaridan foydalanish. Shifrlash ma'lumotlarga faqat vakolatli xodimlar kirishi va xakerlar yoki boshqa ruxsatsiz shaxslar tomonidan tutib olinmasligi yoki buzilmasligini ta'minlaydi. Xavfsizlik devorlari, bosqinlarni aniqlash tizimlari va antivirus dasturlari ruxsatsiz kirishni oldini olish va maxfiy ma'lumotlarni tajovuzkor hujumlardan himoya qilish uchun ishlatilishi mumkin. Xavfsizlik devorlari tarmoq tizimlari va tashqi tarmoqlar o'rtasida to'siq vazifasini o'taydi, buzg'unchilikni aniqlash tizimlari esa fishing urinishlari va ruxsatsiz kirishni aniqlash va oldini olish uchun tarmoq trafigini nazorat qiladi.

Elektron hukumat tizimlaridan foydalanish o'sishda davom etar ekan, kiber hujumlarning oldini olish va maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun mustahkam xavfsizlik protokollariga sarmoya kiritish muhim.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, elektron hukumat tizimlari fuqarolarga davlat xizmatlari va ob'ektlaridan tez va qulay foydalanishni ta'minlash uchun mo'ljallangan innovatsion platformalardir. Xavfsizlik esa tizimlarni muhofaza qilish uchun muhimdir. Elektron hukumat tizimida axborot xavfsizligini ta'minlash uchun shifrlash, parolni qayta ko'rib chiqish, multifaktor autentifikatsiya, xavfsizlik yo'llari, xavfsiz jildni amalga oshirish va huquqbuzarlikni bilish kabi vositalar va usullardan foydalaniladi. Maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun shifrlash texnologiyalari ham ishlatiladi. Mustahkam xavfsizlik protokollarini qo'llash kiber hujumlarning oldini olish va maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonuni (2015 yil 9 dekabr № O'RQ—395)

2. Kovalyova L.N. Mnogofaktornoye prognozirovaniye na osnove ryadov dinamiki.-M.: Statistika, 1980.-104 s.

3. Ergashev A. X. Mavhum jarayonlarni matematik modellashtirish.- Qarshi: Nasaf, 2000.-103 b.

4. Frenkel A.A. Prognozirovaniye proizvoditelnosti truda: metody i modeli. – M.: Ekonomika, 2007.-214 s.

5. S.S.Qosimov. Axborot texnologiyalari. O'quv qo'llanma. Toshkent . "Aloqachi", 2006-y.

6. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

7. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

ENTROPY EVALUATION CRITERION IN DECISION TREE ALGORITHM EVALUATION

Salimov Jamshid Obid o'g'li

Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

jamshidsalimov8@gmail.com

Annotation: The purpose of entropy in decision trees is to measure the disorder or randomness in a system. In the case of decision trees, the system is a subset of examples that are being considered for a potential split. Entropy is used to evaluate the purity of a split, with a pure split being one in which all examples in a given subset belong to the same class, and an impure split being one in which the subset contains examples from multiple classes.

Keywords: entropy, decision tree ,evaluation criterion, information gain, purity, disorder, randomness, Machine learning, information theory, thermodynamics, system, subset.

Decision trees are one of the most popular machine learning algorithms, known for their ability to effectively solve classification and regression problems. Decision trees work by recursively partitioning the input space based on the values of input variables, creating a tree-like structure that maps inputs to outputs.

When building a decision tree, the algorithm needs to determine which input variable to split on at each node in the tree. There are several different criteria that can be used to evaluate potential splits, with one of the most common being entropy.

Entropy is a measure of the disorder or randomness in a system. In the context of decision trees, entropy is used to evaluate the purity of a split. A split is considered pure if all of the examples in a given subset belong to the same class, while a split is considered impure if the subset contains examples from multiple classes.

To calculate entropy, we first need to determine the proportion of examples in each class in a given subset. Let's say we have a subset with n examples, and m of those examples belong to class A while the remaining $(n-m)$ examples belong to class B. We can then calculate the proportion of examples in class A as $p(A) = m/n$, and the proportion of examples in class B as $p(B) = (n-m)/n$.

The entropy of the subset is then given by the following formula:

$$E = - \sum_{i=1}^n p_i \log_2(p_i)$$

This formula tells us the level of disorder in the subset. If all the examples in the subset belong to the same class, the entropy is 0, since the proportion of one of the classes is 1 and the proportion of the other class is 0. On the other hand, if the subset contains an equal number of examples from each class, the entropy is 1, indicating maximum disorder.

When evaluating potential splits in a decision tree, we can use entropy to determine which split results in the greatest reduction in entropy. This reduction in

entropy is commonly referred to as the information gain. The information gain of a split is calculated by subtracting the weighted average of the entropy of each resulting subset from the entropy of the original subset.

In summary, entropy is a powerful evaluation criterion in decision tree algorithms that allows us to determine the purity of a split and the information gain of a potential split. By using entropy to evaluate potential splits, decision trees are able to create accurate and efficient models that can be used for a wide range of classification and regression problems.

In conclusion: entropy plays a crucial role in decision tree algorithm evaluation, and its effective use can result in accurate and efficient models that can be applied to a wide range of applications. As machine learning continues to evolve, decision trees and evaluation criteria like entropy will continue to be important tools in solving complex problems.

References:

1. Amrullayevich K. A., Obid o'g'li S. J. ELEKTRON TALIM MUHITIDA TALABALARDA AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 641-645. Karshiyev A. A. The Structure Of Information Competence Of High School Students /The American Journal of Social Science and Education Innovations//2020-S .98-107
2. Obid o'g' A. S. J. et al. Numpy Library Capabilities. Vectorized Calculation In Numpy Va Type Of Information //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 15. – C. 132-137.
3. Javlon X. et al. Классификатор движения рук с использованием биомиметического распознавания образов с помощью сверточных нейронных сетей с методом динамического порога для извлечения движения с использованием датчиков EF //Journal of new century innovations. – 2022. – Т. 19. – №. 6. – С. 352-357.
4. Фитратович В. и др. МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ МНОГОФАЗНОЙ ФИЛЬТРАЦИИ В НЕФТЕГАЗОВОМ ПЛАСТЕ ПРИ ЕГО ЗАВОДНЕНИИ //INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 520-525.
5. Mamatkulovich B. B., Alijon o'g'li H. A. Facial Image-Based Gender and Age Estimation //Eurasian Scientific Herald. – 2023. – Т. 18. – С. 47-50.
6. Ikromovich H. O., Mamatkulovich B. B. FACIAL RECOGNITION USING TRANSFER LEARNING IN THE DEEP CNN //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 3. – С. 502-507.
7. Mamatkulovich B. B., Shuhrat o'g'li M. S., Jasurjonovich B. J. SPECIAL DEEP CNN DESIGN FOR FACIAL EXPRESSION CLASSIFICATION WITH A SMALL AMOUNT OF DATA //Open Access Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 3. – С. 472-478.
8. MAMATKULOVICH B. B., QIZI T. S. X., O'G'LI M. R. K. TURLI XIL TASVIR FONIDA BEGONA O'TLAR VA EKIN TURLARINI ANIQLASH BO'YICHA CHUQUR O'RGANISH ALGORITMI ISHLASHI BO'YICHA

TADQIQOT. – 2023.

9. MAMATKULOVICH B. B., QIZI T. S. X., Hazrat o'g'li Q. M. KICHIK MIQDORDAGI MA'LUMOTLAR BILAN YUZ IFODASINI TASNIFLASH UCHUN MAXSUS CHUQUR KONVOLYUTSION NEYRON TARMOG'I. – 2023.

10. MAMATKULOVICH B. B., QIZI T. S. X., O'G'LI B. O. R. TASVIRGA ASOSLANGAN MEVA SIFATINI BAHOLASH UCHUN SODDALASHTIRILGAN MASHINANI O'RGANISH. – 2023.

11. Yusupovich X. J. BEMORLARNING SHIFOKOR YOZGAN RETSEPTI BOYICHA DORILARNI QABUL QILGANLIK DARAJASINI ANIQLASH AVTOMATIK TIZIMNI YARATISH //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 223-234.

12. Бурнашев В. Ф., Холматов Ж. Ю. МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ГИДРОДИНАМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ МНОГОФАЗНОЙ ФИЛЬТРАЦИИ В НЕФТЯНОМ ПЛАСТЕ ПРИ ЕГО ЗАВОДНЕНИИ //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 137-154.

13. Bultakov Kamoliddin, & Kholmatov Javlon. (2022). HAND MOTION CLASSIFIER USING BIOMIMETIC PATTERN RECOGNITION WITH CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORKS WITH A DYNAMIC THRESHOLD METHOD FOR MOTION EXTRACTION USING EF SENSORS. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 282–285.

14. Юсупович Х. Ж., Эргашев С. Б. Ў. МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА АХБОРОТ БИЛАН ИШЛАШ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШИ МОДЕЛИ //JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH. – 2022. – Т. 2. – №. 13. – С. 189-194.

15. Yusupovich, X. J., & Mansur ogli, A. N. (2023). APTEKA-BEMOR-SHIFOKOR AXBOROT TIZIMINI YARATISH KONSEPSIYASI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(9), 1265-1272.

16. Тавбоев С. А. и др. НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ И ЗАДАЧИ ЦИФРОВОЙ ОБРАБОТКИ И РАСПОЗНАВАНИЯ ИЗОБРАЖЕНИЙ //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 334-339.

17. Abdurahimovich A. A., Kamoliddin o'g'li M. A. SANOQ SISTEMALARIDA VAQT TUSHUNCHASI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 331-334.

18. Tavboyev Sirojiddin Akhbutayevich, Mamaraimov Abror Kamoliddin ugli, and Karshibaev Nizomiddin Abdumalikovich, “Algorithms for Selecting the Contour Lines of Images Based on the Theory of Fuzzy Sets”, TJET, vol. 15, pp. 31–40, Dec. 2022.

19. Naim o'g'li M. D., Shokir o'g'li B. Z. МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСКУССТВЕННЫХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ С УЧИТЕЛЕМ //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 1260-1264.

20. Yusupbekov N. et al. EXERGET ANALYSIS OF ENERGY TECHNOLOGICAL INSTALLATIONS //InterConf. – 2021.

21. Ergashev, S. B., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DESIGN OF

AUTOMATED ENTERPRISE INFORMATION SYSTEMS USING UML DIAGRAMS IN THE CREATION OF APPLICATIONS. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(12), 25-33.

22. Tulqinova, Z., & Ergashev, S. (2023). DESIGN OF INFORMATION SYSTEMS. BPMN 2.0 THERMAL POWER STATIONS. Science and innovation, 2(A2), 250-257.

23. Abduvalieva Z., Ergashev S. ALGORITHM FOR CLASSIFYING DOCUMENTS OF A SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL ORGANIZATION USING MACHINE LEARNING METHODS //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – №. Special Issue. – C. 103-111.

24. Baxtiyor o'g'li E. S. ILOVALARNI YARATISHDA AVTOMATLASHTIRILGAN KORXONA AXBOROT TIZIMLARINI UML DIAGRAMMALARI ORQALIY LOYIHALASHTIRISH //Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities. – 2022. – T. 1. – №. 3. – C. 21-29.

PYTHONDA TARMOQ SKANERI VA SOCKET VAZIFASI

**Jo'rayev Ma'ruf To'raqul o'g'li,
Fayziyev Voxid Orzumurod o'g'li**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali tayanch doktorantlari
juraevmaruff@gmail.com

Annotatsiya: Portni skanerlash ma'lum bir hostda mavjud bo'lgan ochiq portlarni aniqlash uchun foydalaniladigan kuzatuv texnikasi sifatida belgilanishi mumkin. Tarmoq ma'muri, penetratsion tester yoki xaker bu usuldan foydalanishi mumkin. Maqsad tizimdan maksimal ma'lumot olish uchun port skanerini talablarimizga muvofiq sozlashimiz mumkin.

Kalit so'zlar: socket, python, port skaner, ip adres, TCP/IP protokol.

Portni skanerlashdan orqali olishimiz mumkin bo'lgan ma'lumotlar quyidagilar:

1. Ochiq portlar haqida ma'lumot.
2. Har bir portda ishlaydigan xizmatlar haqida ma'lumot.
3. Maqsadli hostning OS va MAC manzili haqida ma'lumot.

Portni skanerlash xuddi uyga kirishni istagan o'g'riga o'xshaydi, u har bir eshik va derazalarni tekshirib, qaysi biri ochiqligini ko'rib chiqadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, TCP/IP protokollar to'plami, Internet orqali aloqa qilish uchun ishlatiladi, TCP va UDP ikkita protokoldan iborat. Ikkala protokolda ham 0 dan 65535 gacha portlar mavjud. Tizimimizning keraksiz portlarini yopish har doim tavsiya qilinganidek, qulflash uchun 65000 dan ortiq eshiklar (portlar) mavjud. Ushbu 65535 portni quyidagi uchta diapazonga bo'lish mumkin -

- Tizim yoki taniqli portlar: 0 dan 1023 gacha;
- Foydalanuvchi yoki ro'yxatdan o'tgan portlar: 1024 dan 49151 gacha;

- Dinamik yoki shaxsiy portlar: 49151 dan 65535 gacha.

Socket yordamida port skaneri

Pythonda socket orqali port skaneri uchun Python kodi:

```
from socket import *
import time
startTime = time.time()
if __name__ == '__main__':
    target = input('Skaner qilish uchun hostni kiriting: ')
    t_IP = gethostbyname(target)
    print (Host skaneri boshlandi: ', t_IP)
    for i in range(50, 500):
        s = socket(AF_INET, SOCK_STREAM)
        conn = s.connect_ex((t_IP, i))
        if(conn == 0) :
            print ('Port %d: Ochiq % (i,))
        s.close()
    print(Yozilgan vaqt:', time.time() - startTime)
```

Yuqoridagi dastur kodi ishga tushirilganda, u host nomini so'raydi, istalgan veb-sayt nomi kabi istalgan xost nomini berish mumkin, lekin ehtiyot bo'lish kerak, chunki portni skanerlash jinoyat sifatida ko'rilishi yoki talqin qilinishi mumkin. Portni skanerlash birovning uyiga borib, eshik va derazalarini tekshirishga o'xshaydi. Shuning uchun port skanerini localhost yoki shaxsiy veb-saytingizda (agar mavjud bo'lsa) ishlatish tavsiya etiladi.

Yuqoridagi skript quyidagi chiqishni hosil qiladi -

Skaner qilish uchun hostni kiriting: localhost

Host skaneri boshlandi: 127.0.0.1

Port 135: Ochiq

Port 445: Ochiq

Time taken: 452.3990001678467

Dastur natijasi shuni ko'rsatdiki 50 dan 500 oraliqdagi portlar tekshirildi. Ushbu port skaneri ikkita portni topdi - port 135 va 445, ochiq. Tekshirish oralig'ini o'zgartirib boshqa portlarni tekshirish mumkin.

TCP yordamida port skaneri

TCP ulanishini o'rnatish uchun host uch tomonlama qo'l siqishini amalga oshirishi kerak.

1-qadam - SYN flag o'rnatilgan paket

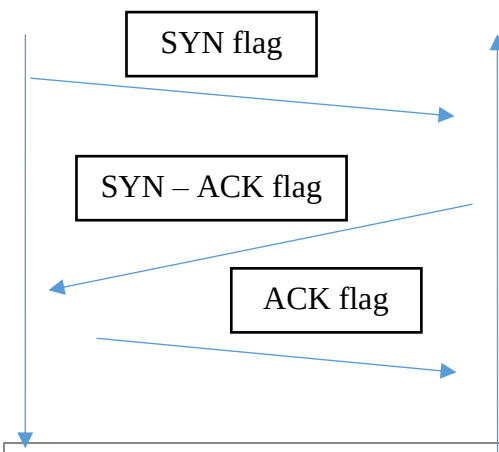
Ushbu bosqichda ulanishni boshlashga urinayotgan tizim SYN flag o'rnatilgan paketdan boshlanadi.

2-qadam - SYN-ACK flag o'rnatilgan paket

Ushbu bosqichda qabul qiluvchi host SYN va ACK flaglari to'plamiga ega paketni qaytaradi.

3-qadam - ACK flagi o'rnatilgan paket

Nihoyat, yuboruvchi host tizimi paketni ACK flagini qabul qiluvchi tizimga qaytaradi.


```
import socket
from datetime import datetime
net = input("IP kiriting: ")
net1 = net.split('.')
a = '.'
net2 = net1[0] + a + net1[1] + a + net1[2] + a
st1 = int(input("Boshlanish raqami: "))
en1 = int(input("Tugash raqami: "))
en1 = en1 + 1
t1 = datetime.now()
def scan(addr):
    s = socket.socket(socket.AF_INET, socket.SOCK_STREAM)
    socket.setdefaulttimeout(1)
    result = s.connect_ex((addr,135))
    if result == 0:
        return 1
    else :
        return 0
def run1():
    for ip in range(st1,en1):
        addr = net2 + str(ip)
        if (scan(addr)):
            print (addr , "aloqa bor")
run1()
t2 = datetime.now()
total = t2 - t1
print ("Skanerlash tugadi: " , total)
```

Yuqoridagi kod uch qismda ishlaydi. U qismlarga bo'lish orqali ping skanerlash uchun IP manzil oralig'ini tanlaydi. Shundan so'ng ip manzilni skanerlash funksiyasidan foydalaniladi, bu esa qo'shimcha socketdan foydalanadi. Keyinchalik, dastur skanerlash jarayonini yakunlash uchun sarflangan vaqt haqida javob beradi.. Bu yerda biz 135 portdan foydalandik; bu skaner Windows tizimi uchun ishlaydi.

Chiqish natijasi:


```

>>> == RESTART: C:/Users/HP GAMING/AppData/Local/Programs/Python/Python311/net.py ==
IP kiriting: 127.0.0.1
Boshlanish raqami: 1
Tugash raqami: 10
127.0.0.1 aloqa bor
127.0.0.2 aloqa bor
127.0.0.3 aloqa bor
127.0.0.4 aloqa bor
127.0.0.5 aloqa bor
127.0.0.6 aloqa bor
127.0.0.7 aloqa bor
127.0.0.8 aloqa bor
127.0.0.9 aloqa bor
127.0.0.10 aloqa bor
Skanerlash tugadi: 0:00:00.125456
>>> |

```

Natijada shuni aniqlash mumkinki tekshirilgan ip manzillar bilan aloqa mavjud. Agar so'rov yuboruvchi ip ACK qaytarib yubormasa bu yig'ilib DOS hujumga ham olib kelishi mumkin. Mantiqan DOS hujumlar ham TCP porotokolining ishlash prinsipidan foydalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "CCNA CyberSecurity Operations Companion Guide", Cisco Networking Academy · 2018.
2. Jesin A, Packet Tracer Network Simulator, Packt Publishing 2014
3. AV Kabulov, IK Yarashov, MT Jo'rayev, "Computer viruses and virus protection problems", Science and Education 1 (9), 179-184
4. M Juraev, M Mamayusufov, Analysis of network topology using Venn diagram, Science and Education 3 (5), 306-311
5. Glen D. Singh, Cisco Certified CyberOps Associate 200-201 Certification Guide, Packt Publishing, 2021
6. F Voxid, A Muhammad, T Jahongir, A Sevara, MACHINE LEARNING AND ITS PROSPECTS, IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI 3 (2), 52-54.

CISCO PACKET TRACER YORDAMIDA TARMOQNI MONITORING QILISHDA NETFLOW YECHIMLARI

Jo'rayev Ma'ruf To'raqul o'g'li

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali tayanch doktoranti
juraevmaruff@gmail.com

Annotatsiya: Cisco Packet Tracer yordamida ICMP protokoli orqali xabar yuborildi. Xabar yetib boorish jarayoni simulatsiya qilindi. Netflow imkoniyati bilan natijalar olindi tekshirildi. Cisco packet tracer 7.3.1 versiyasidan foydalanildi. Cisco

Packet Tracer dasturida tarmoqda ketayotgan paketni kuzatish uchun 2 router, switch va kompyuter lozim.

Kalit soʻzlar: cisco packet tracer, router, switch, tarmoq, netflow, monitoring.

Router bu maʼlumotlar paketlarini kompyuter tarmoqlari oʻrtasida uzatuvchi tarmoq qurilmasidir. Routerlar Internetda trafikni boshqarish funksiyalarini bajaradilar. Internet orqali yuborilgan maʼlumotlar, veb-sahifa yoki elektron pochta maʼlumotlari paketlari shaklida boʻladi.

Switch – bir qancha segmentni birlashtiruvchi tarmoq kommutatoridir. Kommutator OSI modelining 2 – pogʻonasiga mos keladi. Tarmoq administratori tili bilan Switch – bu kommutator, Bridge(most) deb ham ataladi. Signal uzatish tezligi 10/100/1000 Mbit/s boʻladi. Shu bilan birga kommutatorlarni bir – biri bilan bogʻlash uchun alohida 2/10 Gbit/s tezlikdagi portlar ham mavjud boʻlib, toʻliq dupleks rejimda ishlaydi. U maʼlumotni nusxasini barcha portlarga yubormaydi. Aksincha paketda qabul qiluvchining adresi boʻyicha signalni joʻnatadi.

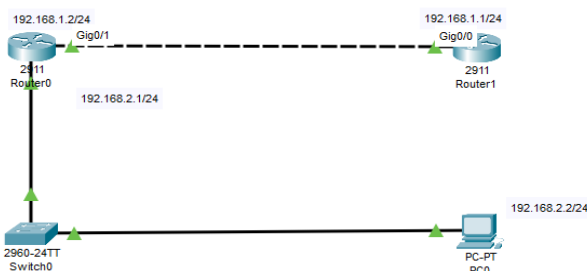
Kompyuter berilgan masala yechimi boʻyicha tarmoqda maʼlumotlarni qabul qilib va uni uzatish uchun foydalaniladi.

Cisco Packet Tracer dasturi yordamida quyida 1-rasm koʻnishida loyihalashtirildi. Router va kompyuterga ip adres berildi.

Bunda:

1. router1 192.168.1.1
2. router0 192.168.1.2 va 192.168.2.1
3. kompyuter 192.168.2.2

1-rasm. Monitoring uchun 2 ta router, switch va kompyuter sxemasi

Router1ni sozlash uchun quyidagi ketma-ketlikdagi amallar bajarildi. Ip adres va maska berildi. Mashrutlash uchun ospf foydalanidi.

```
Router>enable
```

```
Router#conf t
```

```
Router(config)#interface g0/0
```

```
Router(config-if)#ip address 192.168.1.1 255.255.255.0
```

```
Router(config-if)#no shutdown
```

```

Router(config-if)#end
Router#
Router#conf t
Router(config)#router ospf 1
Router(config-router)#network 192.168.1.0 0.0.0.255 area 0
Router(config-router)#end

```

Routerni sozlash uchun quyidagi ketma-ketlikdagi amallar bajarildi. Ip adres, maska va shlyuz berildi. Mashrutlash uchun ospf va Netflow sozlamasi ham amalga oshirildi. Netflow sozlamasi yuboruvchi, qabul qiluvchi ip adresini va port raqamini shuningdek qaysi protokoldan foydalanilayotganini kuzatish imkonini beradi.

```

Router>enable
Router#conf
Router(config)#conf t
Router(config)#interface g0/1
Router(config-if)#ip address 192.168.1.2 255.255.255.0
Router(config-if)#no shut
Router(config-if)#
Router(config-if)#interface g0/0
Router(config-if)#ip address 192.168.2.1 255.255.255.0
Router(config-if)#no shutdown
Router(config-if)#end
Router#
Router#conf t
Router(config)#router ospf 1
Router(config-router)#network 192.168.1.0 0.0.0.255 area 0
Router(config-router)#network 192.168.2.0 0.0.0.255 area 0
Router(config-router)#end
Router#
Router#write memory
Router#conf t
Router(config)#ip flow-export destination 192.168.2.2 ?
<1-65535> UDP/SCTP port number
Router(config)#ip flow-export destination 192.168.2.2 9996
Router(config)#ip flow-export version ?
9
Router(config)#ip flow-export version 9
Router(config)#interface g0/0
Router(config-if)#ip flow ?
egress Enable outbound NetFlow
ingress Enable inbound NetFlow
monitor Apply a Flow Monitor to this interface
Router(config-if)#ip flow ingress
Router(config-if)#inter g0/1
Router(config-if)#ip flow egress
Router(config-if)#end

```

Router#

Router con0 is now available

Kompyuter uchun esa ip adres, maska va shlyuz sozlamasi 2-rasm keltirildi.

☐ DHCP ☒ Static

IP Address: 192.168.2.2

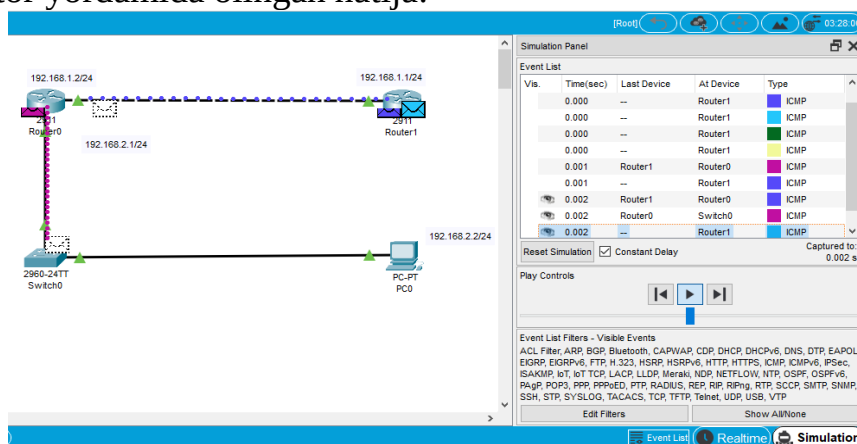
Subnet Mask: 255.255.255.0

Default Gateway: 192.168.2.1

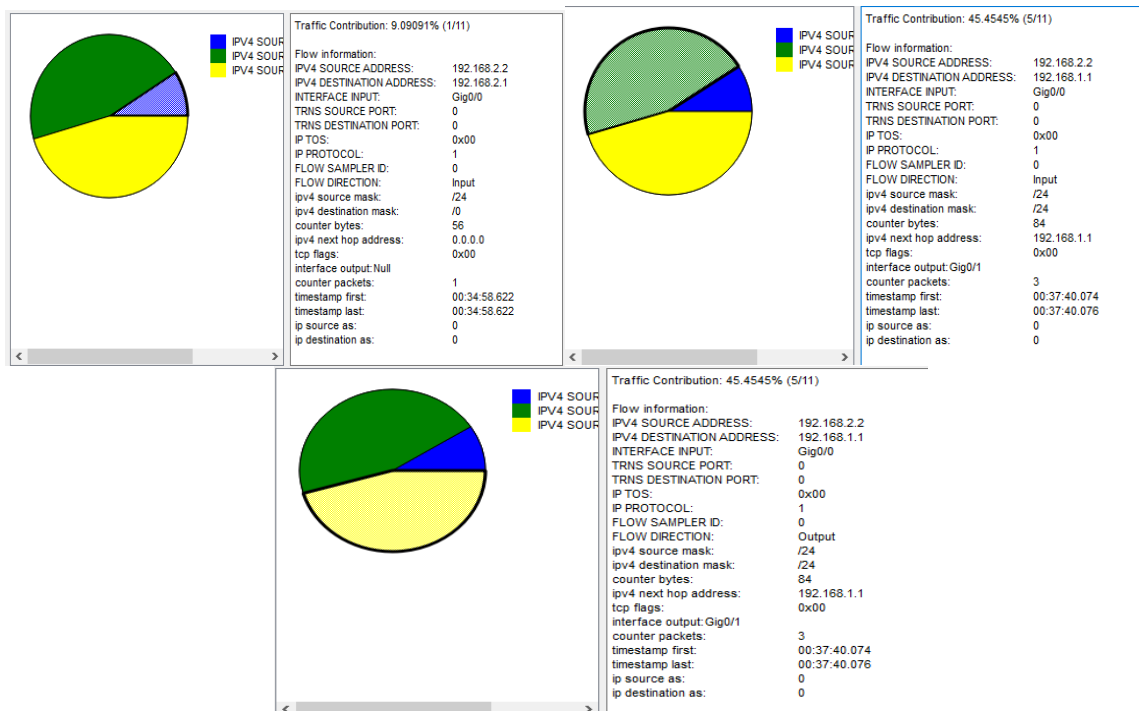
DNS Server: 0.0.0.0

2-rasm.

Simulator yordamida olingan natija:

Netflow orqali olingan natijada ma'lumotlar monitoring qilishda ko'proq yordam beradi.

Cisco Packet Tracer dasturi tarmoq o'rganayotganlar uchun yaxshi ishchi maydon hisoblanadi. Real tarmoqda olingan natijalarga yaqin natijalar taqdim etadi. Natijalar bo'yicha biz yuborgan paketlar manzilga yetib keldi. Netflow bo'yicha yuboruvchi qabul qiluvchi ip adres va port raqami, protocol nomini va boshqa qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "CCNA CyberSecurity Operations Companion Guide", Cisco Networking Academy · 2018.
2. Jesin A, Packet Tracer Network Simulator, Packt Publishing 2014.
3. AV Kabulov, IK Yarashov, MT Jo'rayev, "Computer viruses and virus protection problems", Science and Education 1 (9), 179-184
4. M Juraev, M Mamayusufov, Analysis of network topology using Venn diagram, Science and Education 3 (5), 306-311
5. Glen D. Singh, Cisco Certified CyberOps Associate 200-201 Certification Guide, Packt Publishing, 2021.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI TURLI SOHALARDA AVTOMATLASHTIRISH VOSITALARI

Maydonova Ziyoda Normurod qizi,

Normatov Nizommiddin Kamoliddin o'g'li

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi,

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

normatov@jbnuu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz ma'lumotlar Yangi raqamli texnologiyalar turmush darajasini oshirish va OECD davlatlarining ko'pchiligida so'nggi o'n yilliklarda yuzaga kelgan mehnat unumdorligi o'sishining pasayishiga qarshi turish uchun muhim ahamiyatga ega. Maqsad raqamli texnologiyalarni samaradorligini oshirishdir.

Kalit so'zlar: AI, raqamli iqtisodiyot modeli, bozor tendentsiyalari, DevOps usullari.

Kirish: Zamonaviy voqelikda ro'y berayotgan raqamli transformatsiyalar munosabati bilan yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi va qo'llanilishi ortib bormoqda. Biznes va jamiyat hayotining barcha sohalarini dinamik o'zgaruvchan dunyoda samarali ishlay oladigan aqlli tizimlar tomonidan joriy etilgan. Raqamli iqtisodiyot butun davlat tizimi, iqtisodiyot, yangi biznes modellari va to'rtinchi sanoat inqilobining asosi hisoblanadi. AI texnologiyasi yarim asrdan ko'proq vaqt davomida tadqiq qilingan. Ilm-fanning ushbu sohasini rivojlantirish jarayonida IT sohasining bunday istiqbolli yo'nalishiga qiziqish ilmiy yutuqlar va sun'iy intellektni qo'llashning amaliy sohalarini rivojlantirishga qarab o'zgarib turardi. So'nggi 10 yil ichida ushbu

texnologiyaning tarkibiy qismlarini takomillashtirishda ko'plab muhim yutuqlarga erishildi, va IT bozori AI uchun yangi mumkin bo'lgan foydalanishni aniqladi. Tadbirkorlik subyektlari ushbu vositadan raqobatbardoshlikni saqlab qolish va o'zlarining quyi tizimlarini rivojlantirish uchun foydalanishlari kerak, bu esa davlatlarni iqtisodiyotni rag'batlantirish, geosiyosiy mavqeini mustahkamlash va aholi turmush darajasini oshirish maqsadida texnologik poygaga qo'shilishga undaydi. Bu fikrga davlatlar rahbarlari, shuningdek, yirik korporatsiyalar rahbarlari ham qo'shiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi AI usullari va vositalarini samarali qo'llash sohalari tahlil qilish, shuningdek, AI ni biznes sohasiga joriy etish imkoniyatlarini baholashdir. Hozirgi kunda axborot tizimlarini ko'payishi axborot kommunikatsiya texnologiyalarining tez su'ratda rivojlanishi axborot xajmini keskin oshib ketishiga sabab bo'ldi. Natijada, axborotlarni avtomatik tarzda tahlil qilib, katta hajmdagi axborotni ichidan ma'lumotni aniqlash, ko'rsatkichlarning bir biri bilan bog'liqligi, bashoratlash va xulosalar chiqarish kabi masalalar dolzarb mavzuga aylanib boradi.

Inglizcha lug'atida sun'iy intellekt (AI) "odatda inson aqlini talab qiladigan vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan kompyuter tizimlarining nazariyasi va rivojlanishi" deb ta'riflanadi. Ekspert tizimlari - oldindan dasturlashtirilgan ekspert bilimlariga asoslangan sun'iy intellektni chizish shakli - qariyb qirq yil davomida sanoat jarayonlarida qo'llanilgan (Zweben va Fox, 1994). Sun'iy neyron tarmoqlardan foydalangan holda chuqur o'rganishni rivojlantirish sohadagi so'nggi yutuqlarning asosiy manbai bo'ldi.

Natijada, sun'iy intellekt ko'pgina sanoat faoliyatlarida - ko'p mashinali tizimlarni optimallashtirishdan sanoat tadqiqotlarini yaxshilashgacha qo'llanilishi mumkin. Bundan tashqari, ishlab chiqarishda sun'iy intellektidan foydalanish korxonalar, olimlar va boshqa foydalanuvchilarga texnologiyadan osonroq foydalanishga yordam beradigan avtomatlashtirilgan ML jarayonlari orqali turtki bo'ladi. Chuqur o'rganish usullari va sun'iy neyron tarmoqlardan foydalanadigan sun'iy intellektga kelsak, ilg'or ishlab chiqarish uchun eng katta tijorat salohiyati ta'minot zanjirlarida, logistika va jarayonlarni optimallashtirishda kutilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, transport va logistika, avtomobilsozlik va texnologiya sohalari sun'iy intellektni erta qabul qilgan firmalar ulushi bo'yicha yetakchilik qiladi.

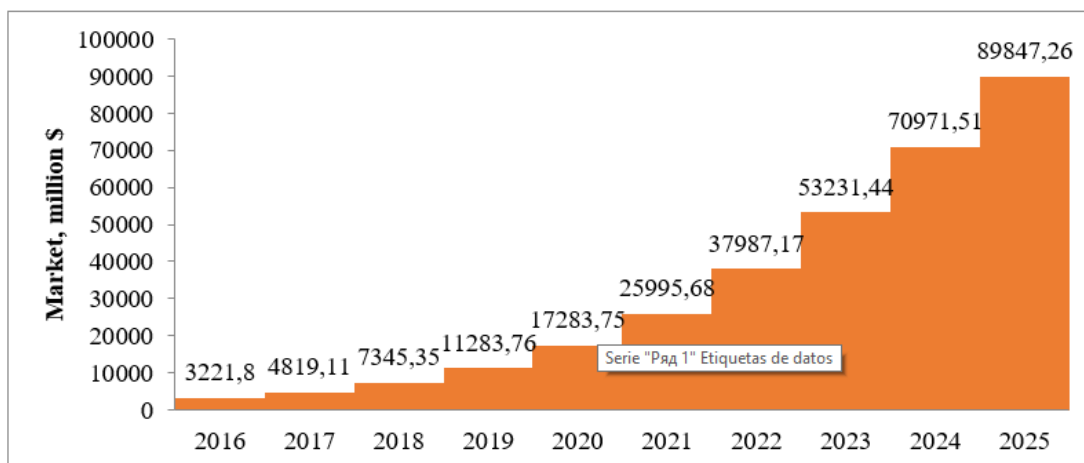
Ishlab chiqarishda to'g'ridan-to'g'ri foydalanishdan tashqari, logistikada sun'iy intellektidan foydalanish real vaqt rejimida parkni boshqarish imkonini beradi, shu bilan birga yoqilg'i sarfini va boshqa xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi. AI shuningdek, ma'lumotlar markazlarida energiya sarfini kamaytirishi mumkin. Bundan tashqari, AI raqamli xavfsizlikka yordam berishi mumkin. Misol uchun, Pivotal dasturiy ta'minot firmasi AI tizimini yaratdi, u matn qachon parolning bir qismi bo'lishi mumkinligini aniqlaydi va parollarning tasodifiy onlayn tarqalishining oldini olishga yordam beradi. Shu bilan birga, Lex Machina patent da'volarini tubdan o'zgartirish uchun AI va ma'lumotlar tahlilini aralashtirmoqda. Ko'pgina ijtimoiy-bot startaplari uchrashuvlarni rejalashtirish, biznes-ma'lumotlar va ma'lumotlarni qidirish va xarajatlarni boshqarish kabi vazifalarni avtomatlashtiradi.

Tadqiqot materiallari va usullari. Tadqiqotda miqdoriy va sifatli ekspert suhbatlari usullari qo'llanildi. Bundan tashqari, ikkilamchi ma'lumotlarning tahlili o'tkazildi. Tadqiqot ekspertlari - turli segmentlarda tegishli loyihalarni amalga

oshirishda ishtirok etgan Rossiya va xalqaro rahbarlar va AI sohasidagi yetakchi mutaxassislar tomonidan ko'rilgan. So'nggi paytlarda neyron tarmoqlardan foydalanishga asoslangan sun'iy intellekti rivojlantirishda va ayniqsa qo'llanilishida ta'sirchan sakrash kuzatildi. Nutq, tasvir va yuzni aniqlash kabi muammolarni hal qilishda katta natijalarga erishildi. Ushbu texnologiyalar inson miyasining ishini qo'pol ravishda nusxalashga asoslangan va har doim ham kutilgan natijalarni bermaydi. Ilm-fan uchun vazifa AI qanday ishlashini tushunishdir. Texnologiyalar ko'pincha ularning ishlarining barcha tafsilotlarini tushunishimizdan oldin ishlay boshlaydi. Bu tushunchasiz har xil hodisalar muqarrar ravishda yuzaga keladi. AI nazariyasidagi asosiy muammo klassik matematika nuqtai nazaridan neyron tarmoqlarni qurish vazifasi noto'g'ri bo'lishiga qaramay, neyron tarmoqlar nima uchun ishlashini tushunishdir. chunki kuzatuvlar soni (o'qitish misollari) belgilangan parametrlar sonidan bir necha daraja kamroq, ammo shunga qaramay, amalda tarmoq ishlaydi. Tarmoq nima uchun ishlashi haqida hali nazariy tushunchaga ega emasmiz. Garchi bu bizni ushbu texnologiyalarni joriy etishga to'sqinlik qilmasligi kerak. Olimlar oldiga qo'yilgan asosiy muammo – AI texnologiyasi qanday ishlashini imkon qadar tezroq o'rganishdir. Aini rivojlanishning yangi darajasiga ko'tarish va bashorat qilinadigan va ishonchli natijalarga erishish uchun yangi AI nazariyasini yaratish yoki mavjud bo'lgan nazariyani sezilarli darajada o'zgartirish kerak.

AI salohiyatini tahlil qilib, tadqiqotchilar uni qo'llashning yangi yo'nalishlarini, birinchi navbatda, biznes jarayonlarini takomillashtirish bilan birgalikda izlay boshladilar. Ushbu sohada sun'iy intellektdan foydalanish biznes jarayonlarini moslashuvchan va moslashuvchan qilish, an'anaviy quvurlardan voz kechish va ilg'or AI tizimlari va odamlarni integratsiya qilish g'oyasiga o'tish imkonini beradi. Ushbu yondashuv mashina va odamning o'zaro ta'sirini tubdan o'zgartirishga va robotlar va odamlarning integratsiyalashgan jamoalarini shakllantirishga imkon beradi. Bunday jamoalar ishlab chiqarish operatsiyalari davomida katta hajmdagi ma'lumotlarni tezda qayta ishlashga, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga va doimiy o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga qodir. Ushbu sun'iy intellekt qobiliyatlari kompaniyalarga o'z biznes-jarayonlarini qayta ishlab chiqish, unumdorligini sezilarli darajada oshirish va xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Shunday qilib, Aini sanoatda ishlab chiqish va joriy etishning asosiy yo'nalishlaridan biri biznes jarayonlarini reinjiniring qilishdir.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2016-2019-yillarda AI bo'yicha jahon bozorining daromadlari 350 foizga, ya'ni 3221,8 million dollardan 11283,76 million dollargacha oshgan. 2025 yilga kelib, daromadlar 89847,26 million dollargacha ko'tarilishi kutilmoqda.

2016 yildan 2025 yilgacha AI bozoridan tushgan daromadlar, million dollar

Telekommunikatsiya kompaniyalari, xuddi banklar kabi, o'z abonentlari haqida keng ma'lumotlar bazasiga ega. Shu sababli, telekommunikatsiyada sun'iy intellektni qo'llashning birinchi yo'nalishlaridan biri marketing, xususan, mijozlarni saqlab qolish va ularning sodiqligini oshirish uchun yechimlar edi. Bugungi kunda telekommunikatsiya kompaniyalari mijozlarning savollariga javob berish uchun chat-botlardan, tariflar tarmog'ini shakllantirish va abonentlarning muayyan xizmatlardan foydalanish ehtimolini hisoblash uchun bashoratli tahlillardan foydalanmoqda. Kompaniyalar firibgar qo'ng'iroqlarni hisoblash uchun mashinani o'rganish va xulq-atvor tahlilidan foydalanadilar. AI tarmoq resurslarining yuklanishini bashorat qilish va prognozlarga muvofiq taqsimlashni optimallashtirish imkonini beradi. Bugun Rossiyada, butun dunyoda bo'lgani kabi, sun'iy intellektga bo'lgan qiziqish katta: dunyoning yetakchi davlatlari sun'iy intellektni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqmoqda, texnologiya ilmiy konferensiyalardan tortib, ijtimoiy tarmoqlargacha bo'lgan barcha darajalarda muhokama qilinmoqda. Shu bilan birga, hozirda AI nima ekanligi haqida umumiy qabul qilingan tushuncha va yagona ta'rif mavjud emas. Natijada, jamiyat va sanoatning texnologiyaga munosabati hali ham noaniq: texnologiyadan foydalanish xavfsizligi, uning ijtimoiy farovonlikka va inson huquqlariga ta'siri (xususan, shaxsiy daxlsizlik huquqi) bilan bog'liq savollar qolmoqda. Rossiyadagi biznes va davlat idoralari AI texnologiyasini joriy etish qanday foyda keltirishini allaqachon tushunib yetgan. ammo ko'pchilik biznes vakillari kerakli natijalarga erishish uchun texnologiya qanday aniq qo'llanilishi kerakligini hali to'liq tushunmaydi. Ushbu mavzuni hukumatning yuqori darajalarida muhokama qilish boshlanishi, shuningdek, sun'iy intellektdan foydalanishning turli muvaffaqiyatli holatlari paydo bo'lishi bilan vaziyat asta-sekin o'zgarib bormoqda.

Meni fikrimcha Rossiya bozorida sun'iy intellektni joriy etish va qo'llash bo'yicha yetakchilar sanoat korxonalari, banklar, telekommunikatsiya kompaniyalari va chakana savdo korxonalari hisoblanadi. Sanoat korxonalari ichki va ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish vositalarini faol joriy etmoqda. Tavsiya qiluvchi xizmatlar ishlab chiqarish jarayonining barcha bosqichlarida joriy jarayonlarni kuzatish va kelajakdagi voqealarni bashorat qilish uchun ishlatiladi. Bank sanoati muntazam funksiyalarni avtomatlashtirish, qarorlar qabul qilish jarayonlarini soddalashtirish va tezlashtirish uchun turli skoring vositalaridan foydalanadi. Banklar

o'z mijozlari haqida to'plangan bilimlardan foydalanadilar va shu asosda tavsiya xizmatlarini ishlab chiqadilar. Identifikatsiya va xavfsizlik maqsadlarida tasvirni aniqlash texnologiyalari (biometriya, yuzni tanib olish) qo'llaniladi. Telekommunikatsiya kompaniyalari mijozlarning savollariga javob berish uchun chat botlaridan foydalanadi, tariflar tarmog'ini shakllantirish va abonentlarning muayyan xizmatlardan foydalanish ehtimolini hisoblash uchun bashoratli tahlil. Kompaniyalar firibgar qo'ng'iroqlarni hisoblash uchun mashinani o'rganish va xulq-atvor tahlilidan foydalanadilar. AI tarmoq resurslarining yuklanishini bashorat qilish va prognozlarga muvofiq taqsimlashni optimallashtirish imkonini beradi.

Sun'iy intellektga barcha sohalarida yaxshi rivojlanishi, unga yanada ko'proq talab oshishib borishi bu davr talabi bo'lib qoldi deb o'ylayman. Texnologiyalarni rivojlanishi insonlarni dunyo qarashi o'zgarishga katta turtki beryabti.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dadashev, ZF va Ustinova, NG (2018). Sun'iy intellektning iqtisodiyotga ta'siri. *Fan davri*, 18, 53-57. Efimova, SA (2020). Sun'iy intellektni rivojlantirish. *Raqamli fan*, 6, 49-58
2. Ilin, IV, Izotov, AV, Shirokova, SV, Rostova, OV va Levina, AI (2017). Bozor tahlilini qo'llab-quvvatlash uchun qaror qabul qilish usuli. 2017 yilda Yumshoq hisoblash va o'lchovlar bo'yicha XX IEEE xalqaro konferentsiyasi (SCM), 812-814.
3. Choryorqulov G'.H., & Qosimov N.S. (2023). ELEKTRON JADVAL MODELINING TAVSIFLANISHI. PEDAGOGS Jurnali, 30(3), 67–73.
4. Obid o'g A. S. J. et al. Numpy Library Capabilities. Vectorized Calculation In Numpy Va Type Of Information //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 15. – C. 132-137.

VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY TECHNOLOGIES: DEVELOPMENT, APPLICATIONS, AND PERSPECTIVES

**Turakulov Olim Xolbutayevich,
Jomurodov Dustmurod Mamasoliyevich**
Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan
dustmurod@jbnuu.uz

Abstract: This text discusses how artificial intelligence (AI) can be used to enhance the user experience of augmented reality (AR) and virtual reality (VR) applications. The author explains the main goals of AR and VR technologies and their wide range of applications in various fields. Additionally, the text highlights the significant effort required in the development of these technologies, particularly in the areas of AI and computer vision. The author concludes by emphasizing the key role that AI can play in achieving maximum realism and ease of use for AR and VR applications.

Keywords: artificial intelligence, AR, VR, user experience, immersion, realism, computer vision, entertainment, education, medicine, manufacturing.

Virtual reality (VR) is a technology that allows users to immerse themselves in a virtual environment and interact with it using special devices, such as VR headsets and controllers. Users can feel as if they are in a different place and interact with surrounding objects and other users in real-time [1].

Augmented reality (AR) is a technology that allows users to see virtual objects that are added to the real-world using devices such as smartphones or AR glasses. AR adds virtual elements to the real world to enhance the user's experience and add new levels of interaction between the user and the surrounding environment.

VR and AR technologies are becoming increasingly popular and are being used in many fields, including entertainment, education, medicine, manufacturing, and more. They enable the creation of more realistic and interactive user interfaces, which can lead to improvements in the quality of life and work efficiency in various sectors.

AR (Augmented Reality) and VR (Virtual Reality) are technologies used to create a unique user experience. Research and development in the field of AR/VR technology is conducted by many companies and organizations in various countries worldwide. Some of the most well-known companies engaged in researching and developing AR/VR technologies include Google, Facebook, Microsoft, Apple, Magic Leap, Unity Technologies, NVIDIA, Intel, HTC, and Samsung.

Moreover, there are research groups focused on AR/VR technology at universities and research centers worldwide. For instance, such groups exist in universities in California, Washington, Southern California, and other states in the United States.

AR/VR technologies have already begun to be used in the field of computer science education and the study of physical principles of computers [4]. Some examples of using AR/VR in this field include:

- **Virtual laboratories:** AR/VR can be used to create virtual laboratories in which students can practice conducting physical experiments and learn about the principles of computer systems.

- **Interactive textbooks:** AR/VR can be used to create interactive textbooks that allow students to immerse themselves in a virtual environment and interact with objects and processes related to computer systems.

- **Simulators:** AR/VR can be used to create simulators that help students learn how to work with various hardware and software components of computer systems, including microcontrollers, sensors, monitors, and other devices.

- **Educational games:** AR/VR can be used to create educational games that help students learn about the physical principles of computer systems and their components through interactive tasks and challenges.

- **Virtual tours:** AR/VR can be used to create virtual tours that allow students to familiarize themselves with various computer systems and their physical foundations, such as computer architecture, network technologies, algorithms, etc.

These are just some examples of how AR/VR technologies can be used for teaching computer science and studying the physical foundations of computers. With

the development of AR/VR technologies and the growing interest in these technologies in education, we can expect that even more innovative approaches for using AR/VR in teaching computer science will be created in the future.

The use of artificial intelligence (AI) in AR/VR technologies can significantly enhance these technologies for several reasons [2]. AI can be used to improve these technologies in the following ways:

1. **Enhancing graphics and visual effects:** AI can be used to enhance graphics and visual effects in AR/VR applications to create a more realistic and immersive user experience. For example, AI can be used to create more realistic textures and lighting in a virtual world.

2. **Improving image and video processing:** AI can be used for real-time image and video processing, enabling a more realistic AR experience. This may include improving object and pattern recognition functionality, allowing AR applications to more accurately identify and display objects in real-time.

3. **Improving application performance:** AI can be used to optimize the performance of AR/VR applications, reduce latency, and increase efficiency. This can include improving algorithms, optimizing memory usage, and enhancing power management systems.

4. **Creating more intelligent AR/VR applications:** AI can be used to create more intelligent AR/VR applications that can analyze user data and provide personalized recommendations. For example, AI can be used to analyze user data to offer an individual and unique experience in VR games or AR applications.

5. **Improving user interaction with AR/VR applications:** AI can be used to create more natural and intuitive methods of user interaction with AR/VR applications. For instance, AI can be used to develop voice interfaces that allow users to control AR/VR applications without using their hands.

How AI can be used to create more intelligent AR/VR applications:

1. **Personalized content:** AI can be used to create personalized content in AR/VR applications. For example, based on the user's behavior and preferences, AI can recommend content that is most suitable for a specific user.

2. **Automatic 3D model creation:** AI can be used to automatically create 3D models of objects and scenes in AR/VR applications. For instance, AI can process images in real-time and create 3D models of objects based on this information.

3. **Object recognition and tracking:** AI can be used for object recognition and tracking in AR/VR applications. For example, AI can be used to recognize specific objects in the real world and link them with corresponding content in AR/VR applications.

4. **Automatic translation:** AI can be used for real-time automatic translation in AR/VR applications. For example, AI can recognize speech and text in one language and automatically translate it into another language for users who speak different languages.

5. **Gesture and facial expression recognition:** AI can be used to recognize user gestures and facial expressions in AR/VR applications. For example, AI can be used to recognize hand gestures, such as waving, as well as facial expressions, such as smiles and frowns.

These are just a few examples of how AI can be used to create more intelligent AR/VR applications. Each of these examples shows how AI can enhance the user experience, which is the main goal of AR/VR applications.

From the descriptions of VR and AR technologies, it can be concluded that both technologies aim to create a more immersive and realistic user experience. VR allows users to immerse themselves in a virtual environment and disconnect completely from the real world, while AR allows users to add virtual elements to the real world.

Additionally, both technologies have a wide range of applications in various fields, such as entertainment, education, medicine, manufacturing, and more. This makes them potentially important for improving the quality of life and increasing productivity in various industries.

It should also be noted that developing VR and AR technologies requires significant effort in the fields of artificial intelligence and computer vision. This is because achieving maximum realism and ease of use for these technologies requires accurate tracking of the user's movements and interaction with virtual objects. Artificial intelligence can play a key role in this process.

References:

1. Jomurodov D. Virtual va to'ldirilgan reallik zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari sifatida //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 166-169.
2. Abdumo'minovich S. A., Xolbutayevich T. O., Mamasoliyevich J. D. TO'LDIRILGAN REALLIK SUN'IY INTELLEKT BILAN KELAJAK TEXNOLOGIYASIGA AYLANMOQDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 187-190.
3. Mamasoliyevich J. D., Rustam o'g'li R. D. IMMERSIV TEXNOLOGIYA: VIRTUAL HAQIQAT ILOVALARINING META-TAHLILI VA ULARNING TA'LIM SOHASIGA TA'SIRI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 638-641.
4. Xolbutayevich T. O., Mamasoliyevich J. D. O'QUV JARAYONIDA TO'LDIRILGAN REALLIK TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 334-338.

QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'NING AHOLI DAROMADLARIGA TA'SIRI

**i.f.n. Muxtorov Botir Abdusattarovich,
Xayrullayev Nodirbek**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya: Maqola qo'shilgan qiymat solig'i tarifi; QQSning O'zbekistondagi foiz stavkalari, shu yillar ichida QQS to'lovchilariga berilgan

imkoniyatlar va talablar, QQSning foizi ko'tarilsa yoki tushsa bu O'zbekiston iqtisodiyotiga va aholi daromadlariga qanday tasir qilishi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS), infratuzilma, aksiz solig'i, Soliq kodeksi, subsidiya, kreditlar, kompensatsiyalar, sanoat, qishloq xo'jaligi.

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) — umumdavlat soliq turi; ishlab chiqarish va muomala jarayonlarining barcha bosqichlarida yaratilgan qo'shilgan qiymatning bir qismini davlat byudjetiga olish shakli. Tovar va xizmatlardan olinadigan bilvosita (egri) soliqlar tarkibiga kiradi. Birinchi marta fransuz iqtisodchisi M. Lore tomonidan 1954-yilda taklif qilingan, 1960-yilda Kot-di-vuar Respublikasida soliq tizimiga kiritilgan. O'zbekistonda 1992-yildan boshlab qo'llaniladi. Tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni sotish va import qilish aylanmasi Qo'shilgan qiymat solig'isolinadigan ob'yekt hisoblanadi. Sotish bo'yicha Qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan aylanma sotiladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) qiymati asosida, narxlar va tariflarni, aksiz solig'ini hisobga olgan holda belgilanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan aylanma mablag' soliq ob'yektining turiga qarab, o'ziga xos usulda aniqlanadi. Masalan; ishlab chiqarilgan tovarlar yuklab jo'natiladigan qismining qiymati, amalga oshirilgan qurilish, ta'mirlash, ilmiy tadqiqot, konstruktorlik, texnologik, qayta ta'mirlash va boshqa shunga o'xshash ishlar qiymati Qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladi. Xizmatlar ko'rsatilganda esa transport vositalari yordamida bajarilgan ishlar qiymati, ijara, vositachilik haqi, infratuzilma, reklama va boshqa xizmatlar qiymati shu soliq ob'yekti bo'ladi. Aksiz to'lanadigan tovarlarni Qo'shilgan qiymat solig'isga tortishda uning ob'yekti jo'natilgan aylanmaga aksiz solig'ining qiymati qo'shilgan holda aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasida Qo'shilgan qiymat solig'i asosan, 2023-yilga qadar 15,0 % li stavka bo'yicha undiriladi. Shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ayrim oziq-ovqat tovarlari bo'yicha Qo'shilgan qiymat solig'i kamaytirilgan stavkalarda to'lanishi mumkin. Stavkalar va bunday tovarlarning ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha to'lovlar soliq turi bo'yicha hisobot taqdim etilgan muddatdan so'ng 5 kun orasida davlat byudjetiga o'tkaziladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ayrim toifadagi soliq to'lovchilar uchun Qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashning boshqa muddatlarini ham belgilashi mumkin. Import qilinayotgan tovarlar bo'yicha Qo'shilgan qiymat solig'ibojxonada rasmiylashtirilgunga qadar yoki rasmiylashtirish paytida to'lanadi. Qo'shilgan qiymat solig'ini undirish va to'lash tartibqoidalari O'zbekiston Respublikasining „Soliq kodeksi“ (65—79-moddalari) bilan tartibga solinadi.

O'zbekistonda QQS stavkasi 15 foizdan 12 foizga pasaytirilib, tadbirkorlar ixtiyorida yiliga 14 trln so'm qoladi. Bu haqda Shavkat Mirziyoyev 20-dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llagan murojaatnomasida iqtisodiy islohotlar qat'iy davom ettirilib, ichki imkoniyatlar to'liq safarbar qilinib, xususiy sektor yanada qo'llab-quvvatlanishini ta'kidladi.

Birinchi navbatda, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlikni qisqartirish, barcha tuman va shaharlarni bir maromda rivojlantirish bo'yicha yangicha

yondashuvlar joriy etiladi. 2023-yildan tuman va shaharlar mavjud sharoiti, salohiyati va imkoniyatlaridan kelib chiqib 5 ta toifaga ajratiladi.

Tadbirkorlar uchun subsidiya, kreditlar va kompensatsiyalar toifalardan kelib chiqib ajratiladi. Ular uchun soliq stavkalari har xil bo'ladi. Biznesga soliq yukini kamaytirish bo'yicha ishlar davom ettiriladi. Jumladan, 1-yanvardan qo'shilgan qiymat solig'i stavkasini 15 foizdan 12 foizga pasaytirish hisobiga tadbirkorlar ixtiyorida yiliga kamida 14 trillion so'm mablag' qoladi. Ilg'or tajribalar asosida soliq va bojxona ma'murchiligi jiddiy isloh qilinadi.

Bugun, 1-yanvardan boshlab qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) stavkasi pasaytirilishi munosabati bilan onlayn nazorat-kassa texnikalari orqali beriladigan fiskal cheklarda stavkasi 12 % ko'rsatilishi kerak. Bu haqda Davlat soliq qo'mitasi xabar berdi.

"Soliq va budget siyosatining 2023-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilingani munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni Prezident tomonidan imzolandi. Unga ko'ra, 2023-yil 1-yanvardan boshlab:

Qo'shimcha qiymat solig'i (QQS) stavkasi 15 foizdan 12 foizga tushiriladi (bunda soliq stavkasining 3 foiz punktga pasaytirilishi natijasida tadbirkorlar ixtiyorida 14 trln. so'm mablag' qolishi mumkin).

Jismoniy shaxslar o'z daromadlarini ipoteka kreditlarini qoplashga yo'naltirganda soliqqa tortilmaydigan daromadlar miqdori amaldagi yillik 15 mln so'mdan 73,6 mln so'mgacha oshiriladi;

Bunda, uy-joyning qiymatiga qo'yilgan talab (300 mln so'm) bekor qilinadi.

Bundan tashqari, soliq qarzini mol-mulk hisobidan undirishga qaratishning belgilangan muddati 60 kungacha (amalda 30 kun) uzaytiriladi;

Kichik va o'rta biznes toifasiga kiruvchi tadbirkorlar uchun soliq to'lovlarini 6 oyga foizsiz bo'lib-bo'lib to'lash huquqi beriladi;

Amalda Markaziy bank asosiy stavkasi (15 foiz) asosida foizlar hisoblanadi.

Avvalroq, ushbu qonunning Oliy Majlis Qonunchilik palatasidagi muhokamasidan so'ng advokatlik tuzilmalarini qo'shimcha qiymat solig'i to'lovchilariga aylantirmaslik qaroriga kelingan edi.

Davlat byudjetidan qaytarilgan QQS 12,7 trln so'mdan oshdi. Qayd etilishicha, jami 8 424 ta ariza bo'yicha 4 833 korxonaga 12 773, 5 mlrd so'm miqdoridagi summa qaytarilgan. Hududlar kesimidagi ko'rsatkichlar quyidagicha:

- Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha DSI – 7 416,6 mlrd so'm (124 ta korxona);
- Qoraqalpog'iston R. – 94,6 mlrd so'm (308 ta korxona);
- Toshkent sh – 1 799,4 mlrd so'm (596 ta korxona);
- Andijon – 589,6 mlrd so'm (622 ta korxona);
- Buxoro – 201,9 mlrd so'm (446 ta korxona);
- Jizzax – 182,1 mlrd so'm (75 ta korxona);
- Qashqadaryo – 292,5 mlrd so'm (308 ta korxona);
- Navoiy – 64,2 mlrd so'm (206 ta korxona);
- Namangan – 261,6 mlrd so'm (508 ta korxona);
- Samarqand – 537,6 mlrd so'm (150 ta korxona);
- Surxondaryo – 62,7 mlrd so'm (325 ta korxona);

- Sirdaryo – 172,5 mlrd so‘m (127 ta korxona);
- Toshkent v. – 651,3 mlrd so‘m (258 ta korxona);
- Farg‘ona – 337,7 mlrd so‘m (533 ta korxona);
- Xorazm – 105,0 mlrd so‘m (247 ta korxona).

sohalar kesimida:

- Ishlab chiqaruvchilar – 7 107,8 mlrd so‘m (1 119 ta korxona);
- Chakana savdo – 1 390,6 mlrd so‘m (801 ta korxona);
- Ulgurji savdo – 946,0 mlrd so‘m (204 ta korxona);
- Qurilish – 848,0 mlrd so‘m (112 ta korxona);
- Qishloq xo‘jaligi — 613,0 mlrd so‘m (2 020 ta korxona);
- Import qiluvchilar – 549,0 mlrd so‘m (173 ta korxona);
- Boshqalar – 1 319,1 mlrd so‘m (404 ta korxona).

Qoplab berilgan jami QQS o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 2,4 trln so‘mga ko‘p.

2022-yil 5-may kuni imzolangan tegishli Qonun bilan Soliq kodeksiga ayrim o‘zgartirishlar kiritildi. Unga ko‘ra, O‘zbekistonga o‘simlik yog‘i, kungaboqar va zig‘ir urug‘i, soya danagini olib kirish, shuningdek o‘simlik yog‘ini ishlab chiqarish va (yoki) realizatsiya qilish bo‘yicha aylanma qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod qilish muddati 2022-yil 31-dekabrgacha uzaytirildi. Ilgari 2022-yil 30-aprelgacha edi. Shuningdek, go‘shetni (mol go‘shтини, qo‘y go‘shтини), tirik hayvonlarni (molni va qo‘yni) va ularni so‘yishdan olingan mahsulotlarni, kartoshkani realizatsiya qilish bo‘yicha aylanma, shuningdek ularni O‘zbekistonga olib kirishda qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod qilish muddati 2022-yil 31-dekabrgacha uzaytirildi. Tovuq go‘sheti, muzlatilgan baliq va tirik parrandalarga qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha imtiyoz 2022-yil 30-aprelgacha etib o‘zgartirishsiz qoldirildi.

Xullas qo‘shilgan qiymat solig‘i olishda avval boshda 2000 yilda 20 % etib belgilangan . lekin keyin 2019 yilga kelib tadbirkorlarga yengillik yaratish maqsadida 20 foizda 15 foizga tushurildi. Yuqorida aytib o‘tilganidek Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 20-dekabr kuni Oliy Majlisga yo‘llagan murojaatnomasida iqtisodiy islohotlar qat’iy davom ettirilib, ichki imkoniyatlar to‘liq safarbar qilinib, xususiy sektor yanada qo‘llab-quvvatlanish uchun 15 foiz qo‘shilgan qiymat solig‘i 12 foizga tushurildi. Buning hammasi aholi daromadlarini yaxshilash hamda o‘zbekistondagi narxlarni oz bo‘lsada pasaytirish yoki narxlarni keskin ko‘tarilib ketishini oldini olish uchun imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muxtarov Botir Abdusattarovich, & G‘oyibnazarov Abduvohid Fozil o‘g‘li. (2022). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 117–119. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/132>

2. Muxtarov B. Ozbekiston respublikasida axoli daromadlarini osish dinamikasi. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1 (1), 579–581. – 2022.

3. Мухтаров Ботир, & Хайруллаев Нодирбек. (2023). Преимущества и недостатки оффшорных зон. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 1(1), 273–296. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7511167>
4. Botir Muxtarov. (2022). ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF POPULATION INCOME GROWTH IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(11), 30–39. Retrieved from <http://www.ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/305>
5. Botir Abdusattarovich Mukhtarov, & Beksod Shuxrat O'g'li Santiyev. (2022). Manifestation of Corruption in Society. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 14, 156–166. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/2831>
6. Мухтаров Б. А., Ортиков Ё. Ю. Культурное и экономическое развитие туризма в Узбекистане //Молодой ученый. – 2016. – №. 14. – С. 375-378.
7. Мухтаров Б. А. Имитационная система прогнозирования факторов в легкой промышленности //Молодой ученый. – 2017. – №. 40. – С. 122-124.
8. Мухтаров Б. А. Оптимальное распределение объемов строительно-монтажных работ //Молодой ученый. – 2018. – №. 22. – С. 427-431.
9. Abdusattarovich M. B., Prezidenti O. R., Mirziyoyev S. M. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUB 'EKTARINING RIVOJLANISHI.
10. Abdusattarovich M. B. CALCULATING ECONOMIC EFFICIENCY IN THE DIGITAL ECONOMY IN UZBEKISTAN //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 1189-1194.
11. Мухтаров Б. А., Джамалов У. И. ПРОГНОЗИРОВАНИЕ КОЛИЧЕСТВО ШКОЛ НА 2022 ГОД ДЛЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ //Устойчивое развитие науки и образования. – 2020. – №. 8. – С. 6-11.

RAQAMLI IQTISODIYOTGA O'TISH DAVRIDA YUZAGA KELAYOTGAN MUAMMOLAR

**Muxtorov Botir Abdusattarovich,
Abduraimov Nursulton Abduraim o'g'li**
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot haqida nazariy ma'lumot, unga o'tish davrida yuzaga kelayotgan asosiy muammolar, ularning oqibatlar va bartaraf etish yo'llari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, internet banking, texnologiya, axborot-kommunikatsiya, kraudfanding, kiber hujum, monopoliya.

Jadallik bilan rivojlanib borayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitiga biz ham munosib bo'la olishimiz zarur. Ma'lumki ko'plab mamlakatlarda raqamli iqtisodiyotga

o'tish orqali ularning rivojlanish omillariga sezilarli ta'sir o'tkazmoqda. Bundan tashqari raqamli iqtisodiyot jamiyat hayotida ham muhim rol o'ynaydi. Biz avvalo raqamli iqtisodiyot nima ekanligini bilib olishimiz kerak.

Asosan raqamli iqtisodiyotni rivojlanishining asosiy elementi sifatida elektron tijorat, internet banking, elektron to'lovlar, internet reklama va shu bilan birga, internet o'yinlari ko'riladi.

Raqamli iqtisodiyot - bu xo'jalik faoliyatini yuritish bo'lib, bunda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi asosiy omil raqamlar ko'rinishidagi ma'lumotlar bo'lib, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va shu qayta ishlash natijasini analiz qilish yordamida har xil turdagi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, mahsulotlarni yetkazib berishda oldingi tizimdan samaraliroq yechimlar tadbiiq qilishdir. Boshqacha qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron to'lovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfanding va boshqa turdagi sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlanishi bilan bog'langan faoliyatdir.

Albatta, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, zamonaviy texnologiyalarning hayotimizga tadbiiq etilishi har bir inson hayotida ko'plab ijobiy imkoniyatlar berishi mumkin. Raqamli texnologiyalar rivojlanishi ortidan inson, unga kerakli xizmatdan tezroq foydalanishi, internet orqali o'ziga kerakli mahsulotlarni arzon sotib olish bilan ko'plab pul mablag'larini tejashi mumkin. Masalan birgina misol biron bir kitobning elektron ko'rinishda sotib olish sizga, shu kitobni chop etilgan ko'rinishini sotib olish ancha arzonga tushishi mumkin. Yoki bo'lmasa oddiy iste'molchi o'zi ham tadbirkor bo'lishi, uyidan chiqmagan holda onlayn savdo-sotiq bilan shug'ullanishi mumkin. Shu va shunga o'xshash xizmat turlari juda ham ko'p. Ammo mana shunday qulayliklarga ega sharoitda ham ko'plab muammolar kuzatilmoqda.

Raqamli iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan muammolar va keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan oqibatlarini sanab o'tadigan bo'lsak, yaratilayotgan tarmoqning kiber hujumga bardoshsizligi ya'ni zaifligi, mamlakatimizdagi internet va uning tezligidagi muammolar, raqamlashtirishga yo'naltirilayotgan manbalarning to'liq yakunlanmayotganligi, rivojlangan mamlakatlar tajribasi bilan hamnafas bo'la olmayotganligimiz va qaysidir ma'noda ishsizlik darajasining o'sishi kabi muammolar kuzatilmoqda. Bularni kengroq ko'rib chiqadigan bo'lsak, yangi yaratilayotgan tizimlarning aksariyat qismi kiber hujumga bardoshli emas. Istalgan kiber jinoyatchi tizimni buzishi, uni bloklashi, o'marish va shu kabi holatlarning ko'p kuzatilayotganligi, mamlakatimizdagi internetning tezligi ham raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga katta to'siqlardan bo'lib turibdi. Rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlarga qaraganda internet tezligimizning pastligi anchagina ayanchli holat hisoblanadi. Eng asosiy muammo sifatida ayta olishimiz mumkinki, hamisha bo'lib kelgan va hozir ham davom etayotgan, ya'ni yo'naltirilayotgan mablag'larning yoki manbalarning to'g'ri yo'naltirilmayotganligi va kerakli sohalardagi ishlarning yakuniy natijaga erishmayotganligi ham asosiy muammolardan hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarning modellaridan foydalanamiz, ularning bosib o'tgan yo'llaridan yuramiz deymizu, lekin bunda ham tizimning yaxshi ishlamasligi natijalari ko'rinib turibdi. Rivojlangan modellarni amaliyotga kiritamiz deymizu, yana sustkashliklarga

yo‘l qo‘ymoqdamiz. Bundan tashqari yana bir qancha omillarni sanab o‘tishimiz mumkin:

- ko‘plab sohalardagi monopoliya;
- maxborot texnologiyalari sohasida qonunchilikning zamondan orqada qolganligi;
- fuqarolarda kompyuter savodxonligining o‘ta pastligi;
- qonunchilikning shaffof emasligi;
- axborot texnologiyalari bo‘yicha mutaxassislarning yetishmasligi yoki ularni boshqa mamlakatlarga ketib qolishi;
- axborot madaniyati, axborot gigiyenasi pastligi;
- axborot texnologiyalari xavfsizligi yaxshi emasligi;
- boshqaruv organlarida sohani tushunadigan mutaxassislarning kamligi yoki (ba'zilarida) ularning umuman yo‘qligi;
- ilm-fan va ayniqsa aniq fanlarning rivojlanishi sustligi(yoki rivojlanishdan to‘xtab qolganligi).

Kuzatilayotgan muammolardan yana biri raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi qaysidir ma’noda ishsizlar soning ko‘payishiga olib keladi. Ammo jamiyat uchun raqamli iqtisodiyotning rivojlanish ko‘proq afzaliklarga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Raqamli iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar bugungi kunda Norvegiya, Shvetsiya va Shvetsariya hisoblanishadi. Raqamli iqtisodiyot rivojlangan 10 ta davlatlar qatoriga AQSH, Buyuk Britaniya, Daniya, Finlandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Gonkong kiradi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini boshqa afzaliklari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- ishlab chiqarishda mehnat samadorligini oshishi;
- kompaniyalarning raqobatbardoshligini o‘shishi;
- ishlab chiqarishdagi harajatlarning kamayishi;
- yangi ish o‘rinlari yaratilinishi;
- yangi zamonaviy kasblar paydo bo‘lishi;
- kambag‘allikni yengish va ijtimoiy tengsizlikni yo‘qolishi.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, mana shunday jarayonlarni to‘liq yarata olishimiz uchun yuqorida keltirib o‘tilgan muammolarga qarshi kurasha olishimiz kerak. Yuqorida keltirilgan muammolar bosqichma-bosqich, tizimlashtirilib, dunyo tajribasidan kelib chiqqan holda hal qilinsa, O‘zbekiston ham bimalol raqamli iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda biri bo‘la oladi. Bu muammolarni bartaraf etishimizda har birimizdan birgalikda, bir maqsad yo‘lida harakat qilishimiz va har birimiz o‘z vazifa va burjlarimizni vijdonan to‘g‘ri bajarishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muxtarov Botir Abdusattarovich, & G‘oyibnazarov Abduvohid Fozil o‘g‘li. (2022). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 117–119. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/132>

2. Muxtarov B. Ozbekiston respublikasida axoli daromadlarini osish dinamikasi. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar, 1 (1), 579–581. – 2022.
3. Мухтаров Ботир, & Хайруллаев Нодирбек. (2023). Преимущества и недостатки оффшорных зон. International journal of advanced research in education, technology and management, 1(1), 273–296. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7511167>
4. Botir Muxtarov. (2022). ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF POPULATION INCOME GROWTH IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(11), 30–39. Retrieved from <http://www.ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/305>
5. Botir Abdusattarovich Mukhtarov, & Beksod Shuxrat O'g'li Santiyev. (2022). Manifestation of Corruption in Society. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 14, 156–166. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/2831>
6. Мухтаров Б. А., Ортиков Ё. Ю. Культурное и экономическое развитие туризма в Узбекистане //Молодой ученый. – 2016. – №. 14. – С. 375-378.
7. Мухтаров Б. А. Имитационная система прогнозирования факторов в легкой промышленности //Молодой ученый. – 2017. – №. 40. – С. 122-124.
8. Мухтаров Б. А. Оптимальное распределение объемов строительно-монтажных работ //Молодой ученый. – 2018. – №. 22. – С. 427-431.
9. Abdusattarovich M. B., Prezidenti O. R., Mirziyoyev S. M. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUB 'EKTARINING RIVOJLANISHI.
10. Abdusattarovich M. B. CALCULATING ECONOMIC EFFICIENCY IN THE DIGITAL ECONOMY IN UZBEKISTAN //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 1189-1194.
11. Мухтаров Б. А., Джамалов У. И. ПРОГНОЗИРОВАНИЕ КОЛИЧЕСТВО ШКОЛ НА 2022 ГОД ДЛЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ //Устойчивое развитие науки и образования. – 2020. – №. 8. – С. 6-11.
12. Ko'chimov A., Abduraimov N. TURIZMNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI VA AHAMIYATI //Центральноазиатский журнал образования и инноваций. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 141-145.
13. Mohichexra Boltayeva, & Abbos Suyunov. (2022). MAMLUKAT IQTISODIYOTIDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-IQTISODIY AHAMIYATI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 5(5), 44–46. <https://doi.org/10.54613/ku.v5i5.214>
14. Суёнов, А. (2023). Jizzax viloyatida kichik biznes subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi tahlili. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(1), 255–262. <https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp255-262>

ONLAYN UZLUKSIZ-KASBIY MALAKA OSHIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TIZIM UCHUN AXBOROT VA TA’LIM WEB- KONTENTINI BOSHQARISHNING DASTURIY TA’MINOTINI ISHLAB CHIQISH

Adashboyev Jaloliddin Nabi o‘g‘li,

Jumanov Shohruh Sharof o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistrantlari

jshoxrux9801@gmail.com

Kirish

Online kasbiy malaka oshirishga yo‘naltirilgan tizimlar (OKMOT) - bu internet orqali turli sohalarda bilim va ko‘nikmalarni oshirish uchun mo‘ljallangan elektron ta’lim platformalari. OKMOTlar ta’limning sifati va samaradorligini oshirish, ta’lim olishni yengillashtirish va qulaylashtirish, ta’lim resurslarini keng tarqatish va ta’limni demokratlashtirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. OKMOTlar orqali ta’lim olishni istagan foydalanuvchi uchun eng muhim shartlardan biri - bu axborot va ta’lim kontentining sifati va mosligi. Axborot va ta’lim kontenti - bu OKMOTlarda foydalanuvchilarga beriladigan turli xil ma’lumotlar, materiallar, darsliklar, testlar, vazifalar va boshqa elementlar. Axborot va ta’lim kontentining sifati va mosligi foydalanuvchining ta’lim jarayonidagi qiziqishini, motivatsiyasini, tushunchalarini, ko‘nikmalarini va natijalarini ta’sir qiladi. Shuning uchun OKMOT uchun axborot va ta’lim kontentini yaratishda alohida e’tibor berilishi kerak.

Bu maqolada biz OKMOT uchun axborot va ta’lim kontentini yaratishning asosiy prinsiplari, bosqichlari va usullari haqida gaplashamiz. Biz ham OKMOT uchun axborot va ta’lim kontentini yaratishda qo‘llaniladigan eng yaxshi amaliyotlarni namoyish etamiz.

Asosiy qism

OKMOT uchun axborot va ta’lim kontentini yaratishning asosiy prinsiplari quyidagilar:

Foydalanuvchi markazli yondashuv. Bu prinsip OKMOT uchun axborot va ta’lim kontentini yaratishning barcha bosqichlarida foydalanuvchining ehtiyojlarini, maqsadlarini, imkoniyatlarini, qobiliyatlarini va qiziqishlarini hisobga olishni talab qiladi. Foydalanuvchi markazli yondashuv foydalanuvchiga moslashuvchan, qulay va samarali ta’lim tajribasi taklif etadi.

Online talimda sertifikatlash - bu online ta’lim kurslarini tamomlagan yoki online imtihonlarni topshirgan shaxslarga beriladigan hujjat bo‘lib, u orqali ularning malaka va bilimlarini tasdiqlash mumkin. Online sertifikatlar turli sohalar va yo‘nalishlar bo‘yicha mavjud bo‘lib, ularning ba’zi narsalari bepul, ba’zilari esa pullik bo‘lishi mumkin.

Online talimda sertifikatlashning afzalliklari quyidagilardan iborat:

Online sertifikatlar o‘rganuvchilarga qulay va samarali ta’lim olish imkonini beradi. Ular o‘zlariga qulay vaqtda va joyda ta’lim olishlari mumkin.

Online sertifikatlar o'rganuvchilarning kasbiy rivojlanishiga yordam beradi. Ular yangi bilim va ko'nikmalar oshirishlari mumkin.

Online sertifikatlar o'rganuvchilarning ish bozorida raqobatbardosh bo'lishiga yordam beradi. Ular o'z malakalarini ish beruvchilar va mijozlarga namoyish etishlari mumkin.

- Pedagogik asoslanish. Bu prinsip OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentini yaratishda pedagogik nazariya va metodologiyalarni qo'llashni talab qiladi. Pedagogik asoslanish foydalanuvchining bilim va ko'nikmalarini oshirishga yo'naltirilgan, ilmiy asoslangan va tajribaga ega bo'lgan ta'lim strategiyalari va texnikalarini ishlatadi.

- Interaktivlik va aloqa. Bu prinsip OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentini yaratishda foydalanuvchi bilan axborot va ta'lim kontenti orasida o'zaro faollikni kuchaytirishni talab qiladi. Interaktivlik va aloqa foydalanuvchining ta'lim jarayonida qatnashishini, faol o'rganishini, o'z-o'zini baholashini va boshqa foydalanuvchilar bilan hamkorlik qilishini rag'batlantiradi.

OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentini yaratishning asosiy bosqichlari quyidagilar:

- Tahlil. Bu bosqichda OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentini yaratishning maqsadi, foydalanuvchilar, ta'lim mazmuni, ta'lim usullari va resurslari aniqlanadi. Tahlil bosqichida quyidagi savollar javoblanishi kerak: Kim uchun? Nima uchun? Nima? Qanday? Qayerda? Qachon?

- Dizayn. Bu bosqichda OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentining tuzilishi, shakli, interfeysi, interaktivligi va aloqasi loyihalashtiriladi. Dizayn bosqichida quyidagi savollar javoblanishi kerak: Qanday tuzilgan? Qanday ko'rinishi? Qanday ishlaydi? Qanday bog'lanadi?

- Ishlab chiqish. Bu bosqichda OKMOT uchun axborot va ta'lim kontenti real qilib yaratiladi. Ishlab chiqish bosqichida quyidagi savollar javoblanishi kerak: Qaysi vositalar ishlatiladi? Qaysi standartlar asosida yaratiladi? Qaysi texnik talablar bajariladi?

- Sinov. Bu bosqichda OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentining sifati, mosligi va samaradorligi tekshiriladi. Sinov bosqichida quyidagi savollar javoblanishi kerak: To'g'ri yaratilganmi? Foydalanuvchiga mos keladimi? Maqsadga erishadimi?

- Taqdimot. Bu bosqichda OKMOT uchun axborot va ta'lim kontenti foydalanuvchilarga taqdim etiladi. Taqdimot bosqichida quyidagi savollar javoblanishi kerak: Qanday tarzda taqdim etiladi? Qanday qo'llab-quvvatlash beriladi? Qanday qayta ishlatish imkoniyati mavjud?

OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentini yaratishning asosiy usullari quyidagilar:

- Axborotni tartiblash. Bu usul OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentining mazmunini logik, aniq va tushunarli tartibda tashkil etishni talab qiladi. Axborotni tartiblashda quyidagi texnikalar ishlatilishi mumkin: kategoriyalash, ierarxiklash, shartlash, sabablilik aloqasi, o'tishlik aloqasi va boshqa.

- Axborotni vizuallashtirish. Bu usul OKMOT uchun axborot va ta'lim kontentining shaklini grafik, audio, video, animatsiya, infografika va boshqa vositalar orqali tasvirlashni talab qiladi. Axborotni vizuallashtirishda quyidagi texnikalar ishlatilishi mumkin: diagramma, jadval, kartogramma, kartina, rasmlash va boshqalar.

Xulosa

Online kasbiy malaka oshirishga yo'naltirilgan tizim ta'lim xodimlarining kasbiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bu tizim hayot davomida ta'lim olish tamoyilini rag'batlantiradi, innovatsion yondashuvlar asosida ta'lim dasturlarini taklif etadi, qulay interfeys va sertifikat haqiqiylik tekshiruvi kabi imkoniyatlar yaratadi. Biz ta'lim xodimlariga online kasbiy malaka oshirishga yo'naltirilgan tizimdan foydalanishni tavsiya etamiz va ularning kasbiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Дамир Халилов: Манн, Иванов и Фербер. Маркетинг в социальных сетях.
2. <https://www.wordpress.com> — CMS yaratuvchi Wordpress saytining manzili
3. <https://www.wordpress.org> — Wordpress CMSning rasmiy manzili
4. <https://www.moodle.org> — Moodle LMSning rasmiy manzili
5. <https://www.youtube.com> — Youtube saytining rasmiy manzili
6. <https://classroom.google.com/> — Google classroom LMSning rasmiy manzili
7. <https://khanacademy.org/> — khanacademy MOOCning rasmiy manzili
8. <https://www.wikipedia.org> — erkin ensiklopediy
9. Amrullayevich K. A., Mamatkulovich B. B. TALABALARDA AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENTSIYASINI SHAKILLANTIRISHDA DIDAKTIK VOSITALARINING METODIK XUSUSIYATLARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 645-650.
10. Yusupbekov N. et al. EXERGET ANALYSIS OF ENERGY TECHNOLOGICAL INSTALLATIONS //InterConf. – 2021.
11. Ergashev, S. B., & Baxtiyor o'g'li, E. S. (2022). DESIGN OF AUTOMATED ENTERPRISE INFORMATION SYSTEMS USING UML DIAGRAMS IN THE CREATION OF APPLICATIONS. Innovative Technologica: Methodical Research Journal, 3(12), 25-33.
12. Tulqinova, Z., & Ergashev, S. (2023). DESIGN OF INFORMATION SYSTEMS. BPMN 2.0 THERMAL POWER STATIONS. Science and innovation, 2(A2), 250-257.

ELECTRONIC PLATFORM FOR RECOGNITION AND TEACHING OF SIGN LANGUAGE PICTURES BASED ON UZBEK GRAMMAR

**Kayumov Oybek Achilovich, Kayumov Obid Achilovich,
Isoqov Adham Abdunabi o'g'li, Meliyeva Mohira Zafar qizi**
Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan
oybekuzonlined3@gmail.com

Abstract: This study proposes a technology that utilizes cross-platform tools to model gesture units of sign language and animate transitions between states using

combinations of gestures (words). The implemented technology simulates gesture sequences through a virtual spatial hand model and recognizes dactyl items from camera input. The cross-platform approach enables the technology to run seamlessly on multiple platforms without requiring platform-specific modifications. The aim of this study is to design a platform that can recognize the dactyl alphabet, a form of sign language based on Latin script and hand movements, and convert it into text, as well as promote sign language education for all members of society. The purpose of sign language technologies is to facilitate communication between the deaf and hard-of-hearing community and the rest of society. Real-time sign language recognition (UzSLP) is an innovative platform that enables communication between individuals who are deaf or hard of hearing and others. Our research utilizes transfer learning to facilitate hand-tracking-based sign language recognition using a Convolutional Neural Network (CNN) model for image classification. This approach enables fast computation and real-time performance on the platform.

Keywords: UzSL, alphabet, deep learning, Uzbek sign language, artificial intelligence.

Introduction: Gesture communication is one of the three primary methods of information transmission between people, alongside text-based communication and spoken language. Individuals with hearing disabilities to communicate with others and their surroundings, expanding the population that needs to be proficient in sign language, typically use sign language. It is important to note that sign language is universal in the sense that text information can be conveyed through gestures, and in cases where certain words lack corresponding gestures (such as proper nouns), they can be spelled out using the dactyl alphabet. Modern hardware can efficiently gather and process data via cloud computing models that provide easy and on-demand access to computing resources over networks [1], or locally on devices, with results communicated to users through data channels. These advancements are also applicable to sign language. Songs can be stored and played back on various platforms, such as stationary or mobile, high-performance or energy-efficient devices. However, the challenge lies in reproducing sign language on these platforms for use by those with hearing disabilities and everyone in general. The major challenge is deploying a single unified technology on various platforms (such as android, iOS, windows, Linux, and web) without requiring specific porting or implementation for each one. One potential solution to this problem is cross-platform software development, which offers the ability to function on multiple platforms with comparable or identical features [2].

Sign languages are governed by specific rules and components, with each country having its own unique sign language, similar to natural languages. Dactyl languages such as American Sign Language (ASL), British Sign Language (BSL), Japanese Sign Language (JSL), Arabic Sign Language (ArSL), and Indian Sign Language (ISL) have been developed [1]. UzSL (Uzbek Sign Language) is a sign language based on Uzbek grammar and the Latin script, with numerous methods available for its development and learning. Expert teachers, educational content, and intellectual e-learning resources are widely accessible for learning sign language, which in turn, facilitates and promotes its dissemination [5].

Effective communication between individuals with hearing/speech impairments and the public necessitates the conversion of sign language into a more universally understood language [8]. The objective of our research is to develop the UzSL translation system.

Deep learning is an algorithmic approach to learning that is design for constructing neural networks that can correct complex structures. These neural networks serve as the foundation of deep learning, which has made substantial advancements in numerous areas such as facial recognition, audio and image processing, speech recognition, natural language processing, text categorization, and other tasks. Deep learning allows for the correction of complex tasks and significant improvements in these areas [5]. Furthermore, deep learning is equipped with various automatic classification systems. In Natural Language Processing, for example, deep learning algorithms can analyze, categorize, and pronounce words and phrases. Consequently, models created by expert deep learning practitioners are extremely helpful in text analysis and upcoming technologies [2]. Additionally, deep learning systems collect data beyond standard word usage, including information on the composition and characteristics of analyzed objects, such as the construction, color, and size of objects in images. The high accuracy of deep learning facilitates substantial gains through the creation of models and analytical techniques. This allows for the study of speech, image, and video data in various fields. The vast processing layers and breakthrough capabilities of deep learning will play a significant role in enhancing user experience and creating innovative solutions in all future industries [3].

Deep learning algorithms simplify human tasks by using their capabilities and tactics to create shortcuts for problem solving. Transfer learning is one such shortcut, allowing the use of a model that has already been train for computer vision on other tasks [6]. This approach involves the learning of a model that is train on large image datasets and a set of classes, focusing on extracting features from the next dataset. Consequently, the deep learning algorithm provides an effective means of solving problems [5].

The primary objective is to develop AI technology that is geared towards enhancing communication for individuals with hearing and speech impairments in society. To attain this objective, several fundamental techniques for handling image data are required. Furthermore, a two-phase transfer learning strategy based on multiple architectures on the ImageNet dataset has been propose. The selected model is train on both the UzSL and ImageNet datasets to enable it to efficiently extract features from subsequent datasets and make predictions on similar classes of data. Experiments to test the trained model with previously unseen data demonstrate advanced processing capabilities in this critical task [20].

This article presents advancements in sign language research, including well-known algorithms, devices, and experimental techniques. Through various activities, researchers have achieved data processing, classification of UzSL and fingerspelling alphabets, translation, and other gesture tasks.

Methods: Due to their unique characteristics, sign languages differ from other natural languages and are not universally underset. Each gesture and phrase is make up of a specific combination of signals and conveys a specific meaning within its series.

The fingerspelling alphabet represents each letter of the corresponding language and can be used to spell names, abbreviations, and unfamiliar words [18]. To address the issue of insufficient information, Uzbek Sign Language utilized a two-phase transfer learning method based on Convolutional Neural Networks (CNNs) with the ImageNet and Kaggle ASL datasets. The model was then apply to the UzSL dataset and evaluated using test data. Sign languages offer innovative and creative aspects that can facilitate human interaction within the system.

Dataset: In UzSL fingerspelling, each letter is denote by a sign or symbol, and phrases are form by concatenating specific gesture signals. The fingerspelling alphabet is a subset of characters that represents the letters of the target language and is commonly us by individuals with hearing or speech impairments. The UzSL fingerspelling alphabet consists of 30 letters that are similar to the letters in the Uzbek language alphabet.

Each class of UzSL fingerspelling contains 200 images that show various signals of each letter. It is interesting to use these images when learning about image data. The UzSL fingerspelling alphabet comprises 28 static letters and 2 dynamic letters. The dynamic letters can pose accuracy and usage challenges, so we decided to use only the final frames during training to address this issue.

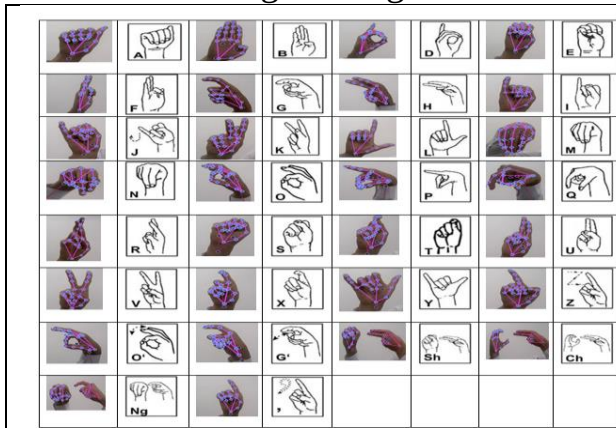

Figure 1. Dactyl alphabet of the Uzbek language based on the Latin script.

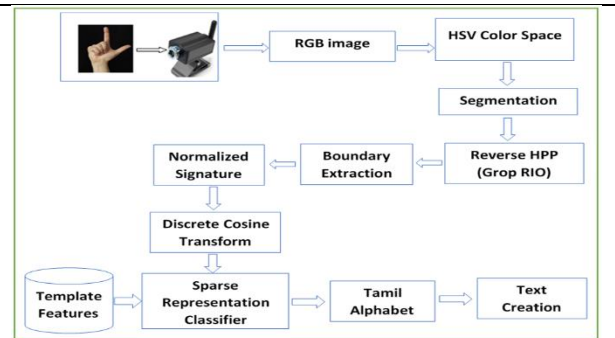

Figure 2. UzSL Sign Language Model, a Native Visual Communication Tool for the Hearing/Speech Impaired Community.

Processing: Uzbek Sign Language (UzSL) is a visual mode of communication utilized by the deaf community residing in Uzbekistan. It is derive from the Russian sign language, which belongs to the French sign language family. While sharing similarities with other sign languages, UzSL also has its own distinctive elements and structure. For our research, we utilized the dataset of the fingerspelling alphabet, consisting of 30 letters, in UzSL.

The Media Pipeline library was utilize to extract features, which is beneficial in teaching the model the necessary hand characteristics during signing. The use of pictorial models captures key hand placement points, emphasizes small differences between characters, and prioritizes the signer's hand over the background.

K points are establish in each frame, with K being the number of frames. Each identified point is represented as $N^{[i,j]} = (N_x^{[i,j]}, N_y^{[i,j]})$, where $i = 1, 2, 3, \dots, N$, and $j = 1, 2, 3, \dots, K$. For static gestures, all designated points should maintain their

coordinates over time. This applies to the dynamic six letters as well, as they are treated as static, and the last frames of their respective videos are taken [13]. The evaluation point, $N^{[i,j]} = (N_x^{[i,j]}, N_y^{[i,j]})$, but here $N_x^{[i,j]} = \frac{1}{K} \sum_{j=1}^K N_x^{[i,j]}$, $N_y^{[i,j]} = \frac{1}{K} \sum_{j=1}^K N_y^{[i,j]}$, was employed. In our study, each hand displays 28 symbols.

Results and Discussion: This research paper discusses a task involving recognition of sign language and proposes a two-stage transfer learning approach for Sign Language Recognition (SLR). The Inception V3 pre-existing model was utilized for this task, where the model was initially trained on the ImageNet dataset, and then on the Kaggle ASL dataset. Subsequently, we applied the two-stage transfer learning approach and trained the model with our UzSL dataset. The obtained results are present in Table 1, which illustrates that the letters 'O' and 'G' exhibited lower accuracy values. This occurred because these letters are dynamic and require special consideration, however, for the sake of simplicity, we treated them as static letters.

Conclusion: The objective of this research is to achieve accurate recognition of Kazakh sign language. To attain this objective, a dataset consisting of over 3000 images for 30 gestures was created. However, the limited number of images affected the clarity of our results. We also considered lighting as a parameter affecting recognition quality, to ensure that our development yields satisfactory results. Gesture classification was carried out using three classification algorithms. The random classifier had an average accuracy of 93.2%. In addition, the performance of the algorithm was evaluated based on its speed of execution and training time.

References:

1. Ahmed, M. A., Zaidan, B. B., Zaidan, A. A., Salih, M. M., Lakulu, M. M. bin. (2018). A Review on Systems-Based Sensory Gloves for Sign Language Recognition State of the Art between 2007 and 2017. *Sensors*, 18 (7), 2208. doi: <http://doi.org/10.3390/s18072208>
2. R. Bhavani, S. Ananthakumaran. Development of a smart walking stick for visually impaired people, *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, Vol.12 No.2 (2021), DOI:10.17762/TURCOMAT.V12I2.1112
3. P. Mell and T. Grance, "The NIST Definition of Cloud Computing" (Technical report), National Institute of Standards and Technology: U.S. Department of Commerce, pp. 1-7, September 2011. doi:10.6028/NIST.SP.800-145. Special publication 800-145.
4. Kudubayeva, S.; Amangeldy, N.; Sundetbayeva, A.; Sarinova, A. The Use Of Correlation Analysis In The Algorithm Of Dynamic Gestures Recognition In Video Sequence. In *Proceedings Of The 5th International Conference On Engineering And Mis*, Pahang, Malaysia, 6–8 June 2019. <https://doi.org/10.1145/3330431.3330439>.
5. Pozilova, S.K., Mnpcanneaa, M.T., Kayumov, O.A., Development of Professional Creativity of Professional Teachers in Professional Courses on The Basis of E-Pedagogy Principle. Apr 2022 | ICETT International Conference on Education and Training Technologies. DOI: [10.1145/3535756.3535767](https://doi.org/10.1145/3535756.3535767)
6. O Turakulov, O Kayumov, O Kayumov Improving the quality of independent education by creating an interactive intellectual electronic learning resource in higher

education institutions. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. DOI: 10.5281/zenodo.7612814

7. O Turakulov, O Kayumov, O Kayumov_Methodology of creating interactive electronic educational resources and using them in the educational process. DOI: 10.5281/zenodo.7643543

8. O Kayumov Interaktiv intellektual elektron ta'lim resursidan o'quv va mustaqil ish jarayonlarida foydalanish metodikasi. RESEARCH AND EDUCATION, 2022

9. O Kayumov Methodological foundations of modeling the process of creating an interactive intellectual electronic educational resource. Инновационные научные исследования 2022

THE STRATEGIC SIGNIFICANCE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN UZBEKISTAN ENTERPRISES ON THE BASIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

¹Kayumov Oybek Achilovich,

²Kayumova Nazokat Rashitovna,

³Aliyeva Rayxona Maxmud qizi, ⁴Yo'ldosheva Madina Salim qizi

¹Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

²Jizzakh SAMBHRAM University master student

^{3,4}Students of Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan
oybekuzonlined3@gmail.com

Annotation: Furthermore, the study aims to highlight the importance of AI in HRM, present a conceptual model for AI application in HRM, identify the challenges associated with the adoption of AI, and explore the potential benefits of incorporating AI into HRM. The unique aspect of this research is the formulation and justification of key principles and findings, as well as the provision of recommendations for enhancing the management of intellectual resources in IT companies operating within the digital economy. The ultimate goal of this research is to assist policymakers and IT companies in Uzbekistan to understand the potential benefits and strategic significance of adopting Artificial Intelligence in Human Resources Management. The study also intends to highlight the importance of AI in HRM, present a conceptual model for AI application in HRM, identify the challenges associated with the adoption of AI, and explore the benefits of incorporating AI into HRM. Ultimately, this research is intended to assist policymakers in understanding the potential benefits and strategic significance of adopting Artificial Intelligence in Human Resources Management in Uzbekistan Enterprises.

Key words: management, intellectual resources, management of intellectual resources, digital economy, components of the management system, Artificial Intelligence (AI), Human Resources Management (HRM), Machine Learning, Deep Learning.

Introduction: The concept of strategic human resource management (SHRM) has gained increasing attention and importance in the business world over the past few decades. SHRM involves the alignment of HR practices with the long-term goals of an organization in order to optimize the contribution of people to the achievement of corporate objectives. This approach to HR recognizes the vital role that people play in driving organizational performance and seeks to leverage this potential through the strategic management of human resources. Traditionally, the HR function was viewed as a support function, responsible for administrative tasks such as payroll and benefits management. However, as the business environment has become more complex and competitive, HR has increasingly been recognized as a key driver of organizational performance.

Review of Literature: Verma and Bandi (2019) note that almost all businesses in the IT sector are using artificial intelligence to increase the efficiency of human resources. This process begins with automated recruitment and continues through performance appraisal of employees. Organizational leaders and HR executives believe that incorporating AI into HR functions such as onboarding and benefits management can enhance the overall employee experience. Verma and Bandi (2019) discuss the increasing incorporation of AI into various HRM functions and the ongoing debate over the potential decline in the use of human resources in companies. HR practitioners may fear being replaced by machines or robots with the introduction of AI in organizations. Tiwari et al. (2021) state that AI systems have enabled organizations to improve their current performance and effectively carry out functions on a daily basis. In today's dynamic and competitive environment, individuals at various managerial levels are working under pressure and see the value of incorporating artificial intelligence in the workplace.

Methods: The role of strategic human resource management (SHRM) is to ensure that human resources are utilized in the most effective and efficient manner possible in order to support the achievement of business goals. This involves the development of HR strategies and policies that are aligned with the long-term objectives of the organization, as well as the implementation of programs and practices that foster a positive work environment and culture. One key aspect of SHRM is the identification and cultivation of talent within an organization. This involves the recruitment and selection of individuals with the necessary skills and aptitudes, as well as the development and retention of high-performing employees through training and career development opportunities. Talent management strategies may include the use of aptitude tests, interviews, and other selection tools to identify the best candidates for open positions.

Artificial Intelligence: The objective of this study is to investigate the impact of Artificial Intelligence (AI) on Human Resources Management (HRM) in IT firms operating in the digital economy of Uzbekistan and to identify potential ways to enhance their management through AI integration. The research aims to explore the theoretical foundations of managing intellectual resources within the context of the development of the digital economy, examine the management of intellectual resources in IT companies operating within the digital economy, and establish measures to increase their efficiency through the integration of AI in HRM.

Artificial Intelligence (AI) in Human Resources Management Processes:

The use of AI in HRM processes can lead to increased efficiency, cost savings, and improved decision-making. For example, AI-powered recruitment and selection tools can quickly sort through resumes and applications, identifying the most qualified candidates, while AI-powered performance management systems can analyze data and provide insights on employee performance. Additionally, AI can assist with compliance and legal issues by monitoring and flagging potential issues. However, it's important to note that the integration of AI in HRM also brings potential challenges, such as data privacy and ethical considerations, and potential job displacement.

Conceptual Artificial Intelligence (AI) Application Model for HRM: The purpose of the "Artificial Intelligence (AI) + Human Resource Management (HRM)" framework is to aid human resource managers in making more judicious decisions more expeditiously by leveraging a vast amount of data. This framework postulates how AI can be coalesced with HRM. The framework comprises of various aspects of HRM, AI-specific technology, and the resultant Intelligent System. (Jia et al., 2018)[4]. The term “judicious” implies the ability to make wise and prudent decisions, taking into account all relevant factors. The term "expeditiously" implies the ability to accomplish a task in a prompt and efficient manner.

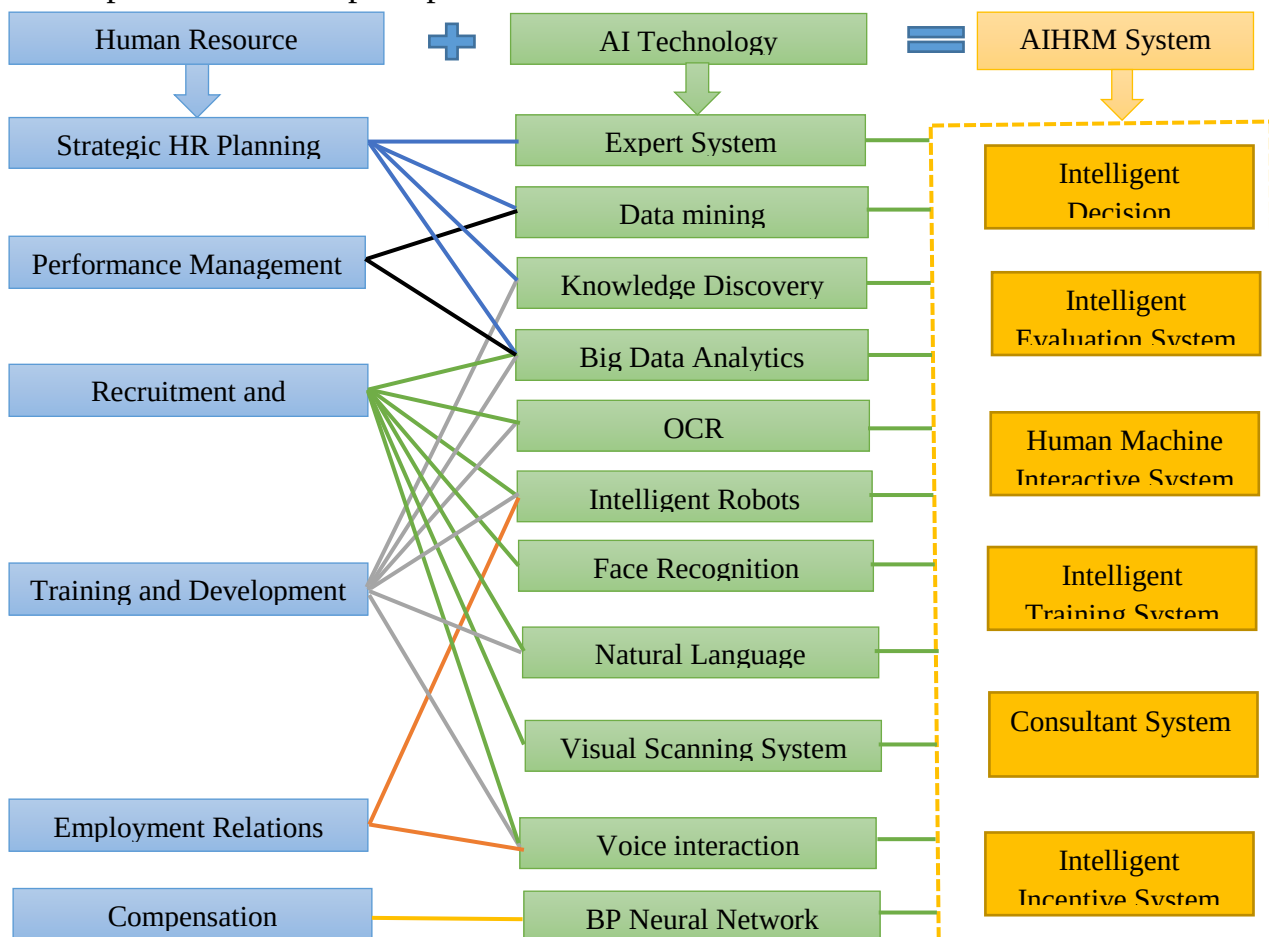

Figure 1: Conceptual Artificial Intelligence (AI) Application Model for HRM

Human Resource Management (HRM) is a vital function in any organization as it is responsible for the management of an organization's human capital. This includes

recruiting and hiring employees, training and development, performance management, compensation and benefits, and compliance with labor laws. Effective HRM practices can lead to improved employee engagement and satisfaction, increased productivity and efficiency, and overall success for the organization.

Strategic HR Planning is a process of aligning an organization's human resource management (HRM) strategy with its overall strategic goals and objectives. Performance management is a process used by organizations to evaluate and improve the performance of their employees. It includes setting clear and measurable performance goals, providing regular feedback, and conducting formal performance evaluations. Recruitment and deployment are two important components of an organization's human resource management strategy. Recruitment is the process of identifying, attracting and selecting potential candidates to fill open positions within an organization. Training and development are important components of an organization's human resource management strategy. Training refers to the process of teaching new employees the skills they need to perform their jobs effectively. Development, on the other hand, is the process of helping employees to improve their current skills and acquire new ones that will enable them to take on more responsibilities and advance in their careers. Employment relations, also known as industrial relations, refers to the relationship between employers and employees, and the role of collective representation in the workplace. Artificial Intelligence in Human Resources Management Recruitment: Integration of various data sources through the utilization of cognitive technologies within Artificial Intelligence can enhance the precision of candidate screening processes. Additionally, AI is also assisting in reducing human bias in the selection process by shortlisting candidates.

Talent Acquisition: Utilizing AI can alleviate many tedious and repetitive tasks for HR managers. Specifically, talent acquisition software can assess, test, and evaluate candidates, quickly eliminating a large percentage of them from the recruitment process. **Training:** Given the rapid pace of technological change, it is crucial for all employees to continuously learn and develop their professional skills. AI can effectively plan, organize, and coordinate training programs for all groups of employees. **Employee Engagement:** Artificial Intelligence plays a significant role in shaping the interactions between employees and organizations. AI can effectively conduct employee engagement activities such as automated surveys, real-time feedback systems, rewards, and recognition programs, among others[9]. **Performance evaluation:** Engagement and productivity are crucial elements of successful professionals. However, many organizations struggle to find individuals who possess those qualities. This is where AI tools come in handy for HR managers.

Results and discussions: The results of effective strategic human resource management (SHRM) can be significant and far-reaching. By aligning HR practices with the long-term goals of an organization and actively managing the development and engagement of employees, organizations can gain a competitive edge and achieve long-term sustainability. One key result of effective SHRM is the identification and cultivation of talent within an organization. By recruiting and selecting skilled individuals and providing them with training and development opportunities, organizations can create a strong and capable workforce that is well-equipped to

support the achievement of business goals. This, in turn, can lead to improved performance and productivity, as well as increased competitiveness in the marketplace[6].

Conclusion: In conclusion, strategic human resource management (SHRM) is a vital aspect of modern business management that involves the alignment of HR practices with the long-term goals of an organization in order to optimize the contribution of people to the achievement of corporate objectives. Effective SHRM requires a thorough understanding of the organization's business strategy and goals, as well as a strong appreciation of the HR function and its role in supporting these goals. The results of effective SHRM can be significant and far-reaching, including improved performance and productivity, increased competitiveness in the marketplace, and the ability to attract and retain top talent.

References:

1. Kaur, D. N., Sahdev, S. L., Sharma, D. M., & Siddiqui, L. (2020, September 04). Banking 4.0: 'The Influence of Artificial Intelligence on the Banking Industry & How AI Is Changing the Face of Modern Day Banks'. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?a_bstract_id=3661469
2. Jake Franken field(2021)[https://www.investopedia.com/terms/a/artificial-intelligence-ai.asp#:~:text=Artificial%20intelligence%20\(AI\)%20refers%20to,as%20learning%20and%20problem%2Dsolving](https://www.investopedia.com/terms/a/artificial-intelligence-ai.asp#:~:text=Artificial%20intelligence%20(AI)%20refers%20to,as%20learning%20and%20problem%2Dsolving).
3. Mohammad, S. M. (2020, June 12). Artificial Intelligence in Information Technology. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?a_bstract_id=3625444.
4. Negi, R. (2020, October 19). Global Investment Scenario of Artificial Intelligence (AI): A Study With Reference to China, India and United States. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3682919.
5. O Turakulov, O Kayumov, N Kayumova (2023) O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot sohasini rivojlantirish davrida korxonaning intellektual resurslarini boshqarish. “Computer science and engineering technologies” international scientific and technical conference on october 14-15, 2022.
6. O Turakulov, O Kayumov, N Kayumova Management of the intellectual resources of the enterprise based on artificial intelligence during the development of the digital economy in Uzbekistan. DOI: 10.5281/zenodo.7741238
7. Dr Aajaz Ahmad Hajam, O Kayumov, N Kayumova Artificial intelligence in the management of intellectual resources of enterprises in the conditions of the digital economy in Uzbekistan. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7771284>.
8. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

к.ф.н., доц. Головина Ирина Викторовна

Тульский государственный педагогический университет

им. Л. Н. Толстого, Россия

golovina-tula@yandex.ru

Аннотация: В статье рассматривается проблема внедрения компьютерных технологий в образовательный процесс, раскрываются возможности привлечения компьютерных технологий на разных этапах обучения иностранному языку в средней школе, а также анализируются преимущества их использования в процессе обучения иностранному языку.

Ключевые слова: компьютерные технологии, иностранный язык в школе, преимущества использования компьютерных технологий.

В век информационных технологий каждый школьник не только прекрасно разбирается в новейших устройствах, но и может с их помощью с лёгкостью получить запрашиваемую информацию, касающуюся любого учебного предмета самостоятельно. В течение дня современный школьник окружён огромным потоком информации, часть из которой вытесняется в завершении дня. При таком разнообразии и выборе всевозможных гаджетов, включающих в себя электронные книги, планшеты, смартфоны, учителю становится сложно конкурировать в получении должного внимания и заинтересованности в предмете со стороны учеников, используя только имеющийся УМК. Проблема заключается в том, что учителю в таком случае каждый раз следует искать новые и необычные методы преподнесения материала и концентрации внимания учеников непосредственно на учебном процессе. Рассматривая данную проблему нельзя не упомянуть высказывание Л.Н. Толстого, которое актуально и по сей день: «Чем легче учителю учить, тем труднее ученикам учиться. Чем труднее учителю, тем легче ученику. Чем больше будет учитель учиться сам, обдумывать каждый урок и соразмерять с силами ученика, тем легче будет учиться ученику» [5, с. 390].

Исходя из вышесказанного, возникает следующий вопрос: возможно ли эффективно и структурированно разнообразить обучение иностранному языку, используя компьютерные технологии? Говоря о внедрении компьютерных технологий в образовательный процесс, следует, однако, отметить, что предполагается систематическое привлечение технологий на каждом занятии. Иными словами, применение компьютерных технологий должно стать неотъемлемой частью обучения иностранному языку в школе.

Используя компьютер в работе над заданием, обучающийся решает определенную задачу до конца, опираясь на необходимую помощь [1, с. 38]. Создавая атмосферу игровой среды и синтезируясь с четко поставленной учебной задачей, компьютерные технологии позволяют обучающемуся легче и

быстрее осваивать учебный материал. Применение компьютера в данной ситуации очень своевременно, однако, важно вовремя обратить внимание на то, чтобы занимательность не отвлекала учеников от поставленной образовательной цели [3, с. 27].

Необходимо отметить, что компьютерные технологии можно привлекать на разных этапах обучения. Например, используя обучающие игры вместе со сказочными героями, имитируя произношение слов или характерных определенному языку звуков и обеспечивая таким образом условия для игровой среды на начальном этапе обучения иностранному языку, учителю намного проще расположить детей, создать дружественную атмосферу и повысить качество обучаемости [4, с. 16]. Учитывая свойства личности подростков и принимая во внимание характерную для их возраста социальную активность, рекомендуется на среднем этапе обучения иностранному языку задействовать компьютерные технологии в качестве платформы для коммуникации на иностранном языке, нацеленной на достижение определенных образовательных целей. Это можно реализовать путем написания эмейлов на различные темы с использованием такой системы хранения, обработки и передачи информации как Интернет для контроля усвоения лексического и грамматического материала. На старшем этапе целесообразно развитие речевой компетенции учеников, поэтому предлагается создание и ведение личных блогов на иностранном языке, привлекая тематики, содержащиеся в учебной программе, реализуемой выбранным УМК. В данном случае ученик может не только показать свои лексико-грамматические знания, но и выразить собственное мнение, сформировать свою позицию по отношению к таким темам как «Роль путешествий в моей жизни», «Здоровый образ жизни», «Моя будущая профессия». Иными словами, с помощью компьютерных технологий в данном случае реализуется личностно-ориентированный подход в обучении. Более того, используя различные тестовые программы для контроля знаний учеников, значительно сокращается время, затрачиваемое учителем на проверку правильности выполнения задания учениками.

Компьютерные технологии способствуют повышению эффективности обучения иностранному языку, в связи с чем можно выделить следующие преимущества:

- у учеников развивается чувство ответственности и самостоятельности;
- развиваются психологические механизмы (мышление, внимание, память);
- повышается познавательная активность и мотивация обучаемых;
- реализуется принцип наглядности и дифференциации обучения;
- используются новые формы наглядностей;
- ученики приобретают культуроведческие знания, включающие в себя особенности речевого поведения народов изучаемого языка, а также особенности их культуры и традиций;
- проверка выполнения заданий в электронном варианте для учителя становится намного проще [2, с. 24].

Подводя итоги всего вышесказанного, следует отметить, что компьютерные технологии на уроках иностранного языка в школе позволяют не только повысить мотивацию и активность учащихся, но и реализовать личностно-ориентированный подход в обучении. Более того, компьютерные технологии обеспечивают комфортную обстановку в обучающей среде, сводя к минимуму ситуации, в которых ученики испытывают страх ошибиться либо озвучить ответ вслух. На данный момент компьютерные технологии не являются чем-то непостижимым, однако, невзирая на огромное количество преимуществ, многие педагоги по сей день сомневаются в эффективности работы с таким материалом. Тем не менее, хотелось бы отметить, что процесс информатизации продолжает активно развиваться, и общество должно готовить своих воспитанников к прогрессивному и сознательному восприятию грядущих изменений.

Список литературы:

1. Громов Г. Р. Очерки информационной технологии. М.: ИнфоАрт, 1993. 336 с.
2. Дмитриева Е. И. Дидактические возможности компьютерных телекоммуникационных сетей для обучения иностранным языкам. *Иностранные языки в школе*. 1997. № 4. С. 22-26.
3. Осин А. В. Мультимедиа в образовании: контекст информатизации. М.: Агентство «Издательский сервис», 2004. 320 с.
4. Полат Е. С. Интернет на уроках иностранного языка. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 2. С. 14–18.
5. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения. М.: Педагогика, 1989. 542 с.

AXBOROT XAVFSIZLIGI MONITORINGI

p.f.f.d. Mingboyev Ulug‘bek Xujayevich

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Abdurasulov Alijon

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti

m_ulugbek1977@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot xavsizligi monitoringi tizimlarining asosiy komponentlari, axborotlashtirish vositalari va tizimlarining axborot xavsizligi monitoringini o‘rnatish uchun bir qator parametrlarni aniqlash haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Axborot xavsizligi, OS jurnali, antivirus dastur, tarmoq uskunalari, SIEM, UBA, UEBA, Cisco, McAfee, Fortinet.

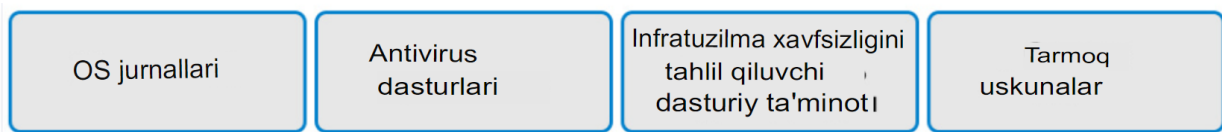
Rivojlangan jamiyatda axborot xavfsizligi muhim ahamiyatga ega chunki hayot davomida amalga oshirilgan ishlarni bir zumda yo'qotish insonlarga bir qancha noqulayliklarni tug'diradi. Shu bilan bir qarorda o'z faoliyati davomida deyarli barcha kompaniyalar muntazam ravishda korporativ axborot resurslariga ruxsatsiz kirish bilan bog'liq tahdidlarga duch kelishadi. Bunday tahdidlar orasida eng ko'p uchraydigan xakerlar hujumlari va zararli dasturlarning tarqalishi, ammo axborot xavfsizligi xavfi xodimlarning o'zlari tomonidan ham paydo bo'lishi mumkin. Kompyuter savodxonligining past darajasi, eskirgan yoki zaif dasturiy ta'minot, hatto bulutli yoki uchinchi tomon provayderlaridan foydalanish tahdidlarni keltirib chiqarishi mumkin, ulardan eng jiddiylari tijorat ahamiyatiga ega ma'lumotlarning sizib chiqishi yoki o'zgarishi [1].

Bunday xatarlar bugungi kunda keng tarqalganligi va ularni butunlay yo'q qilish mumkin emasligi sababli, bunday tahdidlarni tezkor aniqlash va ularga tezkor javob berish katta ahamiyatga ega. Buni axborot xavfsizligini monitoring qilish vositalaridan foydalangan holda amalga oshirish mumkin. Uzluksiz avtomatik rejimda ishlaydigan ushbu vositalar ruxsatsiz harakatlarning aniqlanmaslik ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi [3]. Axborot xavfsizligi monitoringi-bu korporativ tarmoqning holati va uning foydalanuvchilarining xatti-harakatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, tizimlashtirish va tahlil qilish.

Bunday tahlilning asosiy maqsadi xodimlarning o'zlari yoki tarmoqqa kirgan ruxsatsiz shaxslarning ruxsatsiz harakatlarini aniqlashdir [6]. Axborot xavfsizligini monitoring qilishning zamonaviy tizimlari bunday harakatlarni aniqlashga va tegishli bildirishnomalarni berishga imkon beradi va shu bilan xavflarni o'z vaqtida oldini olishga yordam beradi.

Axborot xavfsizligi hodisalarini monitoring qilish nima?

Texnik nuqtai nazardan, bu tizim bir qator manbalardan olgan barcha xavfsizlik hodisalarini avtomatlashtirilgan tekshirish jarayoni. Bunday manbalar:

- OS jurnalari,
- antivirus dasturlari,
- Infratuzilma xavfsizligini tahlil qiluvchi dasturiy ta'minot,
- tarmoq uskunalari.

Bugungi kunga qadar tahdidlarni doimiy ravishda kuzatib borish uchun bir qator echimlar mavjud. Axborot xavfsizligi hodisalarini monitoring qilishning har qanday tizimini quyidagi toifalardan biriga kiritish mumkin:

1. SIEM (Security Information and Event Management) – voqealarni Real vaqt rejimida kuzatadigan va tahlil qiladigan tizimlar.

2. UBA (User Behavioral Analytics) – keyinchalik mumkin bo‘lgan tahdidlarni tahlil qilish va aniqlash uchun tarmoq foydalanuvchilarining harakatlari to‘g‘risida ma’lumot to‘playdigan tizimlar.

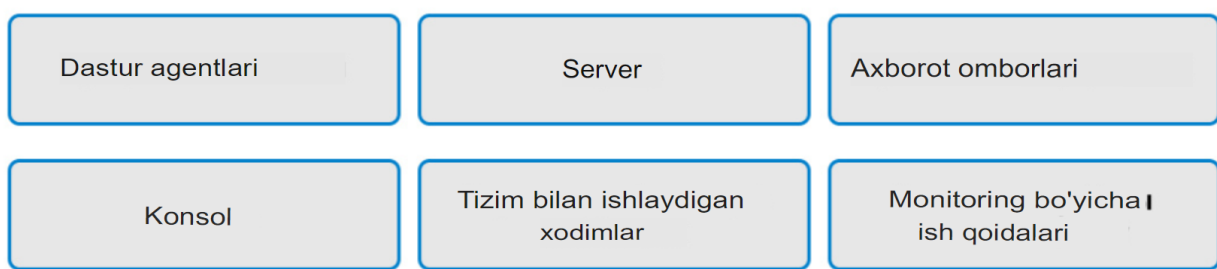
3. UEBA (User and Entity Behavioral Analytics) – foydalanuvchilarning harakatlari va korporativ tarmoqlarning ishlashidagi anomaliyalarni aniqlashga imkon beradigan tizimlar.

4. Xodimlarning ish faoliyatini nazorat qiluvchi va korporativ maxfiy ma’lumotlar bilan ishlash bilan bog‘liq barcha harakatlarini tarmoq ichida kuzatadigan echimlar.

5. Korporativ tarmoqning umumiy xavfsizligini yaxshilashga qaratilgan turli xil hujumlarni qidirish va aniqlash tizimlari [2].

Axborot xavfsizligi monitoringi tizimlarining asosiy komponentlari:

Ushbu sinf tizimlari, qoida tariqasida, quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- dasturiy ta’minot agentlari-ularning vazifasi turli manbalardan olingan ma’lumotlarni to‘plashdir;

- server mutaxassisi tomonidan berilgan qoidalar va siyosatlar asosida olingan ma’lumotlarning markazlashtirilgan tahlilini amalga oshiradi;

- axborot omborlari-manbalardan kelib chiqadigan barcha xavfsizlik hodisalari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni birlashtirish [5]. Ombordagi ma’lumotlar omborning o‘zi hajmiga va keladigan ma’lumotlar hajmiga qarab bir necha kundan bir necha oygacha bo‘lishi mumkin;

- konsol-ishlov berish parametrlarini boshqarish, voqealar jurnallarini ko‘rish va saqlashga kirish uchun xizmat qiladi;

- tizim bilan ishlaydigan xodimlar;

- monitoring bo‘yicha ish qoidalari.

Monitoringni sozlash

Axborotlashtirish vositalari va tizimlarining axborot xavfsizligi monitoringini o‘rnatish uchun bir qator parametrlarni aniqlash kerak:

- ib hodisasi sifatida nima ko‘rib chiqilishi kerak;
- ushbu kompaniyaga qanday hodisalar xos yoki bo‘lishi mumkin;
- har bir hodisa turidan oldin qanday voqealar bo‘lishi mumkin;
- qanday manbalar hodisalarni keltirib chiqarishi mumkin;

- hodisaning har bir turi qanday xavflarga olib keladi va ushbu xavflarning o‘zaro ustuvorligi qanday [4].

Har bir kompaniyada ushbu parametrlarni aniqlash va monitoring tizimlarini sozlash individualdir. Tizimning o‘zi tanlanishi ishlov berish uchun rejalashtirilgan voqea manbalari soni, tizimning kiruvchi hodisalarni tahlil qilish qobiliyati, hisobotlarni vizualizatsiya qilish va batafsil bayon qilish funktsiyalari kabi nuanslarni hisobga olishni o‘z ichiga oladi [7]. Bugungi kunda bozorda mahalliy va xorijiy axborot xavfsizligi monitoringi echimlarining keng tanlovi mavjud, ular orasida Cisco, McAfee, Fortinet va boshqalar tizimlari mavjud.

Monitoring davomida aniqlangan tahdidlarning oldini olish uchun SOC (xavfsizlik operatsiyalari markazi – xavfsizlik markazi) tashkil etiladi. SOC – bu axborot xavfsizligi bo‘yicha mutaxassislar jamoasi bo‘lib, ularning asosiy vazifasi korporativ ma‘lumotlarga tahdidlarni aniqlash va oldini olishdir.

Axborot xavfsizligi holatini monitoring qilish kompaniyaning IT-resurslari, tarmoq dasturlari, uskunalari va veb-xizmatlarining ishlashini avtomatik ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Monitoring uchun ixtisoslashtirilgan echimlarni qo‘llash xavflarni samarali boshqarish va barcha tizimlarning korporativ axborot xavfsizligi siyosatiga muvofiqligini ta‘minlashga imkon beradi.

Shu bilan birga, noto‘g‘ri sozlangan, qimmat bo‘lsa ham, axborot xavfsizligi monitoringi tizimi salbiy axborot xavfsizligi hodisalaridan yo‘qotishlarni kamaytirishga imkon bermaydi. Shuning uchun uni yiliga kamida bir marta tekshirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. [INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O‘TKAZISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI](#) // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

2. MU Xujayevich. [SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES](#) // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

3. УХ Мингбоев. [Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии"](#) // Молодой ученый, 1249-1252.

4. MU Xujaevich. [Pedagogical conditions for the formation of communicative competencies of students of vocational schools using interactive teaching methods](#) // International Journal on Integrated Education 3 (12), 345-347.

5. У Мингбоев, С Джумаев, А Синдоров. [Мактаб о ‘quvchilari uchun moljallangan android ilovaning imkoniyatlari](#) // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 188-191.

6. MU Xujayevich. [DIDAKTIK O ‘YINLAR ORQALI O ‘QUVCHILARNI FANGA QIZIQISHINI OSHIRISH](#) // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 394-397.

TA’LIMDA FOYDALANILADIGAN MOBIL ILOVALARNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

p.f.f.d. ¹Mingboyev Ulug‘bek Xujayevich,

²Sindorov Abdurasul, ³Djumayev Sindor, ⁴Ortiqova N.E.

^{1,2}O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,

^{3,4}Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali

m_ulugbek1977@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim jarayonida foydalaniladigan mobil ilovalarning imkoniyatlarini ko‘rib chiqiladi. Mobil ilovalardan foydalanishda afzalliklar va kamchiliklar, hozirgi kunda eng mashhur mobil ilovalarni vazifalarini tahlil qilinadi.

Mobil ilovalar ta’limda muhim rol o‘ynab, o‘quvchilarga istalgan vaqtda, istalgan joyda bilim olish imkonini beradi. Ushbu maqolada biz mobil ilovalar o‘quvchilarga o‘rganishga qanday yordam berishi va ular qanday imtiyozlar berishini ko‘rib chiqamiz [1]:

1. Istalgan vaqtda, istalgan joyda mavjudlik

Mobil ilovalar talabalarga istalgan vaqtda, istalgan joyda o‘qish imkoniyatini beradi. Mobil qurilma va mobil ilova yordamida talaba o‘quv materialiga kirishi va joylashuvidan qat’i nazar, topshiriqlarni bajarishi mumkin.

2. Interaktivlik va qiziqarlilik

Ta’limdagi mobil ilovalar odatda o‘rganishga interaktiv va qiziqarli yondashuv asosida qurilgan. Ular o‘yin elementlarini o‘z ichiga olishi mumkin, bu esa o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va qiziqarli qiladi.

3. Foydalanuvchiga moslashuvchanlik

Mobil ilovalar talabaning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin. Masalan, ular har bir talabaning bilim darajasi va taraqqiyotiga qarab shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturini taqdim etishlari mumkin.

4. O‘quv resurslariga ruxsat mavjudligi

Mobil ilovalar darsliklar, video darsliklar, onlayn kurslar va boshqalar kabi turli xil o‘quv resurslariga kirishni ta’minlaydi. Bu talabalarga kengroq ma’lumot olish, bilim va ko‘nikmalarini oshirish imkonini beradi.

5. Ijtimoiy o‘zaro ta’sir

Ta’lim sohasidagi ko‘plab mobil ilovalar boshqa talabalar va o‘qituvchilar bilan muloqot qilish qobiliyati kabi ijtimoiy o‘zaro ta’sir xususiyatlariga ega. Bu talabalarga boshqa odamlardan fikr-mulohaza va maslahatlar olishga yordam beradi, shuningdek, o‘quv jarayoniga qiziqish va qiziqishni oshiradi.

6. Vaqt va resurslarni tejash

Mobil ilovalar o'qishga sarflangan vaqt va resurslarni sezilarli darajada qisqartirishi mumkin. Talabalar o'quv materiallariga kirishlari va topshiriqlarni mobil telefonlarida bajarishlari mumkin.

Ta'limda foydalaniladigan mobil ilovalarga misollar:

Turli ta'lim bosqichlari va fan yo'nalishlari uchun mo'ljallangan ko'plab o'quv mobil ilovalari mavjud. Quyida bunday ilovalarga misollar keltirilgan [2]:

Duolingo – til o'rganish ilovasi bo'lib, talabalarni qiziqtirish uchun o'yin usullaridan foydalanadi;

Khan Academy - bu matematika, tarix va boshqa ko'plab fanlarni o'rgatish uchun mo'ljallangan dastur;

Coursera - bu dunyoning yetakchi universitetlari va tashkilotlaridan bepul onlayn kurslarni taklif qiluvchi ilova;

Quizlet - bu o'quvchilarga o'quv materialini flesh-kartalar va o'yinlar orqali yodlash va ko'rib chiqishga yordam beradigan ilova;

SoloLearn - bu interaktiv darslar va o'yinlar orqali dasturlash va turli dasturlash tillarini o'rganish imkonini beruvchi dastur;

Memrise - bu qiziqarli o'yinlar va videolar yordamida takrorlash texnikasidan foydalangan holda xorijiy so'z va iboralarni yodlash uchun dastur;

Photomath - bu smartfon kamerasi yordamida matematik muammolarni hal qilish uchun dastur;

TED - bu turli soha mutaxassislari va yetakchilarining turli mavzulardagi qiziqarli va ilhomlantiruvchi ma'ruzalariga kirish imkonini beruvchi ilovadir.

Bu bozorda mavjud bo'lgan o'quv mobil ilovalarining ba'zi bir misollari. Har bir dastur o'ziga xos xususiyatlarga ega va turli mavzular va ko'nikmalarni o'rgatishda foydali bo'lishi mumkin.

Ta'limda mobil ilovalardan foydalanishning afzalliklari:

Ta'limda mobil ilovalardan foydalanish ko'plab afzalliklarga ega. Quyida ulardan ba'zilari keltirilgan [3]:

Mobillik: Mobil ilovalar talabalar va o'qituvchilarga istalgan joyda, istalgan vaqtda o'rganish va o'qitish imkonini beradi. Bu ta'limning moslashuvchanligi va qulayligini oshiradi;

Interfaollik: Ko'pgina ta'lim uchun mo'ljallangan mobil ilovalar o'quvchilarga materialni yaxshiroq tushunishga yordam beradigan interaktiv ta'lim formatini taklif qiladi. Ularda o'rganishni yanada qiziqarli va qiziqarli qiladigan video darsliklar, interaktiv viktorinalar va o'yinlar bo'lishi mumkin;

Shaxsga moslashuvchanlik: Mobil ilovalar talaba va o'qituvchining shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin. Bu talabalarga o'z ehtiyojlariga qarab o'z tezligida o'rganish imkonini beradi va o'qituvchilar o'z talabalarining o'ziga xos ehtiyojlariga materiallarni moslashtirishga imkon beradi;

Samaradorlik: Mobil ilovalar an'anaviy o'qitish usullariga qaraganda samaraliroq bo'lishi mumkin. Ular ko'plab materiallar va o'quv resurslariga kirishni ta'minlaydi va topshiriqlarni bajarish va fikr-mulohazalarni qabul qilish vaqtini qisqartirishi mumkin;

Qulay vaqtda foydalanish imkoniyati: Mobil ilovalardan istalgan mamlakatda foydalanish mumkin, bu turli mamlakatlardagi talabalarga bir xil sharoitlarda ta'lim olish imkonini beradi;

Xarajatlarni kamaytirish: mobil ilovalardan foydalanish ta'lim xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Ular an'anaviy darsliklarga qaraganda arzonroq va bepul bo'lishi mumkin;

Motivatsiyani oshirish: Mobil ilovalardan foydalanish talabalarning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishi mumkin. Interfaol ta'lim formati, o'yinlar va mukofotlar o'quvchilar motivatsiyasini oshirish uchun kuchli vosita bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, ta'limda mobil ilovalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish, uni yanada qulay va samarali qilish, o'quvchilarning ishtiyoqini oshirish imkonini beradi.

Ta'limda mobil ilovalardan foydalanishning kamchiliklari:

Ta'limda mobil ilovalardan foydalanish ko'plab afzalliklarga ega bo'lsada, kamchiliklari ham bor [4]. Quyida ulardan ba'zilar keltirilgan:

Nazoratning yo'qligi: mobil ilovalardan foydalanish o'quvchilarni o'qituvchi yoki repetitorning tegishli nazoratisiz o'rganishiga olib kelishi mumkin. Bu materialni tushunmaslik yoki materialdan noto'g'ri foydalanishga olib kelishi mumkin;

Texnologiyaga bog'liqlik: Mobil ilovalardan foydalanish texnologiyaga qaramlikka olib kelishi mumkin. Talabalar mobil ilovalarga qaram bo'lib qolishi va darsliklarni o'qish va eslatma olish kabi an'anaviy o'rganish usullaridan foydalanishni to'xtatishi mumkin;

Ilovaning ishlashi bilan bog'liq muammolar: Mobil ilovalar dasturiy ta'minotdagi xatolar yoki boshqa texnik muammolar tufayli to'g'ri ishlamasligi mumkin. Bu o'quv jarayonining uzilishiga olib kelishi va o'rganish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin;

Har doim ham mavjud emas: Ba'zi ta'lim mobil ilovalari ayrim hududlarda mavjud bo'lmashligi mumkin, bu esa ulardan talabalar va o'qituvchilar tomonidan foydalanishni cheklaydi;

Cheklangan materiallar: Mobil ilovalar darsliklar va boshqa materiallar bilan solishtirganda faqat cheklangan miqdordagi ma'lumotni taqdim etishi mumkin, ular to'liqroq va batafsilroq bo'lishi mumkin;

Cheklangan ijtimoiy aloqa: Mobil ilovalardan foydalanish talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi ijtimoiy aloqa imkoniyatlarini kamaytirishi mumkin. An'anaviy o'qitish usullari mavjud bo'lmaganda real vaqt rejimida o'quvchilar o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sir cheklanishi mumkin [5].

Bu kamchiliklar mobil ilovalarning ta'limda o'rni yo'q degani emas [6]. Ular shunchaki o'qitishning aniq maqsadlariga mos keladigan ilovalarni sinchkovlik bilan tanlash va mobil ilovalarni an'anaviy o'qitish usullari bilan birgalikda ishlatish zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. У Мингбоев, С Джумаев, А Синдоров. [Maktab o'quvchilari uchun moljallangan android ilovaning imkoniyatlari](#) // Zamonaviy innovatsion

tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 188-191.

2. MU Xujaevich. [Pedagogical conditions for the formation of communicative competencies of students of vocational schools using interactive teaching methods](#) // International Journal on Integrated Education 3 (12), 345-347.

3. УХ Мингбоев. [Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности" информационные технологии"](#) // Молодой ученый, 1249-1252.

4. MU Xujayevich, S Abdurasul O'rolbek o'g'li. [INGLIZ TILINI MUSTAQIL O'RGANUVCHILAR UCHUN MY E-BOOK ANDROID ILOVASIDAN FOYDALANISH USULLARI](#) // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 696-700.

5. MU Xujayevich. [SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES](#) // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

6. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. [INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI](#) // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.

7. MU Xujayevich. [DIDAKTIK O 'YINLAR ORQALI O 'QUVCHILARNI FANGA QIZIQISHINI OSHIRISH](#) // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 394-397.

8. MU Xujayevich. [KOMPETENTLI YONDASHUV UMUMIY O 'RTA TA'LIM TIZIMINI YANGILASH OMILI SIFATIDA](#) // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 397-400.

4-SHO'BA

PSIXOLOGIYA, TABIIY VA ANIQ FANLAR SOHASIDA DOLZARB TADQIQOTLAR

EKSPERIMENTAL TOKSIK GEPATITDA AYRIM POLIFENOLLARNING TA'SIRI

PhD, dots. Mustafakulov Muhammadjon Abduvaliyevich,

Mallayeva Mavjudaxon Maxramovna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali mustaqil izlanuvchisi

mmustafakulov@bk.ru

Annotatsiya: Atrof-muhit omillari ta'sirining kuchayishi, sanoat va kimyoviy sintez mahsulotlarining miqdori tobora ko'payib borayotganligi sababli, jigarning kimyoviy moddalar ta'siriga chidamliligini oshiradigan va toksik stress ta'siriga javob reaksiya funksiyalarini normallashtiradigan gepatoprotektorlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Kalit so'zlar: gepatit, gepatotoksik, alanin aminotransferaza, aspartat aminotransferaza.

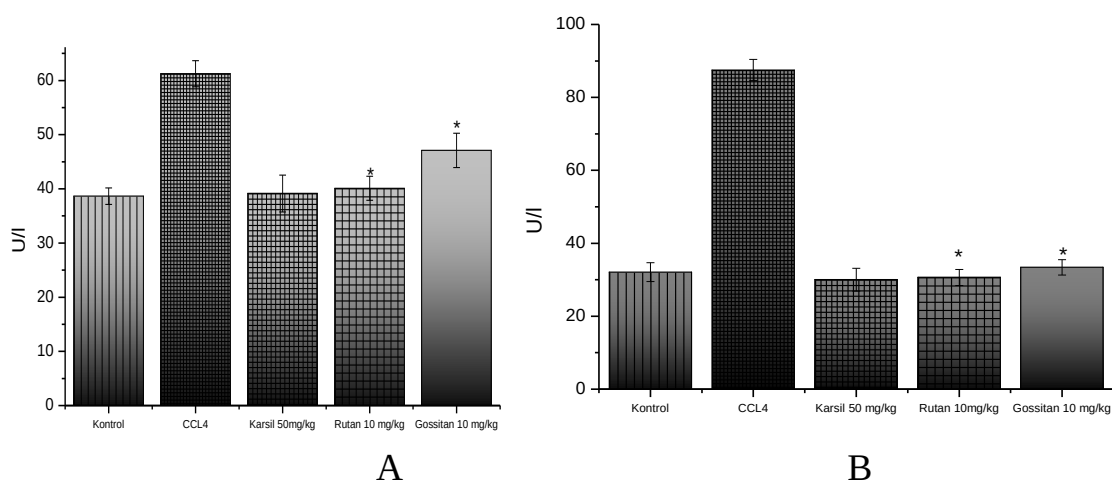
Mavzusining dolzarbligi: Jigar metabolizmning har bir bosqichida katta rol o'ynaydi va boshqa tizimlar bilan birga tananing tashqi va ichki o'zgarishlarga adekvat javob berishi uchun javobgardir. Bugungi kunda ko'plab kasalliklarning oldini olish va davolashda erishilgan muvaffaqiyatlarga qaramay, jigar kasalliklaridan kasallanish va o'lim darajasi barqaror o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda. Atrof-muhit omillari ta'sirining kuchayishi, sanoat va kimyoviy sintez mahsulotlarining miqdori tobora ko'payib borayotganligi sababli, jigarning kimyoviy moddalar ta'siriga chidamliligini oshiradigan va toksik stress ta'siriga javob reaksiya funksiyalarini normallashtiradigan gepatoprotektorlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [1-2]. Gepatotoksikantlarning ta'sir mexanizmi xilma-xil bo'lib, ular qaysi guruhga mansubligiga bog'liq. Umuman olganda, ularning zararli ta'siri lipidlarning perekisli oksidlanishining kuchayishi tufayli gepatotsitlarning membranasi va ferment apparatini o'zgartirishdan, shuningdek, toksik metabolitlar - gepatotoksin biotransformatsiyasi hosilalari to'planishidan iborat. Shuning uchun jigarning toksik shikastlanish holatida, birinchi navbatda, jigar hujayralari membranalarini funksional holatiga ta'sir qiluvchi omillarni cheklaydigan va ularning gistologik yaxlitligini ta'minlaydigan antioksidant terapiya qo'llaniladi [3-5].

Mavzuning maqsadi: toksik gepatitda qonning ayrim biokimyoviy (alanin aminotransferaza (ALT), aspartat aminotransferaza (AST) fermentlarining faolligini o'rganish.

Material va metodlar: Tetraxlormetan (CCl_4) 50% zaytun moyidagi eritmasi interparential usulda 2 marta 2 ml/kg dozada 1 kunda yuborish orqali chaqirildi [17].

Preparatlar Slimarin (farmakologik sotuv nomi Karsil) 50 mg/kg, rutan 10 mg/kg, gossitan 10 mg/kg dozada gepatit chaqirilgandan so'ng 7 kun ichida 10 mg/kg dozada peroral kiritildi. Jigar to'qimasi gomogenatini ajratib olish differensial sentrifugalash orqali 150-200 gramml kalamushlar jigari to'qimasi gomogenatini ajratib oldik. Eksperimental toksik gepatit modeli chaqirilgan kalamushlarni polifenol birikmalar bilan korreksiyalanganda qon zardobidagi gepatoprotektiv faollikni baholash uchun umumiy oqsil, ishqoriy fosfataza, AST, ALT Cypress Diagnostica (Belgium) test to'plami bilan aniqlandi. Hayvonlardan qon olinib, 3000 aylanish/min 12 minut sentrifuga qilinib zardobi ajratib olindi va biokimyoviy ko'rsatgichlar o'rganildi. Zardobda alanin aminotransferaza faolligi yagona Reytman-Frenkel usuli bilan aniqlandi [6]. Alanin aminotransferaza (ALT) fermenti ta'sirida transaminatsiya natijasida aminokislotalar alanindan α -ketoglutaratga o'tadi. ALT faolligi ishqoriy muhitda hosil bo'lgan piruvat dinitrofenilgidrazonlar miqdoriga mutanosib bo'lib, kolorimetrik usulda aniqlandi.

Olingan natijalar va ularning taxlili: Uglerod tetraxlorid (CCl_4) kichik, lipofil molekula bo'lib, u membrananing lipid qavatidan oson o'ta oladi va jigarda metabollanadi. Uning mexanizmi toksiklik uchun CYP450 vositachiligida trixlorometil (CCl_3^*) kabi erkin radikallarni ishlab chiqaradi. (CCl_3OO^*) trixlorometilperoksil ushbu erkin radikallar makromolekulalar bilan kovalent bog'lanadi va ko'p to'yinmagan yog'li kislotalariga boy bo'lgan membrana lipidlarining peroksidativ degradatsiyasini keltirib chiqaradi. LPO jarayoni jigar hujayralarining membranalariga zarar yetkazadi, gepatosistlarning shishishi va nekroziga olib keladi va natijada qonga alanin aminotransferaza (ALT) va aspartat aminotransferaza (AST) kabi sitozolik fermentlar chiqariladi. CCl_4 bilan yaratilgan eksperimental toksik gepatit hayvonlarning qon zardobidagi ALT konsentratsiyasi sog'lom hayvonlar qon zardobi bilan solishtirilganda 158 % oshdi. Slimarin 50 mg/kg bilan davolangan guruh hayvonlar qon zardobidagi ALT miqdorini uglerod tetraxlorid bilan solishtirganda 36% ga ($p < 0,05$) kamaytirdi. Rutan 10 mg/kg, gossitan 10 mg/kg bilan davolangan guruh hayvonlar qon zardobidagi ALT miqdori toksik gepatit hayvonlar qon zardobi bilan solishtirilganda mos ravishda 34,4% va 23% ga ($p < 0,05$) kamaytirdi. Polifenol birikmalarining samaradorligini nazorat dori ta'siri bilan solishtirganda, ALT faolligi sezilarli darajada farq qilmagan.

1- rasm. Eksperimental toksik gepatit sharoitida kalamush qon zardobi A. (ALT) va B. (AST) konsentratsiyasiga polifenol birikmalarning ta'siri (U/L),(*p<0.05; n=5; M±m)

CCl₄ bilan yaratilgan eksperimental toksik gepatit hayvonlarning qon zardobidagi AST konsentratsiyasi sog'lom hayvonlar qon zardobi bilan solishtirilganda 272,75% (*p<0.05) ga oshdi. Slimarin 50 mg/kg bilan davolangan guruh hayvonlar qon zardobidagi AST miqdorini uglerod tetraxlorid bilan solishtirganda 65,6% ga (p<0,05) kamaytirdi. Rutan 10 mg/kg, gossitan 10 mg/kg bilan davolangan guruh hayvonlar qon zardobidagi AST miqdori toksik gepatit hayvonlar qon zardobi bilan solishtirilganda mos ravishda 65% va 61,5% ga (p<0,05) kamaytirdi. Polifenol birikmalarning samaradorligini nazorat dori ta'siri bilan solishtirganda, AST faolligi sezilarli darajada farq qilmagan.

CCL₄ jigar hujayralari membranasidan oson o'tib, uning zararli toksin xususiyatiga ega bo'lgan metabolitlari 8-12 soatda hujayra membranasiga ta'sir qilib uning o'tkazuvchanligini oshiradi. Hujayraning normal funksional holati buzilib, natijada gepatosellular nekroz tufayli hujayra nobud bo'ladi. AST joylashuviga ko'ra sitoplazmatik va mitoxondriya hisoblanib mitoxondriyal disfunktsiya holatida uning hujayradan qon zardobiga chiqishi ALTdan yuqori hisoblanadi. ALT fermenti sitoplazmatik hisoblanib, ASTga nisbatan jigar patologiyalarida uning qondagi konsentratsiyasi kamroq nisbatta ko'tarilish xususiyatiga ega. ASTning ko'tarilish miqdori yurak, mushak hamda buyrak va nerv sistemasida stress sharoitida ALTga nisbatan yuqori ko'rsatkichlarda ko'tarilishi tadqiqotlarda qayd qilingan. Masalan yurak kasalliklaridan ishemik miokardidta ASTning miqdori ortishi qayd qilingan [7-10].

Xulosa: Polifenol birikmalar ta'sirida tetraxlormetan bilan yaratilgan eksperimental toksik gepatit hayvonlar qon zardobidagi ALT, AST, ishqoriy fosfat konsentratsiyasi pasaydi, umumiy oqsil miqdori ko'paydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ishankhodjaev T. et al. Study on Effects of Liposomal Quercetin on Biochemical Parameters of the Nigrostriatal System of Rats with Experimentally Induced Neurodegenerative Disease //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 6128-6143.
2. Mukhammadjon M. et al. The effect of ngf on indicators of the antioxidant system in rat brain tissue //Universum: химия и биология. – 2021. – №. 9 (87). – С. 82-86.
3. Saatov T. et al. Antioxidant and hypoglycemic effects of gossitan //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2019. – T. 63.
4. Saatov T. et al. Study on hypoglycemic effect of polyphenolic compounds isolated from the Euphorbia L. plants growing in uzbekistan //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2020. – T. 70.
5. Saatov T. et al. Correction of oxidative stress in experimental diabetes mellitus by means of natural antioxidants //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2021. – T. 73.

6. Irgasheva S. et al. Study on compositions of lipids in tissues of rats with alimentary obesity //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2019. – T. 63.
7. Mamadalieva N. I., Mustafakulov M. A., Saatov T. S. The effect of nerve growth factor on indicators of the antioxidant system in rat brain tissue //eurasian union of scientists. series: medical, biological and chemical sciences Учредители: ООО "Логика+". – 2021. – №. 11. – С. 36-40.
8. Saatov T. et al. Study on antioxidant and hypoglycemic effects of natural polyphenols in the experimental diabetes model //Endocrine Abstracts. – Bioscientifica, 2018. – T. 56.
9. Mustafakulov M. et al. Determination of antioxidant properties of l-cysteine in the liver of alloxan diabetes model rats //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – №. Special Issue. – С. 47-54.
10. Мамадалиева Н. И., Мустафакулов М. А., Саатов Т. С. Влияние фактора нервного роста на показатели антиоксидантной системы в тканях мозга крысы //Environmental Science. – 2021. – Т. 723. – С. 022021.

KASBIY FAOLIYATGA YO'NALTIRISHNING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**Sharafitdinov Abdulla XXX,
O'ktamova Rohila Sodiq qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi
sharafitdinovabdulla@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kasb tanlash va undagi psixologik yechimlar xususida atroflicha to'xtalib o'tilgan. Kasbiy faoliyat va inson intellektining o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Kasb, kasbiy tayyorgarlik, kasb tanlashda qiyinchiliklar, kasbiy yo'nalganlik, rivojlanish, bilim, intellekt.

Kasb tushunchasi – bu maxsus tayyorgarlikni talab etuvchi, inson doim tajribadan o'tkazuvchi va unga yashash uchun manbayi bo'lib xizmat qiluvchi mashg'ulotdir. Kasb bir xil faoliyat bilan shug'ullanuvchi kishilarni birlashtiradi va bu faoliyat ichida ma'lum aloqalar va axloq normalari o'rnatiladi.

Kasbiy tayyorgarlik - maxsus nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, ma'naviy-axloqiy sifatlarni o'zlashtirish asosida shaxsning kasbiy faoliyatni olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorgarlik darajasi. Kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish - DTS talablari asosida shaxsda maxsus nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish, bo'lajak mutaxassisni kasbiy faoliyatni mavaffaqiyatli olib borishga nisbatan fiziologik, psixologik va jismoniy tayyorlanish jarayonidir. Kasbiy tayyorlash - bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyat talablarni o'zlashtirish, individuallashuvi demakdir.[1-2]

Mashhur rus psixologi I.K.Platonovning fikriga ko'ra kasbiy tayyorgarlik - bu o'zini kerakli kasbiy faoliyatni bajarishga qodir va tayyorgarlik ko'rgan deb hisoblovchi va uni bajarishga intiluvchi shaxsning subyektiv holatidir. [3]

Kasb tanlashdagi qiyinchiliklar. Birinchi qiyinchilik-o'spirinlarning ijtimoiy yetukligi, mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyor emasligi. Afsuski, ko'p hollarda, oilada ham, maktabda ta'lim ham mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlanmaydi. Kasbiy tanlash kabi bunday muhim, ko'pincha birinchi mas'uliyatli qaror o'spirinning yelkasida ortiqcha ishlarni bajarishdir. Farzandlar kasb tanlashda har xil ota-onalar boshqacha harakat qilishadi.[4]

Ikkinchi qiyinchilik-kasb tanlashga ta'sir qiluvchi omillarni bilmaslik. Kasbni tanlagan yosh va bu masalada unga yordam beradigan ota-onalar qanday omillarni hisobga olishlari kerak? Siz diqqat qilishingiz kerak bo'lgan birinchi narsa sog'liqning holati. Farzandingizning sog'lig'i, surunkali kasalliklarida biron bir g'ayritabiiylik borligini bilsangiz, o'spirin terapevt, davolovchi shifokor bilan maslahatlashing, ushbu kasallik kasb tanlashga xalaqit beradimi, yo'qmi. Tanlangan kasbning salomatligi to'g'risida faqat shifokor maslahat berishi mumkin.

Kasb tanlashda siz bolangizning qiziqishlari, moyilligi va qobiliyatlarini aniq hisobga olishingiz kerak. Kasbni tanlash, agar kasb mazmuniga qiziqishga asoslangan bo'lsa, yanada oqlanadi, deb ishoniladi. Bunday holda, kasbiy niyatlar yanada barqaror va kasbiy tayyorgarlik tezroq va samaraliroq bo'ladi. Afsuski, olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bitiruvchilarning atigi 40 foizi kasb tanlashda uning mazmuniga qiziqish bildirmoqda.[5-6]

Shuni esda tutish kerakki, statistika ma'lumotlariga ko'ra mehnat bozorida talab qilinadigan kasblarning 70 foizi moddiy sohadagi kasblardir. Yana bir qiyinchilik-kasb tanlash jarayonida o'spirin duch keladigan narsa o'zini o'zi past baho berish qobiliyatiga, uning qobiliyatlarini noto'g'ri tushunishga asoslangan talablarning nomuvofiq (haddan tashqari yoki kam baholanadigan) darajasi. Ushbu yoshda, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'rta maktab o'quvchilarining atigi 10% o'zlarini to'g'ri baholay oladi. 90% katta maslahatga muhtoj.

Psixologning kasbi ko'p qirrali. Tanlangan mutaxassislik va hal qilinadigan kasbiy vazifalar darajasiga qarab, uning kasblar tizimidagi o'rni ham, mutaxassisga qo'yiladigan talablar ham o'zgaradi. Masalan, kasb-hunar faoliyatining maqsadlariga ko'ra kasblarni tasniflashda tadqiqotchi-psixolog kasbi kashfiyotchi, psixodiagnostik-gnostik va psixolog-maslahatchi-transformativlarga tegishli. [7-8]

Intellekt (lotincha: intellects — bilish, tushunish, idrok qilish) — insonning aqliy qobiliyati; hayotni, atrof muhitni ongda aynan aks ettirish va o'zgartirish, fikrlash, o'qish-o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati; turli masalalarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea-hodisalarni oldindan ko'ra bilish layoqati. Intellekt tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish, so'zlash va h.k. psixik jarayonlar kiradi. Intellektning rivojlanishi tug'ma iste'dod, miya imkoniyatlari, jo'shqin faoliyat, hayotiy tajriba kabi ijtimoiy omillarga bog'liq. Intellekt saviyasi, darajasi inson faoliyatining natijalariga, shuningdek, psixologik testlarga qarab ham belgilanadi. Kasb tanlashda intellektual layoqat ham muhim ro'l o'ynaydi. Psixolog sifatida 40 nafar sinaluvchidan G.Gardnerning kasbiy faoliyat va inson intellekti testini olib quyidagi xulosalarga keldik. [9-10-11]

G.Gardnerning kasbiy faoliyat va inson intellekti metodikasi bo'yicha 40 nafar sinaluvchi ishtirok etgan. Sinaluvchilarimizdan o'tkazilgan lingvistik shkalasiga ko'ra minimal ball 0.00, maksimal ball 4.00 ni o'rtacha ball esa 2.67 ni, standart og'ish 1.04 ni tashkil etadi. 2.67 ± 1.04 . Lingvistik shkalasi bo'yicha sinaluvchilarimizni aksariyatida o'rta darajada ekanligini aniqladik. $A = -0.421$ ushbu shkalamizda assimetriya yani yuqori va quyi ballarimiz kam uchraganligini aniqlashimiz mumkin. $Ekstsess = -0.358$ teng unga ko'ra sinaluvchilarimizning ko'rsatgichlarida bir xil ballar meyorda. Vizual qobiliyat deyarli berchada bir xil ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Professional o'zini o'zi belgilash, ozod, ammo shu bilan birga ongli tanlov, kim aniq dalillarga tayanishi mumkin - bularning barchasi kasbga yo'naltirish ishlarining dastlabki maqsadlari.

Kasb tanlash – har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biri. Kasb – nafaqat daromad topish manbayi, balki umrning asosiy qismi sarflanadigan faoliyat hamdir.

Psixologlar bunday mas'uliyatli qaror qabul qilishda faqatgina atrofdagilarning tavsiyasiga tayanish emas, tahlilning boshqa muqobil variantlarini ham qo'llashni taklif qilishadi.[12]

Psixologik testlar

O'zingizda qaysi kasbga moyillik va qiziqish yuqori ekanini psixologik testlar orqali birlamchi bosqichda aniqlab olishingiz mumkin. Faqatgina bunda onlayn platformalarda duch kelgan testga emas, soha mutaxassislari ishlab chiqqan professional testlarga tayanish kerak.

Shuni esda tutish kerakki, test natijalariga «hukm» deb qarash kerak emas. Ular faqatgina moyillik yo'nalishini belgilab beradi.

Bilimlaringizni kengaytiring

Turli kasbiy yo'nalishlar, istiqbolli soha va mutaxassisliklar to'g'risida bilimlarni mustahkamlash kerak.

Har yili o'quvchilarni kasbga yo'naltirish bo'yicha kitoblar nashr qilib boriladi. Ularda hattoki maktab o'quvchilariga tanish bo'lmagan kasblar bilan ham tanishish mumkin. Ehtimol, ulardan biri sizning tanlovingiz bo'lishi mumkin.[13-14]

Farzand onasi yoki otasining kasbini davom ettirmoqchi bo'lsa, bu juda yaxshi. Lekin bunga uni majburlash noto'g'ri. Otaning shu kasbda o'z baxti va muvaffaqiyatini topgani o'g'ilda ham xuddi shu ssenariy takrorlanadi degani emas.

Inson yoqtirmagan ishi bilan butun hayot davomida shug'ullansa, o'zini baxsiz his qiladi. Ommaviy axborot vositalari yangi kasb sohalari haqida ko'proq ma'lumot olishga yordam beradi. Maxsus manbalar (adabiyotlar, onlayn platformalar) talab yuqori bo'lgan yo'nalishlar haqida ma'lumotlar beradi. To'plagan ma'lumotlaringizni chuqur tahlil qiling. "Hayotda menga nima kerak?"- degan savolga javob berishga harakat qiling. Imkoniyat bo'lsa, kasb tanlash bo'yicha malakali mutaxassis bilan maslahatlashish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Шарафитдинов А. и др. Проблема застенчивости у ребенка и ее устранение //Образование и воспитание. –2020. –No. 2. –С. 64-66.

2. Шарафитдинов А. и др. Формирование у учеников чувства общности //Образование и воспитание. –2020. –№. 2. –С. 66-67
3. Маджидов Дж Б, Маджидова В, Шарофиддинов А .Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе. страницы: 22-24 источник: актуальные вопросы современной психологии материалы международной научной конференции. 2017
4. Sharafitdinov Abdulla, Qurbonboyev Miraziz Zulxaydar o‘g‘li Psychological Characteristics of DecisionMaking in Management Global Scientific Review A Peer Reviewed, Open Access, International Journal www.scienticreview.com Volume 1, February 2022 ISSN (E): Pending
5. Sharafitdinov, A., & Eshqulova, N. (2022). Xulqi ogishgan osmir oquvchilarda agressiv xatti-harakatlarning namoyon bolishi. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 483-485.
6. Sharafitdinov, A., & Shovxiyev, L. (2022). Hissiy intellekt va uning shakllanishi. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 437-440.
7. Abdulla, S. (2022, March). THE ROLE OF FAMILY IN THE FORMATION OF LEARNING MOTIVATION FOR ADOLESCENTS. In Conference Zone (pp. 286-288).
8. Sharafitdinov Abdulla XXX, Soyimnazarov Navro‘zbek Baxtiyor ugli, Nishonov Muhammadali Narimon ugli. Characteristics of Emotional Intelligence in Managers Volume: 01Issue: 10|Oct–2022
9. XXX S. A. et al. PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2022. – T. 7. – C. 71-75.
- 10.XXX, Sharafitdinov Abdulla. "CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN MANAGERS." European Journal of Interdisciplinary Research and Development 8 (2022): 22-25.
- 11.XXX, Sharafitdinov Abdulla. "Scientific-Theoretical Psychological Analysis of Personal Activity Motivation." Zien Journal of Social Sciences and Humanities 14 (2022): 72-75.
- 12.Ustin Pavel Nikolaevich, Sharafitdinov Abdulla XXX, & Yusupov Umidjon Salim Salim ugli. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 15, 139–145. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/2963>
- 13.Sharafitdinov Abdulla, Karakulova Umida Abduvakilovna, Rahmatullayeva Mushtariy Parida qizi. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 586–589. Retrieved from <http://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/279>
- 14.Sharafitdinov Abdulla, Yuldasheva Sojida Zoyirovna. (2022). ZAMONAVIY AXBOROTLASHTIRISH JARAYONLARINING SHAXS INDIVIDUAL XUSUSIYATLARIGA TA’SIRI. International Journal of Contemporary Scientific

ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ НАРХЛАРИНИ ИДРОК ЭТИШ ЖАРАЁНИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

п.ф.н., доц. Файзуллаева Нилуфар

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

nilufarfs@yahoo.com

Аннотация. Айни пайтда таълим хизматлари соҳасини ислоҳ қилиш ва модернизация қилиш ишлари олиб борилмоқда. Бу соҳа бутун мамлакат иқтисодиётининг ажралмас қисми ҳисобланади. Олий таълим модернизацияси таълим хизматлари сифтини ошириш ва яхшилашга қаратилган. Мақола муаллифи таълим хизматлари бозорини таҳлил қилиб, олий таълим тижоратлаштириш ва нархни психологик идрок этиш призмаси орқали нарх белгилаш усуллари тавсифлашга эҳтибор қаратади. Шу билан бирга олий таълим тизимидаги таълим хизматлари нархини талабалар томонидан идрок этишнинг психологик хусусиятларининг назарий таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: идрок, идрок психологияси, таълим хизматлари, таълим хизматлар нархлари

Бизнинг ижтимоий ҳаётимизда содир бўладиган ўзгаришлар, албатта, инсонлар онгида акс этади, ҳар бир инсоннинг хулқ-атворида таъсир қилади. Иқтисодий психологияни ўрганишнинг катта бўлимлардан бири – бу инсон хатти-ҳаракати, иқтисодий муносабатларнинг қонуниятлари ва уларнинг психологик хусусиятларининг тавсифи. Бу жиҳатда шахснинг хулқ-атворининг ҳаракатлантирувчи кучи идрокдир.

Иқтисодий ислохотлар ва таълимни модернизация қилишнинг кўринишларидан бири таълим бозорида пуллик хизматларининг пайдо бўлишидир. Нархлар ҳақидаги маълумотни идрок этиш самарадорлиги унинг мазмуни, тегишли элементларнинг тўлиқлигига боғлиқ. Нархлар ҳақидаги маълумотларнинг мазмуни таълим хизматлари нархининг умумий идрокига ва сотиб олиб якуний қароригатаъсир қилади.

“Идрок” атамаси психология нуқтаи назаридан ҳодисалар, объектларнинг яхлит акси сифатида талқин қилинади.

Талаб назарияси нуқтаи назаридан нархни барча кўрсатилган хизматлар учун компенсация сифатида англаш керак. Бошқача қилиб айтганда, у харидорнинг қиймати ёки идрок этилган фойдалилиги асосида белгиланиши керак. Таълим хизматларининг нарх сиёсатини идрок этишни биз қарор қабул қилишни ўз ичига олган жараён сифатида тушунамиз ва таълим соҳасидаги нархларнинг унга таъсири натижасида инсон томонидан қабул қилинган турли ҳис- туйғуларни умумлаштиради.

Идрокнинг асосий сифати унинг танлашидир. инсонда аниқ хиссиётлар реакцияларини келтириб чиқарадиган ташқи омилларга, шунингдек, селективик ва рахга таъсир қиладиган хатти-ҳаракатлар қуйидагилар бўлиши мумкин: нарх даражаси, қулай нарх акциялар, чегирмалар тизими, маълум нарх кафолатлари. Эътибор беринг, идрокга қарашлар, кадриятлар, инсонинг дунёқараш позициялари, қизиқишлари ва севимли машғулотлари тизими таъсир қилади.

Истеъмолчиларни рақобатбордошлик қийматини белгилайдиган энг муҳим мезон бу хизматларнинг сифатли фойдалилиги ва энг муҳим иқтисодий мезон бу нарх ҳисобланади.

Нархларни идрок этиш бўйича тадқиқотлар хорижий олимлар томонидан XX асрнинг 60-йиллари бошидан бошлаб амалга оширила бошланди ва ҳозирги кунгача давом этмоқда. Тадқиқотлари нархларни идрок этишда катта аҳамиятга эга муаллифлар орасида қуйидагилар мавжуд: F. Siems, H. Diller, H Simon, K.B. Monro, V. A. Zaythaml, A. Gabor, C. V. J. Grenjer ва бошқалар.

Немис психологлари М. Вертгеймер ва В.Келлернинг фикрича истеъмолчилар кўпинча ўз идрокини “оддий” схемалар орқали ташкил қилади [22]. Бу вазиятни таълим хизматлари рекламасини содда, тушунарли мурожаатлар билан тасвирлаш мақсадга мувофиқлиги билан изоҳлаш мумкин. университетнинг нарх сиёсатини тушунтирувчи мураккаб график тасвирлар ва тушунарсиз сўзлар комбинацияси абитуриентлар ва уларнинг ота -оналарини жал этмайди ва бу рекламани идрок этиш ва эслаб қолиш қийинроқ. Шунини таъкидлаш кераки, экстравагант шиорлар эътиборни тортади, лекин камдан-кам ҳолларда потенциал истеъмолчиларда ижобий реакцияни уйғотади. Нархларни идрок этиш рекламада қўшимча маълумот бериш орқали самарадорлигини ошириш мумкин, масалан, бошқа университетларнинг ўхшаш таълим хизматлари нархларининг қийимий эхспресс таҳлилини бериш.

Истеъмолчилар хизмат кўрсатиш сифатининг функционал ва техник жиҳатларини бешта асосий мезон бўйича баҳолашлари мумкин:

1. Моддий жиҳозлар (оргтехника, интерьерлар, ахборот материаллари);
2. Инфратузилманинг мавжудлиги (спорт заллари, овқатланиш ва дам олиш ташкиллаштирилиши);
3. Профессор-ўқитувчиларнинг сифат даражаси (компетентлиги, талабалар билан алоқ ўрнатиш қобилияти, ўқитиш усуллари);
4. Ўқув жараёнини ташкил этиш (қулай дарс жадвали, истеъмолчиларга индивидуал ёндашув);
5. Ишга жойлашишга ёрдам бериш (ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этиш, диплом обрўйлиги).

Таълим хизматлари бозорининг хусусиятларидан бири бу нархнинг шаффофлиги, унинг тўлиқ асослаш имконсизлиги. Истеъмолчига маҳсулот сотиб олаётганда у нимага тўлашини кўриши осон кечади. Нархнинг шаффофлиги харидор таклиф қилинган нархнинг аниқ, тўлиқ ва долзарб кўринишини кўп ҳаракат қилмасдан олиши мумкин бўлганда мавжуд. Ҳозирги вақтда истеъмолчи онгли равишда танлов қилиш учун зарур бўлган муқобил нархга эга, яъни Интернет тармоқда муассасаларнинг веб-сайтларини жойлаштириш ҳисобига бўлган таълимнинг нарх кўрсаткичлари мавжуд.

Нархларнинг идрок даражасига таъсир қилувчи асосий иқтисодий омиллар инсоннинг мотивлари, унинг интилишлари, у қўйган вазифалари, эҳтиёжлари ва умидлари бўлиши мумкин. Бироқ, иқтисодий дунёда инсон ўзининг барча эҳтиёжларини қондира олмайди ва бу факт уни танлаш вазиятга олиб келади. Бу иқтисодий вазиятда таҳлил қилиш натижасида, вариантларни баҳолаш мумкин ва касбий тайёргарлиги шароитларини ҳисобга олган ҳолда таълим муассасасини танлаш мумкин. Назарий жиҳатдан, истеъмолчи чекланган бюджетга эга ва маҳсулотларнинг етарли танловидан кейин пастроқ қийматли таклифларга мойил бўлади.

Касбга қизиқиш, мотивация, ўрганиш истаги, идрокнинг селективлиги – таълим хизматларининг нарх сиёсатидан қониқишга таъсир қилувчи асосий омиллари. Яна бир омилни ҳисобга олиш керак - бу ҳар бир инсоннинг пулни идрок этишининг шахсий нормаси мавжуд.

Шунингдек, талаба учун ўқув муассасанинг мақоми ва жойлашуви муҳим, масалан, таълимнинг юқори нархи пойтахтда талабалар томонидан хотиржамроқ қабул қилинади.

Респондентлардан университет танлашда қандай мезонларга амал қиласиз деган саволга жавоб бериш сўралган. Сўров натижаларига кўра, шундай хулосага келиш мумкин жавобларнинг максимал улуши “юқори рейтингга эга университет”, “нуфузли диплом”, “меҳнат бозорига бтитурувчиларга бўлган талаб” деган позицияларига тўғри келади.

Истеъмолчи учун нарх сотувчи сўраган маълум микдордаги пулдан кўпроқ нарсадир. Нарх нафақат пул элементларини ўз ичига олади, бу тавакалчилик, ишонччилик, сифат кафолати ва бошқалар.

Кўпинча таълим хизматлари нархининг сезиларли пасайиши потенциал истеъмолчилар томонидан сифатнинг пасайишига далил сифатида қабул қилинади. Нархларнинг ошиши университетга қисқа муддатга муваффақият келтириш мумкин: истеъмолчилар юқори нарх туфайли хизматлар сифатининг ошганлигига ишонишади.

Университетлар кўллаб-қувватловчи рекламадан фойдаланадилар, бу эса маълум анъанавий воситалар орқали жорий этилади: таълим муассасаларида реклама стендлари, турли хил ҳисоботлари, университет ҳаётидаги муҳим воқеаларни акс эттирувчи фотосуръатлар. Респондентларнинг фикрича, университет таълим хизматлари рекламаси ёрқин, эсда қоладиган ва креатив бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Кулдашев Ш. А. Таълим хизматлари бозорида олий таълим муассасалари рақобатбардошлигини оширишнинг аҳамияти ва тамойиллари. Замонавий таълим журнали 2022, 2 (111).

2. Саъдуллаева Г. С. Ўзбекистонда таълим хизматлар бозорини ривожлантириш истиқболлари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2018 йил

3. Файзуллаева Н.С. Таълим менежменти. Ўқув қўлланма. ТДИУ. 2020.

4. Ўразов К.Б. ва бошқалар. “Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг долзарб масалалари”. Т.: “Иқтисодиёт нашриёти”. 2011 йил. 259-бет.

O‘SMIR SHAXSINI O‘RGANISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNI O‘ZIGA XOSLIGI. IJTIMOY PSIXOLOGIYA VA UNING DOLZARB MUAMMOLARI

Mardonov Erkin Xasanovich
Termiz Davlat Pedagogika Instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs o‘rganishning psixologiya uchun xosligi, shaxsning shakllanish jarayoniga shaxslararo munosabatlardan tashqari jamiyatdagi mavjud siyosiy doiralar va mafkuraviy qarashlar ham katta ta’sir ko‘rsatishi to‘liqroq yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Sotsial psixologiya, ijtimoiy-psixologik yondashish, yondashuv sotsializatsiyasi, shaxslararo munosabatlar.

Muloqot jarayonining ham, guruhij jarayonlarning ham egasi - subyekti hamda obyekti aslida, alohida shaxs, konkret odamdir. Shuning uchun ham Ijtimoiy psixologiya alohida shaxs muammosini ham o‘rgandiki, uni o‘sha turli ijtimoiy jarayonlarning ishtirokchisi va faol amalga oshiruvchisi degan nuqtai nazardan tekshiradi. Ma’lumki, shaxs muammosi umumiy psixologiyada ham, pedagogik psixologiyada ham, differensial, huquqiy psixologiya va psixologiyaning qator maxsus bo‘limlarida ham o‘rganiladi. Har bir bo‘lim yoki tarmoq uni o‘z mavzu va vazifalari nuqtai nazaridan shaxsga taalluqli bo‘lgan muammolarni yoritadi. Masalan, umumiy psixologiya shaxsni psixologik faoliyatning maxsuli, alohida psixik jarayonlarning egasi deb hisoblansa, sotsiologiya uni ijtimoiy munosabatlarning obyekti deb qaraydi. Shaxs muammosiga ijtimoiy-psixologik yondashishning o‘ziga xosligi shundaki, u turli guruhlar bilan bo‘ladigan turli shakldagi o‘zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi. Ya’ni Ijtimoiy psixologiya, avvalo, biror guruhning a’zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga bo‘ysunishini, shaxsning muloqotlar sistemasida olgan ta’sirlari uning ongida qanday aks topishini o‘rganadi. Guruhning shaxs psixologiyasiga ta’siri qay yo’sinda sodir bo‘lishi ijtimoiy psixologiyada sotsializatsiya muammosi bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa, bu ta’sirlarning shaxs xatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo‘lishi ijtimoiy yo‘l-yo‘riqlar muammosi bilan bog‘liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo‘lishini aniqlagan holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish Ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Shaxs psixologiyasining shakllanishiga u mansub bo‘lgan ma’lum bir ijtimoiy guruhlarning munosabatlari ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Bunday o‘zaro ta’sir va muloqot jarayonida shaxslarning bir-biriga ta’siri sodir bo‘lishi bilan birgalikda, jamiyatga, mehnatga, odamlarga, o‘zining shaxsiy sifatlariga nisbatan o‘z qarashlariga, Ma’lum bir ijtimoiy muhitda yashar ekan, shaxs u yerda o‘ziga xos

o'ringa, obro'ga, rolga ega bo'ladi. Hozirgi zamon ijtimoiy psixologiyasi sohasida shaxsni o'rganish ustida olib borilayotgan tadqiqotlar masalasi, ayniqsa bu boradagi amaliy vazifalar ijtimoiy psixologiya fanining markazida turuvchi psixologik va sotsiologik yondashuv yo'nalishlari asosida hal qilinmoqda. Masalan, Amerika va boshqa barcha g'arb davlatlarida shaxsni o'rganishga nisbatan ikki xil ijtimoiy psixologiya - «Psixologik ijtimoiy psixologiya» va «Sotsiologik ijtimoiy psixologiya» mavjud. Bu yo'nalishlar bir-biriga o'xshasada, ularning bir-biridan farqli jihatlari ham mavjud. Ya'ni psixologik ijtimoiy psixologiya shaxs va faoliyat, muomala, shaxslararo munosabat, shaxsning ijtimoiy-psixologik tuzilishi, shaxsning kognitiv, konativ, xulq-atvor imkoniyatlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy ustanovkalar, shaxs va jamoaning ijtimoiy-ruhiv kechinmalari kabi muammolar ustida tadqiqot olib borishni maqsad qilib olgan bo'lsa, sotsiologik ijtimoiy psixologiyada esa ko'pincha jamiyatning ijtimoiy qatlamlarini tahlil qilish, xalqlar psixologiyasi, ommaviy hodisalar psixologiyasi, sinflar, guruhlar, gumanistik psixologiya kabilarga alohida urg'u beriladi. Ijtimoiy psixologiyada shaxsni o'rganishning o'ziga xosligini tushuntirish va ko'rsatish maqsadida bu sohada ish olib borayotgan barcha olimlar o'z qarashlarini o'ziga xos tarzda ifodalay olgan. Shulardan biri D.Mayers ijtimoiy psixologiyada shaxsni o'rganishning o'ziga xosligini tahlil qilish uchun barchaga ma'lum bo'lgan bir ertakdan foydalanadi. Bu ertak yoqimtoy Zolushka haqidagi ertak bo'lib, unda quyidagicha mazmun aks ettiriladi: Taqdir taqozosi bilan Zolushka shahzoda uyushtirgan katta bal (qadimda boy xonadonlar tomonidan maxsus uyushtiriladigan raqs kechasi) ga tushib qoladi va shahzodaning e'tiboriga sazovor bo'ladi. Zolushkani qattiq sevib qolgan shahzoda uni izlab kelib, o'gay onaning xonadonida ko'rganida avvaliga tanimaydi. Nega? Bu ertak shaxs va uning atrofidagi muhit munosabatlarini tushunib olish uchun juda sodda misoldir. Zolushka shahzoda huzuridagi balda go'zal, xushchaqchaq, jozibali ko'ringan bo'lsa, o'gay ona huzurida butunlay boshqacha ko'rinadi va o'zini boshqacha tutadi. Balda u o'ziga nisbatan ijobiy munosabatlar doirasida o'zini go'zal va ajoyib qiz ekanligiga ishonib aloqaga kirishgan bo'lsa, o'gay onasining uyida unga nisbatan salbiy munosabatlar ta'sirida o'ziga nisbatan past baho berishi natijasida o'zini tortinchoq, kamgap tutadi. Fransuz filosofi Jan Pol Sartarning ta'kidlashicha, Zolushka bilan sodir bo'lgan voqeada hech qanday hayratlanarli narsa yo'q, uning fikricha, biz odamlar «hamisha vaziyatlarga bog'liqmiz. Bizni vaziyatlardan ajratib bo'lmaydi, vaziyatlar shaxs sifatida bizni va bizning imkoniyatlarimizni shakllantiradi». Ijtimoiy psixologiya predmetining qabul qilingan ta'rifiga, shuningdek, Ijtimoiy psixologiya shaxsning ijtimoiy shartlanishi masalasini maxsus tadqiq qilmaydi. Avvalo, qaysi aniq guruhlarda shaxs, bir tomondan, ijtimoiy ta'sirlarni (o'z faoliyatining qaysi tizimlari orqali) o'zlashtiradi, boshqa tomondan qanday qilib, qaysi aniq guruhlarda o'zining ijtimoiy mohiyatini (qo'shma faoliyatning qanday aniq turlari orqali) amalga oshiradi. Buning uchun ko'proq darajada ichidan ko'ra garchi mikromuhit shaxsiyatning shakllanishi, garchi bu tadqiqotni va uning shakllanishining makro muhitini rad etishni anglatmasa ham sotsiologik tahlil qilish, asosiy e'tibor qaratiladi. Sotsiologik yondashuvga qaraganda, bu yerda shaxslararo munosabatlarning butun tizimi va ularning hissiy jihatdan tartibga solinishi kabi shaxsning xatti-harakati va faoliyatini tartibga soluvchi omillar hisobga olinadi. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar va

asosiy vositalarni jadal yangilash zarurati sharoitida lizing xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning investitsiya faoliyatini moliyalashtirish shakli sifatida alohida ahamiyatga ega.¹ Zamonaviy dunyoda oila yangi shakllarga ega va bilan taqqoslaganda sezilarli darajada o'zgartirilgan oldingi avlodlar davomida qabul qilingan oilaviy munosabatlarning an'anaviy shakllari. 2 Ijtimoiy psixologiya "ijtimoiy jihatdan aniqlangan shaxs" ning xatti-harakati va faoliyatini ko'rib chiqadi. beton real ijtimoiy guruhlar, individual hissa guruh faoliyatida har bir shaxs, sabablari, umumiy faoliyatga ushbu hissaning qiymati bog'liq. Aniqrog'i, bunday sabablarning ikkita turkumi o'rganiladi: shaxs harakat qiladigan guruhlarining tabiati va rivojlanish darajasiga bog'liq bo'lganlar va shaxsning o'zida, masalan, uning sotsializatsiyasi sharoitida. Xulosa qilib aytganda, shaxsga sotsial-psixologik yendoshish uni ma'lum guruhlarining a'zosi, konkret sharoitda o'ziga o'xshash shaxslar bilan muloqotga kirishuvchi konkret odam deb tushunishdir. Shaxs sotsializatsiyasi to'g'risida gap ketarkan, uning fanda ko'pincha "Shaxs taraqqiyoti" yoki "Tarbiyasi" tushunchalari bilan sinonimdek ishlatilishiga alohida e'tibor berish kerak. Lekin sotsializatsiya sof ijtimoiy-psixologik tushuncha bo'lib, aytib o'tilgan tushunchalardan farq qiladi. Sotsializatsiya - bu individning ijtimoiy muhitga qo'shilishi, ijtimoiy ta'sirlarni o'ziga singdirishi va aktiv ravishda muloqot sistemasiga kirib borish jarayonidir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib, bir tomondan, shaxs aktiv ravishda ijtimoiy ta'sirlarni qabul qiladi, ikkinchi tomondan esa, ularni hayotda o'z xulq-atvorlari, munosabatlarida namoyon bo'ladi. Bu jarayon normal individda tabiiy tarzda ro'y beradi, chunki 1 Madumarov Talatbek Tolibjonovich, & Gulomjonov Odiljon Rahimjon o'g'li Shuning uchun ham bola tug'ilib, ijtimoiy muhitga qo'shilgan ondan boshlab, undagi shaxs bo'lishga intilishni, undagi shakllanish jarayonni kuzatish mumkin(masalan, chaqaloqlardagi bevosita emotsional muloqotda extiyojning borligi). Shaxsning shakllanishi asosan uch sohada amalga oshiriladi: 1) Faoliyat sohasi, ya'ni umr mobaynida shaxs turli faoliyatlarga bevosita yoki bilvosita jalb etilgan bo'lib, bu jarayonda fan katalogi kengayib, boyib boraveradi. Har bir faoliyat turi indviddan maxsus fazilatlarining, malaka va ko'nikmalarining, bilimlarning borligini talab etadiki, ularni qoniqtirish yo'lidagi aktivligi unda o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kompleksini shakllantiradi; 2) Muloqot sohasi, ayniqsa maktabgacha yosh davrdagi va o'smirlik davrlaridagi muloqot sistemalari bolada bir qancha ijtimoiy hislatlarni paydo qiladiki, uning natijasida u faol hayotiy mavqega ega bo'ladi, jamiyatda o'z o'rnini tasavvur qilishga erishadi. 3) O'z-o'zini anglash sohasi, ya'ni "MEN" obrazining yil sayin o'zgarib borishi jarayoni bo'lib, avval o'zini boshqalardan farqliligini, o'zicha mustaqil harakat qilish, mustaqil fikr yurita olish qobiliyatini anglash, so'ngra o'z-o'zini baholash, anglash, nazorat qilish xususiyatlari rivojlanadiki, ular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismidir. Shaxs sotsializatsiyasi, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, bola tug'ilishi bilan boshlansa-da, sezilarli, samaradorlik nuqtai nazaridan uning bosqichlari farqlanadi. Masalan, birinchi bosqich - mehnat faoliyatigacha bo'lgan bosqich bo'lib, unga bolaning maktabgacha yosh davri hamda o'qish yillari kiradi. Bu davrdagi sotsializatsiyaning ahamiyati va o'ziga xosligi shundaki, bu davrda, asosan, tashqi ijtimoiy muhit, ijtimoiy ta'sirlar faol ravishda ongda singdiriladi, mustaqil hayotga tayorgarlik borasida muhim bosqichga o'tiladi. Ikkinchi bosqich - mehnat faoliyati davri - bu davr odamning yetuklik yillari bilan

bog'liq bo'lib, avvalgi davrlarda singdirgan ijtimoiy ta'sirlarni bevosita faoliyatida, shaxslararo munosabatlar sistemasida namoyon etadi. Kasbga ega bo'lib, aniq hayot yo'lini tanlagan, turmush qurib, kelgusi avlodni tarbiyalayotgan shaxsda namoyon bo'ladigan barcha ijtimoiy fazilatlar shu davrning maxsulidir. Nihoyat, uchinchi bosqich - mehnat faoliyatidan keyingi davr bo'lib, bunga, asosan, aktiv mehnat faoliyatidan so'ng qarilik gashtini surayotganlar kiradi. Bu davrda ham shaxs sotsializatsiyasi davom etaveradi, chunki endi ilgarigi davrlarda orttirilgan tajriba boshqalarga uzatiladi, shunga ko'ra shaxs strukturasida ham xususiy o'zgarishlar ro'y beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ghaziyev E.G'. "General psychology" Tashkent - 2002.
2. Kurbanova G.A. "Psychology" Tashkent - 2016.
3. A.X. Yugai, N.A. Mirashirova "General psychology" - Tashkent 2014.
4. Ruzhinina V.. "Psychology". Textbook. "Peter", 2003.
5. Bolotova A.K., Makarova I.V. Applied psychology: a textbook for universities. -M., Aspect Press, 2002. - 383p.
6. Maddi, S. Hardiness and Mental Health / S. Maddi, D. Khoshaba // Journal of Personality Assessment. 1994. - Oct. - №2. - Vol. 63. - P. 265-274.
7. PROFESSIONAL COMPETENCE: TYPES, STRUCTURE AND MODERN APPROACHES Fayzoyev Voxid, Akhmedova Rohat IEJRD 7 (5), 4

O'SMIRLIK DAVRIDAGI OG'ISHGAN XULQ-ATVORNING SHAKLLANISHI VA NAMOYON BO'LISHI

**Karakulova Umida Abduvakilovna,
Fayzullayeva Gulrux Jumaniyozovna**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti
umida260686@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada o'smirlar xulq - atvorning shakllanishi, oilaviy muhitining xulq-atvoriga ta'siri hamda deviant xulq-atvor turlari xaqida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik, deviant xulq-atvor, muhit, dushmanlik, jizzakilik, giyohvandlik, qaysarlik, ota-ona, oilaviy tarbiya.

Ma'lumki, bola dastlab ota-onasidagi hislat va fazilatlarni ko'radi, keyin esa boshqa atrofdagilar bilan solishtirishni boshlaydi. Shunday ekan, ota-onalar farzandlari qalbiga yo'l topa bilishlari lozim. Xulqi og'ishgan (maktabdan qochib ketadigan, tengdoshlariga doimiy xalaqit qiladigan, sinfdoshlarining jig'iga tegadigan) bolalar kattalarning har qanday qo'llab-quvvatlashlariga muhtoj bo'ladilar. O'smirlik yoshi – uning dunyoqarashi, e'tiqodi, nuqtai nazari, prinsiplari, o'zligini anglashi, baholashi va hokazolar shakllanadigan davr sanaladi. O'smirlarning deviant xarakteri mohiyatini

ta'riflashga juda ko'p olimlar, mutaxassislar harakat qilishgan, tadqiqotlar o'tkazishgan. Olib borilgan kuzatishlar natijasida o'smirlarning deviant xarakterini o'ziga xos holda asoslab beruvchi qoidalarini ko'rsatib berishgan. Biz o'smirlarning deviant xatti-harakatiga olimlarining qator nazariy qoidalarini o'rganish jarayonida shunga amin bo'ldikki, ushbu nazariy qoidalar ma'lum bir joydagi, ya'ni, yashash tarzi, urf-odati, mentaliteti o'zgacha bo'lgan yoshlarning xatti-harakatini sotsialogik nuqtai nazardan tadqiq qilish asosida vujudga kelgan.

Afsuski tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki so'ngi yillarda o'smirlar o'rtasida deviant xulq-atvor ko'rinishlari ko'p uchramoqda. Ko'pincha o'smirlik boshlanish vaqti 12-13 yoshda ilk uchqunlari namoyon bo'ladi. Bu yosh hali ham dunyoni bolarcha idrok etadigan, biroq o'ta taqlidga beriluvchan eng xavfli yoshdir, ayni paytda o'zini kattalar sifatida ko'rsatishga bo'lgan cheksiz istagi paydo bo'ldi. Agar bolalar odatdagidek harakat qilsalar ham, bu davrda bolani nazoratsiz qoldirmaslik kerak. Musiqa va kiyinishdagi imtiyozlarning o'zgarishi, shuningdek, qo'pollikning birinchi ko'rinishlari tashvish beruvchi signal bo'lishi mumkin. Agar o'z vaqtida tarbiyaviy choralar ko'rilmasa, bu quyidagi oqibatlarga olib kelishi mumkin:

- ❖ uydan qochish va sarsonlik;
- ❖ chekish, shuningdek spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish;
- ❖ o'g'irlik;
- ❖ "yomon" guruhlariga birlashish;
- ❖ jinoiy faoliyat;
- ❖ ekstremistik g'oyalarga ishtiyoq;
- ❖ erta jinsiy faoliyat;
- ❖ hayot uchun xavfli sevimli mashg'ulotlar.

O'smirlarning salbiy va ijobiy deviant xatti-harakatlariga ma'lum misollar mavjud. Birinchisi bilan hamma narsa aniq bo'lsa-da, ko'pchilik ikkinchisini oddiy ko'rinish sifatida qabul qiladi. Bu o'qish yoki jismoniy rivojlanishda ortiqcha harakat haqida bo'lishi mumkin. Ushbu harakatlar ijobiy ma'noga ega bo'lishiga qaramay, sevimli mashg'ulotlar tengdoshlari bilan muloqot o'rnini bosmasligi uchun bolaning o'ziga tortilmasligini ta'minlash kerak. Eng keng tarqalgan misollar og'zaki tajovuz (qo'pollik, qo'pollik va qo'pollik), shuningdek, jismoniy hujum (urish, tishlash yoki itarish).

Odatda deviatsiya xodisasi va uning ko'rinishlari ko'p xollarda o'smirlik davrida yuzaga keladi. Zotan, bu davr yosh davrlari ichida eng murakkabi bo'lib, uni o'tish davri deb ham yuritiladi. Darhaqiqat bu davrda o'smir hayoti va faoliyatida jiddiy o'zgarishlar, xususan fiziologik, aqliy, ruxiy jihatlardan rivojlanish yuz beradi. Natijada ularda hamma narsaga qiziqish xissi kuchayadi, atrof-muhitga, hayotga bo'lgan munosabatlarida sezilarli darajada o'zgarishlar ko'zga tashlanadi. Garchi ularda o'zligini anglash, shaxsiy dunyoqarash, turli xodisalarga, o'zgarishlarga nisbatan baho berish kabi xususiyatlar shakllana boshlansa-da, ammo hali yetarli bilim, tajribaga ega bo'lmaganliklari sababli ko'p hollarda yagona hulosaga kelishda qiyinchilik sezishadi. Bu jihatdan ular kattalarning yordamlariga muhtoj bo'lishadi. Bu o'rinda shuni ham aytib o'tish joizki, bu davrda bolalarda kattalar, ayniqsa, ota-onalari o'rtasida muammolar tug'ilib turadi. Zero, kattalar va otaonalari tomonidan o'zlariga

kichkina bolaga qaraganday muomalada bo'lishlari yoqmaydi. Bu esa o'rtada ziddiyatlarning kelib chiqishiga sababchi bo'ladi. Shunday ekan, bu davrdagi bolalarga kattalar xushyorlik bilan munosabatda bo'lishlari zarur.

O'smirlik davriga xos bo'lgan muhim xususiyatlardan yana biri ular o'zlaricha katta yoshdagi kishilar orasidan, yoxud badiiy asarlar, filmlardan ideal topishga harakat qilishadi. Ko'p hollarda ular idealning tashqi ko'rinishi ya'ni qiziqtiradigan, o'zini tortadigan tomonlariga o'z e'tiborlarini qaratadilar. Bu bejiz emas, albatta. Chunki, ularda tasavvurga nisbatan emotsiya kuchliroq bo'ladi. Demak, o'smirlarning ideal tanlash jarayoniga ham kattalar, ayniqsa ota-onalar beparvo bo'lmasliklari zarur. Chunki, o'smirlardagi devyatsiya xodisasining yuz berishida ayni hissiyot bilan bog'liq bo'lgan xususiyat sababchi bo'ladi. Jamiyatda qabul qilingan qoidalar, xulq-atvor me'yorlaridan chetga chiqqan o'smirlarni qiyin o'smir yoki qiyin tarbiyalanadigan o'smir deyishadi. Qiyin tarbiyalanish deganda pedagogik ta'sirga qarshilik ko'rsatish tushuniladi. O'smirning qiyin tarbiyalanishi, jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yor va qoidalarga amal qilinmasligini fanda devyatsiya hodisasi orqali o'rganiladi. Devyatsiya ham insonga, ham uni o'rab turgan olamga xos bo'lgan o'zgaruvchanlik hodisasining jihatlaridan biri bo'lib, ijtimoiy sohada o'zgaruvchanlik, insonning atrofdagilar bilan o'zaro munosabatini aks xulqatvorida o'z ifodasini topadi. Bundan kelib chiqadiki, me'yordan chetga chiqqan xulq-atvorni jamiyat rivoji va svilizatsiyasini bola shaxsiyatining xususiyatlarini inobatga olmaslik oqibatida buzilishiga olib keluvchi bolaning jamiyat bilan munosabati sifatida tushunish mumkin.

Deviant xulq-atvorga o'qishdan qochish va daydilik, bolalar va o'smirlarning aroqxo'rliqi, giyohvandlik va u bilan bog'liq g'ayri ijtimoiy harakatlar, jinsiy harakterdagi hatti-harakatlar, o'ziga suiqasd qilishga urinish kabilarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

Xulosamizga ko'ra deviant xulqli o'smirlarning xulqini o'zgartirish murakkab jarayon, ular ijobiy o'zgartirishlarga turlicha qarshilik bildirishadi. Shuning uchun deviant xulqli o'smirni qayta tarbiyalash uchun ularda ijobiy tomonga o'zgartirishni xohlash tuyg'usini uyg'otish juda muhim.

Ijobiy o'zgarishlarni istash hissini uyg'otish, uni rivojlantirish uchun psixologik maslahatlar, treninglar katta ahamiyatga ega. Shuningdek, deviant xulqning ayanchli oqibatlari haqida gapirish ham darkor. Deviant xulqli o'smirni o'z qilmishlarining yomon oqibatlari haqida iqror bo'lishga undash ham profilaktik ishlarining bir qismidir. Agar bunga o'smir rozi bo'lmasa, deviant xulqning ayanchli oqibatlari ta'sirini atrofdagi odamlar miso- lida tahlil qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

2. Abduvakilovna, K. U., & Xusanovna, R. X. (2022). O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA OILAVIY NIZOLARNING TA'SIRI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 91-94.

3. Abduvakilovna, K. U., & Baxriddin o'g'li, X. J. (2022). O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 87-90.
4. Abduvakilovna, K. U. (2022). OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA KASBIY VA AXLOQIY SIFATLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAJRIBA ISHLARI NATIJALARI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 95-98.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
6. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 586-589.
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
8. Karakulova, U., Berdiyeva, S., & Rejepbayeva, A. (2023). O 'SMIRLIK DAVRIDA NOMOYON BO 'LADIGAN DEVIANT XULQ-ATVOR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
9. Abduvakilovna, K. U. (2022). O'SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA DEVIANT XULQ-ATVOR MUAMMOSI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(14), 763-767.
10. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
11. Abduvakilovna, K. U. (2023). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(16), 399-402.
12. ABDUVAKILOVNA, K. U. (2023). KICHIK MAKTAB YOSHIDA BOLALAR DIQQATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *ТАРАҚҚИЁТ ТАДҚИҚОТЛАРИ: ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР ТЎПЛАМИ*.
13. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). SUITSIDAL HOLAT VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
14. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.
15. Yo'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY

PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG 'LIQLIGI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

16. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). O 'QUVCHI XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK KORREKSIYASI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

O'SMIRLIK DAVRIDA SUITSIDAL XULQ-ATVOR PAYDO BO'LISHIDA OILAVIY MUNOSABAT

**Karakulova Umida Abduvakilovna,
Qurbonova Mashxura Farxod qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi
umida260686@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada voyaga yetmaganlar orasida yuzaga keladigan suisidal hulq-atvor, uning ko'rinishlari, olimlar fikrlari, qarashlari va bu borada olib borilgan izlanishlari haqida ma'lumotlar berilgan. Oilada shaxslararo munosabatlar, oilada yuzaga keladigan nizolar va ularning farzandlar ruhiyatiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: ota-onalar, suisidal hulq-atvor, tarbiyaviy funktsiya, oilaviy tarbiya, o'smirlar, oilaviy muammolar, nizolar, huquqbuzarlik, affektiv soha, disfunktsional, emotsional holat, agressiv xulq-atvor, oilaviy munosabatlar.

Psixologiyada o'smirlik davri o'zgarish davri, deb tavsiflanadi. Bu davr bolalikdan balog'at yoshiga o'tish davri hisoblanadi. O'smir – bola ham emas, katta odam ham emas. Unda yangi hissiyot uyg'onadi, ya'ni balog'atga etganlik hissi, balog'at yoshining qadri, kattalar bilan aloqa qilish haqida yangi fikrlari bo'lmaydi. Bu vaqtda o'z tengdoshlari bilan aloqa qilish etakchi o'rinni egallaydi. Kattalardan ko'ra, o'z sinfdoshlari, do'stlari qurshovida bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirlik davridagi o'zgarishlar, qiyinchiliklar nafaqat bolada ichki ziddiyatlarni keltirib chiqarishi bilan balki atrofida gilar bilan ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga kelishi bilan ham ajralib turadi. Bu hayot o'smir uchun etarli darajada anglanilmagan, tushunarsiz, qo'rqinchiligi bilan ajralib turadi. Yangi hayotga, balog'at yoshi dunyosiga qadam qo'yish bilan bog'liq muammolarni o'smir o'zicha hal qilolmaydi shuningdek, atrofida gilar ham tushuntirib berolmaydi.

Boshqa yoshdagilar nisbatan, o'smirlar bo'layotgan voqealarni kuchli hissiyot, nafrat va ta'sirchanlik bilan qabul qiladilar. Boshqalarga, ya'ni o'z joniga qasd qilayotganlarga taqlid qilishga urinish, suitsid uchun asos bo'ladi.

Suitsid – qasddan o'limga olib keluvchi shikast etkazish (o'z joniga qasd qilish). Bunday psixologik holatning paydo bo'lishi, ko'pincha, insonning jazavaga tushish, emotsional tuyg'ularning yo'qolishi, irodasizlik kabilarni o'z ichiga oladi.

A.G.Amburovaning kontseptsiyasiga binoan, suitsid shaxsning boshidan o'tkazayotgan mikroijtimoiy nizolarga ijtimoiy psixologik moslashmasligi bilan

bog'liq. Shunga ko'ra, o'z joniga qasd qilish (haqiqiy suitsid) va o'z joniga qasd qilishga urinish (tugallanmagan suitsid) ga ajraladi. Bruksbenk o'zining izlanishlarida suitsid va parasuitsid (tugallanmagan suitsid) haqida fikr yuritadi. U suitsidni qasddan qilingan, parasuitsidni esa o'limga olib kelmaydigan shikast etkazish harakati, deb belgilaydi.

G.Seyr suitsidal harakat oldidan hissiyotlarni tahlil qilib, o'z joniga qasd qilishning 4 ta asosiy sabablarini belgilagan:

- yakkalanib qolish (hech kim seni tushunmaydi, sen bilan hech kimning ishi yo'qdek his qilish);

- ojizlik (hayotingni nazorat qila olmaysan, hammasi senga bog'liq emasdek his qilish);

- umidsizlik (kelajakdan hech qanday yaxshilik kutmaslik);

- o'zini ahamiyatsizdek his qilish (qadr-qimmati tahqirlangan, o'ziga past baho berish, biror masalani hal qilolmasligidan qayg'urish, o'zidan uyalish).

A.G.Ambrumovaning fikricha, suitsidal xulq-atvorni to'g'ri tushunish uchun 2 ta savolga javob berish zarur: odam nima uchun o'z joniga qasd qildi va nimaga bu ishga qo'l urdi. Birinchi savolga suitsidentning sharoitini tahlil qilib javob berish mumkin: hayotiy vaziyatlar, ya'ni suitsidga qo'l urishga olib kelgan holatlar, tashvishlarga asoslangan. Ikkinchi savolga suitsidal xulq-atvorning sabablarini o'rganib, odam nima uchun suitsidga qo'l urganini va qanday maqsadga erishmoqchi ekanligini taxmin qilib topish mumkin. Bir nechta xorijiy tadqiqotlar aynan shaxsdagi suitsidal xulq-atvor muammolariga bag'ishlangan. V.A.Tixonenkoning klassifikatsiyasi ommalashib, unda suitsidning 5 ta etakchi sabablari belgilangan: Xususan, "chaqiruv", "norozilik", "qochish", o'zini o'zi jazolash" va "rad etish".

O'smir yoshda suitsidal xulq-atvorni paydo bo'lishiga oilaviy munosabatlar omili sezilarli darajada ta'sir qiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, ota va ona 21 % "muammoli" o'smirlarga ideal hisoblanadi, normal guruhda o'g'il va qiz bolalar bu ko'rsatkichning 41% (ota uchun) va 5% (ona uchun) ni tashkil etadi. Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, onalar ko'pgina o'smirlarning ishonchini qozonishgan (77% hamma so'ralgan o'g'il va qiz bolalar). O'smirda suitsidal sindrom qanchalik kuchli bo'lsa, onasiga shunchalik kam ishonadi, yanayam kamroq otasiga (23–29%). Ota-onalar bilan ishonchli munosabatlarning yo'qolishi – o'smirlarda suitsidal sindromining kuchli omillaridan biri sanaladi. O'smir ota-onasiga qanchalik kam ishonsa, uni shunchalik ko'p o'z joniga qasd qilish haqidagi fikr qiynaydi. Bolalarning ota-onasi bilan yaxshi munosabatlari suitsid tahlikasini 1% gacha kamaytiradi, aksincha, doimiy janjallar bu tahlikani 18% ga ko'paytiradi. Bolalar faqat ota-onalari bilan nizolarnigina emas, ularning o'zlariga befarqliklarini ham og'ir oladilar. 17% yosh insonlarda yolg'izlikning halokatga olib borishi mumkinligi, ularning aytishicha, o'z hayotlarining og'ir daqiqalarida ham hech kimdan yordam so'rashni xohlamasliklaridir.

O'smirlik davri ontogenez bosqichining o'ziga xos xususiyati, suitsidal xulq-atvor motivatsiyasi va dinamikasidan farqlanadi. Bu yoshda yashirin depressiya ham suitsidga sabab bo'lishi mumkin. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, bolalar va o'smirlardagi depressiya ko'pincha, giperaktivlik, agressiya bilan niqoblangani sababli tashxis qo'yish qiyinlashadi.

Suitsidal xulq-atvor profilaktikasida davlat, ijtimoiy-iqtisodiy, tibbiy, psixologik, pedagogik va suitsidal xulq-atvor rivojlanishidan ogohlantirishga yo'naltirilgan boshqa tadbirlarni tushunish mumkin. Xorij mamlakatlarida o'z joniga qasd qilish profilaktikasi maxsus suitsidologik xizmatlar ("ishonch telefoni", ijtimoiy-psixologik yordam xonalari, inqirozli holatlar bilan shug'ullanuvchi bo'limlar), mutaxassislarni suitsidal moyillikni aniqlashga o'rgatish, aholini suitsid vositalariga huquqini cheklash, ommaviy axborot vositalarida o'z joniga qasd qilish haqida xabarlarni nazorat qilish yordamida amalga oshiriladi.

Suitsidal xavfning zamonaviy profilaktikasi umumiy ixtisoslashgan kasalxonalar, psixik sog'lomlashtirilgan markazlar, psixiatrik klinikalar, cherkov maslahatxona markazlari, antisuitsidal bo'limlar, telefonda psixologik yordam xizmati va zaharlanishdan davolash markazida shoshilinch psixiatrik yordamlarni birlashtiradi. Bu xizmatlarning har biri suitsidga moyil odamlarga muhim amaliy yordamlar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

2. Abduvakilovna, K. U., & Xusanovna, R. X. (2022). O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA OILAVIY NIZOLARNING TA'SIRI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 91-94.

3. Abduvakilovna, K. U., & Baxriddin o'g'li, X. J. (2022). O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 87-90.

4. Abduvakilovna, K. U. (2022). OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA KASBIY VA AXLOQIY SIFATLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAJRIBA ISHLARI NATIJALARI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 95-98.

5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

6. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 586-589.

7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

8. Karakulova, U., Berdiyeva, S., & Rejepbayeva, A. (2023). O 'SMIRLIK DAVRIDA NOMOYON BO 'LADIGAN DEVIANT XULQ-ATVOR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

9. Abduvakilovna, K. U. (2022). O'SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA DEVIANT XULQ-ATVOR

MUAMMOSI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(14), 763-767.

10. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O'QUV YURLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

11. Abduvakilovna, K. U. (2023). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(16), 399-402.

12. ABDUVAKILOVNA, K. U. (2023). KICHIK MAKTAB YOSHIDA BOLALAR DIQQATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *ТАРАҚҚИЁТ ТАДҚИҚОТЛАРИ: ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР ТЎПЛАМИ*.

13. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). SUITSIDAL HOLAT VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

14. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.

15. Yo'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG 'LIQLIGI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

16. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). O 'QUVCHI XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK KORREKSIYASI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

17. Davlataliyevna, S. N. (2022). OILADAGI SALBIY MULOQOTNING FARZAND PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 475-478.

18. Otamuratov R.U., Ochilova M. EMOTSIONAL INTELEKT TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIGI // CARJIS. 2022. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsional-intelekt-tushunchasining-psixologik-o-ziga-xosligi> (дата обращения: 30.01.2023).

19. Джуманов, Ш., & Холикулова, С. (2022). Талабаларда коммуникатив қобилиятларни шакллантириш имкониятлари. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 513-515.

OILADA BOLA TARBIYASINING ASOSIY OMILLARI

Karakulova Umida Abduvakilovna,

Abduaitova O'roloybonu Turabek qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

umida260686@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada oilada bola tarbiyasi, unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, shaxs kamolotining o'ziga xos tolmonlari xaqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: irsiyat, muhit, ruhiyat, ota-ona, tug'ma layoqat, ijtimoiy munosabatlar, oilaviy tarbiya.

Bola shaxsining rivojlanishiga irsiyat, muhit va tarbiya kabi omillar ta'sir etadi. Bola shaxsining rivojlanishiga naslning ta'siri deganda ota-onalarga o'xshashlikni ifodalovchi biologik belgilarni takrorlanishini tushunmoq kerak. Har bir bola ota-onasidan meros shaklida ba'zi biologik sifatlarga (tananing tuzilishi, sochining, ko'zining, terisining rangi, bo'yi basti va boshqalar) ega bo'lgan holda dunyoga keladi. Bular jismoniy xususiyatlardir. Oliy nerv faoliyatining xususiyatlari ham tug'ma o'tadi. Bu fiziologik xususiyat hisoblanadi.

Akademik I.P.Pavlovning ta'limotiga ko'ra, bola bir qator tug'ma xususiyat va instinktlarga ega holda tug'iladi va bular shartsiz reflekslar guruhini tashkil etadi. Bular orasida oshqozon refleksi (so'lak ajratish), muhofaza refleksi (issiqdan qo'lni tortish, yorug'dan ko'zini qisish, kabilar alohida ahamiyat kasb etadi. Ammo bu xususiyatlar insonga ham, hayvonga ham taalluqlidir. Ayni vaqtda insonlarga xos bo'lgan xususiyatlar ham irsiyat yo'li bilan o'tadi. Masalan, tanani vertikal holdagi harakati, tafakkur va nutq rivojlanishi, mehnat qilish qobiliyati – bular tug'ma imkoniyatlar bo'lib, ularning rivojlanishi uchun inson bolasi odamlar orasida yashab, ular bilan aloqa qilish darkor. Bu psixik imkoniyatlarning chindan ham rivojlanishi, ro'yobga chiqishi uchun bola faqat o'sibgina qolmay, balki shu o'sish jarayonida, insonlar orasida yashashi, ulg'ayishi va ijtimoiy hayotda ishtirok etmoshi kerak. Chunki inson biologik mavjudot sifatida emas, balki ijtimoiy mavjudot sifatida rivojlanadi va kamolga yetadi.

Oilada bola nutqni egallashi uchun nutq sharoitida, mehnat qilish uchun mehnat sharoitida, aqliy taraqqiy etishi uchun aqliy faoliyat sharoitida yashashi kerak. Ana o'shanda bolaning nimaga, qanday sohaga layoqati borligi namoyon bo'ladi. Fiziologik va psixologiya fanining ko'rsatilishicha inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biror xil qobiliyatni ro'yobga chiqishi va rivojlanishiga ta'sir etadigan potensial imkoniyatlar, ya'ni shaxs xususiyatini ifodalaydigan layoqat bilan tug'iladi.

Tug'ma layoqat o'z holicha rivojlana olmaydi, go'yo u «mudroq» holatda bo'lib, uning uyg'onishi rivojlanishi uchun qulay muhit kerak. Agar bola o'z layoqatiga mos sharoitda o'sib zarur faoliyat bilan shug'ullansa, layoqat erta ko'rinib, rivojlanishi, aksincha bu bo'lmasa yo'q bo'lib, ketishi mumkin. Sog'lom turmush tarzini shakllantirish muammosi insoniyat oldida turgan eng muhim muammolardan biridir. U o'zida jismonan sog'lom, aqlan barkamol yangi avlodni voyaga yetkazishni,

kishilarning mehnat qilishi, dam olishini va ijtimoiy faoliyat ko'rsatishini to'g'ri tashkil etishni, oqilona hayot kechirishi mujassamlashtiradi. Shuning uchun sog'lom turmush tarzini shakllantirishning ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy-gigienik, ma'naviy jihatlarni har tomonlama o'rganish, vujudga kelgan haqiqiy ahvolni hisobga olib tadqiq etish davr talabidir.

O'zbekiston aholisining hayot tarzini oiladan tashqarida tasavvur qila olmaymiz, shuning uchun sog'lom turmush tarzini shakllantirish bevosita oilaga, oilaviy hayot tarziga, «oilatabiat-jamiat-inson» tizimiga bog'liqdir. Zero, sog'lom turmush tarzi va oilaning farovonligi iqtisodiy va ma'naviy omillar bilan belgilanganda edi, u vaqtda aholining moddiy farovonligi oshgan sayin, sog'liqni saqlash, uy-joy bilan ta'minlash masalasi to'la hal etilganda sog'lom turmush tarzining barqarorligini belgilovchi barcha o'z-o'zidan hal bo'lgan va jamiat uchun nomaqbul bo'lgan hodisalar ham yo'q bo'lib ketgan bo'lar edi. Oilaning asosiy ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy vazifalarini qisqacha tahlil qilib ko'rsak, bolada shakllanadigan barcha hissiy, ruhiy tuyg'ular: mehribonlik, oqibatlilik, o'ziga va atrof tabiatga nisbatan ma'suliyatlilik kurtaklari oilada namoyon bo'la boshlaydi.

Hozirgi kunda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi natijasida barcha sohalar kabi oilada shaxslar aro munosabatlar, shu jumladan ota-ona va farzandlar orasidagi munosabatlar ham davr talabiga mos holda shakllanmoqda. Bunday munosabatlarning shakllanish negizida esa o'tmish, madaniy merosimizni, milliy qadriyatlarimizni, urf-odatlarimizni tiklash va ularni amaliy faoliyatda qo'llash hamda xususiy mulkka, ishbilarmonlikka, tadbirkorlikka keng e'tibor berish ularni kishilarimiz hayotiga tadbiq etish kabi omillar yotadi. Oilada farzand tarbiyasini to'laqonli, davr talabiga mos holda amalga oshirish uchun bolalarga o'tmish madaniy merosimizni, milliy qadriyatlarimizni o'rgatish bilan bir qatorda yosh avlod ongiga umuminsoniy qadriyatlarni bilish, jahon xalqlari tillarini, madaniyatini mukammal o'zlashtirish, eng asosiysi yoshlarni ilm-fan, texnikaning so'nggi yutuqlarini egallashga undash hayotiy zaruratdir.

Kuzatishlarga qaraganda ko'pchilik oilalarda bola tarbiyasini uni faqat parvarish qilish deb tushuniladi. Bolaning aqliy taraqqiyoti va uning shaxs sifatida shakllanishi esa e'tibordan chetda qoldiriladi. Bunday oilalarda tarbiyalangan bolalar garchand kattalarbop bo'lib, amaliy taraqqiyot jihatidan ancha orqada qolishadi.

Ba'zi oilalarda tarbiyalangan bolalar dastlab qaraganda o'ta taraqqiyo etgandek bo'lib ko'rinib, o'z hatti-harakatlari bilan ko'pchilikni hayratga soladi. Lekin ularda o'z-o'ziga xizmat qilishning oddiy malakalari shakllanmagan bo'lib, bolalar bilan tezda aloqaga kirishib keta olmaydi.

Doimo o'zini chetga tortib turadi. Bunday holatning namoyon bo'lishi bolaning bir yoqlama taraqqiyotidan dalolat beradi. Ravshanki, bola taraqqiyotidagi bir yoqlamalik hech bir ota-onaga yoqmasa kerak. Shunday ekan uning oldini olish, o'z farzandini havas qilgudek darajada o'stirish har bir ota-onaning o'ziga bog'liq ekanligini unutmaslik kerak. Buning uchun bolaning har bir yosh bosqichdagi ro'y berayotgan biologik, ruhiy o'zgarishlarni e'tiborga olib o'ziga xos tarbiya usullaridan foydalanish ayni muddaodir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
2. Abduvakilovna, K. U., & Xusanovna, R. X. (2022). O'SMIRLARDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA OILAVIY NIZOLARNING TA'SIRI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 91-94.
3. Abduvakilovna, K. U., & Baxriddin o'g'li, X. J. (2022). O'SMIRLARDA SALBIY XULQ-ATVOR NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 87-90.
4. Abduvakilovna, K. U. (2022). OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA KASBIY VA AXLOQIY SIFATLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAJRIBA ISHLARI NATIJALARI. *Journal of new century innovations*, 19(2), 95-98.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
6. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 586-589.
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O 'QITUVCHI VA TALABALAR O 'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
8. Karakulova, U., Berdiyeva, S., & Rejebbayeva, A. (2023). O 'SMIRLIK DAVRIDA NOMOYON BO 'LADIGAN DEVIANT XULQ-ATVOR. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
9. Abduvakilovna, K. U. (2022). O'SMIRLIK DAVRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA DEVIANT XULQ-ATVOR MUAMMOSI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(14), 763-767.
10. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O 'QUV YURTLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
11. Abduvakilovna, K. U. (2023). MAKTAB BITIRUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK HUSUSIYATLARI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(16), 399-402.
12. ABDUVAKILOVNA, K. U. (2023). KICHIK MAKTAB YOSHIDA BOLALAR DIQQATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *ТАРАҚҚИЁТ ТАДҚИҚОТЛАРИ: ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР ТЎПЛАМИ*.
13. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). SUITSIDAL HOLAT VA

UNING KELIB CHIQISH SABABLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).

14. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.

15. Yo'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG 'LIQLIGI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

16. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). O 'QUVCHI XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK KORREKSIYASI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

17. Davlataliyevna, S. N. (2022). OILADAGI SALBIY MULOQOTNING FARZAND PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 475-478.

18. Otamuratov R.U., Ochilova M. EMOTSIONAL INTELEKT TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIGI // CARJIS. 2022. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsional-intelekt-tushunchasining-psixologik-o-ziga-xosligi> (дата обращения: 30.01.2023).

19. Джуманов, Ш., & Холикулова, С. (2022). Талабаларда коммуникатив қобилиятларни шакллантириш имкониятлари. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 513-515.

OILA BARQARORLIGINI TA'MINLASHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MASALALARI

Amirova Nazokat Uroq qizi

Termiz davlat pedagogika instituti
amirovanazokat922@gmail.com

Annotatsiya: Oila muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ilk maskani va poydevoridir. Insonlar bu maskanda shakllanib ,kamol topib boradi. Oilaning mustahkamligi va uning ijtimoiy - psixologik barqarorligini ta'minlash shart-sharoitlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Oila, kishilik jamiyatining maskani, farzand, nikoh, oila barqarorligi mustahkam rishtalar.

Oila - muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ilk maskani, jamiyatning asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Oila inson uchun muqaddas maskan, kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Oilaviy turmushning asosiy maqsadi - bu farzand ko'rish orqali aholini qayta tiklash, avlodlar bilan ajdodlar vorisligi va davomiyligini hamda yer yuzida insoniyat tarixiy taraqqiyotini ta'minlashdan iboratdir. Oilaviy nizolarning

shaxslilik va ijtimoiy-psixologik muammolarini o'rganish bugungi kunda psixologiya sohasi oldida turgan dolzarb mavzulardan sanaladi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan hozirgi davrda ham bu masalaga alohida e'tibor qaratayotganligi bejiz emas, albatta "Oilaga e'tiborimizni tubdan o'zgartirish, oilalarni avvalo ijtimoiy jihatdan himoyalash, e'zozlash, qo'llab-quvvatlash bugungi kunimiz uchun va ertangi istiqbolimiz uchun naqadar muhim va dolzarb ekanligini yaxshi tushunishimiz va anglashimiz darkor".

Rus sotsiolog olimi A.Antonovning ta'kidlashicha, oila ijtimoiy-psixologik yaxlitlik sifatida shaxsga shunday normativ va axborot ta'sirlarini ko'rsatadiki, oqibatda bola eng avvalo, jamiyatdagi qonuniy normalar, xulq andozalarini egallaydi. Oila qanchalik inoq, uyushgan va mustahkam bo'lsa, uning normativ ta'siri ham shunchalik ijobiy samarali bo'ladi. Bunday oilada o'zining qadriyatlaridan tashqari, jamiyatning qadriyatlari, qonun-qoidalar va normalar hurmat qilinadi, bola boshidan jamiyatda yashashga o'rgatilgan bo'ladi. Uning ahamiyati shundaki, farzand maktabgacha ta'lim tashkilotida ham, keyinchalik maktab, kollej yoki liseyda o'qiganda ham tartibli, intizomli, aytilgan vazifa, berilgan topshiriqlarni mas'uliyat bilan vijdonan bajaradigan bo'lib, bolalar jamiyatida hamisha o'zining o'rniga ega bo'la oladi. Bunday farzandga turli bid'atlar, bemaza chaqiriqlar, da'vatlar ta'sir etmaydi, mustqil fikrli, pok vijdonli inson bo'lib yetishadi. Chunki, oila bu kichik jamiyat, jamiyatning kichiklashgan andozasi, oila mustahkam bo'lsa, jamiyat ham mustahkam bo'lishini o'zbek xalqi juda yaxshi biladi, shuning uchun ham ayniqsa, mustaqillik yillarida oila bizning Vatanimizda qadrlanadi, nikoh muqaddas rishta sifatida e'zozlanadi. Oila bu dastlabki ijtimoiylashuv maskanidir. Kishining jamiyatda tutgan o'rnini, jamiyat normalariga amal qilgan xolda, undagi tartib -intizomga bo'ysungan holda jamiyatda o'z o'rnini topa borishi bu tarbiyalagan maskani oilasiga bog'liqdir.

Oilaning jamiyatda bajaradigan o'z o'rnini va vazifalari bor. Shu jumladan oilaning mustahkamligini ta'minlash, barqarorligini mustahkamlash har bir oila a'zosining vazifasi hisoblanadi. Oilaning barqarorligini ta'minlash ko'proq oila a'zolaridan ota-onaning vazifasiga mas'uliyat sifatida yuklatilgandir.

Agar oila sog'lom va mustahkam bo'lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla, yurt mustahkam bo'lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi". Ko'rinib turibdiki, oilaviy hayot masalalari hozirgi davr fani tadqiqot yo'nalishining ustuvor sohalaridan biriga aylanib bormoqda. Respublikamizda "Oila" ilmiy- amaliy markazining tashkil etilishi hamda hukumat tomonidan "Oila kodeksi" qabul qilinishi bugungi kunda oilalarning mustahkam va barqarorligini saqlash uchun qilinayotgan muhim amaliy ishlardan hisoblanadi.

Sevib turmush qurish, sevgida vafodorlik, oilaviy totuvlik kabi insoniy xislatlar o'rta Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek urug'lari va elatlarining xarakterli xususiyati sifatida saqlanib qolgan.

-Ma'lumki, muqaddas dinimiz islomda, uning asosiy manbalari hisoblangan "Qur'oni Karim" va Hadislarda ham oilaviy turmushning va er-xotin munosabatlarining barcha tomonlari haqida qimmatli ma'lumotlar va shar'iy qonunlar yoritilgan. Islomda bo'lajak oilaning vujudga kelishiga alohida e'tibor berilgan. Shariat bo'yicha nikohdan o'tishda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim bo'lgan.

- Nikohlanuvchilarning o‘zaro roziligi.
- Nikoh yoshiga to‘lish.
- Nikohni guvohlar ishtirokida tuzish.
- Kelin uchun qalin va mahr to‘lash.
- Diniy e‘tiqod birligi.
- Nikohlanuvchilar yaqin qarindosh bo‘lmasligi.
- Nikohdan o‘tuvchilarning ruhiy jihatdan sog‘lom bo‘lishi.

Bu shartlarga rioya qilinib tuzilgan nikohgina qonuniy hisoblanib, taraflarni tegishli huquq va majburiyatlar bilan ta‘minlagan.

Qur‘oni Karimning oyatida oiladagi er bilan xotinning o‘rni belgilab berilgan. Shariat hukmicha, er avvalo oilaning barcha moliyaviy va ma‘naviy taraflariga javobgar, uni chetdan bo‘ladigan har qanday xurujlardan himoya qiladigan shaxsdir. Mana shularning evaziga va erkak kishi uchun fazilat hisoblanmish og‘ir-bosiqlik, oila ro‘zg‘or tebratishdagi tadbirkorlik kabi sifatlar mavjudligi sababli u oilaning boshlig‘i sanaladi. Yaxshi xotin esa diyonatli, erning uyini obod qiladigan va unga bir umr sadoqatli bo‘lgan ayoldir. Qur‘oni Karimdan er-xotin yoxud oilaviy munosabatlarga xos ibratli misollarni ko‘plab keltirish mumkin.

Oilaning mustahkamlikigini barqarorligini ta‘minlashda asosiy o‘rini oila boshlig‘i egallashi ko‘rsatib o‘tilgan. Qadimgi sharq allomalari asarlariga va pand, nasihat o‘g‘itlariga nazar soladiga bo‘lsak oilaning barqarorligi bu oiladagi tinch totuvligi, bu oila boshiga bog‘liq ekanlik ko‘p bora asarlarida ta‘kidlanib o‘tilgan. Qadimda oila boshlig‘i er qanday bo‘lmog‘i, unga munosib turmush o‘rtoq qanday bo‘lmog‘i kerakligi haqida ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

Bizdagi dastabgi tarbiya o‘chog‘i oiladan boshlanadi. SHarqda esa ta‘lim - tarbiya masalalariga alohida e‘tibor berib kelingan. Oilada farzand tarbiyasi va uni qanday kamolga yetkazish to‘g‘risida ko‘rsatmalar va tavsiyalar allomalarimiz asarlari va falsafiy qarashlarida keltirib o‘tilgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda shuni xulosa qilish joizki, hozirgi jamiyatimizda oilani mustahkamlagini ta‘minlashda psixologik tomondan yondashadigan bo‘lsak, nikohlanuvchilarni birinchi navbatda oilaning muqaddasligi, oila haqida tasavvurlar paydo qilish maqsadga muvofiqdir. Nikohlanuvchi voyaga yetgan shaxslarni birinchi navbatda oilaning ikir -chikirlari, oiladagi konfliktlarning oldini olish, oilaviy majoralarga yon bera olish, qolaversa shu oilaviy majoralarga kelib qolmaslikning oldini olish kabi chora-tadbirlarni yoshlar onginga singdirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shaxsining muloqatga kirishuvchanlik sifatleri // Oila-davlat tayanchi: (ilmiy maqolalar to‘plami). – T.: 1998. – B.48-54.
2. Jumayev R.Z., Ubaydullayev U.A., Xo‘janov B.A. Konfliktologiya asoslari (o‘quv qo‘llanma). – T.: Akademiya, 2000, – B. 207.
3. Zaynobiddinov J. Identifikatsiya oilada bola shaxsini shakllantirishga ta‘sir etuvchi omil sifatida // O‘zbek oilasining yetnopsixologik muammolari. – Resp. ilmiy-amal. anjum. ma‘ruz. qisq bayoni. – T.: 1993. – B. 135-136.

4. Karimova V.M. O'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi. Psixologiya fanlari doktorligi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T.:1994. –B. 312.
5. Amirova, N. (2022). THE ATTITUDE TO MOTIVE AND MOTIVATION IN WORLD PSYCHOLOGY. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(11), 149-152.
6. qizi Amirova, N. U. (2023). PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MOTIVATSIYANING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 212-215.
7. Davlataliyevna, S. N. (2022). OILADAGI SALBIY MULOQOTNING FARZAND PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 475-478.
8. Davlataliyevna, S. N. (2022). PSYCHOLOGY AND ITS PRINCIPLES. *Scientific Impulse*, 1(5), 823-826.
9. Davlataliyevna, S. N. (2022). UMUMIY PSIXOLOGOYA VA TURLI XIL PSIXOLOGIK AMALIYOTLAR. *Scientific Impulse*, 1(5), 820-822.
10. Rixsiyeva, M., & Samatova, N. (2020). HUMAN PSYCHOLOGY AND ITS ROLE IN ETHNIC SOCIETY. *www.conferencepublication.com*, 12.

VEKTOR MAYDONLAR OILASI ORBITALARI VA SILINDRLAR

X.Sharipov, A.Esanov, A.Bobonazarova, M.Yakubxonova

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya. Mazkur ishda qatlamlari silindrlar oilasi va Oz o'qidan iborat bo'lgan singulyar qatlama hosil qiluvchi vektor maydonlar oilasi o'rganilgan. Buning uchun, bu maydonlar oilasi qurilib, bu oiladagi vektor maydonlar hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyasi qurilgan.

Kalit so'zlar: vektor maydon, infinitizimal yasovchi, orbita, singulyar qatlama.

Ta'rif 1 R^3 fazoning har bir $M(x_1, x_2, x_3)$ nuqrasiga $\{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ vektor mos qo'yuvchi $X(x_1, x_2, x_3) \rightarrow \{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ akslantirishga vektor maydon deyiladi.

Vektor maydonni $X = \{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ ko'rinishda yoki differensiallanuvchi operator sifatida, $X = \xi_1 \frac{\partial}{\partial x_1} + \xi_2 \frac{\partial}{\partial x_2} + \xi_3 \frac{\partial}{\partial x_3}$ ko'rinishida belgilanishi mumkin.

Misol-1. $f^t(x, y, z) \rightarrow (x + at, y + bt, z + ct)$ bir parametrli akslantirishlar gruppasini qaraylik. Bu akslantirishning har bir komponentasining Teylor qatoriga yoyilmasining dastlabki hadini topamiz:

$$\begin{cases} f_1^t = x + at \\ f_2^t = y + bt \\ f_3^t = z + ct \end{cases} \quad \begin{cases} \frac{df_1^t}{dt}(t=0) = a \\ \frac{df_2^t}{dt}(t=0) = b \\ \frac{df_3^t}{dt}(t=0) = c \end{cases}$$

$X = \{a, b, c\}$ vektor maydon $f^t(x, y, z) \rightarrow (x + at, y + bt, z + ct)$ akslantirishlar gruppasining infenitizimal yasovchisi bo'ladi.

Misol 2. $f^t(x, y, z) \rightarrow (x \cos t + y \sin t, x \sin t + y \cos t, zt)$ bir parametrlilik akslantirishlar gruppasini qaraylik. Bu akslantirishning har bir komponentasining Teylor qatoriga yoyilmasining dastlabki hadini topamiz:

$$\begin{aligned}\frac{df_1^t}{dt} &= \frac{d(x \cos t - y \sin t)}{dt} = -x \sin t - y \cos t, \frac{df_1^t}{dt}(t=0) = -y, \\ \frac{df_2^t}{dt} &= \frac{d(x \sin t + y \cos t)}{dt} = x \cos t - y \sin t, \frac{df_2^t}{dt}(t=0) = x, \\ \frac{df_3^t}{dt} &= \frac{d(zt)}{dt} = z, \frac{df_3^t}{dt}(t=0) = z.\end{aligned}$$

$X = \{-y, x, z\}$ vektor maydon $f^t(x, y, z) \rightarrow (x \cos t + y \sin t, x \sin t + y \cos t, zt)$ akslantirishlar gruppasining infenitizimal yasovchisi bo'ladi.

R^3 fazoda $\gamma(t) = (x_1(t), x_2(t), x_3(t))$ silliq chiziq berilgan bo'lsin. U holda bu chiziqning har bir nuqtasida ikkita vektor, ya'ni vektor maydonning shu nuqtadagi vektori va egri chiziqning shu nuqtadagi urunma vektori mavjud bo'ladi.

Ta'rif 2. Agar barcha $t = t_0$ lar uchun $X(\gamma(t_0)) = \gamma'(t_0)$ tenglik o'rinli bo'lsa, $\gamma(t)$ chiziq X vektor maydonning $\gamma(t_0)$ nuqtadan o'tuvchi integral chizig'i deyiladi.

Agar vektor maydon silliq, ya'ni ξ_1, ξ_2, ξ_3 funksiyalar silliq bo'lsa, fazoning har bir nuqtasidan yagona integral chiziq o'tadi. Natijada quyidagi akslantirishlar oilasini hosil qilamiz: $X^t: (x_1, x_2, x_3) \rightarrow (x_1(t), x_2(t), x_3(t))$. $X^t - X$ vektor maydon oqimi deyiladi.

D — oila vektor maydonlar oilasi bo'lsin.

Ta'rif 3. D vektor maydonlar oilasining x nuqtadan o'tuvchi orbitasi deb, shunday $t_1, t_2, \dots, t_k$ sonlar va D oilaning $X_1, X_2, \dots, X_k$ vektor maydonlari topilib quyidagi

$$y = X_k^{t_k}(X_{k-1}^{t_{k-1}}(\dots(X_1^{t_1}(x))\dots)).$$

tenglikni qanoatlantiruvchi y nuqtalar to'plamiga aytiladi.

G — akslantirishlar gruppasi berilgan bo'lsin.

Ta'rif 4. Agar barcha $x \in N$ nuqtalar va $g \in G$ akslantirishlar uchun $g \cdot x \in N$ munosabat o'rinli bo'lsa, N to'plam G akslantirishlar gruppasiga nisbatan invariant to'plam deyiladi.

Ta'rif 5. Agar barcha $x \in R^3$ nuqtalar va $g \in G$ akslantirishlar uchun $F(g \cdot x) = F(x)$ tenglik o'rinli bo'lsa, $F: R^3 \rightarrow R$ funksiya G akslantirishlar gruppasiga nisbatan invariant funksiya deyiladi.

Quyidagi teoremlar o'rinli [2].

Teorema 1. Agar G gruppasi R^3 fazoda aniqlangan gruppasi $I: R^3 \rightarrow R$ — silliq funksiya bo'lsin. I funksiya G invariant funksiya bo'lishi uchun har bir $\{x: I(x) = c\}, c \in R$, sath top'lam R^3 fazoning invariant qism to'plami bo'lishi zarur va yetarli.

Teorema 2. G gruppasi R^3 da almashtirishlardan iborat gruppasi bo'lsin. Haqiqiy qiymatli $I: R^3 \rightarrow R$ funksiya G gruppaning invariant funksiyasi bo'lishi uchun G gruppaning har bir X infinitesimal yasovchisi va barcha $x \in R^3$ lar uchun

$$X(I) = 0$$

tenglik bajarilishi zarur va yetarli.

Endi $D = \{X, Y\}$, vektor maydonlar oilasini ko'rib chiqamiz, bunda $X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$, $Y = \frac{\partial}{\partial z}$.

$X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$ vektor maydonning oqimi quyidagi bir parametrlilik akslantirishlar gruppasini hosil qiladi

$$X^t(x, y, z) = (x \cos t - y \sin t, x \sin t + y \cos t, z).$$

$Y = \frac{\partial}{\partial z}$ vektor maydon oqimi quyidagi bir parametrlilik akslantirishlar oilasini hosil qiladi $Y^s(x, y, z) = (x, y, z + s)$.

Endi bu vektor maydonlar oqimi hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyalarini topamiz.

$I_1(x, y, z) = x^2 + y^2$, $I_2(x, y, z) = z$ funksiyalar $X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$, vektor maydon oqimi hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyalari bo'ladi.

Endi $Y = \frac{\partial}{\partial z}$ vektor maydonni hosil qilingan $I_1(x, y, z) = x^2 + y^2$, $I_2(x, y, z) = z$ invariant funksiyalar orqali ifodalaymiz. Buning uchun $\frac{dI_1(x, y, z)}{dt}$, $\frac{dI_2(x, y, z)}{dt}$ larni, $\frac{dx}{dt} = 0$, $\frac{dy}{dt} = 0$, $\frac{dz}{dt} = 1$, tengliklarni hisobga olgan holda topamiz:

$$\begin{aligned} \frac{dI_1(x, y, z)}{dt} &= \frac{d(x^2 + y^2)}{dt} = \frac{dx^2}{dt} + \frac{dy^2}{dt} = 2x \frac{dx}{dt} + 2y \frac{dy}{dt} = 0, \\ \frac{dI_2(x, y, z)}{dt} &= \frac{dz}{dt} = 1. \end{aligned}$$

Demak, Y vektor maydon $Y = \frac{\partial}{\partial I_2}$, ko'rinishga ega bo'ladi. Bu vektor maydon oqimi hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyasini topamiz:

$$\begin{aligned} \frac{dI_1}{0} &= \frac{dI_2}{1} = \frac{dI}{0}, \\ \frac{dI_1}{0} &= \frac{dI_2}{1}, \end{aligned}$$

$$I_1 = C, C = \text{const.}$$

Demak, $X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$, $Y = \frac{\partial}{\partial z}$, vektor maydon oqimlari hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyasi $I(x, y, z) = x^2 + y^2$ funksiya bo'ladi. Yuqorida keltirilganlarni hisobga olib quyidagi teoremani hosil qilamiz.

Teorema 3. $D = \{X, Y\}$ vektor maydonlar oilasining orbitasi F singulyar qatlamani hosil qilib, uning qatlamlari quyidagi to'plamlardan iborat bo'ladi:

Bitta bir o'lchovli qatlam- Oz o'q:

$$L_0 = \{(x, y, z) : x^2 + y^2 = 0\},$$

Ikki o'lchovli qatlamlar

$$L_c = \{(x, y, z) : c = x^2 + y^2\}.$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sharipova S., Sharipov X. Орбиты семейства векторных полей и гиперболический параболоид //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
2. Шарипов Хуршид Фазлиддинович, & Шарипова Садокат Фазлиддиновна. (2022). РЕАЛИЗАЦИЯ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ПРИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕ ТЕОРЕМЫ ЭЙЛЕРА В ПЛАНИМЕТРИИ И ЕЕ АНАЛОГ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 373–377. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/207>
3. Fazliddinovich S. X., Fazliddinova S. S. MATEMATIKA DARSLARIDA VIZUALIZATSIYALASHTIRISH USULLARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 289-292.
4. Sharipov X. F., Boymatov B., Abriyev N. Singular foliation generated by an orbit of family of vector fields //Advances in Mathematics: Scientific Journal. – 2021. – Т. 10. – C. 2141-2147.
5. Guzal A., Abdigappar N., Xurshid S. Differential Invariants of One Parametrical Group of Transformations //Mathematics and Statistics. – 2020. – Т. 8. – №. 3. – C. 347-352.
6. Sharipov X. F., Abriyev N. T., Boymatov B. FAZODA KILLING VECTOR MAYDONLAR GEOMETRIYAS //Toshkent Viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti. – 2021.
7. Sharipov X. F., Sharipov S. S. DIFFERENTIAL INVARIANTS OF SUBMERSIONS //СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИКЛАДНОЙ МАТЕМАТИКИ, ИНФОРМАТИКИ И
8. Шарипов Х. и др. МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОБУЧЕНИЮ РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ НА ПОСТРОЕНИЕ. – 2023.
9. Sharipov X., Tirkashev D., Salimov E. IKKI O'LCHOVLI YEYKLIID FAZOLARIDA KILLING VEKTOR MAYDONLAR GEOMETRIYASI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – C. 718-725.
10. Sharipov X. F., Xoliqov L., Sharipova S. F. BA'ZI BIR SONLI YIG'INDILARNI KETMA-KETLIKNING DISKRET HOSILASI YORDAMIDA HISOBLASH //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – C. 529-532.
11. Ражабов Э. О., Шарипов Х. Ф. О геометрии орбит конформных векторных полей в Евклидовом пространстве //Bulletin of the Institute of Mathematics. – 2021. – Т. 4. – №. 1. – C. 2181-9483.

SINGULYAR QATLAMA HOSIL QILUVCHI BA'ZI VEKTOR MAYDONLAR OILASI

X.Sharipov, A.Esanov, A.Bobonazarova, M.Yakubxonova

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya. Mazkur ishda singulyar qatlama hosil qiluvchi vektor maydonlar oilasi o'rganilgan. Xususan, akslantirishlar gruppasining infinitizimal yasovchilarini topishga doir misollar keltirilgan. Bundan tashqari grupp invariant funksiyasi, vektor maydon invariant funksiyasi, vektor maydonlar orbitalari kabi tushunchalar va ularga doir misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: vektor maydon, infinitizimal yasovchi, orbita, singulyar qatlama.

Ta'rif 1 R^3 fazoning har bir $M(x_1, x_2, x_3)$ nuqtasiga $\{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ vektor mos qo'yuvchi $X(x_1, x_2, x_3) \rightarrow \{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ akslantirishga vektor maydon deyiladi.

Vektor maydonni $X = \{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ ko'rinishda yoki differensiallanuvchi operator sifatida, $X = \xi_1 \frac{\partial}{\partial x_1} + \xi_2 \frac{\partial}{\partial x_2} + \xi_3 \frac{\partial}{\partial x_3}$ ko'rinishda belgilanishi mumkin.

Misol-1. $f^t(x, y, z) \rightarrow (x + at, y + bt, z + ct)$ bir parametrli akslantirishlar gruppasini qaraylik. Bu akslantirishning har bir komponentasining Teylor qatoriga yoyilmasining dastlabki hadini topamiz:

$$\begin{cases} f_1^t = x + at \\ f_2^t = y + bt \\ f_3^t = z + ct \end{cases} \quad \begin{cases} \frac{df_1^t}{dt}(t=0) = a \\ \frac{df_2^t}{dt}(t=0) = b \\ \frac{df_3^t}{dt}(t=0) = c \end{cases}$$

$X = \{a, b, c\}$ vektor maydon $f^t(x, y, z) \rightarrow (x + at, y + bt, z + ct)$ akslantirishlar gruppasining infinitizimal yasovchisi bo'ladi.

Misol 2. $f^t(x, y, z) \rightarrow (x \cos t + y \sin t, x \sin t + y \cos t, zt)$ bir parametrli akslantirishlar gruppasini qaraylik. Bu akslantirishning har bir komponentasining Teylor qatoriga yoyilmasining dastlabki hadini topamiz:

$$\begin{aligned} \frac{df_1^t}{dt} &= \frac{d(x \cos t - y \sin t)}{dt} = -x \sin t - y \cos t, \frac{df_1^t}{dt}(t=0) = -y, \\ \frac{df_2^t}{dt} &= \frac{d(x \sin t + y \cos t)}{dt} = x \cos t - y \sin t, \frac{df_2^t}{dt}(t=0) = x, \\ \frac{df_3^t}{dt} &= \frac{d(zt)}{dt} = z, \frac{df_3^t}{dt}(t=0) = z. \end{aligned}$$

$X = \{-y, x, z\}$ vektor maydon $f^t(x, y, z) \rightarrow (x \cos t + y \sin t, x \sin t + y \cos t, zt)$ akslantirishlar gruppasining infinitizimal yasovchisi bo'ladi.

R^3 fazoda $\gamma(t) = (x_1(t), x_2(t), x_3(t))$ silliq chiziq berilgan bo'lsin. U holda bu chiziqning har bir nuqtasida ikkita vektor, ya'ni vektor maydonning shu nuqtadagi vektori va egri chiziqning shu nuqtadagi urunma vektori mavjud bo'ladi.

Ta'rif 2. Agar barcha $t = t_0$ lar uchun $X(\gamma(t_0)) = \gamma'(t_0)$ tenglik o'rinli bo'lsa, $\gamma(t)$ chiziq X vektor maydonning $\gamma(t_0)$ nuqtadan o'tuvchi integral chizig'i deyiladi.

Agar vektor maydon silliq, ya'ni ξ_1, ξ_2, ξ_3 funksiyalar silliq bo'lsa, fazoning har bir nuqtasidan yagona integral chiziq o'tadi. Natijada quyidagi akslantirishlar oilasini hosil qilamiz: $X^t: (x_1, x_2, x_3) \rightarrow (x_1(t), x_2(t), x_3(t))$. $X^t - X$ vektor maydon oqimi deyiladi.

D – oila vektor maydonlar oilasi bo'lsin.

Ta'rif 3. D vektor maydonlar oilasining x nuqtadan o'tuvchi orbitasi deb, shunday $t_1, t_2, \dots, t_k$ sonlar va D oilaning $X_1, X_2, \dots, X_k$ vektor maydonlari topilib quyidagi

$$y = X_k^{t_k}(X_{k-1}^{t_{k-1}}(\dots(X_1^{t_1}(x))\dots)).$$

tenglikni qanoatlantiruvchi y nuqtalar to'plamiga aytiladi.

Ma'lumki, agar oila bitta vektor maydondan iborat bo'lsa, bu oilaning orbitasi oilani hosil qiluvchi vektor maydonning integral chizig'idan iborat bo'ladi.

G – akslantirishlar gruppasi berilgan bo'lsin.

Ta'rif 4. Agar barcha $x \in N$ nuqtalar va $g \in G$ akslantirishlar uchun $g \cdot x \in N$ munosabat o'rinli bo'lsa, N to'plam G akslantirishlar gruppasiga nisbatan invariant to'plam deyiladi.

Ta'rif 5. Agar barcha $x \in R^3$ nuqtalar va $g \in G$ akslantirishlar uchun $F(g \cdot x) = F(x)$ tenglik o'rinli bo'lsa, $F: R^3 \rightarrow R$ funksiya G akslantirishlar gruppasiga nisbatan invariant funksiya deyiladi.

Quyidagi teoremlar o'rinli [2].

Teorema 1. Agar G gruppasi R^3 fazoda aniqlangan gruppasi $I: R^3 \rightarrow R$ – silliq funksiya bo'lsin. I funksiya G invariant funksiya bo'lishi uchun har bir $\{x: I(x) = c\}, c \in R$, sath top'lam R^3 fazoning invariant qism to'plami bo'lishi zarur va yetarli.

Teorema 2. G gruppasi R^3 da almashtirishlardan iborat gruppasi bo'lsin. Haqiqiy qiymatli $I: R^3 \rightarrow R$ funksiya G gruppaning invariant funksiyasi bo'lishi uchun G gruppaning har bir X infinitesimal yasovchisi va barcha $x \in R^3$ lar uchun

$$X(I) = 0$$

tenglik bajarilishi zarur va yetarli.

Endi $D = \{X, Y\}$, vektor maydonlar oilasini ko'rib chiqamiz, bunda $X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$, $Y = z \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial z}$.

$X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$ vektor maydonning oqimi quyidagi bir parametrlilik akslantirishlar gruppasini hosil qiladi

$$X^t(x, y, z) = (x \cos t - y \sin t, x \sin t + y \cos t, z).$$

$Y = z \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial z}$ vektor maydon oqimi quyidagi bir parametrlilik akslantirishlar oilasini hosil qiladi $Y^s(x, y, z) = (x \cosh s + z \sinh s, y, x \sinh s + z \cosh s)$.

Endi $I(x, y, z) = x^2 + y^2 - z^2$ funksiya bu vektor maydonlar oqimi hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyasi bo'lishini ko'rsatamiz. Buning uchun 2-teoremdan foydalanamiz:

$$X(I) = -y \frac{\partial(x^2 + y^2 - z^2)}{\partial x} + x \frac{\partial(x^2 + y^2 - z^2)}{\partial y} = -2xy + 2xy = 0,$$

$$Y(I) = z \frac{\partial(x^2 + y^2 - z^2)}{\partial x} + x \frac{\partial(x^2 + y^2 - z^2)}{\partial z} = 2xz - 2xz = 0.$$

Yuqorida keltirilganlarni hisobga olib quyidagi teoremani hosil qilamiz.

Teorema 3. $D = \{X, Y\}$ vektor maydonlar oilasining orbitasi F singulyar qatlamani hosil qilib, uning qatlamlari quyidagi to'plamlardan iborat bo'ladi:

Bitta nol o'lchovli qatlam – koordinatalar boshi:

$$L_0 = \{(x, y, z): x^2 + y^2 + z^2 = 0\},$$

Ikki o'lchovli qatlamlar:

$$L_0^+ = \{(x, y, z): x^2 + y^2 - z^2 = 0, z > 0\},$$

$$L_0^- = \{(x, y, z): x^2 + y^2 - z^2 = 0, z < 0\},$$

$$L_c^+ = \{(x, y, z): x^2 + y^2 - z^2 = c, c > 0\},$$

$$L_c^- = \{(x, y, z): x^2 + y^2 - z^2 = c, c < 0\}.$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sharipova S., Sharipov X. Орбиты семейства векторных полей и гиперболический параболоид //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
2. Шарипов Хуршид Фазлиддинович, & Шарипова Садокат Фазлиддиновна. (2022). РЕАЛИЗАЦИЯ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ПРИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕ ТЕОРЕМЫ ЭЙЛЕРА В ПЛАНИМЕТРИИ И ЕЕ АНАЛОГ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 373–377. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/207>
3. Fazliddinovich S. X., Fazliddinova S. S. MATEMATIKA DARSLARIDA VIZUALIZATSIYALASHTIRISH USULLARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 289-292.
4. Sharipov X. F., Boymatov B., Abriyev N. Singular foliation generated by an orbit of family of vector fields //Advances in Mathematics: Scientific Journal. – 2021. – Т. 10. – С. 2141-2147.
5. Guzal A., Abdigappar N., Xurshid S. Differential Invariants of One Parametrical Group of Transformations //Mathematics and Statistics. – 2020. – Т. 8. – №. 3. – С. 347-352.
6. Sharipov X. F., Abriyev N. T., Boymatov B. FAZODA KILLING VECTOR MAYDONLAR GEOMETRIYAS //Toshkent Viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti. – 2021.
7. Sharipov X. F., Sharipov S. S. DIFFERENTIAL INVARIANTS OF SUBMERSIONS //СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИКЛАДНОЙ МАТЕМАТИКИ, ИНФОРМАТИКИ И
8. Шарипов Х. и др. МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОБУЧЕНИЮ РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ НА ПОСТРОЕНИЕ. – 2023.
9. Sharipov X., Tirkashev D., Salimov E. IKKI O'LCHOVLI YEVKLID FAZOLARIDA KILLING VEKTOR MAYDONLAR GEOMETRIYASI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 718-725.

10. Sharipov X. F., Xoliqov L., Sharipova S. F. BA'ZI BIR SONLI YIG'INDILARNI KETMA-KETLIKNING DISKRET HOSILASI YORDAMIDA HISOBLASH //Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 529-532.

11. Ражабов Э. О., Шарипов Х. Ф. О геометрии орбит конформных векторных полей в Евклидовом пространстве //Bulletin of the Institute of Mathematics. – 2021. – Т. 4. – №. 1. – С. 2181-9483.

VEKTOR MAYDONLAR OILASI ORBITALARI VA ELLIPTIK PARABOLOIDLAR

X.Sharipov, A.Esanov, A.Bobonazarova, M.Yakubxonova

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya. Mazkur ishda qatlamlari elliptik paraboloidlar oilasidan iborat bo'lgan regulyar qatlama hosil qiluvchi vektor maydonlar oilasi o'rganilgan. Buning uchun, bu maydonlar oilasi qurilib, bu oiladagi vektor maydonlar hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyasi qurilgan.

Kalit so'zlar: vektor maydon, infinitizimal yasovchi, orbita, regulyar qatlama.

Ta'rif 1 R^3 fazoning har bir $M(x_1, x_2, x_3)$ nuqrasiga $\{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ vektor mos qo'yuvchi $X(x_1, x_2, x_3) \rightarrow \{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ akslantirishga vektor maydon deyiladi.

Vektor maydonni $X = \{\xi_1, \xi_2, \xi_3\}$ ko'rinishda yoki differensiallanuvchi operator sifatida, $X = \xi_1 \frac{\partial}{\partial x_1} + \xi_2 \frac{\partial}{\partial x_2} + \xi_3 \frac{\partial}{\partial x_3}$ ko'rinishda belgilanishi mumkin.

Misol-1. $f^t(x, y, z) \rightarrow (x + at, y + bt, z + ct)$ bir parametrli akslantirishlar gruppasini qaraylik. Bu akslantirishning har bir komponentasining Teylor qatoriga yoyilmasining dastlabki hadini topamiz:

$$\begin{cases} f_1^t = x + at \\ f_2^t = y + bt \\ f_3^t = z + ct \end{cases} \quad \begin{cases} \frac{df_1^t}{dt}(t=0) = a \\ \frac{df_2^t}{dt}(t=0) = b \\ \frac{df_3^t}{dt}(t=0) = c \end{cases}$$

$X = \{a, b, c\}$ vektor maydon $f^t(x, y, z) \rightarrow (x + at, y + bt, z + ct)$ akslantirishlar gruppasining infinitizimal yasovchisi bo'ladi.

Misol 2. $f^t(x, y, z) \rightarrow (x \cos t + y \sin t, x \sin t + y \cos t, zt)$ bir parametrli akslantirishlar gruppasini qaraylik. Bu akslantirishning har bir komponentasining Teylor qatoriga yoyilmasining dastlabki hadini topamiz:

$$\begin{aligned} \frac{df_1^t}{dt} &= \frac{d(x \cos t - y \sin t)}{dt} = -x \sin t - y \cos t, \quad \frac{df_1^t}{dt}(t=0) = -y, \\ \frac{df_2^t}{dt} &= \frac{d(x \sin t + y \cos t)}{dt} = x \cos t - y \sin t, \quad \frac{df_2^t}{dt}(t=0) = x, \end{aligned}$$

$$\frac{df_3^t}{dt} = \frac{d(zt)}{dt} = z, \frac{df_3^t}{dt}(t=0) = z.$$

$X = \{-y, x, z\}$ vektor maydon $f^t(x, y, z) \rightarrow (x \cos t + y \sin t, x \sin t + y \cos t, zt)$ akslantirishlar gruppasining infenitizimal yasovchisi bo'ladi.

R^3 fazoda $\gamma(t) = (x_1(t), x_2(t), x_3(t))$ silliq chiziq berilgan bo'lsin. U holda bu chiziqning har bir nuqtasida ikkita vektor, ya'ni vektor maydonning shu nuqtadagi vektori va egri chiziqning shu nuqtadagi urunma vektori mavjud bo'ladi.

Ta'rif 2. Agar barcha $t = t_0$ lar uchun $X(\gamma(t_0)) = \gamma'(t_0)$ tenglik o'rinli bo'lsa, $\gamma(t)$ chiziq X vektor maydonning $\gamma(t_0)$ nuqtadan o'tuvchi integral chizig'i deyiladi.

Agar vektor maydon silliq, ya'ni ξ_1, ξ_2, ξ_3 funksiyalar silliq bo'lsa, fazoning har bir nuqtasidan yagona integral chiziq o'tadi. Natijada quyidagi akslantirishlar oilasini hosil qilamiz: $X^t: (x_1, x_2, x_3) \rightarrow (x_1(t), x_2(t), x_3(t))$. $X^t - X$ vektor maydon oqimi deyiladi.

D – oila vektor maydonlar oilasi bo'lsin.

Ta'rif 3. D vektor maydonlar oilasining x nuqtadan o'tuvchi orbitasi deb, shunday $t_1, t_2, \dots, t_k$ sonlar va D oilaning $X_1, X_2, \dots, X_k$ vektor maydonlari topilib quyidagi

$$y = X_k^{t_k}(X_{k-1}^{t_{k-1}}(\dots(X_1^{t_1}(x))\dots)).$$

tenglikni qanoatlantiruvchi y nuqtalar to'plamiga aytiladi.

Ma'lumki, agar oila bitta vektor maydondan iborat bo'lsa, bu oilaning orbitasi oilani hosil qiluvchi vektor maydonning integral chizig'idan iborat bo'ladi.

G – akslantirishlar gruppasi berilgan bo'lsin.

Ta'rif 4. Agar barcha $x \in N$ nuqtalar va $g \in G$ akslantirishlar uchun $g \cdot x \in N$ munosabat o'rinli bo'lsa, N to'plam G akslantirishlar gruppasiga nisbatan invariant to'plam deyiladi.

Ta'rif 5. Agar barcha $x \in R^3$ nuqtalar va $g \in G$ akslantirishlar uchun $F(g \cdot x) = F(x)$ tenglik o'rinli bo'lsa, $F: R^3 \rightarrow R$ funksiya G akslantirishlar gruppasiga nisbatan invariant funksiya deyiladi.

Quyidagi teoremlar o'rinli [2].

Teorema 1. Agar G gruppasi R^3 fazoda aniqlangan gruppasi $I: R^3 \rightarrow R$ – silliq funksiya bo'lsin. I funksiya G invariant funksiya bo'lishi uchun har bir $\{x: I(x) = c\}, c \in R$, sath top'lam R^3 fazoning invariant qism to'plami bo'lishi zarur va yetarli.

Teorema 2. G gruppasi R^3 da almashtirishlardan iborat gruppasi bo'lsin. Haqqiy qiymatli $I: R^3 \rightarrow R$ funksiya G gruppaning invariant funksiyasi bo'lishi uchun G gruppaning har bir X infinitesimal yasovchisi va barcha $x \in R^3$ lar uchun

$$X(I) = 0 \quad (1)$$

tenglik bajarilishi zarur va yetarli.

Endi $D = \{X, Y\}$, vektor maydonlar oilasini ko'rib chiqamiz, bunda $X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}, Y = \frac{\partial}{\partial x} + 2x \frac{\partial}{\partial z}$.

$X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$ vektor maydonning oqimi quyidagi bir parametrlilik akslantirishlar gruppasini hosil qiladi

$$X^t(x, y, z) = (x \cos t - y \sin t, x \sin t + y \cos t, z).$$

$Y = \frac{\partial}{\partial x} + 2x \frac{\partial}{\partial z}$ vektor maydon oqimi quyidagi bir parametrli akslantirishlar oilasini hosil qiladi $Y^s(x, y, z) = (x + s, y, z + s^2 + 2sx)$.

Endi bu vektor maydonlar oqimi hosil qilgan akslantirishlar gruppasining invariant funksiyalarini topamiz.

$I(x, y, z) = z - x^2 - y^2$ funksiya $X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$ va $Y = \frac{\partial}{\partial x} + 2x \frac{\partial}{\partial z}$ vektor maydon oqimlarini hosil qilgan akslantirishlar gruppalarining invariant funksiyasi bo'ladi.

Haqiqatdan ham, $X(I) = -y \frac{\partial(z-x^2-y^2)}{\partial x} + x \frac{\partial(z-x^2-y^2)}{\partial y} = 2xy - 2xy = 0$ va $Y(I) = \frac{\partial(z-x^2-y^2)}{\partial x} + 2x \frac{\partial(z-x^2-y^2)}{\partial z} = -2x + 2x = 0$ tengliklarni hisobga olsak, 2-teoremaga ko'ra, $I = z - x^2 - y^2$ funksiya $X = -y \frac{\partial}{\partial x} + x \frac{\partial}{\partial y}$ va $Y = \frac{\partial}{\partial x} + 2x \frac{\partial}{\partial z}$ vektor maydon oqimlarini hosil qilgan akslantirishlar gruppalarining invariant funksiyasi bo'ladi.

Yuqorida keltirilganlarni hisobga olib quyidagi teoremani hosil qilamiz.

Teorema 3. $D = \{X, Y\}$ vektor maydonlar oilasining orbitasi F regulyar qatlamani hosil qilib, uning qatlamlari quyidagi elliptik paraboloidlardan iborat bo'ladi:

$$L_c = \{(x, y, z): z - x^2 - y^2 = c\}.$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sharipova S., Sharipov X. Орбиты семейства векторных полей и гиперболический параболоид //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.

2. Шарипов Хуршид Фазлиддинович, & Шарипова Садокат Фазлиддиновна. (2022). РЕАЛИЗАЦИЯ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ПРИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕ ТЕОРЕМЫ ЭЙЛЕРА В ПЛАНИМЕТРИИ И ЕЕ АНАЛОГ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 373–377. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/207>

3. Fazliddinovich S. X., Fazliddinova S. S. MATEMATIKA DARSLARIDA VIZUALIZATSIYALASHTIRISH USULLARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 289-292.

4. Sharipov X. F., Boymatov B., Abriyev N. Singular foliation generated by an orbit of family of vector fields //Advances in Mathematics: Scientific Journal. – 2021. – Т. 10. – С. 2141-2147.

5. Guzal A., Abdigappar N., Xurshid S. Differential Invariants of One Parametrical Group of Transformations //Mathematics and Statistics. – 2020. – Т. 8. – №. 3. – С. 347-352.

6. Sharipov X. F., Abriyev N. T., Boymatov B. FAZODA KILLING VECTOR MAYDONLAR GEOMATRIYAS //Toshkent Viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti. – 2021.
7. Sharipov X. F., Sharipov S. S. DIFFERENTIAL INVARIANTS OF SUBMERSIONS //СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИКЛАДНОЙ МАТЕМАТИКИ, ИНФОРМАТИКИ И
8. Шарипов Х. и др. МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОБУЧЕНИЮ РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ НА ПОСТРОЕНИЕ. – 2023.
9. Sharipov X., Tirkashev D., Salimov E. IKKI O'LCHOVLI YEUVKLID FAZOLARIDA KILLING VEKTOR MAYDONLAR GEOMETRIYASI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 718-725.
10. Sharipov X. F., Xoliqov L., Sharipova S. F. BA'ZI BIR SONLI YIG'INDILARNI KETMA-KETLIKNING DISKRET HOSILASI YORDAMIDA HISOBLASH //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. CSPI conference 3. – С. 529-532.
11. Ражабов Э. О., Шарипов Х. Ф. О геометрии орбит конформных векторных полей в Евклидовом пространстве //Bulletin of the Institute of Mathematics. – 2021. – Т. 4. – №. 1. – С. 2181-9483.

TOPIC OF ATTENTION AND ITS FACTORS

¹**Rakhmatullayeva Mushtariy Parda kizi,**

²**Abduganieva Mukaddas Egamberdi kizi,**

³**Bakhodirova Kamola Maksudjon kizi,**

⁴**Shodibekova Gulnoza Ilkhom kizi**

¹Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

^{2,3,4}Students of Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

Annotation: Attention is a fundamental cognitive process that enables us to selectively focus on specific stimuli while disregarding others. It plays a crucial role in shaping our perception, learning, and behavior. There are various types of attention, including selective, divided, and sustained attention, each with its unique characteristics and functions.

Keywords: attention, factor, selective attention, emotional state, cognitive, disorders.

One of the most important concepts in psychology is attention. It's the process in which we concentrate on some stimuli and ignore others. Attention is necessary to ensure that we are functioning properly, since it influences our perception, learning and behaviour. Attention is the doorway into our consciousness. It's the one thing that tells us what we notice, what we miss and what we do not remember. Attention provides us with a means of filtering out unimportant information and focusing on what matters. We'd be overwhelmed by a cacophony of signals that bombard us in every waking moment, unless we were paying attention. There are several types of attention, each

with its unique characteristics and functions. Selective attention allows us to focus on a specific stimulus while ignoring others. Divided attention enables us to attend to multiple stimuli simultaneously. Sustained attention enables us to maintain our focus over a prolonged period.

There are a number of factors that affect attention. We can be influenced to attention by stimulus features, like intensity, novelty and complexity. Attention may also be influenced by personal factors like motivation, interest or emotional state. Our attention may be stimulated or impeded by environmental factors such as noise, temperature and light.

Types of Attention

There's a variety of different kinds of attention, all with their own special characteristics and functions. The following are the most frequent types of attention:

1. Selective attention: this type of attention allows us to focus on a particular stimulus while ignoring others. We're selective in our attention to the text and filter out all distractions when we read a book. For tasks that require concentration and focus, special attention is required.

2. Divided attention: this way we're able to focus on multiple stimuli at the same time. We must also take care to follow the road, traffic signals and vehicles at once if we drive a car. Multitasking and simultaneous execution of more than one task requires a divided attention.

3. Sustained Attention: This type of attention allows us to maintain our focus over a prolonged period. For example, we need to keep our attention for a longer time in order to be able to retain information while studying for the exam. For a task that requires constant focus and concentration, continuous attention is required.

Factors that Affect Attention Our attention may be influenced by a number of factors, including:

1. Emotional state: Attention can be significantly affected by our emotional state. Positive emotions, such as happiness and excitement, may increase our attention, while negative emotions, such as anxiety and stress, may reduce it.

2. Personal factors: Our attention may be affected by a personal factor such as motivation, interest or personality. It's easier to respond to stimuli that are relevant to our objectives, interests and personality traits.

3. Environmental factors: Our attention can be influenced by environmental factors like noise, temperature and lighting. We may be distracted by noise or an uncomfortable environment, reducing our attention.

4. Stimulus Characteristics: Attention may be affected by the characteristics of that stimulus, such as its intensity, novelty and complexity. It is likely that we will be attracted to stimuli of a more intense, novel or complex nature.

5. Cognitive Factors: Cognitive factors, such as working memory and executive function, can affect our attention. Individuals with better working memory and executive function are better able to sustain their attention and filter out distractions.

Attention problems are a group of psychologic disorders which interfere with the ability to focus, remain focused and control impulses. The most common attention disorders are Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) and Attention Deficit

Disorder (ADD). These problems may have a considerable impact on academic, social and work life.

Symptoms of Attention Disorders. There may be a difference in symptoms of attention disorders, but they typically include the following:

- Inattention: Difficulty sustaining attention, being easily distracted, and making careless mistakes.

- Hyperactivity: Impulsive restlessness, fidgeting and impulsivity.

- Impulsiveness: acting without thinking, interrupting others, and finding it difficult to wait for their turn.

Diagnosis of Attention Disorders. A comprehensive evaluation, including the patient's history, physical and psychiatric evaluations, is usually required in order to diagnose attention disorders. In order to assess attention and other cognitive functions, assessments may involve interviews with the individual, family members or teachers as well as standardised tests.

Treatment of Attention Disorders. Treatment for attention disorders typically involves a combination of medication and behavioral therapy. Improving attention, reducing impulsiveness, increasing focus can be helped by medications such as stimulants and nonstimulants. Individuals can learn how to increase attention, manage impulsiveness and improve control of their own behaviour through psychological treatment such as cognitive behavioral therapy.

Impact of Attention Disorders. Attention problems can have a major effect on education, society and work. Attention deficit disorder may make it difficult for children and adults to do their academic work, have difficulty with social interaction or face problems in the workplace. They may also have difficulties in organisation, time management and planning, which may have an impact on their functioning.

In conclusion, attention, the critical factor of psychology that governs perception, learning and behaviour, is crucial. We can improve our focus and concentration by understanding the different types of attention, the factors that affect them, and the disorders of attention. Improving our attention will allow us to improve learning, social and professional functioning as well as enjoy a more fulfilling life.

Bibliography:

1. ANDERSON, B. A. A value-driven mechanism of attentional selection 2013 - Journal of Vision In-text: (Anderson, 2013)
2. Harold Pashler , The Psychology of Attention, 1999
3. Addie Johnson, Robert W. Attention: Theory and Practice, 2004
4. Zubaydullaevna, T. N., Zoirovna, Y. S., Ugli, N. B. U., & Kizi, A. M. E. (2023, January). CONSIDERATION OF PSYCHOLOGICAL WAYS IN QUICK MEMORIZATION PROCESS ENGLISH LANGUAGE. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 29-35).
5. Murotmusayev, K., & Nizomov, B. (2022). Internet tarmog'ida yolg'izlik va psixik jarayonlar. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 457-460.

6. Nosirovich, A. N. & Umarovich, N. B. (2022). CYBERSPACE IN THE REAL WORLD. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(10), 410-414.
7. Sharafitdinov Abdulla, Yuldasheva Sojida Zoyirovna. (2022). ZAMONAVIY AXBOROTLASHTIRISH JARAYONLARINING SHAXS INDIVIDUAL XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 432–436.
8. Shoir, Khaydarova, and Mamaradjabov Yokubjon Umidovich. "THE EVENT OF EUPHEMISM AND ITS FUNCTIONS IN SPEECH." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 401-405.
9. Zoirovna, Yuldasheva Sojida, and Nizomov Bekhruz Umarovich. "PSYCHOLOGY OF TRUST AND SECURITY." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 153-161.
10. Kurolovich, Sindorov Lutfillo, and Mamaradjabov Yokubjon Umedovich. "PSYCHOLOGICAL TECHNIQUES FOR RAPID MEMORY OF THE ENGLISH LANGUAGE." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 170-176.
11. Абдурасулов, Фарход Пардаевич, Бехруз Умар Угли Низомов, and Дилбар Йулдашевна Маликова. "ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В ИЗУЧЕНИИ И ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS) Special Issue* (2021): 211-215.
12. Burkhanovna, K. D., Alisherovich, M. R., & Ugli, N. B. U. (2021). Communication as the main source of personality development. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 75-80.
13. Хасанова Г. Б. и др. ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЭКОНОМИКУ //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 259-263.
14. Abdulla, Sharafitdinov, and Yuldasheva Sojida Zoyirovna. "ZAMONAVIY AXBOROTLASHTIRISH JARAYONLARINING SHAXS INDIVIDUAL XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI." *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research* (2022): 432-436.
15. Alimov, N. (2023). CULTURE OF WESTERN AND ORIENTAL COUNTRIES. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире.

TORTINCHOQLIK VA UNING PSIXOLOGIK SABABLARI

¹**Samatova Nigora,**

²**Yuldasheva Ilmira, ³Xolmonova Zulxumor**

¹O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

^{2,3}O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari

nsamatova82@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab yoshidagi bolalarda tortinchoqlik psixologik xususiyatlari va tortinchoqlikning salbiy xususiyatlari.

Kalit soʻzlar: Tortinchoqlik, ishonsizlik, qadr, hissi, anglamoq.

Bolaning shaxs sifatida shakllanishining dastlabki bosqichlarida uning kattalar bilan muloqoti katta ahamiyatga egadir. U oʻziga baho berishda toʻliq icha uni tarbiya qilayotgan kishilarning fikridan moʻljallanadi. Ota-onalardagi qoʻpollik, keskinlik, bechidamlilik kichkina odamchada maʼlum bir ijtimoiy vaziyatlarda tortinish kabi javob reaksiyasini yuzaga keltiradi.

Maktab davri bola hayotida burilish davri xisoblanadi. Bu davrda u yangi hayot faoliyatiga, yangi muhit sharoitiga kirib keladi, kattalar va tengdoshlar bilan yangi munosabatlar oʻrnatish ularning orasida boʻlish jarayonida bola butun bir yangi jamoalar tizimiga qoʻshilib boradi. Bu davrdan boshlab bola faoliyatining mazmuni ham tevarak atrofdagi narsalarga munosabati ham oʻzgaradi.

Bu jarayonlar kichik maktab yoshidagi bolalarning ichki ruhiy kechinmalarida maʼlum bir oʻzgarishlarni keltirib chiqaradi. Koʻpchilik bolalarda mavjud boʻlgan hayajonlanish xavotirlanish, oʻziga ishonmaslik, qoʻrquv, muloqotga kirisha olmaslik oʻzini chetga tortish maktab muhitiga moslasha olmaslik holatlari koʻproq kichik maktab yoshidagi bolalarda uchraydi. Bolada sodir boʻlayotgan bu hissiy xolatlarni bir soʻz bilan aytganda tortinchoqlik deb aytamiz. Tortinchoqlar oʻziga boʻlgan ishonchi past juratsiz, oʻzining kamchiliklariga haddan ortiq eʼtibor beradigan, hayolparast, oʻzgalar oldida kulgili boʻlib koʻrinishdan qoʻrqadigan, har qanday tanqidga taʼsirchan boʻladilar. Tortinchoqlik hissi ularga qattiq taʼsir qilishi oqibatida, oʻzlarini idora qila olmay, hatti-harakatida notabiiylik, mimika va ovoz tovushlarida ham oʻzgarish paydo boʻladi.

Tortinchoqlik koʻpchilik xollarda yolgʻiz voyaga yetgan yoki ota-onaning etiborsizligi, oilada muloqatning yoʻqligi oqibatida kelib chiqadi. Tortinchoqlik, hayajon, xavotir tuygʻulari barchada mavjud faqat uni yengish insonning harakati va intilishiga bogʻliqdur. Asosan tortinchoqlik oilada bolalikdan shakllanadi, chunki oilada farzandni eshitmaslik, erkin fikr bildirishiga qoʻyilgan toʻsiq, bolaning fikri qatʼiy rad etilishi keyinchalik bolada oʻz fikrlarini erkin bildirishga qoʻrquv va hadikni paydo boʻlishiga sabab boʻladi. Bunday shaxslarda yaxshigina iqtidor bulsada koʻpchilik orasida oʻz iqtidorini koʻrsatib bera olmaydi, ularni qoʻllab quvatlaganda istedodlari yoʻzaga chiqadi. Bunday shaxslar ozgina injiq lekin koʻngli toza insonlardir.

Boladagi tortinchoqlikni qanday yengish mumkin?

Siz boʻladigan vaziyatga oʻzingizni ruhan tayorlaysiz yani oldindan tasavur etasiz oʻzingizni qanday tutishingizni belgilab olasiz. Tadbirlar, tantanali marosimlarda. Siz bosqichma boshqich yani 3 bosqichda oʻzingizga koʻnikma, malaka xosil qilasiz! 1 bosqichda yaqinlaringiz bilan koʻproq fikr almashishga munosabatda bulishga xarakat qiling. 2. Bosqichda tanishlaringiz bilan munosabatga kirishasiz. 3. Bosqichda mutloqo tanimagan insonlaringiz bilan munosabatga kirishasiz natijasida siz odamlar bilan muloqatga kirishini va oʻzingizdagi hayajonni yengishga harakat qilasiz.

Boladagi tortinchoqlikni yengish uchun ota-ona bu muammoni oʻz vaqtida koʻra olishi kerak. Bolaga mutaxassislar yordami va yangi koʻnikmalarni ishlab chiqish

uchun guruh ko‘rinishidagi mashg‘ulotlar kerak bo‘ladi. Bu guruh bo‘lib o‘ynaladigan turli o‘yinlar bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, bola uchun yangi va kutilmagan vaziyatlarni keltirib chiqaruvchi turli mashg‘ulotlar ham foydalidir. Tasavvur qilib o‘ynaladigan o‘yinlar ham yaxshi: masalan, bola cho‘lga kelib qoladi va boshqa bolalarga bu yer qo‘rqinchli emasligi va cho‘lda ham suv va yegulik topish mumkinligini isbotlashi kerak. Tortinchoq bola yetakchi rolini bajarishi va boshqalarni o‘ziga jalb qilishi kerak. Bundan tashqari, bolalarning kattalar bilan o‘rnini almashtirib o‘ynaladigan o‘yinlar ham tortinchoqlikni yengishga yordam beradi.

Tortinchoq bolalar ko‘proq jamoa orasida iloji boricha ko‘rinmaslikga harakat qilishadi. Do‘stlari sinfdoshlari bilan bo‘lgan muloqotda o‘zini bitta qolipga solib turishi natijasida bunday bolalar sekin asta o‘zini odamlardan olib qochadilar. Agar bu holatlar kattalar tomonidan befarq qoldirilsa bola shunday holatda ulg‘ayib borsa tortinchoqlik zo‘rayib buning oqibatida og‘ir nevroz holatiga olib keladi.

Maktab yoshidagi o‘quvchilar uchun o‘qituvchi ideal deb hisoblangani uchun ustozining ta’sir kuchi baland bo‘ladi.

Mayami Universiteti olimlari tadqiqotlari natijalarga ko‘ra tortinchoq bolalar ko‘pincha past o‘zlashtiruvchilar qatoriga kiradilar. Tadqiqotda kichik maktab yoshidagi 45 ta bola ishtirok etgan. O‘qituvchilar bolalarning emotsional, hulqiy xususiyatlarini, shuningdek o‘zlashtirish natijalarini aniqlaganlar. Tadqiqot natijalarining ko‘rsatishicha tortinchoq o‘z qobig‘iga o‘ralgan bolalar tengdoshlari davrasiga qiyin moslashishlari bilan bir qatorda o‘qishda ham bir qancha qiyinchiliklarni his qilganlar. Kichik maktab yoshidagi bolalar tortinchoqligi yuqori darajadagi havotirlik, o‘ziga ishonmaslik, har bir mayda narsalarga ham e’tibor berish kabi xususiyatlar bilan birga kompleks holda namoyon bo‘ladi. Lekin shu bilan bir qatorda ular ko‘pincha ma’lum bir iqtidor sohibi bo‘ladilar kompyuter texnikasini oson o‘zlashtirib, kitob o‘qish va rasm chizishni yoqtiradilar. Lekin ularning iqtidorlari xatto talantlari ham o‘zlariga nisbatan bo‘lgan ishonchsizlik o‘zgalar bilan muloqotda ichki zo‘riqish kompleksi bilan to‘silgan bo‘ladi. Buning oqibatida ko‘pincha iqtidori kamroq lekin uddaburon tengdoshlariga ko‘p jabhalarda yutqizib qo‘yishlari mumkin bo‘ladi. Pedagoglar bolada o‘ziga nisbatan ishonch shakllantirib borishlari muhimdir. O‘ziga nisbatan ishonch bolani maqtashdan boshlanadi. Bolaning o‘zini emas balki uning hatti-xarakatlari, faoliyat va bajargan ishlarini maqtash mumkin. O‘ziga nisbatan ishonch muvaffaqiyat asosida yuzga keladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tortinchoq bolalar juda ehtiyotkor bo‘lib har qanday yangliklardan juda qo‘rqadilar, tortinchoq bo‘lmagan tengdoshlariga nisbatan tartib-intizom va turli qoidalarga ko‘proq bo‘ysinib ularni buzishidan qo‘rqadilar. Tortinchoq bolalarda kattalar tomonidan qo‘llab quvvatlanmaydigan hatti-xarakatlarni qilishga nisbatan ichki to‘siq uning faolligi tashabbus va ijodiy layoqatlarni tormozlaydi. Ko‘r-ko‘rona intizom va turli cheklashlar bolaning psixikasiga hamisha ham ijobiy ta’sir ko‘rsatmasligini mumkin. Tortinchoq bolalarga ko‘proq e’tibor qaratsa qobiliyatli bolalarni o‘z mahoratini namoyon qilishiga imkoniyat yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Z.T.Nishonova, N.G'.Kamilova, N.I.Xalilova, D.U.Abdullayeva Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiyasi.
2. Rixsiyeva, M., & Samatova, N. (2020). ПСИХОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА И ЕЕ РОЛЬ В ЭТНИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ. *www.публикация на конференции. com*,
3. Давлаталиевна, С. Н. (2022). Oiladagi salbiy muloqotning farzand psixologiyasiga ta'siri. *Международный журнал современных научных и технических исследований*, 475-478.
4. Давлаталиевна, С. Н. (2022). ПСИХОЛОГИЯ И ЕЕ ПРИНЦИПЫ. *Научный импульс*, 1(5), 823-826.
7. Давлаталиевна, С. Н. (2022). UMUMIY PSIXOLOGOYA VA TURLI XIL PSIXOLOGIK AMALIYOTLAR. *Научный импульс*, 1(5), 820-822.
8. Amirova, N. (2022). THE ATTITUDE TO MOTIVE AND MOTIVATION IN WORLD PSYCHOLOGY. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(11), 149-152.
9. qizi Amirova, N. U. (2023). PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MOTIVATSIYANING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 212-215.
10. Раксматджонкизи, Н. (2023). PSIXOLOGIK YETUKLIKNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI. *Научный импульс*, 1(6), 436-438.
11. Boysoatovna, R. R. (2023). TALIM DARAJASI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBALARDAN FOYDALANISH. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 490-496.
12. Zakirovich, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research* (2022): 543-545.
13. Burxanovna S. M. OQUVCHILAR MUSTAQIL TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY TARBIYA BERISH MEKANIZMLARI // *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 72-75.
14. Otamuratov R.U., Ochilova M. EMOTSIONAL INTELEKT TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIGI // *CARJIS*. 2022. №Special Issue 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/emotsional-intelekt-tushunchasining-psixologik-o-ziga-xosligi> (дата обращения: 30.01.2023).
15. Yo'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG 'LIQLIGI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
16. Asliddin o'g, Y. L. S. (2022). PSIXOLOGIK ZO 'RAVONLIK VA KIBERBULLING. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 62-66.

SHAXSLARARO MULOQOTDA UCHRAYDIGAN QIYINCHILIKLAR

Samatova Nigora, O'katmova Munisa
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
nsamatova82@gmail.com

Annotatsiya: Muloqot inson hayoti va faoliyatining muhim shartidir. Aynan muloqot yordamida insonlar tabiatini o'zlashtirish va o'z individual ehtiyojlarini qondirish uchun birgalikda harakat qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Insonlar o'rtasida muloqotdagi qiyinchiliklarning oldini olish uchun inson avvalo atrofdagi insonlarning emas o'zini o'zgartirishga harakat qilishi lozim.

Kalit so'zlar: Muloqot, shaxslararo munosabat, shaxsiy to'siq, o'zaro ta'sir to'siq'i, motivation, qobiliyatsizlik, hissiy to'siqlar, qo'pollik.

Barchamizga ma'lumki inson jamiyatda yashar ekan, uning jamiki faoliyati shu bilan birga muloqot, munosabati ham insonlar bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Yoshi, kasbi, lavozimi, obro - e'tibori, jamiyatda tutgan o'rnini, ish faoliyatining turlaridan qat'iy nazar har qanday faoliyatda insonlar doimiy bir-biri bilan muloqotda bo'ladi, axborot va fikr almashadi, shu bilan birgalikda har sohada bo'lgani kabi ma'lum bir to'siq va qiyinchiliklarga duch keladi. Muloqot tushunchasi keng va ayni damda juda murakkab tushuncha hisoblanadi. B.F.Pariginning fikriga ko'ra "Shaxslararo muloqot shu darajada ko'p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o'zida:

- Bir shaxsning boshqa bir shaxsga munosabati
- Insonlarning bir-biriga hamdardlik ko'rsatish imkoni
- Bir shaxsning boshqa shaxslarga bo'lgan ta'sir doirasining kengligi
- Shaxslararo bir-birini tushish jarayonini o'z ichiga oladi.

Insonlar turli xil. Ular o'rtasidagi muloqot tizimi ham turlichadir.

Shu bilan birgalikda muloqotni turli bosqichlarga ham ajratish mumkin

Misol uchun insonning o'z-o'zi bilan bo'lgan muloqoti, atrofdagilar bilan o'zaro muloqot jarayonini ham olishimiz mumkin. Inson atrofdagilarga nisbatan o'zi bilan muloqotning ko'pligi bu insonning jamiyat va undagi turli tayziq va mas'uliyatdan qochishlarini ko'rsatadi. Bunday insonlar asosan odamovi, kirishimsiz, tor doiradagi odamlar bo'lib ular ko'p vaqtini yolg'iz o'tkazishga harakat qilishadi. Bu esa o'z - o'zidan ijtimoiy jamiyat bilan muloqotdagi qiyinchiliklarni namoyon etadi. Ikkinchi xil insonlar esa ular yuqorida aytib o'tilgan insonlarning mutlaqo aksidirlar. Ularda muloqot qiyinchilik tug'dirmaydi, aksincha o'z qobiliyatlari yoki qiziqishlarini namoyon etish uchun yaxshi muhit va sharoit yaratishga harakat qiladi.

Undan tashqari olimlar ushbu muloqot tizimini turli guruhlariga ham ajratadilar:

-Muloqotning interaktiv tomoni (muloqotda kirishuvchanlikning xulq-atvoriga tasiri)

-Muloqotning perceptiv tomoni (Muloqotdagi insonlarning bir-birini idrok etishi, tushunishi)

-Muloqotning kommunikativ tomoni (Muloqot davomida axborot almashinuv jarayoni)

Yuqorida aytilganidek muloqot jarayonida shaxslar o'rtasida turli ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin.

Ular nizo, konflikt, ziddiyat va boshqalar bo'lishi mumkin.

Konflikt muammolarning o'zini ham bir necha bosqich omillarga bo'lish mumkin:

- Informatsion-axborot omili
- Jamiyat miqyosidagi ayrim tizimlarning faoliyatiga bog'liq omillar
- Qadriyatlarga aloqador omillar
- Xulq-atvor bilan bog'liq omillar
- Munosabatlar omili

Shu bilan birgalikda shaxslararo munosabatlarda nizolarni biz keng va tor doirada ham ifodalashimiz mumkin. Ya'ni konstruktiv va destruktiv nizolar.

Destruktiv nizolar bu keng jarayon bo'lib, u asosan jamiyat uchun umumiy bo'lgan va ko'pchilik uchun tegishli ziddiyatlar hisoblanadi.

Konstruktiv nizolar esa insonning o'zi va asosan ikki inson o'rtasidagi yani tor doiradagi ma'lum shaxslargagina tegishli muloqot nizolar hisoblanadi.

G.Andreeva ham ushbu mavzu yuzasidan ayrim ziddiyatlarning konstruktiv oqibatlari to'grisida o'z fikrlarini bildirib o'tadi. Uning takidlashicha ba'zi vaqtlarda shaxslar o'rtasidagi nizolar ma'lum bir vaziyatni yanada murakkablashuvi va kelishmovchiliklarning yanada kuchliroq avj olishiga olib keladi. Demak Andreeva fikrlaridan xulosa qilib aytadigan bo'lsak shaxslararo muloqotdagi qiyinchiliklar, turli nizolar insonning nizolarga bo'lgan qarashlari jihatidan ijobiy yokida salbiy ham ta'sir o'tkazishi mumkin.

Olimlar tomonidan olib borilgan tatqiqot ishlari natijasida insonlar o'rtasidagi muloqotdagi qiyinchiliklar turli vaziyat va ayni muloqotdagi to'siqlar sabab vujudga kelishi aniqlangan. Ushbu to'siqlarga quyidagilarni kiritish mumkin: Mantiqiy, semantik, modallik, fonetik, shaxsiy to'siq, o'zaro ta'sir to'sig'i, motivation, qobiliyatsizlik, axloqiy, entitik, hissiy to'siqlar, qo'pollik va bilimsizlik, eshita olmaslik va boshqalar.

Hozirgi kunda dolzarb bo'lib borayotgan insonlar o'rtasida muloqotdagi qiyinchiliklarning oldini olish uchun inson avvalo atrofdagi insonlarning emas o'zini o'zgartirishga harakat qilishi lozim.

Buning uchun inson ma'lum bir muddat o'z ustida ishlashi o'ziga e'tibor qaratishi lozim. Inson o'z fikrlari, hissiyotlariga e'tibor qaratishi, qay darajada boshqalarni eshita olishi mumkinligi, fikrlarini boshqalarga qay darajada yutqazib bera olayotganligi, o'ziga bo'lgan ishonchi, atrofdagilarni qay darajada hurmat qila olishi, sezgirligi va shu kabi holatlarni o'zidan to'g'ri shallantira olsagina atrofdagilar bilan ham munosabatini ham to'g'ri yo'lga qo'ya oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, shaxslararo munosabatni samarali tashkil etishda muloqotning o'rni katta. Chunki, muloqot jarayonida shaxslararo axborot almashinishi, bir-birini idrok qilinishi va xulq-atvoriga ta'sir qilinishi asosida insonlar bir-birlarini tushunishi, anglab etishi, qo'llab - quvvatlashi, bir maqsad sari harakatlanishi, bir-birlarini o'rganish kabi muhim bazifalarni amalga oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Shaxslararo muloqat jarayoni to'g'ri va foydali bo'lsa muloqat davomida turli xavotir va qiyinchilik yuzaga kelmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ғозиев Э. Муомала психологияси. Тошкент, 2001.
2. Rixsiyeva, M., & Samatova, N. (2020). ПСИХОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА И ЕЕ РОЛЬ В ЭТНИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ. *www.публикация на конференции. com*,
3. Давлаталиевна, С. Н. (2022). Oiladagi salbiy muloqotning farzand psixologiyasiga ta'siri. *Международный журнал современных научных и технических исследований*, 475-478.
4. Давлаталиевна, С. Н. (2022). ПСИХОЛОГИЯ И ЕЕ ПРИНЦИПЫ. *Научный импульс*, 1(5), 823-826.
5. Давлаталиевна, С. Н. (2022). UMUMIY PSIXOLOGOYA VA TURLI XIL PSIXOLOGIK AMALIYOTLAR. *Научный импульс*, 1(5), 820-822.
6. Amirova, N. (2022). THE ATTITUDE TO MOTIVE AND MOTIVATION IN WORLD PSYCHOLOGY. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(11), 149-152.
7. qizi Amirova, N. U. (2023). PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MOTIVATSIYANING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 212-215.
8. Раксмаджонкизи, Н. (2023). PSIXOLOGIK YETUKLIKNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI. *Научный импульс*, 1(6), 436-438.
9. Boysoatovna, R. R. (2023). TALIM DARAJASI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBALARDAN FOYDALANISH. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 490-496.
10. Zakirovich, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research* (2022): 543-545.
11. Burxanovna S. M. OQUVCHILAR MUSTAQIL TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY TARBIYA BERISH MEXANIZMLARI //Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2022. – T. 2. – №. 2. – С. 72-75.
12. Asliddin o'g, Y. L. S. (2022). PSIXOLOGIK ZO 'RAVONLIK VA KIBERBULLING. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 62-66.
13. Norboyevich, S. B., & Axmadjonovna, B. M. (2023). TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISHNING BOSHQARUV PRINSPLARI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(4), 18-23.
14. Safarov, B. N. (2022, November). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK KOUCHINGNI TASHKIL ETISHNING DOLZARBLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY* (Vol. 1, No. 8, pp. 30-35).
15. EGAMNAZAROV, M. SHAXSGA YO'NALTIRILGAN O'QITISH TEXNOLOGIYALARI ORQALI TALABALARNING KOMMUNIKATIV

O‘SMIR QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA OILANING RO‘LI

**Samatova Nigora, Qosimova Go‘zal,
Zarpillayeva Shoxista**

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
nsamatova82@gmail.com

Annotatsiya: Har bir oilada farzand tarbiyasi muhim. Ushbu maqolada ota onaning farzand tarbiyasi bilan shug‘illanishda uni oilaviy hayotga tayyorlash zarurligi yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: Oila, muloqot, farzand, tarbiya, o‘zaro munosabatlar, muomala madaniyati.

Oila va oilaviy munosabatlar ayniqsa ota – ona va farzandlarning o‘zaro aloqalari jamiyatda yuzaga kelgan davrlardan buyon eng muhim muammolardan biri bo‘lib kelgan. Jamiyat rivojlanib borgan sari bu muammoning ahamiyati yanada ortib boraveradi. Oila jamiyatning mustahkam poydevori, davlatning harakatlanishi kuchidir. Shunga ko‘ra oila mavqei va munosabatlar masalasi doimiy davlat e‘tiborida bo‘lib kelgan.

Barkamol inson haqida uning mehnati va turmushi, ma‘naviy taraqqiyoti haqida g‘amho‘rlik mamlakatimizning asosiy maqsadidir. Kishi xislatlari uning mehnatiga ma‘naviy, g‘oyaviy psixologik va madaniy boyliklarga munosabatining asoslari oilada shakllanadi. Jamiyat mustahkam, ma‘naviy va psixologik axloqiy jihatdan sog‘lom oila bo‘lishidan manfaatdordir.

Har qanday barkamol etuk kadr ham birinchi navbatda oilada shakllanadi. Inson omilining paydo bo‘lishi va shakllanishi uning barkamol bo‘lishi oiladan, ota – onadan, mahalladan, maktabdan boshlanadi. O‘smirlarning oilaviy xayotga tayyor bo‘lishida jamiyat zanjirlari chambarchas bog‘liq bo‘lmog‘i lozim. YOshlarga oilaviy tarbiyani birinchi navbatda ota – ona singdiradi. Ho‘sh oilaviy tarbiya nima? Oilaviy tarbiya deganda ota – onalarning o‘z hayotlari, turmush tarzlari asosida bola shaxsida dunyoqarash, siyosiy, ahloqiy, estetik, psixologik va boshqa ijtimoiy omillarni shakllantirish maqsadida muntazam, izchil, g‘oyaviy va ma‘naviy ta’sir ko‘rsatish jarayoni tushuniladi.

Bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri barkamol avlodni mustaqil hayotga tayyorlash va tarbiyalash muammosidir. Komil insonni tarbiyalashda zaruriy talablardan biri har bir ota – ona va tarbiyachi o‘smirlarnng yosh davrlarini urga xos xususiyatlarini yaxshi bilishi va o‘zaro munosabatlar jarayonida bu hususiyatlarni hisobga olish bulib, ularni oilaviy hayotga tayyorlash ishining samaradorligi ko‘p holatlarda shunga bog‘liqdir. Ayniqsa ota – onalar bu davrni o‘ziga xos tomonlarini yaxshi bilishi kerak.

Shaxs shakllanishidagi eng muhim davrlardan biri bu o'smirlik davridir. O'smirlik davri bolalikdan kattalikka o'tish davri sifatida har doim siyin davr hisoblanadi va shu sababli ham doimo psixolog va sotsiologlarning ditssat markazida bo'lib kelgan. Bu yoshdagi krizis kichik yoshdagi krizisdan ahamiyatli darajada farq qiladi. Bu davrdagi krizis eng uzoq davom etishi, eng shiddatliliigi va keskinligi bilan farqlanadi. Bu bosqich davomida bolaning o'ziga va atrofdagilarga bo'lgan munosabati tubdan o'zgaradi va qayta quriladi, hayotiy pozitsiyasi shakllanadi. Bolaning kattalar olamiga kirib borishi bir lahzada ro'y beradigan hodisa emas, balki uzoq davom etuvchi jarayondir.

Oilada qizlarga xunar o'rgatish, o'kitib bilim berish qathiy yo'lga qo'yilgan. Zeroki, o'qimishli, xunarmand qiz o'z kasbi, bilimi bilan dastlab ota - ona xonadonini obod, saranjom qilib yursa, jufti xalolinikiga borganda, oilani boshqarish bilan birga kelajak avlod ta'lim va tarbiyasi bilan jiddiy shugullanishiga to'g'ri kelgan. Oilaga tayyorligiga o'z ishonchini baholashdan qiyin ish bo'lmasa kerak degan savolga ba'zi qizlarimiz "Ovqat tayyorlashni, pishiriqlar pishirishni, kir yuvish, dazmol qilish, uylarni tozalash, mehmon kutish bilsam bo'ldi, uyog'i bir gap bo'lar", deb o'ylasalar adashadilar. Qiz bola avvalom bor oilaga ruhan tayyor bo'lsa yuqoridagi beka sifatidagi vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishi qiyin kechmaydi.

"Oila hayotining adabiyiligi, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllari qanday inson bo'lib etishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'i ekanini tan olishimiz darkor". Mamlakatimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov

Oilaning mustahkamligi –oila qurayotgan yoshlarning, ayniqsa qizlarning oilaviy hayotga qay darajada "yetilgan"liklariga bog'liq. Nikohga yetuklik deyilganda oila quruvchi yoshlarning jismoniy (fiziologik), psixiologik, jinsiy, ma'naviy-axloqiy, huquqiy kabi yetuklik jihatlarini farqlash mumkin. Yoshlar oila qurayotganlarida bu hususiyatlar hal qiluvchi bo'lib hisoblanadi.

Har bir xonadonda qiz bola farzand dunyoga kelsa, beshikdan to balog'at yoshiga yetishi uni to'g'ri tarbiyalash, har bir ota – onaning fikrini "qiz bola – boshqa xonadoning" fayzi", - degan xayol uning voyaga yetgunicha va uni turmushga bergunga qadar tark etmaydi. Buning uchun hozirgi kunda turmushga chiqayotgan yosh qizlarning zimmasiga katta ma'suliyat yuklanadi. Ushbu ma'suliyatlardan biri bu ma'naviy boylik, saramjon – sarishtalik, fahm – farosat va albatta gigiyenik ozodalikdir. Xalqimizda ushbu xususiyatlar "Har bir qiz bolada mujassam bo'lishi kerak", - degan fikr yuradi. Qiz bolani har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, unga hamisha g'amxo'rlik qilishning ahamiyati yuksak, oqibati xayrlidir. Oysha roziallohu anhodan rivoyat qilinadi: "Bir kuni mening huzurimga ikkita qizini yetaklab bir ayol tilanchilik qilib kirib keldi. Mening huzurimda bitta xurmodan boshqa narsa yo'q edi. Men xurmoni bersam, ayol uni ikkiga ajratdida, ikki qiziga berdi. Rasululloh sallollohu alayhi vasallam kirganlarida bu haqda xabar bersam, u zot: "Kim mana shu kabi qiz farzand bilan imtihon qilinsa, qizlarini chiroyli parvarish etsa, uning uchun jahannamdan parda bo'ladi" dedilar.

Qiz bola tarbiyasi shunchalar muhimki, inson farzandlari uchun sovg'a olib kelgan bo'sa uni tarqatishni avvalo qizlaridan boshlashi haqida ko'rsatmalar bor. Qiz bolaning ko'ngli nozik bo'lganligi sababli, ularga alohida mehr ko'rsatiladi, va ularga

har tomonlama ta'lim tarbiya berishga chaqiriladi. Bu haqida Muhammad sallollohu alayhi vasallam shunday deganlar: "Farzandlaringizga ta'lim bering, chunki ular sizniki bo'lmagan vaqt uchun tug'ilganlar". Demak har bir ota-ona bolaning o'z zamonasining ilm-fanini egallashiga befarq qaramasligi kerak. Oilada qiz bola tarbiyasi ayolga, onaga ishonib topshiriladi. Qizlar oila saboqlarini bobo-buvisidan, ota - onasidan, aka - opalaridan, qo'ni - qo'shnilaridan, jamiyki mahalladoshlaridan oladi. Tarbiyada eng mas'uliyatli vazifa onaga topshirilar ekan, onajonlarimiz bu jarayonlarga yanada ehtiborli bo'lib qizlarining sog'lom unib o'sishi, ilmu hunar egallab, odob-axloq, ibo hayoda ham boshqalarga o'rnak namunasini ko'rsatadigan qiz bo'lib kamolga yetishiga ahamiyat qaratadilar. Xususan, qiz bolaga ilm o'rgatishdan tashqari, kasbu hunar egallashiga ko'mak berish, pishirish, tikish-bichish, bola parvarishlash, qo'yingki, kundalik turmushda zarur bo'lgan bilimlar bilan doimiy tanishtirib borish lozim. Tarbiya jarayonidagi eng muhim vosita bu - mehr va shirin so'zlikdir. Bu ikki vosita nozik qalb sohibasi bo'lgan qiz bolaning ko'ngliga yo'l topish, uni avaylab parvarishlash uchundir.

Turmushga chiqayotgan qiz bola avvalom bor irodasini tarbiyalay olishi kerak bo'ladi. Xalqimiz tili bilan aytadigan bo'lsak, oilaviy hayotda suv kelsa simirib, tosh kelsa kemiriladi. Oila sirini tashqariga chiqarmaslik oila mustahkamligining saqlashga harakat qilishda irodani ahamiyati beqiyosdir desak xato bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Oila manfaatlarini ta'minlash borasida 1998 yilda amalga oshiriladigan tadbirlar. Davlat dasturi to'grisida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 yanvar 45– son qarori.
2. Respublika «Oila» ilmiy– amaliy Markazini tashkil etish to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil, 2– fevral, 57– son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksi. Toshkent.: «Adolat», 1998, 300 b
4. Rixsiyeva, M., & Samatova, N. (2020). ПСИХОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА И ЕЕ РОЛЬ В ЭТНИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ. *www. публикация на конференции. com.*
5. Давлаталиевна, С. Н. (2022). Oiladagi salbiy muloqotning farzand psixologiyasiga ta'siri. *Международный журнал современных научных и технических исследований*, 475-478.
6. Давлаталиевна, С. Н. (2022). ПСИХОЛОГИЯ И ЕЕ ПРИНЦИПЫ. *Научный импульс*, 1(5), 823-826.
7. Давлаталиевна, С. Н. (2022). UMUMIY PSIXOLOGOYA VA TURLI XIL PSIXOLOGIK AMALIYOTLAR. *Научный импульс*, 1(5), 820-822.
8. Amirova, N. (2022). THE ATTITUDE TO MOTIVE AND MOTIVATION IN WORLD PSYCHOLOGY. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 3(11), 149-152.
9. qizi Amirova, N. U. (2023). PEDAGOGIK FAOLIYATDA KASBIY MOTIVATSIYANING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 212-215.
10. Раксмаджонкизи, Н. (2023). PSIXOLOGIK YETUKLIKNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI. *Научный импульс*, 1(6), 436-438.

11. Boysoatovna, R. R. (2023). TALIM DARAJASI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBALARDAN FOYDALANISH. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 490-496.
12. Zakirovich, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research* (2022): 543-545.
13. Burxanovna S. M. OQUVCHILAR MUSTAQIL TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY TARBIYA BERISH MEKANIZMLARI //Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 72-75.
14. Asliddin o'g, Y. L. S. (2022). PSIXOLOGIK ZO'RAVONLIK VA KIBERBULLING. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 62-66.
15. Norboyevich, S. B., & Axmadjonovna, B. M. (2023). TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISHNING BOSHQARUV PRINSPLARI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(4), 18-23.
16. Safarov, B. N. (2022, November). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK KOUCHINGNI TASHKIL ETISHNING DOLZARBLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY* (Vol. 1, No. 8, pp. 30-35).
17. EGAMNAZAROV, M. SHAXSGA YO'NALTIRILGAN O'QITISH TEXNOLOGIYALARI ORQALI TALABALARNING KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI. *EDAGOGIK AHORAT*, 61.

OILADA SOG'LOM PSIXOLOGIK MUHIT VA UNI YARATISH OMILLARI

Tirkasheva Mavluda Akram qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda o'rganilayotgan oila va oilaviy munosabatlar, oiladagi ichki muhit, er-xotin munosabatlari, oilada farzand tarbiyasi masalalari batafsil yoritilgan. Ushbu masalalar yuzasidan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: oila, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy muhit, ziddiyat, kelishmovchiliklar, farzand tarbiyasi, tanbeh.

Ma'lumki, har bir davlatda, har bir jamiyatda oila muqaddas hisoblanadi. Uni har tomonlama rivojlantirish, mustahkamligini ta'minlash, oilaviy munosabatlarni ideal darajada tashkil etishga harakat qilinadi. Buning uchun esa jamiyat va undagi belgilangan me'yorlar, shaxslarning o'zaro bir-biriga faol ta'siri, huquqiy-me'yoriy hujjatlar kabi ta'sir vositalari orqali ta'minlashga harakat qilinadi. Oila, undagi

ijtimoiy, psixologik va axloqiy muhit, uning mo'tadilligini ta'minlash deganda qanday omillardan foydalanish mumkin?

Oila haqida gapirganda shuni aytib o'tish joizki, 2018 yil 24 iyul kuni Shavkat Mirziyoyevning Facebook ijtimoiy tarmog'idagi rasmiy sahifasida davlat rahbari tavalludining 61 yilligiga bag'ishlangan «Janob Prezident» nomli hujjatli film namoyish qilindi. O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev hujjatli filmda oilaning hayotidagi o'rni hamda nima uni baxtli qilishi to'g'risida so'zlab bergan edi.

«Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qayerda ishlashidan qat'i nazar, kim bo'lishidan qat'i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada halollik, munosabat, tarbiyaga alohida e'tibor bermasa, hech qachon natija bo'lmaydi. Shuning uchun men farzandlarimning tarbiyasiga juda katta e'tibor beraman. Har bir farzandimga ham, nevaramga ham alohida o'zimning munosabatim bor. Har bir nevaramning alohida xarakterini bilaman, orzusini, istagini bilaman», — degan edi.

Oilaga ta'rif berar ekanmiz, bizgacha ushbu munosabatlarni o'rgangan ustozlar fikr-mulohazalariga bevosita murojaat qilamiz. Unga ko'ra, V.Karimovanning "Oila psixologiyasi" darsligida oila ijtimoiy institut sifatida eng avvalo tug'ilish orqali aholining ma'lum miqdorda muttasil o'sib borishi, odamlar o'rtasida migratsiya, ya'ni u yerdan bu yerga ko'chib turish yoki o'lim oqibatida kamayib boradigan miqdorini to'ldirish vazifasini bajaradi. Chunki ijtimoiy hamda iqtisodiy rivojlanish uchun mehnat resurslari va ishchi kuchining yangilanib borishidan jamiyat ham, odamlar ham manfaatdordir deb aytilgan. F.Akramova va R. Abdullayevalar esa oila bu aniq tarixiy tizim sifatida er-xotin, ota-ona va bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatdir; nikoh yoki qarindoshchilik munosabatlari orqali umumiy xo'jalik va o'zaro ma'naviy javobgarlik asosida oiladagina bir-biriga bog'liqlik yuzaga keladi; faqat oiladagina farzandlar tug'ilishi va ularning tarbiyasi masalasi erkin va tabiiy hal qilinadi degan fikrlarni ilgari suradilar. O'z-o'zidan kelib chiqadiki oila doimiy ravishda jamiyat, undagi jarayonlar bilan chambarchas bog'liqdir. Oila jamiyat rivojlanishi uchun unga munosib shaxslarni yetkazib beruvchi manba hisoblanadi desak ham mubolag'a bo'lmaydi. Chunki jamiyatga kirib borayotgan har bir shaxs asosiy tarbiyani eng avvalo oiladan oladi.

Oiladagi sog'lom muhit haqida gap ketar ekan bu masalani ko'rib chiqishni er-xotin munosabatlari paydo bo'lishidan boshlash zarur deb o'ylaymiz. Oila yaralgan kundanoq ikki shaxs bir-biriga mustahkam rishtalar bilan ham qonunan, ham sha'riat jihatidan bog'lanadi. Oilaviy hayotning ilk kunlarida ikki yosh bir-birini yaqindan o'rganishni, bir-birining o'zi uchun yangi bo'lgan xislat-odatlarini kashf qilishni boshlaydi. Bu jarayon albatta ba'zan negativ holatlarsiz kechmaydi. Er-xotin munosabatlarini shakllantirishda o'zaro hurmat, bir-biriga nisbatan ishonch tuyg'ularini tarbiyalash harakat qilish zarur. Nikoh qurilganidan so'ng yoshlar o'rtasida atrofdagilar ta'siriga tushib qolish, shu asosda ular maslahatlariga ko'r-ko'rona amal qilish orqali yosh oilalarda turli xil nizolar, tushunmovchiliklar kuzatilmoqda. Bunday holatlarga duch kelmaslik uchun esa albatta shaxs o'z fikri, shaxsiy qarashlar tizimiga ega bo'lishi va katta yoshdagi insonlar maslahatiga quloq tutishi lozim.

Oila – tarbiya o'chog'i, avlodlar o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajarishini barchamiz birdek bilamiz. Hozirgi kunda oilada farzand tarbiyasiga odatdagidanda

ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, farzandlar ulg'ayishi jarayonida uning tashqi muhit bilan muntazam aloqada ekanligiga yanada jiddiyroq e'tibor qaratish lozim deb o'ylaymiz. Bunga misol tariqasida Respublika oila ilmiy-amaliy markazi katta ilmiy xodimi, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Akramova Feruza Akmalovnaning "Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirish jamiyat barqarorligining asosi sifatida" nomli maqolasidagi bir qancha fikrlarini keltirishimiz mumkin. Oiladagi shaxslararo munosabatlar shaxs shakllanishining muhim omili hisoblanadi. Oilaning eng muhim vazifalaridan biri shaxs rivojlanishi uchun munosib sharoitni yaratishdir. Psixologik amaliyotda eng ko'p to'qnash kelish mumkin bo'lgan masalalardan biri - ota-onalarning voyaga yetgan farzandlari bilan bo'ladigan munosabatlariga doir muammolardir. Odatda bunday muammo bilan ko'pincha ona murojaat qiladi, biroq ota-ona, ba'zan otaning u yordam so'raydigan holatlar ham uchraydi deb aytib o'tilgan.

Hozirgi axborot oqimi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda oilaviy munosabatlar ham ayni shu zamon talablariga mos ravishda o'zgarib bormoqda. Bolalarga tarbiya berish jarayonida ota-onalar ular bilan vaqti kelsa do'stdek uning fikrini tinglashi, vaqti kelganda esa o'z pozitsiyasini yo'qotmagan holda o'rinli deb topsalar tanbeh berishlari kerak. Ammo, tanbeh berishda ham me'yordan oshirib yubormaslik, ortiqcha kuch ishlatishga yo'l qo'ymaslik kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, oilada er-xotin bir-birining qiziqishlarini hurmat qilishi, munosabatlarini o'zaro ishonch ustiga barpo etishi, noo'rin tanqid qilmaslik, ish va shaxsiy hayot mutanosibligini bir ma'romda olib borishga harakat qilinsa, oilada er-xotin, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarda barqarorlik bo'ladi deb o'ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Shavkat Mirziyoyev — oila va baxt haqida" 2018 yil 25-iyul (<https://www.gazeta.uz/oz/2018/07/25/prezident/>)
2. Oila psixologiyasi: Darslik. Pedagogika oliygohlari talabalari uchun // Muallif: V.M.Karimova. – T.; 2007. – 316 b; (20-bet).
3. Oila psixologiyasi: psixologik tavsiyalar va testlar F.Akramova, R.Abdullayeva; Toshkent-2011; 17-bet.
4. "Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirish jamiyat barqarorligining asosi sifatida"; F. A. Akramova; Zamonaviy ta'lim/Современное образование; 2017 yil 12-son, 4-bet. (<https://cyberleninka.ru/article/n/oilada-so-lom-psihologik-mu-itnitarkibtoptirish-zhamiyat-bar-arorligining-asosi-sifatida/viewer>)
5. Oila psixologiyasining asoslari. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi (<https://minikar.ru/uz/eto-interesno/osnovy-semeinoy-psihologii-psihologiya-semeinyh-otnoshenii-semeinaya/>)
6. Oilaviy munosabatlar psixologiyasining nazariy va amaliy masalalari (Metodik qo'llanma); Arapbayeva D. K., Norkulova N.T.; «GOLD-PRINT NASHR» MCHJ; T – 2019.
7. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

CHIZIQLI FAZODA TURLI BAZISLARDA VEKTOR KOORDINATALARI ORASIDAGI BOG'LIQLIK

Sharipova Sadoqat Fazliddinovna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali, O'zbekiston
sadokatsharipova8@gmail.com

Annotatsiya. Chiziqli fazoda vektor koordinatalari berilgan bazisda yagona tarzda aniqlanadi. Lekin boshqa bazisda boshqa koordinataga ega bo'ladi. Uchbu ishda chiziqli fazodagi vector koordinatasi bir bazisdan boshqa bazisga o'tganda qanday o'zgarishi qaralgan.

Kalit so'zlar: chiziqli fazo, basis, koordinata, o'tish matrisasi.

Turli bazislarda vektor koordinatalari orasidagi bog'lanishni quyidagi teorema orqali ifodalash mumkin.

Teorema 1. $e_1, e_2, \dots, e_n$ va $e'_1, e'_2, \dots, e'_n - L$ chiziqli fazoning ikkita turli bazislari bo'lib, quyidagi tengliklar o'rinli bo'lsin:

$$e'_1 = t_{11}e_1 + t_{21}e_2 + \dots + t_{n1}e_n,$$

$$e'_2 = t_{12}e_1 + t_{22}e_2 + \dots + t_{n2}e_n,$$

$$\dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots$$

$$e'_n = t_{1n}e_1 + t_{2n}e_2 + \dots + t_{nn}e_n.$$

Agar a vektor $e_1, e_2, \dots, e_n$ bazisda $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ koordinatalarga, $e'_1, e'_2, \dots, e'_n$ bazisda esa $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ koordinatalarga ega bo'lsa, u holda

$$A = T \cdot B$$

tenglik o'rinli bo'ladi, bu yerda

$$A = \begin{pmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \\ \dots \\ \alpha_n \end{pmatrix}, B = \begin{pmatrix} \beta_1 \\ \beta_2 \\ \dots \\ \beta_n \end{pmatrix}, T = \begin{pmatrix} t_{11} & t_{12} & \dots & t_{1n} \\ t_{21} & t_{22} & \dots & t_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ t_{n1} & t_{n2} & \dots & t_{nn} \end{pmatrix}.$$

Bu tarzda tuzilgan T matrisaga $e_1, e_2, \dots, e_n$ bazisdan $e'_1, e'_2, \dots, e'_n$ bazisga **o'tish matrisasi** deyiladi.

Isbot.

Shartga ko'ra $a = \beta_1 e'_1 + \beta_2 e'_2 + \dots + \beta_n e'_n$. U holda $e'_1, e'_2, \dots, e'_n$ vektorlarni $e_1, e_2, \dots, e_n$ basis bo'yicha yoyib

$$a = \beta_1(t_{11}e_1 + t_{21}e_2 + \dots + t_{n1}e_n) + \beta_2(t_{12}e_1 + t_{22}e_2 + \dots + t_{n2}e_n) + \dots + \beta_n(t_{1n}e_1 + t_{2n}e_2 + \dots + t_{nn}e_n).$$

Qavslarni ochamiz va qo'shiluvchilarni guruhlaymiz:

$$a = (\beta_1 t_{11} + \beta_2 t_{12} + \dots + \beta_n t_{1n})e_1 + (\beta_1 t_{21} + \beta_2 t_{22} + \dots + \beta_n t_{2n})e_2 +$$

$$+ \dots + (\beta_1 t_{n1} + \beta_2 t_{n2} + \dots + \beta_n t_{nn}) e_n.$$

Lekin shartga ko'ra $a = \alpha_1 e_1 + \alpha_2 e_2 + \dots + \alpha_n e_n$, demak,

$$\alpha_1 = \beta_1 t_{11} + \beta_2 t_{12} + \dots + \beta_n t_{1n},$$

$$\alpha_2 = \beta_1 t_{21} + \beta_2 t_{22} + \dots + \beta_n t_{2n},$$

...

$$\alpha_n = \beta_1 t_{n1} + \beta_2 t_{n2} + \dots + \beta_n t_{nn},$$

yoki matrisa ko'rinishida $A = T \cdot B$ bo'ladi.

Teorema isbotlandi.

Misol sifatida quyidagi masalalarni qaraymiz:

Misol 1. $\mathbb{R}^2$ fazodagi x vektor standart bazisda 2, 3 koordinatalarga ega. Uning $c_1 = (4; 3)$, $c_2 = (5; 4)$ bazisdagi koordinatalarini toping.

Yechish:

$e_1 = (1, 0)$ va $e_2 = (0, 1)$ vektorlar $\mathbb{R}^2$ fazoning standart bazisini tashkil etadi.

e_1, e_2 bazisdan c_1, c_2 bazisga o'tish matrisasini topamiz:

$$\begin{cases} c_1 = 4e_1 + 3e_2 \\ c_2 = 5e_1 + 4e_2 \end{cases} \Rightarrow T = \begin{pmatrix} 4 & 5 \\ 3 & 4 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} 2 \\ 3 \end{pmatrix} = T \cdot \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \end{pmatrix} = T^{-1} \cdot \begin{pmatrix} 2 \\ 3 \end{pmatrix}.$$

Bundan $T^{-1} = \begin{pmatrix} 4 & -5 \\ -3 & 4 \end{pmatrix}$ ekanligini aniqlaymiz, u holda

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 4 & -5 \\ -3 & 4 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} 2 \\ 3 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -7 \\ 6 \end{pmatrix}.$$

x vektorning c_1, c_2 bazisdagi koordinatalari -7 va 6 bo'ladi, ya'ni $x = -7c_1 + 6c_2$.

Misol 2. $\mathbb{R}^2$ fazo $g(x) = x - 4$ vektorining $f_1(x) = x - 3, f_2(x) = 2x - 5$ bazisdagi koordinatalarini toping.

Yechish: Bu misolni ikki xil bilan ishlaymiz.

1-usul. $g(x) = \alpha_1 f_1(x) + \alpha_2 f_2(x)$. U holda

$$\begin{aligned} x - 4 &= \alpha_1(x - 3) + \alpha_2(2x - 5) = (\alpha_1 + 2\alpha_2)x + (-3\alpha_1 - 5\alpha_2) \Rightarrow \\ &\begin{cases} -3\alpha_1 - 5\alpha_2 = -4, \\ \alpha_1 + 2\alpha_2 = 1. \end{cases} \end{aligned}$$

Bu sistemani Kramer usulida ishlaymiz:

$$\begin{aligned} \Delta &= \begin{vmatrix} -3 & -5 \\ 1 & 2 \end{vmatrix} = -1, \Delta_1 = \begin{vmatrix} -4 & -5 \\ 1 & 2 \end{vmatrix} = -3, \Delta_2 = \begin{vmatrix} -3 & -4 \\ 1 & 1 \end{vmatrix} = 1 \Rightarrow \\ \alpha_1 &= \frac{\Delta_1}{\Delta} = \frac{-3}{-1} = 3, \alpha_2 = \frac{\Delta_2}{\Delta} = \frac{1}{-1} = -1. \end{aligned}$$

Shunday qilib, $g(x)$ vektorning $f_1(x), f_2(x)$ bazisdagi koordinatalari 3, -1 bo'ladi, ya'ni $g(x) = 3f_1(x) - f_2(x)$.

2-usul. $g(x) = \alpha_1 f_1(x) + \alpha_2 f_2(x)$ bo'lsin. B – sifatida $g(x)$ vektorning $\mathbb{R}^2[x]$ chiziqli fazo $f_1(x), f_2(x)$ bazisidagi koordinatalaridan iborat ustunni va A – sifatida $g(x)$ vektorning standart 1, x bazisidagi koordinatalaridan iborat ustunni belgilaymiz. U holda

$$B = \begin{pmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \end{pmatrix}, \quad B = \begin{pmatrix} -4 \\ 1 \end{pmatrix}.$$

Teorema 1 ga asosan

$$A = T \cdot B,$$

bu yerda $T - 1, x$ bazisdan $f_1(x), f_2(x)$ bazisga o'tish matrisasi. T matrisaning birinchi ustuni - $f_1(x)$ vektorning $1, x$ bazisdagi koordinatalari, ikkinchi ustuni - $f_2(x)$ vektorning $1, x$ bazisdagi koordinatalari.

$f_1(x) = -3 \cdot 1 + 1 \cdot x, f_2(x) = -5 \cdot 1 + 2 \cdot x$ bo'lganligi uchun

$$T = \begin{pmatrix} -3 & -5 \\ 1 & 2 \end{pmatrix}.$$

$A = T \cdot B$ tenglikdan

$$B = T^{-1} \cdot A.$$

T^{-1} ni topamiz. Buning uchun T matrisaning har bir elementi uchun algebraik to'ldiruvchilarni topamiz:

$$\begin{aligned} T_{11} &= (-1)^{1+1} \cdot 2 = 2, & T_{12} &= (-1)^{1+2} \cdot 1 = -1, \\ T_{21} &= (-1)^{2+1} \cdot (-5) = 5, & T_{22} &= (-1)^{2+2} \cdot (-3) = -3. \end{aligned}$$

U holda

$$\begin{aligned} S &= \begin{pmatrix} 2 & -1 \\ 5 & -3 \end{pmatrix} \Rightarrow S^T = \begin{pmatrix} 2 & 5 \\ -1 & -3 \end{pmatrix} \Rightarrow \\ T^{-1} &= \frac{1}{|T|} \cdot S^T = \frac{1}{-1} \cdot \begin{pmatrix} -2 & -5 \\ 1 & 3 \end{pmatrix}. \end{aligned}$$

Demak,

$$B = T^{-1} \cdot A = \begin{pmatrix} -2 & -5 \\ 1 & 3 \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} -4 \\ 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 3 \\ -1 \end{pmatrix}.$$

Shunday qilib, $g(x)$ vektorning $f_1(x), f_2(x)$ bazisdagi koordinatalari 3, -1, ya'ni $g(x) = 3f_1(x) - f_2(x)$.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rabimkul A. NOKORREKT SHARTLARDA SHTURM-LIUUVILL OPERATORI PARAMETRLARINI TIKLASH MASALALARI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 24-28.

2. Абдуназаров Р. Штурм–лиувилл оператори учун тескари масалани сонли усулда ечиш муаммолари //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 369-372.

3. Mamanov S. Matematika fanini kasbga yo'naltirib o'qitish negizida bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatiga tayyorlashning hozirgi ahvoli va uni rivojlantirish yo'llari //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 3.

4. Уринбоев Ф. Ш., Маманов С., Горабеков О. НЕКОТОРЫЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ И КОММУНИКАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЙ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – №. 5-4. – С. 125-127.

5. Mamanov S. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCES IN VOCATIONAL SCHOOLS THROUGH CAREER DIRECTED TRAINING //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – №. Special Issue. – С. 120-127.

6. Туракулов О., Маманов С. Fanlarni kasbga yo'naltirib o'qitishda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari //Современные

инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 110-113.

7. Dilmurod X., Jo'raboyevich R. N. AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING MULTIMEDIA VOSITALARIDAN MATEMATIKA FANINI O'QITISH JARAYONIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 708-711.

8. Xoljigitov D. GEOMETRIYANING ALGEBRAIK TENGLAMALARNI YECHISHGA BAZI TATBIQLARI //Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 3.

9. Xoljigitov D., Isroilov I. GRAFLAR NAZARIYASI YORDAMIDA MANTIQUIY MASALALARNI YECHISH //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 2.

10. Xoljigitov D., Prnazarov S. H. Tenglamalar sistemasiga doir misollarni grafik usulda yechish //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.

11. Alimardanovich N. T., Xolmirza o'g'li X. Y. GIPERBOLIK TIPDAGI TENGLAMA UCHUN TO'RLAR USULI. – 2022.

12. Xolmirza o'g'li X. Y., Alimardanovich N. T. IKKINCHI TARTIBLI CHIZIQLI ODDIY DIFFERENSIAL TENGLAMALARNI YECHISHNING PROGONKA USULI VA UNING TADBIQLI. – 2022.

13. Alimardanovich N. T. CHIZIQSIZ TENGLAMALARNI TAQRIBIY YECHISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 323-327.

14. Nuraliyev, T., & Xandamov, Y. (2022). Oddiy differensial tenglamalarni sonli yechish. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 347-349.

15. Alimardanovich N. T., Abduqodirovich N. N. PLASTINKA UCHUN IKKI O'LCHOVLI ISSIQLIK O'TKAZUVCHANLIK TENGLAMASINI SONLI YECHISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 15. – №. 3. – С. 141-143.

16. Xandamov Y., Nuraliyev T. Teng qadamlar uchun nyutonning 1-interpolyatsion formulasi uchun algoritm va dasturiy ta'minot yaratish //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 364-367.

17. Nuraliyev T., Xandamov Y. Oddiy differensial tenglamalarni sonli yechish //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 347-349.

18. Sharipova S., Sharipov X. Орбиты семейства векторных полей и гиперболический параболоид //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.

19. Шарипов Хуршид Фазлиддинович, & Шарипова Садокат Фазлиддиновна. (2022). РЕАЛИЗАЦИЯ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ПРИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕ ТЕОРЕМЫ ЭЙЛЕРА В ПЛАНИМЕТРИИ И ЕЕ АНАЛОГ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 373–377. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/207>

20. Fazliddinovich S. X., Fazliddinova S. S. MATEMATIKA DARSLARIDA VIZUALIZATSIYALASHTIRISH USULLARIDAN FOYDALANISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 289-292.

21. Halimov O. et al. TEXNIK MUHANDISLAR VA BO ‘LAJAK MUHANDIS TALABALARNING MATEMATIK KOMPETENTLIK DARAJASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 5. – C. 725-732.

22. Sobirovich P. B. Darajali Geometriyani Algebraik Tenglamalarda Qo ‘Llab Asimptotik Yechimlarini Topish //E Conference Zone. – 2022. – C. 166-168.

23. Abduvahob o'g'li P. A. NAZARIY MEXANIKA FANINI O'QITISHDA TEXNIK–INFORMATSION KOMPETENSIYALARIGA QO'YILADIGAN MALAKA TALABLARI VA MAZMUNI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 662-664.

24. КУЙЧИЕВ О. Р. и др. Формы, методы и содержание трудового воспитания //Общество. – 2020. – №. 1. – С. 73-76.

25. Пармонов А. Talabalarga zamonaviy ta ‘limni raqamli texnologiyalar yordamida berishning pedagogik zarurati //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 202-204.

BOLALARDA AHLOQIY FAZILATLARNI PSIXOLOGIK SHAKLLANTIRISH USULLARI

Adilova Madina Shamsidinovna

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

madina.adilova87@gmail.com

Annotatsiya: bolalarda ahloqiy xatti –harakatlarni shakllanishining psixologik xususiyatlari muammosini ilmiy nazariy metodik, ijtimoiy-siyosiy manbalar asosida o‘rganish, amaliyotdagi mavjud holatni tahlil qilish. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda ahloqiy xatti –harakat tushunchasining bolalardagi psixologik va ijtimoiy ahloqiy xususiyatlariga o‘zaro aloqadorlikni aniqlash va asoslash haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ahloqiy ong, ahloqiy tasavvur va bilimlar, madaniy xulq-atvor va ijobiy munosabatlarni shakllantirish, ahloqiy xis-tuyg‘ular va munosabatlarni rag‘batlantirish, xulq-atvor normalari va qoidalari.

Bugungi kundagi oldimizga qo‘yiladigon asosiy vazifa shundan iboratki ertangi kunimizni egalari bo‘lgan yosh avlodni har tamonlama yetuk jahon talablariga javob bera oladigon barkamol avlod qilib tarbiyalashimiz, ta‘lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko‘tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardanbiri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta‘lim-tarbiya berish, ularda fan sohasida bo‘layotgan yangiliklarga nisbatan bilim, ko‘nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan

hisoblanadi. Ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ta'limni ilk bug'ini bo'lgan maktabgacha ta'limning rivojlantirish bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan keng foydalanishini ta'minlash, hamda mashg'ulotlar jaroyonini yangiliklar bilan yangicha qarashlar bilan boyitgan holda bolalarni tassavvurlarini shakillantirishga, dunyo qarashini boyitishga, til urganishga bo'lgan qiziqishni oshirishga qaratish kerak, hamda yangicha texnologiyalarda foydalangan holda bollalar bilan birgalikda jarayonlarni tashkil qilish kerak maktabgacha ta'lim xizmatlarining yanada rivojlantirish kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash[1].

Hozirgi shiddan bilan rivojlanib borayotgan jamiyatdagi bazi salbiy tashqi ta'sirlar yosh avlodning aynan ahloqiy xususiyatlariga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatib bormoqda. Natijada bolaning ahloqiy sifatlarida o'zgarish yuzaga kelib, bu holat nafaqat ota-onalarning balki jamiyatning ham muammosiga aylanib ulgurdi. Demak ahloq haqida gap ketganda biz aynan bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (shaxsiy fazilatlar) tarkib topa boshlaydi.

Bolada ahloqiy tarbiya jarayonida ahloqiy xususiyatlar kamolga etadi. Ahloqiy xususiyatlarning rivojlanishi jarayonida eng avvalo ular o'zlarining boshqalar bilan bo'ladigan munosabatlarini ongli tushuna boshlaydilar, o'z o'ziga baho berishi shakllana boshlaydi, o'z hohishlarini ikkinchi shaxs tamonida ayta boshlaydi masalan yonidagin o'rtog'ining suv ichkisi kelayotganini, qaysidir o'yinchoqni o'ynagisi kelayotganini yoki qaysidir o'yinni o'ynagisi kelayotganligini aytib o'z hohishini bildirib tengdoshlari va kattalar bilan bo'ladigan munosabatlarida ahloq saboqlari rivojlana boradi. Psixologik tadqiqotlar natijalarining ko'rsatishicha, maktabgacha tarbiya yoshidagi davr bolaning ma'naviy-ahloqiy shakllanishida eng muxim davr hisoblanadi. Aynan shu davrdan boshlab ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim-tarbiya ta'sirida shaxsning ahloqiy sifatleri shakllana boshlaydi. Bundan tashqari bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o'sishida albatta o'z aksini qoldiradi. Shuninguchun maktabgacha yoshidagi davr ta'sir o'tkazish kuchi jihatidan g'oyat mas'uliyatlidir. Bola bog'cha yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Chunki, xuddi ana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati anchagina kengayib boradi. Maktabgacha yoshidagi bola mustaqil faoliyatda bo'la olishi uchun zarur bo'lgan ikkita qudratli kuchga ega. Birinchidan ma'lum darajada o'ziga bo'ysundirilgan harakat apparatiga, ikkinchidan esa, atrofidagi katta odamlar va o'z tengdoshlari bilan bir qadar erkin munosabatda bo'la oladigan nutqqa ega. Mana shuning uchun bu yoshdagi bolalarning xulq-atvorlari, ahloqiy sifatleri, xatti-harakatlari, qiziqish va ehtiyojlari ilk

yoshdagi bolalarnikidan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, ilk yoshdagi bolalar bilan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga ham turlicha munosabatda bo'lishni taqozo qiladi. Maktabgacha yoshdagi davrda muhit bilan bo'lgan munosabatlarida anchagina o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, bola kattalarning doimiy yordamlaridanancha ozod bo'lib, ulardan bir qadar uzoqlashadi, ikkinchi tomondan, kattalar bilan bo'lgan munosabatlari murakkab, ko'p tomonlama xarakter kasb eta boshlaydi. Maktabgacha yoshidagi bolalarning rivojlanishida ularda paydo bo'ladigan xilma-xil ehtiyoj va qiziqishlar juda katta ahamiyatga ega. Chunki, ehtiyoj va qiziqishlar bolalarni u yoki bu harakatga undovchi, ularni ishga soluvchi stimul (omil) hisoblanadi. Bog'cha yoshidagi bolalarda ijtimoiy intellektual va ahloqiy ehtiyojlar yaqqol ko'rina boshlaydi. Agar bog'chagacha tarbiya yoshidagi bola uzoq vaqt davomida yolg'iz o'zi biron o'yinchoq bilan mashg'ul bo'lib o'tira olsa, bog'cha yoshidagi (xususan o'rta va katta guruh bolalari) bola bunday yolg'iz o'ynashga toqat qila olmaydi. Ularda o'zlariga yaqin bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iladi. Ular tor oila doirasidagi munosabatlar bilan o'z ehtiyojlarini qondira olmay, kengroq doiradagi munosabatlarga intila boshlaydilar. Natijada bu yoshdagi bolalarning ijtimoiy munosabat va faoliyat doiralari tobora kengayib boradi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning aynan shu davrida bog'cha muhiti juda katta rol o'ynaydi. Bog'chadagi tartib, intizom va turli-tuman ta'limiy mashg'ulotlar bolalarda yuksak ijtimoiy, motivatsion, intellektual, ahloqiy va gigiyenik ehtiyojlarning garmonik ravishda yuzaga kelishi uchun sharoit tug'diradi. Psixologiya nuqtayi nazaridan qaraganda, odatlar o'z mohiyati jihatidan ehtiyojga yaqin narsalardir. Boshqacha qilib aytganda, turlicha odatlar kundalik holatda takrorlana borishi natijasida vujudimizga juda singib ketib, ehtiyojga aylanib qoladi. Shuning uchun bolalarda ijobiy va foydali ehtiyojlarni shakillantirish deganda, ularda ijobiy foydali odatlarni hosil qilinishini tushunamiz. Maktabgacha yoshidagi davrda hosil qilingan mustahkam ijobiy odatlar va ahloqiy sifatlar kishining butun umri davomida saqlanib qoladi. Ahloq sinfiy xususiyatga ega, chunki ahloq xis-tuyg'u, tushuncha va printsiplar ma'lum ijtimoiy formatsiyaga xos bo'lib, ijtimoiy tuzum o'zgarishi bilan u xam o'zgaradi. Aynan o'zbek xalqi mentalitetidagi ahloqiy xususiyatlar, eng yaxshi umuminsoniy xulq normalarini o'z ichiga olgan bo'lishi kerak [4]. Shaxsning barkamol inson bo'lishi uning ma'naviy dunyosi qanday bo'lishi bilan belgilanadi. Yaxshi ahloqiy sifat kishining eng oliy sifatidir. Shaxs ma'naviyatli rostgo'y va adolatli bo'lish, jaxolat va qabixlik yo'lini to'sish, insoniylik, mexr-shafqat, ma'rifat, do'stlik, mardlik, birodarlik, mexmondo'stlik, poklik, xushxulqlik, insof, vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarning barchasini bola o'z oilasidan o'zlashtirib o'rganib boradi.

Shuningdek oiladagi urf-odatlar, turmush tarzi, ta'lim-tarbiya, madaniyat va an'analar hamda mehnat oilada ko'proq kattalar ya'ni ota-onalar tomonidan amalga oshiriladigan ahloqiy xatti-harakatlar shaklida bolaning ahloqiy xususiyatlari namoyon bo'lib borishiga zamin yaratadi. Bolalarda ahloqiy fazilatlarni psixologik shakillantirish bunda avvalom bor bolaning atrofidagi muhit psixologik tarbiyalangan bo'lish kerak, muhitdagi har bir o'zgarishga har bir yangilikni bolaga salbiy tarafdin qarab, undagi dunyoni anglashiga qarashlarining tub negiziga bolta urib qo'yishimiz mumkinligini anglagan holta tushuncha berishimiz va tarbiyalashimiz kerak.

Psixologik tarbiyani bolada shakillantirishimizda eng avvalom bor bolaga bilim berishga emas, uni tasavvurining boyitishga qaratishimiz lozim tasavvur chegarasi cheksiz bo'lganidek, tasavvuri boy bolada harakat, o'qib izlanishga bo'lgan qiziqish yuqori bo'ladi bunday bollalarda yangilikga bo'lgan qiziqish ham yuqori bo'ladi, shu sababli yangiliklar yaratish qobiliyati ham yuqori bo'ladi bunday bollalar ko'proq savol javob, o'z yoshiga mos munozaralar, unung uchun yangi bo'lgan biron bir buyumni buzib qurishga bo'lgan qiziqish yuqori darajada bo'ladi va shu davirdan bolalarda qurib yasashga bo'lgan qiziqish, qobiliyatlar ortib boradi. Bunday holatda bazi hollarda kattalar tamonidan natog'ri yondashuv oqibatida bolaning meniga, tasavvuriga, idrokiga shikast yetadi va qobiliyati, iqtidori shakillanishida to'siqlar hosil bo'la boshlaydi. Bolaga bering dunyoni uni boricha qabul qilsin va urgansin bejizga aytilmagan bu so'zlar. Yaponiyada yeti yoshgacha bolalariga kattalar tarafidan yani ota onalar tamonidan yo'q so'zi ishlatilinmas ekan yani bolalarni tasavvurlarini tabiyatga bo'lgan muhabbatlarini oshirish orqali shakillantirgan holda rivojlantirib iqtidor va qobiliyatlarini yaxshi shakillanishiga ahamiyat qaratadi shu sababli bugungi kunda katta katta yangiliklar, ixtirolar, kashfiyotlarni ko'pgina qismi shunday bolalar tarafidan amalga oshiriladi. Bugungi kunda ko'pgina ishlar qilinyapti va ta'limiy tarafdin rivojlangan davlatlarni tajribalarini urganilmoqda, joriy qilinmoqda bunga misol qilib Finlandiya ta'lim tizmini bizga bugungi kunda joriy etilinishini ham aytsak, bu borada ko'pgina ishlar qilindi va qilinmoqda lekin samara qanday biz o'ylagan kutgan natijani berayaptimi bu borada ko'pkina savollar oldimizda payda bo'la boshlaydi bunga javbni biz har qanday boshlangan ishning natijasini olish uchun vaqt kerak degan javobni beramiz, bunda biz birinchi o'rinda vahti kelguncha nima qilishimiz kerak va nima qilayapmiz, nima qilsak yanada natija yaxshi va ko'p bo'ladi degan maqsadni oldimizga qo'yishimiz kerak. Harqanday holatda ham kelajak yoshlarniki, sog'lom har tamonlama yetuk, tinch musoffo osmonga ega bo'lishimiz uchun psixologik ongi to'g'ri tarbiyalangan to'liq shakillangan avlodni tarbiyalashimizni o'zimiz ham ongli holda chuqur anglashimiz, ertangi kunimiz bolalarimizni qo'lida ekan har bir bolani har bir daqiqasida ertangi kunimizni ko'rgan holda, yanada mazmunli xatolardan xoli holda ko'rishimiz, yashashimiz uchun nima uchun bolalarimizni bugundan ahloqi ongini rivojlantirishimiz uchun barcha zarur bo'lgan ishlarimizdanda zarurligini his qilib, harakatlarimizda ham yoshlarga farzandlarimizga har tamonlama namuna bo'ladigon ahloqqa ega bo'lishimiz zarur. Yani o'zingiz hech qachon badiy kitoblar o'qimasdan, farzandingizdan kitob o'qishini talab qilishingiz, yoki bo'sh vahtingizni biron bir maqsadsiz o'tkazib, farzandingizni bo'sh vahtini mashg'ulotlar bilan biron kerakli maqsadga sarflashini so'rashingiz buni o'zi hatodir bunda kutilgan natija bermaydi, biz berayotgan vazifani avvalom bor birga birgalikda bajarishimiz ham mazmunli va samarali bo'lgan holda bolalarda qiziqishlari shakillanadi.

Xulosa: Psixologik tadqiqotlar natijalarining ko'rsatishicha, maktabgacha tarbiya yoshidagi davr bolaning ma'naviy- ahloqiy shakillanishida eng muxim davr hisoblanadi. Hozirgi shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyatdagi tashqi ta'sirlar yosh avlodning aynan ahloqiy xususiyatlariga o'zining salbiy ta'sirini namoyon qilib, vahtida to'g'ri yo'naltira olmasak. Natijada bolaning ahloqiy sifatlarida o'zgarish

yuzaga kelib, bu holat nafaqat ota- onalarning balki jamiyatning ham muammosiga aylanmasligi uchun. Bolalarda ahloqiy fazilatlarni psixologik shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi S.H.Jalilova, S.M.Aripova «Faylasuflar» nashriyoti Toshkent – 2013 yil.
2. E.G'oziyev. Ontogenez psixologiyasi: nazariy eksperimental tahlil/ E.G'oziyev; Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston milliy universiteti. – T.: Noshir, 2010. 360 b.
3. V.G.Negacheva, T.A.Markova. Bolalar bog'chasida ahloqiy tarbiya. O'qituvchi – 1990
4. Shamsidinovna, A. M. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA BERILADIGAN TA'LIM MAZMUNI. In E Conference Zone (pp. 22-25).
5. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
6. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
7. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.
9. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O 'ZINI-O 'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In E Conference Zone (pp. 11-16).
10. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In E Conference Zone (pp. 11-16).
11. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. International Journal of World Languages, 1(2).
12. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.
13. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.
14. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING

PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

15. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 1(7), 81-83.

16. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.

17. Равшанов, О. (2022). Конфликты между учителем и учениками и способы их решения. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 508-511.

18. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 464-467.

19. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации*. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.

20. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

21. Norbekova, B. (2022). O‘roqboyeva M. Maktabgacha ta ‘limda psixologik xizmatni tashkil etishning o‘ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.

22. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.

23. Холова, М., & Аракулов, Г. (2022). Zamonaviy bilimlarni egallashda pedagogik psixologiyaning ahamiyati. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(4), 219-221.

24. Gavhar, K. (2023). SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RELATIONS IN A YOUNG FAMILY. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 4(1), 217-221.

25. Arakulov, G. (2023). ТАЖОВУЗКОРЛИК-ЎСМИРЛАРДА ЗАМОНАВИЙ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 15-21.

STRESSNI BOSHQARISH VA UNING USULLARI

Yoʻldoshev Sardor Asliddin oʻgʻli,

Fayzullayeva Maftuna Oʻrin qizi

Oʻzbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,

Oʻzbekiston Milliy universitetining Jizzax fililali talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kundagi asosiy muammolardan biri boʻlgan insonlarning ruhiy muammolaridan boʻlgan stress haqida va uni oldini olish haqida yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Stress, axborot stressi, psixologik stress, surunkali stress, diqqat, immunitet, stresslarga moslashish, keraksiz stressdan saqlanish, salbiy omillar, qatʼiyat.

Stress - bu inson tanasining hayotidagi oʻzgarishlarga javobidir. Kundalik hayotdan tortib doimiy oʻzgarishni oʻz ichiga olganligi sababli, uydan ish joyiga kelish kabi turmush oʻzgarishi, turmush qurish, ajrashish yoki yaqin kishining oʻlimi kabi hayotdagi katta oʻzgarishlarga moslashish kabi stresslardan qochish mumkin emas. Har bir inson hayotida stressni boshdan kechiradi. Sogʻliqni saqlash muammolarining aksariyati stressdan kelib chiqqan.

Stress (inglizcha - bosim, yuk, zoʻriqish) - turli sabablarga koʻra paydo boʻladigan organizmning umumiy stress holati; bu tananing jismoniy yoki psixologik taʼsirlarga umumiy reaksiyasi. Tahdid, xavf, norozilik holatida paydo boʻladigan hissiy stress. Oʻz navbatida stress ham turlarga boʻlinadi bular:

Axborot stressi - axborotning haddan tashqari yuklanishi yoki axborot boʻshligi holatida yuzaga keladi.

Psixologik stress - bu bir qancha sabablarga koʻra shaxsning psixologik barqarorligi buzilishining oqibati.

Surunkali stress - odamga doimiy (yoki uzoq vaqt davomida mavjud) jiddiy yuk boʻlishini anglatadi.

Taʼsir tabiati boʻyicha neyropsixik, issiqlik, yorugʻlik va boshqa stresslar ajralib turadi. Boshqaruvda asosan psixologik stress hisobga olinadi. Stressning ijobiy (eustress) va salbiy (distress) shakllari mavjud.

Har qanday tashkilotda stressni keltirib chiqaradigan holatlar mavjud, masalan, ishning butun hajmini bajarish uchun vaqt etishmasligi. Vaziyat nazoratdan chiqqanda, asabiylashish, tashvish paydo boʻladi.

Stress - bu odamning atrof - muhit bilan oʻzaro taʼsiri natijasidir. U nafaqat hissiy va psixologik, balki jismoniy sohani ham qamrab oladi.

Stressning asosiy sababi - oʻzgaruvchanlik, yangilik, zamonaviy sharoitda ularning chastotasi keskin oshadi.

Stressni har bir shaxs turlicha qabul qilgani kabi, stress ham barchaga oʻziga xos tarzda taʼsir qiladi. Biror kishi bosh ogʻrigʻiga duch kelishi mumkin, boshqasi oshqozon bezovtalanishi odatiy reaksiya, uchinchi esa boshqa bir qator alomatlarga duch kelishi mumkin.

Stressni boshqarish usullariga toʻxtaladigan boʻlsak ;

Stressni boshqarish usuli

№1: Keraksiz stressdan saqlaning

Barcha stressli vaziyatlardan qochib bo'lmaydi. Albatta, shunday muammolar borki, ular qiyinchiliklarga qaramay, hal qilinishi kerak. Biroq, hayotda hali ham oldini olish mumkin bo'lgan juda katta stress bor. Buning uchun nima qilish kerak?

Inson o'z chegaralarini bilishi va ularga rioya qilishi lozim. Shaxsiy va professional hayotida ortiqcha ish va mas'uliyatni o'z zimmasiga olmasligi kerak, chunki bu stressdan chiqishning ishonchli usuli.

№2: Stresslarga moslashish.

Agar bir shaxs stressli vaziyatni o'zgartira olmasa, unga nisbatan o'z munosabatini o'zgartirishi kerak va unga moslashishi lozim bo'ladi. Stressga biroz boshqacha tomondan qarashni o'zi yetarli.

Stressli vaziyatdagi shaxs o'z standartlarini qayta belgilab olishi kerak. Perfeksionizm (hamma narsada eng yaxshi natijalarga erishish istagi) - stressdan qochishning asosiy manbai. Har bir shaxs o'zini muvaffaqiyatsizlikka tayyorlamasligi kerak.

Bundan taqshqari har qanday vaziyatda ham inson o'z oldida paydo bo'lgan stressing ijobiy tomoniga e'tibor qaratishi kerak. Qachonki inson stressga duch kelganda, o'z hayotida nimani qadrlayotganini, shu jumladan o'zining ijobiy fazilatlari haqida o'ylashga vaqt ajratishi kerak. Bu oddiy strategiya ko'pchilikka yordam berishi mumkin.

№ 3: O'zgartira olmaydigan narsani qabul qilish.

Ba'zi stress manbalari muqarrar. Inson og'ir kasallik yoki yaqinining o'limi, inqiroz va boshqalar natijasida yuzaga keladigan stressni oldini ololmaydi yoki o'zgartira olmaydi. Bunday holatlarda stress bilan kurashishning eng yaxshi usuli bu vaziyatlarni qanday bo'lsa shunday qabul qilishdir.

Kengroq ko'rish lozim. Aytilganidek: "O'ldirmaydigan narsa bizni kuchliroq qiladi". Katta qiyinchiliklarga duch kelganda, ularni shaxsiy o'sish imkoniyatlari sifatida ko'rishga harakat qilish kerak. Agar inson o'z so'zlarini, xatti - harakatlari va fikrlari bilan stressli vaziyatni yaratishga hissa qo'shgan bo'lsa, xatolari haqida o'ylashi va ularni tuzatishni o'rganib olishi kerak.

Kechirishni o'rganish kerak. Inson qabul qilishni o'rganishi kerak, chunki biz nomukammal dunyoda yashayapmiz va odamlar xato qilishadi. G'azab va g'azabdan voz kechish eng yirik yo'ldir. Har bir shaxs o'zining salbiy energiyadan ozod qilishi kechirishi va o'z yo'lida davom etishi kerak.

№ 4: Dam olishga va o'ynashga vaqt ajratish kerak.

Vaqt -vaqti bilan dam olish va o'yin -kulgiga vaqt ajratish insonni muqarrar stressli vaziyatlardan yaxshiroq himoya qilishini anglatadi.

Dam olish va yoshartirishning sog'lom usullari

Toza havoda sayr qilish

Bir chashka qahva yoki choyning iliqligidan rohatlanish

Tabiatda dam olish

Uy hayvoningiz bilan vaqt o'tkazish

Yaxshi do'st bilan hamsuhbat bo'lish

Bog'da ishlash

Jismoniy mashqlar qilish
 Massaj qilish
 Kundalikka yozuvlar kiritish
 Yaxshi kitob o'qish
 Dush qabul qilish
 Sevimli musiqangizni tinglash
 Yengil xushbo'y shamlar
 Komediya filmlarini tomosha qilish

Hayotning shovqin -suronida o'zingizni unutmang. O'zingizga g'amxo'rlik - bu hashamat emas, balki zarurat.

Xulosa. Har bir inson dam olish uchun vaqt ajratishni bilishi lozim. Dam olish va dam olishni kundalik jadvalda bo'lishi shart. Dam olish vaqtida hech kim yoki hech narsa xalaqit bermasligi kerak. Bu insonga barcha mas'uliyatlardan xalos bo'lishga va batareyani zaryadlashga yordam berish uchun mo'ljallangan.

Boshqa odamlar bilan uchrashish ham katta ahamiyat kasb etadi. Inson o'zi ishongan odamlar bilan vaqt o'tkazsa bu unga , optimiztikruh baxsh etadi beradi. Stressning salbiy ta'siriga qarshi kuchli tayanch vazifasini ham bajaradi. Gitara chalish, velosipedda yurish yoki boshqa biror narsa bo'ladimi -yo'qmi, dam olish uchun vaqt topish inson ruhiyati uchun juda foydali.

Hazil tuyg'usini saqlash. Ya'ni har bir insonda hazil, hazillashish hissi kuchli bo'lsa stressli vaziyatlardan chiqishi nisbatan yaxshiroq bo'ladi . Bunga o'z ustidan kulish qobiliyati ham kiradi. Kulgi tanaga stress bilan kurashishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshyev, S., & Otaqulova, S. (2023). SHAXSDA QOBILYATLAR RIVOJLANISHINING INDIVIDUAL PSIXALOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
2. Yo'ldoshyev, S., & Jo'lmurodov, O. (2023). PSIXOLOGIK SALOMATLIK QADRIYAT SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 3-7.
3. Yo'ldoshyev, S., & Fayzullayeva, M. (2023). STRESSNI KELIB CHIQISH SABABLARI VA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK YECHIMLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 8-14.
4. Asliddin o'g, Y. L. S. (2022). PSIXOLOGIK ZO 'RAVONLIK VA KIBERBULLING. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 62-66.
5. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. *International Journal of World Languages*, 1(2).
6. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). O 'QUVCHI XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK KORREKSIYASI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
7. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.

8. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.
9. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
10. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6).
11. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.
12. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALLASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 38-44.
13. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
14. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. *Open Access Repository*, 4(2), 500-505.
15. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации*. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.
16. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
17. Norbekova, B. (2022). O'roqboyeva M. Maktabgacha ta 'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.
18. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 464-467.
19. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.
20. Холова, М., & Аракулов, Г. (2022). Zamonaviy bilimlarni egallashda pedagogik psixologiyaning ahamiyati. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(4), 219-221.

OTA-ONA MUNOSABATLARINING FARZAND TARBIYASIGA TA'SIRI

**Yo'ldoshev Sardor Asliddin o'g'li,
Otaqulova Sarvinoz Sunnatillo qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya: Maqolada xar qanday ota-ona hamda endigina oila bo'lmish muqaddas dargohga qadam qo'yayotgan yoshlar farzand tarbiyasiga katta e'tibor berishi farzandini katta jamiyatga qo'shishda yoshligidan tarbiyani to'g'ri berishi haqida.

Kalit so'zlar: Oila, tarbiya, ota-ona, ta'lim, tashqi muhit, jamiyat, shaxs, farzand.

Oilalar jamiyatning ajralmas bo'lagi. Biror bir xalq, millat yoki jamiyat yo'qki, u o'zining rivojlanish tarixida va taraqqiyot istiqbolini belgilashda oila va uning atrofidagi muammolarni, qadriyatlarni inobatga olmagan bo'lsa. Xar qanday istiqbol oilaning manfaatlaridan ayro tasavvur qilinmaydi. Zero, xar bir inson uchun oila- bu umrning boshlanishi, barcha narsalarning muqaddimasidir. Qolaversa, xar bir inson o'z baxti va saodatini eng avvalo oilasi bilan bog'laydi, ya'ni o'z uyi, oilasida baxtli bo'lgan insongina o'zini to'laqonli baxtiyor xis etadi.

Tarbiya shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon. Insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonni insonligini ta'minlaydigan eng qadimgi va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini taminlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Majididdin Xavofiy fikrlariga ko'ra "O'z farzandingizni yaxshi xulq- odobli va aqlli bo'lishiga o'rgating. Kimki yoshlikdan yaxshi xulq-odob egallamas ekan, ulg'ayganda undan bilim talab qilma " deb ta'kidlab o'tadi. Darhaqiqat, hayotda xar bir ota- ona ko'zagar (kulol)ga o'xshaydi. Farzand tarbiyasi uning dunyoqarashi, fikrlash darajasi salohiyatini yuksaltirish xuddi loyni avval obdon pishitib, zuvala qilib, so'ng uni ko'za shakliga keltirishdek o'ta jiddiy va nozik jarayon xisoblanadi. Ko'za tandirda pishgach, uni qayta to'g'irlash mumkin bo'lmaganidek, farzand tarbiyasi boshida yo'l qo'yilgan xatolar keyinchalik ota-ona jamiya uchun juda qimmatga tushadi. Shuningdek noto'g'ri tarbiya olgan farzand oradan yillar o'tib ota yoki ona bo'adi va u ham, o'z navbatida avlodi davomchilarini (qiyshiq ko'za) asosida tarbiyalay boshlaydi. Oqibatda tarbiyada yo'l qo'yilgan ayrim nokisliklar masalan so'zlashganida so'king'ich iboralarni bemalol ishlatishlari, qizlarimizning sigareta chekishi yelkasi va oldi ochiq kiyimlarni kiyishi kabilarni yoshlar oddiy xol sifatida qabul qila boshlaydilar shuningdek bu g'arbona madaniyatlar bizning o'zbekona mintalitetimizga xam bevosita ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Eng xavflisi bunday tarbiyani go'zallik timsoli (etalon) sifatida qarovchilar safi jamiyatda kenga Shunday ekan bugungi globallashuv sharoitida ota-ona tomonidan farzand tarbiyasidagi xavfsizlik, beparvolik, sabr-

toqatning yetishmasligi oqibatida "qiyshiq ko'za" standarti - go'zal axloqning andozasiga aylanib qolishi mumkin. Buning oldini olish uchun sharqona tarbiya asoslarini, ota-bobolarimizning bu borada tutgan tutum, yo'l-yo'riqlari zamon, davr taqozosi bilan uyg'unlashtirgan xolda olib bo'rish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Demak azaliy ma'naviy buyuklar sarchashmalaridan oqilona va unumli foydalanishini yo'lga qo'ya bilish zarur, toki zamon, davr sinovlaridan o'tib kelayotgan ko'p ming yillik an'anaviy tarbiya bilan uning zamonaviy tarzdgagi mantiqiy davomiyliigi o'rtasida uzulish bo'lmasin.

Shaxs shakllanishi uchun avvalo insonga bir necha muhim omillar sabab bo'ladi.

1. Tarbiya.
2. Ta'lim
3. Tashqi muhit.
3. Shaxs o'z faolligi.

Shular orasida ta'lim-tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Bola shaxs bo'lib shakllanishida ota-onaning o'rni muhim ro'l o'ynaydi, olayotgan tarbiyasi butun umr esida qolib ketadi. Oilaviy munosabatlarning eng ta'sirli, jozibali va muhim bo'lagi - bu ota-ona va bola munosabatlarning muhimligi shundaki, ayni dastlabki muloqot va mehrli munosabatlar psixik va aqliy tarraqiyotini, xulq - atvorini shakllantiradi.

Abdulla Avloniy fikrlariga ko'ra "Tarbiya qilguvchilar tabib kabi kabidirki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudiga jahliga" yaxshi xulq" degan davoni ichidan "poklik" degan davoni ustidan berib, katta qilmog'i lozimdir" bundan ko'rinib turibdiki tarbiya beruvchi ota-ona hoh o'qituvchi bo'lsin avvalo o'zi tarbiyali bo'lmog'i lozim. Agar ota-onaning o'zi badjahl bir-biriga farzandlari oldida yomon munosabatda bo'lsa bu jarayon o'sib kelayotgan yosh avlodning psixikasiga salbiy ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Xalqimizda shunday naql bor " Qush inida ko'rganini qiladi" ya'ni oilasidan olgan tarbiyasini kelajakda jamiyatga qo'shilganida namayon qilmay qo'ymaydi va jamiyatda o'z o'rnini topishga qiynaladi. Statistika ma'lumotlariga qaraganda bola onasidan ko'ra otasidan olgan tarbiyasi, o'g'itlari har bir so'zini qolaversa ijobiy va salbiy maqtovlarini esida saqlab qolar ekan. Shuningdek ota-ona zurriyodlarini qobil va aqlli, iymon-e'tiqodli, sog'-salomat voyaga yetishini ta'minlashlariga bo'g'liq. Chunki oila - nafaqat er va xotinni ularning maqomlaridan kelib chiqib tarbiyalanadi, balki yosh avlodni ham oilasi, ota-onasiga munosib insonlar bo'lib yetishishlari, jamiyatga foydasi tegishi uchun qayg'uradi. O'zbek oilasida avlodlardan me'ros bo'lib qolgan tarbiya mezonlari va an'analari mavjudki, ularning hayotiyliigi va bardavomliigi bois jamiyatda qadr topgan barchasida yosh avlod tarbiyasi masalasi yetakchi hisoblangan udumlar va urf-odatlar hamon saqlanmoqda. Hozirgi kunda ota-onalar farzandaliga kamroq e'tibor berishmoqdalar ular yaxshi yashash uchun moddiy tomondan ta'minlab qoymoqdalar bu jarayon xar bir o'sib kelayotgan yosh avlod uchun kerakli narsa ammo inson kelajakda yaxshi yashashi uchun moddiy boyliklar yetarli emas. Ota-onalar farzandalarini bu tarafdan ta'minlashlari yaxshi lekin ma'naviyat degan tushuncha ham bor. Insonning go'zal tarbiyasi uning beqiyos boyligi bo'lsa, noto'g'ri tarbiyasi esa uning baxtsizliigi va halokatidir. Oilada bo'layotgan o'zaro kelishmovchiliklar ota-onaning bir-biriga bo'lgan salbiy munosabati farzand ruhiyatiga juda yomon ta'sir qilishi mumkin

shuningdek bunday tarbiya olgan farzand atrofdagilarga ota -onasiga nisbatan mehrsiz bolib qolishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshyev, S., & Otaqulova, S. (2023). SHAXSDA QOBILYATLAR RIVOJLANISHINING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

2. Yo'ldoshyev, S., & Jo'lmurodov, O. (2023). PSIXOLOGIK SALOMATLIK QADRIYAT SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 3-7.

3. Yo'ldoshyev, S., & Fayzullayeva, M. (2023). STRESSNI KELIB CHIQISH SABABLARI VA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK YECHIMLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 8-14.

4. Asliddin o'g, Y. L. S. (2022). PSIXOLOGIK ZO 'RAVONLIK VA KIBERBULLING. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 62-66.

5. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. *International Journal of World Languages*, 1(2).

6. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). O 'QUVCHI XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK KORREKSIYASI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).

7. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.

8. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.

9. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

10. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6).

11. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. Общество и инновации. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.

12. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

13. Norbekova, B. (2022). O'roqboyeva M. Maktabgacha ta 'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 481-483.

14. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.
15. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALLASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 38-44.
16. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
17. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
18. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 464-467.
19. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.
20. Холова, М., & Аракулов, Г. (2022). Zamonaviy bilimlarni egallashda pedagogik psixologiyaning ahamiyati. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(4), 219-221.
21. Gavhar, K. (2023). SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RELATIONS IN A YOUNG FAMILY. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 4(1), 217-221.
22. Arakulov, G. (2023). ТАЖОВУЗКОРЛИК-ЎСМИРЛАРДА ЗАМОНАВИЙ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(3), 15-21.

OILADA YOSHLARNI TOLERANT MADANIYATLI QILIB TARBIYALASH VA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

**Adilova Madina Shamsidinovna,
Muradullayeva Donoxon Jurabek qizi**

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi
madina.adilova87@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kunda Jamiyatni taraqqiyotga etaklash ilmi va ma’rifatli, umuminsoniy qadriyatlarni to‘g‘ri anglagan, tolerant madaniyatli insonlarga bog‘liq. Maqola farzandlar tarbiyasi bilan shug‘ullanayotgan ota-onalarga, mahalla boshqaruvi tizimi mutasaddi xodimlarga, ta’lim-tarbiya tizimida faoliyat

ko'rsatayotgan pedagoglar, psixologlar va murabbiylarga, yoshlar siyosati va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha mas'ullarga mo'ljallangan. Maqolada oila muqaddas ijtimoiy tuzilma, uning mustahkamligi jamiyat mustahkamligi bilan hamohang ekanligi, farzandlarni tolerant madaniyatli qilib tarbiyalash muhimligi, oilada tarbiya topayotgan farzandlar shaxsiga xos ustuvor tolerantlik va intolerantlik xususiyatlari sharhi, tarbiyalanuvchilarda tolerantlik xulqini shakllantirishning ahamiyati to'g'risida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Oila, tolerantlik va intolerantlik, kitob mutolaasi. bag'rikenglik, sabrlilik, qanoatlilik, toqatlilik, bardoshlilik.

Mamlakatimizda jismoniy sog'lom, ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish mas'uliyati, eng avvalo, oila zimmasidadir. Ayniqsa, yoshlarni ilm-ma'rifatli qilish, ularni umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda tolerantlilik hulqini shakllantirishda ijtimoiy psixologiya sohasining zamonaviy va noan'anaviy usullarini hayotga tatbiq qilish bugungi kunning muhim masalalaridandir.

Ma'naviy-ruhiy sog'lom bolaning dunyoga kelishi masalasiga sog'lom va ahil oila mehnatining samarasi sifatida qarab, oilada o'zaro hurmat va mehr-muhabbat, yuksak axloqiy va ma'naviy qadriyatlar muhitini shakllantirish bugungi kunda har birimizning vazifamiz hisoblanadi. Bu vazifani bajarishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'rnini judayam katta. Ma'rifatlilik tamoyili umuminsoniy qadriyatlardan biri hisoblanadi, shuning uchun uni jamiyat hayotida rivojlantirish butun insoniyatning tinch, barqaror va baxtli yashashiga xizmat qiladi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar, jamiyat hayotining barcha sohalarida ma'naviy omillar ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan. Oila va oilaviy tarbiya haqidagi tarixiy-falsafiy qarashlar rivoji Oila –nikoh munosabatlarini, urug' ichi munosabatlari va urug'lararo munosabatlarni tartibga solish zaruriyati bilan yuzaga keladi. Oila jamiyatning tayanchi, uning birinchi vabirlamchi yadrosi, zarrasidir. Ongli oila bo'lib yashash faqat inson zotiga xosdir. Oila tarixining Odam Ato va Momo Havodan boshlangani rivoyat qilinadi. Barcha muqaddas kitoblarda keltirilgan ushbu ko'hna naql zamonaviy ilm-fan tomonidan ham o'z tasdig'ini topmoqda. Binobarin, muhabbat tarixi ham shu ko'hna rivoyatga tutashadi. Genetika, biologiya fanlari qonunlariga ko'ra, har bir insonning o'zi bir olam, ular aslo biri birini takrorlamaydi. Ana shu biri ikkinchisiga o'xshamaydigan odamlarning, ya'ni er va xotinning ixtiyoriy ittifoqidan oila deb ataluvchi yangi bir olam, bu olamda o'z navbatida yana «yangi odam»lar – farzandlar vujudga keladi. Jamiyat shu tariqa barpo bo'ladi, rivoj topadi, ijtimoiy taraqqiyot vujudga keladi. [4, 5-b.] Bu esa, oila, oilaviy munosabatlarni milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlar negizida rivojlantirishni taqozo qiladi.

Jahonda tolerantlik tamoyili umuminsoniy qadriyatlardan birini tashkil etadi. Uning jamiyat hayotida amal qilishi butun insoniyatning tinch va barqaror yashashiga xizmat qiladi. Bir guruh o'zbek olimlari tomonidan nashr etilgan «Tinchlik va bag'rikenglik atamaları izohli lug'ati» kitobida esa – tolerantlik – (lotincha «tolerantia»

– «sabr- toqat») jamiyatdagi turfa madaniyatlilik, plyuralizm, turli-tumanlik va xilma-xilliklarning mavjudligini tan olish, qabul qilish, to‘g‘ri tushunish va hurmat qilishga qaratilgan ijobiy munosabat, deya ta’riflanadi hamda ushbu tushunchaning o‘zbek tilida bag‘rikenglik, sabrlilik, qanoatlilik, toqatlilik, bardoshlilik, chidamlilik kabi bir qator sinonimlarga egaligi alohida e’tirof etiladi. [4, 13-b.] Ijtimoiy va madaniy xilma-xillikka nisbatan individual hamda ijtimoiymunosabat, shuningdek o‘zga fikr, e’tiqod va yurish-turish uslubiga nisbatan sabr- toqatlilik shakli sifatida tolerantlikka – madaniyatlilik, siyosiy etuklikning asosiy alomati deb qarashimiz mumkin. [6, 7-b.]

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida: «O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar. Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo‘yiladi hamda ijtimoiy adolat prinsiplariga mos bo‘lishi shart» [1, 8-9-b.] - deb e’tirof etilishi, tolerantlikni tarannum etuvchi g‘oyalar asosida yurtimizda ham bunday tadbirlar ko‘lamini oshirish hamda hayotga tadbiq qilish kabi dolzarb vazifalarni amalga oshirishda huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Tolerantlik xususiyatini o‘rganishda milliy an’analar, qadriyatlar va madaniyatga alohida e’tibor berish maqsadga muvofiq sanaladi. Xususan, xalqimiz tolerantligi O‘zbekistonda milliy hamjihatlik ruhini tarkib toptirib, turli millat vakillari O‘zbekistonni o‘z vatani deb his etishiga, milliy madaniyati, san’ati, diniy munosabatlari va e’tiqodini namoyish qilishiga keng imkoniyatlarni yaratdi. Zero, yurtimizda faoliyat yuritayotgan 140 ga yaqin milliy-madaniy markazlar ana shular jumlasidandir. Zero, tolerantlikning rivojlanishi oddiy insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlardan tortib, umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan barcha jarayonlar uchun ham muhim zaruratga aylanib ulgurdi.

Shuningdek mamlakatimiz rahbarining 2020 yil 30 sentyabr kuni O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida yoshlar masalasiga alohida to‘xtalib: “Yoshlar huquqi deganda, biz, birinchi navbatda, ularning tinch va sog‘lom yashash hamda ta’lim olishga bo‘lgan to‘laqonli huquqini tushunamiz. Shu bois unib-o‘sib kelayotgan yosh avlodimizning barkamol bo‘lib voyaga etishi, sifatli va mukammal ta’lim olishini ta’minlash biz uchun hamisha ustuvor vazifa hisoblanadi. Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta’lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug‘ istiqboli, birinchi navbatda, ta’lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog‘liq” [3, 1-b.] – deb e’tirof etishlari zahirida yoshlar masalasi eng muhim va dolzarb masalaligicha qolaveradi. Shu jihatdan, bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri yoshlarda tolerantlikni shakllantirishning ijtimoiy psixologik shart-sharoitlarini tadqiq etish hisoblanadi. Yoshlarni globallashtirish jarayonida jamiyatga munosib ravishda tarbiyalash, ayniqsa, oila va ta’lim muasasalari o‘zaro hamkorligini rivojlantirgan holda, ularni tolerant madaniyatli qilib tarbiyalash ota-onalar va tarbiya sohasidagi mutasaddilar (pedagoglar, psixologlar, murabbiylar) zimmasiga muhim vazifalarni yuklaydi.

Tolerantli yo‘l – bu insonning o‘zini yaxshi bilishga, atrof-muhitda o‘zini qulay his qilishga, boshqa odamlarni tushuna olishga, hamisha va harvaqt yordamga shay turishga, o‘zga millat madaniyati, uning an’analari va qarashlariga xayrixoh munosabatda bo‘lishga qaratilgan maqbul hayot yo‘lidir.

Intolerantli yo‘l esa – bu insonning tarbiyalanganlik darajasini past yoki noto‘g‘riligi hisobiga o‘zini yagonaligi haqida o‘ylashga, ijtimoiy muhitda o‘zini muntazam ravishda noqulay his qilishga, hokimiyatga intilishga, o‘zgalar madaniyati, qarashi va an‘analarini qabul qilmaslikka qaratilgan o‘ziga xos hayot yo‘lidir.

Yoshlarni tolerant madaniyatli qilib tarbiyalashda ajdodlar merosining muhim ahamiyati: Tarbiya ko‘rgan shaxsning yurish-turishi, madaniy muomalasi, go‘zal xulq-atvori jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar xarakteriga ta’sir eta borib, Forobiy aytganidek, fozil odamlar jamoasining shakllanishiga zamin hozirlaydi. Atoqli sharq shoiri Nizomiy Ganjaviy: «O‘qib-o‘rganilgan har bitta hunar hunarmandga bir kun foyda keltirar», deb yozganida ming bora haq edi. Yana hikmatlardan birida: «Har kimning zari bo‘lmasa-da, ammo hunari bo‘lsa, dunyoda hech bir xavf-xatari bo‘lmaydi. Shuning uchun kishi hunar ziynati bilan bezanmog‘i kerak», deyilibdi.

Bolalarga yoshligidan biror kasb-hunar o‘rgatish ota-onaning muhim vazifasidir. Ulug‘ shoirimiz Alisher Navoiy bir dostonining qahramoni tilidan: «Hunarni asrabon netkumdir oxir, Olib tufroq-qamu ketkumdir oxir», «Yo‘q hunari yolg‘iz ersa kishi, qayda kishi sonida yolg‘iz kishi», deganlar.

Xalqimiz mehnatsevarligi, g‘ayrat-shijoati, hunarmandligi bilan nom chiqargan. Ota-onalar farzandlarini kichikligidanoq biror mashg‘ulot bilanshug‘ullantiradilar yoki hunar o‘rgatish uchun biror hunarmand ustaga shogird qilib berishadi. Ma’rifatchilar shundan kelib chiqib, jamiyat taqdiri oilalar muhitiga bog‘liq bo‘lsa, oila ma’naviyatining o‘zi kimga yoki nimaga bog‘liq, degan haqli savolni o‘rtaga qo‘ydilar. Ularning fikricha, agar oilada sog‘lom ijtimoiy muhit va sog‘lom turmush tarzi ustuvor bo‘lib, farzand har jihatdan to‘g‘ri tarbiya topgan bo‘lsa, u shubhasiz o‘zidagi ijobiy fazilatlarni xizmat jarayoniga ko‘chiradi, ijtimoiy mehnat faoliyatida qo‘llaydi, natijada jamiyatdagi barcha munosabatlarga ta’sir o‘tkazadi. Binobarin, oilaning go‘zal odob-axloq, xushmuomalalik, samimiylik, mehnatsevarlik, ilm-ma’rifatga hurmat asosiga qurilgan bo‘lishi g‘oyat muhim masala bo‘lib, bu ijtimoiy munosabatlarga muntazam ta’sir etib, unga kuch-quvvat berib turuvchi yagona omilga aylanadi. [4, 64-b.]

“Biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Mirzo Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak” - deb ta’kidlagan edi Prezidentimiz SHavkat Mirziyoev. [2, 1-b.] Bularning zamirida avvalo, barcha yoshlarning qanday holatda bo‘lishidan qat’iy nazar ta’lim olishga bo‘lgan e’tibor, ta’lim islohotlari orqali O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o‘zimizga asosiy maqsad qilib belgilaganligimiz bilan bu muhim ahamiyatga egadir.

O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish maqsadida olib boradigan ezgu ishlarni oilalardan boshlashimizni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Ushbu muhitda tarbiya topayotgan farzandlar albatta ma’rifatli, axloqan etuk, ruhan tetik, jismonan baquvvat, teran fikrlovchi, kasbli-hunarli, bir so‘z bilan aytganda, tolerant madaniyat kishisi bo‘lib voyaga etadi. Buning natijasida tarbiya topayotgan tolerant madaniyatli yoshlar oilasini qadrlaydigan, vatanini, xalqini sevuvchi va uning

taqdiriga befarq bo‘lmagan, Yangi O‘zbekistonning ravnaq topishiga, mamlakatimizda Uchinchi Renessansni amalga oshirishiga munosib hissasini qo‘shadigan ilg‘or g‘oyalar yaratuvchisiga aylanishiga shak-shubha qolmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2014. – bet 8-9
2. O‘zR “YOshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘RQ-406-son Qonuni, 2016. (Law of the Republic of Uzbekistan "On State Youth Policy" No. ZRU-406, 2016)
3. Mirziyoev.SH.M. “Xalq so‘zi” gazetasi 2020 yil 1 oktyabr, №207 (7709). – bet
4. Abdurazakova M. va boshq. Tinchlik va bag‘rikenglik atamalari izohli lug‘ati // Mas‘ul muharrir Q.A. Jo‘raev. – T.: JIDU, 2005. – bet 13. (Abdurazakova M. et al. Glossary of Terms of Peace and Tolerance // Responsible Editor Q.A. Jo'raev. - T.: JIDU, 2005. - page 13.)
5. Karimova E. O‘zbek tolerantligi. – T.: Aloqachi, 2005. – bet 7. (Karimova E. Uzbektolerance. - T.: Aloqachi, 2005. - page 7.)
6. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. Журнал Педагогикки и психологикки в современном образовании, 3(2).
7. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогикки и психологикки в современном образовании, 3(1).
8. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
9. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.
10. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O ‘ZINI-O ‘ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In E Conference Zone (pp. 11-16).
11. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In E Conference Zone (pp. 11-16).
12. Shamsidinovna, A. M. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA BERILADIGAN TA‘LIM MAZMUNI. In E Conference Zone (pp. 22-25).
13. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. International Journal of World Languages, 1(2).
14. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression.

The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.

15. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.

16. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

17. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 1(7), 81-83.

18. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6).

19. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.

20. Равшанов, О. (2022). Конфликты между учителем и учениками и способы их решения. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 508-511.

21. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 38-44.

22. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA-OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

23. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. *Open Access Repository*, 4(2), 500-505.

24. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации*. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.

25. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

AGRESSIV XULQ-ATVOR: SABABLAR VA OQIBATLAR

**Sultonaliyeva Gulshona Sherzod qizi,
Abduvaliyev Abdulaziz G'ulom o'g'li**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabalari

Annotatsiya: Agressiv xatti-harakatlar hayot sharoitida stressni, umidsizlikni va boshqa shunga oxshash vaziyatlarni keltirib chiqaradigan turli jismoniy va psixologik vaziyatlarga javob berish shaklidir. Shunday ekan aggressiv xulq -atvorning kelib chiqish ildizlarini nihoyatda muhimdir

Kalit so'zlar. Deviant, aspiratsiya, agressiya, zo'ravonlik, tajovuz, agressiv, ritul.

Deviant xulq-atvorining etakchi xususiyatlaridan biri uning zararlanishidir (zarar, halokat), bu esa oz navbatida boshqalarga yoki oz-oziga qarshi qaratilgan tajovuz natijasida hosil boladi. Shubhasiz, har qanday xatti-harakatlardagi xatti-harakatlarning har qanday turdagi xatti-harakatlari kuzatiladi va alohida e'tiborga loyiqdir.

Keng psixologik nuqtai nazardan, agressiya boshqalarni boysundirishga yoki ularni hukmron qilishga qaratilgan haqiqiy xulq-atvorda yoki xayolotda namoyon bolgan tendentsiya (aspiratsiya) sifatida tavsiflanadi. Bu tendentsiya universaldir va "agressiya" atamasi neytral ma'noga ega. Odatda agressiya tabiatda mudofaa qiladi va omon qolish uchun xizmat qiladi. U shuningdek, shaxsning faoliyat manbai bolib xizmat qiladi. Keng ma'noda zo'ravonlik yoki buzgunchi harakatlar tomonidan qollab-quvvatlanmaydigan tajovuz huquqiy me'yorlar bilan tartibga solinmagan, garchi u diniy va axloqiy me'yorlar nuqtai nazaridan tasdiqlanmasa.

Lotin tilidan tarjima qilingan "tajovuz" (aggression) hujumni anglatadi. Ushbu salbiy qiymat keng tarqalgan. Ayni paytda agressiya kopincha salbiy his-tuygular (masalan, gazab), salbiy motivlar (zararli bolish istagi), salbiy munosabatlar (masalan, irqiy notogri xulosalar) va oxirgi marta halokatli harakatlar bilan aniqlanadi. Odatda ijtimoiy organishning asosiy tamoyillariga asoslanib, E. Donnerstein, S. Prentice-Dann, L. Vilson va boshqa olimlar dushmanlik harakatlarini jamoatchilikni kutish yoki jazolash qorquvi bilan bartaraf etish mumkin deb hisoblaydilar. Bu xavfni kamaytiradigan narsa tajovuzni ketkazadi. Ushbu shartlardan biri E. Donnershteyn, xususan, da'vo qilingan jabrlanuvchi bilan aloqada maxfiylikni korib chiqadi. Agressivlik darajasini va uning namoyon bolish xususiyatlarini ta'sir qiluvchi ichki omillar orasida olimlar genetik sababni aniqlaydilar. Alfimova M.V. va Trubnikov V.I. ikkilamchi va oilaviy tadqiqotlar genetik omillar tufayli agressivlikdagi individual farqlarning deyarli (deyarli 50%) ekanligini korsatishi mumkin. Ayrim psixologik xususiyatlardagi farqlarga ta'sir qiluvchi genlar turli xil tajovuzkor xatti-harakatlar va muayyan temperament belgilari uchun umumiydir (emotsionallik va impulsivlik).

Agressiya odamlarning jismoniy shikastlanishiga olib keladigan yoki ularga psixologik noqulaylik tugdiradigan (salbiy tajriba, keskinlik, qorquv, ruhiy tushkunlik va boshqalar) jismoniy zarar etkazadigan (jonli yoki jonsiz) zararli ob'ektlarga zarar

etkazadigan jamiyatdagi insonlarning yashash huquqi normalari va qoidalariga ziddir. Boshqacha qilib aytganda, agressiya har qanday sababga kora zarar etkazishga qaratilgan xatti-harakatlardir. Agressiv xatti-harakatlar hayot sharoitida stressni, umidsizlikni va boshqa shunga oxshash vaziyatlarni keltirib chiqaradigan turli jismoniy va psixologik vaziyatlarga javob berish shaklidir. Bu erda siz hayvonlarning agressiv harakatini tanlashingiz mumkin. Bunday xatti-harakatlar bir xil yoki boshqa turdagi hayvonlar vakillariga qarshi qaratilgan. Hayvonlarning haqiqiy va hayoliy kurashlari mavjud. Haqiqiy kurash yirtqich va olja ortasida paydo boladi. Hayvonlarning, xususan, erkaklar raqobatchilarining intraspesifik tajovuzkor harakatlarining namoyon bolishining shakli xayoliy (yoki ritual) kurashdir. Ushbu tushunchalar bilan bir qatorda, agressivlik tushunchasi ham farqlanadi. Agressivlik - shaxsiyatning oziga xos xususiyatlari. V. Averin agressivligini quyidagicha tushuntirdi: "Har qanday xatti-harakatlar har doim ma'lum bir odamning xulqidir va u faqat u mavjud bolgan vaziyat bilan emas, balki u bilan ozaro aloqada bolgan odamlar tomonidan ham belgilanadi, shuningdek, uning oziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Buni, ehtimol, xulq-atvorni taxmin qilish mumkinligini bilgan holda, uni psixologik fazilatlardan xarakterlovchi shaxslar. Biz kopincha bu tasavvurda xatolar qilamiz, chunki ular ozlarining xislatlari faqatgina bu imkoniyatni yoki ishni bajarishning imkoniyatlari, oldingi shartlari hisoblanadi. Ular ozlarini xatti-harakatlarida namoyon qila olmaydilar. Oxir-oqibat, qanday qilib qaror qabul qilish har doim sifatga emas, balki insonga bogliq. Shu nuqtai nazardan, tajovuzkorlikning barqaror shaxs sifati sifatida qarashlari agressivlik agressiv xatti-harakatning zaruriy omilidir. Har qanday tajovuzkor odam tajovuzkor odamning ortida qolmaydi, xuddi har qanday tajovuzkor odam majburiy ravishda tajovuzkor xatti-harakatlarni korsatishi shart emas. Jismoniy harakatlar bilan bevosita provokatsiya kopincha shunga o'xshash javobni keltirib chiqaradi va ochiq tajovuzning kuchli ogohlantiruvchisi hisoblanadi. Jismoniy tahdidlarning aksariyati jismoniy holatda javob berish bilan yakunlanadi, ayniqsa, har ikkala tomon bir-biridan kuchliroq bolsa, ogzaki shaklda javob berish holatlari yoki umuman konfliktdan qochish hollari mavjud. Og'zaki provokatsiya tajovuzkor harakatlarni amalga oshirishga qodir, ular sozlar bilan tez-tez musht, oyoq yoki quroldan kora koproq qollaniladi. "doimiy" izohlar va kostikli sozlar togridan-togri jismoniy ta'sirlarga qaraganda koproq zarar etkazishi mumkin. Bunday fikrlarni biz oz nuqtai nazarini qadrlaydigan shaxs yoki boshqa odamlarning huzurida bizga yordam berish orqali kamsitganda bunday noxush tajriba bolishi mumkin. Bunday xatti-harakatlar kopincha kuchli qarshi hujumga sabab boladi.

Xulosa: Shu narsa alohida diqqatga molikki, agressiv xulq-atvorning kelib chiqishi va namoyon bolishida oila va oilaviy o'zaro munosabatlar, tenqurlar guruhi hamda ommaviy axborot vositarining roli katta ekanligi, ayniqsa, birinchi omil ta'sirchan ekanligi fikri yangi tadqiqotlarda alohida o'rin tutadi. Odatda bolalar oilada ko'rgan-kechirganlari, ota-onasining o'rinli-noo'rin tanbehlari, ba'zan ularning agressiv munosabatlarining "qurbonlari" sifatida vajohatli bo'lib borishadi. Ya'ni, oilaviy hamjihatlik, to'g'ri tashkil etilgan o'zaro muomala, tarbiya uslublari va boshqaruv usullari agressiv harakatlarning oldini oluvchi, bartaraf etuvchi muhim shartlardir. O'tkazilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, ota-ona o'rtasida tez-tez nizolar, kelishmovchiliklar chiqib turadigan, oiladagi bolalar o'rtasidagi (aka-uka, opa-

singil va hokazo) nizolar odatiy bo'lgan oilada tarbiyalangan bolada agressiyaga moyillik darajasi yuqori boladi. Chunki ayniqsa kichik yoshli bola ozgalar ortasida sodir bolayotgan nizolar va janjallarga ota sezgir va kuzatuvchan boladi. Shuning uchun ham oiladagi muomala madaniyati, bola ongiga ilk yoshlikdan singdiriladigan muloqatga oid qadriyatlar uning kelajakda ozgalar bilan boladigan munosabatlarini ijobiylashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshyev, S., & Otaqulova, S. (2023). SHAXSDA QOBILYATLAR RIVOJLANISHINING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
2. Yo'ldoshyev, S., & Jo'lmurodov, O. (2023). PSIXOLOGIK SALOMATLIK QADRIYAT SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 3-7.
3. Yo'ldoshyev, S., & Fayzullayeva, M. (2023). STRESSNI KELIB CHIQISH SABABLARI VA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK YECHIMLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 8-14.
4. Asliddin o'g, Y. L. S. (2022). PSIXOLOGIK ZO 'RAVONLIK VA KIBERBULLING. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 62-66.
5. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. *International Journal of World Languages*, 1(2).
6. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). O 'QUVCHI XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK KORREKSIYASI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
7. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.
8. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.
9. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
10. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6).
11. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.

12. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALLASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 38-44.
13. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
14. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации*. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.
15. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
16. Norbekova, B. (2022). O‘roqboyeva M. Maktabgacha ta ‘limda psixologik xizmatni tashkil etishning o‘ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.
17. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. *Open Access Repository*, 4(2), 500-505.
18. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.
19. Холова, М., & Аракулов, Г. (2022). Zamonaviy bilimlarni egallashda pedagogik psixologiyaning ahamiyati. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(4), 219-221.
20. Arakulov, G. (2023). ТАЖОВУЗКОРЛИК-ЎСМИРЛАРДА ЗАМОНАВИЙ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(3), 15-21.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI TALQINIDA MOTIVATSIYA MUOMMOSI

**Qarshiboyev Sardor Alisher o‘g‘li,
Zulfiyeva Sarvinoz Doston qizi**

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistrantlari
taa@jbnuu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada sharq mutafakkirlari tomonidan motivatsiya muommosining o‘rganilganligini muommosi ochib berishga harakatqilingan. Sharq mutafakkirlari olimlarining motiv muommosi bo‘yicha fikrlari ilmiy tanqidiy qarashlarini izohlashga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: Motiv, motivatsiya, o‘qituvchi, o‘quvchi, dars, odob-axloq, xulq, vijdon, chiroyli nutq, xarakter.

Buyuk ajdodlarimiz munosabatlar masalasiga alohida ahamiyat berganlar va ularni keltirib chiqaruvchi hamda keyinchalik harakatlantiruvchi motivlar, motivatsiyalar to'g'risida ibratli fikrlarni bildirganlar.

Ular xulq, muomala, motiv va munosabat motivatsiyasi muammosiga aksariyat hollarda o'qituvchi va o'quvchi (shogird) munosabatidan kelib chiqqan holda yondashdilar. Ularning talqiniga binoan, ichki turtkilarni aniqlovchi va harakatga keltiruvchi, muhim omiliy xususiyat kasb etuvchi ulug' zot o'qituvchi hisoblanadi. Modomiki shunday ekan, anglanilgan motivlarni va munosabat motivatsiyasini vujudga keltiruvchi, ularni barqarorlashtiruvchi inson xuddi shu ustozdir. Anglanilmagan motivlar, motivatsiyalar tabiiy ravishda namoyon bo'ladi va shaxsni u yoki bu faoliyatni oshirishga undaydi. Shuning uchun shaxs fazilatlari, xislatlari, sifatlari, munosabat motivatsiyasi yuzasidan qarashlar mutafakkirlarimiz tadqiqotlarida muhim joy egallagan.

Sharqning buyuk allomalaridan biri Abu Nasr Forobiy munosabat motivatsiyasi to'g'risida mulohaza yuritib, sezgi organlari, shuningdek, yurak, miya inson tug'ilgan paytdan mavjud bo'lsa, boshqa hamma narsalar aqliy va axloqiy xususiyatlar, xarakter xislatlari, munosabat motivatsiyasi insonning o'z faoliyati mobaynida yuzaga keladi, deb hisoblaydi.

Forobiy o'z asarlarida inson hayoti, shaxslararo munosabati, muomala maromi hamda ularning motivatsiyasi haqida fikr yuritadi. Ammo shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, uning tabiiy-ilmiy qarashlari o'sha davrda mavjud bo'lgan falsafiy muammolar tana va ruh, materiya, harakat, fazo va vaqt, harakat manbai, sabab va oqibat, imkoniyat va voqelik hamda fiziologik, psixologik jarayonlar to'g'risidagi tasavvurlar bilan omuxtalashib ketgandir. Shunisi diqqatga sazovorki,

Forobiy mukammallik mezonini deb mashhurlik yoki nasl-nasabni emas, balki nazariy va amaliy fazilatlarni bilish bilan hamda bu fazilatlarni qulay an'anaviy metodlardan foydalanib keng jamoatchilikka o'rgatish qobiliyati bilan belgilanadigan muayyan san'atdagi (kasb) e'tiborlilikni tushunadi.

Forobiy o'quv motivatsiyasi haqida fikr yuritib, bunda muallim va shogirdning o'rni, ahamiyati va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi ibratli fikrlarini aytib o'tadi. Uning mulohazasicha, ustozning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o'xshab ketadi. Xuddi shu sababli o'qituvchi, ichki turtkilarni vujudga keltiruvchi hamma ko'rgan va eshitganlarining barchasini yaxshilab esda saqlab qolishni uddalashi, aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lish va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la hamda aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur. Ustoz faqatgina fan bilan shug'ullanib qolmasdan, balki o'z bilimlarini shogirdlariga berishi, bunda mashaqqatli mehnatdan charchash nimaligini bilmasligi lozim. Ustoz may (ichimlik) iste'mol qilishdan o'zini tiyishi, haqiqatgo'y bo'lib yolg'onni yomon ko'rishi, fahmli bo'lishi va o'z or-nomusini qadrlashi, o'zining o'quvchilariga nisbatan adolatli bo'lishi, ko'zlagan maqsadiga erishishida qat'iyatlilik ko'rsata bilishi lozim. Bularning barchasi anglanilgan motivatsiyani vujudga keltiradi va uning regulyatori vazifasini o'taydi. Har bir kishining shaxsiy uslubi, yakka shaxsliligi to'g'risida mulohaza yuritilganda Forobiy xuddi shu motivatsiya yuzasidan fikr bildirgan.

Motiv va motivatsiya yuzasidan mulohaza yuritishga muvaffaq bo'lgan atoqli olim Abu Ali ibn Sinoning fikricha, ustoz (o'qituvchi) eng avvalo matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani tarbiyalash metodlarini ham axloq qoidalarini mukammal biladigan odam bo'lmog'i shart. O'qituvchi o'quvchining butun ichki va tashqi olamini o'rganib, uning aql qatlamlariga kira olgandagina unda fanga, olamga nisbatan qiziqish (motiv) uyg'otadi, xolos.

Boshqa qomusiy olimlar singari Umar Hayyom ham faoliyat, xulq, munosabat motivatsiyasini shaxs xususiyatlari, fazilatlarini shogirdlarda, farzandlarda shakllantirish orqali tushuntirishga harakat qiladi. Ibrat, namuna, timsol, taqlid, ta'sirlanish, ishtiyoq, intilish turli xususiyatli motivlarni keltirib chiqarish manbai ekanligi to'g'risidagi yondashuv unga ham bevosita taalluqlidir. Umar Hayyomning ta'kidlashicha, o'quvchilar bilimlarni faqat o'qituvchining bergan ma'lumotlari va kitobdan o'qish orqaligina emas, balki hayotiy hodisalarni bevosita kuzatish jarayonida, ko'nikma va malakalarni esa amaliyotda, aynan bir xil harakat hamda amallarni bir necha marotaba takrorlash, turli uslublarni qo'llash natijasida egallab oladilar. Ularning faolligi, intilishi faoliyat, bilish motivi vazifasini bajaradi. Olimning ta'kidlashicha, ta'limning amaliyot bilan uzviy aloqasi bilimlarni mustaqil o'zlashtirish imkonini yaratadi hamda ichki yoki tashqi motiv funktsiyasini ijro etadi. Umar Hayyom o'quvchilarga ruhiy ta'sir o'tkazishning, ko'rsatma berish orqali ijodiy izlanish faoliyatini jonlantirishning tarafdori edi. Muomala sehri, maromi, xulq, munasabat motivatsiyasi ularning samaradorligini belgilaydi, o'qituvchining odobi va nazokati, uning o'quvchilar (shogirdlar) bilan hamkorligi ta'lim va tarbiya mahsulдорligini oshirish sharti degan ilmiy faraz Umar Hayyom qarashlarining mag'zini tashkil etadi. Shogirdga muomalaga, o'quv faoliyatiga, xulq-atvorga nisbatan ichki motivning paydo bo'lishi tabiiylikni belgilasa, ustoz tomonidan uni uyg'otish esa subyektiv ta'sir, shaxslararo munosabat turtkisi hisoblanadi.

Buyuk alloma Nasriddin Tusiy o'zining "O'quvchilar tarbiyasi haqida" nomli traktatida fanlarga, kasb-korga oid motivlarning tug'ilishi bevosita o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi iliq munosabatga, o'zaro nisbiy, muvaqqat huquqiy tenglikka bog'liqligini ta'kidlaydi. Hayot va faoliyatning turli sohalariga nisbatan motivning uyg'onishi, bir darajadan yanada yuksakroq bosqichga o'sib o'tishi bilan tavsiflanadi, anglanilgan motivatsiya esa izlaniluvchi kutilma aniqligini ta'minlaydi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy asarlarida bilimlarni egallash mashaqqatli ekanligi, buning uchun o'quvchida fanlarga nisbatan qiziqish (motiv)ni mavjud bo'lishi zarurligi to'g'risida fikr yuritiladi. Ularning mulohazalaricha, qulay muhit, o'zaro bir-birini tushunish, izlanuvchanlik har qanday muvaffaqiyat kafolati ekanligi alohida ta'kidlanadi.

O'rta asrlarda yashab o'tgan Ahmad Donish insonning xarakter xislatlari, ma'naviyati, his-tuyg'usi, xulq-atvori oldiga qator jiddiy ijtimoiy, umumbashariy talablar qo'yadi. Shaxsni shakllantirishda ikkiyoqlama ichki harakat (motiv) mavjud bo'lmas ekan, hech qachon yuksak bosqichlarni egallash mumkin emas. Insonda ichki motivlar, ma'naviy intilish, kuch va g'ayrat mavjud bo'lmas ekan, kamolotga erishish mumkin emasligini alohida ta'kidlaydi.

Sharq mutafakkirlarining motivatsiya to'g'risidagi qarashlari o'quv motivatsiyasini yanada kengroq tushunishimizga asos bo'ladi va qimmatli ilmiy meros hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2014. –bet 8-9
2. O'zR “YOshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi O'RQ-406-son Qonuni, 2016. (Law of the Republic of Uzbekistan "On State Youth Policy" No. ZRU-406, 2016)
3. Mirziyoev.SH.M. “Xalq so'zi” gazetasi 2020 yil 1 oktyabr, №207 (7709). – bet
4. Abdurazakova M. va boshq. Tinchlik va bag'rikenglik atamalari izohli lug'ati // Mas'ul muharrir Q.A. Jo'raev. – T.: JIDU, 2005. – bet 13. (Abdurazakova M. et al. Glossary of Terms of Peace and Tolerance // Responsible Editor Q.A. Jo'raev. - T.: JIDU, 2005. - page 13.)
5. Karimova E. O'zbek tolerantligi. – T.: Aloqachi, 2005. – bet 7. (Karimova E. Uzbek tolerance. - T.: Aloqachi, 2005. - page 7.)
6. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. Журнал Педагогик и психологии в современном образовании, 3(2).
7. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогик и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
9. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.
10. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O 'ZINI-O 'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In E Conference Zone (pp. 11-16).
11. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In E Conference Zone (pp. 11-16).
12. Shamsidinovna, A. M. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA BERILADIGAN TA'LIM MAZMUNI. In E Conference Zone (pp. 22-25).
13. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. International Journal of World Languages, 1(2).
14. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. Eurasian Scientific Herald, 5, 69-73.

15. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.
16. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 658-662.
17. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 1(7), 81-83.
18. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6).
19. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 430-433.
20. Равшанов, О. (2022). Конфликты между учителем и учениками и способы их решения. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 508-511.
21. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 38-44.
22. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
23. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
24. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 464-467.
25. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. Общество и инновации. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.

XORIJ OLIMLARI TOMONIDAN MOTIVATSIYA MUAMMOSINING O'RGANILGANLIGI

**Qarshiboyev Sardor Alisher o'g'li,
Zulfiyeva Sarvinoz Doston qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistrantlari
taa@jbnuu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorij olimlari tomonidan motivatsiya muommosining o'rganilganligini muommosi ochib berishga harakat qilingan. Xorij

olimlarining motiv muommosi bo'yicha fikrlari ilmiy tanqidiy qarashlarini izohlashga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, motiv psixoanalitik konsepsiya, ongsizlik, bixeviorizm, ijtimoiylashuv, K.Levin, J.Uotson, G.Ollport, E.Daffi, R.Vudvorst, A.A.Uxtomiskiy.

Xorij psixologiyasida motivatsiyani o'rganishga bag'ishlangan qator ilmiy izlanishlar mavjuddir.

Avstriyalik olim Z.Freydning fikricha, motivatsiya manbai tur va individning saqlash instinkti hisoblanadi. Insonning ijtimoiy tabiati, uning ijtimoiylashuvi nuqtai nazaridan yondashishni talab etsa, u holda ongsizlik va onglilik munosabati o'zaro bir-birini taqozo qiladi.

Psixoanalitik kontsepsiya motivatsiyaning negizida insonga xos bo'lgan mayllar yotishini tan oladi. Buning manbai sifatida maylni tortuvchi tana a'zosining qaysi bir qismidagi somatik jarayon tushuniladi. Freyd nazariyasida mayl bilan instinkt alohidaligi ko'rsatib o'tilmagan, bu esa o'ziga xos yondashuvdir.

Bixeviorizm nazariyasiga binoan motivatsiya tashqi ta'sirga tana a'zolarining javob reaksiyasi sifatida vujudga keladi. Ular instinktiv xulq motivini insonning fe'l-atvoriga mexanik ravishda ko'chirishni anglatib keladi. Ularning talqiniga qaraganda, inson xulqi ongsizlikdan iborat bo'lib, tashqi qo'zg'atuvchi "stimul" tufayli tana a'zolarining javob reaksiyasi tariqasida yuzaga keladi.

Bixeviorizmning asoschisi Dj.Uotson psixologiyaning asosiy vazifasi xulq motivatsiyasini tadqiq qilishdan iborat deb tushuntirishga harakat qiladi. U psixik holatlarni tekshirishdan voz kechib, xulqni ichki va tashqi shakllarga ajratdi va ular stimul bilan javob sifatida bevosita o'zaro bog'langandir. Dj.Uotson uchun "xulq motivatsiyasi" asosiy tushunchaga aylanadi, buning oqibatida uning psixika bilan aloqasi odatiy narsa deb baholanadi.

V.Mag-Daugall motivatsiyani tug'ma xususiyatini asoslashga, tug'ma instinkt bilan uni qiyoslashga intiladi. Buning uchun muallif oldin 14 ta, keyinchalik esa 18 ta inson instinktlari hukm surishini ajratib ko'rsatadi va ularni sharhlab beradi. Uning qarashlari o'zgarishga yuz tutgan bo'lishiga qaramay, bu sohaga oid talqinlar qolaveradi.

Psixologlar orasida "biologik ehtiyojlar asosida inson motivlari yotadi", degan qarashlar majmuasi keng ko'lamda qo'llanilib kelinmoqda. Chunonchi, amerikalik olim B.Damellning fikricha, to'qimada vujudga kelgan ehtiyojlar qo'zg'atuvchining asosiy manbai hisoblanadi. Mazkur g'oya yuzasidan mulohaza yuritgan Danlen esa "qo'zg'alish biologik to'qimalardan chetga chiqmaydi", degan fikrga qat'iy ishonadi.

Bundan tashqari Atkinson va K.Berchlarning motivatsiya to'g'risidagi nazariyasida motivatsiyani bir nechta "tillar" ga ajratadi; eksperimental, neyrofiziologik, bixevioristik (xulqiy), matematik.

Ularning nazariyasini yangiligi shuki, unda reaksiyalar tahlil qilinishi o'rniga harakatlar, shu jumladan, verbal harakatlar tadqiq etiladi. Ta'sir etuvchi stimullar motivlar, ularning ahamiyatliligi, baholanishiga bog'liq holda qaytadan barpo qilinadi. Bu narsa harakatning tasnifi, samarali holatlarini aniqlash uchun xizmat qiladi.

K.Levin motivlarni eksperimental o'rganish metodikasini ishlab chiqqanda ularni mutlaqo mustaqil hukm suradi, degan fikrga keladi. Geshtal'psixologiyada obraz kategoriyasi qanday tushunilgan bo'lsa, K.Levin o'zining "maydon (makon) nazariyasida" motivni xuddi shunday kategoriya sifatida qo'llaydi. Obraz bilan motivni o'zaro aloqasi inkor qilinadi, vaziyatning jismlari ma'noviy mazmuni va uning doirasidagi motivatsiya tan olinmaydi. K.Levin xulqni tushuntirganda, shaxsning favquloddagi vaqt mikroiintervalida yaqqol muhit bilan bevosita munosabatidan kelib chiqadi. Uning nazariyasiga asosan motivatsiya tug'ma va egallangan (o'zlashtirilgan) ikki xil ko'rinishga ega bo'lib, uning birinchisi hayvonlarga, ikkinchisi esa insonga taalluqlidir.

G.Ollport o'z asarida personalistik yo'nalishning namoyandasi tariqasida inson motivatsiyasi mohiyatini ochishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni tatbiq etish g'oyasini ilgari suradi. Uning o'zini o'zi namoyon qilish nazariyasida shaxs motivatsiya subyekti tariqasida tahlil, talqin qilinadi. O'zining shaxs kontseptsiyasini bayon qilishda uni "ochiq tizim" sifatida talqin qilib, motivatsiyaga undovchi doirada motivning quyi (biologik ehtiyoj) va yuqori (rivojlanish) darajalariga ajratadi. Ollportning nazariyasi motivatsiya rivojiga qo'shilgan muayyan hissa bo'lib sanaladi. Motivatsiya mohiyatini yoritishda shaxsga qaratilgan yo'naltirilgan yondashuvni asoslab berish uchun motiv shaxsda o'zak ekanligini ta'kidlaydi, lekin ularning ijtimoiy – tarixiy sharoitlar bilan aloqasi mavjudligini diqqat-e'tibordan chetda qoldiradi.

E.Daffi o'zining motivatsiyani faollashtirish nazariyasida motivatsiya muammosini tadqiq qilish g'oyasini ilgari suradi. Ushbu nazariya xulq yo'nalganligi (xulqning faollik) orqali ifodalanishi mumkin. Daffi faollik bilan stimul o'rtasida moslik borligi yoki moslik yo'qligi muammosini tekshirishga intiladi. Uning fikricha, stimul bilan reaksiya bilish bilan faollashish jarayonlari o'zaro o'rin almashib turadi. Uning asosiy maqsadi motivatsiyani aniqlash uchun aktivatsiya va uning yo'nalishini ham tekshirishdan iboratdir.

Amerikalik psixolog R.Vudvortsning motivatsiya nazariyasiga ko'ra motivlar ehtiyoj va kognitiv jarayonlar orqali aniqlanadi. Muayyan xulq kodiga tug'ma va egallangan mexanizmlar o'z ta'sirini o'tkazadi. ehtiyoj va ustanovkalar javobga ta'sir etadi. U motivatsiyaga qobiliyatni ham kiritadi, buning natijasida motiv faqat ehtiyojlar bilan aniqlanib qolmasdan, balki qobiliyat ham unga ta'sir o'tkazadi. Vudvorts bu o'rinda qobiliyatni nasliy belgi sifatida talqin qiladi, shuning uchun hayot davomida ontogenezda rivojlanish, takomillashish ehtimoli mavjudligini inkor etadi.

L.Festingerning motivatsiya nazariyasida o'qish motivlari to'g'risida mulohaza bildirilgan. U turli xil axborot va ma'lumotlar shaxs tomonidan qabul qilinadi yoki qabul qilinmaydi, mabodo qabul qilinmasa, u taqdirda kognitiv dissonans vujudga keladi. Festinger motivatsiyani insonni qurshab turgan borliqni bilish bilan aloqada uyg'unlik tarzda olib qaraydi. Uning fikricha, nomutanosibliklar mavjud bo'lganida dissonans holati vujudga keladi, konsonant holatida (munosiblik) esa namoyon bo'lmaydi.

V.Kettellning motivatsiya kontseptsiyasi o'ziga xosligi bilan boshqa yondashuvlardan ajralib turadi. Kettellning motivatsiyaga oid sxemasi shaxsni

quyidagi darajalarini o'ziga qamraydi: munosabat motivatsiyasini qamrovchi "hissiy", "sentimentar", "ergik" holatlar.

Uning mulohazasicha, motiv – rag'batlantiruvchi ehtiyojdir. Kettell o'zining motivatsiya nazariyasida ijtimoiy va biologik jabhalarni, fiziologik va psixologik tomonlarni birlashtirishga harakat qiladi. Biroq u ijtimoiy omilni motivatsiyani aniqlovchi mezon sifatida ajratib ko'rsatmaydi.

Jahonda mashhur ilmiy yondashuvlardan biri – bu A.Maslouning motivatsiyaning “personologik” kontseptsiyasidir. Maslouning fikricha, motivlarni aniqlovchi, bir necha darajalardan tashkil topgan ehtiyojlar mavjuddir. Motivatsiya ehtiyojlar va qobiliyatlarga bog'liq bo'lib, u ichki va tashqi omillar bilan belgilanadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, rus psixologi A.A.Uxtomskiy organizm funktsional holatlarining determinantlari muammosini o'rganish jarayonida o'zining dominantining printsipini kashf qilgan. Muallif kashf qilgan dominantini xulq harakati va uning vektori sifatida asoslashga intiladi. Motivatsiya masalasi uning uchun muhim ahamiyat kasb etib, muammo fiziologik, psixologik, dunyoqarashlik jabhalaridan turib tahlil qilinadi. Xulq-atvor yaxlitligi tufayli organizm integral bus-butunlik tariqasida tushuntiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. 2014. –bet 8-9
2. O'zR “YOshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi O'RQ-406-son Qonuni, 2016. (Law of the Republic of Uzbekistan "On State Youth Policy" No. ZRU-406, 2016)
3. Mirziyoev.SH.M. “Xalq so'zi” gazetasi 2020 yil 1 oktyabr, №207 (7709). – bet
4. Abdurazakova M. va boshq. Tinchlik va bag'rikenglik atamaları izohli lug'ati // Mas'ul muharrir Q.A. Jo'raev. – T.: JIDU, 2005. – bet 13. (Abdurazakova M. et al. Glossary of Terms of Peace and Tolerance // Responsible Editor Q.A. Jo'raev. - T.: JIDU, 2005. - page 13.)
5. Karimova E. O'zbek tolerantligi. – T.: Aloqachi, 2005. – bet 7. (Karimova E. Uzbek tolerance. - T.: Aloqachi, 2005. - page 7.)
6. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. Журнал Педагогикки и психологикки в современном образовании, 3(2).
7. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогикки и психологикки в современном образовании, 3(1).
8. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
9. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.

10. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O 'ZINI-O 'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In E Conference Zone (pp. 11-16).
11. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In E Conference Zone (pp. 11-16).
12. Shamsidinovna, A. M. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA BERILADIGAN TA'LIM MAZMUNI. In E Conference Zone (pp. 22-25).
13. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. International Journal of World Languages, 1(2).
14. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. Eurasian Scientific Herald, 5, 69-73.
15. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.
16. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 658-662.
17. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 1(7), 81-83.
18. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6).
19. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 430-433.
20. Равшанов, О. (2022). Конфликты между учителем и учениками и способы их решения. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 508-511.
21. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALLASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 38-44.
22. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
23. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.

24. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 464-467.

25. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, (Special Issue), 81-88.

INKLYUZIV TA'LIMNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Ravshanov Olim Axmedovich,

Rajabov Anvar Ilxomjon o'g'li

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,

O'zbekiston Milliy universitetininig Jizzax filiali talabasi

taa@jbnuu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz O'zbekistondagi ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etish muammolarini tasvirlab berdik. Biz quyidagi psixologik muammolarni o'rganib chiqdik va tavsifladik. O'qitish sur'ati va bilim miqdori, chunki nogiron bolalar uchun maxsus bo'lmagan tuzatish muassasalarida belgilangan sur'atda o'qish qiyin bo'ladi. Ko'rib chiqilgan va tavsiflangan muammo - bu imkoniyati cheklangan bolalar va sog'lom bolalar o'rtasidagi psixologik munosabatlarni o'rnatishdir.

Kalit so'zlar: nogiron bolalar, inklyuziv ta'lim, tyutor, qo'llab-quvvatlash, shaxsga yo'naltirilgan psixologik yondashuv, psixologik rivojlanish, ta'lim xizmatlari.

Zamonaviy dunyoda O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi mamlakatning barcha fuqarolari uchun ta'lim olish uchun teng huquqga ega ekanligini beradi. Ammo imkoniyati cheklangan shaxslar ta'lim olish huquqlarini amalga oshirishda alohida e'tiborga muhtoj. Imkoniyati cheklangan maqomiga ega bo'lgan fuqarolar toifasida ta'lim dasturlarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin bo'lgan psixologik, jismoniy, aqliy nuqsonlar bo'lishi mumkinligi sababli, ularning ta'lim olishi uchun maxsus sharoitlar yaratilishi kerak.

Prezident Shavkat Mirziyoevning BMT inson huquqlari bo'yicha kengashi 46-sessiyasidagi nutqida strategik yo'nalishlar, jumladan, nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konventsiyani ratifikatsiya qilish masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Butun dunyoda qariyb 1 milliardga yaqin nogironligi bo'lgan shaxslar borligi haqida o'ylab, fikr yuritsak, bu nihoyatda ahamiyatli tashabbus ekaniga amin bo'lamiz.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida qaror qabul qilingan [1].

Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda [2].

Ammo bizning fikrimizcha, bu muassalar haqiqiy jamiyatda shaxsning to'liq psixologik mavjud bo'lishga imkon bermaydi. Chunki imkoniyati cheklangan shaxslar qolaversa bolalar nafaqat ta'lim olishlari, balki tengdoshlari bilan ham muloqot qilishlari, psixologik jihatidan o'zlarini boshqarishlari kerak. Inklyuziv ta'lim bu vazifani uddalay oladi, chunki inklyuziv ta'limning asosiy maqsadlaridan biri imkoniyati cheklangan bolani ijtimoiy hayotga psixologik tomonidan jalb qilishdir. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga boshqa bolalar bilan teng ravishda ta'lim muassasasida qatnashish imkonini beradi.

E.M.Pudova, I.V.Potapova ta'kidlaganidek, "psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi-bu barcha bolalarni, shu jumladan imkoniyati cheklangan va nogiron bolalarni qo'llab-quvvatlash va psixologik yordam berishning maxsus madaniyati bo'lib, rivojlanish, o'qitish, tarbiyalash ijtimoiylashuvi va muammolarini hal qilish uchun ta'lim muhitida bolaning uyg'un psixologik rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Psixologik va pedagogik yordam ko'rsatish uchun o'qituvchi maktabning ta'lim sohasidagi turli mutaxassislar (o'qituvchilar, psixologlar, logopedlar, ijtimoiy va tibbiyot xodimlari) bilan hamkorlik qilishi kerak, bu ta'lim jarayonida psixologik va pedagogik yordamni sub'ektlarning muvofiqlashtirilgan fanlararo o'zaro ta'siriga tayanadigan murakkab texnologiyaga aylantiradi" [3, 45 bet].

Inklyuziv ta'lim muhitini tashkil etishning asosiy tamoyili jamoaviy ish uslubidir. Mutaxassislar, o'qituvchilar, ota-onalar har bir bola uchun faoliyatning maqsad va vazifalarini birgalikda qurish, bolaning xususiyatlarini, uning imkoniyatlarini, ijtimoiy-pedagogik rivojlanishda va o'zlashtirishida bo'shliq bo'lmasligi uchun harakatni birgalikda muvofiqlashtirishni o'z ichiga olgan yaqin munosabatlarda (jamoaviy asosda) ishlashlari kerak. [4, 49-50 bet].

Biz eslatib o'tmoqchi bo'lgan navbatdagi muammo-bu o'qitish tezligi va sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar uchun mavjud bo'lgan bilimlar miqdori. Bizning fikrimizcha, nogiron bola keraksiz stressni boshdan kechirmasligi, shuningdek, olingan ko'nikma va qobiliyatlarni saqlab qolishi uchun u o'zining individual imkoniyatlariga mos keladigan ijtimoiy psixologik muhitda bo'lishi kerak.

Imkoniyati cheklangan bolalar va sog'lom bolalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish ham muammo hisoblanadi. Shuningdek, hissiy zo'riqish, sog'lom bolalarning rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga salbiy munosabati orqali namoyon bo'ladigan qiyinchiliklar paydo bo'lishi ehtimoli mavjud. Ammo aksariyat hollarda sog'lom bolalar emas, balki ularning ota-onalari aybdor, chunki ular inklyuziv ta'lim jarayoniga tayyor emaslar va ko'plab ota-onalar o'z farzandlarining imkoniyati cheklangan bolalar bilan birgalikdagi ta'limi olishiga qat'i qarshi munosabatda bo'lishadi.

Agar boshqa tomondan qarasak, inklyuziv ta'lim sog'lom bolalarda hamdardlik va bag'rikenglikni shakllantirishi mumkin. Shuni ta'kidlashni istardikki, inklyuziv ta'lim sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar o'rtasidagi ta'lim guruhidagi ierarxik ko'rinishlarni ham kamaytiradi, bu yosh avlodni bezorilik, agressivlik, xudbinlik kabi salbiy psixologik muammodan qutqarishga yordam beradi.

Inklyuziv ta'limni joriy etishda yuzaga keladigan muhim muammo bu ta'lim muassasalarida maxsus tibbiy yordamning etishmasligi. Aksariyat maktablar va universitetlarda imkoniyati cheklangan bolalar uchun uydan ta'lim muassasasiga borib kelishi uchun mumkin bo'lgan maxsus transport yo'q. Ko'pgina ta'lim muassasalarida nogironlar aravachasida odamlarning qulay harakatlanishi uchun sharoitlar mavjud emas.

Yuqorida tavsiflangan muammoga qo'shimcha ravishda, inklyuziv ta'lim muhitida ishlaydigan mutaxassislarning etishmasligi ham mumkin. Ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni amalga oshirishda tyutor sifatida xizmat ko'rsatadigan kadrlar etishmasligi yuzaga chiqmoqda. Shuningdek, o'qituvchilar inklyuzivlikda ishlashni boshlashdan oldin, ular imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashga asoslangan maxsus, asosan psixologik dasturlarda qayta tayyorlashdan o'tishlari kerak. Qayta tayyorlash kurslari yordamida o'qituvchilar nafaqat imkoniyati cheklangan bolalarning ta'limi haqida ma'lumotga ega bo'ladilar, balki bolalarga maxsus shaxsga yo'naltirilgan psixologik yondashuvni ham topa oladilar.

Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkinki, inklyuziv ta'limni O'zbekistonda joriy etish oson ish emas, lekin uni amalga oshirish mumkin. Inklyuziv ta'lim muhitini yaratish jarayonida muammolar, shu jumladan psixologik, uslubiy va huquqiy bazaning etishmasligi, inklyuziv ta'lim dasturlarini amalga oshirishga qodir bo'lgan va imkoniyati cheklangan bolalarga shaxsga yo'naltirilgan psixologik yondashuvdan foydalanadigan o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini o'zgartirish zarurati bilan birga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 13.10.2020 йил ПК-4860-сон
2. Атаева М.И., Бобобекова С.Г., Inklyuziv ta'limda nogiron bolalarni o'qitish va tarbiyalash muammolar. 2022. <https://bilig.academiascience.org/index.php/isepsmj/index>
3. Пудова Е.М., Потапова И.В. Организация комплексного сопровождения детей с ОВЗ в условиях инклюзивного пространства образовательной школы // XV Бушелевские чтения. - Петропавловск-Камчатский, - 2016. - С. 44-49.
4. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. *International Journal of World Languages*, 1 (2).
5. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.
6. Комилова, А. С., & Равшанов, О. А. (2022). TALABALARDA O'ZIGA BO'LGAN ISHONCH VA PSIXOLOGIK MADANIYATNI OSHIRISH: *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (4), 267-270.
7. Salim o'g'li, Y.U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.

8. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
9. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 1 (7), 81-83.
10. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2 (6).
11. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1 (1), 430-433.
12. Равшанов, О. (2022). Конфликты между учителем и учениками и способы их решения. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1 (1), 508-511.
13. Axmedovich, R. O. (2022). GLOBALLASHGAN AXBOROT DAVRI VA SHAXSNING AXBOROT-PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 38-44.
14. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3 (1).
15. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. *Open Access Repository*, 4 (2), 500-505.
16. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1 (1), 464-467.
17. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.
18. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации*. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.
19. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
20. Norbekova, B. (2022). O‘roqboyeva M. Maktabgacha ta ‘limda psixologik xizmatni tashkil etishning o‘ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.

21. Холова, М., & Аракулов, Г. (2022). Zamonaviy bilimlarni egallashda pedagogik psixologiyaning ahamiyati. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1 (4), 219-221.

22. Gavhar, K. (2023). SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF RELATIONS IN A YOUNG FAMILY. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 4 (1), 217-221.

HUQUQIY ONG TUSHUNCHASINI O'RGANISHNING NAZARIY JIHATLARI

**Adilova Madina Shamsidinovna,
Raxmonova Lobar Zokir qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada huquqiy ong tushunchasining ijtimoiy falsafiy omillari tahlil qilingan. Ko'plab tadqiqotchilarning huquqiy ong haqidagi tadqiqotlari o'rganilgan va tahlil qilingan. Xulosaviy fikrlar va mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, nazariy tahlil, huquqiy ong sistemasi, huquqiy munosabatlar, ong darajalari.

Huquqiy ong jamiyat a'zolarining huquqiy ma'lumotiga, huquqiy bilim darajasiga bog'liq—huquqiy ongning tushunib yetib, unga amal qilinishida esa — huquqiy madaniyat shakllantiriladi. Jamiyat a'zolarining huquqiy ongi va huquqiy madaniyati rivojlansa, jamiyat hayoti yaxshilana boshlaydi, huquq buzarlilarga yo'l qo'yilmaydi. Bugungi kunda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bu borada, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Konstitutsiyamizning 27 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda alohida to'xtalib o'tgandilar, “Biz, qanchalik mukammal qonunlar yaratmaylik, qanday islohotlar o'tkazmaylik, agar fuqorolarimizning huquqiy bilimi, huquqiy ongi va madaniyati yetarli bo'lmasa kutilgan natijalarga erishish mushkul”. Biz huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlarimizni uzluksiz davom ettirishimiz zarur. Bugun biz yashayotgan fuqarolik demokratik jamiyatda insonlarning farovon yashashlari, shaxs sifatida o'zini namoyon qilishi va davlat tomonidan belgilab qo'yilgan huquqlaridan foydalanishlari va majburiyatlarini anglashi uchun eng avvalo, har bir fuqoroda huquqiy ong rivojlangan bo'lishi lozim. Huquqiy sohada olib borilayotgan islohotlarning zahirida ham ana shu maqasdlar yotadi. Umuman olganda olib borilayotgan tub islohotlarimizning eng muhim sharti ham jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlash hisoblanadi[1]. Bu ijtimoiy kategoriyani jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishiga erishish, uni insonlar ongi va tafakkurida muqim joy olishini ta'minlash uchun eng avvalo, uni ilmiy tahlil qilish va ilmiy- falsafiy ildizlari bilan tanishib chiqishimiz lozim.

Huquqiy ong - ijtimoiy ong shakli, jamiyat a'zolarining mavjud huquqiy munosabatlar va huquqni tushunishi, huquq-tartibot haqidagi tasavvurida o'z aksini topadi. Huquqiy ong nafaqat amaldagi huquq, balki uning tarixi, shuningdek boshqa jamiyatlardagi voqeliklarni bilishni ham o'z ichiga oladi.

Huquqiy ong tushunchasi ma'no jihatidan keng qamrovli, tasniflash va tahlil qilish murakkab bo'lgan tushuncha hisoblanadi. Ijtimoiy ongning bir shakli sifatida falsafiy fanlarda o'rganiladigan bu tushuncha huquqiy fanlar, sotsiologiya va psixologiyaning ham muhim ob'ektlaridan biri hisoblanadi.

Bu tushunchani tub ma'nolarini o'rganish va tahlil qilish uchun eng avvalo ong tushunchasiga to'xtalish lozim. Ijtimoiy fanlar tarixida inson ongi to'g'risida g'oyalar asrlar davomida turli olimlarning ta'limotlarida va ilgari surgan g'oyalarida shakllanib borgan. J.Lokk tomonidan ilgari surilgan "ongning asosiy maqsadi"[2] haqidagi, yoki bo'lmasa, G.Leybnning "o'z-o'zini anglash" kontseptsiyasi[3], E.Dyurkgeym "ijtimoiy (individualdan tashqari) ong"ning mavjudligi to'g'risidagi qarashlari[4], G.Gegelning "antropogenez va ong" haqidagi qarashlari"[5] ushbu masalani kengroq ilmiy tahlil qilishga turtki bo'lgan tadqiqotlar hisoblanadi.

Ong hususida tadqiqotlarni o'rganib quyidagi xulosalarga kelish mumkin.

- ong - bu voqelikni inson psixik olamida aks ettirishning eng yuqori shakli;
- ong - bu doimiy holatda faoliyat bilan bo'g'liq bo'lgan psixik jarayon;
- ong o'z navbatida yagona bo'linmas ma'naviy shakllanishdir hamdir;
- ong - bu ham tafakkur uslubi va ob'ektiv borlikda mavjud bo'lgan haqiqat bilan aloqalar tizimi hamdir.

Ongning xususiyatlari ichida xulq-atvorni tartibga solishning borligi va ijtimoiy ongda bu bir alohida shaklga ya'ni huquqiy ong shakliga kelganligi ko'plab tadqiqotlarning natijalaridan bizga ma'lum. Jumladan, mamlakatimiz olimlarining bir qat'ot tadqiqotlari ham shu mavzuga qaratilgandir. Masalan, Z. Islomovning fikricha, "Huquqiy ongni mamlakat fuqarolarining ham amaldagi huquqqa, yuridik amaliyotga, fuqarolar huquqlari, erkinliklari, majburiyatlariga, ham orzu qilingan huquqqa va boshqa huquqiy hodisalarga munosabatini ifodalovchi huquqiy sezgilar, g'oyalar, baholar, tasavvurlar tizimi sifatida ta'riflash mumkin"[6]. Huquqiy ongni tadqiq qilish ishi XX asrda rus olimlari tomonidan ko'plab tadqiqotlari olib borilgan va ularda xilma-xil qarashlarni uchratishimiz mumkin. Masalan Y.Dmitrievning fikricha: "Huquqiy ong bu insonlarning va ularning turli birliklarining hamda butun jamiyatning amaldagi huquq va huquqiy hodisalarga nisbatan qarashlari, g'oyalari, tasavvurlari yig'indisidir"[7]. Jamiyatning rivojlanishi, N.M.Korkunovning fikriga "huquqiy ong jamiyatning ideallari bilan bog'liq bo'lib, jamiyatning ideallarni, shu jumladan huquqiy ideallarni yaratish qobiliyati qanchalik rivojlangan bo'lsa, u shunchalik ilg'or bo'ladi. Qonun inson hayotining eng yuqori qadriyatlaridan biri sifatida tushunila boshlanadi"[8].

Boshqa ijtimoiy ong shakllari kabi huquqiy ong ham o'zining strukturasi va o'z tizimiga ega. Bu muammoni o'rganish ijtimoiy fanlar ichida yuridik psixologiya uchun xosroq mavzudir. Huquqiy jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, huquqiy ong - bu amaldagi qonun va u qanday bo'lishi kerakligi to'g'risida odamlarning yoki shaxsning qarashlari, g'oyalari, baholari tizimidir. Yuridik ma'noda shuni ta'kidlash kerakki, inson o'zini huquq va erkinliklarning to'la huquqli tashuvchisi yoki buzilgan shaxs sifatida

bilishi, ba'zi bir huquq va erkinliklarda cheklanganligi to'g'risida xabardorligi huquqiy ongning asl mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Huquqiy ong huquqiy faoliyatga, ya'ni insonning o'z huquqlari va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan harakatlariga ta'sir qiladi.

Huquqiy ong fuqarolik jamiyatining huquqiy hayotining asoslaridan biri desak to'g'ri bo'ladi. Sababiki, ijtimoiy ong shakllaridan biri sifatida huquqiy ongning shakllanishi va rivojlanishiga ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy omillar ta'sir ko'rsatadi. Huquqiy ong - bu huquq haqidagi bilim, amaldagi qonunni baholash, qonunchilikdagi kerakli o'zgarishlar haqida fikr va g'oyalar tizimidir. Huquqiy ong, shuningdek, davlatning barcha huquqiy tizimiga ta'sir o'tkazish vositasi sifatida ishlaydi. Jamiyatda tug'ilgan inson ijtimoiylashuv jarayonida barcha o'zidan oldingi avlodlar tomonidan yaratilgan qadriyatlarni o'zlashtiradi, shuning uchun jamiyatning tarixiy rivojlanishi jarayonida huquqiy ong ob'ektivlashadi.

Huquqiy ong va biron bir jamiyatda shakllangan huquqiy tizim o'zro bir-biriga ta'sirda bo'ladi. Bir tomondan, huquqiy ong qonunlarga bog'liq holda rivoj topib borsa, boshqa tomondan, ushbu jamiyatda shakllangan huquqiy tizim huquqiy ongga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Huquqiy ongning tuzilishini hisobga olgan holda, odatda, odatiy yoki kundalik huquqiy ong va nazariy huquqiy ong darjalariga ajratish o'rinlidir.

Huquqiy ongning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, u individual tajriba doirasidan tashqariga chiqmaydi. Shuning uchun u o'z rivojlanishida aniqlangan ob'ektiv ijtimoiy qonuniyatlarni yanada kengroq umumlashtirish darajasiga intiladi, ya'ni nazariy bo'ladi. Nazariy huquqiy ongda uchta qatlam mavjud: yuristlarning kasbiy huquqiy ongi, huquqiy nazariyaning o'zi va huquqiy mafkura. Nazariy huquqiy ong amaldagi va rivojlanayotgan huquqiy tizimni ma'naviy ravishda ko'paytiradigan ilmiy tushunchalar tizimiga o'xshaydi.

Huquqiy ongning har xil turlari mavjud, ularni bir necha asoslarga ko'ra tasniflash mumkin: tuzilishi (huquqiy g'oyalari va huquqiy tuyg'ulari), darajasi (ilmiy, kasbiy, kundalik), sub'ektlari (ommaviy, guruh, individual) va boshqalar bo'yicha tasniflash mumkin. ma'lum bir jamiyatda mavjud bo'lgan va uning huquqiy haqiqatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradigan g'oyalar, qarashlar, fikrlar, nazariyalar.

Shunday qilib, huquqiy ongni tizim sifatida o'rganishda uning quyidagi elementlari borligiga etibor qaratish lozim:

- huquq;
- ustuvor prinsiplar ustuvorligi;
- huquqni muhofaza qilish organlari mansabdor shaxslari;
- huquqiy munosabat;
- shaxsning huquqiy savodxonligi.

Umumiy ma'nosida huquqiy ong - bu odamlarning qonunga bo'lgan munosabatidir. Huquqiy ong - bu axloqiy me'yorlar bilan bir qatorda jamiyat a'zolarining xatti-harakatlarini tartibga soluvchi qadriyatlarni baholash tizimi. Huquqiy ongning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bu odamlarning tabiiy huquq qadriyatlari, inson huquqlari va erkinliklari va shu bilan birga mavjud pozitiv huquq haqidagi tasavvurlari, uning jamiyat ehtiyojlariga, huquqiy va umumbashariy inson ideallari va

qadriyatlariga qanday mos kelishini anglashdir. Huquqiy ongini rivojlantira olgan har bir shaxs jamiyatdagi har bir narsaga to'g'ri munosabatda bo'lishni bilgan holda harakatda bo'ladi va jamiyatdagi yuksalish ham yaxshi rivojlanadi. Shunday qilib huquqiy ongning mazmuni ko'p qirrali bo'lib, shaxsning qonunga va huquqiy hodisalarga, jamiyatdagi o'zaro munosabatlar qoidalari va me'yorlariga va ularning adolat tamoyillariga muvofiqligini belgilaydigan va aksettiradigan ko'plab qarashlar, g'oyalar to'plami bo'lganligi bilan tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. - T.: Toshkent tezkor bosmaxonasi, 2015, 20-b
2. Локк Дж. Сочинения в 3-х т. Т.1. Опыт о человеческом разумении. (Философское наследие. Т.93). - М.: Мысль, 1985.- 621с.-С.3-76.
3. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. - 4-е изд.-М.: Политиздат, 1981. - 445 с
4. Дюркгейм Э.О разделении общественного труда / Пер. с фр. А.Б. Гофмана, примечания В.В. Сапова. — М.: Канон, 1996. — 432 с.
5. Hegel.G.W.F.Phänomenologie des Geistes. (1807). Berlin-52-p
6. Islomov.Z.M.Davlat va huquq nazariyasi.-T.: Adolat, 2007.-537-b
7. Ю.А.Дмитриев.Правосознание и правовая культура / Теория государства и права.Под.ред.Пиголкина. - Москва:Юрайт - Издат, 2006.- С. 547
8. Кареев Н. И. Основы русской социологии. СПб., 1996. С. 123-142.
9. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).
10. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(1).
11. Adilova, M. (2023). THE PSYCHOLOGICAL EFFECT OF TRAPS IN THE SOCIAL NETWORK ON YOUTH MIND AND SPIRITUALITY. Open Access Repository, 4(2), 500-505.
12. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.
13. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O 'ZINI-O 'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In E Conference Zone (pp. 11-16).
14. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In E Conference Zone (pp. 11-16).
15. Shamsidinovna, A. M. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA BERILADIGAN TA'LIM MAZMUNI. In E Conference Zone (pp. 22-25).
16. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION.

International Journal of World Languages, 1(2).

17. Sunatullaevna, K. A., & Axmedovich, R. O. (2022). Internet is a depression. The benefits and harms of cyberspace on the human psyche. *Eurasian Scientific Herald*, 5, 69-73.

18. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.

19. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

20. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 1(7), 81-83.

21. Ibaydullayeva, U. (2022). OILADA FARZAND TARBIYASINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 2(6).

22. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.

23. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. *Общество и инновации*. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.

24. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.

25. Norbekova, B. (2022). O'roqboyeva M. Maktabgacha ta 'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.

ONA-FARZAND TIZIMIDAGI MUNOSABATLAR PSIXOKORREKSIYASINING GURUHIY SHAKLLARI

PhD. Abdullayeva Dilbar Ubaydullayevna

Toshkent Davlat Pedagogika universiteti

dilbar3007@inbox.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona va farzand munosabatlari psixokorreksiya sinining guruhii shakllari, ularning xususiyatlari, guruhii ishning ilmiy-metodik jihatlari yoritilgan. Shuningdek ona va farzand munosabatlari psixokorreksiya sida shakllangan yondashuvlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: oila, ona, farzand, munosabat, xususiyat, guruhii ish, trening, model, xulq-atvor, konstruktivlik, psixokorreksiya.

Odam bolasining o'z onasi bilan emotsional aloqasi juda erta shakllanadigan va hatto, katta yoshda ham tabiiy sog'lom funksiya sifatida mavjud bo'ladigan psixologik hodisadir. Uning inson jismoniy va psixik taraqqiyotidagi beqiyos ahamiyatini kundalik hayotdan olingan misollar darajasida ham, ko'p yillik ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida ham ta'kidlash mumkin. Bu sohadagi buzilishlarning sabab va oqibatlari nihoyatda xilma-xil bo'lgani tufayli ularni tuzatishning yagona va samarali yo'li, vositasi mavjud emas. Shu tufayli ona-farzand tizimidagi munosabatlarning psixokorreksiyasi uchun ishlab chiqilgan uslubiy yondashuv va usullar o'z metodologik asosi hamda tadbqiq etilish texnikasi jihatidan o'zaro farqlana turib, muayyan aniq olingan muammoli vaziyatlarda yetarlicha samarali bo'lishi mumkin.

Bevosita ona va farzand munosabatlari psixoterapiyasining uslubiy ta'minoti muammolariga bag'ishlangan adabiyotlar tahlili bu sohaga yo'naltirilgan psixoterapiya kurslarida kommunikativ yondashuv, guruhiiy shakldagi ish ustunlik qilishini ko'rsatadi [1], [2], [3]. Darhaqiqot psixologik ishning guruhiiy shakli tejamkorligi va ayrim vaziyatlarda individual shakldagi ishdan samarali ekanligi bilan psixologik yordam amaliyotida mustahkam o'rin egallab kelmoqda. Birinchilardan bo'lib ota-onalarga psixologik yordam amaliyotida guruhiiy shakldagi ishni zamonaviy oila psixoterapiyasida A.Adler tadbqiq eta boshlagan. U o'zining "Ota-onalar tarbiyasi" nomli maqolasida har jihatdan soh'g'lom bo'lgan bolani tarbiyalash bo'yicha tavsiyalarini beradi va ota-onalar bilan ishlashning guruhiiy shakllari samarali ekanligini ta'kidlaydi. Ota-onalar bilan guruhiiy ish davomida ularni farzandning betakrorligi, individualligi va daxlsizligini hurmat qilishga o'rgatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Buning uchun Adler ota-onalarga farzandini qo'llab-quvvatlash, imkon qadar ularga tanlov erkinligini berish, ota-onadan qo'rqishning o'rinsizligini ko'rsatish zaruratini anglatishga qaratilgan psixologik mashg'ulotlar o'tkazish yo'lidan boradi [3; 9-11-b.].

AQShda uning bu harakati shogirdi R.Dreykus tomonidan davom ettirildi. A.Adler g'oyalariga asoslangan holda R.Dreykus qo'ni-qo'shni onalardan bahs munozara guruhlarini tashkil etishni taklif etadi. U mahallada ota-onalar bilan muhokama guruhlarini tashkil etadi. R.Dreykusning ushbu uslubi ota-onalar uchun bir-birining tajribasidan xabardor bo'lish, o'zini qiziqtirgan barcha savollariga boshqalarning fikrlarini bilish, guruh tomonidan qo'llab quvvatlanish foydali bo'lishi mumkinligi haqidagi g'oyaga asoslanadi. Uning guruhlarida boshlovchining asosiy vazifasi bahs-munozarani mohirlik bilan tashkil etishi, o'rta tashlangan savollarni muxokama qilishni tashkil etishdan iborat bo'lib, bu rolda navbatma-navbat barcha ota-onalar o'zlarini sinab ko'rishlari lozim.

R.Dreykus bunday guruhlarda ota-onalar bir-birlari bilan tajriba almashishadi, savollar berishadi va guruhning yordami va roziligini izlaydilar, deb taxmin qildi.

Uning fikricha bolaning har qanday nomaqbul xatti-harakati quyidagi maqsadlarga asoslanishi mumkin:

- ✓ e'tibor yoki qulaylikni talab qilish;
- ✓ o'z kuchini ko'rsatish istagi yoki bo'ysunmaslik;
- ✓ qasos olish istagi;
- ✓ o'z kemptikligi va ojizligi haqida da'vo qilish.

R.Dreykus ota-onalar trening guruhida ularning o'z farzandlari bilan bo'lgan munosabatini yaxshilash uchun bolaning salbiy xulq-atvori yuqoridagi to'rt maqsaddan biriga - e'tibor va qulaylik yaratilishini talab qilish, o'zining hukmronligi va oshkora bo'ysunmasligini namoyon etish, o'ch olish, o'z kemptikligi va ojizligini ta'kidlashga yo'naltirilishini anglatish zarur degan g'oyaga asoslanadi [3; 12-b.].

Amerikalik bolalar psixoterapevti X.Djaynott ota-onalar uchun guruhiiy psixologik maslahat modeliga asos soladi. Uning tarbiyani insonparvarlashtirish konsepsiyasi ota-onalarning hissiy emotsional sohasini ularga o'z asl his kechinmalarini, qadriyat va kutilmalarini anglashga yordam berish bilan rivojlantirish g'oyasiga tayanadi. Guruhiiy trening orqali ota-onalarda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan psixologik amaliyot bolani tinglash, uni haqoratlash va uning jahlini chiqarishi mumkin bo'lgan harakatlarga yo'l qo'yimaslik, shaxsiy fikr va hissiyotlarni samimiy ifodalashga o'rgatish yo'nalishida tashkil etilgan. X.Djaynott trening mashg'ulotlari orqali ota-onalarda doimo bolasida ijobiy "Men" obrazini qo'llab-quvvatlashga intilish, unga baho berishda shaxsiy salbiy baholovchi fikrlardan qochish, o'zaro muloqotda kooperatsiyaning tashabbuskori bo'lishga harakat qilish singari sifatlarni rivojlantirishni ustuvor vazifa deb biladi [3], [5].

Bugungi kunda xorijda katta shuhrat qozongan hamda keng tadbiiq etib kelinayotgan dasturlardan biri T.Gordonning "Samarali ota-ona treningi" dasturidir. T.Gordonning dasturi bolalar tarbiyasiga gumanistik nuqtai nazardan yondashish g'oyasiga asoslanib, onalarni avvalo o'z farzandlarini tinglash va tushuna olishga o'rgatish maqsadini ko'zlaydi [3;16-b.]. Bunda trening zimmasidagi vazifa umumiiy ravishda onalarda uch xil asosiiy ko'nikma – faol tinglash, shaxsiy his kechinmalarini bola uchun tushunarli tarzda ifodalay bilish hamda "ikkimiz haqdirmiz" tamoyilini ro'yobga chiqarishga qodir bo'lish, ya'ni muloqot natijasidan har ikki tomon qoniqish hosil qiladigan tarzda kelishish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat, deb belgilanadi. T.Gordon treninglari umumiiy ravishda, onalarda farzand bilan muloqot uslubiga nisbatan refleksiiyani kuchaytirish, e'tiborni bolaning tashqi xulq-atvoridan uning ortida turgan psixologik holatlarga qaratish maqsadini ko'zlaydi.

Tadqiqotlar ushbu treninglar ishtirokchisi bo'lgan onalar o'z tarbiya uslubini oson o'zgartira olgani ularning farzand bilan o'zaro tushunish darajasi ortgani, bolalarda esa shaxsiy muammolarni mustaqil hal etish qobiliyati rivojlanganini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiiyotlar ro'yxati:

1. Бурлачук Л.Ф. Словар-справочник по психодиагностике. – 3-е изд. - СПб.Питер, 2007. – 688 с.
2. Варга А. Й., Драбкина Т.Й. Системная семейная психотерапий. Краткий лекционний курс. – СПб.: Реч, 2001. – 144 с.
3. 68. Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. - СПб.: Реч, 2005. - 150 с.
4. Абдуллаева Д.У. Представления матерей о социальных ролях женщин как фактор родительского отношения // Вестник интегративной психологии. – Ярославл, 2018. – №16. – С.14-16.

5. Abdullaeva D.U. In the psychocorrection of parent-child relationships formed traditions // Gutting edge – science // Materials of the international scientific and practical conference. – Shawnee, USA, 2020. – P. 131 - 133.

GLOBALLASHUVNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK VA TARIXIY XUSUSIYATLARI

**Yusupov Umidjon Salim o'g'li,
Abdurashidova Farangiz**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax fililali,
O'zbekiston Milliy universitetininig Jizzax fililali talabasi

Annotatsiya: Ushbu tesizda globallashuvning ijtimoiy-psixologik va tarixiy xususiyatlari uning bugungi kundagi hozirgi jarayoni, globallashuvning insoniyat ongiga ta'siri va bu jarayonlarning jadal rivojlanishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Globallashuv, demokratiya, aksilglobalizim, ommaviy madaniyat, individializm, shaxs, Bandi, integratsiya, Levvit, Zinovev, umuminsoniy qadryatlar.

XXI asr boshlariga kelib dunyo mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir shu qadar kuchayib ketdiki, bu jarayondan to'la ihtotalanib olgan birorta ham davlat yo'q, deb to'la ishonch bilan aytish mumkin. Xattoki, xalqaro tashkilotlardan uzoqroq turishga intilayotgan, ularga a'zo bo'lishni istamayotgan mamlakatlar ham bu jarayondan mutlaqo chetda emas. Globallashuv shunday jarayonki, undan chetda turaman, degan mamlakatlar uning ta'siriga ko'proq uchrab qolishi mumkin. Bunday g'ayri ixtiyoriy ta'sir esa ko'pincha salbiy oqibatlariga olib kelmoqda. Hech qanday milliy chegaralarni tan olmaydigan, dunyoda umumiy texnologik va axborot maydoni yuzaga kelayotganini harakterlovchi texnosferaning globallashuvi uning yana bir o'ziga xos xususiyatidir.

Globallashuvning turli mamlakatlarga o'tkazayotgan ta'siri ham turlicha. Bu hol dunyo mamlakatlarining iqtisodiy, axborot, ma'naviy salohiyatlari va siyosati qanday ekani bilan bog'liq. Dunyoda yuz berayotgan shiddatli jarayonlarning har bir mamlakatga o'tkazayotgan salbiy ta'sirini kamaytirish va ijobiy ta'sirini kuchaytirish uchun shu hodisaning mohiyatini chuqurroq anglash, uning xususiyatlarini o'rganish lozim. Bu hodisani chuqur o'rganmay turib unga moslashish, kerak bo'lganda, uning yo'nalishini tegishli tarzda o'zgartirish mumkin emas. Globallashuv yana shunday jarayonki, uni chuqur o'rganmaslik undan foydalanish strategiyasi, taktikasi va texnologiyasini ishlab chiqmaslik mamlakat iqtisodi va madaniyati, ma'naviyatini tog'dan tushayotgan shiddatli daryo oqimiga boshqaruvsiz qayiqni topshirib qo'yish bilan baravar bo'ladi.

Albatta, globallashuvning xatto eng asosiy jihatlari va yo'nalishlarini ham to'liq qamrab olish qiyin. Shuning uchun mazkur holatda globallashuv va milliy ma'naviyatda globallashuvning milliy ma'naviyatga o'tkazayotgan va o'tkazishi mumkin bo'lgan ta'siri haqida fikr yuritish lozim. Ma'naviyatni ham bir uyga

to'plangan boylikka qiyoslasak tashqaridan kirayotgan shamol uy ichidagi narsalarni ostin ustun qilib tashlashini hech bir xonadon sohibi istamaydi. Xuddi shu kabi biz ham yot g'oyalar, oqimlar va mafkuralar ma'naviyatimizga vayronkor ta'sir o'tkazishiga qarshi himoya choralari ko'rishimiz tabiiy. Chetdan o'tkaziladigan mafkuraviy ta'sirga qarshi himoya choralari ko'rishdan avval qanday ta'sirlarni ma'qullash lozimu, qandaylarini rad etish kerakligini aniqlab olish lozim. Hozirgi kunda birorta ham milliy ma'naviyat yo'qki, u boshqa xalqlar ma'naviyatidan to'la ixotalangan bo'lsa. Xatto, Avstraliya chakalakzorlari, Afrika savannalari va Janubiy Amerika changalzorlarida turmush kechirayotgan qabilalar ham qo'shni qabilalar va zamonaviy tamaddun ta'sirini o'zida his qilib turadi. Qolaversa, tarixni tahlil qilish boshqa xalqlar ma'naviyatidan baxramand bo'lgan xalqlar ma'naviyati yuksakliklarga ko'tarilganidan guvohlik beradi.

Shu ma'noda, globallashuv – bu avvalo hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi demakdir. Albatta, bu fikrlarning barchasida ham ma'lum ma'noda haqiqat, ratsional mag'iz bor. Chunki ularning har biri o'zida bugungi serqirra va rang-barang hayotning qaysidir belgi alomatini aks ettirishi tabiiy. Ammo ko'pchilikning ongida bu davr globallashuv davri tariqasida taassurot uyg'otmoqda. Bunday ta'rif ko'p tomondan masalaning mohiyatini to'g'ri ifodalaydi. Nega deganda, hozirgi paytda yer yuzining qaysi chekkasida qanday bir voqea yuz bermasin, odamzot bu haqda dunyoning boshqa chekkasida zudlik bilan xabar topishi hech kimga sir emas. Ana shunday globallashuv fenomeni haqida gapirganda, bu atama bugungi kunda ilmiy-falsafiy, hayotiy tushuncha sifatida juda keng ma'noni anglatishini ta'kidlash lozim. Umumiy nuqtai nazardan qaraganda, bu jarayon mutlaqo yangicha ma'no-mazmundagi xo'jalik, ijtimoiy-siyosiy, tabiiy- biologik global muhitning shakllanishini va shu bilan birga, mavjud milliy va mintaqaviy muammolarning jahon miqyosidagi muammolarga aylanib borishini ifoda etmoqda. Globallashuv jarayoni hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelayotganining asosiy omili va sababi xususida gapirganda shuni ob'ektiv tan olish kerak – bugungi kunda har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo'shnilar, balki jahon miqyosida boshqa mintaqa va hududlar bilan shunday chambarchas bog'lanib bormoqdaki, biron mamlakatning bu jarayondan chetda turishi ijobiy natijalarga olib kelmasligini tushunish, anglash qiyin emas.

Tabiiyki, «ommaviy madaniyat» degan niqob ostida axloqiy buzuvchilik va zo'ravonlik, individualizm, egotsentrizm g'oyalarini tarqatish, kerak bo'lsa, shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an'ana va qadriyatlarini, turmush tarzining ma'naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo'porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga solmay qo'ymaydi. Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko'pchilik butun jahonda bamisoli balo-qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda. Bu haqda fikr yuritganda, bizning ulug' ajdodlarimiz o'z davrida komil inson haqida butun bir axloqiy mezonlar majmuini, zamonaviy tilda aytganda, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanliklarini eslash o'rinlidir. Otabobolarimizning ongu tafakkurida asrlar, ming yillar davomida shakllanib, sayqal topgan or-nomus, uyat va andisha, sharmu hayo, ibo va iffat kabi yuksak axloqiy tuyg'u

va tushunchalar bu kodeksning asosiy ma'no-mazmunini tashkil etadi, desak, xato qilmagan bo'lamiz. Shu nuqtai nazardan qaraganda," uyat–o'limdan qattiq", degan gaplar xalqimiz tilida o'z-o'zidan paydo bo'lmagan, aksincha, bunday iboralar el-yurtimizga mansub ezgu va go'zal axloqiy qadriyatlarining asl mazmunini ifoda etadi.

Bugungi zamon voqelikka ochiq ko'z bilan, real va hushyor qarashni, jahonda va yon-atrofimizda mavjud bo'lgan, tobora kuchayib borayotgan ma'naviy tahdid va xatarlarni to'g'ri baholab, ulardan tegishli xulosa va saboqlar chiqarib yashashni talab etmoqda. Shu bois yosh avlod ongida murakkab va tahlikali hayot haqida, uning shafqatsiz o'yinlari to'g'risida biryoqlama va soxta tasavvur bo'lmasligi kerak. Hozirgi kunda globallashuv hamda bu jarayon xususida ko'plab ta'rif berilmoqda. Globallashuv atamasi dastlab XX asrning 80-yillari boshlarida iqtisodiy sohada sodir bo'lgan o'zgarishlarni yuzaga keltirgan omil sifatida amerikalik olim T. Levittning 1983-yildagi "Garvard biznes revyu" jurnalida e'lon qilingan maqolasida qo'llanilgan edi. Aslida, globallashuv XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab turli darajada va ko'rinishlarda mavjud bo'lgan va hozirgi davrimizga kelib bu jarayonning avj olishi ro'y bermoqda. Buning ayrim jihatlari mamlakatimiz uchun ijobiy bo'lsa, ayrimlari salbiy ta'sir etadi. Bu ayniqsa, ma'naviyatga yetarlicha zarar keltiradi. Albatta, bu jarayonlardan ko'z yumib bo'lmaydi. Muammoning qay darajadaligidan qat'iy nazar uning oldini olish, bunga qarshi kurashish choralarini izlash bizning oldimizda turgan vazifadir.

Globallashuvga berilgan ta'riflar juda ko'p. Lekin uning xususiyatlarini to'laroq qamrab olgani, bizningcha, fransuz tadqiqotchisi B.Bandi bergan ta'rif. Unda globallashuv jarayoniga uch o'lchovli ekaniga urg'u beriladi:

- globallashuv — muttasil davom etadigan tarixiy jarayon;
- globallashuv — jahonning gomogenlashuvi va universallashtirish jarayoni;
- globallashuv — milliy chegaralarning "yuqilib ketish" jarayoni.

B.Bandi ta'rifida keltirilgan globallashuv o'lchovlarining har uchalasiga nisbatan ham muayyan e'tirozlar bildirish mumkin. Lekin jahonda yuz berayotgan jarayonlarni kuzatsak ularning har uchovi ham unda mavjud ekanini ko'ramiz. Globallashuvning mamlakatlar iqtisodiy siyosati va ma'naviyatiga o'tkazipsh mumkin bo'lgan ijobiy va salbiy ta'siri Hindistonning mashhur davlat arbobi Mahatma Gandining quyidagi so'zlarida yaxshi ifodalangan: "Men uyimning darvoza va eshiklarini doim mahkam berkitib o'tira olmayman, chunki uyimga toza havo kirib turishi kerak. Shu bilan birga, ochilgan eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo'lib uyimni agdar to'ntar qilib tashlashi, o'zimni esa yiqitib yuborishini ham istamayman".

Shu o'rinda rossiyalik olim A. Zinovevning "Globallashuv yangi jahon urushi. U yangi tipdagi jahon urushi" degan takidi kishini ancha sergak torttiradi.

Hozirgi zamon globallashuv jarayoni o'ta murakkab hodisa. Uning turli mamlakatlar iqtisodi, siyosati va ma'naviyatiga o'tkazayotgan ta'siri yana ham murakkab bo'lgani sababli unga nisbatan ham jahonda bir biriga nisbatan raqobatda bo'lgan ikki guruh: globalist va aksiglobalistlar guruxlari vujudga keldi.

Globallashuv tarafdorlari globalistlar deb ataladi. Ular orasida davlat arboblari, siyosatdonlar, sanoatchi va biznesmenlar ko'proq uchraydi.

"Globallashuv yangi jahon urushidir. U yangi tipdagi jahon urushi. Bu urushda tirik qolishning qarshilik ko'rsatishda boshqa yo'lini ko'rmayapman. Faqat qarshilik" degan edi.

"Aksilglobalizm vektorlari" anjumanidagi yana bir ma'ruzachi A.Parshev esa globallashuvga quyidagicha tahrif beradi: "Aslida, globallashuvning asosiy mazmuni boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarilgan mahsulotning qo'shimcha qiymatini, dunyodagi asosiy zahiralarini o'zlashtirishdan iborat". Albatta, bu fikrga turlicha munosabat bildirilishi mumkin. Dunyoning deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarida axborot hurujlari masalasiga jiddiy munosabatning shakllanib ulgurgani, bu borada aniq konsepsiyalarning yaratilgani nafaqat mintaqada, balki jahonda o'zining munosib o'rnini egallash sari intilayotgandir.

Globallashuvning avj olishi millat "chegaralarini" yo'q qilib yubormoqda, ommaviy ma'naviyatni shakllantirishga olib kelmoqda. Buning natijasida har bir millatga xos bo'lgan urf-odat, an'ana, qadriyatlar o'z ahamiyatini "yo'qota" borish xavfi yuzaga kelmoqda. Bu millatning ma'naviy qashshoqlashuvi sodir bo'lishga, ularning o'zligini anglamaydigan manqurtlariga olib keluvchi tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Umuminsoniy ma'naviyat turli-tuman millatlarning o'ziga xos boshqa millatlar uchun ham ma'naviy oziqa bera oladigan qirralarini o'zida mujassamlashtirganligi bois, tabiiy ravishda keng yoyilib boradi hamda jahonda yashayotgan turli millatlarning ma'naviyati rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Юсупов, У., & Ермаматова, Г. (2022). Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 448-450.
2. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). O'ZBEK XALQINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 53-59.
3. Umidjon, Y., & Dilyora, A. (2023). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. *Conferencea*, 89-93.
4. Umidjon, Y., & Ibrohim, O. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSI PSIXIK RIVOJLANISHIDA O'ZINI-O'ZI ANGLASHNING AHAMIYATI. *Conferencea*, 83-88.
5. Umdjon, Y., & Ozoda, T. (2023, April). YOSHLARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLANING O'RNINI. In *E Conference Zone* (pp. 48-52).
6. Umidjon, Y., & Nodira, N. (2023, April). ISH JOYIDAGI SHAXSLARARO NIZOLAR VA MUNOSABATLAR. In *E Conference Zone* (pp. 9-13).
7. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).

8. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O 'ZINI-O 'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).
9. Gulrux, F., & Umdjon, Y. (2023, April). SHAXSLARARO MULOQOT JARAYONIDA GENDERNING YUZAGA CHIQISHI. In *E Conference Zone* (pp. 24-28).
10. Nikolaevich, U. P., & XXX, S. A. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 139-145.
11. Norbekova, B. (2022). O 'roqboyeva M. Maktabgacha ta 'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o 'ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.
12. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
13. Yo'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG 'LIQLIGI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
14. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). SUITSIDAL HOLAT VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
15. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). BOSHLANG'ICH MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 29-34.
16. Yusupov, U., & Baxtiyorova, M. (2022). Ijtimoiy gender stereotiplar. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 452-455.
17. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol 7 (2).

GENDER FARQLARNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK TOMONLARI

**Yusupov Umidjon Salim o'g'li,
Voditova Humora Sunnatulla qizi**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax fililali talabasi

Annotatsiya: Ushbu tesizda gender farqlarning ijtimoiy psixologik tomonlari, genetic rivojlanish, o'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi estetik farqlar, turli xil psixologik yo'nalishlar tomonidan berilgan ta'riflar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Geodakyan, jinsiy dimoforizm, dipsixizm, Maknemar, MMPI so'rovnomasi, jins, psixoanaliz, geshtalt, bixeviorizm, gender, kognitiv, K.Xor.

Zamonaviy psixologiyada ijtimoiy-psixologik gender farqlar nazariyasi bo'yicha turli xil nazariyalar mavjud, lekin ulardagi gender qarashlar bir-biridan tubdan farq qiladi. Biologik va psixologik jins. Gender o'ziga xosligini rivojlantirish nazariyalari (psixoanaliz, bixeviorizm, ijtimoiy o'rganish nazariyalari). Jinsiy aloqaning evolyutsion nazariyasi V.A.Geodakyan. Jinsiy dimorfizm, dipsixizm, dikronomorfizm tushunchalari. Reproduktiv xulq-atvor dasturlarining o'zaro ta'siri va naslning parvarish qilish. Jinsiy aloqa etologiyasi. L.Ellisning neyroandrogetik nazariyasi. Androgetik nazorat ostida xatti-harakatlar dasturlari. Psixologik sifatlardagi jinsiy farqlar.

Shaxs tuzilishidagi jins, Biz yuqorida, bir tomondan, individual xususiyatlarni biologik asosga tushirish mumkin emasligini, ikkinchi tomondan, ular asosan tug'ma tartibga solish mexanizmlari bilan belgilanadiganligini ko'rdik. Shunday qilib, integral individuallik nazariyasining asosiy g'oyasi B.Merlin va individuallikning maxsus nazariyasi V.M.Rusalovning barcha individual farqlarning biologik omillarning hal qiluvchi roli bilan ierarxik bo'ysunishi to'g'risida doimiy ravishda tasdiqlanadi. Bu jinsiy aloqa psixologiyasiga to'liq taluqlidir. Chet elda jinsiy aloqa muammolarini o'rganishda ikkita atama qo'llaniladi: jinsiy aloqa xulq-atvorning biologik asoslari haqida gap ketganda, va jins xulq-atvorning ijtimoiy-madaniy mazmunini anglatganda.

Jinsiy biologik hodisa sifatida individual xususiyatlarni nazarda tutadi - u insonning kontseptsiyasi paytida aniqlanadi, uni o'zgartirish mumkin emas. Biroq, inson o'z jinsini qabul qilishi yoki rad qilishi, madaniy va ijtimoiy ta'sirlar ta'siri ostida turli yo'llar bilan uni mukofot yoki jazo sifatida his qilishi mumkin: ota-onalarning umidlari, o'z jinsining maqsadi, uning qiymati haqidagi g'oyalar va boshqalar. Shuning uchun xulq-atvorning tabiiy asoslari inson faoliyatining samaradorligini oshirishi yoki aksincha, qilinishi mumkin, bu esa nevrozlarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin, va sublimatsiya orqali ijodiy energiyaga aylanadi va Yung nazariyasida umuman hayotiylik manbai sifatida qarala boshlandi.

Turli jinsdagi odamlarning psixologik fazilatlaridagi farqlarga kelsak, ular nisbatan yaqinda tadqiqot mavzusi sifatida ajralib chiqqan boshladilar, ayniqsa ichki psixologiya shaxsni ijtimoiy munosabatlar majmui sifatida tushunishga qaratilgan. Bu asosan inson madaniyati, shu jumladan psixoanaliz asosan erkaklar tomonidan yaratilganligi va turli tillarda "erkak" so'zi ko'pincha "erkak" so'zi bilan mos kelishi va "ayol" so'zidan farq qilishi bilan bog'liq.

Biroq, bu bilan bog'liq xususiyatlar sifatida aniq reproduktiv xatti-harakatlar (erkaklar va ayollar guruhlarida oilaviy xatti-harakatlar, ko'payish, avlodlarga g'amxo'rlik qilish) va oddiygina kognitiv jarayonlarning sifati, hissiy sohasi va xatti-harakatlari farq qilishi mumkin. Shu bilan birga, gender rolining psixologik o'zgarishlari haqidagi g'oyalar ham kundalik noto'g'ri qarashlarni, ham erkaklar va ayollarning farqlari haqidagi madaniy stereotiplarni o'z ichiga oladi. Haqiqiy faktlar va kundalik g'oyalarni bir-biridan ajratish har doim ham mumkin emas, lekin bu yo'nalishdagi urinishlar uzoq vaqt davomida qilingan.

Shunday qilib, 1942 yilda K.Maknemar qizlarning estetik didi rivojlanganligini, ular nutqi yaxshi rivojlanganligini, nozik muvofiqlashtirishni, o'g'il bolalarning matematik va mexanik qobiliyatlariga ega ekanligini statistik jihatdan aniqladi va

tasdiqladi. Qizlarning ravonligi yuqori; ayollar ko'proq moslashuvchan, bilimli, ularda ijtimoiy ma'qullik darajasi yuqori, erkaklar esa, aksincha, tezroq aqlli, topqir va ixtirochi. Kasblarning barcha yangi turlarini birinchi navbatda erkaklar o'zlashtiradilar, shundan keyingina - ayollar. Bundan tashqari, ayollar stereotipli ko'rinishni afzal ko'rishadi. kasbiy faoliyat, erkaklar esa, aksincha, stereotiplashtirilgan faoliyat turlarida neyropsixiyatrik kasalliklarni boshdan kechirish ehtimoli ko'proq .

Demak, biologik jins va psixologik bir-biriga bog'liq emas: erkak ayollik xarakteriga ega bo'lishi, ayol esa o'zini erkak kabi tutishi mumkinligi aniq. Inson o'z jinsini qabul qilishi, anglashi va uning resurslaridan qanday foydalanishni o'rganishi uchun u shunday deb nomlangan jarayondan muvaffaqiyatli o'tishi kerak. jinsiy rol sotsializatsiyasi.

Gender identifikatorini rivojlantirish nazariyalari

Psixologiyada insonning psixologik ko'rinishidagi erkak va ayolning nisbati turlicha ko'rib chiqilgan. Birinchidan, erkaklik va ayollik bir- biriga qarama-qarshi bo'lgan va ikki tomonlama tushunilgan: biri yoki boshqasi. Ikkinchidan, bu fazilatlar bir xil davomiylikning qutblari sifatida ko'rilgan: erkaklikdan uzoqlashtiradigan narsa uni avtomatik ravishda ayollikka yaqinlashtiradi. MMPI so'rovnomasining 5-sonli shkalasi xuddi shunday tarzda tuzilgan. Uchinchidan, ular mustaqil avtonom o'lchovlar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin va har bir insonda qandaydir erkak va ba'zi bir ayol xususiyatlar bo'lishi mumkin. Shuning uchun, faqat ikkita biologik jins mavjud bo'lsa-da, gender o'ziga xosligida ko'proq psixologik farqlar mavjud.

So'nggi yillar psixologiyasi gender-rol xulq-atvorining aralash modellariga e'tibor qaratadi. Shunday qilib, Sandra Bem gender-rol xulq-atvorining 8 turini aniqladi, 4 tasi erkaklar va ayollar uchun. Erkak erkaklar befarq, baquvvat, shuhratparast va erkin. Erkak ayollar kuchli irodaga ega, erkaklar bilan raqobatlashishga va kasbda, jamiyatda, jinsiy aloqada o'z o'rnini egallashga moyil. Ayol erkaklar sezgir, insoniy munosabatlarni va ruhning yutuqlarini qadrlashadi, ko'pincha san'at olamiga tegishli. Ayol allaqachon sabr-toqat, sadoqat va xudbinlik yo'qligi bilan ajralib turadigan, yaqinlari hayotida "fon" bo'lishga rozi bo'lgan mutlaqo sabrli ayolning arxaik turidir.

Androgin erkaklar, unumdorlik va sezgirlikni birlashtirib, ko'pincha shifokor, o'qituvchi va boshqalarning insoniy kasblarini tanlaydi. Androgin ayollar ayollik vositalaridan (moslashuvchanlik, xushmuomalalik) foydalangan holda juda erkak vazifalarni bajarishga qodir. Androginiya ko'pincha oilada ham, ishda ham o'zini muvaffaqiyatli bajaradigan egalarining yuqori chidamliligining belgisidir. Nihoyat, farqlanmagan erkaklar va ayollar so'zning keng ma'nosida libidoning yetishmasligi bilan tavsiflanadi va hayotiylik yetishmasligidan aziyat chekadi.

Psixologik jinsiy aloqa belgilari qanday paydo bo'ladi va tuzatiladi? Turli nazariyalar bu jarayonni turli tomonlardan ko'rib chiqdilar.

Psixoanaliz asosan ishlab chiqilgan. Freydning ayollarning tabiatiga qarashi, bu ayol jinsiy olatdan mahrum bo'lgan erkak ekanligidan iborat edi. Shuning uchun, ayol o'z kuchini o'ziga xos shaklda - erkakni kamsitish yoki uning ustidan nazorat o'rnatish orqali jinsiy olatni egallashga sarflaydi. Freyd (shuningdek, asosan erkaklarni o'rgangan boshqa ko'plab psixologlar) ayollikka ijobiy ta'rif bermagan. Demak - jinslarning qarama-qarshiligi va ular o'rtasidagi abadiy kurash.

Psixoanalizning ko'zga ko'ringan vakili K.Xorni jinslar o'rtasidagi ishonchsizlikning sababi (mavjudligi shubhasiz) baxt va muhabbatga bo'lgan umidlarning umidsizlikka tushishi, qaramlik qo'rquvining proektsiyasi, ota-ona mehridan mahrum bo'lish deb hisoblardi. bu bolalik davrida paydo bo'ladi. Erta bolalikdagi mojarolar otasidan ko'ngli qolishi va onasining rashkidan shikastlangan qizning olishdan ko'ra erkakdan "olishni" xohlashiga olib kelishi mumkin. Ya'ni, erkaklarga nisbatan tajovuzni bostirish ayollikning buzilishiga olib keladi, bu ko'pincha frigidlik fenomenida erkakni rad etish yoki unga nisbatan tajovuzda namoyon bo'ladi. K. Xorni esa klassik psixoanalizdagi ko'p narsalarni juda tanqid qilib, uning bir qator qoidalarining "o'g'il bolalarning qizlar haqidagi tipik g'oyalari" bilan parallelligini ta'kidladi.

Jinslarning o'zaro moslashuvining natijasi, K.Xornining fikricha, sevgi va muhabbat emas, balki faqat qarama-qarshilik va birgalikda yashashning yumshashi bo'lishi mumkin.

Ibtidoiy qabilalarda ayollarning erkak jinsiy a'zolariga ta'siri va kuchdan mahrum bo'lishiga ishonch (kastratsiyadan qo'rqish) mavjud edi, bu ham ayollarning bo'ysunishiga olib keldi. Bundan tashqari, erkaklar ayollarga qaraganda ko'proq jinsiy aloqada bo'lib, erkaklar ayollarga qaram bo'lishadi.

Va, nihoyat, psixoanalizda o'lim istagi ba'zan ona bilan birlashish istagi sifatida qaraladi. Shunday qilib, o'z-o'zini berish va o'zini o'zi saqlash o'rtasidagi ziddiyatga asoslangan jinslar o'rtasidagi hokimiyat uchun kurashning haqiqiy motivlari paydo bo'ladi.

L. Ellisning neyroandrogenetik nazariyasi

Shunday qilib, ayollar va erkaklar o'rtasidagi farqlar mavjud, evolyutsion asosga ega va asosan instinktiv xususiyatga ega. Bugungi kunga kelib, jinsiy gormonlar ta'sirini o'rganish, inson xulq-atvorining xususiyatlarini tushuntirishga asoslangan fiziologik ham mavjud. Neyroandrogenetik nazariya L.Ellisning ta'kidlashicha, xatti-harakatlardagi jinsiy farqlar androgenlarning miya tizimlariga ta'siri bilan bog'liq. Ma'lumki, har bir insonda erkak va ayol gormonlari mavjud, ammo erkaklarda androgenlar, ayollarda esa estradiol ustunlik qiladi. Jinsiy gormonlarning miyaga ta'sirining 2 bosqichi mavjud: birinchisi, "tashkiliy", embrion hayotining uchinchi oyida, ikkinchisi, "faollashuv" - balog'atga yetish davrida sodir bo'ladi. Bu ikki moment insonning biologik jinsi shakllanishining alohida intensivligi bilan tavsiflanadi. To'rt turdagi tadqiqotlar biologik jins va psixologik xulq-atvorning o'zaro bog'liqligini tasdiqladi: kastratsiya tufayli androgen manipulyatsiyasi, korrelyatsiya tadqiqotlari, balog'atga yetishishdan oldin, davomida va undan keyin xatti-harakatlarni o'rganish. Natijada, erkak jinsi bilan bog'liq (androgenetik nazorat ostida) 12 ta barqaror xatti-harakatlar dasturi aniqlandi. Shunga ko'ra, odatda ayol xatti-harakatlari bu xatti-harakatlarning yo'qligi bilan tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Юсупов, У., & Ермаматова, Г. (2022). Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 448-450.

2. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). O'ZBEK XALQINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 53-59.
3. Umidjon, Y., & Dilyora, A. (2023). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. *Conferencea*, 89-93.
4. Umidjon, Y., & Ibrohim, O. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSI PSIXIK RIVOJLANISHIDA O'ZINI-O'ZI ANGLASHNING AHAMIYATI. *Conferencea*, 83-88.
5. Umidjon, Y., & Ozoda, T. (2023, April). YOSHLARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLANING O'RN. In *E Conference Zone* (pp. 48-52).
6. Umidjon, Y., & Nodira, N. (2023, April). ISH JOYIDAGI SHAXSLARARO NIZOLAR VA MUNOSABATLAR. In *E Conference Zone* (pp. 9-13).
7. Umidjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).
8. Umidjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O'ZINI-O'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).
9. Gulrux, F., & Umidjon, Y. (2023, April). SHAXSLARARO MULOQOT JARAYONIDA GENDERNING YUZAGA CHIQISHI. In *E Conference Zone* (pp. 24-28).
10. Nikolaevich, U. P., & XXX, S. A. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 139-145.
11. Norbekova, B. (2022). O'roqboyeva M. Maktabgacha ta'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.
12. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
13. Yo'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG'LIQLIGI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
14. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). SUITSIDAL HOLAT VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
15. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). BOSHLANG'ICH MAKTAB YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 29-34.
16. Yusupov, U., & Baxtiyorova, M. (2022). Ijtimoiy gender stereotiplar. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 452-455.

O'SMIRLARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

**Yusupov Umidjon Salim o'g'li,
Ergasheva Munavvar**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax fililali talabasi

Annotatsiya: Ushbu tesizda o'smirlarda agressiyaning shakllanishi, agressiv xulq-atvorning ko'rinishlari va frustratsiya holatlari, agressiv xulqning namoyon bo'lish bosqichlari haqida fikrlar keltrilgan.

Kalit so'zlar: agressiya, tajovuzkorlik, agressiyaning turlari, frustratsiya, ota-ona, o'smirlik, ijtimoiy psixologik ta'sirlar, V.Klayn, endokrin portlash.

Hozirgi kunda o'smirlar o'rtasida agressiyaning shakllanishi va uning namoyon bo'lishi odatdagidan tezlashib ketmoqda. Agressiya insoniyatga xos xususiyat ammo har bir shaxsda agressiya indivudial harakterlanadi va unga temperament katta rol o'ynaydi, har bir tajavuzkor xulq-atvori temperamenti bilan uzviy bog'liq, agressivlikni V.Aberin quyidagicha tushuntiradi har qanday hatti harakatlari har doim ma'lum bir odamni xulqidir, faqat u mavjud bo'lgan vaziyat bilan emas, balki u bilan alaqoda bo'lgan odamlar tomonidan ham belgilanadi, shuningdek uning o'ziga xos xususiyatlari bilan ham belgilanadi. Agressiya so'zi lotinchadan olingan bo'lib hujum qilish degan ma'noni anglatadi. O'smirlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishi dushmanlik holati bilan chambarchas bog'liqdir. Bolalar o'smirlik yoshida qiziqqon asabiy va tajovuzkor bo'lib qolishadi. Asosan agressiv xulq-atvor 13-15 yoshli o'smirlar o'rtasida yuzaga keladi, sababi bu xulq-atvor avj olib ketsa tajovuzkorlik va dushmanlik holatlariga olib keladi. V.Klayn bu holatga faol hayot uchun oddiygina zarur bo'lgan sog'lom xususiyat deb ishonadi. Tajovuzkorlik xilma xil bo'ladi asosan uni ikki turi o'rganiladi.

1. Maqsadli tajovuz
2. Instrumental tajovuz

Birinchi tajovuzni oldindan rejalashtirgan harakat sifatida amalga oshirish vazifasini bajaradi. Uning maqsadi obektga zarar yetkazish hisoblanadi.

Ikkinchidan esa qandaydir natijaga erishish vositasi sifatida amalga oshirishdir, bu o'z o'zidan tajovuzkor harakat hisoblanmaydi.

O'smirlarda tajovuzkorlikning o'sishiga yordam beradigan omillari :

1. Endokrin portlash, jinsiy garmonlar, asosan o'g'il bolalarda testosteronning keskin o'sishi tajovuzkorlikka yordam beradi
2. Miyaning o'rganib lezyonlari travma, araxmatik, meningit va boshqalar.
3. Kattalar-maktablar va eng muhimi, ota-onalar o'smirlarning tajovuzkorlikning o'sishiga yordam beradi.

Frustratsiya holati – bu qondirilmagan, rag'batlantirilgan, ehtiyojning mavjudligi bilan tavsiflangan ruhiy holat, Bu holat turli xil salbiy tajribalar bilan birga keladi va umidsizlik kabi.

Agressivlik o'smirlarda namoyon bo'lishi inqirozlar, stress va oddiy krizislar bilan bog'liqdir. Aynan aggressivlikning juda yaxshi ko'rinishi o'smirlik davriga to'g'ri keladi.

Xulq-atvorning o'smir yoshdagi maxsus xususiyati kattalar avtoretetining qo'llashi fonida tengdoshlari guruhiga bog'langanligi bilan izohlash mumkin. Umuman olganda bolalar va o'smirlarda shaxsning rivojlanishi uchun aggressiv namoyishlarning o'zi unchalik xavfli emas balki ularning natijalari va atrofdagilarning noto'g'ri reaksiyasi xavflidir. Agar zo'ravonlik –e'tibor, hukumronlik, tan olish, pul boshqa huquqlarni bersa, bolalar va o'smirlarda kuch ustuvorligiga asoslangan xulq-atvor shakllanishi mumkin, bu esa katta insonlarning ham ijtimoiy faoliyat asosini tashkil etishi mumkin. O'smirlar agressiya yordamida o'z guruhi ichida mavqeini ko'tarishga urinib ko'rishadi.

O'smirlarda agressiyaning shakllanishiga qator shaxs xususiyatlari ta'sir qiladi: tarbiyaning muvozanatlashmagan shakllari o'z-o'ziga haddan ziyod past baho berish, yuqori darajada impulsivlik, spirtli ichimlik va giyohvand moddalar iste'mol qilish, kompyuter o'yinlariga tobelik tavakkalchilikka tayyorlik holatlari, o'z-o'zini himoya qilish, hislarining chegaralanganligi xulqiy omillar o'z vaqtini maqsadsiz o'tkazish, maktabdagi darslarni sababsiz qoldirish, o'zlashtirish darajasining pastligi o'smirlarda aggressiv xulq-atvorning avj olib rivojlanishiga asosiy sabablar hisoblanadi.

O'smirlarda aggressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari.

1. Nosog'lom oila muhiti. Ba'zi oilalarda ota-ona bilan farzand o'ziga tegishli munosabatning davolash muhitda emasligi, farzandlar o'ziga tagishli kelishmovchiliklar, oiladagi, mojarolar, nizolar kiradi.

2. Tengdoshlar guruhi. Bolalar oiladan tashqarida o'z tengqurlari, sinfdoshlari bilan bo'lgan munosabatda ham aggressiv nazoratni o'zlariga singdiradilar. Ko'pgina bolalar tengdosh do'stlarining kiyimlarini kuzatgan holda o'zlarini agressiyaga uradilar, ularday bo'lishga harakat qila boshlaydilar, natijada oilasi, ota-onasi bilan bo'lgan munosabatlari yomonlashib aggressiv xulq-atvor shakllana boshlaydi.

3. Ommaviy axborot. Bugungi kunda bolalarning aggressivligi paydo bo'lishiga ta'sir etayotgan eng kuchli quroldir, degan fikr keyingi paytlarda ko'pchilik tomonidan e'tirof etilmoqda, shu o'rinda jahon orqali namoyish etilayotgan tarkib topishiga ta'sir qilayotganligi mutaxassislar tomonidan qayd etilmoqda. Bu borada internetning ta'siri ham o'ziga xosligini inkor etib bo'lmaydi.

Agressiyaning turlari ixtiyoriy agressiya-insonning boshqa bir kishiga anglangan tarzda zarar yetkazishi hisoblanadi.

Reaktiv agressiya. O'z hayoti, erkinligi, g'ururi, o'zining yoki boshqalarning moddiy boyligini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Ehtiyojlar, istaklar frustratsiyasi namoyon bo'ladi, rashk va xudbinlik, qasos, hayotga bo'lgan ishonchning yo'qolishi.

Kompensator agressiya. Zo'ravonlik, destruktivlik hayotda o'zi uchun muhim bolgan dolzarb ehtiyojlar qondirilmasligi holatlarini kompensatsiya qilish hisoblanadi.

Sadizm-Boshqalarni o'z hukmi, irodasiga bo'ysundirish, nekrofiliya, surunkali zerikish va depressiya.

Verbal agressiya. Salbiy hislarni baqirish, janjal qilish, so'kish, haqoratlash, tahdid va boshqa usllar orqali bildirishdan iboratdir. Arzimagan qo'zg'ovchi ta'sirga

ham qo‘pollik, terslik, emotsional qo‘zg‘alish bilan javob berish. O‘smirlar agressiyasi muammosi uzoq vaqt mobaynida yopiq bolgan mavzular sirasiga kiritilganligi bois, yetarli darajada o‘rganilmagan mavzulardan biri hisoblanadi. Agressiya o‘smirlarda yuzaga kelgan ijtimoiy vaziyat, hodisalar ustidan o‘ziga xos nazorat qilishning maqbul usuli sifatida qabul qilinadi. G‘.B.Shoumarov fikriga ko‘ra, o‘smirlik davrining og‘ir, murakkab davr ekanligi ko‘plab psixolog, fiziolog, ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari, jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun-mohiyati ham o‘zgaradi. Bu davrda o‘smir hayoti, ruhiyati, organizmning fiziologik jarayonlari uning ijtimoiy holatida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘ladi, aksariyat vaziyatlarda ularda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan turli hollar kuzatiladi .

Agressiv xulq-atvorli o‘smirlar bilan olib boriladigan psixokorreksion ishlar.

1. O‘ziga ijobiy baho berishni o‘rgatish , o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish.

2. Ota-onalar pedagoglar bilan konsultatsiyalar o‘tkazish.

3. O‘zining va o‘zgalarning emotsiya va tuyg‘ularini anglashga o‘rgatish , distruktiv emotsiyalarni nazorat qilishni yaxshilash.

Xulosa. Agressiya insoniyatga xos xususiyat bo‘lib, ayniqsa o‘smirlarda agressiya shakllanib , agressiv xulq-atvorga aylanib ketadi. Emperik tadqiqotlar natijasiga ko‘ra agressiv xulq-atvor qiz bolalarga qaraganda o‘g‘il bolalarda kuchliroq bo‘lishini ko‘rsatdi . Biz ana shu o‘smirlik vaqtida bolalarga ijobiy muloqot qilish va jamiyatning boshqa a‘zolari bilan ham samimiy bo‘lishini taminlashimiz kerak .Agar o‘smir xatti-harakatlari atrofdagilar hayoti va salomatligi uchun jiddiy xavf to‘g‘dirsa, u muayyan bir davr ichida o‘zgarishlarga moyillik bildirmasa , psixiatrqa murojat qilish zarur . Chunki bu holatlarda bosh miyadagi o‘zgarishlar natijasida agressiya o‘zini-o‘zi nazorat qilishning yo‘qolishi sindromining oqibati sifatida yuzaga kelgan bo‘lib , jamiyat uchun xavf to‘g‘dirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юсупов, У., & Ермаматова, Г. (2022). Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 448-450.

2. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). O‘ZBEK XALQINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 53-59.

3. Umidjon, Y., & Dilyora, A. (2023). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. *Conferencea*, 89-93.

4. Umidjon, Y., & Ibrohim, O. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSI PSIXIK RIVOJLANISHIDA O‘ZINI-O‘ZI ANGLASHNING AHAMIYATI. *Conferencea*, 83-88.

5. Umdjon, Y., & Ozoda, T. (2023, April). YOSHLARDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLANING O‘RNI. In *E Conference Zone* (pp. 48-52).

6. Umidjon, Y., & Nodira, N. (2023, April). ISH JOYIDAGI SHAXSLARARO NIZOLAR VA MUNOSABATLAR. In *E Conference Zone* (pp. 9-13).
7. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).
8. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O 'ZINI-O 'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).
9. Gulrux, F., & Umdjon, Y. (2023, April). SHAXSLARARO MULOQOT JARAYONIDA GENDERNING YUZAGA CHIQISHI. In *E Conference Zone* (pp. 24-28).
10. Nikolaevich, U. P., & XXX, S. A. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 139-145.
11. Norbekova, B. (2022). O 'roqboyeva M. Maktabgacha ta 'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o 'ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.
12. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
13. Yo 'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG 'LIQLIGI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
14. Yo 'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). SUITSIDAL HOLAT VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
15. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). BOSHLANG'ICH MAKTAB YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 29-34.
16. Yusupov, U., & Baxtiyorova, M. (2022). Ijtimoiy gender stereotiplar. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 452-455.

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDAGI BOLALAR PSIXOLOGIYASINING O'ZIGA XOS TOMONLARI

Norbekova Barno Shavkatovna,
Haydarova Buvirobiya Nayimjon qizi
 O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
 O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasining o'ziga xos tomonlari va ularning rivojlanishida yuzaga keladigan

inqirozlarning ta'siri natijasida tarbiyaviy jarayonda yuzga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Oila, uch yoshli bola inqirozi, odob – axloq, bola taraqqiyoti, xafalik o'jarligi, erkalik o'jarligi, qarovsizlik o'jarligi, qadrsizlanish, isyonkorlik, o'z boshimchalik.

Farzandini har tomonlama kamol topgan haqiqiy inson qilib tarbiyalash har bir ota – onaning ezgu niyatidir. Chunki, aqlan va axloqan barkamol bo'lgan kishi ona yurti oldidagi xizmatlari uchun doimo xalq orasida hurmat e'tiborda bo'lgan va e'zozlangan. Shu bois o'zbeklar insoniylik fazilatlarini poydevorining faqatgina oilada qo'yilishini, ya'ni odob – axloqning avvali oiladan boshlanishini azal – azaldan sezishgan va oila tarbiyasiga alohida e'tibor bilan qarashgan.

Bugungi kunda har bir ota-onani bir savol qiynamoqda. Bugungi kun bolalari ahloqiy tarbiyasida ba'zibir salbiy og'ishlikning yuzaga kelishiga nima sabab bo'lmoqda. Maktabgacha yosh davrda bola kutilmaganda qaysar bo'lib qolishi, kattalarning gapiga kirmay aksincha, aytganlarining butunlay teskarisini qilishi yoki kattalar hurmatining qadrsizlantirilishi holatlari kuzatilmoqda.

Ushbu davr fan tilida krizis(inqiroz) deb ataladi. Bu bosqichni rijovlanish, bola shakllanishidagi yangi bosqich deb qabul qilish mumkin. Krizis davri bolalarda turlicha uchrashi, ya'ni ba'zilar 2,5 yoshdan boshlanib, boshqalarda esa 4 yoshlargacha ham yuz berishi mumkin. Bu holat bolalarda turlicha kechadi. Ko'pchilik ota-onalar nazarida o'tish davri inson hayotining faqatgina o'smirlik davrida sodir bo'ladi deyishadi ammo, unday emas. Biz umrimiz davomida 7-8 ba'zan 10 marotabagacha o'tish davrini boshimizdan kechiramiz.

Inqirozlar o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi. Buning bir qancha sabablari mavjud. Mashxur rus psixologi L.S.Vigotskiyning ta'kidlashicha; "Bola taraqqiyotida barqaror davrlar, inqirozli davrlar bilan almashadi. Inqirozlar ikki yosh davri tutashgan joyda, bola psixikasi va xulq-atvorida eski xususiyatlarning yo'qolib yangilarining shakllanishi davrida ro'y beradi. Uch-to'rt yosh bolalarda inqiroz(krizis) paydo bo'lishining quyidagi jiddiy sabablari mavjud:

Birinchidan. Odatda uch yoshlardagi bola organizmi to'la mustaqil harakatlanish imkoni beradigan darajada rivojlanadi. Endi o'z imkoniyatlaridan foydalanishni boshlaydigan "tadqiqotchi"ga aylanadi. U harakatlarini mustaqil bajarishga intiladi. Unda kattalarning taqiq va cheklovlariga nisbatan kuchli narozilik paydo bo'ladi.

Ikkinchidan. Mashxur fiziolog I.M.Schenov ta'kidlashicha "Bola shu davrdan boshlab o'z sezgilarini tevarak-atrofdagi narsalardan ajratib o'zini–o'zi anglay boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligida o'z shaxsini bildiruvchi "men" degan olmosh tez-tez uchrab turadigan bo'ladi. Ana shu tariqa bola juda elementar tarzda bo'lsa ham o'zini anglay boshlaydi [1]. Demak bu davrda bola o'zini shxs sifatida anglay boshlaydi. Olimlarning fikriga ko'ra bu bosqichda kichkintoyda iroda va erkinlik sifatleri shakllanar ekan [2]. Bola o'z "men"ini kuchaytirish uchun mustaqil bo'lishga ehtiyoj sezadi. Ammo bola hali ham kattalar yordami va qo'llab-quvvatlashlariga muhtoj. Faqat buni bola ilg'amaydi.

Uchinchidan. Inqiroz(krizis) belgilari paydo bo'lishi kattalarning o'z vaqtida farzandlarining ulg'ayganini u bilan muomalada ko'p narsani o'rgatish kerakligini

anglab yetmasligi mumkin. Buning oqibatida bola inqiroz(krizis) belgilarini ko'rsatib, endi eski qoidalar bo'yicha yashay olmasliginin namayon qiladi. Mashxur nemis psixologi Els Keler "Uch yoshli bola shaxsiyati" nomli asarida mazkur davrda turgan bolalar ruhiyatiga xos o'zgarishlarning yetti ko'rinishini sanab o'tgan.

Negativizm-bir insonni boshqa insonga bo'lgan munosabatidagi salbiy ifoda. Masalan bolalar unga taqiqlangan harakatni aynan bajaradilar yoki aksincha. Emotsiya va hissiyotlarning ontogenezidagi rivojining 3- qonuniga ko'ra "Bolalar hissiyotlarining rivojlanishi muayyan obyektga yo'naltirilgan bo'ladi[3]. Ya'ni bola oilaning faqat bir a'zosi yoki tabiiyachining gapiga kirmaydi. Uning aytganlarining tamoman teskarisini qiladi.

O'jarlik – biror nimani qattiq istayotgan emas aksincha, kattalardan nimanidir talab qilib, fikrini o'zgartirish to'g'risida o'ylab ko'rishni also xohlamayotgan bolaning hatti-harakatlari. O'jarliklarni quyidagicha farqlash mumkin:

- Xafalik o'jarligi;
- Erkalik o'jarligi;
- Qarovsizlik o'jarligi.

Terslik – Aniq bir kishiga emas balki, tarbiya normalari, munosabatlar tizimi, oiladagi hayot tarziga umumiy qaratilgan teskari kayfiyat.

O'z boshimchalik –bolaning imkoniyatlari darajasida bo'lmagan ishlarni mustaqil bajarishga intilishi.

Isyonkorlik – ota-onalar bilan tez-tez bo'ladigan ziddiyatlarda kuzatiladi. Agar bolalar u bilan hisoblashmayotganlarini sezsa, isyon ko'tara boshlaydi, norozilik bildirib boshlaydi.

Qadrsizlanish – ilgari bola uchun oddiy qiziqarli hamda qadrlib bo'lib kelgan hamma narsa o'z qadr-qimmatini yo'qotadi. Qadrsizlanish belgilari: Bolaning ota-onasi yoki kattalarni mazah qilishida, sevimli o'yinchoqlarini sindirishida namoyon bo'ladi.

Despotizm (zulmkorlik) – bola yaqin kishilariga nisbatan o'z fikrini singdirishga harakat qiladi, kattalarni uning talablarini bajarishga majbur qiladi

Oilada yoki maktabgacha ta'lim tashkilotida kattalardan bolalarning inqiroz davrida avvalo sabrli, dono bo'lishi talab qilinadi[4]. Bolaning "qiliqlar"iga javob qaytarishga shoshilmaslik kerak. U o'z harakatlariga javoban kattalarning jahli chiqayotganini sezsa, rejasi amalgam oshganini ko'rib bunday odatlarni davom ettirishi mumkin.

Kichkintoyda yuqorida sanab o'tilgan belgilar namoyon bo'la boshlagandan keyin bu holat kamida 2-6 hafta davom etadi. Psixologik rivojlanish qonunlari shunaqa 4-6 haftada har qanday ichki va tashqi o'zgarishlarga moslashish uchun ketadigan odatiy muddat.

Uch yoshli bola inqirozi(krizisi) har qanday inson hayotidagi muhim davr hisoblanadi. Inqiroz davri yengil va tez o'tishi uchun bir qator tavsiyalar keltirish o'rinli:

- Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ko'proq muloqotda bo'lishga harakat qilish;
- Ularni bajargan ishlarini o'z o'rnida rag'batlantirish;

- Bola xatti-harakatidagi barcha salbiy xolatlarga chuqur e'tibor bermaslik, vaqt berish, biroz e'tiborsizdek tutish;
- Bir kunda 5-6 marta oilada bolani quchoqlab qo'yish, unga ishonch bildirish va shu kabilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. O'zbekiston yozuvchilar uyishmasi "Adabiyot" jamg'armasi nashryoti. Toshkent 2006.35-b
2. Maktabgacha ta'lim jurnali. 2015.11-son.7-b
3. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. O'zbekiston yozuvchilar uyishmasi "Adabiyot" jamg'armasi nashryoti. Toshkent 2006.89-b
4. Maktabgacha ta'lim jurnali. 2015.11-son.7-b
5. Norbekova B. Sh. (2016). Yosh va o'tish davri xususiyatlarining pedagogik qarovsiz o'smirlar kelib chiqishiga ta'siri. The edition is included into Russian Science Citation Index., 77.
6. Норбекова, Б. 2021. Духовное воспитание - как основа психологического воспитания. Общество и инновации. 2, 10/S (ноя. 2021), 105–109. DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss10/S-pp105-109>.
7. Shavkatovna, N. B. (2022). Axborot texnologiyalari bilan ishlovchi shaxslarning psixologik xolatining patologiyasi. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 658-662.
8. Norbekova, B. (2022). O'roqboyeva M. Maktabgacha ta'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 481-483.

YOSHLAR ORASIDAGI ZARARLI ODATLAR VA ULARNING INSON ORGANIZMIGA TA'SIRI

**Yusupov Umidjon Salim o'g'li,
Mamarasulova Xolida**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax fililali talabasi

Annotatsiya: Ushbu tesizda yoshlar orasidagi zararli odatlar va ularni inson organizmiga ta'siri va zamonaviy turli xil kasalliklarga qarshi kurashish haqida fikrlar keltrilgan.

Kalit so'zlar: OITS, taksomaniya, Afanasayev, Kulikov, spirtli ichimliklar, tamaki, Tolstoy, epidemiya, giyohvandlik, narkomaniya.

Inson organizmi doimo oziq-ovqatni talab qiladi va ushbu ovqat hisobidan o'zida energiya jamlaydi. Lekin, turmushda shunday narsalar borki, o'smirlik davrida organizm

talab qilmasa ham, uning har narsaga qiziquvchanligidan spirtli ichimliklar ichish, tamaki va nos chekish, giyohvand moddalarni iste'mol qilish singari zararli odatlarga o'rganadi. Avvalo bu odatlarni uni o'zlashtirgan shaxs boshqarsa, vaqt o'tishi bilan zararli odatlar shartli ravishda uni boshqaradi. Ya'ni inson o'zi-o'zini boshqarish qobiliyatidan mahrum bo'ladi.

Tamaki tarkibidagi zaharli modda nikotin hisoblanib, u inson o'pkasi uchun nihoyatda zararlidir. Bundan tashqari tamaki tutunida oz miqdorda bo'lsa ham sinil kislotasi, uglerod gazi, uglekislotam hamda oltingugurt gazi, ammiak, azot, efir moylari bo'ladi. Bu moddalar ham kishi organizmiga yomon ta'sir etadi.

Ma'lumotlarga qaraganda o'pka raki bilan og'rikan bemorlarning 99 foizini chekuvchilar tashkil etadi. Chekuvchilarning yo'talishi ularning o'pkasida tamaki tutuni bilan kirgan-zaharli moddalarning borligini ko'rsatuvchi holatdir.

Tamaki chekish:

- ichki a'zolar faoliyatiga yomon ta'sir ko'rsatadi;
- mehnat qobiliyatini pasaytiradi;
- aqliy faoliyatni susaytiradi.

Nikotin moddasiga ayniqsa, markaziy asab tizimi sezuvchang bo'ladi. SHu bois chekuvchi kishining tez-tez boshi aylanadi

Yu.A.Afanasev va Yu.A.Kulikovlar tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlarida har kuni chekilgan sigaretaning soniga qarab, turli yoshdagi kashandalar hayotining qisqarish muddatlari ko'rsatiladi. Masalan, 25 yoshdagi kishi kuniga 1-9 taga sigareta cheksa 4,6, 10-19 ta cheksa 5,5; 20-39 cheksa 6,2 hamda 40-dan ortiq cheksa umr 8,3 ga qisqarar ekan.

AQSh tibbiyot komissiyasi buni har tomonlama o'rganib chiqqandan so'ng, shunday xulosaga kelgan: kuniga 1 pachkadan chekadiganlarning umrlari 8 yil, 2 pachkadan chekadiganlar 15 yilga qisqarar ekan.

So'nggi vaqtlarda chekishning boshqa turi giyohvand moddalarni iste'mol qilish yoki tamakiga qo'shib chekish, suyuqlikni hidlab kayf qilish holatlari orasida keng tarqalmoqda.

Zararli odatlardan yana biri – spirtli ichkiliklarni iste'mol qilish bo'lib, yoshlar o'zlarida bu boradagi bilimlarining etarli emasligi tufayli ularni iste'mol qilishga ruju qo'yadi. Shu bois 5-9 sinf o'quvchilarining shubu odatni inson organizmiga salbiy ta'sir etishi borasidagi tushunchalar bilan qurollanishi muhim ahamiyatga ega. Manbalarda ko'rsatilishicha, 14-16 yoshli ug'il yoki qiz bolaga bir qadaq vino katta yoshli odamning bir shisha aroq ichganidek yomon ta'sir etadi.

L.N.Tolstoy «vino insonlarning salomatligini, fikrlash qobiliyatini, oilasining tinchiligini buzadi va ayniqsa eng yomoni ongini va naslini zaharlaydi» desa, Gippokrat «Idiotizm, epilepsiya singari kasalliklar – xomila paydo bo'lgan kuni vino ichishining oqibati» degan fikrni bildiradi.

Gretsiya filosofi Diogen aqli zaif bolani ko'rib turib, «Onasi homilador bo'lganda otasi mast edi» degan ekanlar.

Fransuz olimlari ichkilikka berilgan kishilardan tug'ilgan 819 -nafar bolani tekshirishganda, ularning 16-nafari o'lik, 37-nafari chala to'g'ilgani, shuningdek, 55-nafari sil bilan kasallanganligi, 145-nafari ruhiy kasallikka uchragani, 121-nafari tutqanoqdan vafot etganini aniqlaganlar. Faqat 407-nafar bola sog'lom bo'lgan.

Respublika olimlarining ma'lumotlariga ko'ra, barcha ruhiy kasal bolalarning 37 foizdan 66 foizining ota-onasi ichkilikboz bo'lgan. Ko'zlashlar shuni ko'rsatadiki, aqliy jihatdan qoloq bolalarning 50 foizi xodisada otasi ichkilikboz, 70 foizining onasi ichkilikboz bo'lsa, 70 foizida ham otasi ham onasi ichkilikboz bo'lgan. Epidemiyaga muhtalo bo'lgan 60 foiz bolalarda ularning ota-onasi ichkilikni juda ko'p iste'mol qilgan.

Xitoy imperatori Vu Venga esa xukmronlik qilgan davr (miloddan avvalgi XIII asr)da kishini sarhush qiluvchi ichimliklarni ichgan kishilar o'lim jazosiga hukm qilingan.

Qadimgi Yunonstonda qohinlar va butxona qo'riqchilarining spirtli ichimliklar sotiladigan joylarga borishlari ta'qiqlangan, aks holda ular gulxanga tashlanganlar.

Qadimgi Hindistonda ichkilikbozlikda ayblangan dindorni qizib turgan temirli qaynoq suyuqlikni ichishga majbur etishgan.

XIX – XX asrlarga kelib butun dunyoda ichkilikbozlik, spirtli iste'mol qilishga qarshi tadbirlar ishlab chiqilib, ular amalga oshirila boshlagan.

Spirtli ichimlikni iste'mol qilish – salomatlik ofati. Buning eng yomon jihati – uzluksiz ichish natijasida organizm unga o'rganadi, kishi ichmasdan tura olmaydigan bo'lib qoladi. Muntazam ravishda ichishga o'rganish oqibatida esa, organizm qattiq zaharlanadi va kishi ichkilikbozlik kasalligiga duchor bo'ladi.

Zararli odatlardan yana biri – giyohvandlik XX asr vabosi sifatida tez va keng miqyosda tarqalmoqda. O'smir va o'spirinlarga bu hususida tushunchalar berish ularning ushbu odatlar bilan shug'ullanishning oldini oladi. Giyohvandlikning jismoniy va ma'naviy zararlari to'g'risida dunyo ommaviy axborot vositalari orqali ko'p ma'lumotlar tarqalmoqda. O'zbekistonda ham bu borada bir qator xalqaro anjumanlar o'tkazilmoqda, giyohvandlikka qarshi profilaktik ishlarni yo'lga qo'yish maqsadida mahalliy bir qancha tashkilotlar ta'sis etildi, xalqaro tashkilotlar faoliyat olib borilayotgan bo'lsa ham, afsuski, bu ofat doirasi hanuzgacha keng yoyilmoqda.

Giyohvandlikning e'tiqodi yuksak insonlar tomonidan iste'mol qilinishi, ayrimlarning moddiy daromad orttirish maqsadida giyohvand moddalari bilan savdo qilishi hamda ko'plab yoshlarning uning qurboni bulayotganligi achinarli holdir.

Narkomaniya xatarli ruhiy kasallik hisoblanadi U odamni halokatga etaklaydi. Markaziy asab tizimi kimyo aralashmalar (marixuna, heroin, ko'knori vahokazolar) yordamida qo'zqatish o'yg'otib, sarxushlikni hosil qiladi. Biroq buning oqibatida asab tizimining faoliyati buziladi.

Taksikomaniya – o'zini-o'zi psixikaga ta'sir qiladigan kimyoviy moddalar bilan zaharlash orqali xushdan ketish xoxishini keltiruvchi kasallik. Taksikomaniya yuzaga keltiruvchi moddalar dastlab atir, odekalon, loson kabilar bo'lgan bo'lsa, bugungi kundaxlorofoss, benzol singari o'tkir, juda xavfli moddalar xizmat qilmoqda.

Narkomanlar ovqat emaydilar, ichmaydilar, uyquasi buziladi, tez-tez cho'chib uyg'onadi. Tez kunda ozib ketadi, yuzlariga katta-katta ajimlar tushadi, terisi sarg'ich rang tortadi. Tishlari chiriydi, sarg'ayadi, tishning tubi bo'shaydi, og'zidan yoqimsiz hid keladi. Butun tanasi qaltiraydi va «birov meni o'ldirishga kelayotir» deb qo'liga tushgan narsa bilan o'zini qo'riqlash maqsadida yaqinlashgan odamga qarshi hamla qiladi.

Narkomanning organizmi vaqti – vaqti bilan narkotik moddani qabul qilib turmasa, biroz soatdan so'ng yonib, qattiq qiynalish kasalligi «abstinensiya»ga

chalinadi. Bunday dardga chalinganlarning jahli tez chiqadi, o'jar, o'zini - o'zi ushlab tura olmaydigan, chidamsiz bo'lib qoladilar. Ba'zida biror narsa to'g'risida uzoq vaqt qayg'urib yuradi. Shunday vaziyatda giyohvand moddasini qabul qilmasa, bosh og'rig'i boshlanib, qusadi, muskullari bo'shashib, suyaklari qaqshaydi, ayirish sistemasining funksiyasi buziladi. Ko'ziga har xil narsalar ko'rinib, qo'rqinchli so'zlarni eshitganday bo'lib, o'zidan o'zi baqira boshlaydi.

Bunday holatlardan qutilish uchun giyohvandlik moddasini yana qabul qilish kerak bo'ladi. Buning iloji bo'lmasa, o'zini o'ldirish yoki og'ir jinoyatga qo'l urishi mumkin. Narkomaniya kasalligining ohirgi bosqichida, a'zolar darddan qutilish kuchidan ajraladi. Kundan-kunga holsizlanib, sog'lik yo'qoladi. Mehnat qilish qobiliyatidan butunlay mahrum bo'ladi, inson tirik murdaga aylanadi.

OITS (orttirilgan immunitet tanqisligi sindromi) kasalligi va uning oldini olish

OITS – hozirgi tibbiyot ilmida davosi topilmagan va oxiri o'lim bilan tugaydigan kasallik. OITSning rasmiy jihatdan e'tirof etilish vaqti 1981 yildir. Balki bu dard azaldan mavjud bo'lib kelgan bo'lishi mumkin, lekin aynan shu yili kaliforniyalik (AQSH) shifokorlar o'zlari tekshirgan gomoseksualislarda ushbu dardning belgilarini topganlar. Uning aniq belgilariga pnevmaniyaning bir turi, oyoq va terining shishi kiradi. Agar ushbu ahvol uzoq vaqt davom etaversa, bemor tez kunda ozadi va ohiri xazo qiladi.

Olimlar kasallikni qo'zg'atuvchi va tarqatuvchi virus organizmni bakteriyalardan saqlaydigan immun tizimi to'qimalarining zararlashi ekanligini aniqladilar. Vaqtning o'tishi bilan OITS bilan faqat gomoseksualislarga emas, narkomanlar ham kasallanganligi ma'lum bo'ldi. OITS bilan kasallangan ayoldan kasal bolalar dunyoga keladi. OITSni qo'zg'atuvchi virus 1983 yilda aniqlangan. O'sha yili bir-birlarining tajribasidan xabardor bo'lmagan fransuz olimi Lyuk Montane bilan amerikalik tadqiqotchi Robert Gallo OITS bilan kasallanadigan odamlarda immunitet etishmasligining virusi «VICH», ya'ni, OITS deb nomlangan virusni aniqladilar. Virus immun tizimi kletkalarda limfotsitda ko'payib, ularni zararlaydi. Virus uch xil yo'l bilan tarqaladi:

1) Qon orqali, teri, lab va ko'zning yupqa qatlamidagi va yara, infeksiya, jarrohlik operatsiyalar mobaynida gigienik talablariga jiddiy e'tibor bermaslik yoki qon quyishdagi mas'uliyatsizlik orqali;

2) jinsiy aloqa orqali;

3) OITSning onadan bolaga o'tishi.

OITSning kundalik aloqada qo'l berib so'rashganda, idish-tovoq almashtirganda, ovqatdan, suvdan, havodan yuqmasligi aytilgan bo'lsa extiyot choralarini yoddan chiqarmaslik kerak. «Tozalik – sog'liq garovi» degan o'gitning aytilishi bejiz emas, albatta. Virus 56 S issiqlik, 30 daqiqa ichida o'zining «mavjudligi»ni yo'qotadi, qaynayotgan hamda suvda esa sanoqli daqiqalarda o'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Юсупов, У., & Ермаматова, Г. (2022). Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 448-450.

2. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). O'ZBEK XALQINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 53-59.
3. Umidjon, Y., & Dilyora, A. (2023). FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENCE. *Conferencea*, 89-93.
4. Umidjon, Y., & Ibrohim, O. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSI PSIXIK RIVOJLANISHIDA O'ZINI-O'ZI ANGLASHNING AHAMIYATI. *Conferencea*, 83-88.
5. Umdjon, Y., & Ozoda, T. (2023, April). YOSHLARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA MAHALLANING O'RNI. In *E Conference Zone* (pp. 48-52).
6. Umidjon, Y., & Nodira, N. (2023, April). ISH JOYIDAGI SHAXSLARARO NIZOLAR VA MUNOSABATLAR. In *E Conference Zone* (pp. 9-13).
7. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). PROFESSIONAL MOTIVATION AND ITS STRUCTURE IN THE MANAGEMENT PROCESS. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).
8. Umdjon, Y., & Madina, A. (2023, April). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLADA O'ZINI-O'ZI ANGLASHDA OILANING ROLI. In *E Conference Zone* (pp. 11-16).
9. Gulrux, F., & Umdjon, Y. (2023, April). SHAXSLARARO MULOQOT JARAYONIDA GENDERNING YUZAGA CHIQISHI. In *E Conference Zone* (pp. 24-28).
10. Nikolaevich, U. P., & XXX, S. A. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 139-145.
11. Norbekova, B. (2022). O'roqboyeva M. Maktabgacha ta'limda psixologik xizmatni tashkil etishning o'ziga xos jihatlari. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 481-483.
12. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
13. Yo'ldoshyev, S., & Bosimova, M. (2023). ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING PEDAGOGIKA BILAN UZVIY BOG'LIQLIGI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
14. Yo'ldoshyev, S., & Sultonaliyeva, G. (2023). SUITSIDAL HOLAT VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
15. Umidjon, Y., & Muhlisa, G. A. (2023). BOSHLANG'ICH MAKTAB YOSHDAGI BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Conferencea*, 29-34.
16. Yusupov, U., & Baxtiyorova, M. (2022). Ijtimoiy gender stereotiplar. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 452-455.

О СОЧЕТАНИИ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФИЗИКИ В ПЕДВУЗЕ

д.ф.-м.н., проф. Бобылев Юрий Владимирович,

к.ф.-м.н., доц. Грибков Александр Иванович,

к.ф.-м.н., доц. Романов Роман Васильевич

ФГБОУ ВО Тульский государственный педагогический университет
им. Л. Н. Толстого, Тула, Россия

ks7a@yandex.ru

Аннотация: На примере изучения колебательных процессов рассматривается необходимость уточнения модели традиционного расчёта характеристик движения с применением компьютерных технологий.

Ключевые слова: маятник, затухающие колебания, сила сопротивления, виртуальный эксперимент.

В работе [1] авторы делились опытом использования информационных технологий для графического анализа функций при изучении физики в педагогическом ВУЗе при контактном и дистанционном обучении.

Настоящая публикация посвящена применению возможностей вычислительной техники при изучении теоретических вопросов курса физики на примере колебательных процессов.

Колебания различных физических систем начинают изучаться в школе [2] и продолжают рассматриваться в высшей школе в курсах механики и электромагнетизма [3]. Школьники ограничиваются рассмотрением гармонических процессов, а студенты, будущие учителя, изучают уже затухающие и вынужденные колебания.

Причём, как правило, затухание описывается уравнением вида

$$\frac{d^2x}{dt^2} + 2\delta \frac{dx}{dt} + \omega_0^2 x = 0, \quad (1)$$

где x – колеблющаяся величина, ω_0 – циклическая частота, δ – декремент затухания, определяемый свойствами среды и характеристиками тела в случае механических колебаний. График зависимости $x(t)$ выглядит примерно так, как показано на рис. 1. Здесь величина $\delta=0,002$ рад/с взята очень малой. Для качественной иллюстрации явления, конечно, стоило бы взять декремент побольше, чтобы уменьшение амплитуды было бы более заметным, но именно такой выбор будет пояснён ниже.

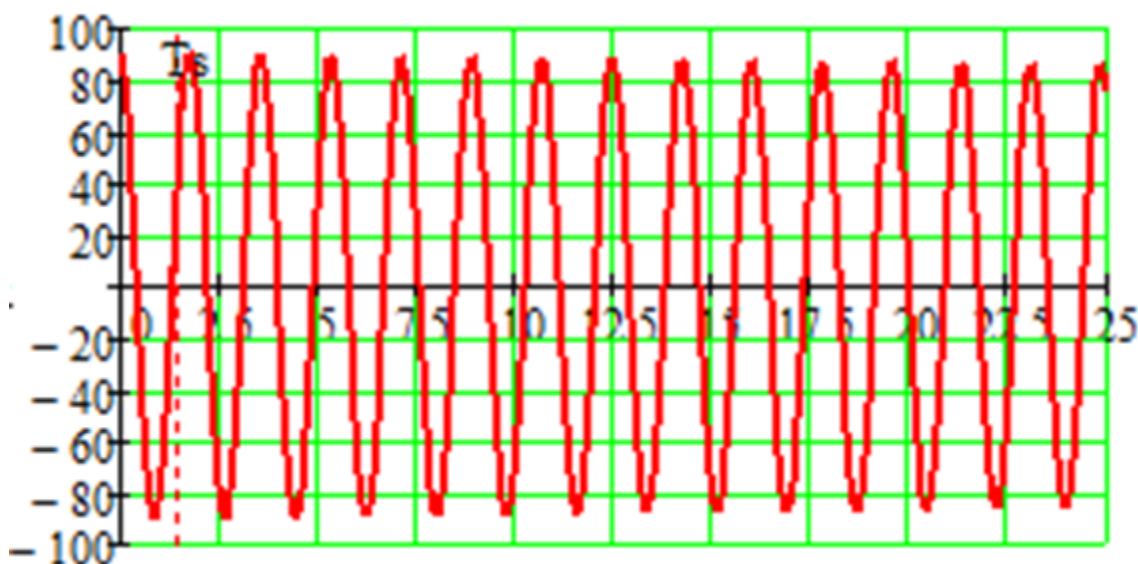

Рис. 1 – Зависимость $x(t)$ при очень слабом затухании

Дело в том, что авторы достаточно давно стали замечать один негативный момент в процессе обучения. Глубоко погруженные в виртуальный мир студенты считают, что на лекциях им рассказывают об одном, задачи решаются про что-то другое, в лабораторном практикуме они имеют дело с чем-то третьим, а в реальной жизни их окружает нечто совсем иное, и все эти данности между собой никак не связаны?!

Поэтому такой график не вызывает никаких вопросов до тех пор, пока не скажешь, что расчёт проведён для небольшого стального шарика на нити, качающегося в воде. Здесь-то и возникает противоречие, так как житейский опыт подсказывает (по крайней мере должен подсказать), что в таких условиях колебания не могут происходить так долго. Практика не совпадает с теорией. В чём дело?

В учебном процессе рассматривается сила сопротивления, линейно зависящая от скорости, так как в этом случае уравнение (1) решается до конца аналитически. Про такую силу и говорится в большинстве учебников.

А о том, что существует сила, которая зависит от квадрата скорости, упоминается редко [4, с. 205] и вскользь, считая, что она проявляется только при больших скоростях, хотя вопрос о том, что считать большой скоростью при тех или иных параметрах достаточно сложен.

Рассмотрим движение небольшого шарика на невесомом нерастяжимом жёстком стержне в среде (рис. 2). И это уже не математический маятник!

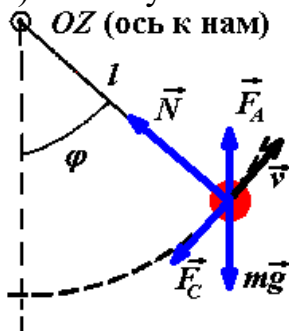

Рис. 2 – К выводу уравнения движения

На шарик действуют силы: $\vec{G} = m\vec{g} = \rho V \vec{g}$ – сила тяжести; $\vec{N}$ – сила реакции стержня; $\vec{F}_A = -\rho_0 V \vec{g}$ – сила Архимеда. Сила сопротивления среды складывается из двух слагаемых: $\vec{F}_1 = -3\pi\eta d\vec{v}$ – сила сопротивления среды по Стоксу (G. Stokes) и $\vec{F}_2 = -c \frac{\rho_0 S}{2} v\vec{v}$ – сила аэродинамического (лобового) сопротивления по Ньютону (I. Newton) [4, с. 205].

Использованы следующие обозначения: g – ускорение свободного падения, l – длина стержня, d – диаметр шара, ρ – плотность материала шара, $V = \frac{\pi d^3}{6}$ и $m = \rho V$ – его объём и масса, v – линейная скорость центра шара, ρ_0 –

плотность среды, η – коэффициент динамической вязкости среды, $S = \frac{\pi d^2}{4}$ – площадь проекции тела на плоскость, перпендикулярную к направлению движения (миделевое (от мидерл. Middel — средний, середина) сечение), c – коэффициент, различный для тел разных форм, называемый коэффициентом лобового сопротивления (для шара $c=0,5$). Размер шара мал по сравнению с длиной стержня $d \ll l$.

Тогда из основного уравнения динамики вращательного движения тела вокруг неподвижной оси можно получить

$$\frac{d^2\varphi}{dt^2} + 2\delta \frac{d\varphi}{dt} + \frac{1}{\varphi_2} \left| \frac{d\varphi}{dt} \right| \frac{d\varphi}{dt} + \omega_0^2 \sin \varphi = 0. \quad (2)$$

Здесь

$$\delta = \frac{3\pi\eta d}{2m} = \frac{9\eta}{\rho d^2}, \quad \omega_0^2 = \frac{g}{l} \left(1 - \frac{\rho_0 \pi d^3}{6m} \right) = \frac{g}{l} \left(1 - \frac{\rho_0}{\rho} \right), \quad \varphi_2 = \frac{4\rho d}{3c\rho_0 l}, \quad (3)$$

где φ_2 – угол при котором только под действием силы $\vec{F}_2$ скорость уменьшается в e раз.

Решение этого уравнения с начальными условиями

$$\varphi|_{t=0} = \varphi_0, \quad \omega_z|_{t=0} = \omega_{z0}. \quad (4)$$

и будем рассматривать.

Уравнение (2) – обыкновенное дифференциальное уравнение второго порядка, однородное, с постоянными коэффициентами, нелинейное из-за синуса угла и квадрата угловой скорости. В данной ситуации задачу не имеет смысла сводить к малым колебаниям, так как в реальном эксперименте в этом случае ничего не зафиксируешь.

Данное уравнение аналитически уже не решается и поэтому на помощь приходят именно возможности компьютера, например, среда PTC Mathcad.

Расчёт проведён при следующих параметрах: $l=0,5$ м, $m=0,06385$ кг, $d=0,025$ м ($\rho=7800$ кг/м³), $\rho_0=1000$ кг/м³, $\eta=0,001006$ Па·с. Начальный угол отклонения $\varphi=90^\circ$, начальной скорости нет.

Легко видеть, что графики на рис. 1 и 3 при тех же параметрах и таком же декременте затухания очень сильно отличаются. Причём очевидно, что

зависимость на рис.3 намного ближе к реальности, чем на рис. 1. То есть даже в данных условиях, при малых, на первый взгляд, скоростях необходим учёт силы сопротивления среды, квадратично зависящей от скорости. Конечно, для окончательного подтверждения такого вывода необходим реальный эксперимент, который и планируется.

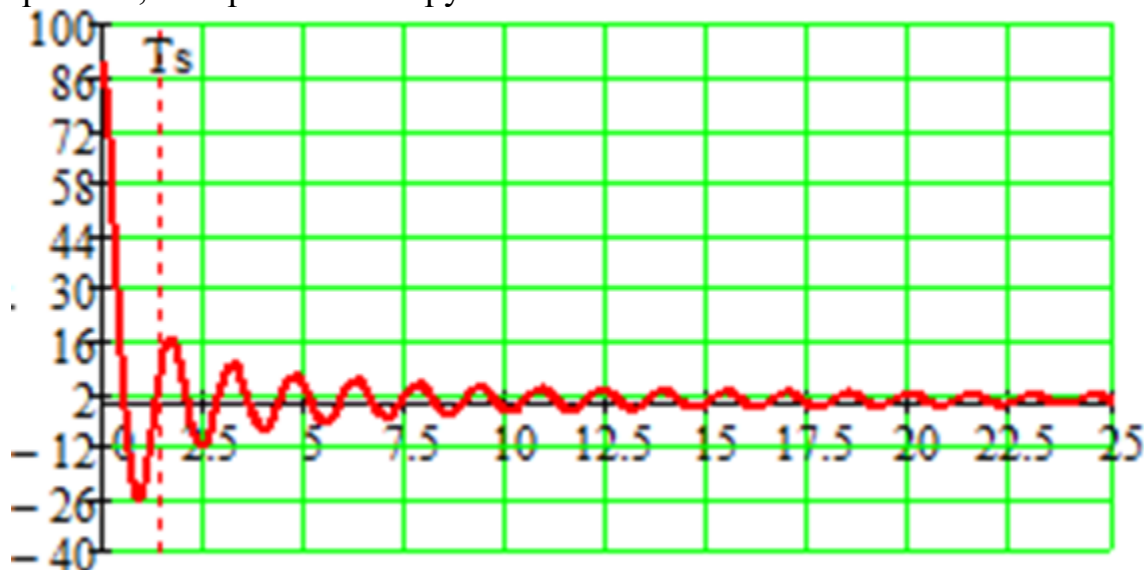

Рис. 3 – Зависимость $\varphi(t)$ при учёте квадратичной силы сопротивления

Подводя итог заметим, что разумное сочетание аналитических методов с применением вычислительных технологий позволяет существенно расширить возможности изучения физики студентами, а поставленный натурный эксперимент должен подтвердить связь теории с реальностью.

Список литературы:

1. Бобылев Ю. В., Грибков А. И., Романов Р. В. Графический анализ физических функций методом безразмерных переменных с применением компьютерных технологий // Zamonaviy tadqiqotlar, innovatsiyalarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami – Jizzax: O'zMU Jizzax filiali, 29-30-oktabr 2021-yil. 502-bet. Стр.10-15.
2. Мякишев Г. Я. Физика. Колебания и волны. 11 кл. Профильный уровень: учеб. для общеобразоват. учреждений / Г. Я. Мякишев, А. З. Синяков. 9-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2010. 287 с.
3. Сивухин Д. В. Общий курс физики. Учеб. пособие: Для вузов. В 5 т. Т. III. Электричество. — 4-е изд., стереот. — М.: ФИЗМАТЛИТ; Изд-во МФТИ, 2004. - 656 с.
4. Путилов К. А. Курс физики: В 3 т. Т. 1. Механика. Акустика. Молекулярная физика. Термодинамика / К. А. Путилов. – 11-е изд. – М.: ГИ ФМЛ, 1963. – 560 с.

УСЛОВИЯ УСПЕШНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЕННОСТЯМИ ПСИХОФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

д.пс.н., проф. ¹Лекерова Гульсим Жанабергеновна

²Бавбекова Алимэ Энвер кизи, ³Абдужалилова Сабина Абдурашид кизи

¹Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова

^{2,3}студенты Джизакского филиала Национального университета

gulsimlekerova@mail.ru

Аннотация: Интеграция в общество человека с особыми образовательными потребностями и ограниченной трудоспособностью сегодня означает процесс результат предоставления ему прав и реальных возможностей участвовать во всех видах и формах социальной жизни включая и образование наравне и вместе с остальными членами общества в условиях, компенсирующих ему отклонения в развитии и ограничения возможностей. Социальная интеграция детей с особенностями психофизического развития - это полное, равноправное включение во все сферы социума, достижение возможности полноценной независимой жизни и самореализации в обществе.

Ключевые слова: инклюзия, интеграция, образование, дети с особенностями психофизического развития.

Экономическая и социокультурная детерминированность развития процессов интеграции. Идея совместного обучения и воспитания детей с особенностями психофизического развития (ОПФР) и детей нормально развивающихся - неотъемлемая часть философии открытого общества, отражающая не только отношение к правам и возможностям лиц с особенностями развития, но и уровень развития общества. Реализация интегрированного общения (инклюзивного образования) позволяет ребенку жить в семье, а родителям активно участвовать в его воспитании.

Попытки совместного обучения детей с нарушениями развития вместе с обычными детьми предпринимались с тех времен, когда было признано их право на образование. В истории специальной педагогики описано немало случаев обучения в массовых школах детей с ОПФР. Однако в большинстве случаев они были не совсем удачными, так как педагоги школ не владели основами дидактики специального образования.

Одним из первых обосновал идею интеграции Л. С. Выготский, который указывал на необходимость создания такой системы обучения, в которой аномальный ребенок не исключался бы из общества детей с нормальным развитием «для успешной практики социальной компенсации имеющегося у ребенка физического дефекта» [1; 39].

Вместе с тем современная форма интеграции в образовании появляется за рубежом только во второй половине XX в. Социально-экономическими детерминантами возникновения интегрированного обучения явились:

- экономический рост, наличие финансовых средств для предоставления ребенку с особенностями в развитии всех необходимых ему специальных образовательных услуг и особых условий жизнедеятельности;

- демократическое общественное устройство, социальные преобразования в обществе, идеи достоинства и самоценности личности, имеющей все права для реализации своих интересов и потребностей, готовность общества к взаимодействию с людьми с особенностями развития;

- демократизация и гуманизация образования, признание права каждого ребенка на получение образования.

Начиная с середины XX в. по инициативе родителей, которые хотели разрешить проблему в образовании, разделяющую их детей и здоровых детей, в США и странах Западной Европы развиваются процессы включения детей с особыми образовательными потребностями в обычные учебные заведения.

Понятия «интеграция», «интегрированное обучение и воспитание». Идея интеграции базируется на концепции «нормализации» жизнедеятельности лиц с инвалидностью, выдвинутой скандинавскими учеными (Н. Э. Бенк-Миккельсен - 1959 г., Б. Нирье - 1968 г.). Основное положение концепции состоит в том, что «люди с ограниченными возможностями при соответствующих условиях могут усвоить социально значимые навыки и стереотипы поведения, которые считаются необходимыми для нормального социального функционирования наравне с другими членами общества, для того чтобы жить в обществе независимой жизнью в соответствии со своими особыми потребностями». «Принцип нормализации означает, что для людей с ... нарушениями делаются доступными такие формы повседневного существования и условия жизни, которые являются как можно более близкими к общепринятым или фактически полностью совпадают с ними» [2; 61].

Основываясь на принципе «нормализации» и имея экономические, технологические и информационные возможности, развитые страны Европы, США, Японии стали создавать специальную образовательную среду в системе массового образования, делать максимально доступной для лиц с ограничениями городскую инфраструктуру, снимать информационные и другие барьеры, расширять возможности участия этой категории населения в социальной жизни.

Интеграция в общество человека с особыми образовательными потребностями и ограниченной трудоспособностью сегодня означает процесс результат предоставления ему прав и реальных возможностей участвовать во всех видах и формах социальной жизни, включая и образование наравне и вместе с остальными членами общества в условиях, компенсирующих ему отклонения в развитии и ограничения возможностей.

Социальная интеграция (применительно к лицам с ОПФР) – это полное, равноправное включение во все сферы социума, достижение возможности полноценной независимой жизни и самореализации в обществе.

В системе образования интеграция означает возможность выбора для детей с ОПФР: получение образования в учреждении специального образования или, с равными возможностями, в учреждении общего образования (учреждение дошкольного образования, общеобразовательная школа и пр.).

Формы интеграции. Российские авторы (Н. Н. Малофеев, Н. М. Назарова) выделяют две формы интеграции в образовании: интернальную и экстернальную [3;46].

Интернальная интеграция - это интеграция внутри системы специального образования. Например, дети со множественными нарушениями (у ребенка интеллектуальная недостаточность и нарушение слуха) интегрируются в соответствующие специальные учреждения образования для детей с нарушением слуха, где обучаются в отдельных классах.

Экстернальная интеграция предполагает взаимодействие специального и массового образования. Например, современные классы интегрированного обучения и воспитания в Республике Казахстан.

Условия успешной интеграции. Для успешной реализации идей интегрированного обучения и воспитания необходимо наличие следующих условий. На уровне общества: демократическое общественное устройство с гарантированным соблюдением прав личности; финансовая обеспеченность, создание адекватного ассортимента специальных образовательных услуг и особых условий жизнедеятельности для детей с ОПФР в условиях учреждений общего образования; ненасильственный характер протекания интеграционных процессов, возможность выбора, альтернативы при наличии гарантий получения образовательных и коррекционных услуг, предоставляемых системой общего и специального образования; готовность общества в целом, социальных групп, отдельных людей к интеграционным процессам, к сосуществованию и взаимодействию с людьми с ОПФР.

На уровне системы образования: нормативное правовое и научно-методическое обеспечение процесса интегрированного обучения и воспитания; психологическая готовность всех его участников; профессиональная компетентность и педагогическая готовность педагогов к работе с детьми с особенностями психофизического развития; наличие в учреждении необходимой для детей с ОПФР адаптивной образовательной среды.

Кроме того, на успешность интегрированного обучения и воспитания оказывают влияние внешние и внутренние условия со стороны самого ребенка с ОПФР (Н. Н. Малофеев, Н. Д. Шматко) [3;56].

К внешним условиям, обеспечивающим эффективную интеграцию детей с отклонениями в развитии, относятся: раннее выявление нарушений (на первом году жизни) и проведение коррекционной работы с первых месяцев жизни; желание родителей обучать ребенка вместе со здоровыми детьми, стремление и готовность помогать ребенку в процессе совместного обучения; наличие возможности оказывать ребенку с особенностями психофизического развития эффективную, квалифицированную коррекционную помощь.

К внутренним условиям, от которых зависит успешность интеграции, относят: уровень психофизического развития ребенка (чем ближе он к норме, тем выше успешность совместного обучения и воспитания); способность ребенка обучаться и воспитываться вместе с нормально развивающимися детьми; психологическая готовность ученика с особенностями психофизического развития к интегрированному обучению и воспитанию.

Понятия «инклюзия», инклюзивное образование. Широкое внедрение в 70-80-х гг. интеграционных инноваций в образовательную практику массовой школы США и стран Западной Европы привело к появлению ряда проблем, которые во многом были обусловлены неготовностью учителей к новому виду профессиональной деятельности и к новой ответственности. Стало понятно, что необходима значительная предваряющая организационно-методическая работа: подготовка педагогов, нахождение оптимальных способов адаптации учебных планов, разработка новых методических подходов, приемов и средств, которые позволяли бы всем детям с особенностями участвовать в общем учебном процессе. Поэтому в последние десятилетия на смену понятию «интеграция» пришло понятие «инклюзия».

Необходимость введения термина «инклюзия» основана на предположении, что механическое объединение в одном классе или группе обычных детей и детей с ОПФР не означает полноценного участия последних в жизни класса.

Инклюзивное (от лат. include — заключаю, включаю), или включенное, образование подразумевает доступность образования для всех, приспособление к различным нуждам всех детей. Идеология инклюзивного образования не только исключает любую дискриминацию детей, обеспечивает равное отношение ко всем людям, но и создает особые условия для детей, имеющих особые образовательные потребности [4;20].

Инклюзия - это процесс удовлетворения индивидуальных образовательных потребностей каждого ученика посредством вовлечения его в учебную, общественную, культурную жизнь класса и школы в целом. Цель инклюзивной школы - дать каждой личности адекватное ее возможностям образование и предоставить максимальные возможности для развития.

На сегодняшний момент не существует единого определения понятия инклюзии. Согласно методическим материалам ЮНЕСКО, инклюзивное образование - это такая организация процесса обучения, при которой все дети, независимо от их физических, психических, интеллектуальных, культурно-этнических, языковых и иных особенностей, включены в общую систему образования и обучаются по месту жительства вместе со своими сверстниками в таких школах общего типа, которые учитывают их особые образовательные потребности и оказывают своим ученикам необходимую специальную поддержку [4;25].

Под особыми образовательными потребностями понимается необходимость в специальных условиях, методах и дополнительных средствах обучения, обусловленная особенностями (физическими, психическими, социальными, лингвистическими) и способностями обучающегося. Соответственно, понятие «дети с особыми образовательными потребностями» шире, чем понятие «дети с особенностями психофизического развития», и включает в себя, кроме последних, детей с нарушениями поведения; детей, находящихся в социально опасном положении; детей из семей национальных меньшинств; одаренных и талантливых детей и др. [4;30].

Список литературы:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т./ под ред. А.В. Запорожец.- М.: Педагогика, 1982-1984.-т.5, С.39
2. Нирье Б. Нормализация жизни в закрытых учреждениях для людей с интеллектуальными функциональными нарушениями / под ред. К.Грюневальд.- Спб.: Питер,2003.-С.61-92
3. Специальная педагогика: учебное пособие / Л.И. Аксенова: под ред. Н.М. Назаровой.- М.: Академия, 2000.-400с.
4. Инклюзивное образование: Стратегии ОДВ для всех детей/под ред. В.В. Митрофаненко.-Ставрополь, 2010.-124 с.
5. Zubaydullaevna, T. N., Zoirovna, Y. S., Ugli, N. B. U., & Kizi, A. M. E. (2023, January). CONSIDERATION OF PSYCHOLOGICAL WAYS IN QUICK MEMORIZATION PROCESS ENGLISH LANGUAGE. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 29-35).
6. Murotmusayev, K., & Nizomov, B. (2022). Internet tarmog'ida yolg'izlik va psixik jarayonlar. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 457-460.
7. Nosirovich, A. N. & Umarovich, N. B. (2022). CYBERSPACE IN THE REAL WORLD. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(10), 410-414.
8. Sharafitdinov Abdulla, Yuldasheva Sojida Zoyirovna. (2022). ZAMONAVIY AXBOROTLASHTIRISH JARAYONLARINING SHAXS INDIVIDUAL XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 432–436.
9. Shoir, Khaydarova, and Mamaradjabov Yokubjon Umidovich. "THE EVENT OF EUPHEMISM AND ITS FUNCTIONS IN SPEECH." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 401-405.
10. Zoirovna, Yuldasheva Sojida, and Nizomov Bekhruz Umarovich. "PSYCHOLOGY OF TRUST AND SECURITY." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 153-161.
11. Kurolovich, Sindorov Lutfillo, and Mamaradjabov Yokubjon Umedovich. "PSYCHOLOGICAL TECHNIQUES FOR RAPID MEMORY OF THE ENGLISH LANGUAGE." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 170-176.
12. Абдурасулов, Фарход Пардаевич, Бехруз Умар Угли Низомов, and Дилбар Йулдашевна Маликова. "ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В ИЗУЧЕНИИ И ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)* Special Issue (2021): 211-215.
13. Burkhanovna, K. D., Alisherovich, M. R., & Ugli, N. B. U. (2021). Communication as the main source of personality development. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 75-80.
14. Хасанова Г. Б. и др. ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЭКОНОМИКУ //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 259-263.

15. Alimov, N. (2023). CULTURE OF WESTERN AND ORIENTAL COUNTRIES. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ЛИЦ С ОСОБЕННОСТЯМИ ПСИХОФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

**д.пс.н., проф. ¹Лекерова Гульсим Жанабергеневна,
²Эркинова Муштарий Тухтасин кизи, ³Жабборов Миршод Зокирович**

**¹Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова,
Республика Казахстан, г.Шымкент**

**^{2,3}студенты Джизакского филиала Национального университета
gulsimlekerova@mail.ru**

Экономическая и социокультурная детерминированность развития процессов интеграции. Идея совместного обучения и воспитания детей с особенностями психофизического развития (ОПФР) и детей нормально развивающихся - неотъемлемая часть философии открытого общества, отражающая не только отношение к правам и возможностям лиц с особенностями развития, но и уровень развития общества. Реализация интегрированного общения (инклюзивного образования) позволяет ребенку жить в семье, а родителям активно участвовать в его воспитании.

Попытки совместного обучения детей с нарушениями развития вместе с обычными детьми предпринимались с тех времен, когда было признано их право на образование. В истории специальной педагогики описано немало случаев обучения в массовых школах детей с ОПФР. Однако в большинстве случаев они были не совсем удачными, так как педагоги школ не владели основами дидактики специального образования.

Одним из первых обосновал идею интеграции Л. С. Выготский, который указывал на необходимость создания такой системы обучения, в которой аномальный ребенок не исключался бы из общества детей с нормальным развитием «для успешной практики социальной компенсации имеющегося у ребенка физического дефекта» [1; 39].

Вместе с тем современная форма интеграции в образовании появляется за рубежом только во второй половине XX в. Социально-экономическими детерминантами возникновения интегрированного обучения явились:

- экономический рост, наличие финансовых средств для предоставления ребенку с особенностями в развитии всех необходимых ему специальных образовательных услуг и особых условий жизнедеятельности;
- демократическое общественное устройство, социальные преобразования в обществе, идеи достоинства и самооценности личности, имеющей все права для реализации своих интересов и потребностей, готовность общества к взаимодействию с людьми с особенностями развития;

- демократизация и гуманизация образования, признание права каждого ребенка на получение образования.

Начиная с середины XX в. по инициативе родителей, которые хотели разрешить проблему в образовании, разделяющую их детей и здоровых детей, в США и странах Западной Европы развиваются процессы включения детей с особыми образовательными потребностями в обычные учебные заведения.

Понятия «интеграция», «интегрированное обучение и воспитание». Идея интеграции базируется на концепции «нормализации» жизнедеятельности лиц с инвалидностью, выдвинутой скандинавскими учеными (Н. Э. Бенк-Миккельсен - 1959 г., Б. Нирье - 1968 г.). Основное положение концепции состоит в том, что «люди с ограниченными возможностями при соответствующих условиях могут усвоить социально значимые навыки и стереотипы поведения, которые считаются необходимыми для нормального социального функционирования наравне с другими членами общества, для того чтобы жить в обществе независимой жизнью в соответствии со своими особыми потребностями». «Принцип нормализации означает, что для людей с ... нарушениями делаются доступными такие формы повседневного существования и условия жизни, которые являются как можно более близкими к общепринятым или фактически полностью совпадают с ними» [2; 61].

Основываясь на принципе «нормализации» и имея экономические, технологические и информационные возможности, развитые страны Европы, США, Японии стали создавать специальную образовательную среду в системе массового образования, делать максимально доступной для лиц с ограничениями городскую инфраструктуру, снимать информационные и другие барьеры, расширять возможности участия этой категории населения в социальной жизни.

Интеграция в общество человека с особыми образовательными потребностями и ограниченной трудоспособностью сегодня означает процесс результат предоставления ему прав и реальных возможностей участвовать во всех видах и формах социальной жизни, включая и образование наравне и вместе с остальными членами общества в условиях, компенсирующих ему отклонения в развитии и ограничения возможностей.

Социальная интеграция (применительно к лицам с ОПФР) – это полное, равноправное включение во все сферы социума, достижение возможности полноценной независимой жизни и самореализации в обществе.

В системе образования интеграция означает возможность выбора для детей с ОПФР: получение образования в учреждении специального образования или, с равными возможностями, в учреждении общего образования (учреждение дошкольного образования, общеобразовательная школа и пр.).

Формы интеграции. Российские авторы (Н. Н. Малофеев, Н. М. Назарова) выделяют две формы интеграции в образовании: интернальную и экстернальную [3;46].

Интернальная интеграция - это интеграция внутри системы специального образования. Например, дети со множественными нарушениями (у ребенка интеллектуальная недостаточность и нарушение слуха) интегрируются в

соответствующие специальные учреждения образования для детей с нарушением слуха, где обучаются в отдельных классах.

Экстернальная интеграция предполагает взаимодействие специального и массового образования. Например, современные классы интегрированного обучения и воспитания в Республике Казахстан.

Условия успешной интеграции. Для успешной реализации идей интегрированного обучения и воспитания необходимо наличие следующих условий. На уровне общества: демократическое общественное устройство с гарантированным соблюдением прав личности; финансовая обеспеченность, создание адекватного ассортимента специальных образовательных услуг и особых условий жизнедеятельности для детей с ОПФР в условиях учреждений общего образования; ненасильственный характер протекания интеграционных процессов, возможность выбора, альтернативы при наличии гарантий получения образовательных и коррекционных услуг, предоставляемых системой общего и специального образования; готовность общества в целом, социальных групп, отдельных людей к интеграционным процессам, к сосуществованию и взаимодействию с людьми с ОПФР.

На уровне системы образования: нормативное правовое и научно-методическое обеспечение процесса интегрированного обучения и воспитания; психологическая готовность всех его участников; профессиональная компетентность и педагогическая готовность педагогов к работе с детьми с особенностями психофизического развития; наличие в учреждении необходимой для детей с ОПФР адаптивной образовательной среды.

Кроме того, на успешность интегрированного обучения и воспитания оказывают влияние внешние и внутренние условия со стороны самого ребенка с ОПФР (Н. Н. Малофеев, Н. Д. Шматко) [3;56].

К внешним условиям, обеспечивающим эффективную интеграцию детей с отклонениями в развитии, относятся: раннее выявление нарушений (на первом году жизни) и проведение коррекционной работы с первых месяцев жизни; желание родителей обучать ребенка вместе со здоровыми детьми, стремление и готовность помогать ребенку в процессе совместного обучения; наличие возможности оказывать ребенку с особенностями психофизического развития эффективную, квалифицированную коррекционную помощь.

К внутренним условиям, от которых зависит успешность интеграции, относят: уровень психофизического развития ребенка (чем ближе он к норме, тем выше успешность совместного обучения и воспитания); способность ребенка обучаться и воспитываться вместе с нормально развивающимися детьми; психологическая готовность ученика с особенностями психофизического развития к интегрированному обучению и воспитанию.

Понятия «инклюзия», инклюзивное образование. Широкое внедрение в 70-80-х гг. интеграционных инноваций в образовательную практику массовой школы США и стран Западной Европы привело к появлению ряда проблем, которые во многом были обусловлены неготовностью учителей к новому виду профессиональной деятельности и к новой ответственности. Стало понятно, что необходима значительная предваряющая организационно-методическая работа:

подготовка педагогов, нахождение оптимальных способов адаптации учебных планов, разработка новых методических подходов, приемов и средств, которые позволяли бы всем детям с особенностями участвовать в общем учебном процессе. Поэтому в последние десятилетия на смену понятию «интеграция» пришло понятие «инклюзия».

Необходимость введения термина «инклюзия» основана на предположении, что механическое объединение в одном классе или группе обычных детей и детей с ОПФР не означает полноценного участия последних в жизни класса.

Инклюзивное (от лат. include — заключаю, включаю), или включенное, образование подразумевает доступность образования для всех, приспособление к различным нуждам всех детей. Идеология инклюзивного образования не только исключает любую дискриминацию детей, обеспечивает равное отношение ко всем людям, но и создает особые условия для детей, имеющих особые образовательные потребности [4;20].

Инклюзия - это процесс удовлетворения индивидуальных образовательных потребностей каждого ученика посредством вовлечения его в учебную, общественную, культурную жизнь класса и школы в целом. Цель инклюзивной школы - дать каждой личности адекватное ее возможностям образование и предоставить максимальные возможности для развития.

На сегодняшний момент не существует единого определения понятия инклюзии. Согласно методическим материалам ЮНЕСКО, инклюзивное образование - это такая организация процесса обучения, при которой все дети, независимо от их физических, психических, интеллектуальных, культурно-этнических, языковых и иных особенностей, включены в общую систему образования и обучаются по месту жительства вместе со своими сверстниками в таких школах общего типа, которые учитывают их особые образовательные потребности и оказывают своим ученикам необходимую специальную поддержку [4;25].

Под особыми образовательными потребностями понимается необходимость в специальных условиях, методах и дополнительных средствах обучения, обусловленная особенностями (физическими, психическими, социальными, лингвистическими) и способностями обучающегося. Соответственно, понятие «дети с особыми образовательными потребностями» шире, чем понятие «дети с особенностями психофизического развития», и включает в себя, кроме последних, детей с нарушениями поведения; детей, находящихся в социально опасном положении; детей из семей национальных меньшинств; одаренных и талантливых детей и др. [4;30].

Список литературы:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т./ под ред. А.В.Запорожец.-М.: Педагогика, 1982-1984.-т.5, С.39
2. Нирье Б. Нормализация жизни в закрытых учреждениях для людей с интеллектуальными функциональными нарушениями / под ред. К.Грюневальд.- Спб.: Питер, 2003.-С.61-92

3. Специальная педагогика: учебное пособие / Л.И. Аксенова: под ред. Н.М. Назаровой.- М.: Академия, 2000.-400с.
4. Инклюзивное образование: Стратегии ОДВ для всех детей/под ред. В.В. Митрофаненко.-Ставрополь, 2010.-124 с.
5. Zubaydullaevna, T. N., Zoirovna, Y. S., Ugli, N. B. U., & Kizi, A. M. E. (2023, January). CONSIDERATION OF PSYCHOLOGICAL WAYS IN QUICK MEMORIZATION PROCESS ENGLISH LANGUAGE. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 29-35).
6. Murotmusayev, K., & Nizomov, B. (2022). Internet tarmog'ida yolg'izlik va psixik jarayonlar. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 457-460.
7. Nosirovich, A. N. & Umarovich, N. B. (2022). CYBERSPACE IN THE REAL WORLD. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 1(10), 410-414.
8. Sharafitdinov Abdulla, Yuldasheva Sojida Zoyirovna. (2022). ZAMONAVIY AXBOROTLASHTIRISH JARAYONLARINING SHAXS INDIVIDUAL XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 432–436.
9. Shoir, Khaydarova, and Mamaradjabov Yokubjon Umidovich. "THE EVENT OF EUPHEMISM AND ITS FUNCTIONS IN SPEECH." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 401-405.
10. Zoirovna, Yuldasheva Sojida, and Nizomov Bekhruz Umarovich. "PSYCHOLOGY OF TRUST AND SECURITY." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 153-161.
11. Kurolovich, Sindorov Lutfillo, and Mamaradjabov Yokubjon Umedovich. "PSYCHOLOGICAL TECHNIQUES FOR RAPID MEMORY OF THE ENGLISH LANGUAGE." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 170-176.
12. Абдурасулов, Фарход Пардаевич, Бехруз Умар Угли Низомов, and Дилбар Йулдашевна Маликова. "ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В ИЗУЧЕНИИ И ПРЕПОДАВАНИИ ЯЗЫКОВ." *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS) Special Issue* (2021): 211-215.
13. Burkhanovna, K. D., Alisherovich, M. R., & Ugli, N. B. U. (2021). Communication as the main source of personality development. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 75-80.
14. Хасанова Г. Б. и др. ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЭКОНОМИКУ //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 259-263.
15. Alimov, N. (2023). CULTURE OF WESTERN AND ORIENTAL COUNTRIES. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире.

XEVISAYD USULI YORDAMIDA RATSIONAL FUNKSIYALARNI INTEGRALLASH

**Ibrohimov Javohir Bahrom o'g'li, Karimov Nu'monjon Jamshid o'g'li,
Axmadova Shaxina Obidjonovna, Karimova Mohichehra Lutfulloyevna
Choriyeva Nozimaxon Istamjonovna**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya: Bizga ma'lumki murakkab ko'rinishdagi ratsional kasrlarning integralini hisoblashning bir nechta usullari bor. Masalan: Gorner sxemasi, differensiallashdan foydalanish usullari va Xevisayd usuli. Berilgan ratsional funksiyaning ko'rinishi va holatidan kelib chiqib eng qulay usuldan foydalanamiz. Agar ratsional kasrning maxraji yetarli shartlarni bajarsa, Xevisayd usulidan foydalanib ratsional kasrlarni integrallash juda qulay bo'ladi.

Kalit so'zlar: Ko'phad, integral, Xevisayd usuli, ratsional funksiya.

Agar $\frac{P_m(x)}{Q_n(x)} (m < n)$ to'g'ri kasrning maxraji $Q_n(x)$ ushbu

$$Q_n(x) = a_n(x - \alpha_1)(x - \alpha_2) \dots (x - \alpha_n), a_n = 1, \quad (1)$$

ko'rinishda tasvirlansa $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ — haqiqiy haqiqiy sonlar bo'lib, $Q_n(\alpha_i) = 0$, ($i = \overline{1, n}$), uning

$$\frac{P_m(x)}{Q_n(x)} = \frac{A_1}{(x - \alpha_1)} + \frac{A_2}{(x - \alpha_2)^2} + \dots + \frac{A_n}{(x - \alpha_n)^n} + \dots + \frac{M_1x + N_1}{x^2 + 2px + q} + \frac{M_2x + N_2}{(x^2 + 2px + q)^2} + \dots + \frac{M_nx + N_n}{(x^2 + 2px + q)^n} + \dots$$
 (bunda, $A_1, A_2, \dots, A_n, \dots, M_1N_1, M_2N_2, \dots, M_nN_n, \dots$, — noma'lum haqiqiy sonlar) shakldagi sodda kasrlarga yoyilmasini koeffitsiyentlarini, Xevisayd usulidan foydalanib, topish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu usulni qisqacha, quyidagi tartibda amalga oshiramiz:

1-qadam. $\frac{P_m(x)}{Q_n(x)} (m < n)$ to'g'ri kasrning maxraji $Q_n(x)$ ning (1) ifodadagi ko'paytuvchilari orqali yozish, ya'ni

$$\frac{P_m(x)}{Q_n(x)} = \frac{P_m(x)}{(x - \alpha_1)(x - \alpha_2) \dots (x - \alpha_n)}.$$

2-qadam. $Q_n(x)$ ning $(x - \alpha_i)$ ($i = \overline{1, n}$) ko'paytuvchisini vaqtincha yopib, i ning har bir qiymatida yopilmagan ko'paytuvchilarda x ni α_i son bilan almashtiramiz. Bu esa, har bir α_i ildiz uchun A_i sonni beradi:

$$A_1 = \frac{P_m(\alpha_1)}{(\alpha_1 - \alpha_1) \dots (\alpha_1 - \alpha_n)},$$

$$A_1 = \frac{P_m(\alpha_2)}{(\alpha_2 - \alpha_1)(\alpha_2 - \alpha_3) \dots (\alpha_2 - \alpha_n)},$$

.....

$$A_1 = \frac{P_m(\alpha_n)}{(\alpha_n - \alpha_1)(\alpha_n - \alpha_3) \dots (\alpha_n - \alpha_{n-1})},$$

3-qadam. $\frac{P_m(x)}{Q_n(x)} (m < n)$ ratsional kasrni

$$\frac{P_m(x)}{Q_n(x)} = \frac{A_1}{x - \alpha_1} + \frac{A_2}{x - \alpha_2} + \dots + \frac{A_n}{x - \alpha_n}$$

Ko'rinishda yozish mumkin.

Quyidagi misollarda batafsil ko'rib chiqamiz:

1-misol $\int \frac{x^3-5x^2+5x+23}{(x-1)(x+1)(x-5)} dx$ ni hisoblang.

1-qadam. $\frac{P(x)}{Q_3(x)} = \frac{x^3-5x^2+5x+23}{(x-1)(x+1)(x-5)}$

$$\begin{array}{r|l} (x^2-1)(x-5)=x^3-5x^2-x+5 & x^3-5x^2-x+5 \\ -x^3-5x^2-x+5 & 1 \\ \hline & 6x+18 \end{array}$$

$$\int \left(1 + \frac{6x+18}{x^3-5x^2-x+5}\right) dx \quad \alpha_1 = 1, \alpha_2 = -1, \alpha_3 = 5$$

2-qadam.

$$\begin{aligned} A &= \frac{6 \cdot 1 + 18}{(1+1)(1-5)} = \frac{24}{2 \cdot (-4)} = \frac{24}{-8} = -3 \\ B &= \frac{-6 + 18}{(-1-1)(-1-5)} = \frac{12}{-2 \cdot (-6)} = \frac{12}{12} = 1 \\ C &= \frac{6 \cdot 5 + 18}{(5-1) \cdot (5+1)} = \frac{48}{24} = 2 \end{aligned}$$

3-qadam. Berilgan $\frac{P(x)}{Q_3(x)}$ to'g'ri kasrni

$$\frac{P(x)}{Q_3(x)} = 1 + \frac{A}{x-1} + \frac{B}{x+1} + \frac{C}{x-5} = 1 + \frac{-3}{x-1} + \frac{1}{x+1} + \frac{2}{x-5} \quad \text{ko'rinishda yozamiz}$$

$$\int \left(1 + \frac{-3}{x-1} + \frac{1}{x+1} + \frac{2}{x-5}\right) dx = x - 3 \ln|x-1| + \ln|x+1| + 2 \ln|x-5| + C$$

2-misol

$$\int \left(\frac{3x^2-2}{9x^4-13x^2+4} \right) dx =$$

$$\int \left(\frac{3x^2-2}{9x^4-12x^2+4-x^2} \right) dx = \int \left(\frac{3x^2-2}{(3x^2-2-x)(3x^2-2+x)} \right) dx =$$

$$\int \frac{3x^2-2}{9(x-1)(x+1)(x+\frac{2}{3})(x-\frac{2}{3})} dx$$

1-qadam.

$$\frac{P_2(x)}{Q_4(x)} = \int \frac{3x^2-2}{9(x-1)(x+1)(x+\frac{2}{3})(x-\frac{2}{3})} \quad \alpha_1=1, \alpha_2=-1, \alpha_3=-\frac{2}{3}, \alpha_4=\frac{2}{3}$$

2-qadam.

$$\begin{aligned} A &= \frac{3-2}{9 \cdot 2 \cdot \frac{5}{3} \cdot \frac{1}{3}} = \frac{1}{10} \\ B &= \frac{3-2}{9 \cdot (-2) \cdot (-\frac{5}{3}) \cdot (-\frac{1}{3})} = \frac{1}{-10} \\ C &= \frac{3 \cdot \frac{4}{9} - 2}{9 \cdot (-\frac{5}{3}) \cdot \frac{1}{3} \cdot (-\frac{4}{3})} = \frac{-\frac{2}{3}}{\frac{20}{3}} = -\frac{1}{10} \\ D &= \frac{3 \cdot \frac{4}{9} - 2}{9 \cdot (-\frac{1}{3}) \cdot \frac{1}{5} \cdot \frac{4}{3}} = \frac{-\frac{2}{3}}{-\frac{20}{3}} = \frac{1}{10} \end{aligned}$$

3-qadam. Berilgan $\frac{P_2(x)}{Q_4(x)}$ to'g'ri kasrni

$$\frac{P_2(x)}{Q_4(x)} = \frac{A}{x-1} + \frac{B}{x+1} + \frac{C}{x-\frac{2}{3}} + \frac{D}{x+\frac{2}{3}} = \frac{1}{10(x-1)} + \frac{1}{10(x+1)} + \frac{1}{10(x-\frac{2}{3})} + \frac{1}{10(x+\frac{2}{3})} =$$

$$\frac{1}{10} \left(\frac{1}{x-1} + \frac{1}{x+1} + \frac{1}{x-\frac{2}{3}} + \frac{1}{x+\frac{2}{3}} \right) \text{ ko'rinishda yozamiz}$$

$$\int \frac{1}{10} \left(\frac{1}{x-1} + \frac{1}{x+1} + \frac{1}{x-\frac{2}{3}} + \frac{1}{x+\frac{2}{3}} \right) dx =$$

$$\int \frac{1}{10} (\ln|x-1| - \ln|x+1| - \ln|x-\frac{2}{3}| + \ln|x+\frac{2}{3}|) =$$

$$\frac{1}{10} (\ln|(x-1)(x+\frac{2}{3})| - \ln|(x+1)(x-\frac{2}{3})|) = \frac{1}{10} \left(\ln \frac{x^2-x+\frac{2}{3}x-\frac{2}{3}}{x^2+x-\frac{2}{3}x-\frac{2}{3}} \right) = \frac{1}{10} \left(\ln \frac{3x^2-5x+2}{3x^2+5x+2} \right) + C$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xurramov Y., Polatov B., Ibrohimov J. Kophadning keltirilmaslik alomati //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 399-401.

2. Polatov B., Xurramov Y., Ibrohimov J. Murakkab funksiyalardan olingan aniq integralni taqribiy hisoblash //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1.

3. Полатов Б., Хуррамов Ё., Иброхимов Д. Matematika darslarida muammoli oqitish texnologiyasidan foydalanish //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 401-404.

4. Sobirovich P. B. Darajali Geometriyani Algebraik Tenglamalarda Qo 'Llab Asimptotik Yechimlarini Topish //E Conference Zone. – 2022. – С. 166-168.

5. Рабимкул, А., Иброҳимов, Ж. Б. ў., Пўлатов, Б. С., & Нориева, А. Ж. қ. (2023). АРГУМЕНТЛАРНИ ГУРУХЛАРГА АЖРАТИБ БАҲОЛАШ УСУЛИДА КЎП ПАРАМЕТРЛИ НОЧИЗИҚЛИ РЕГРЕССИЯ ТЕНГЛАМАЛАРИНИ ҚУРИШ МАСАЛАЛАРИ. Educational Research in Universal Sciences, 2(2), 174–178. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1704>

6. Po'latov, B., & Ibrohimov, J. (2023). BA'ZI RATSIONAL FUNKSIYALARNI INTEGRALLASHDA OSTRAGRADSKIY USULIDAN FOYDALANISH. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(21). извлечено от <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/377>

7. Ibrohimov Javohir Bahrom o'g'li. "OCHIQ CHIZIQLI QAVARIQ TO'PLAMDA POLINOMIAL

8. QAVARIQLIKNING YETARLI SHARTI". International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, vol. 1, no. 2, Nov. 2022, pp. 363-5, <http://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/203>.

9. Ibrohimov Javohir Bahrom o'g'li, & Po'latov Baxtiyor Sobirovich. (2022). OCHIQ CHIZIQLI QAVARIQ TO'PLAMDA POLINOMIAL QAVARIQLIK. PEDAGOGS Jurnal, 10(3), 96–104. Retrieved from <http://pedagoglar.uz/index.php/ped/article/view/1184>

10. Javohir, I. . B. . o'g'li, & Muxammadiyev, G. J. . o'g'li. (2023). AYRIM IRRATSIONAL KO'RINISHDAGI INTEGRALLARNI EYLER ALMASHTIRISHLARI YORDAMIDA RATSIONALLASHTIRISH. Educational Research in Universal Sciences, 2(2), 237–241. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1994>

TA'LIM - TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Komilova Aziza Sunatullaevna

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Maxmudova Xurshida Mirzabek qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smir yoshdagi o'quvchilarga ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati - ularning yosh va psixologik xususiyatlarini bilish hamda hisobga olishga bog'liqligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, bilim, ma'lumot, rivojlanish, muvaffaqiyat, tarbiyani tashkil etish, rivojlanish, o'quv faoliyati, o'smirlik.

Yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati - ularning yosh va psixologik xususiyatlarini bilish hamda hisobga olishga bog'liqdir. Bu xolat burilish xisoblangan o'smirlik davrining alohida xususiyati bo'lib, u ko'proq shu davrga taaluqlidir. Psixologiyada o'smirlik davrini o'tish davri deb yuritadilar, chunki ana shu davrda bolalikdan kattalik xolatiga o'ziga xos o'tish davri yuzaga keladi. U psixik jarayonlarning, o'quvchi faoliyatlarining jiddiy ravishda qayta qurilishi bilan bog'liqdir. SHuning uchun o'smirlik yoshi o'zaro munosabat shakllarida, faoliyatni tashkil qilishda qat'iy o'zgarishlarni talab qiladi. O'smirlarga ta'lim-tarbiya berish ishlarida goxida uchraydigan qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi qonuniyatlarini va xususiyatlarini ba'zan etarli darajada bilmaslik yoki inkor qilish natijasida payda bo'ladi. Bu davr tarbiya uchun ancha qiyin davr hisoblanadi. CHunki bolaning katta odamga aylanish jarayonining o'zi qiyin, bu jarayon psixikaning, odamlar bilan bo'lgan munosabat shakllarining jiddiy ravishda qayta o'zgarishi hamda xayot sharoiti va faoliyatining o'zgarishi bilan bog'liqdir.

Agar bolani bolalik chog'ida unga odob-axloq o'rgatishni eski shakl va usullaridan foydalanilgan bo'lsa, endi ular bola uchun yaroksiz bo'lib qoladi. Avval bolalar ota-onalari, tarbiyachilarning axloq-odob xaqidagi gaplarini bajonidil eshitgan bo'lsalar, endilikda bunday ta'sir bolani zeriktiradi yoki yoqmay qoladi. Natijada, undan kattalarning fikrlariga qarshi chiqish yoki rad etish kabi xislatlar paydo bo'la boshlaydi. Bular esa bu davrning "qiyin", "murakkab" davr bo'lishiga sabab bo'ladi.

O'smirlarga ta'lim-tarbiya berishdagi qiyinchiliklar shundan iboratki, bunda o'smir bilan bo'ladigan munosabatlarda uning xayoti va faoliyatini nazorat qilish shakllarini o'zgartirish muhimdir. Ularga ta'sir qilishning qandaydir yangi usullari va vositalarini topish lozim bo'ladi. Bunda albatta, xar bir yosh bilan alohida munosabatda bo'lish maqsadga muvofiqdir.

O'smirlarning psixik taraqqiyotini xarakatga keltiruvchi kuchlar ularning faoliyatlari tug'dirgan yangi ehtiyojlar bilan bu ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir; bu qarama-qarshiliklar o'smirlarning ortib borayotgan jismoniy, intellektual va axloqiy imkoniyatlari bilan ularning eski, ilgari tarkib topgan olam bilan o'zaro munosabat

shakllari, ular faoliyatining eski qarama-qarshiliklar, jamiyat, kattalar va jamoa tomonidan o'smirlar nisbatan ortib borayotgan talablar bilan o'smirlar real xatti-xarakatlarning shakllari o'rtasidagi qarama-qarshiliklardir. Bu qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotni, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik sifatlarini turkib toptirish orqali bartaraf qilinadi. Buning natijasida o'smirning psixik taraqqiyotining yanada yuksakroq bosqichga o'tishi amalga oshiriladi. Vaqt o'tishi bilan o'smirning xayotida biologik va ijtimoiy o'zgarishlar paydo bo'ladi. O'smir yoshdagi biologik ya'ni jismoniy taraqqiyotning eng muhim fakti jinsiy etilishi, ya'ni jinsiy bezlarning ishlay boshlashidir. Natijada ko'pchilik o'g'il bolalar 15-16 yoshda, qiz bolalar 13-14 yoshda balog'atga etadilar. Balog'atga ettish o'smirlarda o'ziga xos psixologik xolatni vujudga keltiradi, ya'ni kishilarning ichki dunyosiga, ularning o'zaro munosabatlariga qiziqish, ularni xis qilish va xali aniq tasavvur qilinganda sevgiga ehtiyoj paydo bo'la boshlaydi. Bu esa shu davrga xos bo'lgan "qiyinchilik" larni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Bu "qiyinchiliklar"lar ayniqsa o'sha yoshdagi bolalarga g'oyaviy-siyosiy tarbiya berish va ularga to'g'ri pedagogik muomila bo'lmagan taqdirda keskinlashib ketishi mumkin.

Bu davrni chet el psixologiyasida "krizis" davri deb xam tariflaydilar. O'smirlarning bunday o'ziga xos xususiyatini ijtimoiy -tarixiy xayot sharoitidan ajratib tushunish mumkin emas.

Bizda o'smirning xayot sharoiti, unga beriladigan ta'lim-tarbiya va uning faoliyatini tug'ri tashkil qilish orqali ijtimoiy foydali mehnat qilishga jalb qilish orqali qiyinchiliklar bartaraf qilinadi.

Lekin, afsuski, ba'zan yoshlarimiz orasida tarbiyasi "qiyin" bo'lgan, "qiyin tarbiyalanuvchi" yoshlar xam uchrab turadi. Tarbiyasi qiyin, injik, xulqi salbiy bolalarning kelib chiqishining ijtimoiy sabablaridan tashkari pedagogik va psixologik sabablari xam mavjud. Yoshlarda nojuya xatti-xarakatlar paydo bo'lishining sabablari xar xildir.

Tarbiyasi qiyin o'smirlarning xatti-xarakatlarini ijobiy yo'nalishga burib yuborish uchun ularda mas'uliyat, g'urur, javobgarlik, ishonch kabi yuksak xislarni tarkib toptirish lozim. Buning uchun ularga yoshi, kuchi, qobiliyati va qiziqishlarini xisobga olib, topshiriqlar berish ayni muddaodir. Ularni uzlari qiziqqan to'garaklarga jalb qilish orqali o'qishga salbiy munosabatlari asta-sekin yo'qolib boradi. Yana eng muhimi shunchaki, tarbiyalanuvchilarga ishonish kerak. Ularni qo'lidan keladigan ishlarga e'tiborni berib, uni bajarganidan keyin rag'batlantirish, uni ishni yana xam yaxshi bajarishda o'z fikrlarini bayon qilish xam muhimdir.

Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda tarbiya berishning maxsus sharoitlarini aniqlash muhimdir. Ular bilan duch kelgan vaqtda yoki xar doim emas, balki, qulay sharoit kelib qolganda ish olib borilsa, ya'ni tarbiyaviy ta'sir kursatilsa, u ko'proq natija beradi. Xulosa qilib aytganda yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati - ularning yosh va psixologik xususiyatlarini bilish hamda hisobga olishga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Тошпулатова, Н. Х., & Комилова, А. С. (2016). Психолого-педагогическая работа по организации самовоспитания подростков. *Молодой ученый*, (10), 1306-1308.
2. Комилова, А. (2021). Роль родителей в подготовке молодежи к семейной жизни. *Общество и инновации*, 2(10/S), 437-441.
3. Жуманова, Н. Ш., Тошпулатова, Н. Х., & Комилова, А. С. (2016). Развитие инновационных систем в образовании. *Молодой ученый*, (4), 777-778.
4. Алимкулов, С. О. У., Мелибоев, А. Р., Комилова, А. С., & Туракулов, Л. Т. (2016). Решение разных проблем в образовании с помощью 3D-технологии. *Проблемы педагогики*, (12 (23)), 12-13.
5. Sunatullaevna, K. A. (2022). KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 518-521.
6. Sunatullaevna, K. A., & Quدراتовна, N. F. (2022). INTERFAOL METODLARNI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 521-525.
7. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). SHAXS EMOTSIONAL INTELLEKTINING PSIXOLOGIK VA PSIXOFIZIOLOGIK JIXATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(2).
8. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). AGRESSIYA–OSMIRLARDA YUZAGA KELADIGAN TAJOVUZKORLIK RIVOJLANISHIGA TASIR ETUVCHI FENOMEN SIFATIDA. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
9. Komilova, A., Husenova, M., & Xidirova, M. (2023). O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVCHILARNI KASB HUNARGA YO'NALTIRISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).
10. Yuldashev, S. (2021). THE PEDAGOGICAL ESSENCE OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN MILITARY EDUCATION. *International Journal of World Languages*, 1(2).
11. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 66-72.
12. Shavkatovna, N. B. (2022). AXBOROT TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLOVCHI SHAXSLARNING PSIXOLOGIK XOLATINING PATOLOGIYASI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 658-662.
13. Ибайдуллаева, У. (2022). РОЛЬ СЕМЬИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ КОНФЛИКТОВ МЕЖДУ ПОДРОСТКАМИ. *Решение социальных проблем в управлении и экономике*, 1(7), 81-83.
14. Устин, П., Турсункулова, Ф., & Санаев, А. (2022). Советы психологов, как сделать школьника более ответственным в учебе. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 430-433.

15. Равшанов, О. (2022). Конфликты между учителем и учениками и способы их решения. *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*, 1(1), 508-511.
16. Каршибоев, С. (2022). Yosh yetakchining rahbarlikka xos psixologik jihatlari. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 464-467.
17. Yuldashev, S., & Arakulov, G. (2023). ETHNOPSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN FAMILY DISPUTES. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, (Special Issue), 81-88.

5-SHO'BA ZAMONAVIY JAMIYATDA FILOLOGIYA, TILSHUNOSLIK VA DIDAKTIKA

ENGLISH DOCUMENTS WRITING

**Niyatova Maftuna Norbek kizi,
Abdurasulova Diyora Jalilovna**

Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

Abstract: The issue is dedicated to English documents writing. The work is aimed at analyzing linguistic peculiarities of drafting legal documents. The authors have noticed that while participating at Willem C. Vis annual International Commercial Arbitration moots in Vienna, their students show some difficulties in writing memoranda. Some years ago we were not teaching legal writing. Visiting San Diego University we paid attention to special courses taught there. Now that we organized special courses teaching legal writing, in this work the authors pay attention to business documents such as contracts, legal correspondence, claims, etc., considering that rights and duties must be validated by means of documents. In view of this, judicial documents should be drafted correctly. We truly believe that teaching documents writing now, at university, is a very important issue if we want to bring up comprehensible generation of lawyers. The work lays particular emphasis on the formal business language which is referred to as officialese and differs from other types of the English language, mostly due to specific characters of the functional usage that may be featured in classical terms of style, predetermination and main characteristics. English documents are characterized from both legal and linguistic points of view. The authors draw attention to the functional style of official language which is the defining characteristics of its key components. Official document style presupposes conditions, binding two parties in an undertaking. At the same time business correspondence syntactical pattern style is drawn to reach agreement between them. This is where the authors believe that the importance of the issue under study is in the fact that it could be put into legal practice. The work may also be beneficial for lawyer students, linguists and for all those who work in businesses, for all those who is ready for the modern business challenge.

Keywords: Legal writing, Functional style, Legal practice Publisher, documentation, business language, document form.

English documents writing has always been part and parcel of business doing. Business contracts can hardly exist without correspondence no matter, whether you conduct an interview with your partner on the phone (orally) or through telexes (in writing). All decisions, terms, rights and duties must be validated by documents. In view of this judicial documents should be drafted correctly. Particular emphasis should be laid on the formal business language. All business documents, both correspondence

(letters), requests, inquiries, messages through telex, written statements (claims) and agreements (contracts) are usually concerned with striking agreements and their standard procedure. All business documents are drawn up and signed by legal authorities and are of special significance [1]. As a result, business documents are written pursuant to particular forms, common for everyone who wants to do business. The formal business language is also referred to as *officialese* and differs from other types of the English language, mostly due to specific character of the functional usage that may be featured in classical terms of style, predetermination and main characteristics.

Language functional style is the defining characteristic of its constituents by the greater or less typification of its key components and phrasal units, where the selection and the disposition of interrelated linguistic devices are intended to achieve the goal of interaction [2]. Official documents style is formed into sub-styles of military documents, diplomacy, the language of business documents and judicial documents. Official documents style presupposes conditions binding two parties in an undertaking and business correspondence syntactical pattern style is drawn to reach agreement between them. The main features of the English documents writing are as follows:

- 1) standard style of expression;
- 2) lack of emotions;
- 3) encrypt nature of the information, including short forms of words and phrases;
- 4) most common syntactical style of uniting a number of utterances into a single phrase up to structural templates of different forms of the style that have their own patterns.

The document form itself is informative, as it gives information dealt with. From the stylistic structure angle, the whole document is one sentence. It looks like separate, shaped clauses often separated by semicolons or commas rather than a full stop. Every predicative phrase starts with a capital letter having the form of a participle or an infinitive phrase.

e.g. 3. Claims

3.1. In the event of non-acknowledgment of the goods quality normally supplied by Sellers with the contract specification, any claim pertaining to the quality of the goods may be presented within two months of the date of delivery;

3.2. No claim by Sellers after expiration of the above period;

3.3. No claim presented for one lot of the goods shall be regarded by Buyers as a reason for rejecting any other lot or lots of the goods to be delivered under the present contract.

This structurally illogical way of combining definite ideas makes sense. It serves to describe the units equality and similarity between participle and infinitive or predicate phrases. One of the most striking peculiarities of this style is the use of words in their practical dictionary understanding. Thus the contextual meanings or any form of simultaneous implementation of two meanings are ruled out. Emotive words are also excluded [3].

Every kind of official documents includes its own set phrases and cliché that may seem unusual in every day English, e.g. assets, currency clause, invoice, book value,

promissory note, etc. If a person wants to avoid misunderstanding, he / she should use glossary of commercial terms, and vice versa.

Indeed, the vocabulary differs in formal and informal business correspondence. A great deal of vocabulary is borrowed from French, Latin and Greek. [4]. They are normally translated into informal language by replacing them with words or phrases of Anglo-Saxon origin. (See the table 1 below).

Table 1. Examples of formal and informal styles.

Formal style	Informal style
commence	begin, start
conclude	finish, stop
prolong, continue	go on
invoke	appeal
convey	carry
encounter	meet
transmit	send, pass
inquire	ask for information
conceal	hide

Spoken English is rich in vocabulary, both standard and slangy. We also have here different connectors, such as well, you see, a kind of which cannot be used in official English, both from logic and stylistic point of view[5].

They are ruled out in terms of logic in view of a small amount of facts they express. Official papers, the other way round, carry a great deal of information in almost any word. Hence, a person should focus on the above in order not to mix up informal and formal English when drafting a document.

Informal terms have emotive qualities which are not present in formal documents. Formal documents urge for a great deal of precision. But the problem is that formal and informal English often lack proper equivalents [6]. The informal word job, for example, has no formal equivalent. Instead, we should look for a more restricted in usage and a more precise word, depending on the context, among possible substitutes: post (esp. BrE), appointment, vocation, employment, position, etc. [7] Business English is formal.

We use it in business correspondence, official reports and regulations.

Normally, it is always in written form. It is used in speech exceptionally, for example, in formal public speeches. There are different levels of formality: “After her mother’s death, she had to change her work” (informal). “On her mother’s disease she felt obliged to seek for alternative position”. (formal). These sentences have almost the same meaning, but would emerge in different events. Sentence 1 carries rather neutral (common core) style, while sentence 2 is very formal, in fact inflated, and would only occur in a business document [8]. Generally speaking, the rules of English grammar of spoken language are rather simple and less complicated than those of written language, particularly in terms of contracts. It is rather hard to divide spoken English into different sentences as connections between clauses are obscure because the interlocutor relies more on the listener’s understanding of the contextual information and also on his/her natural ability to interrupt if he/she does not have a clear understanding. The interlocutor is able to rely on the specifics of intonation that tells us it cannot be

reflected in written punctuation. The use of grammar in business correspondence also differs in terms of pronouns whom and who and the place of prepositions: “He needed a business partner in whom he could confide”. (formal). “He longed for a business partner (who) he could confide in”. (informal) “In what country were they born?”. (formal). “What country were they born in?”. [9] (informal)

Formal written language normally carries impersonal style. That implies that one doesn't refer directly to himself / herself or to his / her readers, but avoids pronouns. Some of the common characteristics of impersonal language are passive sentences beginning with the introductory word it and abstract nouns. The importance of the change into a passive construction is to shift the focus from the subject to the object of speech. Abstract nouns, especially amount words (majority, minority, amount), define more precisely the meaning of an utterance. As an example see an announcement from the librarian. “It has been noted with concern that the stock of books in the library has been declining alarmingly. Students are asked to remind themselves of the rules for the borrowing and return of books, and to bear in mind the needs of other students. Penalties for overdue books will in the future be strictly enforced” [10]. It would be a very formal and impersonal message which could have been made in a more informal and less impersonal way, achieved by usage of phrasal verbs, contractions, colloquial phrases and other linguistic tools: Compare the librarian's message with the announcement: “The number of books in the library has been going down. Please make sure you know the rules for borrowing, and don't forget that the library is for everyone's convenience. So from now on, we're going to enforce the rules strictly. You have been warned!” It would be more polite to avoid offence or distress in correspondence [11]. As a matter of fact it is disguising to cover up the truth. In this situation, the use of imperatives should be polite: e.g. “Would you like to stipulate details of the contract?”

Let us compare some more examples: “I suggest that we postpone signing of the contract till tomorrow” (tactful). “Could we postpone signing of the contract till tomorrow?” (not confident and more tactful). Could is not connected with tact, but is simply an indication of the speaker's reluctance to commit himself / herself on a given question. To use might is characteristic of business correspondence, as it is a more definite way of expressing possibility than may. 2.1 Exemplifying Let us compare two sentences: 1. “There may be an error in a contract”. 2. “There might be an error in a contract”. In sentence 2 might suggests a doubt to a greater extent and seems more tactful than may.

Business documents are specific and aimed at a definite purpose. In order to make one's business work and work effectively, a person should have a good command of language standards in business letters [12]. Skilful application of the knowledge is somehow defined by standards of documents' writing. If a document is written in an acceptable way, it will be duly assessed by specialists. A joint business document absorbs less time and work as compared to private correspondence. So far as writer of a business letter has a unified form in front of him / her, that person keeps to a set pattern while doing it. The writer's attention is focused on major information and data that represent the subject of the document. In this way, an addressee can decode the subject-matter much faster, because a document is written in the standard form [13].

Thus, if business documents are drawn up in a unified and, to some extent, simplified way, it costs less money and saves time for the parties, and shortens the time of business procedure as well. A special branch of English linguistics is business English, devoted to the purpose of simplifying business procedure. Written business English presupposes certain traits and problems of its usage not only for foreigners, but for English-speaking business people. To draw up business correspondence is equal to communicating with people in a business-like manner [14]. A person should know the rules of documents' writing to make one's business effective and profitable. All of them are united under the concept of style.

A language style is a system of interdependent language tools that pursue a particular communication goal. As mentioned above, the style can be formal (business written English) and informal (spoken English). The difference of formal and informal English is a matter of style and attitude of people towards one another. Nevertheless, it is not so easy to draw an exact line between informal and formal English, and that is the most important thing to be identified in this paper. English documents' writing has some important characteristics, common for formal English style [15]. The language of business English is very bookish and is unusual to use more precise terms, as compared to the informal style of interaction. Sentences in documents are normally long and the clauses fit together more thoroughly in terms of grammar which implies a great deal of practice for a person who drafts a contract. It is generally expected that genuine business people, experts in their field, should enjoy the preciseness in grammatical construction. It does not mean, of course, that business people should communicate in formal business style.

Formal business correspondence should be more impersonal [16]. It should not emphasize the individuality of the writer, and takes little account of the personal qualities of people who are going to make use of it.

Furthermore, the speaker should not refer directly to himself or his readers, but avoid the pronouns I, we, you, and it may also present some difficulty for a person. One more feature is that formal language lacks strength and brightness. Formal language suggests that it depends a lot on its arbitrary conventions, rather than on colloquial speech. That is why it is so difficult for non-business people to keep concentrating their attention on contents of documents all the time, as their attention is distracted by intricate language use. Some of them will find their long and complicated sentences rather confusing [17]. The lexicon of formal English may sound correct, but its meaning is often complicated to understand.

Normally a person should read the text once and again to understand what it means. "This conditionality being of the core of the contract, default by the buyers shall entitle the sellers to load and ship the goods to any convenient port mentioned in the contract and the clients shall receive them accordingly". (Extract from a standard form of contract for the sale of timber through broker in the U.K.) [18] .

Another significant problem regarding business correspondence is that it will be read by businessmen who normally are not interested in their personality. Taking into consideration the fact that one should not waste anyone's time and make a particular impression on the employers, a person applies formal language to avoid useless information concerning matters handled, replacing them with standard routine [19].

Clearness and briefness is a general characteristic of any business document, e.g. "The delivery time for the Shek Company against the above contract expires on the 14 of May. Please notify us by return of post of the Shek goods progress".

However, in some essential business correspondence we may come across deviations from what is called formal business world language [20]. For example, if individual applies for a job or signs an agreement or asks someone for advice, he / she is likely to make a particular impression on the listener, e.g.: "I spent my green years first in Italy that made a great impression on me (they say I look like and Italian, joke), then we moved to live in the Far East where I played hockey, went to the Secondary School and was madly in love with British hard rock music". [21]. A person applied for a particular job and tried to show his/her writing skills. It does not imply, however, that a person in charge will be much interested in his/her personality. If he/she starts business correspondents on a particular matter the first thing for him/he to consider it thoroughly and go on doing business in the same way. There are some important problems in the theory of business correspondence that may concern a person who is likely to get involved in a business undertaking.

To correct writing English texts is not enough knowledge of vocabulary and grammar. At best, they allow the writer to formulate a thought, without violating the rules of grammar [22]. We believe that it is necessary to follow the rules of writing documents: the rules of text design, construction of sentences and the use of vocabulary. The writer of a legal document should ideally look up words, syntax, and text to look right for a native speaker. Selecting terms, syntax constructions, enhance the level of understanding the text as a whole. Study of syntax, terms, semantics, morphology also provide for the overall level of language. The authors suggest using the active rather than passive voice in the English documentation.

Business language differs considerably from private correspondence [23]. A collective business document takes less time in comparison with private correspondence. In view of this the authors put a focus on business correspondence syntactical pattern style which may help to reach adequate agreement between parties. The functional usage of the legalese which differs from general English language would make it easier to better understand the idea of any document, an agreement in particular. Much attention should be drawn to active construction in order to shift the focus from the object to the subject of the agreement. The authors believe that the focus on the subject of the agreement will help to avoid substantial mistakes when doing business and drafting legal documents. The knowledge of business and judicial documents structure as well as the language of diplomacy are of crucial importance for drafting judicial documents properly.

References:

1. Berman, A. (1984). *L'Epreuve de l'etranger: Culture et la Traduction dans l'Allemagne romantique*, Paris: Gallimard.
2. Bassnett, S. and A. Lefevere. (1990). *Translation, History and Culture*, London and New York: Printer.
3. Toshtemirovna, B. X. (2022). *CHARACTERISTICS OF THE USE OF WORDS RELATED TO SOME ADJECTIVES IN THE WORK " KUTADGU*

BILIG" BY YUSUF KHOS HAJIB. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 976-981.

4. Buronova, X., & Sojida, A. S. A. (2023). O 'ZBEK BADIY ASARLARIDA EKZOTIZMLARNING QO 'LLANISH XUSUSIYATI. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).

5. Toshtemirovna, B. X. (2023). SOME STYLISTIC FEATURES OF VERBS IN TUNYUQUK INSCRIPTION (BASED ON RELATIONAL FORMS). *Open Access Repository*, 4(3), 374-377.

6. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2021). The importance of a word and word formation in a language system. *Journal NX-A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 7(12), 337-341.

7. Niyatova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF GROUP WORK IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5). извлечено от <https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/fll/article/view/7780>

8. Solnyshkina, M. I. (2022). TEACHING ENGLISH THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 1108-1111.

9. Ниятова, М. (2022). Significant points on assessment procedure. *Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar*, 1(1), 587–589. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5345>

10. Niyatova, M. (2021). PECULIARITIES OF PREFIXAL DERIVATIVES IN LANGUAGE LEVELS . *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(3). извлечено от <https://fll.jdpu.uz/index.php/fll/article/view/954>

11. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2021). The important meanings of category of tenses in contexts. “*Zamonaviy tadqiqotlar, innovatsiyalarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar*” *Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari toplami*, 468-473.

12. Teshaboyeva, N. Z., & Niyatova, M. N. (2021). General meanings of the category of tenses. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(6), 70-72.

13. Rakhmatullayevna, A. D. (2021). The role and translation of metaphors in poetry. *INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION*, 2(2), 332-335.

14. Rakhmatullayevna, A. D. (2022). TEACHING WAYS OF IDIOMS IN CLASS. *PEDAGOG*, 1(3), 370-373.

15. Nasiba, P. (2022). Manner of Narration in the Prose of Virginia Woolf. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 8, 97-99.

16. Parmonova, N. (2022). The Definition of “Female Style” in Literature. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 6, 72-74.

17. Khusanova Mokhira Sherali qizi. (2022) Learning new content material through cooperative group discussions. *European Scholar Journal*. Volume-03 P.44-45.

18. Bakhridinova Madina Shavkatovna, Khusanova Mokhira Sherali qizi (2021) INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND ANALYSIS. 4/6 P.742-743.

19. Ахмедова С. Р. и др. Инновацион технологияларни таълим жараёнларига татбиқ этиш йўллари //ScienceandEducation. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 492-496.

20. Solnyshkina, M. I. (2023). PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATION OF FOREIGN LANGUAGE OF LEARNERS'INTERCULTURAL COMPETENCE. *OpenAccessRepository*, 4(3), 49-55.

21. Abduraxmanova, Z., & Mamurova, M. (2021). THEORETICAL APPROACH TO SPEECH DISFLUENCIES IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 43-45).

22. TeshaboyevaNafisaZubaydullaqizi, JurayevMuhammadrhimMurodo'g'li, &MamirovaMunisaRajabqizi. (2021). Language Learning Culturally and the Role of Literature in Teaching Process. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 2(3), 1-5. Retrieved from <https://www.cajotas.centralasianstudies.org/index.php/CAJOTAS/article/view/84>

23. Xaydarova, S. (2021). CHET TILI FANLARINI O' QITILISHIDA INNOVATION METODLAR. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

PHILOLOGY, LINGUISTICS AND DIDACTICS IN MODERN SOCIETY

Boboyorova Maftuna Rakhmonovna

Samarkand State Institute of Foreign languages

boboyorovamaftuna14@gmail.com

Annotation: The 21st century is known as the age of information technology, and therefore no sphere of society can be imagined without computers. The education system is certainly not an exception in this process, as the fields are rapidly developing. In this regard, the government is making a number of changes. In this regard, promising language teaching plans are being rapidly implemented. Especially, computer technologies are rapidly entering the teaching process. This article discusses this process.

Key words: CALL (Computer Assisted Language Learning), equipment, behaviouristic, communicative, integrated, e-learning, distant learning, multimedia.

Computer assisted language learning in teaching English

The 21st century is best known as the age of informational technologies and that is why no sphere of society can be imagined without computers. Because of the rapid development of fields educational system is certainly one of them. In this field a number of modifications are being done by the government.

But everything should be used wisely, including the usage of informational technologies in language learning. They should play the role of the assistant in lesson planning. Besides every teacher should know what equipment or tool is being used during the lessons. On this purpose, this article is written to identify main three terms in innovative language teaching.

The first applications of computer technology as the means for foreign language teaching were introduced in 1960s on mainframe computers. Throughout the decades there was the development of Computer Assisted Language Learning (CALL), it was taking different forms and expanded.

Warschauer [3: 3-20] identified in his book three changing phases of CALL. The classification was done taking into consideration their pedagogical and methodological approaches.

First of these phases is Behaviorist CALL. This phase was defined by the dominant behaviorist theories of learning of Skinner. Technological limitations of computers in 1960s to the earlier 1980s also contributed to behavioristic CALL coming into existence. The theory relied on information observation, practice, and reinforcement through praise. It was believed that learning operates through conditioning, and the responses to environmental stimuli can shape people's behavior. The behavioral period was expressed by the audio-lingual method which was the result of the need for language proficiency in listening and speaking. The central elements of instruction were drilling, repetition, and habit-formation. Computer was considered to be the perfect machine for language learning as it did not get bored with learners and could present material at the students' pace. This period was full of programs that were designed to give stimulus for the students, encouraging them in giving responses. This phase was created in 1950s, and 1960s and 1970s was the time of its implementation.

The latter is Communicative CALL. It came from communicative approach to foreign language teaching, this period spanned 1970s and 1980s. The computer still served as a vehicle for practicing language skills. The difference was that it pushed drills away and gave more choice for a student, with better control and interaction. It was born as the reaction to the audio-lingual method.

And the last phase is Integrative CALL. In this phase, the breakthrough was made by two innovations, namely multimedia and the internet. These two were a cutting-edge technology advancement that became popular by the mid- 1990s. Teachers moved away from cognitive view of communicative teaching towards social where the emphasis was put on the language use in the authentic social context.

The listening, reading, writing, and speaking were integrated and the technology was fully adopted in the language learning process. Multimedia was believed to create more authentic learning environment where the language skills could be easily integrated. Moreover, students had more control over their learning through hypermedia and it facilitated the focus on the content. The Internet enabled the search through enormous number of files from around the world within minutes to find and access materials especially tailored to the person's interests. It engaged students as they could use the Web to publish their text and multimedia and share it later with the other course participants. The purpose was for students to gain communicative skills in a direct, inexpensive and convenient way.

Introduction of CALL caused many changes in foreign language teaching, like multimedia and E-learning. Multimedia is the most widespread term of all. It is the use of computers to present text, graphics, video, animation, and sound in an integrated way. [2: 182-189] But it should be taken into consideration that the term multimedia can be defined in various ways, it is determined by one's perspective. According to some other researchers, multimedia is considered to consist of computer program which is the combination of a text with at least one of the following elements: audio or sophisticated sound, music, video, photographs, 3-D graphics, animation, or high-resolution graphics. It is stated that multimedia is information that takes the form of audio, video graphics or movies. A multimedia document contains a media element other than plain text. According to Mayer [2010: 1-2] multimedia presents both words (in spoken or written form), and pictures (illustrations, photos, animations, video). [1: 105-157] It owes its specific components such as text, graphics, animation, sound and video and includes listening materials, videos or movies and Power Point presentations. [2: 182-189]

And the last but not the least let us look through some information about e-learning. Understanding E-learning is simple. E-Learning is learning utilizing electronic technologies to access educational curriculum outside of a traditional classroom. In most cases, it refers to a course, program or degree delivered completely online.

There are many terms used to describe learning that is delivered online, via the internet, ranging from Distance Education, to computerized electronic learning, online learning, internet learning and many others. We define eLearning as courses that are specifically delivered via the internet to somewhere other than the classroom where the professor is teaching. It is not a course delivered via a DVD or CD-ROM, video tape or over a television channel. It is interactive in that you can also communicate with your teachers, professors or other students in your class. Sometimes it is delivered live, where you can “electronically” raise your hand and interact in real time and sometimes it is a lecture that has been prerecorded. There is always a teacher or professor interacting/communicating with you and grading your participation, your assignments and your tests. eLearning has been proven to be a successful method of training and education is becoming a way of life for many citizens in North Carolina. [5]

According to other resource, a learning system based on formalized teaching but with the help of electronic resources is known as E-learning. While teaching can be based in or out of the classrooms, the use of computers and the Internet forms the major component of E-learning. E-learning can also be termed as a network enabled transfer of skills and knowledge, and the delivery of education is made to a large number of recipients at the same or different times. Earlier, it was not accepted wholeheartedly as it was assumed that this system lacked the human element required in learning.

However, with the rapid progress in technology and the advancement in learning systems, it is now embraced by the masses. The introduction of computers was the basis of this revolution and with the passage of time, as we get hooked to smartphones, tablets, etc, these devices now have an importance place in the

classrooms for learning. Books are gradually getting replaced by electronic educational materials like optical discs or pen drives. Knowledge can also be shared via the Internet, which is accessible 24/7, anywhere, anytime.

E-learning has proved to be the best means in the corporate sector, especially when training programs are conducted by MNCs for professionals across the globe and employees are able to acquire important skills while sitting in a board room, or by having seminars, which are conducted for employees of the same or the different organizations under one roof. The schools which use E-learning technologies are a step ahead of those which still have the traditional approach towards learning. [6]

No doubt, it is equally important to take forward the concept of non-electronic teaching with the help of books and lectures, but the importance and effectiveness of technology-based learning cannot be taken lightly or ignored completely. It is believed that the human brain can easily remember and relate to what is seen and heard via moving pictures or videos. It has also been found that visuals, apart from holding the attention of the student, are also retained by the brain for longer periods. Various sectors, including agriculture, medicine, education, services, business, and government setups are adapting to the concept of E-learning which helps in the progress of our nation.

It can be concluded from the article, that these three terms are individually different and in one time connected with each other and cannot be separated. The biggest of them CALL (Computer Assisted Language Learning) includes the next two and refers to any kind of language learning process that is organized with the help of computers. Multimedia, in its turn, is the basis of e-learning. But while multimedia means the combination of two or more components, it is permissible for e-learning consisting of just one (for example, text). On the other hand, multimedia can be used without internet connection, whereas e-learning demands the learner to be online.

List of used literature:

1. Kamila Barbara Grzeszczyk, "World scientific news", 2016, 43(3), 105-157 pp.
2. Zhang Zhen, US-China Foreign Language, March 2016, Vol. 14, No. 3, 182-189 pp.
3. Warschauer, M (1996) "Computer-assisted language learning: An introduction. In S. Fotos(Ed.). " Multimedia language teaching (pp. 3-20).
4. Bahadorfar, M. (2013) "*The Impact of Computer-Assisted Language Learning in Teaching Vocabulary.*" Academic Journal 13, 1: 249.
5. http://www.elearningnc.gov/about_elearning/what_is_elearning/
6. <https://economictimes.indiatimes.com/definition/e-learning/>

СУЩНОСТЬ ТЕХНОЛОГИЙ И ПРИЕМОВ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

**к. ф. н., доц. Кудинова Валентина Иосифовна,
бакалавр Морозова Анна Александровна**

Тульский государственный педагогический университет
им. Л. Н. Толстого, Россия
1488anechka228@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается проблема применения технологий и приёмов индивидуализации и дифференциации в обучении младших школьников на уроках английского языка. Предлагается комплекс упражнений для организации индивидуального и дифференцированного обучения на уроках английского языка в начальной школе.

Ключевые слова: обучение английскому языку, индивидуализация обучения, дифференцированное обучение, УМК, разноуровневые упражнения.

Дифференциация и индивидуализация обучения английскому языку в условиях новых ФГОС НОО является актуальной темой. Одна и та же учебная задача для одних детей является сложной проблемой, а для других - простой вопрос. Именно поэтому перед педагогами стоит задача - создать условия, при которых стало бы возможным использование фактических и потенциальных возможностей каждого ученика, строить учебный процесс на основе принципа индивидуального подхода [2].

С психолого-педагогической точки зрения термин «дифференциация», рассматривается в единстве с термином «индивидуализация», часто встречается употребление терминов в качестве синонимов [6]. В ходе изучения теоретического материала установлено, что индивидуализация и дифференциация обучения - это понятия, имеющие свои сходства и различия. Они оба направлены на учет индивидуальных психологических и познавательных особенностей учащихся. Однако, главным отличием является то, что при индивидуализации педагог сосредоточивается на индивидуальных потребностях конкретного ученика, а при дифференциации - на группах учеников, объединенных по определенным характеристикам [3].

Мы проанализировали несколько учебно-методических комплексов (УМК) по английскому языку для начальной школы и пришли к выводу, что комплексы включают недостаточное количество разноуровневых заданий, направленных на индивидуализацию и дифференциацию обучения. Упражнения, которые входят в учебники, не раскрывают весь потенциал процесса развития индивидуальности каждого обучающегося. Недостаточно четко прослеживается разграничение учебного материала, позволяющее выделить уровни актуального развития и ближайшего развития обучающихся. Задания в большей степени ориентированы на «среднего» ученика и требуют модификации. Идеального курса не существует, но существует огромное

количество учебных пособий, среди которых учитель может найти нужные материалы, а в случае необходимости и составить свои собственные [3].

В настоящее время существует широкий спектр разноуровневых упражнений для обучения младших школьников английскому языку, которые, по-нашему мнению, необходимо использовать на разных этапах урока, при обучении, как языковому материалу, так и различным видам речевой деятельности. Нами был разработан и апробирован комплекс разноуровневых упражнений по английскому языку для младших школьников. Задания составлялись с опорой на три уровня обучения:

- А – «узнавание» - минимальный уровень (то, что ученик обязан знать) - задания требуют воспроизведение материала, содержат даже определенную дозу помощи (репродуктивные).

- Б – «дифференциация» - основной уровень (то, что ученик должен знать) - задания направлены на применение знаний, умений в новой ситуации, установление связей между понятиями (частично-поисковые).

- В – «творчество» - продвинутый уровень (то, что ученик может знать) - задания рассчитаны на учащихся, проявляющих большую степень самостоятельности (творческие задания).

Приведем примеры таких упражнений.

№1. Класс: 2. Раздел: Мир моих увлечений. Тема урока: Виды спорта и спортивные игры.

Уровень А. К каждому слову из левого столбика подбери перевод из правого столбика. Запиши получившиеся пары.

<i>football</i>	<i>баскетбол</i>
<i>badminton</i>	<i>шахматы</i>
<i>basketball</i>	<i>теннис</i>
<i>chess</i>	<i>бадминтон</i>
<i>hockey</i>	<i>футбол</i>
<i>tennis</i>	<i>хоккей</i>

Уровень В. Спиши. Зачеркни лишнее слово. Переведи.

Football, basketball, badminton, hockey, chess, take, tennis.

Уровень С. Переставь буквы так, чтобы получились слова. Запиши их и переведи.

*llabtoof notnimdab llabteksab sninet yekcoh ssehc
trosp labl*

№2. Класс: 2. Тема урока: Артикли.

Уровень А. Спиши предложения. Подчеркни в них артикли.

1) *I can see a funny frog.* 2) *Sam has got a fish. It can swim.* 3) *He has got an angry dog. The dog is black.* 4) *I have got a cat. The cat is red. My cat is not angry. It is nice and lazy.* 5) *Lena has got five hats. The hats are red and black.*

Уровень В. Найди предложение с ошибкой и исправь её. Запиши все предложения правильно.

Sam has got a crocodile. A crocodile is green. It is angry.

Уровень С. Спиши предложения. Заполни пропуски верным артиклем там, где это необходимо.

1) Tom has got _____ rabbit. _____ rabbit is grey. It is not _____ angry.

2) Ann has got ten _____ cats. _____ cats are nice and funny. _____ cats like to run and jump.

Подобные задания могут быть использованы как для работы на уроке, так и для самостоятельных дополнительных занятий вне урока и дома.

При апробации нами также были использованы индивидуальные задания по английскому языку, размещенные на образовательной платформе «Учи.ру» (<https://uchi.ru>). Они, на наш взгляд, индивидуализируют обучение младших школьников и помогают учителю выстроить индивидуальную образовательную траекторию, маршрут для каждого ученика.

Апробация системы упражнений прошла успешно. Следовательно, подобные задания могут использоваться в практике. Главное – знать индивидуальные особенности учащихся, учитывать их уровень овладения учебным материалом, создавать благоприятный психологический климат [5].

Мы убедились, что разноуровневые и индивидуальные задания дают возможность каждому младшему школьнику последовательно осваивать уровни заданий, побуждают самостоятельно определять свои учебные цели, способы их достижения, учитывая собственные образовательные потребности, интересы и способности. На сегодняшний день индивидуально-психологические факторы относят к числу реально действующих на успешность овладения знаниями, а дифференцированное обучение детей каждой индивидуально-типологической группы позволяет достичь более высокого уровня развития внимания, восприятия, памяти, мышления и речи младших школьников [6].

Нами сделаны выводы:

-дифференциация и индивидуализация - неотъемлемая часть процесса обучения младших школьников английскому языку, направленная на повышение уровня знаний, мотивации и интереса к предмету;

-дифференциация и индивидуализация являются трудоемкими организационными формами, нередко сложными для применения на практике, что требует от педагогов определенных теоретических знаний, педмастерства, опыта, терпения и желания.

Таким образом, использование технологий и приёмов индивидуализации и дифференцированного подхода на уроках английского языка позволяет повысить познавательную активность и качество предметных знаний, умений, навыков младших школьников.

Список литературы:

1. Алексеев Н.А. Психолого-педагогические проблемы развивающего дифференцированного обучения. – Челябинск: Факел, 1995.

2. Лошнова О.Б. Уровневая дифференциация обучения. – М.: Просвещение, 1994.

3. Российская педагогическая энциклопедия. – М.: Научное общество, 1993.

4. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций. – М.: Просвещение, 2005.

5. Щукин А. Н., Фролова. Г. М. Методика преподавания иностранных языков. – М.: Академия, 2015.

6. Юрловская И.А. Педагогические приемы индивидуализации обучения учащихся младших классов. - Владикавказ: СОГПИ, 2011.

KORPUS LINGVISTIKASI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Zilola Abduraxmanova Yoqubjon qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax Filiali

abduraxmanova@jbnuu.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilshunoslik va tarjima sohasida o'zining dolzarbligi hamda hozirgi kun talabi bo'lgan kompyuter tarjimashunosligi ya'ni korpus lingvistikasiga tarif berilgan. Korpus lingvistikasining keng imkoniyatlari tilshunoslik sohasida dolzarbligi bilan olimlar va keng jamoatchilikni qiziqtirib kelmoqda. Mashina tarjimasi yordamida matnlarni tez, oson va albatta muqobil variantlari bilan ikki yoki ko'p tilli tarjimalariga ega bo'lish mumkin. Bundan tashqari shu kungacha korpus lingvistikasi sohasidagi olib borilgan ishlar, uning rivojlanish bosqichlari va bu boradagi olimlarning fikrlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Korpus, mashina, kontekst, EFL, avtomat, aspekt.

Korpus lingvistikasi tilni o'rganadi, chunki bu til uning matn korpusida (ko'plik korpusida), uning "haqiqiy dunyo" matnida ifodalanadi. Korpus lingvistikasi taklif qiladiki, tilni ishonchli tahlil qilish ushbu sohada to'plangan korpuslar - bu tilning tabiiy konteksti ("realia") - minimal eksperimental aralashuv bilan ko'proq amalga oshiriladi.

Matn-korpus usuli har qanday tabiiy tilda yozilgan matnlar to'plamidan ushbu tilni boshqaradigan mavhum qoidalar to'plamini olish uchun foydalanadi. Ushbu natijalardan ushbu mavzu tili va shunga o'xshash tahlildan o'tgan boshqa tillar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun foydalanish mumkin. Birinchi bunday korpuslar manba matnlaridan qo'lda olingan, ammo hozir bu ish avtomatlashtirilgan Bugungi kunga kelib 6500 dan ziyod tillarning mavjudligi va bu tilda so'zlashuvchilarning o'zaro muloqatga bo'lgan talabining kundan kunga oshib borishi har bir tilning, yohud eng kamida jahon miqyosida keng qo'llanilayotgan tillarning kompyut erlashgan bazasiga bo'lgan talabni oshirmoqda. Shu sababli so'nggi yillarda lingvistikaning yangi tarmog'i – korpus lingvistikasi jadal rivojlandi. Korpus lingvistikasi so'nggi bir necha o'n yillar ichida izchil o'zgarishlarni boshdan kechirdi u "kichkina eshak aravasidan" "temiryo'l vagoni"ga aylanishga ulgurdi.¹ Korpus lingvistikasi amaliy tilshunoslikning bir qancha yo'nalishlarida (asosan, til o'rgatish sohasida) ta'sirchan bo'lib, ko'pincha tadqiqotchilar, o'qituvchilar va talabalar uchun mos bo'lgan vositalar, g'oyalar va resurslarni ishlab chiqdi. Aniqrog'i, korpus asosidagi tahlillar EFL darsliklari yozuvchilar va o'qituvchilari uchun ayniqsa dolzarb bo'lgan. Ya'ni, so'nggi o'n yillikda ko'plab tadqiqotchilar chet tillarini o'rgatish

bo'yicha ko'plab qarorlar faqat ingliz tili o'qituvchilari yoki darslik mualliflarining sezgilariga asoslanganligini qayta-qayta ta'kidladilar. Korpus lingvistikasining paydo bo'lishi va uning aniq ma'lumotlarini chuqur tahlil qilishdan so'ng, bu qarorlar korpus asosidagi tahlillarning empirik tarzda tekshirilishi mumkin bo'lgan natijalari va xulosalari asosida tobora ko'proq qabul qilinmoqda. O'quvchilar tilining to'plamlariga korpusga asoslangan yondashuvni qo'llash, yuqorida aytib o'tilganidek, natijalari xorijiy til o'qitish materiallari va uni o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan tadqiqotlarni keltirib chiqardi: Bundan tashqari, korpus lingvistik vositalar 1980-yillardan boshlab til sinfinda alohida til tuzilmalarining muvofiqliklarini tahlil qilish orqali qo'llanila boshlandi.[1]

Talabalar so'zlarning ma'nosini mustaqil ravishda kashf etadigan yoki foydalanish qoidalari bo'yicha xulosa chiqaradigan bunday yondashuv "kashfiyot o'rganish" deb nomlangan. Muvofiqlashtiruvchi vositalar odatda katta hajmdagi ma'lumotlarni ishlab chiqaradi va talabalar muvofiqlashtirish dasturi bo'yicha ba'zi asosiy bilimlarga ega bo'lishlari kerakligi sababli, bu yondashuv tilni ilg'or o'rganuvchilar uchun ko'proq mos keladi,^[2] Ammo shuni ta'kidlash kerakki, konkordansiyadan chet tillarini o'rganishda korpus lingvistikasini amalga oshirish vositasi sifatida foydalanish ikkinchi tilni o'rganish tamoyillari va o'rganish nazariyalari bilan ta'minlangan korpus lingvistikasini amalga oshirishning sinonimi emas. Barbieri va Eckhardt ta'kidlaganidek, hozirgi kunga qadar korpusga asoslangan topilmalarni hozirgi ikkinchi til o'rganinish tamoyillari va nazariyalarini aks ettiradigan tarzda qo'llash uchun juda oz yoki hech qanday harakat qilinmagan"[3]. Ikkinchi til o'rganinish nazariyasi va tadqiqotlari, chet tillarini o'qitish uchun asos sifatida, korpus lingvistik tadqiqotlar tomonidan taqdim etilgan tildan foydalanish haqidagi ma'lumotlarni hisobga olishi kerak. Ushbu ikki fanning bog'lanishi natijasida ingliz tili darsliklarida taqdim etilgan til tuzilmalari yanada ishonchli bo'lishi kerak.

Korpus lingvistikasi taraqqiyotiga bir nechta olimlar salmoqli hissa qo'shgan bo'lib, ular Leech, Biber, Johanson, Makkarti, Chomskiy, Stubbs, Kennedy va boshqalar o'z hissalarini qo'shgan. Korpus lingvistikasi bu sotsial lingvistika deb ta'kidlagan edi Tuebert va u korpus lingvistikasi tildagi qoida va qiliplardan chiqqan holda haqiqiy ishlatiladigan tilning barcha xususiyatlarini o'rganish imkoniyatini berishini aytib o'tgan edi. Uning fikricha tilda tilda foydalaniladigan so'zlar va jumlar ular qo'llaniladigan kontekst va vaziyatdagina haqiqiy mohiyatini namoyon qiladi ya'ni pragmatikaning semantika bilan birga o'rganilishi lozimligini takidlaydi. Korpus lingvistikasi kashshoflaridan bolgan Jon Sinklar korpus lingvistikasi oddiy textlarning jamlanmasidan ko'ra ko'proq narsa ekanligini aytib o'tgan edi. Birinchi marotaba "korpus lingvistikasi" atamasi fanga Buyuk Britaniyada kiritilgan bo'lib, avvaliga bu yo'nalishga alohida fan tarmog'i sifatida qarovchilar soni kam bo'lgan. Hatto ancha vaqt o'tishi bilan ham korpus lingvistikasi sohasida qilingan ishlarni kam ekanligini va sezilarli progress bo'lmaganligini ta'kidlovchi olimlar ham bo'lgan. Misol uchun, Kennedy rivojlanish va foydalanishda ajoyib yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, elektron korpus, matnga asoslangan lingvistik tadqiqotlarning muhim tabiati yo'q bazan taklif qilingan darajada o'zgarishi shart deb hisoblagan. Korpus tilshunosligi kompyuterlarning rivojlanishi bilan boshlanmadi, lekin shubhasiz, kompyuterlar korpus lingvistikasiga katta turtki berdi. Matnga asoslangan lingvistik tavsifning

mashaqqatliligi va hajmini sezilarli darajada oshirish tahlil qilish uchun foydalaniladigan.[4] Ammo korpus lingvistikasi asoschilridan biri Leech esa bu soha nafaqat fanning yangi tarmog'i ekanligini balki bu yangi tadqiqotlar sohasi ekanligini aytgan edi.

Umuman olganda korpus lingvistikasi nima degan savolga quyidagicha javob berishimiz mumkin: Korpus lingvistikasi muayyan tilning tabiiy ishlatilgan matn, audio yoki video formatida yozib olingan ko'rinishlarini elektron tarzda yig'ish va ular bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Bunda asosan korpus lingvistikasi ikki muhim savollarga javob berishga kata hissa qo'shadi:

1. Muayyan tilning qanday grammatik va leksik qaytariluvchi xususiyatlari bor?

2. Bir muayyan tildagi leksik va grammatik tushuncha va birliklar turli kontekstlarda qanday vazifa va ma'noni bajaradi?

Korpus lingvistikasi tarmog'i sifatida parall el korpus tushunchasi fanga kirib keldi. Parallel korpus - bu bir tilidagi asl matnlar to'plami va ularning boshqa bir yoki bir necha tillar to'plamiga tarjimalarini o'z ichiga olgan korpus. Aksariyat hollarda parallel korpus faqat ikkita tildan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Yangi soha bo'lishiga qaramasdan bu sohada ko'plab olimlar izlanishlar olib borganlar. Bulardan Skandinavriyalik olimlardan Sagvall Hein, Axelsson Berglundlar o'z tadqiqodlarini asosan original matnning bir necha xorijiy tillar bilan chog'ishtirma tahlilini olib borganlar. Matnning juda katta ma'lumotlar bazalarini kompyuter yordamida tahlil qilishga asoslangan korpus lingvistikasining zamonaviy sohasi asosan 1950-yillarning oxirigacha bo'lgan hodisadir. Uning dastlabki tarixi, xususan, korpusga asoslangan yondashuvlar bilan bog'liq empirizmga nisbatan ratsionalistik nuqtai nazarni yoqlagan Noam Xomskiyning qarshiligi bilan ajralib turardi. Biroq, korpuslar tilshunoslikning bir qator sohalarida (lekin, eng muhimi, leksikografiya va grammatik tavsifda) juda foydali ekanligi ko'rsatilgan. Zamonaviy korpus lingvistikasi ingliz tili bo'yicha olib borilgan ishlar kont ekstida shakllangan, garchi u hozirda ko'plab turli tillarga tatbiq etilmoqda; ana shu kontekstda korpus annotatsiyasi kabi texnikalar va kolokatsiya kabi muhim tushunchalar paydo bo'ldi. Metodologiya sifatida qaraladigan korpus lingvistikasining ushbu tarixi bilan bir qatorda, uning doirasida so'zlar, fraz ekologiya va korpusdagi birikmalarni o'rganish tilshunoslik nazariyasining asosiy toshi hisoblanadi. Lingvistik ma'lumotlar to'plami, yozma matnlar yoki yozib olingan nutqning transkripsiyasi, til tavsifining boshlang'ich nuqtasi yoki til haqidagi farazlarni tasdiqlash vositasi sifatida ishlatilishi mumkin. Korpus cheklangan lingvistik tavsiflar, ayniqsa, generativ grammatiklar tomonidan tanqidga uchragan, ular korpusning cheklovlariga ishora qiladilar. Yangi til bo'yicha dala ishlarida yoki tarixni o'rganishda o'z korpusidan tashqariga chiqish juda qiyin bo'lishi mumkin, lekin tilshunoslar ona tiliga muntazam kirish imkoniga ega bo'lgan tillarda –so'zlashuvchilar ularning yondashuvi har doim korpus cheklangan emas, balki korpusga asoslangan bo'ladi. Korpora kompyuter tilshunosligining bir turi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kompyuter korpusi - bu mashinada o'qilishi mumkin bo'lgan matnlarning katta to'plami. 1980-yillardan boshlab tobora kattaroq korpusla tuzilgan va ular tabiiy tillarni qayta ishlash dasturlarini ishlab chiqishda ham, leksikografiya, nutqni aniqlash va mashina tarjimasi kabi ilovalarda ham qo'llaniladi. Korpus lingvistikasi hozirda lingvistik hodisalarni mashinada o'qiladigan matnlarning katta to'plamlari orqali

o'rganish sifatida qaraladi: korpus. Ular til sintaksisini tavsifiy o'rganishdan prosodiya yoki til o'rganishgacha bo'lgan bir qator tadqiqot yo'nalishlarida qo'llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduraxmanova, Z., & Mamurova, M. (2021). THE MORPHOLOGICAL APPROACH TO SPEECH DISFLUENCIES IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 43-45).
2. Aston, Guy and Gavioli, Laura. 2001. Enriching reality: Language corpora in language pedagogy. *ELT Journal* 55(3): 238 - 246.
3. Barbieri, Federica and Eckhardt, So'zann e. 2007. Applying corpus-based findings to form-focused instruction. *Language Teaching Research* 11(3): 319 – 34
4. Hunston, S.(2003) „Frame, phrase or function: a comparison of frame semantics and local grammars“ in Archer, D., Rayson, P., Wilson, A. and McEnery, T. (eds) *Proceedings of the Corpus Linguistics 2003 Conference*. University of Lancaster: Technical Papers 16, pp 342-358
5. Kennedy, G. „Between“ and „through“: The company they keep and the functions they serve. In: K. Aijmer and B. Altenberg (eds.), *English corpus linguistics: Studies in honour of Jan Svartvik*. London/New York: Longman. 239-256, 1991
6. Leech G. Corpora and theories of linguistic performance// *Directions in corpus linguistics. Proceedings of Nobel Symposium*. 1991
7. Ma'ripov J. K. A BRIEF INFORMATION ABOUT TENSES //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA. – C. 464.
8. Tolibovna A. K. et al. Features Of Anthropocentric Study Of Sacred Texts //JournalNX. – T. 8. – №. 1. – C. 5-10.
9. Ma'ripov J. ANTROPOSENTRIZM TILSHUNOSLIKNING ZAMONAVIY YONALISHI SIFATIDA //Zamonaviy dunyo da innovatsion tadqiqotlar: Nazariy va amaliyot. – 2022. – T. 1. – №. 28. – C. 62-68.
10. Rakhmatullayeva, A. D. (2021). The role and translation of metaphors in poetry. *INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION*, 2(2), 332-335.
11. Toshtemirovna, B. X. (2022). CHARACTERISTICS OF THE USE OF WORDS RELATED TO SOME ADJECTIVES IN THE WORK "KUTADGU BILIG" BY YUSUF KHOSHAJIB. *Web of Science International Scientific Research Journal*, 3(11), 976-981.

TEACHING ENGLISH VOCABULARY FOR B2 LEARNERS

**Ibragimova Sayyora Murodovna, Igamberdiyeva Oyguljon Olimjon qizi,
Toshibekova Rushona Qaxramon qizi, Kurasheva Hafiza Baxtiyorovna,
Abduraxmonova Zilola Yoqubjon qizi**

Jizzakh branch of the National university of Uzbekistan

Annotation. This article gives information about matters to do to beneficial resource you find out about the meaning, pronunciation and spelling of new words. Learning vocabulary will help you adorn your language stage and speak in English confidently and effectively. The pages are organized by way of mission be counted huge variety and consist of interactive exercising routines to aid you appear at and have in thought the new words.

Key words: The CEFR Scale, Level A1: Super Beginner, Level A2: Slightly Less Beginner, Level B1: Intermediate, Level B2: Basic Fluency, Tom Hanks, The Wedding Planner, the Common European Framework.

One of the most tough parts of gaining knowledge of a new language, particularly if you've never performed so before, is having a real notion of simply what precisely it is that you're in for. Here we'll take a seem to be at the quite a range ranges of language getting to be aware of and how many European language instructors speak about these stages. To many human beings (Americans especially) you both know: a) none of a language, b) a little of a language or c) you are fluent. There is actually, however, a huge spectrum of language getting to know tiers that all and sundry goes via on a experience from getting to know their first word to being except troubles fluent. I experience that perception how to talk about language learning is treasured when you're planning to take care of a new language. There is a lengthy day out between grasp a little of a language and being fluent. If you're now not prepared for this journey, it can show up like you're no longer making growth on the way. So let's take a seem at that what this outing will appear to be like, what you can remember on to do at every of the specific tiers alongside the way and how long it will normally take to reach each point.

The CEFR Scale

While there are many language proficiency scales and making an attempt out offerings that all have their personal systems, I discover it fantastically valuable to talk about language ranges the utilization of the 6 factor scale referred to as the Common European Framework of Reference for Languages, or the CEFR scale (I pronounce this "See-Fur"). It's simple, largely recognized at some stage in Europe, and relatively convenient to follow. In the CEFR scale, there are six tiers of language analyzing – A1, A2, B1, B2, C1 and C2. In a nutshell, the A stages are opening speakers, the B tiers are intermediate, and the C tiers are advanced. Let's take a nearer look.

Level A1: Super Beginner

When you attain the A1 level, you will have a tough working vocabulary of about seven-hundred words. Some will be derivatives ("run" and "running"), some you will be able to recall hastily and others totally slowly and with a lot of effort, then again it's

a suitable ballpark number. Grammatically, you need to be successful to apprehend some barring a doubt handy preceding and future constructions, some comparatives and superlatives (“this is giant than that”, “this is the biggest”), simple questions, modal verbs (“could”, “should”) and a little more, on the different hand everyday it’s relatively basic. The capability to constantly produce all of this is even greater limited, if you can produce many coherent sentences at all. Now, seven hundred phrases and superlatives can also additionally in addition sound like a lot, then again in a spoken language, it’s a rather restrained set. You’ll be successful to explain simple things in a very predominant way and have interplay with native audio system only if they truly are inclined to slow down and work with you. This is a exceptional essential point. At A1, you’re no longer having in reality sophisticated conversations with people. Think Paulo, Rachel’s Italian boyfriend from the first season of Friends. Or, from any other of Jennifer Aniston’s former love interests, Brad Pitt’s Italian in Inglorious Basterds. Perhaps the Hulk from the Avengers movies. Hulk smash. You can get matters across, but it’s no longer going to be convenient on all of us involved. It will take you about 80-120 hours of work to get here from zero, relying on what you count number and how you do it. For example, if you take an Alliance Française intensive course, it’s 80 hours of class time plus in all likelihood any other 20-40 hours of domestic study, which can be accomplished in 4 weeks, however that’s all day, each and every day. If you’re spending possibly an hour a day on it, it will take nearer to four months or so.

Level A2: Slightly Less Beginner

When you obtain the A2 level, you need to have a working vocabulary of about 1500 phrases and some distance higher grammar than at A1. Here you can have some real conversations, alternatively they’re though much less hard and every sentence is sprinkled with “um’s” while you search for the word. Now you can discuss very basically about your family, your past, a film you saw, your desired foods, matters like this. You’re nonetheless quite hooked up on your speakme accomplice slowing down and working with you a lot, however it’s now no longer quite so painful for them. Think possibly Tom Hanks’s English round the end of The Terminal. It will take about some other 100-150 hours to get right here from A1 so let’s say 250 hours from absolute zero. All of these estimates are for especially similar languages like English to Spanish, French or Dutch. At an hour a day, this functionality about eight months of work from zero. If it’s 4-6 hours a day, we’re speakme about three months total.

Level B1: Intermediate

At B1, you’re getting larger comfortable. You now have a working hold close of spherical 2500 phrases total, per chance half of which you can recall and use superbly quickly. This makes conversations a true deal larger fluid generally. You’ll nonetheless hesitate if it’s a problem rely you haven’t talked about much, however this is the region you can start going into retail retailers or ordering at ingesting places and it’s now no longer an awful lot of a burden on the people working there. You can discover out about less complicated books or observe a appropriate quantity of newspaper articles if you be conscious of the context. You can even watch TV if the subtitles in the intention language are on – it’s though extraordinarily hard barring them. Think Dev’s Italian in season two of Master of None. Or perhaps Colin Firth’s Jamie proposing to Aurelia in Portuguese at the end of Love Actually. They’re no

longer absolutely fluent, alternatively it's no longer a massive warfare to apprehend what they're getting at or usually talk about with them. Reaching B1 from A2 takes about 200 hours, so you're searching at roughly 450 hours of work from scratch. At one hour per day, this is about 18 months of work total. If you're working at it full time in a program, you can probably get proper here in about four or 5 months.

Level B2: Basic Fluency

Reaching B2 is commonly viewed with the aid of the utilization of most human beings as having fundamental fluency. You'll have a working vocabulary of spherical 4000 words. It's no longer in many instances simple and it's no longer constantly perfect, then again neither you nor your native speaking partners are having a in truth hard time in most conditions at this point. Conversations about massive tiers of matters are distinctly convenient for absolutely absolutely everyone involved. Most tv or motion pictures in the motive language are understandable. Think of Massimo, Jennifer Lopez's unrequited Italian courtier from The Wedding Planner, or possibly Jackie Chan in Rush Hour. You're flawlessly comprehensible and you don't have troubles draw close what native audio laptop computer are saying, even at the tempo of a Chris Tucker. Getting to B2 from B1 is any different 200 hours probably, making it about 650 hours from zero. At one hour per day, this is nearly two years of work if you're opening from scratch. With intensive language courses, missing nothing, and taking publications 4-5 hours each and every day plus a ton of homework, this is in spite of the truth that 28 weeks (7 months) of work.

In conclusion, the teaching of vocabulary is integral due to the reality barring vocabulary nothing can be conveyed. People need to use phrases to express themselves in the English language, most beginners correct considered the value of vocabulary acquisition. This is why most of the phrases choose to be taught so that there cannot be many problems as in verbal exchange due to a lack of vocabulary. Some wonderful university students would possibly also be confronted with the problem of forgetting the phrases at as soon as after the instructor has elicited the that practicable of the phrases or after looking out at them in the dictionary and this moreover is precipitated with the resource of the usage of luck of vocabulary. The greater phrases college college students learn, the less complex the memorize them.

References:

1. Abduraxmanova, Z., & Mamurova, M. (2021). THEORETICAL APPROACH TO SPEECH DISFLUENCIES IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION. In МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ (pp. 43-45).
2. Rakhmatullayevna, A. D. (2022). TEACHING WAYS OF IDIOMS IN CLASS. PEDAGOG, 1(3), 370-373.
3. Raxmatullayevna, A. D. (2022). KOMMUNIKATIV KOMPETESIYANI SHAKLLANTIRUVCHI TARJIMA USULLARI.
4. Tolibovna A. K. et al. Features Of Anthropocentric Study Of Sacred Texts //JournalNX. – T. 8. – №. 1. – C. 5-10.
5. <https://en.m.wikipedia.org/wiki>.
6. [https:// learnenglish.britishcouncil.org](https://learnenglish.britishcouncil.org).

PHRASAL VERBS AND ITS CHARACTERISTICS

Parmonova Nasiba, Eshkuvvatova Noila

Jizzakh branch of the National university of Uzbekistan

nasibaparmonova249@jbnuu.uz

Abstract. This article gives information about phrasal verbs, its types and subgroups such as separable or inseparable; transitive or intransitive and also multi-word verbs and its major categories (phrasal verbs, prepositional verbs and phrasal-prepositional verbs).

Key words: phraseology, phrasal verbs, prepositional verb, particle, transitive, intransitive, separable, inseparable, Multi word verbs (MWV).

Phraseology is a broad field of linguistics that deals with idioms, phrasal verbs, and other multi-word lexical units. Phraseologies are words that are based on common situations and reflect people's behavior, social characteristics, certain habits or customs in the country.

Nowadays many English beginner students cannot describe the meaning of idioms, phrasal verbs, and slang words. There is a lack of knowledge about the informal way use of a language. In the other hand, English informal way makes nonnative speaker confused because informal language develops faster in society [6].

For the first time, phraseology was used in the study of literature. While translating some fiction from one language into another it became impossible to translate inseparable word combinations. Then the phraseological unities in those languages were researched. The term phraseology was first used in philology in 1558 by the English literary scholar Neander. While translating the literary works Neander had to use this term. Although the biggest part of phraseological materials are included in vocabulary and other sources, the research works on the theory of phraseology have been rarely met in the sources concerning linguistics (L. Smith, D. Curry, W. Ball, Ch.Bally). Up to now the matters of English phraseology have been studied within grammar, stylistics, lexicography and the history of language. Later phraseology has been studied as a branch of lexicology. As the linguistics developed, nowadays phraseology has been admitted and is being researched as an independent branch of linguistics in most languages. It is worth pointing out that a number of Eastern European and Russian scholars researched this field in their works. A lot of results were achieved[1].

Phraseology (phrase-ology) was developed in the twentieth century. For the first time the phraseology as an independent linguistic science in the 20th years of the 20th century was allocated by an outstanding Russian scientist V.V.Vinogradov. The term “phraseology” originated in Russian studies which developed from the late 1940s to the 1960s.

In any language, the field of phraseology is so diverse and fascinating that one could spend a lifetime studying and analyzing it from various angles. A phraseological unit is an element that is carefully used, that adorns and enriches the language, that is established, universal, and significant. Phraseological units are fascinating because

they are colorful and vibrant, as well as because they are linguistically intriguing. They are difficult, however, because their meaning and grammar are unpredictable, and they frequently have a special meaning. The study of phraseological units demonstrates that they play an extremely important role in language.

For example:

- Etagidan barkashdek oy ko'rinib yotibdi.
- Burn a hole in my pocket.

We can use these phrases as equivalents. Due to the fact, both of them describe —spend too much money or something and they have not enough money for spending anything.

Ex: I burned a hole in my pocket overpaying on insurance.

If phraseology is seen as a means of expression, it goes directly to Aristotle. As a linguistic fact, it was Ferdinand de Saussure who introduced it for the first time [2].

Now, phraseology is studied as a separate linguistic unit in our linguistics; the object of study of phraseology is defined in some ways, their grammatical features are studied in some ways, great monographs on stylistic possibilities have appeared, and phraseological commentary dictionaries have been created. Such research undoubtedly aided in the development of phraseology as a distinct linguistic unit. Monographs, dissertations, and phraseological dictionaries on various aspects of phraseology have appeared in recent years. Significant findings were also made in the comparative study of related language phraseology and the typological study of non-related language phraseology. The lexical, semantic, pragmatic, stylistic, and cognitive meanings of phraseologies, as well as their occurrence in speech, have been studied using modern methodological principles in recent years [5].

A phrasal verb combines a normal verb with an adverb or a preposition to create an entirely new verbal phrase- **the phrasal verb**. It is a standard verb such as put, go, look + one or two particles. A **particle** in a phrasal verb is either a *preposition* or an *adverb*. The meaning of phrasal verb is usually unrelated to the meanings of words that comprise it, so think of a phrasal verb as an entirely new and independent word.

For example: Go **out**, go **after**, - these are prepositions;

Go **away**, go **together**, - these are adverbs.

Phrasal Verbs called “verb particle constructions (VPC) or “Particle Verbs”. There are some differences between Phrasal Verbs and Prepositional verbs. One of them is: pronoun is put before the particle. But in prepositional verbs: pronoun is put after the particle. Next one is: an adverb can be inserted between the verb and the particle in a prepositional verb but not in a phrasal verb.

For example: *The man up whom they called.*

The man on whom they called.

The particle of a phrasal verb never occurs before a wh-question. But the particle of a prepositional verb does.

Up which man did they call?

There are several ways to understand the meaning of phrasal verbs with literal forms. One of them is by understanding the verb form itself and then the constituent particles. However, the problem is the phrasal verb form which has indirect meaning. This indirect meaning will be very confusing if it is taken literally because the meaning

will be different from what is interpreted by English native speakers. It is agreed that several phrasal verbs plus a particle can produce new meanings that are different from the lexical meaning [4].

Firstly, language learners must know how to recognize a phrasal verb and they need how to use them correctly as native speakers in their speech. The type of phrasal verb which divides the phrasal verb into transitive, intransitive, separable, and inseparable. So, one of the first thing that they need to find out its types, (is it a transitive or intransitive phrasal verb?).

If it's transitive, they need something or someone after the verb. If it's intransitive, it stands on its own.

*For example: **look up to*** which means to respect or admire someone. But this phrasal verb always has to be followed by a person or someone.

- *I really look up to* - this phrasal verb is a transitive. That's why it can be used without someone or a person. We need to have someone after the phrasal verb to make it sense.

But some phrasal verbs are intransitive and we don't need to have someone or something after them. [3]

*For example: **to grow up*** - means to mature and we never need to add an object to this phrasal verb as mentioned above.

- *He grew up in Tashkent* - this phrasal verb can be example for the type of intransitive phrasal verb.

In addition, some phrasal verbs are either transitive or intransitive, depending on the meaning. So take the example "come over" which has two meanings. The first is an intransitive phrasal verb and it means to visit someone in the place where they are, usually their house.

For example: Why don't you **come over**? It stands on its own.

But "**Come over**" can be also transitive phrasal verb. That means if a feeling suddenly comes over you or an emotion that affects you in a strong way.

For example: A wave anger **came over him**. It doesn't stand on its own.

Separable means that the verb and the particles are able to be separated in the sentence. So for example, the phrasal verb "take on" which means to become responsible for something. It's a transitive phrasal verb, it doesn't make sense on its own.

- *I am going to take on the project.*
- *I am going to take the project on.*

Inseparable phrasal verb means that English learners can't separate the main verb from the other words in the phrasal verb. *For example:* "look up to" that cannot separate the words in the phrasal verb. It is not possible to say "look someone up to" or "look up someone to". It just doesn't work because it's inseparable.

Phrasal verbs are just **multi-word verbs**. So they need to be treated like any other verb in a sentence. They need to show to language learners which tense is being used and they need to match the subject that they are being used with.

- *I give up*
- *He always gives up without really trying.*

- *We are not giving up yet!*
- *I thought you had given up!*

Students can see the verb changes each time with the tense. Quirk et al. classify multi-word verbs into three major categories: *phrasal verbs* (e.g. turn up), *prepositional verbs* (e.g. dispose of) and *phrasal-prepositional verbs* (e.g. get away with). In this definition, a Phrasal verb is made of ‘**V+adverb**’, a prepositional verb consists of ‘**V+preposition**’, and a phrasal prepositional verb contains ‘**V+adverb+preposition**’ [7]. As these three groups are taken as MWVs, they all behave like single-unit verbs, and the non-verbal parts in these three groups, termed ‘particles’ by Quirk.

For example: hold good, put in execution and etc.

In short, in our linguistics, phraseology is studied as a distinct linguistic unit; it is defined in some ways, its grammatical characteristics are studied in others, outstanding monographs on stylistic possibilities have appeared, and phraseological commentary dictionaries have been developed. It is essential that to differentiate them from other verb units.

References:

1. Amosova N.N. Fundamentals of English phraseology. -L; LGU, 1963. -208 p.55
2. Bright M.H. Phraseological dictionary of Uzbek language. - Tehran: Khorasan Publishing House. 2013, p.4.
3. Carter, McCarthy “Intransitive phrasal verbs”, 2000, p.315.
4. Jumaily “Idioms and language users” , 2019, p.18
5. Mamatov A. Boltaeva B. Semantic-pragmatic study of phraseological units. - Tashkent: Navruz. 2019, p.13.
6. Pastikiyana “The lexical meaning of phrasal verb”, 2018, p.2
7. Randolph Quirk “A Comprehensive Grammar of English Language”, 1989,p.32
8. Eshquvvatova, N., & Nasiba, P. (2022). INGLIZ VA O’ZBEK TILLARIDA KONVERSIYA SO ‘Z YASASH USULI SIFATIDA. *IJODKOR O’QITUVCHI*, 2(23), 227-229.
9. Пармонова, Н. (2022). Teaching speaking through thinking and enriching vocabulary. *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы*, 1(1), 598-601.
10. Toshtemirovna, B. X. (2023). SOME STYLISTIC FEATURES OF VERBS IN TUNYUQUK INSCRIPTION (BASED ON RELATIONAL FORMS). *Open Access Repository*, 4(3), 374-377.
11. Raxmatullayevna, A. D. (2023). TARJIMA METODLARI CHET TILI DARSLARINING AJRALMAS QISMI SIFATIDA. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(15), 345-352.
12. Ma’ripov J. ANTROPOSENTRIZM–TILSHUNOSLIKNING ZAMONAVIY YONALISHI SIFATIDA //Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot. – 2022. – T. 1. – №. 28. – C. 62-68.

13. Solnyshkina, M. I. (2023). PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATION OF FOREIGN LANGUAGE OF LEARNERS' INTERCULTURAL COMPETENCE. *Open Access Repository*, 4(3), 49-55.

14. Джыраев М. (2022). Interactive methods in teaching vocabulary. *Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning Dolzarb Muammolari Va Rivojlanish Tendensiyalari: Yechimlar Va Istiqbollar*, 1(1), 558–560. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5316>

IJTIMOIIY MULOQOT JARAYONIDA TIL UNSURLARIDAN FOYDALANISH

**Abduvoitova Sevinch Asqar qizi,
Axmedova Sevara Raxmankulovna**

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
deutsch_asr@umail.uz

Annotatsiya: Tilning grammatik tuzilishidagi o'zgarishlarga eng avvalo o'sha tilning lug'at boyligi o'zgarishi o'z ta'sirini o'tkazadi. Tilning lug'at boyligi esa kun sayin oshib boradi. Jumladan fan-texnika taraqqiyoti, shuningdek har qanday siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy aloqalar natijasida tilda yangi so'zlar va ifodalar paydo bo'ladi. Yoshlar tilini yuzaga keltiruvchi omillar -yoshlar tili sun'iy tarzda tashkil etilgan bo'lib, ma'lum bir kichik jamiyat doirasida yoshlarga xos bo'lgan og'zaki so'zlashuv asosida yuzaga keladi.

Kalit so'zlar: Nutq, etnik qatlam, muloqot, xulq-atvor, o'smir yosh, so'zlashuv uslubi, axborot, sheva, lahjalar, jargonlar.

Ma'lumki til va nutq bir-biri bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular insonlar orasidagi verbal muloqotni yuzaga keltiradi. Har qanday inson verbal muloqotga kirishar ekan, o'z tafakkurida kognitiv jihatdan shakllangan fikrlarni biror-bir tilda suhbatdoshiga yetkazishga harakat qiladi.

Biror bir tilning grammatik tuzilishidagi o'zgarishlarga eng avvalo o'sha tilning lug'at boyligi o'zgarishi o'z ta'sirini o'tkazadi. Tilning lug'at boyligi esa kun sayin oshib boradi. Jumladan fan-texnika taraqqiyoti, shuningdek har qanday siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy aloqalar natijasida tilda yangi so'zlar va ifodalar paydo bo'ladi. O'z o'rnida shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, istalgan tilda ayrim sabablarga ko'ra iste'moldan tushib qolgan bir qator eskirgan so'zlar ham yangi paydo bo'lgan so'zlar sifatida qayta shakllanishi ham mumkin.[1]

Masalan, sobiq Sho'ro ittifoqi davrida o'zbek tili lug'at boyligidan o'rin olgan redaktor, injener, konferentsiya, s'yezd kabi so'zlar o'rnida hozirgi o'zbek tiliga bir paytlar arab tilidan kirib kelgan, ammo vaqt o'tishi bilan eskirib qolgan so'zlarga aylangan muhandis, muharrir, anjuman, qurultoy qayta ishlatilmoqda.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, kishilar o'rtasidagi o'zaro axborot almashish bo'lgan ehtiyoj tufayli biror-bir tilning lug'at boyligi dastlab o'zaro muloqot nutqida

shakllanadi va vaqt o'tishi bilan ular yozma nutqqa, shuningdek adabiy tilga ham o'z ta'sirini o'tkazadi.

Muloqotga kirishishda so'zlashuv uslubining o'rnini muhimdir. So'zlashuv uslubi odatda turli buyoqdor so'zlar, grammatik vositalar, tovushlarning tushib qolishi yoki orttirilishi asosiga quriladi.[13] Ayrim olimlar so'zlashuv uslubini adabiy va oddiy so'zlashuv uslublariga bo'lib o'rganishadi. Ularning fikriga ko'ra adabiy me'yorlarga qat'iy amal qilingan so'zlashuv uslubi adabiy so'zlashuv uslubi, bunday xususiyatlarga ega bo'lmagan so'zlashuv uslubi esa oddiy so'zlashuv uslubi hisoblanadi. [2]

Olimlar so'zlashuv uslubidagi ifoda etilgan nutqni ikki toifaga ajratishadi: kundalik so'zlashuv nutqi va erkin so'zlashuv nutqi. Kundalik so'zlashuv nutqida inson o'z suhbatdoshi bilan tez va oson muloqotga kirishish maqsadida asosan sodda gaplardan, o'zi va suhbatdoshiga tushunarli bo'lgan jumladan foydalanadi.[12] Erkin so'zlashuv uslubiga xoslangan nutqda esa turli-tuman eliptik gaplar, kinoya, piching, qochirim, kulgu-hazillarga boy bo'lgan so'zlar, ibora va maqollardan, so'zlarning qisqartma shakllaridan, kichik muhit doirasidagina tushunarli bo'lgan umumxalq ishlatadigan so'zlar, sheva va lahjalar, jargonlar, varvar va vulgar so'zlar, ya'ni noadabiy qatlam so'zlardan hamda noverbal muloqot unsurlaridan iloji boricha ko'proq foydalanish kerak bo'ladi.[3]

Shu tarzda ma'lum bir toifaga kiruvchi kishilar orasida erkin so'zlashuv nutqining turlicha shakllanishi yuzaga keladi. Jumladan bunday toifadagi odamlar o'zlari yashayotgan yoki faoliyat ko'rsatayotgan mikromuhitga moslashish, kishilarning ruhiy kechinmalari, ehtirolari, qiziqish va moyilliklaridan kelib chiqqan holda o'z nutqini tashkil etishga intiladilar.

Yoshlar tili yoki yoshlarga oid muloqot deganda o'sib kelayotgan yosh avlod, ya'ni turli yoshdagi bolalar va taxminan 25-30 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlarning o'zaro muloqot tili tushiniladi. Ayrim olimlar bu tushunchani o'sib kelayotgan yosh avlodning yosh chegarasiga qarab belgilashsa, boshqa olimlar, misol uchun Eva Neuland, Peter Skoblinskiy kabi olimlarning e'tirof etishicha, ma'lum bir guruhdagi yoshlarga xos noadabiy qatlam doirasidagi so'z va ifodalar yoshlar tilini tashkil etadi.[11]

Yoshlar tilini yuzaga keltiruvchi omillar -yoshlar tili sun'iy tarzda tashkil etilgan bo'lib, ma'lum bir kichik jamiyat doirasida yoshlarga xos bo'lgan og'zaki so'zlashuv asosida yuzaga keladi. Tilning bu shakli tegishli yoshlik davriga qarab chegaralangan bo'lib, unda ko'pincha, kishining ichki xususiyati, bolalik va yoshlik qirralari aks etadi. Jumladan maktab yoshidagi bolalar tilida ko'proq yumor, hazillashish, o'yinga oid xususiyatlar yetakchilik qilsa, balog'at yoshidagilar tilida sevgi-muhabbat, qiziqish va biror narsaga moyillik muhim o'rin egallaydi.[4]

Demak, yoshlar tili deganda, biz eng avvalo o'smir bolalar va o'spirinlik yoshidagi yigit-qizlar o'rtasidagi nutqiy muloqotda keng qo'llanuvchi til birliklari jamlanmasini tushunishimiz talab etiladi. Jumladan, o'smir va o'spirinlik davriga taaluqli yoshlar tilini yuzaga keltiruvchi omillarga ko'ra bir-biridan farqlanadi. (1.1 va 1.2 jadvallarga qarang)

1.1-jadval: O'smir yoshlar tilining yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi omillar

1.	Tana organlarining jismoniy rivojlanishi kuchayishi;

2	Jinsiy organlarda o'zgarishlar paydo bo'lishi;
3.	O'smirlardagi liderlikka bo'lgan intilishning ortishi;
4.	Har qanday faoliyatga o'z oyinqaroqligi bilan kirib boorish
5	Nutq jarayonida o'zlari uchun itushunarli bo'lgan noadabiy qatlam so'zlaridan, noverbal muloqot unsurlaridan ko'proq foydalanish
6	Ma'lum bir so'zni turli ma'nolarda o'z nutqlarida ishlatish

1.2-jadval: O'spirinlar (balog'at yoshi) tilining yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi omillar

1.	Tana organlari jismoniy jihatdan yetuk darajaga kelishi;
2	Jinsiy organlardagi barqarorlik;
3.	Jamoaviy fikrlashning ortishi;
4.	Har qanday faoliyatga tafakkur bilan yondashishga harakat qilish;
5	Nutq jarayonida ijtimoiy munosabatlarga oid so'zlardan ko'proq foydalanish;
6	Ko'chma ma'noli so'zlarni o'z nutqlarida nisbatan kam ishlatish

Yoshlar o'z fikrlarini odatda maxsus tarzda bildirishadi. Ular o'z nutqlarini yoshlarning global madaniyatiga tayangan holda ifoda etishadi.

Shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, yoshlar tili avval ham bo'lgan, biroq globballashuv jarayonida yoshlar tili bir qator olimlar tomonidan noadabiy qatlam doirasidagi muloqotning maxsus turi sifatida qarala boshlandi.[5]

Boshqa tillarda bolgani kabi bugungi davr fan-texnika taraqqiyoti va globballashuv jarayoni ta'siri natijasida zamonaviy nemis adabiy tili va nemis so'zlashuv tili o'rtasidagi tafovutlar ham keskin sur'atda oshib bormoqda. Ayniqsa, nemis yoshlar tilida kun sayin yangi-yangi so'z va iboralar paydo bo'lmoqda. Nemis yoshlar tilining nisbatan turg'un va tez o'zgaruvchan bo'lishining asosiy omillari bu albatta bugungi kun yoshlarining turmush tarzi, yoshlar o'rtasidagi korporativ aloqalarning kuchayishi, muhojirlarning Germaniyaga kelib, u yerda yashab qolishlari, turli millatlarga mansub madaniy boylklarning o'zaro qorishib ketishi hisoblanadi. [6]Shuningdek, nemis yoshlari jargonining doimiy o'zgarib turishiga yosh avlodning rivojlanish bosqichlari, ularning jinsi, qayerda va kim bilan istiqomat qilishi kabi omillar ham bevosita o'z ta'sirini o'tkazadi. Jumladan o'smir yoshlar jargonida oila a'zolari, o'qituvchilar, do'st-o'rtoqlari, o'quv predmetlari borasidagi metaforik qurilmalar yetakchilik qilsa, o'z navbatida balog'at yoshiga yetganlarning o'zaro muloqotlari ishq-muhabbat, kasbga oid noadabiy qatlam so'zlari bilan izohlanadi. [7] Yoki o'g'il yigitlar jargonida alkohol ichimliklar, tamaki mahsulotlariga oid so'z va iboralar keng qollanilsa, qizlar nutqida asosan chiroylilik, kiyim-kechak, tana tuzilishi, pazandalikka oid ijtimoiy leksika so'zlarini uchratamiz.

Germaniyada yoshlar tilini ilmiy jihatdan tadqiq qilishga bag'ishlangan dastlabki ish Göttingenlik talaba Daniel Ludwig Wallisga tegishli bo'lib, u ilmiy proza sifatida 1813 yilda chop etilgan. Bu asarda nemis talabalari nutqidagi, o'ziga xos xususiyatlar qarab chiqilgan. Mazkur tadqiqot ishida muallif aynan talabalarga xos ifodalarga tanqidiy baho bergan.[8]

Albatta, 19. asrdan to hozirgi kunga qadar maktab o'quvchilari va talabalar tili har tomonlama rivojlandi. 20-asrning 80-yillariga kelib, yoshlar tili butun Yevropada ko'plab olimlarning tadqiqot ob'ektiga aylandi. 21 asrning boshlaridan yoshlar tiliga dunyo olimlari qatori o'zbek olimlari ham qiziq boshlashdi. [9] Jumladan 1980 yilda nemis olimi Helmut Hennening „Jugendsprache und Jugendgespräche“ nomli ilmiy dokladi chop etildi. Mazkur dokladda yoshlar tiliga aniqlik kiritildi. Ishni yoritishda olim asosan yoshlarning ijtimoiy doiradagi shaxsiy egosini takomillashuviga alohida e'tibor qaratdi. Olimning ta'kidlashicha, har bir guruhdagi yoshlar xuddi yoshi kattalar kabi turli ijtimoiy vazifalarni bajarishadi. [10] Aynan o'ziga tegishli ijtimoiy guruh doirasida ular o'z tenqurlari bilan yaxshi chiqishib ketish uchun maxsus ko'rsatmalarga amal qilishadi: masalan yoshi kattalardan tubdan farq qilish uchun o'ziga xos zamonaviy kiyinishga, o'z nutqlarida turli xil imo-ishoralar va qisqartmalardan samarali foydalanishga harakat qilishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахмедова С. Р. Таълим ва тарбия жараёнлари узвийлигининг самарадорлиги // *Science and Education*. – 2021. – Т. 2. – №. 9. – С. 369-373.
2. Ахмедова С. Р. и др. Инновацион технологиялари таълим жараёнларига таъбиқ этиш йўллари // *Science and Education*. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 492-496.
3. Axmedova S. R. и др. Masofaviy ta'lim va uning horijiy tillarni o'qitishdagi o'rni // *Science and Education*. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 608-612.
4. Axmedova, S. R. (2021). Chet tillarni o'rganish va undagi metodlarning ahamiyati. *Science and Education*, 2(11), 1076-1080.
5. Axmedova, S. R. (2021). Ilova elementlarining strukturaviy tahlilini o'rganish. *Science and Education*, 2(12), 583-587.
6. Ахмедова, С. Р. (2022). Иловали унсурларининг иккинчи даражали бўлаклар формасида ифодаланиб келиши. *Science and Education*, 3(3), 814-817.
7. Akhmedova, S. (2022). STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF APPLIED ELEMENTS IN THE GERMAN LANGUAGE. *Science and innovation*, 1(B5), 94-97.
8. Ахмедова, С. Р. (2022). Эга шаклида ифодаланган мураккаб тузилишли иловали элементларнинг таҳлилини ўрганиш. *Science and Education*, 3(4), 1963-1966.
9. Akhmedova Sevara Rakhmankulovna. (2022). NEMIS TILIDA ILOVALI ELEMENTLARINING SEMANTIKA O'ZIGA XOSLIKLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 1(2), 481–485.
10. Хидирова, Д., & Тешабоева, Н. (2022). Pedagogical conditions for the development of the healthy thinking in students. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 120-122.
11. Nozima Dilshod Kizi Gaybullayeva, Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla Kizi THE ROLE OF INNOVATIVE METHODS FOR LISTENING COMPREHENSION IN TEACHING LANGUAGE LEARNERS FOREIGN LANGUAGES AND

MAINLY ENGLISH // CARJIS. 2022. №10. URL:
<https://cyberleninka.ru/article/n/the-role-of-innovative-methods->

12. Ma'ripov J. K. A BRIEF INFORMATION ABOUT TENSES
//O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA. – C. 464.

13. Tolibovna A. K. et al. Features Of Anthropocentric Study Of Sacred Texts
//JournalNX. – T. 8. – №. 1. – C. 5-10.

14. Ma'ripov J. ANTROPOSENTRIZM–TILSHUNOSLIKNING
ZAMONAVIY YONALISHI SIFATIDA //Zamonaviy dunyoda innovatsion
tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot. – 2022. – T. 1. – №. 28. – C. 62-68.

BASIC APPROACHES, PRINCIPLES AND COMPETENCES TO BE FORMED IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO A STUDENT OF MECHANICAL ENGINEERING

Suyunova Gulchexra Xolmamatovna

Jizzax politexnika instituti

gulchehrasuyunova44@gmail.com

Annotation: Possible activation of the linguistic or verbal component occurs during the process of development and determines the relationship of the foreign language with the verbal and creative fan. Both blocks are related to the motivational component.

Keywords: approach, principle, cognitive competence, communicative competence, operational-technological competence, traditional-linguistic, socio-cultural, pragmatic competence.

Communicative competence in a foreign language is represented by three groups of traditional-linguistic, socio-cultural, pragmatic and pragmatic competences. Competency formation is carried out for the first batch of students of technical higher education and they are given education aimed at teaching them how to use language in the process of social communication.

The development of the communicative competence of the future disabled person is divided into two blocks: the first one is represented by the linguistic, socio-cultural, pragmatic and strategic competences that are closed to the external world, and the second one provides a connection with the cognitive and operational-technological competences that are considered as components of the disabled block. Possible activation of the linguistic or verbal component occurs during the process of development and determines the relationship of the foreign language with the verbal and creative fan. Both blocks are related to the motivational-motivational component. On the one hand, crying affects the other, and on the other hand, crying itself increases the impact on the principle of communication.

Linguistic block can improve the student's communicative competence in the field of foreign language teaching in Japan. Also, it can be greatly enriched by the organization of separate and integrated teaching of mathematics, natural-scientific,

creative and creative science and foreign language. In the state education curriculum, it is envisaged to teach a foreign language in combination with elective subjects and subjects of the school block, which makes it possible to organize integrated education.

In the process of updating the competence in the course of practical work, the linguistic block of the existing work remains unchanged and serves to form its new block. The components of the foreign language block are listed in Table 1.

Cognitive competence increases the knowledge of a foreign language and the ability to use it in speech activities, operative and technological competence increases the way of organizing the use of knowledge in the process of speech communication in a foreign language. Both competencies act as "customers" in relation to the competencies of the second block.

Socio-professional competence is connected with the motivational and value component of the linguistic and professional blocks of the special part.

Table 1

Components of professional competence of future engineers in a foreign language

Components	Guide, hand book
1. Cognitive competence	1. Language knowledge: 1.1 In the field of mathematical and engineering sciences; 1.2 Special subjects; 1.2 In speech activity; 1.4 In the field of graphic information and organization; 1.5 In engineering activities;
2. Operational-technological competence	2. Skills and Abilities: 2.1 To carry out oral communication and written work in a foreign language specified in professional standards; 2.2 Presentation and interpretation of language information, preparation for organization of services; 2.3 Full implementation of professional training in a foreign language; 2.4 Clear instructions; 2.5 Be able to apply communication skills in speech with an expressive voice; 2.6 Publishing articles in magazines; 2.7 Ability to make decisions in non-standard processes, exchange ideas, conduct documentary work;

The development of communicative competence of the future engineer is carried out within the framework of the integrative teaching of foreign language and engineering sciences in the course of specially organized educational and professional activities.

In terms of cognitive and operational-technological competences, close internal communication and practical practical needs of people, the organization of education is carried out according to the following standards:

- 1) as much knowledge as possible and the ability to activate the type regulation of internal speech;
- 2) the ability to evaluate professional activity at several levels;
- 3) the availability of an opportunity to receive answers in an information center or to provide information in a professionally oriented educational institution;
- 4) working on consistency of form and content;
- 5) structured response, the ability to receive answers to several questions in one task;
- 6) the existence of a practical process in tasks;

Taking into account the mentioned requirements, we will determine the content, content and form of the organization of the educational system in accordance with the principle of integrated education proposed by us (table).

In the next phase of the integration of students of the undergraduate education in engineering, foreign language teaching is carried out in the classroom of foreign language teaching. In particular, it is important to read, analyze and interpret the contents of scientific and technical sources such as scientific articles, internet, conference materials, patents, etc. In such work, it is necessary to follow the rules of providing information from the student's work and sources from the point of view of communicative speech practice.

To do this, it is useful to hold discussions in small groups on the following topics:

- the work is not done until it is communicated;
- elements of every communication;
- methods of communication;
- message: what, how, when, why, who;
- graphics in communication;
- readability of texts;
- writing a paper: length, contents, title, abstract, nomenclature, body of paper, headings, mathematics, figures, tables, acknowledgments.

The analysis of research shows that integrative education corresponds to the principle of traditional education, since it increases the student's ability from the point of view of forming the student's positive motivation.

After determining the components of communicative competence in a foreign language and the appropriate type of educational activity, it is necessary to analyze the overall content of the activity, that is, to find out how cognitive, linguistic, and communicative engineering are involved in the composition of the components of communicative competence.

References:

1. Solovova, E. N. Methods of teaching foreign languages: a basic course of lectures: a guide for students and teachers. – 4th ed. – M.: Enlightenment, 2006 – 239 p.

2. Muhitdinova M.P. Methods and tools of remote teaching of English to general secondary school graduates.-Ped.f.f.doc.abstract (PhD) -T.2020
-52 p.

3. Mamatkulov X.A.Improvement of the scientific methodical bases of the development of professional competence of military pedagogues in foreign languages. Ped.science.doc.(DSc) abstract -T.2021.-54 p.

4. MU Xujaevich. Pedagogical conditions for the formation of communicative competencies of students of vocational schools using interactive teaching methods // International Journal on Integrated Education 3 (12), 345-347.

5. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).

6. Curme G.Q. Grammar of the English Language. Vol.III. – L.: Edward Arnold Publishers, 2001. – 688p.

PREDLOGLARNING O‘ZGARISHI VA DERIVATSIYASI XUSUSIDA

Ergasheva Ziyoda Abdurasulovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

ziyodaergasheva1988@gmail.com

Annotatsiya. Ingliz tilidagi murakkab predloglarning paydo bo‘lish manbasi turlicha, ulardan ayrimlari makon va harakat munosabatlarini bir paytda ifodalash ehtiyoji tug‘ilishi natijasida shakllangan va ularning tarixiy rivoji ham derivatsiyasi misollar orqali o‘rganish ushbu maqolada nazarda tutilgan.

Kalit so‘zlar: predlog, birikma, semantik-struktur, unsur, kelishik, nutqiy faoliyat, leksik-grammatik, model, birlik.

Ingliz tilida predloglarning alohida so‘z turkumi sifatida paydo bo‘lishi uzoq tarixga ega. Darhaqiqat, murakkab tarkibli predloglar turli semantik-struktur tarkibga ega. Batamom predloglar kategoriyasiga o‘tib bo‘lgan guruhi under cover of, under pain of, under threat of, under pretence of kabi birikmalaridan iborat. Mazkur under+ot+of modelida hosil bo‘lgan birikmalar tarkibidagi ot birligi o‘z kategorial xususiyatini yo‘qotib, leksik mustaqillik maqomi zaiflashganligi sababli yangi so‘z turkumi, ya’ni predlogga xos munosabatni ifodalaydi.

Yuqorida sanab o‘tilgan predlogli birikmalarni ayrim tilshunoslar turg‘un leksik-grammatik sifatida talqin qilish tarafdori. Ushbu birikmalar bevosita nutqiy faoliyat jarayonida yuzaga kelmasdan, balki tayyor holda qo‘llanadi. Biroq, ushbu birikmalarning kategorial maqomi haqida bildirib kelinayotgan fikrlar bir-hil emas. Binobarin, rus frazeologlari ularning turg‘unlashganligini inobatga olishib, frazeologik birliklar qatoriga kiritishsa, ingliz tilshunoslari esa ularga nisbatan group prepositions yoki phrasal prepositions atamalarini qo‘llashni ma’qul topadilar [7,12]. Bizningcha, mazkur birikmalarning bir paytning o‘zida frazeologik xususiyatga egaligini hamda predlog maqomini olib ulgurganini e’tirof etish kerak. Ularning frazeologik xususiyati semantik yaxlitligi tarkibiy unsurlarning struktur ajrimligidan ustuvor turishida

namoyon bo'ladi va shu orqali ushbu birikmalar nutqda huddi alohida so'z kabi faollashadi.

Biz tahlil qilayotgan model ko'lamida hosil bo'ladigan birikmalar orasida yana bir guruh mavjudki, bu guruhni ingliz tili murakkab tarkibli predloglari qatorini to'ldirish manbasi sifatida talqin qilish lozim bo'ladi. Ushbu guruhga kiruvchi birikmalar umumiy sonini aniqlash mushkul bo'lsa-da, lekin ularning grammatik, umumiy grammatik xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Bu guruhga odatda *under the influence of*, *under the name of*, *under the guidance of*, *under the shade of*, *under the shadow of* turkumidagi birikmalar kiritiladi.

Mazkur turdagi birikmalar qismlarining umumiy belgilari *under* elementining "ostida" ma'nosida qo'llanishida, substantivlarning ma'nosi mavhumlashuvida va of predlogining grammatikalashuvida namoyon bo'ladi. Predlogli birikmalarning leksik ma'nosi, o'z ma'nosi hali yo'qotib ulgurmagan otlar ma'nosiga asoslanadi. Ular tarkibidagi substantiv birlik kategorial belgisini yo'qotmagan. Qiyoslang:

Under the influence of a good dinner and Drouets radiating presence, the scheme proposed seemed feasible (Dreiser, 70);

Minie, under the warming influence of Carries good spirits and her husbands somewhat conversational mood, began to tell Carrie (Draiser, 38).

Atributiv aloqa, A.I.Smirnitskiy qayd etganidek, birikmaning gap tarkibidan joy olishidan unchalik muhim bo'lmasa-da [4,174], ammo u *under the influence of* modelining struktur yahlitligiga artikldan ko'ra ko'proq zarar yetkazadi. Bunday holatda substantiv unsur modelga qaram bo'lmasdan, balki undan o'z leksik ma'nosini voqelantirish uchun foydalanadi. Ushbu guruhga taaluqli birikmalarning har biri ayni paytda o'ziga xos xususiyatga ega bo'lishi kuzatiladi va bu xususiyatlarning mavjudligi substantiv unsurlarning leksik ma'nosi bilan bog'liq. Jumladan, *under the name of* birikmasidagi *name* unsurining substantiv belgisi artikl yoki aniqlovchining ta'sirida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, ba'zi holatlarda asosiy axborotni substantiv element emas, balki predlogli birikmadan keyingi o'rinda turgan atoqli ot yetkazishi ham kuzatiladi.

J.Kyormning *A Grammar of the English Language* kitobida *under command of* birikmasi eslatilgan bo'lib, bu tuzilmani yuqoridagi tavsiflangan predlogli birikmalar qatoriga kiritish qiyin. Chunki bu birikmadagi substantiv unsur doimiy ravishda artikl yoki aniqlovchi bilan bog'lanadi. Aniqlovchining egalik kelishigi shaklida bo'lishi esa modelning struktur yaxlitligi buzilishiga sabab bo'ladi. Bu holatni izohlash uchun muallif keltirgan misolni qiyoslang [5,317]: *Mr. Palliser sat for a borough which was absolutely under the dukes command.*

Bu yerda *under the dukes command* birikmasini *under the command of duke* bilan almashtirish mumkin, zero of predlogining vazifasi kelishigi shaklinikiga mos keladi.

Shunday qilib, murakkab tarkibli predloglar derivatsiyasi borasida quyidagi hulosalarni bildirish mumkin: 1) ingliz tili tizimida murakkab predloglarning derivatsiyasi to'xtovsiz kechayotgan jarayondir; 2) bu tizimdagi predloglarning shakllanishi til tizimining ichki qonuniyatlari bilan bir qatorda nutqiy faoliyat ta'siri natijasi bo'lishi mumkin; 3) analitik ko'rinishdagi predloglar derivatsiyasini ta'minlaydigan eng mahsuldor model *predlog+ot+predlog* ko'rinishiga ega; 4) ushbu

model doirasida hosil bo'lgan birikmalardan faqat ot elementi kategorial xususiyatlarini yo'qotganlarigina predlog maqomini oladi; 5) substantiv bo'lagi kategorial xususiyatlarini saqlab qolgan birikmalar tarkibli predloglar qatorini to'lg'azish manbasi xisoblanadi; 6) yangi murakkab tarkibli predloglar ko'proq ilmiy va publistik uslublarga qarashli diskursda yuzaga keladi.

Ma'lumki, ingliz tilidagi murakkab predloglarning paydo bo'lish manbasi turlicha, ulardan ayrimlari makon va harakat munosabatlarini bir paytda ifodalash ehtiyoji tug'ilishi natijasida shakllangan. Ayrim holatlarda leksik-grammatik pleonizm hodisasi ta'sirida qariyb bir-hil ma'noga ega predloglar ham o'zaro birikishi mumkin. Buni, masalan, quyidagi misollarda kuzatamiz [1,41]:

He drew it out from the bottom of the hamper;

He broke away from them on some vague pretext.

Demak, predlog+predlog modelida hosil bo'lgan birikmalarni pleonizm hodisasining mahsuli sifatida qarash hamda ularni tarkibli alohida guruhiga kiritish harakatini ma'qullashga yetarlicha asos bor.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Апичков И. Вступительная статья // Асененко Б.Н. Предлоги английского языка. –М.: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 195. – С.3.- 16-41.

2. Ильиш Б.А. История английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1968.

3. Сафаров Ш. О древнеанглийских предлогах // Лингвистика как объект новых научных парадигм и инновационные подходы преподавания иностранных языков. – Нукус, 2021. – С.7-10.

4. Смирницкий А.И. Хрестоматия по истории английского языка. – М.: Учпедгиз, 1953.

5. Curme G. A Grammar of the English Language. L., 1935. Vol 1.

6. Bennet D.C. Special and Temporal Uses of English Prepositions. – London, 2005. – 344p.

7. Филиппенко М.В. Проблема описания предлогов в современных лингвистических теориях // Исследования по семантике предлогов. – М.: Русские словари, 2000. – С.12-55.

8. Curme G.Q. Grammar of the English Language. Vol.III. – L.: Edward Arnold Publishers, 2001. – 688p.

9. Попова З.Д. Фразеосхемы как знаки синтаксических концептов // Фразеология и когнитивистика. Т.2. – Белград, 2008. – С.166-170.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СКАЗОЧНОГО ФОЛЬКЛОРА НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Е.В. Волкова

Ассистент кафедры английского языка ТГПУ

им. Л.Н. Толстого г. Тула, Россия

volhelena@mail.ru

Аннотация: Использование сказочного фольклора на уроках английского языка в начальной школе является важным средством активизации мыслительной деятельности школьников, выражающееся в стиле взаимоотношения учителя с учеником, в эмоциональном тоне деятельности учащихся, педагогическом оптимизме.

Ключевые слова: Активизация мыслительной деятельности, новизна учебного материала, исторический подход к изучению учебного материала, эмоциональная составляющая познавательной деятельности учащихся, педагогический оптимизм учителя.

Использование сказочного фольклора на уроках английского языка в начальной школе является важнейшим фактором личностного роста школьников, дает прекрасные возможности для раскрытия способностей каждого ребенка и активизации его мыслительной деятельности, которая может основываться на собственно содержании учебной деятельности, активизации, связанной с мыслительной деятельностью учащихся, активизации мыслительной деятельности учащихся, вытекающей из взаимоотношений учителя и ученика.

Активизация мыслительной деятельности учащихся на уроках английского языка, возникающая благодаря содержанию учебного материала

Следует отметить, что активизацию мыслительной деятельности учащихся путем содержания материала мы считаем принципиально важным в контексте проблемы нашего исследования.

а) Новизна учебного материала.

Знакомясь с новыми фактами, событиями, получая новую информацию, учащиеся испытывают чувство удивления, радость познания, особенно, когда эта новая информация вставляется в материал урока. (Например, урок английского языка по теме «Имена собственные в английских сказках»).

б) Исторический подход к изучению учебного материала.

Сведения научно-исторического характера всегда привлекают внимание учащихся. Они не только помогают решить вопросы, требующие глубокого исторического рассмотрения, но и поднимают престиж научных поисков в глазах школьников, показывают трудности развития науки. (Например, урок английского языка на тему «Робин Гуд – миф или реальность»).

Как бы ни была велика роль объективных возможностей содержания учебного материала, все же непосредственная активная деятельность самого

ученика значительно влияет на его мыслительные процессы. К данному виду активизации мы относим проблемное обучение и игру.

Проблемное обучение относится к активным технологиям обучения. В его основе лежит решение какой-либо задачи, проблемы. Проблемная задача предполагает ряд действий, для ее решения ученику нужно самостоятельно провести частичный поиск (например, выпиши из английской бытовой сказки «Дик Уиттингтон и его кошка» все имена собственные). Проблемная ситуация – это психологическое состояние интеллектуального затруднения, которое возникает, если он не может объяснить новый факт при помощи имеющихся знаний или выполнить известное действие прежними знакомыми ему способами и должен найти новый. Существует четыре уровня проблемности в обучении. Первый, учитель сам ставит проблему (задачу) и сам решает ее при активном слушании и обсуждении учениками, второй, учитель ставит проблему, ученики самостоятельно или под руководством учителя решают ее (частично-поисковый метод). Здесь наблюдается отрыв от образца, открывается простор для размышлений, третий, ученик ставит проблему, учитель помогает ее решить, четвертый, ученик сам ставит проблему и сам ее решает. Преимущества проблемного обучения это, в первую очередь, большие возможности для развития внимания, наблюдательности, активизации мышления. Значение игры в жизнедеятельности ребенка, ее влияние на его развитие, компенсацию отдельных негативных свойств и качеств личности рассмотрено во многих работах. Немецкий психолог К. Гросс, первым предпринявший попытку систематического изучения игры считал, что игра является для ребенка изначальной школой поведения, школой жизни. С целью активизации мыслительной деятельности учащихся учитель может разработать кружок «В удивительном мире английской сказки» в игровой форме.

Активизация мыслительной деятельности выражается также в стиле взаимоотношения учителя с учеником, в эмоциональном тоне деятельности учащихся, педагогическом оптимизме, одобрении ученика со стороны учителя.

а) Эмоциональная составляющая познавательной деятельности учащихся выражается в совместной увлеченной деятельности, в которой учитель как бы на равных началах с учащимися проводит поисковую работу, ставит вопросы, заставляет находить различные варианты решения той или иной задачи.

б) Педагогический оптимизм учителя проявляется посредством веры учителя в ученика и его познавательные возможности. Творческие задания (проблемные) позволяют активно проявить свои знания даже слабым ученикам.

Выводы.

В своей статье мы попытались установить и доказать важность и необходимость использования сказочного фольклора на уроках английского языка в начальной школе, так как успешное освоение этого предмета должно непременно стимулироваться неподдельным интересом самого ученика, его желанием и стремлением изучать этот предмет. Таким образом, для поддержания интереса к изучению английского языка в начальной школе нужно иногда проводить целые нестандартные уроки в виде игр, путешествий, дискуссий. Если учебная деятельность учеников начальной школы будет реализовываться

подобным образом, то успех в обучении этой дисциплине будет полностью обеспечен.

Список литературы:

1. Брунер Д. Игра, мышление, речь// Перспективы: Вопросы образования. 1987.-№ 1.
2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология. М.: Просвещение, 1984.
3. Давыдов В.В. Психологический словарь. М., 1983.
4. Данилова, Ю.С. Совершенствование организации и содержания самостоятельной работы студентов университета как средство обеспечения качества подготовки специалистов: материалы XXXII учебно-методической конференции профессорско-преподавательского состава ТГПУ им. Л.Н. Толстого: в 2 ч. – Ч. 1. – Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2005. – С. 41-45.
5. Коммуникативный подход в преподавании иностранных языков в вузе (статья) Проблемы экономики и информатизации образования: Материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. Тула, 25-26 апреля 2012 г. / НОО ВПО НП ТИЭИ; Науч. ред. Е. Б. Карпов.- Тула: НОО ВПО НП «Тул. ин-т экономики и информатики», 2012. – С.415-418
6. Щукина Г.И. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении. М.: Просвещение, 1984.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ФОНЕТИКИ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

PhD. доц. Дана Камилла Анваровна

Ташкентский государственный университет востоковедения
prs_186@list.ru

Аннотация. Данная статья посвящена основным проблемам преподавания фонетики китайского языка как иностранного на начальном этапе. При обучении языку важно понимать влияние родного языка, понять, как учащиеся воспринимают китайский язык. Сопоставление языков помогает отличать существенные ошибки от незначительных и анализировать причины их возникновения, тем самым предотвращать ошибки и находить эффективные методы их исправления.

Ключевые слова и словосочетания. Китайский язык, транслитерация, метод, инициал, финали, произношение, упражнения.

В процессе преподавания китайского языка как иностранного, первым и наиболее практичным является китайская транслитерация-пиньинь, ведь только с помощью пиньинь не носителей языка можно обучить китайскому и дать ему возможность читать китайские иероглифы. Поэтому план обучения этому языку как иностранного, в последние 20 лет

в КНР стал неотъемлемой частью процесса подготовки и усовершенствования преподавателей китайского как иностранного.

Ввиду динамично развивающихся отношений между Узбекистаном и Китаем, спрос на изучение китайского языка возрос во много раз. Молодёжь все больше и больше проявляет интерес к изучению культуры и языка Поднебесной, а родители уже с детства внедряют китайский, как основной иностранный язык. Технологии не стоят на месте, для изучения столь не похожего на наш язык мандарина уже создано не мало программ для быстрого и продуктивного обучения. Все же это не меняет многолетнего опыта начинать изучать язык с пиньина.

Изучать пиньинь многим может показаться скучным, потому что это всего лишь инструмент. Но следует понимать, что это незаменимый инструмент- начало и основа для хорошего изучения китайского языка. Освоение этого инструмента является большим подспорьем для произношения и дальнейшего изучения в будущем.

Сложнее всего заинтересовать малышей и подростков. Очень важно объяснить, что ничего непреодолимого нет, и китайский - это увлекательный мир звуков, иероглифов и древней культуры. Самый банальный совет, но самый верный будет: во-первых, поощрять учеников различными способами. Помимо слов «хорошо» “好” и «очень хорошо» “很好”, вы также можете использовать мимику и жесты, чтобы ученики почувствовали поддержку и поощрение учителя. При исправлении произношения избегайте слишком частого обращения к одному учащемуся, особенно к ученикам-интровертам. Во-вторых, решить трудности, с которыми сталкиваются ученики. Преподавание пиньинь включает финалы, инициалы и тональность. Во время обучения учащиеся сталкиваются со многими проблемами, и преподавателям необходимо выяснить причины и помочь решить их.

Возьмём в качестве примера начальные согласные звуки и разделим их на две фазы:

При обучении начальным согласным пиньинь рекомендуется для начала повесить список согласных (учебный реквизит) китайской транскрипции, а затем подвести учащихся к его чтению с последующим объяснением. При объяснении обучение можно разделить над подгруппы, например:

1. **b d g j z zh** (без придыхания)

И **p t k q c ch** (придыхательный звук)

Так называемые «с придыханием» и «без придыхания» относятся к наличию или отсутствию воздушного потока во время произношения. Сильный и продолжительный воздушный поток — это звук с придыханием, а противоположный — звук без придыхания.

В китайском языке можно выделить значения придыхания и не придыхания, такие как: 爸 – 怕, 滴 – 踢, 哥 – 科, 季 – 气, 纸 – 尺 · 字 – 次。

Все учителя знают, что если не обращать внимания на наличие или отсутствие воздушного потока при произношении, могут возникнуть недоразумения и казусные ситуации, такие как:

Pópo de dùzi bǎo le 婆婆的肚子饱了- Живот тещи полон” и “*Bóbode tùzi pǎo le* 伯伯的兔子跑了- Дядюшкин кролик убежал ;

Qízhōng yǒu zhà 其中有诈- В этом мошенничество” и “*jí zhōng yǒu chà* 急中有差- в спешке, спешу ;

Xiǎo cǎo zhǎng de kuài 小草长得快-Трава растет быстро и “*xiǎozǎo zhǎng de guài*- 小枣长得怪- мармелад выглядит странно ;

Если произношение неправильное, то и смысл совсем другой. Поэтому очень важно, чтобы учащиеся точно улавливали придыхательные и без придыхательные звуки.

У некоторых иностранцев нет придыхательного звука в родном языке, поэтому им трудно передать придыхательный звук, а некоторым учащимся не нужно подчеркивать придыхательный звук в произношении родного языка, поэтому они не обращают внимания на звук с придыханием, что часто приводит к проблемам в общении на китайском языке. Для решения проблемы в обучении необходимо начинать с метода произношения учащихся.

Рассмотрим для начала общие проблемы и то, что является на самом деле правильным:

1. Без придыхания глухие звуки склонны к звонким звукам. Обычно это относится к учащимся, чей родной язык английский, французский или подобные языки.

Правильный вариант:

В диалекте мандарина нет контраста между глухими и полувзвонками начальными согласными, только одна пара «sh» и «r» противоположны. За исключением *m*, *n* и *l*, голосовые связки не вибрируют при произнесении других инициалей.

При произношении звуков *b*, *d* и *g* не нужно приложения многих усилий, напрягаются только рот и голосовые органы, а голосовые связки не двигаются.

2. Придыхательные звуки **p**、**t**、**k** у студентов нашего региона произносятся без придыхания или с коротким воздушным потоком.

如兔子跑了易说成肚子饱了。

Если кролик убегает, получается, что желудок полон.

Правильный вариант:

Научить дышать, акцентируя внимание на способе и силе придыхания.

А. Существует метод выдувания тонкой бумаги: при обучении учитель может сначала продемонстрировать произношение несколько раз, чтобы

ученики могли четко слышать, но делать это надо медленно, чтобы ученики сразу смогли повторить. Проведите еще один эксперимент: поставьте лист бумаги перед ртом, направьте поток воздуха и бумага начнет колыхаться. После этого пусть ученики поднесут руки или бумагу ко рту, чтобы попробовать и почувствовать силу воздушного потока, а также ощутить разницу в произношении между ними. Также в этот момент можно почувствовать сжатие грудной клетки и силу воздушного потока.

В. Метод непрерывного произношения: пусть учащиеся произносят «b», чтобы посмотреть, сколько можно произнести на одном дыхании, а затем произнесут «p», который сложно произнести несколько раз на одном дыхании.

Упражнение на отработку произношения звука «b» и «p» :

女的是婆婆，男的是伯伯。

这期《奇迹》杂志介绍的世界七大奇迹，

让人感到极其惊奇。

光光帮爸爸扛缸，刚刚帮妈妈扛筐，

光光放下缸帮刚刚，刚风和妈妈夸光光。

吃葡萄不吐葡萄皮儿，

不吃葡萄倒吐葡萄皮儿。

吃吐鲁番葡萄不吐吐鲁番葡萄皮儿，

不吃吐鲁番葡萄倒吐吐鲁番葡萄皮儿。

Также предлагается на занятиях учащимся отработать несколько групп простых слогов для отличия звуков для различия и анализа произношения. Например:

(枣) zǎo (финик)- (草) cǎo (трава),

(饱) bǎo (сытый)- (跑) pǎo (бег),

(报) bào (доклад)- (炮) pào (пушка),

(鸡) jī (курица)- (七) qī (семь),

(伯) bó (дядя)- (婆) pó (бабушка),

(个) gè (единица)- (课) kè (урок),

(读) dú (читать)- (图) tú (картинка).

3. Особенности произношения *d, t, n, l*

D, t - глухой звук, *n, l* –звонкий.

Главная проблема заключается в том, что при произнесении звука «d» и «l» может быть невнятным и расплывчатым. Поэтому рекомендуется контролировать подъем и опускание язычка с мягкого неба.

Решение: При произношении этих звуков нужно кончиком языка на средней дистанции доставать до верхней десны. А также рекомендуется практиковать

метод защемления носа и практика произношения носовых и боковых звуков после защемления носа руками.

Практическое упражнение:

他非恼怒我走了老路。

不是年长的人就可以做连长。

男旅客的上衣有蓝纽扣，女旅客的帽子有小绿球。

男旅客走进了酒楼，女旅客涌入了人流。

六六妞妞去放牛，大牛小牛有六头。

六六拉着大牛走，妞妞牵着小牛溜。

六头牛，牛六头。六六妞妞，妞妞六六都爱牛。

4. Произношение инициалей *f* и *h*. При произношении *f* задействуется верхняя и нижняя часть губы, фриктивный звук. Верхняя губа расслабляется, нижняя губа втягивается и касается верхних зубов. Важный момент - не кусаться, губы и зубы соприкасаются, щеки слегка выпячены, что-то вроде «зубастой улыбки». Вначале можно произносить звук прикусывая нижнюю губу верхними зубами.

“Н”: Работает задняя часть языка, глухая и фриктивный звук.

Задействован задний фриктив поверхности языка, идет напряжение задней поверхности языка, приподнятый близкий к мягкому небу, звук *h* может быть пролонгированным.

Практическое упражнение:

别说废话了，让我们做会话练习吧。

她是去理化馆学习，不是去理发馆剃头。

胡风会呼风唤雨。

天上飞的飞机是灰的。

老费的灰鸡不会飞回来了。

放小放，画凤凰，凤凰画在红纸上，红凤凰，黄凤凰，粉红凤凰花凤凰，越画越像活凤凰。

Из всего выше сказанного можно сделать вывод, что при изучении китайского на первом этапе фонетическому обучению в начинающих группах должно быть сосредоточено на ключевых моментах и многократно практиковаться, чтобы побудить учащихся к активному участию в изучении языка, создавая тем самым интерактивный эффект и стимулируя энтузиазм учащихся. Тем самым заинтересовать ничего не знающих новичков и позволить им участвовать смело и активно. А также позволить им не бояться делать ошибки при чтении, пусть смело произносят и пропевают вслух согласные и гласные звуки с соблюдением четырех тонов. Пение в

унисон, одиночное пение, групповое пение и т. д. также могут быть использованы для помощи в обучении, включая жесты в том числе. Одним словом, создать более непринуждённую атмосферу в аудитории, где все заботятся друг о друге и учиться вместе.

Список литературы:

1. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. // Язык и наука конца XX века: Сборник статей./ Под ред. Акад. Ю.С. Степанова. – М., 1995.
2. Орлова, Н. О. Сленг vs жаргон: проблема дефиниции [Текст]/ Н. О. Орлова // Ярославский педагогический вестник. – 2004. – № 3. – С. 40.
3. Семенас А.А. Лексика китайского языка. – М., Муравей, 2000. – С. 111–122.
4. Хаматова А.А. Тенденции развития лексики китайского языка в начале XXI века / А.А. Хаматова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета, Иркутск, 2012. С. 9 – 13. Китай-Интернет- сеть. Информация. Центр, www.CNNIC.net
5. Чжоу Вэйлян. Цзыму цзыдянь [Текст]/ Чжоу Вэйлян. – Шанхай: Буква-Пресс, 2001. – 300 с. 字母词 – 上海。上海字母出版社, 2001年. – 300页.

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИЗУЧЕНИИ И ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

**Жабборова Элмира Рашидовна,
Аликулов Сардор Маматкулович**

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана,
Студент Джизакский филиал Национального университета Узбекистана
ejabborova83@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена вопросам использования современных технологий обучения иностранному языку. Характеризуются современные методы и технологии обучения, предлагаются методические рекомендации по использованию различных методов и технологий в зависимости от цели, содержания и этапа обучения русскому языку.

Ключевые слова. Личность, процесс, духовность, культура, нравственность, интеллект, потенциал.

«Чем легче учителю учить, тем труднее ученикам учиться. Чем труднее учителю, тем легче ученику. Чем больше будет учиться сам учитель, обдумывая каждый урок и соизмерять с силами ученика, чем больше будет следить за ходом мысли ученика, чем больше вызывать на вопросы и ответы, тем легче будет учиться ученик».

Л.Н.Толстой

Следуя высказыванию Л.Н.Толстого, как одного из наиболее широко известных русских писателей и мыслителей, мы понимаем, что педагогическая деятельность-это сложный, многоплановый и многоуровневый процесс.

В настоящее время большое внимание уделяется человеку как личности – его сознанию духовности, культуре, нравственности, а также высокоразвитому интеллекту и интеллектуальному потенциалу.[1]

Устойчивое развитие образования непрерывный процесс обучения и исследования, развития специальных навыков, формирование жизненной позиции и ценностей. [2]

Современные занятия невозможно представить без использования интерактивных методов обучения, без использования которых нельзя заинтересовать ни учеников, и ни студентов.

Новые технологические процессы, развивающиеся в сфере образования, заключаются в том, что операции, действия и функции обучающихся на всех этапах процесса обучения осуществляются в реальной совместной деятельности.

Образование носит в жизни нашего общества глобальный характер и определяет обучающую деятельность:

- возникновение новых теоретических подходов к организации обучения;
- использование новых технологий и техник обучения.

В обучении иностранному языку особая роль принадлежит принципу активности, поскольку овладение изучаемым языком возможно в том случае, если интенсифицирована учебная деятельность каждого учащегося, если каждый является активным участником учебного процесса, если он вовлечён в речевую деятельность. Принимая во внимание практическую цель обучения иностранному языку – учить его как средству общения, ведущим методическим принципом является принцип коммуникативной направленности. Это означает, что обучение должно строиться таким образом, чтобы вовлекать учащихся в устную и письменную коммуникацию.

С самого начала обучения учащимся нужно помочь в приобретении элементарного умения общения на изучаемом языке. Однако, чтобы общение было возможным, требуется отбор и такая организация учебного материала, при которой учащимся было бы о чём, с кем, для чего говорить и делать это им было бы интересно.

Обучая речевой деятельности, мы учим и русскому языку и речи, осуществляемой в конкретных условиях общения, т.е. учим коммуникации.

Все многообразие коммуникативных целей высказывания может быть сведено в учебном процессе к определённым типам: сообщение, объяснение, одобрение, убеждение.

Современный урок должен развивать у детей креативное мышление. Современный урок должен воспитывать думающего ученика-интеллектуала. Урок должен предполагать сотрудничество, взаимопонимание, атмосферу радости и увлеченности.

Без профессиональной подготовленности учителя, владеющего современными методами обучения добиться успеха невозможно. Каждый урок должен достичь три взаимосвязанных цели: образовательную, воспитательную,

развивающую. Суть нового взгляда на учебный процесс, новых технологий в том, что в обучении нужно исходить из формирования внутренней потребности, желания, осознания необходимости в получении знаний.

Необходимость применения новых информационных технологий во всей системе образования и при обучении иностранному языку в частности – это насущное требование сегодняшнего дня. Здесь имеются ввиду не только современные технические средства и новые формы и методы преподавания, но и совершенно новый подход к процессу обучения, который помогает реализовать принцип интерактивного, коммуникативно-ориентированного обучения, обеспечивает индивидуализацию и дифференциацию с учётом особенностей обучаемых, их уровня и склонностей.[3]

Литературы:

1. Жабборова Э.Р. Применение новых образовательных и информационно- коммуникативных технологий - залог устойчивого развития процесса обучения.

2. Psychological Features of Learning in The Process of Education. Zhabborova Elmira rashidovna, Ernazarova Marhabo Norboyevna. 2022/1/12 Eurasian Journal of Learning and Akademik Teaching

3. Касьянова, В.П. Использование новых технологий при обучении иностранному языку на начальном этапе. В.П. Касьянова, Т.Л. Кучерявая. Г.Уфа, июнь 2011г. Гриценко М.С. К.Д.Ушинский в портретах, иллюстрациях, документах.

4. Гриценко М.С. К.Д.Ушинский в портретах, иллюстрациях, документах.

5. Тугалов И. и др. Роль чтения художественной литературы в процессе воспитания //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С.657-659.

6. Xatamovich T. I. Formation Of Readers' Reception in The Process of Studying Modern Foreign Literature //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2022. – Т. 5. – С. 59-62.

7. Khatamovich T. I. Improving of artistic talents on students with the use of projective research knowledge, skills and abilities //Current research journal of pedagogics. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 97-102.

8. Khatomovoich T. I. Aesthetic Education as an Important Factor of Spiritual Development //Texas Journal of Philology, Culture and History. – 2022. – Т. 6. – С. 10-12.

9. Тугалов И. Бадиий талқин ёрдамида психологик таҳлил //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №.1.–С.493-495.

10. Уразова Э., Тугалов И., Цой М. Интеллектуальные обучающие системы //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 221-223.

USING GARDNER'S THEORY OF MULTIPLE INTELLIGENCES TO CREATE A NEW LEARNING APPROACH

¹Uralova Kamola Dilshod kizi,

²Kuvondikova Dildora Ali kizi, ³Kosimova Nilufar Saidjonovna

¹Students at Jizzakh branch of The National University of Uzbekistan,

^{2,3}Jizzakh branch of The National University of Uzbekistan

Annotation: Using Gardner's theory of Multiple Intelligences to create a new learning approach topic is widely covered. This topic describes how to use eight intelligences through methods.

Key words: Intelligence, logical, mathematical, spatial, kinesthetic, interpersonal, Intrapersonal, bodily, individuals, theory, musical, linguistic.

English is attending to be worldwide language day via way of means of day. Knowing overseas languages is call for of nowadays. In call for modern globalization era, no person can get the task or extrude their lifestyles totally with out right schooling, especially, with out studying overseas languages. As our president Sh. M. Mirziyoyev stated: "It's time to create new device of coaching overseas languages, which turns into a strong basis for the future". Every 12 months in our country, a few regions of understanding are determined, the improvement of that is given precedence attention. This are physics and overseas languages have turn out to be such regions. Nowadays, coaching in overseas languages is carried out in 25 universities in our country. Since we set ourselves the aim of constructing a aggressive state, from now on, graduates of colleges, lyceums, faculties and universities need to be fluent in at the least overseas languages. This strict requirement ought to turn out to be the primary criterion for the paintings of the top of every academic institution, stated Shavkat Mirziyoyev. The topicality of the studies is that schooling is gambling the primary position in improvement is our country. As our the primary president I.A.Karimov stated: "Foreign languages to study in Uzbekistan from first class". Gardner brought his idea of Multiple Intelligence over twenty years ago. Although a few educators have taken an hobby in his this concept, now no longer all have found out the blessings of this principle. In Gardner's idea, he proposed that people own as a minimum seven special intelligences that must be advanced and inspired in the suitable gaining knowledge of environment. Also, Gardner mentioned that conventional faculties simplest check college students primarily based totally at the linguistic and common sense mathematical intelligence. Therefore, an person who does now no longer check sturdy in those regions will now no longer accept a real illustration in their private intelligence.

Gardner first proposed his principle of intelligence in his book, Frames of Mind. Gardner meant for his idea to be of hobby amongst his colleagues however turned into pleasantly amazed via way of means of educators' hobby. In this book, Gardner challenged readers to consider intelligence in a brand new manner and now no longer via way of means of the vintage definitions with which maximum had been familiar. The seven intelligences that Gardner classified are: (a) linguistic, (b) musical, (c)

logical- mathematical, (d) spatial, (e) physical- kinesthetic, (f) intrapersonal, and (g) interpersonal intelligence. The man or woman with linguistic intelligence has a sturdy capacity to recognize the that means of phrases, the regulations of grammar, in addition to attention of sounds, rhythms, inflections, and tone spoken with phrases. This intelligence appears to be similarly shared within side the human species. Professions which are primarily based totally on robust linguistic capabilities are: (a) lawyers, (b) political leaders, (c) teachers, and (d) writers. Most frequently, the improvement of language develops within side the early ranges of youth with babbling which progresses closer to formation and ultimately into significant sentences. The linguistic learner prefers studying, writing, gambling phrase games, and has a great reminiscence for names, dates, and places. Also, this scholar has a nicely evolved vocabulary, makes use of language fluently, spells as it should be and without problems, and frequently learns to examine greater without problems thru a phonics approach. The person with musical intelligence has the capacity to study and compose tune. Frequently, this intelligence is visible at a completely early age. With musical intelligence, you can pay attention and recognize the shape of tune. Gardner, mentioned Copone who said that, The intelligence listener have to be organized to boom his consciousness of the musical cloth and what takes place to it. He have to pay attention the melodies, the rhythms, the harmonies, and the tone shades in a greater aware fashion. But in particular he need to, a good way to comply with the road of the composer's thought, recognize something of the standards of musical form. Musical beginners are touchy to sounds of their surroundings, which lets in them to revel in paying attention to song once they observe or study. This learner has an greater studying surroundings while rhythm is included into the lesson via: (a) clapping palms, (b) snapping palms, (c) chanting phrases, or (d) shifting rhythmically. The person with logical -mathematical intelligence is found in one's dating with items, ordering and reordering, and in assessing amount. Logical- mathematical intelligences can apprehend the feature of an item in addition to similarities inside items, for example, the potential to categorize items with comparable properties. Most logical mathematical freshmen generally tend to paintings in professions which are targeted on numbers. This intelligence calls for ability in calculation, logical reasoning, and hassle fixing that is important for complicated hassle fixing and intellectual arithmetic problems. The logical-mathematical learner enjoys styles and relationships, has the preference to check matters, revel in fixing problems, and purpose logically and clearly. This scholar learns fine whilst cloth is provided in an orderly, logical, and systematic manner. Spatial intelligence is the capacity to correctly look at the visible international and to remake functions of one's visible experience, despite the fact that there's no bodily stimuli present . The spatial learner can be required to create bureaucracy or manage the ones which have been given. Spatial beginners want to have a take a observe an item from every other angle or see it from any other angle. Spatial novices revel in artwork sports or analyzing maps, charts, and diagrams; they replicate via pictures and pictures, are robust visually, and may entire jigsaw puzzles without difficulty . Pictures offer robust visible cues for this learner which screen contextual clues to phrases and help in studying to examine or spell.

Bodily -kinesthetic intelligence, one has the potential to control one's frame in quite prominent and gifted approaches for method of expression or purpose directed reasons . With this intelligence, one is capable of proficiently paintings with gadgets that use each exceptional motor abilities with palms and palms in addition to gross motor capabilities of the frame. Individuals who've an excessive physical -kinesthetic intelligence generally tend to excel in dance, acting, sports, choreography, and the course of films or plays. The physical -kinesthetic learner learns via physical sensations while the surroundings offers reports to transport and act matters out, mainly via bodily sports and arms on studying projects.

Lastly, the private intelligences are divided into intrapersonal and interpersonal intelligence. With interpersonal and intrapersonal, one has the capacity to pick out and label emotions as a way to recognize and manual behavior. Specifically, with intrapersonal intelligence, you can distinguish emotions of pride and ache so one can turn out to be extra worried or to withdraw from a specific situation. Also, with this intelligence you possibly can become aware of and observe symbols to complicated units of emotions. Persons with intrapersonal intelligences have a robust capacity for: (a) straightforward self- appraisal, (b) purpose setting, (c) self -monitoring/correction, and (d) emotional self - management (Shearer, 2004). Individuals in professions with an excessive intrapersonal intelligence generally tend to be: (a) pilots, (b) police officers, (c) writers, and (d) teachers. The intrapersonal learner prefers to paintings on my own as this learner is aware about strengths, weakness, and internal emotions. Also, this learner can be very opinionated while arguable subjects are discussed. With interpersonal intelligence, one has the capacity to decide and pick out different individuals' mood, temperament, motivation, and intention .With this intelligence, you can actually study behaviors even if they're hidden so that you can act upon that understanding which will manual a collection of those who want order. Individuals with a success interpersonal intelligence generally tend to turn out to be political leaders, spiritual leaders, professional mother and father and teachers, in addition to the assisting professions inclusive of therapists, counselors, or shamans. The interpersonal learner works excellent in cooperative or collaborative agencies and is concerned in lots of social sports. Research keeps to adapt as to how the mind is shaped and the methods wherein it works . Specifically, the mind is studied to decide what components of the mind are used for thinking, studying, memory, and if the mind modifications over a person's existence span. In the sector of education, the mind is an critical thing to decide what may be achieved in colleges and the house to increase and enhance getting to know. People do now no longer system data in precisely the identical manner due to the fact every person's mind cells were uniquely arranged. An instance of that is while college students put up written assignments; every submitted task can be distinctive from the alternative assignments. Each scholar processed the data otherwise after which produced an exceptional instance of what every pupil interpreted. The mind has extra than 1 trillion nerve cells at the same time as neurons compose nearly a hundred billion of them. Neurons function the inspiration for the cerebral cortex, and that they feature as the primary communicator of the mind. Neurons manipulate the sensory structures required to absorb data, they have an impact on the frontal lobes for choice making structures for facts processing, and neurons control the

motor structures for selections at the movements or actions one makes. A neuron is made of 3 fundamental components which are: (a) the primary mobile body, (b) the dendrites, and (c) the axon. Dendrites appear like antenna that make bigger from the neuron and acquire conversation alerts from different neurons. Dendrites growth while they may be used, and while they're located in a stimulating environment.

However, they may lower from forget or impoverishment including: (a) low stimulation, (b) terrible nutrition, (c) excessive tiers of fear, (d) or different bad resources. Gardner proposed his idea of MI wherein he recognized seven unique intelligences; every fits a number one place within side the mind. Different intelligences might be not able to broaden obviously until the right environmental settings are gift to inspire a selected expertise to expand and develop. Increased ranges of stimulation and ordinary studying opportunities, at the correct time, will cause a boom within side the density of the neural connections and extra mind functioning to permit for an undeveloped expertise. In the precise situation, a person's gifts, skills, talents, and aptitudes will develop via repeated stimulation as regularly as viable with the assist of the proper set of genes.

To conclude, MI principle and the way it may be implemented in colleges changed into offered on this chapter. It is obvious that the incorporation of MI into the curriculum would require a robust dedication to the principle from each instructors and administrators. It is crucial for educators to apprehend that the powerful software of MI idea into the school room will equip college students with the gear and encouragement to turn out to be a success inexperienced persons each within side the school room and outdoor of the lecture room.

References:

1. Blythe, T. & Gardner, H. (1990). A school for all intelligences. *Educational Leadership*, 47(7), 33-37. Retrieved March 14, 2006, from Academic Search Premier database.
2. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
3. Goodnough, K. (2001). Multiple intelligence theory: A framework for personalizing science curricula. *School Science and Mathematics*, 101(4), 180-193. Retrieved March 16, 2006, from Academic Search Premier database.
4. Shearer, C. B. (2002). Using a multiple intelligences assessment to promote teacher development and student achievement. *Teachers College Record*, 106(1), 147162. Retrieved April 9, 2006, from Academic Search Premier database.
- Shearer, B. (2004). Multiple intelligence theory after 20 years. *Teachers College Record*, 106(1), 2-16. Retrieved April 9, 2006, from Academic Search Premier database.
5. Teele, S. (1996). Redesigning the educational system to enable all students to succeed. *NASSP Bulletin*, 80(583), 65-76.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ

Тугалов Исматжон Хатамович

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана

tugalov.ismat@gmail.com

Аннотация: В статье приведены методологии изучения языков, в частности русского языка и культуры речи. Рассмотрен деятельностный и компетентностный подходы как один из методологических оснований обновления содержания вузовского образования. Среди педагогических технологий приводятся такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий. Также огромную помощь в процессе обучения языкам оказывает всемирная глобальная сеть Интернет, которая предоставляет колоссальные возможности и услуги информационного и коммуникативного характера.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, практическое владение языком, аудирование, информационные технологии, глобальная сеть Интернет.

Происходящие сегодня изменения в общественных отношениях, средствах коммуникации, усиление социальной мобильности, развитие контактов всех уровней, делают особенно актуальной проблему формирования коммуникативной компетенции как стабильной характеристики личности подрастающего человека. Жизнь в новых условиях выдвигает повышенные требования и в области обучения иностранному языку, прежде всего к коммуникационному взаимодействию, групповому и коллективному сотрудничеству, толерантности. Решение этой проблемы при обучении языкам становится сегодня действительным приоритетом.

Одним из методологических оснований обновления содержания вузовского образования в области обучению языков выступают деятельностный и компетентностный подходы. Деятельностный подход в образовательных стандартах нового поколения выделяет одним из основных результатов обучения коммуникативное развитие студентов. Это означает формирование коммуникативной компетенции, включая сознательную ориентацию обучающихся на позицию других людей как партнёров в общении, умение слушать и вести диалог в соответствии со стратегиями и тактиками общения, участвовать в коллективном обсуждении проблем и принятии совместного решения[1].

Цель обучения языкам в настоящее время – это развитие коммуникативных умений и навыков обучаемых, то есть практическое владение языком. Главную цель подготовки также составляет такое владение языком, которое позволяет использовать его для устного и письменного общения, как в процессе будущей профессиональной деятельности, так и для дальнейшего самообразования. В совокупности с другими компетенциями иноязычного общения учебная компетенция в дальнейшем даст каждому из выпускников возможность быть

успешным в профессиональной сфере и полностью реализовать себя как личность. И задача преподавателя состоит в воспитании личности, способной к общению, к самообразованию[2].

Преподаватели нового поколения должны уметь квалифицированно выбирать и применять именно те технологии, которые в полной мере соответствуют содержанию и целям изучения дисциплины, способствуют достижению гармоничного развития обучаемых с учётом их индивидуальных особенностей. Для этого необходимы условия практического овладения языком каждому обучающемуся, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому из них проявить свою активность, свое творчество - в этом и состоит задача преподавателя: активизировать познавательную деятельность обучающихся в процессе обучения языкам.

При обучении аудированию каждый из обучающихся получает возможность слышать иноязычную речь, при обучении говорению они могут произносить фразы на языке в микрофон, при обучении грамматическим формам - каждый может выполнять грамматические упражнения. Использование информационных технологий в образовании обусловлено серьезными объективными причинами. Они помогают несколько раз повысить эффективность обучения.

Компьютерное обучение позволяет усваивать за единицу времени больше учебных понятий, повышает скорость усвоения материала и является одной из самых сильных сторон информационных технологий, однако, далеко не единственная. Но не надо сбрасывать со счетов, что компьютер выступает только как средство обучения. Какое бы программное обеспечение ни было бы, обучающийся использует компьютер как любое другое средство обучения, например: кино и видеопроекты, схемы, таблицы, карты и другие наглядные средства. Но если мы рассматриваем процесс обучения на протяжении какого-то промежутка времени, то здесь компьютер берет на себя еще и функции преподавателя. К педагогическим технологиям относятся такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий.

Огромную помощь в процессе обучения языкам оказывает всемирная глобальная сеть Интернет, которая предоставляет колоссальные возможности и услуги информационного и коммуникативного характера. Использование Интернет-ресурсов повышает активность студентов и меняет роль преподавателя, при этом возрастает уровень мотивации студентов, повышается стремление самостоятельно найти и изучить необходимую информацию. Таким образом, процесс обучения выходит за временные рамки урока.

Обучение с применением интеллектуальных технологий позволяет осуществлять общение на разных уровнях: преподаватель-студент, студент-студент, студент-друг и при этом студенты имеют доступ к неограниченному количеству свежей информации и огромный выбор. Работая самостоятельно в Интернет, студенты совершенствуют навыки и умения владения языком, развивают критическое мышление, повышают познавательную самостоятельность.

Использование интеллектуальных технологий меняет роль преподавателя, он становится координатором и консультантом. Основное внимание уделяется формированию заданий на основе Интернет-ресурсов, использование которых в учебном процессе возможно, если преподавателем тщательно продумываются задания. Частой ошибкой при использовании интеллектуальных технологий в процессе обучения является постоянное сидение обучаемых у компьютера. Нужны разнообразные формы учебной деятельности. Это и фронтальная работа по актуализации знаний, и групповая или парная работа обучаемых по овладению конкретными учебными умениями, и дидактические игры, устные и письменные задания. Все они должны быть скомпонованы таким образом, чтобы компьютер становился не самоцелью, а лишь логическим и очень эффективным дополнением к учебному процессу.

Необходимость применения новых интеллектуальных технологий во всей системе образования и при обучении иностранному языку в частности - это насущное требование сегодняшнего дня. Здесь имеются в виду не только современные технические средства и новые формы и методы преподавания, но и совершенно новый подход к процессу обучения, который помогает реализовать принцип интерактивного, коммуникативно-ориентированного обучения, обеспечивает индивидуализацию и дифференциацию с учетом особенностей обучаемых, их уровня и склонностей.

Литературы:

1. Захарова И.Г. - Информационные технологии для качественного и доступного образования. Педагогика - 2016.
2. Akhmedova L.T. The role and place of pedagogical technologies in the professional training of students. - Tashkent, Fan Wa Technology. 2009;
3. Verbitsky A.A. Active learning in higher education: a contextual approach. - M.: Higher school. 1991, - 207p.;
4. Klarin M.V. Innovative learning models in foreign pedagogical processes. M.: Arena, 1994. - 224 p.
5. Тугалов И. и др. Роль чтения художественной литературы в процессе воспитания //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 657-659.
6. Xatamovich T. I. Formation Of Readers' Reception in The Process of Studying Modern Foreign Literature //Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. – 2022. – Т. 5. – С. 59-62.
7. Khatamovich T. I. Improving of artistic talents on students with the use of projectiveresearch knowledge, skills and abilities //Current research journal of pedagogics. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 97-102.
8. Khatomovoich T. I. Aesthetic Education as an Important Factor of Spiritual Development //Texas Journal of Philology, Culture and History. – 2022. – Т. 6. – С. 10-12.
9. Тугалов И. Бадиий талқин ёрдамида психологик таҳлил //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 493-495.

10. Уразова Э., Тугалов И., Цой М. Интеллектуальные обучающие системы //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 221-223.

«HIBAT UL-HAQOYIQ» DOSTONI LUG‘AT TARKIBIDAGI PARADIGMATIK MUNOSABATLAR

f.f.f.d.(PhD) Sindorov Lutfulla Kurolovich
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
lutfulla1803@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-haqoyiq» asaridagi ba’zi omonim so‘zlarning semalari, etimologiyasi yoritilgan, morfologik tahlil qilingan.

Tayanch so‘z va iboralar: Ahmad Yugnakiy, «Hibat ul-haqoyiq», omonimiya, omoforma, omoleksema, sema, leksema, leksik birlik.

Omonimiya munosabatlarini belgilashda til birliklarining ikki tomoni – ifoda va mazmun plani hisobga olinadi. Sinonimiya va antonimiyada til birliklarining mazmun plani asosga olinsa, omonimiyada ifoda plani yetakchi sanaladi. Ifoda plani deganda ikki jihat nazarda tutiladi: talaffuz, aytilish (tovush ifodasi) va yozilishi (harfiy ifoda) [11.5-bet].

Omonimlarning tilda paydo bo‘lish sabablari turlichadir: avvallari har xil aytilib, bir xil eshitiladigan so‘zlar talaffuzining tarixiy jarayonda tovush almashinishi yoki talaffuz o‘zgarishi natijasida bir-biriga mos kelib qolishi; boshqa tillardan o‘zlashgan leksemalarning talaffuz va yozilish jihatdan ona tilidagi so‘zlarga mos kelib qolishi; tilda mavjud bo‘lgan ko‘p ma’noli so‘z semalarining bir-biridan uzoqlashishi va hokazo [14.539-bet].

O‘zbek tilshunosligida omonimiya hodisasini o‘rganish borasida muayyan tajriba to‘plangan: S.Usmonov “Hozirgi zamon o‘zbek tilida omonimlar va sinonimlar”, M.Mirtadjiev “Возникновение лексических омонимов в узбекском языке”, А.Каримов “Лексико-семантические и стилистические особенности языка поэмы «Фархада и Ширин» Алишера Навои”, Б. Бафоев “Navoiy asarlari leksikasi”, И.Насыров “Лексика «Маджалис ан-нафаис» Алишера Навои”, X.Dadabayev “Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв.”, В. Abdushukurov “XI-XIV asr turkiy yozma manbalar tilidagi zoonimlar”, R.Zohidov «Sabot ul-ojizin» asari leksikasi” va Б.Беширов “Омонимия в современном кумыкском языке. Z.Suyunov “Omonimiya nogayskogo yazyka”. Ushbu manbalarga asoslangan holda «Hibat ul-haqoyiq» asaridagi shakldosh so‘zlarni tahlil qilishni lozim topdik.

Omonimiyada ikki xil hodisa mavjud: omonimlar va omoformalar. Omonimlar shakli bir xil, ma’nolari har xil (o‘zaro bog‘lanmagan) leksemalardir. Ular omonim

omoleksemalar deb ham ataladi. Omoformalar ayrim grammatik shakllardagina teng keladigan soʻzlardir. Ular omoforma omoleksemalar deb ham nomlanadi [7.146-bet].

Ifoda jihati bir xil ikki leksik birlik omonim omoleksemalar deb baholanishi uchun ular grammatik shakllanish nuqtai nazaridan bir xil boʻlishi lozim, buning uchun esa ular ayni bir turkumga mansub boʻlishi kerak; boshqa-boshqa turkumga mansub boʻlsa, grammatik shakllanish jihatidan bir xil boʻlishi darkor [9.323-bet].

Tadqiqot obʼekti qilib olingan manba lugʻat tarkibida quyidagi omonim omoleksemalar koʻzga tashlanadi:

1) **ot+ot: bash** «bosh»: *Burun bashqa bərkni köyər bash kərək*; **bash** «yara, jarohat»:

2) **feʼl+feʼl: aña** «bagʻishlamoq»: *Aның yadı birlə shakar shahd aña*; **aña** «anglamoq, tushinmoq, bilmoq»: *Ukush hush yētitib sözümni aña*;

Ifoda jihati bir xil ikki leksik birlik omoforma omoleksemalar deb baholanishi uchun ular grammatik shakllanishi nuqtai nazaridan farqlanishi lozim. Buning uchun ular har xil grammatik shakllarga ega boʻlishi kerak [9.332-bet].

Doston tilida bir necha turkum leksemalar oʻrtasida sodir boʻlgan quyidagi omoforma omoleksemalar ifodalangan:

a) **ot+feʼl: ich** «ich, ichkari»: *Yomaqqa (yoqamaqqa) yumshaq ichi bor agʻu*; **ich-**«ichmoq»: *Yıgʻar yēməs ichməs tutar bērk anı*;

b) **ot+sifat: bök** «bek, amir»: *Dad ispahsalar bök ychyn bu kitab*; **bök** «bek, yopiq»: *Sənə hasrat ol bök tutub turduruñ*.

v) **ot+son: qol** «qoʻl»: *Yazar qol quchar tēk yana tērk qachar*; **qol** «dona»: *İki qol dinarnı ol on qol qılur*;

g) **ot+feʼl: kir** «kir»: *Aхылыq qamugʻ ayb kirini yuyur*; **kir-** «kirmoq»: *Əlub yıtsə tupraq ichigə kirib* [8.210-bet];

d) **sifat+feʼl: byt** «butun, tugal»: *Əshit byt bu sözgə qamugʻ tēñ-də tēñ*;

byt- «tuzalmoq, oʻngalmoq»:

ye) **ravish+ot: yarın** «erta»: *Bu kun qazgʻu saqıynch yarın yŷk vabal*; **yarın** «qiyomat»: *Yarın qobsa bolsun yaranlar bashı*;

yo) **ravish+feʼl: az** «oz» *Navadir sözyg az bulur azl ökysh*;

az- «adashmoq, yanglishmoq»: *Takabbur libasın köyib az salyn*;

j) **modal soʻz+feʼl: bar** «bor»: *Bu kyn bar yarın yoq bu dunya nēñi*;

bar- «bormoq»: *Əri bardy qaldy qurugʻ tēk yēri* [10.200-bet].

z) **son+feʼl: qarıy** «qari, oʻlchov birligi»: *Qarayʻa qonar am qafasqa kiryr*; **qarıy-** «qarimoq»: *Harislyq qarıymas izisi qarıyb*.

Qayd etilganlardan maʼlum boʻladiki, «Hibat ul-haqoyiq» asarida omonimiya hodisasi bitta soʻz turkumi (ot+ot, feʼl+feʼl) va bir necha soʻz turkumlari (ot+feʼl, ot+sifat, ot+feʼl, sifat+feʼl, ravish+feʼl, ravish+ot, modal soʻz+feʼl, son+feʼl) doirasida kechgan hamda leksik birliklarni til qonuniyatlariga muvofiq yangi maʼno-mazmun bilan boyitishga xizmat qilgan.

Izlanishlar asosida dostonda omonim omoleksemalar (ot+ot, feʼl+feʼl), omoforma omoleksemalar (ot+feʼl, ot+sifat, ot+son, ot+feʼl, ravish+feʼl) faol ishlatilganligi ayon boʻldi. Bu esa, oʻz navbatida, omonimiyaning juda eski hodisa ekanligidan, bir soʻz bilan aytganda, omonimiya hodisasi XII-XIII asr yozma manbalar tiliga xos boʻlib, leksemalarning shaklan oʻxshashligi natijasida yuzaga kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdushukurov, Baxtiyor. "XI—XIV asr turkiy yozma manbalarda qo'llanilgan zoonimlar." *Oltin bitiglar—Golden Scripts* 1.1 (2019).
2. Kurolovich, Sindorov Lutfilla, and Mamaradjabov Yokubjon Umedovich. "PSYCHOLOGICAL TECHNIQUES FOR RAPID MEMORY OF THE ENGLISH LANGUAGE." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences* 1.12 (2022): 170-176.
3. Kurolovich, Sindorov Lutfulla. "Semantic Groups Of The Lexicon Of The Work Hibatul Hakoyik." *The American Journal of Social Science and Education Innovations* 2.07 (2020): 315-321.
4. Lutfulla, S. (2019). SOME ASPECTS OF THEONIMS IN THE WORK "KHIBATUL KHA KOIK" ("Gift of Truth"). *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 8(10), 91-97.
5. Saidov, Sohixon, and Lutfulla Sindorov. "INGLIZ TILIDA SHAKLDOSH SO 'ZLARNING QO 'LLANILISHI." *Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya* 1.7 (2022): 293-297.
6. Sindorov, L. (2020). Semantic Groups Of The Lexicon Of The Work Hibatul Hakoyik. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
7. Жамолхонов Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 2-қисм. –Т.: Тошкент давлат педагогика университети, 2004. –146 б.
8. Махмудов Қ. Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибат ул-ҳақойиқ» асари ҳақида. –Т.: Фан, 1972. –300 б.
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили луғатининг туркий қатлами –Т.: Университет, 2001. –Б. 323.
10. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили омонимларининг изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи, 1984. –214 б.
11. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. II (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар). –Т.: Университет, 2001. –599 б.
12. Синдоров, Лутфулла. "Ҳибат ул-ҳақойиқ достонидаги арабча ўзлашмаларнинг тарихий-этимологик таҳлили." *Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы* 1.1 (2022): 610-613.
13. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 6-жилд. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. –Б. 539.

THE IMPORTANCE OF FORMATION OF PHRASEOLOGICAL COMPETENCE OF SCHOOLCHILDREN IN ENGLISH LESSONS

Boltaeva Gulilola Khurshid kizi

PhD student of Jizzakh state pedagogical university

boltayeva1997@gmail.com

Abstract: The formation of phraseological competence is a vital aspect of English language learning for schoolchildren. It involves the ability to use and

understand multi-word expressions, such as idioms, collocations, and phrasal verbs, in a fluent and appropriate way. This article examines the various methods and techniques that can be used by English language teachers to facilitate the development of phraseological competence in their students. The article draws on research literature and practical examples to demonstrate how technology, classroom activities, and project-based learning can be used to promote phraseological competence in schoolchildren.

Keywords: phraseological competence, English language learning, schoolchildren, technology, classroom activities, project-based learning.

Phraseological competence is the ability to use and understand multi-word expressions, such as idioms, collocations, and phrasal verbs, in a fluent and appropriate way. It is an important aspect of language learning as it plays a crucial role in effective communication and cultural understanding. However, developing phraseological competence can be a challenging task for schoolchildren, especially for those who are not immersed in the target language environment. This article examines the various methods and techniques that English language teachers can use to facilitate the development of phraseological competence in schoolchildren.

Technology can be a powerful tool for promoting phraseological competence in schoolchildren. Online dictionaries, such as the Cambridge Dictionary and the Longman Dictionary of Contemporary English, provide learners with access to a wealth of phraseological information, including definitions, example sentences, and collocation patterns. Corpus-based resources, such as the British National Corpus, offer learners the opportunity to explore authentic language use in context. By analyzing corpus data, schoolchildren can identify common collocations, phrasal verbs, and idioms, and develop a deeper understanding of their meaning and usage. Additionally, gamification and interactive learning tools, such as Duolingo and Kahoot, can be used to reinforce phraseological knowledge and promote collaborative learning.

Online language exchanges and social media can also be useful tools for developing phraseological competence. Language exchange platforms, such as iTalki and Tandem, offer learners the opportunity to practice their language skills with native speakers, which can be particularly beneficial for developing phraseological competence. Social media platforms, such as Twitter and Instagram, provide learners with access to authentic language use in context. By following native speakers and participating in online discussions, learners can develop their understanding of how multi-word expressions are used in real-life situations.

Gamification and interactive learning can be effective ways to develop phraseological competence. Language learning apps, such as Duolingo, Memrise, and Quizlet, offer learners a range of gamified activities and quizzes that are designed to help them learn and practice multi-word expressions. Interactive learning tools, such as Kahoot and Mentimeter, allow teachers to create engaging quizzes and games that can be used to reinforce phraseological knowledge and promote collaborative learning.

There are many classroom activities that English language teachers can use to promote phraseological competence in schoolchildren. For example, teachers can use role-plays and simulations to help students practice using multi-word expressions in

context. They can also use picture prompts to encourage students to generate multi-word expressions and discuss their meaning and usage. Another effective activity is word mapping, where students create visual representations of collocations and idiomatic expressions, and use them to practice using them in sentences. Teachers can also use dictogloss activities, where students listen to and reconstruct authentic texts that contain multi-word expressions.

Project-based learning can be an effective way to promote phraseological competence in schoolchildren. By engaging in project-based learning activities, students can develop their language skills in an authentic and meaningful way. For example, teachers can assign projects that require students to create and perform a skit or play that incorporates multi-word expressions. Alternatively, teachers can assign projects that require students to create digital stories or presentations that use multi-word expressions in a creative and engaging way. By engaging in project-based learning activities, students can develop their language skills in a way that is meaningful and memorable.

In conclusion, the development of phraseological competence is a crucial aspect of English language learning for schoolchildren. This article has demonstrated how technology, classroom activities, and project-based learning can be used to promote phraseological competence in schoolchildren. By using a range of methods and techniques, English language teachers can help their students develop the ability to use and understand multi-word expressions in a fluent and appropriate way.

References:

1. Boers, F., & Lindstromberg, S. (2012).
2. Barfield, A., & Gyllstad, H. (2016). Usage-based approaches to language acquisition and processing: Cognitive and corpus investigations of construction grammar. John Benjamins Publishing.

ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗА КАК ЖАНРА ЛИТЕРАТУРЫ

Каверина С. В.

ассистент кафедры английской филологии ТГПУ
им. Л. Н. Толстого, Тула, Российская Федерация
swetkaaw@yandex.ru

Аннотация: данная статья посвящена рассмотрению вопроса о статусе рассказа как жанра литературы. Рассматриваются его особенности и отличительные черты в сравнении с такими жанрами как рассказ, новелла, роман.

Ключевые слова: рассказ, роман, новелла, жанр, кульминация, сюжет, композиция, контраст.

В свое время английский писатель Сомерсет Моэм описал рассказ как произведение, которое читается в зависимости от длины от десяти минут до часа

и имеет дело с единственным хорошо определенным предметом, случаем или цепью случайностей, представляющих собой нечто целостное. Но на современном этапе развития литературы споры об определении жанра рассказа не утихают. Ученые до сих пор не могут дать точной дефиниции рассказа и определить черты как жанра литературы. При всем многообразии литературных жанров, к которым относятся роман, повесть, рассказ, новелла, становится затруднительным привести критерии их различия. Многие ученые в данной ситуации начинают руководствоваться критерием объема произведения. Писатель М. Веллер в своей работе «Технология рассказа» отметил, что нужна конкретная определенность: до 45 страниц – рассказ, после – повесть [2].

Г. Л. Абрамович, отечественный ученый-литературовед, отмечает, что разница между рассказом и повестью весьма условна. Роман представляет собой большое эпическое произведение, охватывающее все многообразие жизни; рассказ же основывается на изображении какого-либо одного, реже нескольких событий, симптоматичных для определенных общественных условий. Отсюда и небольшой, по сравнению с романом, объем рассказа, и малое количество действующих лиц в нем. Повесть же является средней эпической формой: ее предмет — то или иное сложное общественное явление, раскрытие которого требует ряда эпизодов и большего, чем в рассказе, количества действующих лиц. Условность различий между повестью и рассказом состоит в том, что иногда изображение одного социально значимого факта, служащего материалом-основой для рассказа, поднимается до широких обобщений, захватывающих весь строй жизни определенного времени, и по своему содержательному объему не может быть строго отграничено от повести. Повесть может охватывать многочисленные проявления жизни различных классов, подобно роману передавать истории жизни отдельных персонажей. Вследствие этого понятия большой, средней и малой эпических форм, отнесенных к роману, повести и рассказу, даже внешне не всегда соответствуют действительному положению вещей. Иной рассказ оказывается по своему объему не меньше иной повести, иная повесть больше иного романа.

Данную точку зрения также поддержал Л. И. Тимофеев, определивший рассказ как небольшое художественное произведение, посвященное обычно отдельному событию в жизни человека, без детального изображения того, что с ним было до и после этого события. Особо отмечается, что рассказ отличается от повести, в которой обычно изображают не одно, а ряд событий, освещающих целый период в жизни человека, и в этих событиях принимают участие не одно, а несколько действующих лиц [6].

Отечественный исследователь Н. П. Утехин утверждает, что в рассказе может быть отображен не только один эпизод из жизни человека, но и вся его жизнь или несколько эпизодов ее, но взята она будет лишь под каким-то определенным углом, в каком-то одном соотношении [7].

В. Г. Белинский, знаменитый русский литературный критик XIX века, указывал, что принципиальной разницы между их предметами нет, что разница заключается лишь в объемах этих предметов, если говорить о сосуществовании в современной ему литературе романа и повести [1].

А. В. Лужановский говорит об обязательном наличии в рассказе двух событий – исходного (завязки) и интерпретирующего (развязки). Развязку исследователь понимает как скачок в развитии действия, когда отдельное событие через другое получает свою интерпретацию. А. В. Лужановский подчеркивает, что в рассказе должно быть не менее двух органически связанных между собой событий [3].

В. П. Скобелев, называвший рассказ также новеллой, дал наиболее полное определение рассказа. Он отметил, что новелла представляет собой интенсивный тип организации художественного времени и пространства. Рассказ предполагает центростремительную собранность действия, в ходе которого осуществляется испытание, проверка героя или вообще какого-либо социально значимого явления с помощью одной или нескольких однородных ситуаций, так что читательское внимание сводится к решающим моментам в жизни действующего лица или явления в целом. Возникает концентрированность сюжетно-композиционного единства, одноплановость речевого стиля и малый объем как результат этой концентрации [4].

С. В. Тарасова, занимавшаяся исследованием малых прозаических жанров, добавляет, что рассказ в традиционном понимании – это повествование об отдельном, частном событии или ряде событий, небольшое по объему. В центре произведения может быть одно сюжетное событие, но чаще всего одна сюжетная линия. В рассказе действует небольшой круг персонажей. Жизнь главного героя не изображается развернуто, а его характер раскрывается через некоторые обстоятельства жизни персонажа, которые оказываются роковыми, поворотными для героя, раскрывают его внутреннюю сущность в полном объеме. Такой момент испытания героя присутствует и в произведениях, которые фактически лишены фабулы. В них момент испытания проявляется через контраст, конфликт между начальным и конечным положениями [5].

Рассказ представляет собой небольшое по объему прозаическое произведение и его составляющими являются единство времени (ограниченность времени действия в рассказе), единство действия и событийное единство (рассказ посвящается развитию одного конфликта), единство места, единство персонажа (в рассказе существует один главный герой, играющий главную роль и являющийся выразителем сюжетного действия), единство центра, значимая концовка и катарсис.

Рассказ не может существовать без центра кристаллизации – основная идея, мысль. Им может быть кульминационное событие, развитие действия, некий описательный образ, которые выступают основой композиционной структуры произведения.

Наличие значимой концовки и катарсиса предполагают наличие конца у рассказа. Действие должно логично завершиться. Герои должны прийти к итогу, сделать определенный вывод. Кроме того в рассказе должна присутствовать идейная составляющая – мысль или переживание автора в художественной форме.

Итак, своеобразный «скелет» рассказа можно представить в виде структуры, включающей экспозицию, завязку, основное действие, кульминацию

и развязку, объединенные общим сюжетом, раскрывающим основное содержание произведения.

Список литературы:

1. Абрамович Г. Л. "Введение в литературоведение". Учебник для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» М., Просвещение, 1979 г.
2. Веллер М. Рассказы, Москва, 2006.
3. Лужановский А.В. Выделение жанра рассказа в русской литературе. Вильнюс, 1988.
4. Скобелев В. П. Поэтика рассказа. Воронеж, 1982.
5. Тарасова С. В. Новый взгляд на малую прозу. Литературоведение 2003 год, №1
6. Тимофеев Л. И., Венгерова М. И. Краткий словарь литературных терминов. М., 1963.
7. Утехин Н. П. Жанры эпической прозы. Л., 1982.

THE EFFECT OF OUTCOMES-BASED EDUCATION ON CHILDREN'S MENTAL HEALTH

¹Oyxunboeva Dilafruz Mahmud qizi, ²Davronova Dilnoza Jasur qizi

³Quvondiqova Dildora Ali qizi

^{1,2}students of Jizzakh branch of The National University of Uzbekistan

³Jizzakh branch of The National University of Uzbekistan

Annotation: This article gives information about the effect of outcomes-based education on children's mental health. It has several paragraphs, which is give a full data about article. It is based on what is OBE? Benefits of outcome-based education system, the essential impacts of outcomes based education on teaching and learning process and exploring mental health and academic outcomes of children at school. In this article, candidates can learn how to be a good learner and do every task to achieve good results in their study. Also, we mentioned several ways of how to achieve good knowledge via using OBE easily and effectively.

Key words: OBE, mental health, outcomes, roots of OBE, academic outcomes, learning process.

What is OBE?

Outcomes are specific learning outcomes that learners must demonstrate at the conclusion of key learning experiences: what they can accomplish with what they know and have learned. Outcomes are actions/performances that incorporate and reflect learner competency in successfully applying knowledge, information, concepts, and tools. Outcomes-based education (OBE) is defined as "a process that involves the restructuring of curriculum, assessment, and reporting practices in education to reflect

the achievement of high order learning and mastery rather than the accumulation of course credits".

Roots of OBE

About 500 years have been spent perfecting an outcomes-based approach to education. European medieval guilds that served as apprenticeship training models. Moreover, many of these examples are still in use today (Spady, 1996). Malan (2000) examined earlier educational reforms that had an impact on OBE and identified the following: Tyler's educational goals Tyler identified fundamental problems in 1950. The purpose of instruction is crucial when creating and planning it. Content, arrangement, and assessment. He thought goals were crucial for systematic planning and selection of the necessary learner behavior post instruction, as well as the subject matter and setting in which to use it. his education. For many years, the design approach influenced teaching.

There are roots for the fundamental philosophy of outcomes-based design, according to Arjun (1998). Learning Bloom taxonomies for educational purposes is known as Bloom's mastery developed in the 1950s and aided in identifying learners who had attained acceptable requirements in relation to the desired learning results. His skill. With enough opportunities, and was the underlying tenet of learning theory. With the aid of a suitable learning environment, the majority of students succeed during their academic tasks. OBE demonstrates this idea. additionally possessing. learning with mastery includes: Identifying necessary knowledge or abilities to achieve objectives (outcomes). A flexible timetable for achieving objectives (outcomes). Creating enriched teaching and learning through the use of various media and resources. contexts. The use of formative assessment to offer feedback on both teaching and learning improvement. Competency-based education was first implemented in North America in the 1960s in response to growing worries that students weren't learning what they needed to know required once they graduated from high school. This is condensed by Malan (2000) components from competency-based literature, pointing out their prominence in OBE.

The essential impacts of outcome based education on teaching and learning process

As a teacher I had many problems while teaching my students when I first started teaching at one of the prestigious centers in our district. When first started teaching mainly focused on teaching process and materials that I use to teach them then changed my way of giving knowledge after learnt about OBE. Nowadays I have 3 groups with approximately 15 students in each which I teach them English. In my these groups I try to teach them well with all of the needed necessary information and want to see their perfect results. For just achieving better results I am also researching and learning how to teach effectively in a short time and achieve better results. For example, in my beginner groups with just over 15 students we are learning English language from the beginning that why it had been being somehow difficult until I found various methods. Firstly, while teaching grammar teachers used to teach structures of sentences or tenses and main rules of grammar units in which they couldn't see any results as paid their attention on learning process however then we used other methods such as these days after teaching grammar tutors give handouts related to the taught topic in order to

enhance their learning and achieve better results. After a while process of experience showed good results because my students also started doing practice in the same way that was taught them. Initially, they just did exercises, then we told them sentences to translate from their native language into English and sometimes vice versa. After which, I also asked them rules that they learnt during lessons and give example sentences. Secondly. In terms of speaking I used to give topics as homework for preparing at home in which students got ready and spoke during lessons. However, now I found better way of improving speaking and using it with my students. Firstly I give them topics then when they come they talk with their partner in which we can save time and they can learn from correcting their peers' mistakes. Moreover, they are also given short videos that last for up to 5 or 6 minutes. Students watch them and speak what they understood and tell their overall conclusion to it. Sometimes they also ask some question that they are interested in to know the answers from their peers. I used this method to improve their mental and critical thinking abilities and provide stimulating and exciting learning environment.

When started to use this method I realized that it was very useful as it empowers students to choose what they want to learn and how they want to learn. It provides ample time to acquire subject knowledge and fluency as well as adapting to the learner's strengths and weaknesses. Additionally, this model allows learners to transfer credits and move to another institution accredited with the OBE curriculum. Based on this accreditation, institutions can be recognized, benchmarked and easily compared with each other. As we can see, all teacher but also students benefit from the OBE framework.

Exploring mental health and Academic outcomes of children at School

In general, according to researches that were conducted in our country, teachers mainly focus their attention on learning process and the curriculum as well as syllabus while teaching rather than the results of pupils at school. Achieving to provide better learning process has also many benefits as teachers will not have problems with time management and can save their time as their lessons are planned beforehand. Furthermore, the majority of children with mental health problems worldwide, especially in low- and middle-income countries, remain unrecognized and untreated. This shortage is due in part to the lack of qualified and trained professionals to provide care. Shifting the task of providing treatment to teachers who have access to children on an ongoing basis can reduce gaps in care.

References:

1. Abduraxmanova Z., & Mamurova, M. (2021). THEORETICAL APPROACH TO SPEECH DISFLUENCIES IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 43-45).
2. Ma'ripov J. K. A BRIEF INFORMATION ABOUT TENSES //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA. – C. 464.
3. Ma'ripov J. ANTROPOSENTRIZM–TILSHUNOSLIKNING ZAMONAVIY YONALISHI SIFATIDA //Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot. – 2022. – T. 1. – №. 28. – C. 62-68.

4. Rakhmatullayevna, A. D. (2021). The role and translation of metaphors in poetry. *INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION*, 2(2), 332-335.

5. Rakhmatullayevna, A. D. (2022). TEACHING WAYS OF IDIOMS IN CLASS. *PEDAGOG*, 1(3), 370-373.

6. Raxmatullayevna, A. D. (2022). KOMMUNIKATIV KOMPETESIYANI SHAKLLANTIRUVCHI TARJIMA USULLARI.

7. Nasiba, P. (2022). THE IMPORTANCE OF TASK-BASED LEARNING IN DEVELOPING SPEAKING SKILLS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 793-797.

8. Parmonova, N. (2022). Nasiba THE PHENOMENON OF CONVERSION IN ENGLISH: THE PHENOMENON OF CONVERSION IN ENGLISH. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 4(4).

9. Rachel Mitchell's book "IELTS reading strategies: the ultimate guide with tips and tricks on how to get a target band score on 8+ in 10 minutes a day".

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LINGUISTIC CONCEPTS INSULARITY AND GEZELLIGHEID IN THE BRITISH AND DUTCH WORLDVIEWS

E.V. Volkova

Tula State Lev Tolstoy Pedagogical University. Tula, Russia

volhelena@mail.ru

Abstract. The article deals with the study and comparative analysis of conceptual entities reflecting the national identity of the inhabitants of the British Isles and the Netherlands Kingdom. Emphasis is made on the conceptual and linguistic worldview, functional features of language concepts based on the materials of the mass media. This work is devoted to the study and comparative analysis of conceptual entities that reflect the national identity of the inhabitants of the British Isles and the Kingdom of the Netherlands. In the modern world, the most pressing issues are related to the peculiarities of the national mentality, as well as the relationship of concepts and cultures. Object of research: the mentality and inner worldview of the Dutch and the British. Subject of study: linguistic expression in Dutch and British English based on the concepts of insularity and gezelligheid. Research material: lexical units taken from the language of the mass media. The tasks that we want to solve in this study are the study of the concept of Insularity, its display in the language of the media. The second task is to study the concept of Gezelligheid, as well as its reflection in the literary texts of Dutch authors and in the language of the media. First of all, there is a need to define the concepts of insularity and gezelligheid. In our work, we will rely on data from authoritative dictionaries of the English and Dutch languages. The scientific work will use the methods of lexico-semantic, contextual, linguocognitive and discursive analysis. The author considers such concepts as linguistic and conceptual pictures of the world, functional features of linguistic concepts based on the media materials of

both countries. The results of the study will contribute to the theory and practice of teaching English and Dutch languages, help to understand the features of the Dutch language and British English.

Key words: language concept, cultural concept, categorization, conceptualization, linguistic and conceptual worldview, conceptual essence, cultural meaning, national worldview, comparative analysis, intercultural communication, linguacultural environment.

Such concepts as "INSULARITY" and "GEZELLIGHEID" are one of the main conceptual regulators-elements of the British and Dutch national cultures. They are represented by a rather large number of their incarnations in different layers of the Dutch and English languages. Let's deal with the most important Dutch culture-specific concept "GEZELLIGHEID". A common trait to all descriptions of gezelligheid is a general and abstract sense of individual well-being that one typically shares with other individuals. All descriptions involve a positive atmosphere, flow or vibe that colors the individual personal experience in a favorable way. The origin of the word comes as a derivation from the word *gezel*, which means 'friend' or 'companion'. Back in the past, *gezel* was also used to mean a 'journeyman', which was used in the Dutch guild system as a group that formed around master craftsmen. If we deal with the original meaning of the word, then we can definitely confirm that it has received the connotation of belonging. Thus, we can describe "GEZELLIGHEID" as a state of coziness and togetherness, a shared sense of joy of spending time together with friends or nearest and dearest. If we deal with *hygge*, this very concept means that you are involved in condition of comfort and coziness. To understand this better several Dutch people were interviewed about their personal understanding of "GEZELLIGHEID":

© WillemijnPheifer.

"It's very difficult to translate gezelligheid. It can be a kitchen in the house where you spend time with friends or café with a glass of wine with your nearest and dearest".

© WouterMulders

"Everything that can make people smile and spend their free time together, making fun is gezelligheid. Meeting friends is gezellig too. Visiting concerts with nearest is gezelligheid, but there is difference between *hygge* and gezelligheid. When we deal with *hygge* it is a kind of seasonal coziness and very often it is associated with winter season, at the same time gezelligheid is actual through all the seasons".

© WillekeBoumans

"In the company of my English-speaking acquaintances I usually use cosy instead of gezellig. I consider that many things are gezellig such as warm socks or fireplaces".

© Bartvan Enis

"I suppose gezelligheid can be translated as cozy conviviality or convivial coziness. What is more I consider that the inner state of this or that person can be gezellig too".

We can say that the regulatory element of Dutch culture GEZELLIGHEID is expressed in a huge number of ways of its representation in Dutch society, one of which

can be described by the authors as cozy individualism along with a display of tolerance and deep respect for the world and the behavior of others.

Let us move on to one of the key concepts of the national picture of the British world "INSULARITY". The Cambridge English-Russian Dictionary gives the following connotation for the concept insularity:

"The quality of only being interested in your own country or group and not being willing to accept different or foreign ideas:

Their actions have led to accusations of insularity or arrogance.

She dislikes the cosy insularity of the local jazz scene. "

Thesaurus describes insularity as:

"The state of being isolated or detached; the insulation of England was preserved by the English Channel. "

In her article "British identity and society. What it really means to be British," published May 16, 2006 in The Guardian, Lucy Mangan discusses what the concept means to Brits, and here is what she points out:

"Insularity. With a lot of work to parse the behavior and possessions of British people, we can easily understand that they practically do not feel the necessity to receive stimulus abroad.

What else I can add that our island position has saved us many times from multiple invasions which is why we have fear of all things more than 28 miles from our coast. Insularity is a feature that characterizes the British and it is the heart of the British value system. I should say that the sooner our children understand that we are here and Europe is over there, the better and more successful they will do in life. "Journalist Lucy Mangan explicitly points out that children in Britain must be taught from an early age that isolation equals success in life: "We are here and Europe is over there, the sooner they understand this, the more successful they will be in life.

There is also a phrase to describe Britain's insularity. It is "Storm on Channel - Continent isolated. In the phrase, "Storm on Channel - Continent isolated".

- Channel denotes the English Channel, that is, the sea channel separating southern England from northern France;

- Continent refers to the mainland part of Europe as opposed to the British Isles.

This expression is satirical in relation to British insularity, as it describes continental Europe as cut off from the British Isles instead of describing the latter as cut off from the former. Thus, we can assume that the concept "INSULARITY" is an integral part of the conceptual and linguistic picture of the world of the inhabitants of the British Isles.

In conclusion it should be noted that language and thinking have a deep and close connection. The famous German philosopher Wilhelm von Humboldt believed that language is a reflection of the spirit of a nation, and between thinking and reality there is a layer in the form of language, reflecting the way of life and basic cultural priorities of its speakers. Thus, we believe that by studying foreign languages and exploring the key conceptual essences of a certain society, we comprehend other people's world pictures. In our work we tried to explain the reasons of intercultural differences in Dutch and British world pictures on the basis of comparative analysis of two concepts:

INSULARITY and GEZELLIGHEID and establishment of mechanisms of accumulation of ethno-cultural content by these linguistic units.

Bibliography:

1. Bolt, Rodney. The Xenophobe's Guide to the Dutch. - London: Oval Books, 1999
2. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What the Categories Reveal about Mind. University of Chicago, 1987.
3. Longman Lexicon of Contemporary English. 1994. P. 257—260.
4. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. 2004. P. 349—351.
5. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. 2004. P. 82.

ОБУЧЕНИЕ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ ПРОФИЛЕЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА

Конистерова Е.А.

Тульский государственный педагогический университет
имени Л.Н. Толстого, Россия

konisterova@mail.ru

Аннотация: В статье говорится об обучении иноязычной письменной речи студентов языковых профилей посредством ориентации на процесс создания текстов и последовательно рассматриваются этапы этого процесса.

Ключевые слова: обучение, иноязычная письменная речь, процесс написания текстов, вуз.

В последнее время обучению письменной речи на иностранном языке уделяется достаточно много времени. В учебных планах языковых профилей педагогических вузов появляются дисциплины, непосредственно направленные на развитие умений письменной речи на иностранном языке. Таким образом, будущие учителя иностранных языков имеют возможность освоить разные подходы к обучению письменной речи не только на занятиях по методике преподавания, но и непосредственно на практических занятиях, пробуя себя в разных ролях, а именно переключаясь между ролями студента (ученика) и учителя.

Организуя обучение письменной речи будущих учителей-предметников в рамках практико-ориентированного подхода, представляется целесообразным ориентацию на процесс создания новых текстов на иностранном языке, а не на результат деятельности. Такой подход позволит студентам детально изучить особенности поэтапного формирования навыка письменной речи.

Концентрация на процессе создания письменного произведения, самостоятельность обучающегося при выборе содержания и языкового наполнения текста, ориентация на личностное, непосредственное

взаимодействие между преподавателем и студентом отличают обучение в рамках данного подхода. Преподавателю нужно отойти от роли оценивающего, проверяющего и занять позицию читателя, реагируя на содержание письменного произведения студента больше, чем на форму. Студентов следует поощрять думать об аудитории: для кого пишется? что нужно знать этому читателю? Кроме того, студенты также должны понимать, что то, что они записывают на бумаге, может быть изменено: определенные фрагменты могут быть удалены, добавлены, переписаны, реорганизованы, то есть они должны овладеть процессом создания письменных текстов.

С практической точки зрения традиционная организация курса, направленного на совершенствование навыка письменной речи, в рамках подхода, ориентированного на освоение процесса написания, включает следующие этапы:

1. подготовка
2. запись идей
3. пересмотр
4. редактирование
5. представление готового продукта.

На первом этапе студентов просят придумать идеи и спланировать то, что они собираются написать. Преподавателю необходимо стимулировать творческие способности обучающихся, заставить их задуматься о теме письменной работы. Этот этап может включать:

- мозговой штурм;
- планирование;
- раскрытие (детализация) идей;
- обсуждение и отбор идей.

Преподаватель помогает студентам развивать идеи и выбирать темы их письменных произведений. Идея состоит в том, чтобы в форме беседы, задавая много вопросов по этой теме, помочь студентам сосредоточиться на аудитории, поскольку они рассматривают то, что читатель должен знать. Ответы на эти вопросы лягут в основу письменной работы.

На следующем этапе, записи идей, студенты составляют первый проект (черновик) своих текстов. Здесь нужно сосредоточиться на содержании письма. Поскольку им будет предоставлена возможность пересмотреть и отредактировать свои тексты позже, точность языка, пунктуации и лексики на данном этапе не является существенной. Составление текста может быть сделано индивидуально или совместно - обучающимся может быть предоставлена возможность выбора в соответствии с их предпочтениями. Обучение в сотрудничестве особенно ценно, так как оно включает в себя другие умения (в частности, говорение.) На данном этапе можно выбрать и тип текста, записав идеи, используя характерные черты разных типов текстов, проследив, как бы он изменился, если бы он был написан в виде письма, газетной статьи, рассказа и т.д.

Далее студенты имеют возможность пересмотреть черновики своих текстов и реорганизовать идеи, добавить, изменить или удалить предложения и

адаптировать свой выбор слов, чтобы убедиться, что идеи передаются четко и соответствуют выбранному для написания типу текста. Обратная связь играет важную роль на этом этапе. Он может быть предоставлен педагогом или другими студентами: обучающиеся могут обмениваться черновиками и комментировать работу друг друга.

После пересмотра студенты пишут еще один черновик - это означает, что они возвращаются к стадии "письма" – записи идей. Это существенная часть процесса написания: позволяет студентам писать различные черновики, сосредотачиваясь на процессе, а не на конечном результате. Студенты упорядочивают свои идеи, структурируют их, обсуждая возможные результаты с преподавателем и другими студентами. На этом этапе вовлечение преподавателя в процесс создания студентом письменного произведения может быть максимальным. Очень важно, чтобы у студентов была возможность представить на итоговую проверку текст, полностью соответствующий требованиям, предъявляемым к данной работе.

Написав черновик, можно переходить к редактированию. Этот этап включает вычитывание, проверку грамматики, орфографии и пунктуации. Опять же, поощрение помощи и привлечение студентов к чтению работ друг друга может быть полезным. Саморедактирование, безусловно, также является неотъемлемой частью.

Только когда все этапы процесса создания письменного произведения пройдены, работа сдается на проверку преподавателю. Преподаватель в свою очередь должен иметь в виду, что, так как обучение письменной речи с ориентацией на процесс написания направленно на развитие умения выражать свои идеи, чувства, делиться своим опытом, то чрезмерная концентрация на лексико-грамматические ошибки, допущенные в тексте работы, не требуется.

Таким образом, пройдя все этапы создания письменного текста, начиная с идеи и заканчивая готовым продуктом, с одной стороны, студенты учатся выражать свои мысли на иностранном языке в письменной форме, а с другой стороны, приобретают навыки работы, направленной на формирование и совершенствование умений иноязычной письменной речи, что, несомненно, пригодится им в профессиональной деятельности. Не стоит забывать, что студенты педагогического вуза это будущие учителя, которым не только важно уметь самим выполнять действия, следуя определенному алгоритму, а также ориентироваться в каждом этапе процесса, понимая его структуру, цели и задачи. Представляется целесообразным стремиться к осознанной работе в рамках каждого этапа обучения иноязычной письменной речи, уделяя внимание ее методическому обоснованию.

ПРЕИМУЩЕСТВА И ОГРАНИЧЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ MOODLE НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Кудинова Ольга Андреевна,
к.ф.н., доц. Кудинова Валентина Иосифовна
Тульский государственный педагогический университет
им. Л.Н. Толстого, Россия
walwow@bk.ru

Аннотация: В настоящее время информационные технологии стали важным ресурсом для обучения иностранным языкам. Чтобы мотивировать студентов к изучению английского языка, многие преподаватели иностранных языков используют различные платформы онлайн-обучения для достижения своих целей. Целью данного исследования является изучение общего отношения студентов к изучению английского языка с помощью онлайн-платформы Moodle, которая широко используется в преподавании английского языка, так как предоставляет учителям различные инструменты, помогающие учащимся эффективно учиться и общаться.

Ключевые слова: Moodle, электронное обучение, онлайн-платформы, отношение студентов, изучение английского языка.

В настоящее время информационные технологии все шире используются во всех сферах человеческой жизни, включая образование. Эти технологии также рассматриваются как важный ресурс для обучения иностранным языкам [1]. Чтобы мотивировать студентов к изучению английского языка, многие преподаватели иностранных языков используют различные формы электронного обучения для достижения своих целей. Они пытаются создать онлайн-среду, в которой студенты могут получить множество преимуществ в плане владения языком.

Использование современных технологий в преподавании иностранных языков улучшает как преподавание, так и учебный процесс. Есть много причин, по которым использование компьютеров и Интернета так популярно на занятиях. Во-первых, это облегчает большому числу людей доступ к качественному образованию, что особенно важно для студентов, которые живут в отдаленных районах и которым может не хватать аутентичных учебных материалов и контакта с изучаемым языком и культурой [1; 2; 3]. Во-вторых, благодаря использованию Интернета преподавателям легче обмениваться своими идеями и информацией со студентами в любое время и в любом месте. Другими словами, онлайн-занятия могут обеспечить значительную экономию времени как для преподавателей, так и для их учеников. В-третьих, интернет-образование мотивирует студентов больше взаимодействовать на изучаемом языке. Наконец, студенты, посещающие онлайн-занятия, могут учиться в своем собственном темпе, что означает, что они могут правильно распределять свое учебное время и выбирать онлайн-материал в соответствии со своими интересами и уровнем знаний.

Несмотря на то, что интеграция онлайн-материалов в программы обучения языкам дает много преимуществ и хотя почти все студенты пользуются мобильными телефонами и компьютерами с доступом в Интернет [4; 5; 6; 7], похоже, что не все из них с энтузиазмом относятся к использованию технологий в образовательных целях. Именно поэтому преподаватели используют многочисленные формы электронного обучения и пытаются найти наилучшее решение для облегчения обучения и мотивации студентов к изучению иностранных языков.

Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) - это система управления бесплатным обучением, которая подходит для преподавания языков и самообразования и использование Moodle на занятиях по иностранному языку дает возможность создавать онлайн-курсы, доступные только зарегистрированным студентам [1].

Данная платформа содержит множество полезных инструментов для создания и использования онлайн-курсов, например, возможно размещение учебных материалов и заданий, проведение викторин, онлайн-чатов и форумов.

Важным фактом является то, что Moodle дает учителям свободу комбинировать различные типы учебных ресурсов, средств коммуникации и интерактивных занятий, которые полезны для языковой практики [2]. Задания, размещенные на платформе Moodle должны удовлетворять потребности большинства пользователей проявлять большую индивидуальность, а инструкции должны быть четкими и простыми.

Многие ресурсы Moodle предназначены для того, чтобы помочь студентам развивать свои языковые навыки. Вот некоторые из этих ресурсов: книги, файловые ресурсы (используются для обмена файлами), ресурсы URL (используются для создания веб-ссылок) и ресурсы меток (используются для вставки текста и мультимедиа на страницу курса).

Преимущества платформы Moodle многочисленны: она бесплатна, студенты могут учиться онлайн, когда и где захотят, это облегчает общение между преподавателями и студентами, студенты могут выбирать учебный материал в соответствии со своими интересами и уровнем знаний, учебный материал находится в одном месте и т.д. Преимущество Moodle также заключается в том, что его можно использовать для поддержки традиционного обучения в классе [1; 2] (смешанное обучение), а также для дистанционного обучения.

Целью этого исследования было определить общее отношение студентов к изучению английского языка с помощью платформы Moodle, т.е. увидеть, каковы преимущества и ограничения использования Moodle в контексте обучения иностранному языку. Были опрошены студенты первого курса бакалавриата неязыковых специальностей.

Большинство респондентов заявили, что использование платформы позволяет им участвовать в процессе обучения в любое время и в любом месте. Moodle экономит время, и это одно из главных преимуществ. Кроме того, инструкциям, предоставленным в Moodle, легко следовать, что облегчает процесс обучения. Большинство студентов решили, что использование Moodle

помогло им улучшить свои знания английского языка. Это означает, что учащиеся осведомлены о своих успехах и что Moodle может мотивировать их к изучению английского языка. Многие участники также согласились с тем, что онлайн-курсы помогли им правильно распорядиться своим учебным временем. Стоит отметить, что, хотя большинство студентов согласны с тем, что использование Moodle делает преподавание более эффективным, они по-прежнему предпочитают очное обучение. Они не чувствуют себя более уверенно, когда используют английский онлайн и предпочитают общение с сокурсниками общению со своим учителем, выражая застенчивость в общении с учителем через Интернет. Несмотря на эффективное взаимодействие с помощью Moodle, студенты отдают предпочтение книгам, а не онлайн-ресурсам. Также, была выявлена важность учителя в процессе обучения, так как большинство студентов не были готовы читать учебный материал (уроки, графики и таблицы) без присутствия учителя. Такое отношение показывает, что они все еще нуждаются в помощи своего учителя и что они недостаточно независимы в процессе обучения. Почти всем респондентам нравится иметь прямой контакт со своим учителем, что еще раз подтверждает, что они предпочитают очные занятия, а не электронное обучение.

Однако, студентам нравится Moodle, потому что он обеспечивает прозрачность и облегчает обучение, ориентированное на учащихся. Еще одним преимуществом является то, что они могут найти соответствующую информацию (а также учебные материалы) в одном месте. С другой стороны, в качестве основных ограничений были указаны невозможность личного взаимодействия между студентами и преподавателями и плохое подключение к Интернету. Некоторые студенты также перечислили следующие недостатки использования Moodle: отсутствие самодисциплины для регулярного обучения, социальная изоляция, легкость списывания и ограниченное время для подачи заданий.

Общий вывод заключается в том, что, хотя многие студенты положительно относятся к электронному обучению / Moodle, они по-прежнему предпочитают общение лицом к лицу. Большинство из них согласилось с тем, что для эффективного изучения иностранного (английского) языка предпочтительнее использовать смешанное обучение, то есть комбинацию очного и онлайн-преподавания.

Список литературы:

1. Suppasetserree S., Dennis N. The Use of Moodle for Teaching and Learning English at Tertiary Level in Thailand // The International Journal of the Humanities. 2010, vol. 8, no. 6, pp. 29-46.
2. Shchukina I., Kudinova V., Antyufeeva Y., Kudinova O., Kudinova I. Using online tools within blended English as a foreign language instruction to enhance students' self-studies in grammar teaching // ICERI2021. 2021, pp. 4770–4777.
3. Kondratenko N., Shashkova S., Kudinova V., Kudinova O., Shchukina I. Sociological analysis of distance education in a Russian provincial town // INTED2022. 2022, pp. 7481-7484.

4. Кудинова О.А. Мобильные устройства как средство развития цифровой грамотности среди учащихся старших школ. Современные исследования социальных проблем. – Красноярск: НИЦ.- Том 14, No 4-2.- 2022. - С. 125-131.

5. Кудинова О.А., Кудинова В.И. Преподавание иностранного языка с использованием цифровых средств телеколлаборации. Russian Journal of Education and Psychology. – Красноярск: НИЦ.- Том 13, no 6, 2022. - С. 93-105.

6. Кудинова О.А., Кудинова В.И. Применение интервенционной программы для понимания прочитанного на английском языке. Russian Journal of Education and Psychology. – Красноярск: НИЦ. - Том 13, no 6, 2022. - С. 106-119.

7. Кудинова О.А., Кудинова В.И. Внедрение цифровых технологий в процесс обучения иностранным языкам на примере использования мобильных приложений. Современные исследования социальных проблем. – Красноярск: НИЦ. - Том 13, No 4-2.- 2021. - С. 544-557.

АКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ КОМАНДНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО МЕТОДА

Кудинова Ольга Андреевна

Тульский государственный педагогический университет

им. Л.Н. Толстого, Россия

walwow@bk.ru

Аннотация: В данной статье описывается педагогическая стратегия, основанная на командно-ориентированном методе обучения, включающем три последовательных этапа, а именно: подготовку (1), обеспечение готовности (2) и применение концепций курса (3). Авторы утверждают, что данный подход в обучении способствует развитию творчества и коммуникативных навыков, а также повышает эффективность обучения.

Ключевые слова: командно-ориентированный метод обучения, системы реагирования в классе, совместная работа, английский язык

Завоевав популярность в сфере медицинского и бизнес-образования, учитывая его доступность для преодоления разрыва между теорией и практикой, командно-ориентированный метод обучения (TBL – team-based learning) в настоящее время также применяется в других образовательных учреждениях. Основанная на групповой динамике, эта педагогическая стратегия включает в себя перевернутые подходы в классе и согласуется с принципами социального обучения, опираясь на совместные знания обучающихся команд, высокий уровень участия и эффективную коммуникацию. Охватывая как теоретический, так и практический подходы к контенту (технические компетенции) и способствуя развитию сквозных и передаваемых компетенций, то есть командной работы, сотрудничества, коммуникации и креативности, этот подход

также соответствует текущим потребностям все более цифрового рабочего места 21 века [1; 2].

Основываясь на этих предпосылках и на том факте, что TBL-подходы становятся более структурированной альтернативой традиционным стратегиям сотрудничества, они все чаще воспринимаются как потенциальные катализаторы изучения языков, и в частности, английского языка для конкретных целей (ESP), в котором терминологические и содержательные обсуждения особенно актуальны.

Учебный план включает в себя три последовательных этапа, а именно: подготовку (1), обеспечение готовности (2) и применение концепций курса (3). Трехфазная последовательность действий TBL, представленная Майклсеном и Свитом [3], была разработана в рамках курса по иностранному языку, который был структурирован по тематическим модулям.

На первом этапе - подготовки - студентам было предложено индивидуально изучить значение и использование конкретной терминологии в качестве предклассного занятия. С этой целью было использовано учебно-методическое пособие с набором учебных материалов (аудио-, видео- и текстовых) [4] и предоставлены ссылки на ряд ресурсов для поддержки индивидуального изучения студентами - например, визуальный тезаурус (<http://www.visualthesaurus.com>), энциклопедия Techweb (<http://www.techweb.com/encyclopedia>); Глоссарий ИТ-терминов (<https://www.dataprise.com/it-glossary>), IATE – Интерактивная терминология (<http://iate.europa.eu>) и т.д. Вариант такого мультимодального, многоформатного и мультиплатформенного подхода рассматривался как стратегический для содействия вовлечению студентов.

Для второго этапа – проверки готовности - было разработано шесть тестов. Каждый тест из 10 вопросов включал 5 вопросов с множественным выбором, 3 вопроса для заполнения пробелов и 2 вопроса с краткими ответами. Что касается языковой работы, то 3 вопроса были посвящены идентификации и использованию фразовых глаголов, 5 - использованию специфической терминологии (включая разбивку аббревиатур) и последние 2 - правильному использованию времен глагола.

В качестве рекомендации, было предложено создание тестовых заданий с использованием платформы Socrative. Socrative – это система реагирования в классе (CRS), которая предоставляет возможность повысить вовлеченность учащихся на занятиях, особенно потому, что они могут использовать свои мобильные устройства в любое время и в любом месте, что оказалось ключевым фактором в условиях глобальной пандемии [5]. Кроме того, после запуска викторин преподаватели могут проверять ответы учащихся в режиме реального времени с возможностью проведения викторин в виде соревновательных игр и опросов, поскольку платформа превращает мобильные устройства в кликеры. Инструмент "Результаты" позволяет преподавателям регистрировать прогресс учащихся и предоставлять обратную связь в любое время (синхронно или асинхронно), что точно определяет конкретный контент, с которым у студентов возникают трудности, чтобы впоследствии его можно было пересмотреть или

усилить. Результаты также могут быть загружены и проанализированы в любое время.

В рамках данного исследования, на этом этапе (2), первое занятие каждого модуля использовалось для разработки мероприятий, которые позволяли учащимся исследовать ресурсы модуля и быть полностью осведомленными о них. На втором занятии учащиеся ответили на два теста для проверки готовности – один индивидуально и другой в группах по 3-6 элементов в каждой. Платформа Socrative позволила студентам, которые в силу разных обстоятельств не смогли принять участие в тестировании лично, участвовать удаленно.

На 3 этапе – применения концепций курса, командам было предложено разработать мероприятие, ориентированное на применение. В общих чертах, задание состояло в том, чтобы попросить разные команды снять одноминутное видео, в рамках определенной тематики. Как только окончательные видеоролики были загружены в общее пространство (например, на Google Диск), студентам было предложено провести экспертную оценку, т.е. студентам было предложено индивидуально выбрать видео из другой группы и поделиться с преподавателем 3 вопросами, которые они хотели бы задать авторам. Затем командная работа была представлена устно на основе снятого видео. В этот момент, помимо преподавателя, у всех студентов была возможность устно задать вопросы группам. Кроме того, для повышения грамотности учащихся в области оценки и обратной связи, а также их критического и аналитического мышления были также включены мероприятия по оценке со стороны сверстников и саморефлексии [6; 7].

В целом, описанная стратегия TBL доказывает свою эффективность в продвижении командной работы и сотрудничества, будучи согласованной с современными тенденциями в области образования, особенно в том, что касается развития передаваемых навыков. С другой стороны, в сочетании с более практическими видами деятельности, то есть позволяющими применять технические концепции в контексте, она также может способствовать творчеству и коммуникативным навыкам, в то же время поощряя самостоятельность и вовлеченность учащихся.

Анализ результатов студентов показывает определенный рост успеваемости и более высокий уровень удержания знаний, ведущий к более глубокому усвоению материала при работе в команде, тем самым подтверждая потенциал TBL в повышении эффективности обучения посредством обсуждения и сотрудничества.

Список литературы:

1. Kudinova O., Kudinova V. Digital humanities as a way of teaching disciplines of philological series // ICERI2021. 2021, pp. 3846-3851.
2. Кудинова О.А. Потенциал реализации смешанного обучения в высших учебных заведениях. Красноярск: НИЦ.- Том 13, No 4-3.- 2021. - С. 77-88.
3. Michaelsen L.K., Sweet M. The essential elements of team-based learning // New Directions for Teaching and Learning. 2008, pp. 7–27.
4. Кудинова О.А., Кудинова В.И. Инновационная стратегия обучения

посредством использования видеоклипов в процессе преподавания иностранных языков. Современные исследования социальных проблем. – Красноярск: НИЦ.- Том 13, No 4.- 2021. - С. 558-567.

5. Кудинова О.А. Мобильные устройства как средство развития цифровой грамотности среди учащихся старших школ. Современные исследования социальных проблем. – Красноярск: НИЦ.- Том 14, No 4-2.- 2022. - С. 125-131.

6. Kudinova O., Kudinova V. Fiction literature as a means of developing critical thinking and both universal and general cultural competences of undergraduates // ICERI2020. 2020, pp. 4877- 4885.

7. Burgess A., Roberts C., Lane A., Haq I., Clark T., Kalman E., Pappalardo N., Bleasel J. Peer review in team-based learning: influencing feedback literacy // BMC Medical Education. 2021, vol. 21, no.426, pp. 1-11.

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ЛЮДЬМИ С ПОМОЩЬЮ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ ЗООНИМОМ

Сагатова Зарима Бахтияровна

докторант Каракалпакского Государственного Университета
имени Бердаха

zarima.1881@gmail.com

Аннотация: В данной работе изучаются и сопоставляются способы репрезентации отношений между людьми с помощью фразеологизмов с компонентом зоонимом в английской и каракалпакской языковых картинах мира.

Ключевые слова: концепт, лексема, фразеологизм, лингвокультурология, характеристика, языковая картина мира.

Антропоцентричность языка проявляется в описании действительности через восприятие внешнего мира как части осваиваемого пространства, окружающего человека. Данные особенности выражаются в обращении к сфере фауны при оценке происходящих явлений посредством переосмысления (метафоры) и сравнения. В итоге фразеологические единицы с компонентом зоонимом отражают специфику тех ценностей, которые приняты в рамках определенного социума, и позволяют проследить ассоциативные связи, актуализируемые языковыми единицами. Большинство ФЕ с компонентами-зоонимами передают отрицательную оценку качествам человека, что связывается с восприятием животного мира, как источника опасности; осознанием человеком своего иерархического превосходства, «сверхполноценности» в природе; спецификой оценки, которая обычно применяется по отношению к тому, что отклоняется от нормы, существующей в обществе [3: 149-151]. Этим объясняется высокая степень образности названий животных, применяющихся в составе фразеологизмов. Ввиду слабой изученности данной темы в каракалпакском языкознании, представляется

возможность выявления национальнообусловленных особенностей восприятия мира на примере зоосемической фразеологии английского и каракалпакского языков.

Основной целью лингвокультурологического анализа фразеологических единиц, по мысли В. Н. Телия, является определение и «описание культурнонациональных коннотаций, визуально сопровождающих значение в форме образных ассоциаций с эталонами, стереотипами и другими культурными знаками» [4: 310]. Под культурной коннотацией понимается интерпретация денотативного и образно мотивированного аспектов значения в категориях культуры. Если фразеологизм обладает культурно-национальной спецификой, то он должен иметь свое средство воплощения в его знаковую организацию и свой способ указания на эту специфику [5: 214-215]. Таким средством воплощения культурно-национальной специфики фразеологизмов служит образное основание. Оно интерпретируется и объясняется с учетом культурно-национальной специфики языкового сообщества.

При рассмотрении национально-культурной специфики фразеологизмов в рамках подхода особое внимание уделяется анализу концептов, выявляемых из фразеологического значения. Концепт рассматривается в виде «структур национального сознания, единых для всех представителей данного социума» [5: 285]. Анализ совокупности ФЕ, каждая из которых каким-либо образом указывает на определенное понятие духовной культуры, создает полное представление исследуемого концепта во фразеологической картине мира.

Обман

ФЕ, обозначающие обман, разнятся между рассматриваемыми языками, но они являются значимыми для каждого из языков. В английском языке обман представлен «обезьяной» (ape), «рыбой» (fish), «голубем» (pigeon) (3 ФЕ): *to make somebody one's ape* — букв, сделать кого-то чьей-либо обезьяной — одурачить кого-либо; *fish story* — букв, история о рыбе — безбожное вранье; *to pluck a pigeon* — букв, обобрать голубя — обобрать простака. В каракалпакском языке зоонимы «кой» (овца), «шошқа» (свинья), «қоян» (заяц), «хәккә» (сорока) легли в основу обозначения обмана (5 ФЕ): *қой терисин жамылыў* — букв, накрыться овечьей шкурой — прикидываться овечкой; *ийт жоқта шошқа үриў* — букв, собака вместо свиньи — остаться в дураках; *қоян болып кетиў\ қоянның сүўретин салып кетиў* — проехать зайцем; *хәккә ушырыў* — букв, запускать сороку — вешать лапшу на уши.

Как видно из примеров, образные компоненты не совпадают и все имеют отрицательную коннотацию.

Единство

В периферии данного концепта в рассматриваемых языках организованы следующие ФЕ с компонентом-зоонимом:

- англ. (4 ФЕ): *birds of a feather flock together* — букв, птицы одного оперенья держатся вместе — рыбак рыбака видит издалека; *dog does not eat dog* — букв, собака не ест собаку — ворон ворону глаз не выклюет; *a goose is no playmate (not a good companion) for a pig* — букв, гусь не (хороший) товарищ свинье — гусь свинье не товарищ; *you can't put*

the wolves in with sheep — букв, ты не можешь поместить вместе волков и овец — волк коню не товарищ.

• кк. (5 ФЕ): *айрылганды айыу жер, бөлингенди бөри жер* — букв, тех, кто отделится, съест медведь, а тех, кто разъединится - волк — в знач. в единстве сила; *доңыз доңызды жармас, бөри бөрини жемес* — букв, свинья не разрывает свинью, а волк не съест волка — волк волка не съест, волк волку хвост не отдавит; *қасқыр да тоқ, қой да пүтин* — букв, и волки сыты и овцы целы; *ғарға ғарғаның көзин шоқымас* — букв, ворона вороне глаз не выклюет — волк волка не съест; *бири түйе, бири бийе болыу* — букв, быть как верблюд и лошадь — не разлей вода.

Для каракалпаков в семантическом плане «поддержку» олицетворяют «свинья» (доңыз), «волк» (бөри), «ворона» (ғарға): *доңыз доңызды жармас, бөри бөрини жемес* — букв, свинья не разрывает свинью, а волк не съест волка — волк волка не съест, волк волку хвост не отдавит; *ғарға ғарғаның көзин шоқымас* — букв, ворона вороне глаз не выклюет — волк волка не съест; англичане же апеллируют к образам «птицы» (bird) и «собаки» (dog): *birds of a feather flock together* — букв, птицы одного оперенья держатся вместе — рыбака рыбака видит издалека; *dog does not eat dog* — букв, собака не ест собаку - ворон ворону глаз не выклюет.

Интересно, что в каракалпакском языке единство сравнивается с крупными животными как верблюд (түйе) и лошадь (бийе): *бири түйе, бири бийе* - не разлей вода.

Таким образом, когнитивный подход к выявлению национально-культурного своеобразия фразеологизмов предусматривает особенности функционирования языкового мышления при создании каждой отдельной фразеологической единицы, предусматривает национальные особенности языкового членения мира, а также раскрывает информацию, формирующую содержание ФЕ.

Список использованных литературы:

1. Абдиназимов Ш., Толыбаев Х. Лингвокультурология. – Нукус: Каракалпакстан, 2020.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999.
3. Миронова, И. В. Зоометафора в свете антропоцентричности языка (на материале английской лексики) / И. В. Миронова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И. А. Стернина. – Воронежский гос. ун-т, 2001. – С. 149-151.
4. Телия, В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов / В.Н. Телия // Славянское языкознание. XI международный съезд славистов. – М.: Наука, 1993. – С. 302-310.
5. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. - М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 286, 288 с.

БЛОГ КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Обухова Лидия Сергеевна

Тульский государственный педагогический университет
им. Л.Н. Толстого, Российская Федерация
cdo-zachet@yandex.ru

Аннотация: в статье рассматривается блог, как эффективное современное средство обучения иностранному языку. Выявлены отрицательные и положительные аспекты использования данного средства.

Ключевые слова: блог, обучение иностранному языку, цифровизация, поколение Z.

Развитие онлайн образования, обусловленное пандемией коронавируса, сегодня широко исследуется в различных областях науки. Однако данная тема остается актуальной, так как развитие цифровизации касается всех областей жизни современного человека, включая образование.

Для эффективного использования цифровизации в обучении иностранным языкам мы решили проанализировать, какие именно цифровые технологии используются молодежью (студентами) в повседневной жизни. Ведь именно «привычные» технологии могут изначально заинтересовать, повысить мотивацию, развить стойкий интерес к изучению чего-то нового, включая иностранный язык. Помимо этого мы обратились к научной литературе, отражающей социокультурные особенности поколения Z.

В своих работах И.С. Сергеев, В.И. Блинов и Е.Ю. Есенина отмечают положительные и проблемные характеристики сегодняшних студентов (поколения Z) с точки зрения эффективного обучения: «инфантилизм; интраверсию; клиповое сознание; нетерпеливость; креативность, способность к синтезу различных типов мышления, нелинейность, способность к параллельной обработке разных потоков информации (многозадачность), высокая скорость переработки информации и принятия решений; стремление к самовыражению, предпочтение «горизонтального» (партнёрского) типа отношений «вертикальному» (иерархическому)» [3].

Основной идеей настоящего исследования стал поиск такого метода обучения, который смог бы изменить «проблемные» характеристики, превратить их в положительные.

Сегодня студенты огромное время проводят в социальных сетях, и мы решили рассмотреть как их можно использовать для обучения. В социальных сетях сегодня можно встретить различные блоги, ориентированные на всевозможную аудиторию. Для нашего исследования мы обратились к таким социальным сетям как ВКонтакте и ЯндексДзен. В данных социальных сетях используются следующие виды информативных сообщений: короткие видео (сегодня среди молодежи пользуется популярностью формат «сториз», это видео до 1 минуты); небольшие тексты, иллюстрированные картинкой или

фотографией по теме; так называемые лонгриды (длинные текстовые сообщения).

Анализ блог-технологии в научной педагогической литературе показал, что использование блога изучено односторонне: изучающим предлагается самим вести блог (выкладывать тексты, видео материалы). В данной работе нам хотелось осветить другой способ использования данной технологии: ведение блога преподавателем, с целью повышения мотивации, разъяснения сложных языковых явлений, ввод лексических единиц и т.п.

Рассмотрим несколько существующих блогов в заявленных социальных сетях и проанализируем их. Мы выбрали четыре блога, по два из каждой заявленной ранее социальной сети: Визуальный английский <https://vk.com/learnenglish>; TerraFrance <https://vk.com/terrafrance>; Училка английского Мария Батхан <https://dzen.ru/englishmaria>; English2go <https://dzen.ru/id/5da40e2243fdc000adac6b4a>.

Хотелось бы отметить, что блоги в различных сетях имеют разную направленность: в сети Дзен они направлены больше не на обучение, а на привлечение целевой аудитории на платные курсы изучения языков, а в сети ВКонтакте носят более ознакомительный характер с иностранным языком и не несут практической направленности.

Рассмотрим положительные и отрицательные характеристики блогов как средства обучения и повышения мотивации.

К положительным характеристикам можно отнести:

- наличие шуток на иностранном языке, игры слов;
- наличие разъяснений материала как грамматического, так и лексического;
- лайфхаки по запоминанию лексических единиц и грамматических явлений;
- разнообразность материалов (видеоролики, тексты, стендовые доклады, таблицы, схемы; учебные пособия и т.д.);
- круглосуточный доступ с возможностью оповещения о появлении новых материалов;
- может заменить мессенджеры для внеклассного взаимодействия студентов и преподавателя.

К отрицательным характеристикам можно отнести:

- блог нацелен не на обучение, а продажу курсов по изучению иностранного языка;
- отсутствие обратной связи от преподавателя;
- отсутствие систематизации;
- не соблюдаются методические принципы и основы;
- отсутствие правил взаимоотношения/общения с подписчиками.

Следующим этапом будет создание блога в социальной сети в качестве средства обучения конкретной дисциплине. Для повышения эффективности блога, как средства обучения мы предлагаем следующие:

- ограничение блога рамками одной дисциплины, с целью систематизации и соблюдения методических принципов обучения;

- регулярность появления новых материалов различного характера (посты – не реже одного раза в неделю, сториз – ежедневно);
- материалы не только теоретического, но и практического характера, с обязательной обратной связью и разбором от преподавателя;
- введение правила: комментарии только на изучаемом языке.

Список литературы:

1. Блинов, В.И. Проект дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения / В.И. Блинов, М.В. Дулинов, Е.Ю. Есенина, И.С. Сергеев. – М.: Перо, 2019. – 72 с.
2. Блинов, В.И. Цифровая дидактика профессионального образования и обучения / В.И. Блинов, Е.Ю. Есенина, И.С. Сергеев // Среднее профессиональное образование, 2019. – № 3 – С. 3–8.
3. Тазов, П.Ю. Вопросы цифрового обучения и методы повышения эффективности обучения цифрового поколения в условиях цифровой среды // Современные наукоемкие технологии, 2020. – № 6-2. – С. 385-391 – URL: <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=38121> (дата обращения: 18.04.2023).

ПОНЯТИЕ КОГНИТИВНО-МОДЕЛИРУЮЩЕГО ПОДХОДА В СИСТЕМЕ КОНЦЕПЦИЙ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

**к.ф.н., доц. Кудинова Валентина Иосифовна,
бакалавр Гарбузов Александр Андреевич**

Тульский государственный педагогический университет
им. Л. Н. Толстого, Россия
walkoud@rambler.ru

Аннотация. В статье рассматривается сущность когнитивно-моделирующего подхода при развитии лексической компетенции на уроках английского языка в средней школе. Приводятся основные характеристики подхода, его составляющие, а также психолингвистические предпосылки подхода к изучению иноязычной лексики.

Ключевые слова: когнитивно-моделирующий подход, моделирование, формирование лексических навыков, речепроизводственный процесс, психолингвистические предпосылки, когнитивные процессы, единицы языка, тезаурусно-сетевая организация ментального лексикона.

В методике преподавания иностранных языков когнитивно-моделирующий подход является практико-ориентированной методологией, которая обеспечивает развитие методических представлений о неразрывной связи языка и интеллектуальной (когнитивной) деятельности человека. Эта методология также выделяет общие закономерности и индивидуальные особенности когнитивного процесса в овладении иностранным языком. Она предусматривает развитие у каждого учащегося познавательной активности,

языкового мышления и когнитивных способностей к овладению иностранным языком, иноязычных речевых умений. Название подхода обусловлено сутью его использования. При изучении новой лексики учащиеся моделируют систему знаний о ее звучании, графическом образе и значении [Тенихина, 2022].

Когнитивно-моделирующий подход базируется на принципах моделирования значения на языковом и концептуальном уровне, использовании когнитивных способов обработки языковых данных, внутренней наглядности, алгоритмизации ментальных операций, тезаурусно-сетевой организации ментального лексикона.

Применение когнитивно-моделирующего подхода способствует повышению эффективности формирования лексических навыков при обучении иностранному языку в школе, так как данный подход моделирует у обучающихся лексическую способность, подобную носителям языка.

В системе концепций обучения иностранным языкам когнитивно-моделирующий подход является базовым для формирования необходимого уровня иноязычной коммуникативной компетенции, которая включает речевую, языковую, социокультурную, компенсаторную, учебно-познавательную компетенции. Формирование этих компетенций способствует продуктивности изучения иностранного языка в школе. Целостность обучения обеспечивается на основе активизации и развития познавательных процессов: внимания, восприятия, памяти, мышления, способности представлять знания. Развитие когнитивных процессов, языковых и речевых способностей средствами иностранного языка приводит к формированию лексической компетенции.

Обучение лексике посредством когнитивно-моделирующего подхода играет системообразующую роль в усвоении иностранного языка. Сущностью данного подхода выступает:

- 1) формирование когнитивного образа слова на основе чувственного и рационального усвоения;
- 2) формирование продуктивного и рецептивного лексического запаса как ментального лексикона посредством использования рациональной техники запоминания;
- 3) формирование продуктивных и рецептивных видов лексических навыков в различных видах речевой деятельности на основе методического обеспечения соответствующих уровней когнитивной деятельности.

Модель обучения лексике иностранного языка, соответствующая когнитивно-моделирующему подходу, основана на закономерностях познавательной деятельности учащихся. Результаты познания отражаются в их знаниях. Знания мотивируют учащихся к их дальнейшему углублению, логическому осмыслению и приобретению новых знаний на основе предыдущих.

Единицы языка, а затем и сам язык становятся средством осознания действительности и средством ее отражения. В процессе познавательной деятельности учащиеся приобретают знания не только о действительности, но и о самом языке. Система языка организована в соответствии с определенными семантическими характеристиками. Эти характеристики в дальнейшем находят место в долговременной памяти учащихся. Знания, в свою очередь, не являются

статичной системой. Они постоянно пополняются, самоорганизуются и саморегулируются. Новые знания приобретаются в результате правильного использования приемов умственной деятельности.

В этой связи необходимо более подробно остановиться на психологических предпосылках когнитивно-моделирующего подхода к овладению иноязычной лексикой.

Речепроизводственный процесс и процесс восприятия иноязычной речи рассматриваются как речемыслительная деятельность учащихся. Она активизирует многие когнитивные процессы. Процессы восприятия речи на слух и зрительно как правило вызывают определённые трудности. Это представляет собой достаточно сложную ментальную деятельность.

Сложность процесса обусловлена взаимодействием всех когнитивных процессов одновременно. Восприятие оказывает сильное влияние на все когнитивные процессы, вторгаясь в них. Проблема визуально-акустического восприятия иноязычной лексики является одной из самых сложных в когнитивной психологии. Однако, имея сформированную перцептивную базу, гораздо легче добиться успеха в этой деятельности. Перцептивная база восприятия включает в себя различные фонетические, графические и семантические структуры, эталоны и правила.

Процесс порождения речи связан с переводом намерения в речевые единицы конкретного языка. Этот процесс является основным в иноязычном словоупотреблении. Его также можно назвать "материализацией фрагмента деятельности сознания" [Шамов, 2005 [цит. по Колшанскому, 1975]]. Когнитивные процессы (восприятие, воображение, мышление, память) всегда присутствуют в процессах употребления лексики. Они обслуживают все этапы порождения высказывания - от замысла до стадии реализации. В этой структуре особое значение придается формативному уровню, который представлен этапами смыслообразования и формирования мысли. Эти этапы так же тесно связаны, как мышление с языком, слово с понятием. На формирующем этапе происходит объединение номинации и предикации. При такой интеграции процессы создания и использования словарного запаса включают операции отбора и размещения слов.

Операция отбора относится к номинации. Здесь функционирует механизм выбора слова. Операция размещения слов же относится к предикации. Она приводится в действие механизмом развертывания программы речи по правилам, принятым в системе языка. Также в процессе употребления иноязычной лексики определённую роль играют внутренняя речь и внутренний лексикон учащегося.

С порождением высказывания и употреблением лексических единиц представляется решение когнитивных задач. Решение таких задач приводит к развитию умений формирования стратегий ответов, выбора правильных ответов, проверки выполненных действий. Данный процесс всегда является творческим. Несмотря на это, он также включает в себя стереотипные речевые действия, наряду с творческими, формируемыми на основе механизма комбинации.

Внутренняя речь и внутренний лексикон являются центральными элементами в восприятии и употреблении иноязычной лексики. Внутренняя речь является составной частью всех когнитивных процессов. Она использует специфические единицы, коды образов и схем. Она также является хранилищем слов в виде смыслов, намёков. Внутренний лексикон – это ментальное формирование, отражающее единицы реального лексического запаса. Он является важной частью семантической памяти.

Гипотетически, семантическая информация может быть организована в различных моделях (сравнительная модель признаков, кластерная модель, групповая модель, сетевая модель). Особенно перспективной моделью для организации процесса усвоения лексики является сетевая модель. В запоминании лексической информации с помощью этой модели особую роль играют такие когнитивные процессы, как классификация, схематизация, группировка, сходства и различия, связи между единицами. Кроме того, модель такого типа может служить основой для построения новых вариантов моделей хранения лексических единиц.

Итак, мы рассмотрели коммуникативно-моделирующий подход к обучению лексике, его основные характеристики и психолингвистические предпосылки. Данный подход способен обеспечить повышение эффективности развития лексической компетенции, так как позволяет сформировать компетенцию уровня носителя языка. Это достаточно сложная умственная деятельность, которая, в свою очередь, развивает комплекс когнитивных способностей, используемых как в процессе производства речи, так и в других смежных областях.

Список литературы:

1. Колшанский, Н. В. (1975) Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука. 232 с.
2. Тенихина, А. С. (2022) Когнитивно-моделирующий подход формирования лексического минимума для молодёжи, изучающей русский язык как иностранный – М.: Екатеринбург.
3. Шамов, А. Н. (2005) Когнитивный подход к обучению лексике: моделирование и реализация (базовый курс немецкого языка). – М.: Нижегородский-государственный лингвистический университет имени Н. А. Добролюбова. 537 с.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПОДКАСТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

к.филол.н. Неудахина Юлия Николаевна

Тульский государственный педагогический университет

им. Л.Н.Толстого, Россия

tutor2374@rambler.ru

Аннотация: В статье рассматриваются дидактические возможности аутентичных подкастов для их использования в качестве образовательной единицы, начиная со школы и продолжая в вузе. Приводятся различные подходы и классификации подкастов. Подчеркивается их роль в качестве цифровых средств обучения, что позволяет обучающимся иметь уникальную возможность общаться с носителями языка, получать стимул к пониманию речи на иностранном языке. Аутентичные подкасты играют немаловажную роль в формировании аудитивных и других навыков у учащихся и студентов на занятиях английского языка.

Ключевые слова: подкаст, цифровая среда, аудитивный навык, доступность, аутентичность, интерактивность.

В настоящее время на уроках иностранного языка, как в школах, так и в вузах, с целью формирования аудитивных навыков довольно часто используются подкасты. Это новая технология, которая получает все большую популярность в последнее время

Сам термин «подкаст» является транслитерацией с английского термина «podcasting», где он образован от основ «iPod» (средство для передачи цифровой информации) и «broadcasting» (широковещание). Согласно происхождению термина, подкастинг – это процесс создания и распространения аудио и видеофайлов, так называемых подкастов, в виде вещания в интернете.

Подкасты имеют обширные классификации, исходя из ряда критериев. Первым критерием классификации подкастов является их форма. Здесь выделяются:

- 1) аудио-подкасты;
- 2) видео-подкасты;
- 3) аудио/видео подкасты в совокупности с разработанными рецептивными упражнениями и тестами;
- 4) аудио/видео подкасты со скриптами (текстовыми элементами).

Последний тип подкастов А.А. Гусева называет скрипками. Это подкасты в формате видеофайлов, которые имеют также наложенную текстовую и звуковую дорожки [1, с. 178].

Вторым критерием классификации подкастов является их назначение. В этой классификации А.С. Суханова выделяет два вида подкастов:

- 1) неучебные подкасты;
- 2) образовательные подкасты [3, с. 74].

Неучебные подкасты являются подкастами, созданными не для образовательных целей. Они охватывают широкий спектр тем. Образовательные же подкасты изначально предназначены для обучения учащихся. Они часто включают в себя сопроводительные материалы: тренировочные задания, тесты, игры, языковые курсы, рабочие листы и т.п.

Схожая классификация предлагается А.А. Мусиной. Она использует для первой группы подкастов термин «учебные подкасты» и определяет их как целые уроки, основанные на подкасте, которые размещены в глобальной сети. Примерами таких подкастов являются «Breaking News English», «Lingualeo», «List-English» и другие. Вторая группа подкастов называется исследователем «всесторонние подкасты», которые включают в себя интервью, новости, реальные диалоги, монологи, музыкальные произведения и т.п. В пример можно привести «BBC», «World Languages» [2, с. 30].

Главные дидактические свойства подкастов связаны с их цифровой средой. Среди них выделяет возможность размещения в Интернете, самостоятельного создания на любом из сервисе подкастов, создания личной зоны пользователя для организации сетевого обсуждения подкаста, возможность микроблогов, размещение комментариев в хронологическом порядке. Также следует выделить дидактические свойства, которые вызваны самой природой подкастинга. Самыми главными и полезными из них являются: доступность, аутентичность, актуальность, интерактивность, продуктивность, мотивация, многоканальность, их многофункциональность.

Доступность подкастов связана с тем, что на сегодняшний день такие сервисы являются вседоступными. Необходимо только иметь доступ в интернет и работать с подкастами в любое удобное время как онлайн, так и при скачивании подкастов на устройство.

Говоря об аутентичности подкастов, мы имеем в виду, что большинство подкастов, доступных в настоящее время, созданы носителями языка. В связи с этим учащиеся получают возможность увидеть изучаемый язык в действии, услышать живую речь, все разнообразие диалектов и вариантов изучаемого английского языка. Актуальность подкастов предполагает их постоянное обновление, что не имеют традиционные обучающие материалы.

Под интерактивностью подкастов понимается довольно быстрый и простой поиск подкастов на любую тему. Продуктивность подкастов означает, что учащиеся могут сами создавать аудио- и видеофайлы и размещать их в глобальной сети. Это дает возможность учащимся приобщиться к важному процессу, частично снять языковой барьер, почувствовать себя в определенных ролях, получить важный опыт в использовании иностранного языка в собственной деятельности.

Мотивирующий потенциал подкастов заключается в том, что подкастинг наиболее популярен сегодня среди молодежи, которые являются активными пользователями интернета. Более того, многие подкасты построены на наиболее современные и актуальные темы, а работа с техническими и цифровыми средствами сама по себе добавляет мотивации в урок английского языка. Далее следует отметить многоканальность подкастов, т.е. их способность

задействовать в работе учащихся сразу несколько органов чувств: слух, зрение. Видеоряд дополнительно позволяет лучше запоминать языковой материал, поскольку содержит в себе наглядные дидактические материалы.

Что касается многофункциональности, данное дидактическое свойство подкастов отображается в том, что они чаще всего направлены на формирование всей совокупности навыков и умений учащихся: аудирование и говорение, письмо и чтение, при дополнительной работе. Они помогают учащимся изучать новые лексические единицы, осваивать новые грамматические конструкции, наиболее продуктивные в современном английском языке, изучать произношение и артикуляцию в английском языке.

Методические функции подкастов выводятся из тех аудитивных навыков, которые развиваются посредством данной технологии обучения:

- подкасты, обучающие понимать цель аудио/видео текста;
- подкасты, направленные на обучение понимать тематику аудио/видео текста;
- подкасты, которые необходимы для определения участников общения;
- подкасты, используемые на уроке для обучения пониманию основной идеи текста;
- подкасты, которые необходимы для формирования навыков отделять главную информацию от второстепенной;
- подкасты, которые помогают определять логику изложения информации (последовательность фактов);
- подкасты, которые направлены на понимание причинно-следственных отношений, взаимозависимости фактов и др.;
- подкасты, развивающие умения анализировать содержание аудио/видео текста;
- подкасты, формирующие навык определять отношение говорящего к предмету речи;
- подкасты, развивающие навык выражать свое суждение.

Таким образом, использованием подкастов на уроках английского языка способствует формированию многосторонних аудитивных навыков у обучающихся на всех ступенях обучения, начиная со школы и продолжая в вузе.

Список литературы:

1. Гусева А.А., Калинина Е.А. Подкасты для развития навыков говорения и аудирования на уроках английского языка // Иностранные языки в контексте межкультурной коммуникации. 2020. № XII. С. 177-181.
2. Мусина А.А., Шкилев Р.Е. Преимущества использования подкастов при обучении английскому языку учащихся старших классов // Педагогика. Вопросы теории и практики. 2019. Т. 4. № 1. С. 29-32.
3. Суханова А.С. Подкасты в обучении аудированию // Проблемы и перспективы развития образования: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2016 г.). Краснодар, 2016. С. 73-75.

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COLOUR DESIGNATION COMPONENT IN THE ASPECT OF COMPARATIVE RESEARCH METHOD ON THE EXAMPLE OF RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Sukhotina V. Ju.

Tula State Pedagogical Lev Tolstoy University

valeryanka.box1@gmail.com

Abstract: Modern linguistic research is based on the comparison of the studied objects. The above also applies to the study of phraseological units of one semantic field. The purpose of this article is to compare phraseological units of two languages: to identify the degree of interlanguage equivalence, to determine the factors influencing it.

Keywords: phraseological units, lexical and semantic field "colour", typology of interlanguage equivalents, comparative analysis, Russian, English

Phraseological units represent a significant linguistic component of the consciousness of the people. There are various interpretations of this concept. The dictionary of linguistic terms gives the following definition of a phraseological unit – it is lexically indivisible, stable in its composition and structure, integral in meaning, reproduced in the form of a ready-made speech unit [1]. N. M. Shansky believes that phraseological units include both stable combinations of words semantically equivalent to the word, and unities that structurally and semantically represent sentences [2]. The most commonly used concepts in English and American linguistics are "set-expression", "idiom". In English linguistics, it does not have a narrow meaning of phraseological fusion, but denotes all stable expressions as a whole.

The correlation of phraseological units of English and Russian languages is influenced by various factors. This may manifest itself in the fact that in these languages there may be complete or partial structural and semantic equivalents or the absence of an equivalent.

The main criterion determining the presence of both semantic and structural-semantic equivalents among the phraseological units of the two languages is semantic correlation. It implies partial or complete coincidence of the general meaning of the phraseological unit and the connotative meaning.

For example: red as blood — красный как кровь; dark horse — темная лошадка; black as coals — черные как угольки (обычно о глазах); black ingratitude — черная неблагодарность. Prove that black is white — выдавать белое за черное; Things look bad — дела плохи; All cats are grey in the dark — ночью все кошки серы.

Applying the semantic criterion, the common connotative meanings should be noted. The color perception of the world could not be reflected in the phraseological systems of various languages. Phraseological units with color names arose in connection with the appearance of a metaphorical meaning for a particular color or shade. Color designations are directly involved in the formation of the linguistic picture of the world. Thus, according to N.N.Amosova, "Colors play an important role in the

formation of linguistic pictures of the world, since certain color preferences are associated with each color in different linguistic and cultural communities" [3, p.13]. When studying phraseological units containing a color component, linguists have found out that not only linguistic factors take part in the development of meaning. Extralinguistic factors, such as: cultural traditions, way of life, customs of a particular people, peculiarities of national mentality and consciousness, various events in the process of historical development of the people, facts of objective reality - play an equally important role. The black colour in English is compared not only with grief, but also with wealth, well-being: climb into the black – добиться успеха.

The next most important criterion is the structure of the phraseological unit. The structural (lexical and syntactic) organization, in contrast to the first criterion, determines the presence of complete structural and semantic equivalents. For example: paint the town red – paint this town red; see through rose-coloured glasses – to see the world through rose-coloured glasses.

Since in English, compared with Russian, there are differences in the verb system (a complex system of tenses, a special system of participles, the presence of such a non-conjugated form as a gerund, etc.), as well as there are no categories of case and personal verb forms in English, it is impossible to talk about a strict structural and semantic correspondence of phraseological units of compared languages. Therefore, this criterion is not the leading one in determining the structural and semantic equivalents of phraseological units.

A certain role is played by the belonging of phraseological units to a certain style, i.e. their stylistic marking. The presence of a colour component in a phraseological unit already determines its colloquial coloration, except phraseological units of biblical and ancient origin. The common phraseology of each language has its own original organization, which has almost no direct analogues in the compared distantly related and unrelated languages, for example: be in the black - быть в прибыли; a bit of blue sky - луч надежды; red blood – мужество. Structural and semantic phraseological equivalence reduces along with a decrease in the productivity of typical images, according to which phraseological units are formed. The minimum of such equivalence is achieved by phraseological units based on unique images, especially if the figurative motivation is obscured or even lost for the current state of the language. This means that phraseological fusions are the least equivalent (according to classifications of V. V. Vinogradov and N. M. Shansky).

Thus, the main criteria determining the presence of equivalents among English and Russian phraseological units containing the component "colour" in its composition is the general meaning of the phraseological unit and its lexical organization. The coincidence of the plan of expression and the plan of the content of phraseological units with the component "colour" of the compared languages leads to the formation of a series of equivalents.

1. Complete structural and semantic phraseological equivalents are characterized by a complete identity of meaning and an identity of their component composition with a similar syntactic organization. For example:

blue blood - голубая кровь; as white as chalk - белый как мел; dark horse - темная лошадка; Red Cross - Красный крест.

2. Incomplete structural-semantic phraseological equivalents are characterized by the complete identity of semantics and have certain differences in component composition. For example: white lie - невинная ложь; as white as a ghost - белый как полотно; black as a crow - черный как сажа (вороново крыло); look rosy - иметь здоровый вид.

In these phraseological units, either verbal components or nominal components with the meaning of "colour" vary. However, these differences in lexical composition affect neither the general figurative meaning of the phraseology, nor its functional features.

3. Semantic equivalents of phraseological units are phraseological units that are identical in figurative meaning, but different in terms of expression, in lexical and syntactic organization. It should be noted that within this article, semantic equivalents are understood only as phraseological units of the lexico-semantic field under study. For example:

have green fingers (a green thumb) - хорошо выращивать растения

like blue murder - со всех ног

white elephant - разорительное имущество

4. Structural pseudo-equivalents should be distinguished from equivalent phraseological units of English and Russian languages that have colour component in their composition. They have complete or almost complete coincidence of the structure and different or opposite meanings. For example:

put in the red - привести к банкротству

red-brick university - новый университет

the blue blanket - небесная синева

5. There are non-correlated phraseological units that have a colour component in their composition. They are a group of phraseological compounds that have some structural feature, for example, it can be an archaism or the phrase of outdated syntactic structure or word form and have no analogues either structurally or in semantic terms. Also, the reason for the lack of an equivalent may be a unique model for a given phraseological unit, according to which a semantic shift has occurred – phraseological unit owes some folk custom characteristic of one of the two nations. For example:

The grass is always greener on the other side of the hill - урожай всегда богаче на чужом поле.

Conclusion.

English and Russian phraseological units of the lexico-semantic field of "colour" represent a large group of phraseological units with specific features. Among them there are phraseological units of all types (according to the classification of V.V.Vinogradov): phraseological fusions, unities and collocations. It should be noted that English phraseological units differ from Russian ones: they do not require immutability of the structure. Phraseological collocations do not have an indivisible plan of expression and their semantics is determined by the values of their components. Being a part of the phraseological systems of the English and Russian languages, phraseological units with colour component have an increased phraseological equivalence that distinguishes them from the total number of phraseological units.

References:

1. Rozental` D.E`, Telenkova M.A. Slovar`-spravochnik lingvisticheskix terminov. – M.: ООО «Izdatel'stvo Astrel'», ООО «Izdatel'stvo AST», 2001.
2. Shanskij N. M. Frazeologiya sovremennogo russkogo yazy`ka. — M.: Vy`sshaya shkola, 1969 – 232s.
3. Amosova N.N. Osnovy` anglijskoj frazeologii. – Leningrad: LGU, 2008.
5. Arnol`d I.V. Leksikologiya sovremennogo anglijskogo yazy`ka (na anglijskom yazy`ke). The English Word. – Leningrad: izdatel'stvo «Prosveshhenie», 1966.
6. Vinogradov V.V. Izbranny`e trudy`. Leksikologiya i leksikografiya. – M.: izdatel'stvo «Nauka», 1977.

ФОЛЬКЛОР КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

к.п.н., доц. Титова Ольга Александровна

Тульский государственный педагогический университет

им. Л. Н. Толстого, Россия

olga-titowa@yandex.ru

Аннотация: в статье рассматривается фольклор как источник социокультурной информации и возможности формирования социокультурной компетенции обучающихся на основе фольклорных произведений на уроках иностранного языка.

Ключевые слова: фольклор, социокультурная компетенция, иностранный язык.

Социокультурный подход предполагает необходимость формирования ценностного и на его основе ответственного отношения человека к окружающему миру, как основы для «вхождения» в Культуру; организацию такого образовательного процесса и создание такой образовательной среды, чтобы формирование личности протекало в контексте общечеловеческой культуры с учетом конкретных культурных условий жизнедеятельности человека; определение содержания образования на уровне содержания современной мировой культуры; организацию взаимодействия ребенка с миром Культуры: на всех уровнях (микро-, мезо-, макро-); в рамках всех возрастных субкультур (сверстники, старшие, младшие) [1, с. 16].

Элементы культуры, накопленной человечеством, не могут быть переданы ребенку в готовом виде через выработанные нормы и правила. Освоение культуры как системы ценностей должно проходить в специально организованной педагогом деятельности, в жизни ребенка на уровне культур. Особое внимание в образовательном процессе следует уделить знакомству детей с традициями национальной культуры (народным календарем, обычаями,

обрядами), несущими смысл. Фольклор, народные праздники, приметы, игры, сказки отражают особенности восприятия природы людьми, помогают детям понять механизмы передачи из поколения в поколение опыта бережного отношения к природе, гармоничного взаимодействия с ней [2].

Преподаватели иностранного языка должны знать культуру народа, чтобы способствовать развитию у учащихся социокультурной компетенции и положительного отношения к общечеловеческим ценностям. Фольклор как исторически-конкретная форма народной культуры не остается неизменным, а развивается вместе с народом, вбирая в себя все ценное, что существовало ранее, и отображая новые социальные изменения.

Фольклор – художественное творчество широких народных масс, преимущественно устно-поэтическое творчество. Термин впервые был введен в научный обиход в 1846 английским ученым Вильямом Томсом. Поначалу этот термин охватывал всю духовную (верования, танцы, музыка, резьба по дереву и пр.), а иногда и материальную (жилье, одежда) культуру народа. В современной науке нет единства в трактовке понятия «фольклор». Иногда оно употребляется в первоначальном значении: составная часть народного быта, тесно переплетающаяся с другими его элементами. С начала XX в. термин используется и в более узком, более конкретном значении: словесное народное творчество. За рубежом (в переводе) его называют ещё – народные знания, то есть народная мудрость. Фольклором называют словесное искусство, включающее в себя: пословицы, частушки, сказки, легенды, мифы, притчи, скороговорки, загадки, героический эпос, былины, сказания и прочее.

Большинство произведений устного народного творчества возникли еще в давние времена, но и сегодня мы часто с ними встречаемся. Это, например, частушки, загадки, анекдоты и байки.

Свои истоки фольклор, как уже говорилось ранее, берет в далекой древности. У человечества еще не было письменности. Существовали только отдельные общности, которые уже пользовались некими письменами. В песне, загадке, пословице, сказке, былине, других формах фольклора люди вначале формировали свои чувства и эмоции, запечатлевали их в устном произведении, после передавали свои знания другим, и тем самым сохраняли свои мысли, опыт, чувства в умах и головах своих будущих потомков.

Эпические поэмы, сказки, песни, легенды, пословицы, анекдоты говорят нам об отношении народа к разным историческим деятелям, разным чинам, различным событиям. Они без цензуры наглядно показывают такие стороны жизни различных слоёв общества. Созданный народом фольклор раскрывает философию народа, его неугасающую со временем веру в справедливость и счастье, в победу добра над злом и надеждой на радостную жизнь. Извечны идеи фольклора для творчества всех без исключения народов, в то же время каждый народ выражает общие идеи в своих национальных формах, складывавшиеся веками и отражающие особенности быта, его истории и родной земли. Огромное богатство представляемых образов, сюжетов, разнообразие изобразительных средств, выразительность языка, лаконизм – вот отличительные качества народного творчества.

Фольклор хранится в памяти народа и воспроизводится устно. Автору литературного текста не обязательно непосредственно общаться с читателем, произведение же фольклора исполняется при наличии слушателей. Даже один и тот же сказитель при каждом исполнении вольно или невольно что-то меняет. Тем более по-другому передает содержание следующий исполнитель. А сказки, песни, былины и пр. проходят через тысячи уст. Слушатели не только определенным образом воздействуют на исполнителя, но подчас и сами подключаются к исполнению. Поэтому всякое произведение устного народного творчества имеет множество вариантов.

Народные сказки тоже пустили свои корни в глубокой древности. В них ярко отразились мечты человека о победе над силами природы, наблюдения людей за жизнедеятельностью животных и других организмов, их представления об окружающем мире – о мире, наполненном неведомыми опасностями и невероятными чудесами, о непонятном и от этого ещё более страшном и ужасном, неведомом мироздании и его неизведанных закономерностях.

Алгоритм работы с фольклорным произведением (сказкой) на уроке иностранного языка может протекать по следующим этапам:

1. а) вступительная беседа учителя о сказке, об авторе (если есть);
б) вспомнить похожие сказки, с такими же героями;
2. а) комментарий лексических и грамматических средств, снятие трудностей при чтении;
б) фонетическая отработка слов, словосочетаний;
3. а) чтение сказки;
б) упражнения на проверку понимания текста:
 - правильное/неправильное высказывание
 - дополните предложение
 - расставьте предложения по смыслу и т. д.в) проверка понимания основного содержания (краткий пересказ)
4. Обсуждение сказки, мораль;
5. Сценическое изображение сказки (театральная постановка).

Для развития интереса учащихся к изучению иностранного языка можно активно использовать в своей работе пословицы. Знание пословиц помогает им глубже узнать жизнь, историю и культуру народа. Они отражают национальное своеобразие, особенности быта народа, а также его язык.

Пословицы – это меткие и мудрые изречения, которые связаны с речью. Многие строятся на созвучиях или рифмуются, поэтому легко запоминаются. Знакомство с пословицами имеет большое воспитательное значение: они многому учат, помогают усваивать моральные принципы народа, который их создал.

Основные цели использования пословиц на занятиях иностранного языка:

1. Совершенствование произносительных навыков учащихся.
2. Объяснение и активизация некоторых грамматических явлений.
3. Расширение и обогащение словарного запаса.
4. Стимулирование речевой деятельности.

Исходя из целей применения пословиц, их можно использовать на разных ступенях обучения иностранному языку.

За счет фольклора постоянно обогащается литературный язык. Ведь в произведениях устного народного творчества много старинных и диалектных слов. Фольклор сохранил свою воспитательную функцию и в настоящее время может использоваться в учебно-воспитательном процессе. Фольклорный материал используется при обучении фонетической, грамматической и лексической сторонам речи на уроках иностранного языка, на факультативных занятиях, а также в процессе внеклассной работы.

Список литературы:

1. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. – Воронеж: Истоки, 1996. – 237 с.

2. Сергеева А. В. Русские: стереотипы поведения, традиции и ментальность [Электронный ресурс] – Центр Дистанционного Образования Элитариум. Режим

доступа: http://www.elitarium.ru/2004/05/06/russkie_stereotipy_tradicii_i_mentalnost.html.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI SAMARALI O'QITISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH

**PhD. Azizkulov Baxtiyor Xushvaktovich,
Xursandov Hamidillo Fayzillo o'g'li,
Meliboyev Ibroxim Mavlon o'g'li**
Samarqand davlat universiteti Urgut filiali
hamidilloxursandov@gmail.com

Annotatsiya: Bu tezisdagi axborot texnologiyalari fanini o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish yoritilgan. Bu metodlar orasida, online o'quv platformalari, interaktiv darsliklar, interaktiv doskalar, video darslar va o'zlashtirishni tekshirish haqida takliflar berilgan. Bu metodlar o'qituvchi-talabalar o'rtasidagi aloqani oshirishda va o'rganish jarayonini yanada samarali qilishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, o'qitish, innovatsion metodlar, o'qituvchi-talabalar o'rtasidagi aloqa, online o'quv platformalari, interaktiv darsliklar, interaktiv doskalar, video darslar, google forms.

Kirish

Hozirgi kunda an'anaviy usulda o'qitish ancha eskirgan va bu axborot texnologiyalari kirib kelishidan ancha oldingi usul edi. Tasavvur qilib ko'ring, o'tgan asrlarda o'quvchilarga masofadan turib onlayn dars o'tish mumkin deyilganda ularning fikri qanday bo'lar edi? Lekin hozirgi kunda bu ancha ommalashgan usul hisoblanadi.

Bugungi kunda, axborot texnologiyalari darslarini o'qitish metodlarini yanada rivojlantirishga hamda samarali o'qitishga ixtiyoriy yondashish mumkin. Talabalar egallagan bilimlari asosida vazifalarni mustaqil ravishda bajara olishi kerak.

Innovatsion metodlar talabalar va o'qituvchi-talabalar o'rtasidagi aloqalarni yanada kuchaytirishga va o'qitish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Hozirgi kunda turli xil innovatsion usullar yordamida talabalarni o'qitish va bilimni baholash juda ham ommalashib bormoqda. Quyida talabalar bilimni baholash bo'yicha taklif keltirilgan hamda imkoniyatlari yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Fanni yangicha uslublarda o'qitish hozirgi kunda o'qituvchiga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri bo'lib, bu sohada ko'plab olimlar izlanishlar olib borgan. Masalan, J. . J. Voogt, G. Knezek, R. Christensen, K.-W. Lai. (2015). Handbook of Research on Educational Communications and Technology. Springer Science ; Business Media[1] qo'llanmasida o'qitish bo'yicha tavsiyalar mavjud. M. J. W. Lee, S. S. Srinivasan, S. Trail. (2011). Usability of a mobile learning management system in higher education. British Journal of Educational Technology, 42(4), 672-695.[2] Maqolasida esa mobil ta'lim va tashkil etish to'grisida fikrlari berilgan.

Innovatsion metodlar orasida, yangi texnologiyalar va dasturlar, online o'quv platformalari, interaktiv darsliklar, interaktiv doskalar, video darslar, shuningdek, yangi o'qitish usullari eng samaralisi hisoblanadi.

Birinchi innovatsion usul, dasturlar va online o'quv platformalari. Bu orqali, o'qituvchi-talabalar o'zlarining qiziqishlariga mos keladigan dasturlarga, online o'quv platformalariga kirishlari mumkin. Bu platformalar, o'quvchilar uchun o'quv materiallari, darsliklar, interaktiv testlar va turli xil dasturlarni taqdim etishadi. Bu usul, talabalarning o'zlashtirishi darajasini tekshirish va o'qituvchi-talabalar o'rtasidagi aloqani oshirishda va o'qitishni yanada samarali qilishda yordam beradi. Bu usullar yordamida talabalar o'zlari istagan vaqtda darslarni o'zlashtirishi hamda boshqa xarajatlarni tejashga yordam beradi.

Ikkinchi innovatsion usul, interaktiv darsliklar va doskalar. Bu usullar orqali, o'qituvchilar o'zlarining darslarini qiziqarli tashkil qilishlari mumkin. Bu darsliklar interaktiv doskalarda turli xil tasvirlar, diagrammalar, jadvallar va so'rovnomalarni ham aks ettirish orqali talabalarning diqqatini ushlab turish mumkin. Bu usul yordamida talabalarning ko'rish hamda eshitish orqali berilgan ma'lumotlarni eslab qolishi yanada osonlashadi.

Uchinchi innovatsion usul, video darslar. Bu usul orqali, o'qituvchilar talabalarning qiziqishlariga mos keladigan video darslar taqdim etishlari mumkin. Bu video darslar, o'quvchilarning o'zlashtirish va o'rganish jarayonini yanada samarali qilishda yordam beradi.

Axborot texnologiyalari fanini o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish muhimdir. Dars davomida albatta talabalarning o'zlashtirishini tekshirish muhim hisoblanadi. Hozirgi kunda bulutli texnologiyalar rivojlangan bo'lib, google forms bilan turli xil so'rovlar yaratib talabalarning o'zlashtirish darajasini bilish mumkin. Quyidagi jadvalda google forms imkoniyatlari keltirilgan.

1-jadval

Google forms	
1.	Urinishlar sonini belgilash
2.	Savollarni aralashtirib yuborish

3.	Real vaqt rejimida kuzatish
4.	Javoblar avtomatik ravishda elektron jadvalga kiritiladi
5.	Qisqaroq URL manzillar
6.	Moslashtirilgan mavzular
7.	Shakllarni yaratishda avtomatik ravishda javob takliflarini yaratish

Xulosa: Hozirgi kunda talabalarni darsga qiziqtirish va ularga yangi texnologiyalar asosida bilim berish davr talabiga aylanib bormoqda. Axborot texnologiyalari fanini o'qitishda, yangi texnologiyalar va dasturlar, online o'quv platformalari, interaktiv darsliklar, interaktiv doskalar, video darslar va bilimni baholash tizimlari kabi innovatsion usullardan foydalangan holda dars o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu metodlar o'qituvchi-talabalar o'rtasidagi aloqani oshirishda va o'rganish jarayonini yanada samarali qilish va talabalar bilimni baholashda yordam beradi. Bu esa o'quv jarayonini yanada qiziqarli va interfaol bo'lishi uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. J. Voogt, G. Knezek, R. Christensen, K.-W. Lai. (2015). Handbook of Research on Educational Communications and Technology. Springer Science; Business Media.
2. M. J. W. Lee, S. S. Srinivasan; S. Trail. (2011). Usability of a mobile learning management system in higher education. British Journal of Educational Technology, 42(4), 672-695.
3. M. A. G. van Aalst, J. E. R. Wind, J. G. Pijpers. (2016). Blended Learning for Quality Higher Education: Selected Proceedings from the 2016 International Conference on Blended Learning (ICBL2016), Beijing, China, 19-21 August 2016. Springer.
4. O'quv jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash yo'llari. Uslubiy qo'llanma. Akademik S.S.G'ulomov umumiy rahbarligi ostida. – T.; TDIU 2005. 90 b, 105 b
5. Farberman V.L., Musina R.G., Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. – T., 2002. 118-157 b.
6. Og'ayev S. Yangi pedagogik texnologiya-hayotiy ehtiyoj. Xalq ta'limi jurnali, 2001, №3, 69-71 b.

IQTISODIY FANLARNI O'QITISHDA MULTIMEDIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI

¹Rajaboyev Shahboz Shodi o'g'li,

²Toshmamatova Sayidaxon Erkinjon qizi,

³Rajabboyev Sheroz Kenja o'g'li

^{1,2}Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,

³Samarqand davlat universiteti

shahbozrajabboyev@gmail.com

Annotatsiya: Multimediali ta'lim o'quv jarayonini o'zgartirish va yaxshilashga yordam beradi va bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirishga olib keladi. O'quv videosi o'quvchilarga mazmun bilan shug'ullanish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratishi mumkin. Multimediyali ta'lim o'quvchilarni audio, vizual va animatsion qo'llab-quvvatlash orqali ko'proq o'rganishga undaydi.

Kalit so'zlar: ta'lim, o'qitish, multimedia, kompyuter, axborot, tizim, iqtisodiy fan.

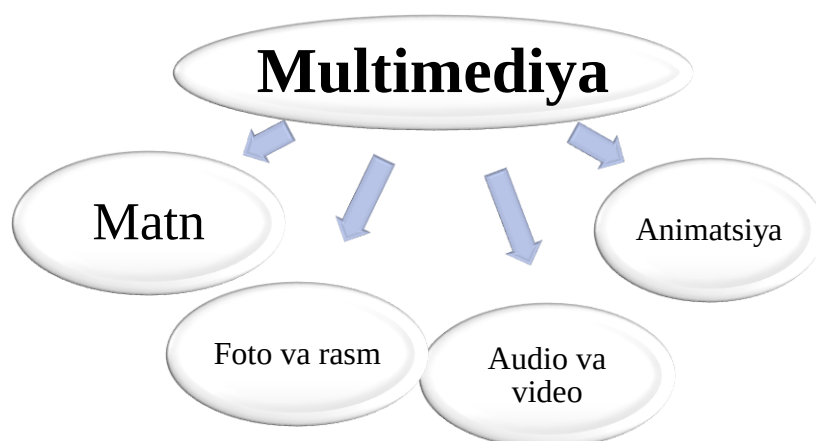
Inson faoliyatining barcha sohasini kompyuter texnologiyalari qamrab olmoqda, ya'ni hozir biz yashayotgan davr kompyuter asri hisoblanadi. Bunday deyishimizga sabab, kompyuter bizning hayotimizning barcha sohalarini qamrab olmoqda. Shunday ekan kompyuter savodxonligi ikkinchi savod sifatida qaralmoqda. Bu esa yalpi kompyuterlashtirishni tezlashtirmoqda.

Kompyuter texnologiyalari ta'lim jarayoniga ham jadal sur'atlar bilan kirib kelmoqda. Uning vositasida o'qituvchi va ta'lim oluvchining ish mahsuldorligini, ta'lim berish va mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish asosiy maqsaddir. Shu qatorda kompyuter texnologiyalarini tor va keng ma'noda ishlatish mumkin. Birinchidan, o'qitish vositasi sifatida qo'llash, ikkinchidan, kompyuterni ta'lim sohasida keng maqsadlarda qo'llash tushiniladi.

Bundan keyingi o'qitish tizimlarini qurishning rivojlanishi texnik vositalarning rivojlanishi bilan hamohang tarzda kechdi. Ayniqsa rangli tasvir, grafik va videoaxborot joylash imkoniyatiga ega shaxsiy kompyuterlarning paydo bo'lishi ta'lim uchun texnik muhitni yaratishning psixologik asosini yaratdi.

Kompyuter ta'limni ta'lim oluvchi bilan uning modeli va bilim jamg'armasiga tayangan individual muloqotiga asoslangan dialog rejimi tarzida qurish imkonini beradi. Kompyuterning ta'lim sohasida tutgan o'rniga va bahosiga qarab unga ta'limning yangi axborot texnologiyasi sifatida qaraladi. Bu yerda uning bir – biridan farqli texnologiyalari, ish tamoyillari hamda o'qitishni amalga oshirish funksiyasi va usullari farqlanadi.

Multimediyaning asosiy tarkibiy qismlari

Hozirgi kunda minglab o‘qitish jarayoni uchun mo‘ljallangan tizimlar yaratilgan bo‘lib, ularning umumiy klassifikatsiyasi mavjud emas. Ushbu tizimlarni quyidagi turlarga bo‘lish mumkin:

- mashq qildiruvchi (trenajer);
- bilim, malaka va ko‘nikmalarni mustahkamlovchi;
- kognitiv o‘qitishni dasturlashga yaqin bo‘lgan rejimda ishlovchi tushunchalarni o‘zlashtirishga mo‘ljallangan;
- immitatsion va modellashtiruvchi;
- o‘yinli;
- egallangan bilim nazoratini amalga oshiruvchi;
- ma’lumot va axborot bilan ta’minlovchi.

Multimediya vositalari (qurilmalar)

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda asosan quyidagi dasturlardan foydalaniladi:

Microsoft Office PowerPoint, inglizcha power point - ishonchli hisobot. Microsoft Powerpoint –universal, imkoniyatlari keng bo'lgan ko'pgina amaliy dasturlari sirasiga kiradi va matn, rasm, grafiklar, animatsiya, effektlarni, ovoz, videorolik va boshqalardan tashkil topgan slaydlarni yaratish imkoniyatlarni beradi.

Adobe Flash (avvalgi Macromedia Flash yoki oddiy Flash) - Adobe Systems

PowerPoint

kompaniyasidan veb -ilovalar yoki multimediali prezentatsiyalar yaratish uchun mo'ljallangan multimediali platforma. Bannerlar, animatsiyalar, o'yinlar yaratish, veb -sahifalarda video va audio ijro

etish uchun ishlatiladi.

Prezi - bu PowerPoint kabi an'anaviy slaydlar yaratish dasturlariga muqobil sifatida foydalanish mumkin bo'lgan taqdimot vositasi. Slaydlar o'rniga Prezi bitta katta qsim foydalanadi, bu bizga qsimlarning turli qismlarini siljitish va kattalashtirish hamda u erda keltirilgan g'oyalarni ta'kidlashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. S. Jones and C. Britton, Early Elicitation and Definition of Requirements for an Interactive Multimedia Information System, IEEE Proceedings of ICRE, 12 (2006)
2. The program "Digital Economy of the Russian Federation", approved by the Government of the Russian Federation dated July 28, 2017 No. 1632-r
3. Dronov V.A. Macromedia Flash Professional 8. Grafika i animatsiya. – SPb: BXV, 2016
4. Mustafaevich, Tursinxanov Nurlan, and Rajaboev Shakhboz. "SYSTEM FOR ANALYZING AND PROCESSING DATA ON UNIVERSITY STAFF BASED ON A FUZZY CONTROLLER WITH A FIXED KNOWLEDGE BASE." Open Access Repository 8.03 (2022): 16-21.

THE PLACE OF SHAMSHAD ABDULLAYEV AND THE "FERGANA SCHOOL OF POETRY" IN MODERN LITERATURE

Isaeva Yuliya Pavlovna

Jizzakh State Pedagogical University

yuliya_4265@mail.ru

Abstract: This article explores the poetics of the work of Shamshad Abdullayev, a writer of the "Fergana poetic school" in the context of the modern Russian-language literature of Uzbekistan

Keywords: Fergana school, Russian-language literature, poetry, ethnoculture, philosophy, visualization

Since the middle of the twentieth century, ethnocultural issues have gained relevance in literary studies. The most characteristic feature of contemporary Russian-language literature in Uzbekistan is multiculturalism-the merging and coexistence of autonomous socio-economic, national-cultural, psychological, linguistic, and other attitudes.

The passing into historical oblivion of the Soviet empire had a special significance for the history of Russian literature. At the turn of the 1980s and 1990s, the path was cleared the way for the return of uncensored works created in the metropolis and beyond. Russian literature began to acquire a full corpus of its artistic texts [4, 71]. However, almost simultaneously the destruction of literary ties with the newly formed Russian abroad began. Relevant is the study of the influence of special ethno-cultural attitudes of authors on the creation of artistic pictures of the world in prose, as well as questions about what is their novelty, what colors they are written in.

The authors' artistic thought moves "vertically" and "horizontally":

- in the intrapersonal opposition, which can be defined as one's own among others and another among one's own;
- in the discourse of one's own and other's languages;
- in the juxtaposition of different worlds;
- in the depths of the time and space of childhood, ethnic kin, and memories of it;
- in the archaic-kin and mythological consciousness preserved in the traditional cultures of ethnic groups;
- in the semantic ambivalence inherent in mythologemes and archetypes;
- in religious, metaphysical, unreal, and fantasy worlds;
- in the cultural spaces of classical literary and artistic images and great books - the Bible and the Koran [3, 46].

Authors whose worldview and worldview are fundamentally unbalanced create works of fiction like a building whose construction plan is not entirely clear. Literary reality, like the Tower of Pisa, is "tilted. And the more the authors deviate from the rules of artistic construction, the more intensely the reader becomes involved in the completion.

Let us consider the poetics of creativity of the "Fergana poetic school" writers. The names of Fergana authors, whose published texts represent one of the pages of independent Russian-language poetry, first sounded at the meeting of Tashkent critics fifteen years ago, and in the early nineties they moved to the articles of St. Petersburg journalists. It is a group and Moscow people united by a common air, literary predilections and sense of locality. The main motifs of their work: tranquility (i.e., the stalemate confirming that the world simply flows); the precision of sensuous uncomplicated complexity; a sense of happiness capable of developing a language whose boundary, according to Wittgenstein, coincides with the boundary of the world; the most natural element of emotional survival, which contains always a different encounter with poetic truth; an atmosphere that at any moment risks breaking your heart, a warm emptiness that defies counting and has no divisions; the desire to move away as one's own roots to enrich them with one's departure, and, at the same time, a "hesitant and tender love for a certain piece of reality" (as Pasolini put it in his essay on Bertolucci's early film); touch as the most honest way to deal with reality; restraint and a neutral tone that preserves your will. In our East, in Fergana, one is part of the air with which one floats into the unknown distance—you are directed mostly toward generic epicness. Everything is done for the sake of external circumstances and paternalistic impersonality. So here imperial poetry and fragmentary prose are ideal, achieving perfection and naturalness through the free and precise fixation of overt events. Such an approach presupposes the possibility of natural insights through ignorance and lucid blindness, and the need for evaluation, for reflection, for the pressure of heavy analytical efforts disappears by itself.

It is also necessary to note the attitude of Fergana poets to the sound problem: we reject the dictates of tempo-rhythmic structure, because it is a sign of material mechanics, while we are interested in the poetic fabric itself, which is by no means determined by the purity and statics of size alone. In musical and melodic terms, it seems to us that a purely personal intonational pattern, regulating various sound accents, weak and strong positions, leaps, pause, tremor, echo, reverberations, noise, obliquity, lacunae, sudden transition, vibrations, is much more relevant. Such a speech pattern forms a certain lyrical tension, as if forcing the author into voluntaristic, "visionary" actions and plunging him into a stream of free associativity. As for artistic priorities, the worlds of preference are open to us, and we necessarily take into account individual and territorial particularities, while ignoring the symptoms of national narcissism, for Eastern mentality and Western nihilism are merely a linguistic trick. Our work is a futile attempt to express an unrelenting fear of ever-slipping freedom. Every writer creates a work by invoking some detail of fundamental culture and temporarily crossing the line of linguistic conditioning. One might say it is a network of writing, leaving room for endless adaptations and anguish, but the ultimate open essence that unites us lurks nearby--a keen interest in life and, at the same time, a doubt about its meaning.

From the point of view of Shamshad Abdullayev, the leader of the "Fergana School," the American Elizabeth Bishop, the Italian Pier Paolo Pasolini, and many others are "Fergana by type of warmth. In Russian modern poetry, the Fergana school was closest to Dragomoshchenko. Dragomoshchenko's St. Petersburg, hard, precise,

alien to himself, on the verge of death and life - and therefore well able to see both. Soft footsteps on sintered barren ground. The slowness and heaviness of every movement. But out of the slowness manages to make mindfulness, out of the heaviness-the strength of support. "Only the slit of a man's open lips is unaffected / by circles of sweat, only it resists the shameful weakness." Speech is able to preserve movement and change.

Abdullaev has many references to cinema and photography, where objects speak with their presence. To put a frame or a shot between oneself and the event is to give form to the event. Often the movement of the camera replaces the movement of the gaze. The detachment of the filmmaker becomes the detachment of the beholder. "You stepped back from the foreground, / and the foliage stirred in the depths of the surviving frame." Even the person close to you-as a character in the film. But without detachment one cannot understand who one finds oneself close to.

The fusion of memory, direct observation, and reflection. Reflection is a necessary condition for the emergence of the text. Abdullayev has collections of both poetry and essays, and the new book includes essays on an equal footing with poems. Of particular note is "Visual Prose for the Neighborhood Landscape," Abdullayev's most concentrated reflection on method. The rules he sets for himself are: "1. Impassivity as reverence for the world; 2. A beginning lasting at the beginning, in the middle and at the end with an indelible and indefinite sameness; 3. A cosmopolitan indivisibility of the impulse, which is reflected still in nuances and in waking dreams."

The essay genre occupies a special place in Shamshad Abdullayev's prose. Appeal to the essayism of Abdullayev, as well as the majority of Fergana authors, can be explained by the attraction for visualization, philosophical reflections, and the statement of reality. In the essay "Visual Prose of the Neighborhood Landscape" the author makes a number of associations with Michel Boutor, Tony Richardson, Gray Slick, Yasujiro Ozu. The writer's main goal is to see and convey something extraordinary in an ordinary city of Uzbekistan: "Here, at first glance, there is nothing to depict, except the boundary roughness of the too large outskirts..." [1, 131].

Literature:

1. Abdullayev Sh. Approaching the Outskirts. MOSCOW: NLO, 2013. 256 p.
2. Shafranskaya E.F. Tashkent text in Russian culture. -M. Eskimo, 2010. 320 p.
3. Muratkhanov V. To the Question of "School" / V. Muratkhanov // The Little Silk Road: A New Poetry Almanac. Vyp. 5. Tashkent: Fan, 2004. 720 p.
4. Chuprinin S. Russian literature today: Life by notions / S. Chuprinin. Moscow: Vremya, 2007. 586 p.

O‘QUVCHILARGA GEOMETRIYA KURSINI O‘QITISHDA KOMPYUTER VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB O‘QITISH

**Xoljigitov Dilmurod Xolmurod o‘g‘li,
Shomurodov Azamat, Shokirova Hayitgul, Burxanova Shaxzoda,
Normamatova Zulayxo**

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarga geometriya fanini o‘qitishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanib o‘qitishda vujudga keladigan muammolar va ularning yechimlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar. ko‘rgazmali qo‘llanmalar, o‘qitishning texnik vositalari, didaktik materiallar, kompyuterli o‘qitish, axborot texnologiyalar.

O‘qitish vositalariga ko‘rgazmali qo‘llanmalar, o‘qitishning texnik vositalari, didaktik materiallar va hokazolar kiradi. Keyingi yillarda o‘qitish vositalari tubdan o‘zgardi. Shaxsiy kompyuterlarning paydo bo‘lishi bilan muammoli o‘qitish jarayonining yangi ko‘rinishi – muammoli – kompyuterli o‘qitish vujudga keldi. Pedagogik tizimda yangi element - kompyuterning paydo bo‘lishi uning funksiyalarini o‘zgartirishi va yangi pedagogik samaraga erishishga imkon yaratishi mumkin.

O‘quv jarayonida kompyuter va uning barcha imkoniyatlaridan foydalanish, darslarning sifatiga ijobiy ta’sir qiladi.. Shuning uchun o‘qitish jarayonini EHM asosida loyihalashdan oldin o‘qituvchi kompyuter asosida o‘qitish metodikasini yaxshi o‘zlashtirgan bo‘lishi kerak. Darhaqiqat, kompyuter olish va unda ishlash ko‘nikmalarini o‘rganishga ketgan vaqt va xarajatlarni qoplaydigan, ananaviy o‘qitish texnologiyalaridan ustunlikka ega bo‘ladigan yangi o‘qitish texnologiyasi haqida savol qo‘yish to‘g‘riroq bo‘ladi. Buning uchun kompyuterdan o‘qitishning samarali vositasi sifatida foydalanish bo‘yicha yangi, istiqbolli yechimlarni izlash kerak bo‘ladi. Ilmiy bilimlarni tahlil qilish, o‘qitishda kompyuterning quyidagi funksiyalarini ajratish va tizimlashtirishga imkon beradi:

- texnik – pedagogik (o‘qituvchi va boshqaruvchi dasturlar, diagnostik, modellashtiruvchi, ekspert, muloqotli, maslahatchi, mantiqiy);

- didaktik – kompyuter trenajor sifatida, repetitor sifatida, assistent sifatida, aniq vaziyatlarni modellashtiruvchi qurilma sifatida, kompyuter o‘quv faoliyatni jadallashtirish, o‘qituvchi faoliyatini optimallashtirish vositasi sifatida, kompyuter quyidagi funksiyalarni bajaruvchi vosita sifatida: o‘quv axborotini tezkor yangilash, talabalarning yakka xususiyatlari to‘g‘risida tezkor axborot olish, uning faoliyatini baholash, nazorat qilish, tuzatish, uni faollashtirish va rag‘batlantirish vositasi sifatida.

Bunday vaziyatda pedagogikaning vazifasi belgilangan funksiyalar bajariladigan shart-sharoitlarni aniqlash va ta’minlashdan iborat. Bular quyidagicha:

- kompyuterni qo‘llash bilan o‘qitish maqsadlari, mazmuni, shakli va usullarining o‘zaro aloqasi, bog‘liqligi;

- o‘qituvchi so‘zi bilan kompyuterning bog‘lanishi;
- kompyuterli mashg‘ulotning didaktik strukturasi;
- kompyuterli mashg‘ulotning motivatsion ta’minoti;

- kompyuter bilan o`qitishning texnik vositalari uyg`unligi.

Bunday ajratishdan maqsad EHM ishining mantig`i bilan o`quv faoliyatning mantig`i orasidagi didaktik asoslangan oqilona moslikni topishdir. Hozirgi vaqtda ikkinchi mantiq birinchining qurboni bo`lmoqda. Shuning uchun o`qitishni kompyuterlashtirish yetarli samara bermayapti. Maktab sinfiga yoki oliy o`quv yurti auditoriyasiga kompyuterni o`rnatish kompyuterlashtirishning tugashi emas, balki kompyuterli o`qitishning boshlanishidir.

Kompyuterni pedagogik jarayonning asosiy qismlari bilan aloqasini ko`rib chiqamiz. Bunda kompyuterni qo`llashning maqsadga muvofiqligini va uni o`qitish mazmuni, shakli, usullari bilan qanday bog`lanishini ochib berish kerak. Bugungi kunda kompyuterli o`qitishning quyidagi maqsadlari ajratilgan: vaqt omili bo`yicha: talabalarni nazorat qilish va ularni tashxisdan o`tkazishda vaqtdan yutish, talabalarga mustaqil, nazorat ishlarini berish va ularni ko`paytirishdan yutish, natijalarni qayta ishlash va ularni tezkor ravishda har bir o`rganuvchiga yetkazish va hokazo.

O`quv jarayoniga talabalarni “qamrab olish” darajasi bo`yicha tayanch bilimlarni va faoliyat usullarini faollashtirish, reproduktiv o`quv va malakalarni shakllantirish bosqichida yoppasiga o`qitish imkoniyati; o`rganuvchilarga yakka holda yondoshuvni qo`llash bo`yicha: har bir o`quvchi kompyuterda o`zining imkoniyatlari va ishlash tezligini hisobga olgan holda ishlaydi; pedagogik amallarni “mexanizatsiyalash” darajasiga ko`ra: laboratoriya va amaliy ishlarni tayyorlashda o`rganuvchi ishining jadallashuvi, kompyuterning trenajor rejimida ishlashi, kompyuter bilan ma`ruza materialini ustida, laboratoriya - amaliy mashg`ulotlarda ishlash.

Keltirilgan maqsadlar ro`yxatidan ko`rinib turibdiki, kompyuterli o`qitishning faqat bir tomoni – dasturlashtirilgan o`qitishdan foydalanilmoqda. Dasturlash tizimidan foydalanish tajribasi amaliy o`quv va ko`nikmalarni shakllantirish masalasini yechishda bunday maqsadlar to`plamining maqsadga muvofiqligini ko`rsatadi. Biroq dasturlashtirilgan o`qitish texnologiyasi o`z mohiyatiga ko`ra an`anaviy o`qitish usullarini takrorlaydi: talabalar faoliyatini boshqarishning tezkor va yo`naltiruvchi jihatlarini optimallashtirib, uning boshqa elementlarini (intellektual, motivatsion, emotsional) zaiflashtiradi yoki butunlay yo`qotib yuboradi. Shuning uchun dasturlashtirilgan o`qitish maqsadlaridan foydalanish zarur, lekin yetarli emas: u faqatgina ko`nikmalarni shakllantirish bilan bog`liq bo`lgan tor pedagogik vaziyatlar ko`lamida yetarli, lekin insonning asosiy sohalarini rivojlantirishda yetarli emas.

Bu o`qituvchi mehnatini ancha yengillashtirishni ko`zda tutadi, lekin faoliyat sub`yekti bo`lgan talabani rivojlantirishga qaratilmagan, bunda o`quv faoliyatini tashkil qilish muammosi tahlil nazaridan chetda qoladi. Bularni hisobga olgan holda kompyuterli o`qitish psixologik – pedagogik ta`minotining istiqbolli chizig`i sifatida kompyuterni qo`llaganda ham insonning asosiy sohalarini shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatlarini saqlab qoladigan o`quv faoliyatning yaxlit tizimini yaratishdan iborat bo`ladi. Boshqacha qilib aytganda, o`qitishning shaxsga qaratilgan

va yakka holda — faoliyat yondoshuvni, yangi pedagogik konsepsiyalarni hisobga oluvchi maqsadlar to`plami zarur. Bundan yuqoridagi maqsadlar ro`yxatini quyidagicha to`ldirish zaruriyati kelib chiqadi:

Intellektual sohani rivojlantirish: fikrlashni (bilishni, ijodni), xotira, diqqatni, aql sifatlarini (teranlik, intiluvchanlik, tejamkorlik, mustaqillik), fikrlash ko`nikmalarini (ajratish, qo`shish, tahlil va h.k.), bilish o`quvlarini (qarama - qarshilik va muammolarni ko`rish, savollar qo`yish, farazlarni ilgari surish va h.k.), o`rganishni bilishni rivojlantirish, predmetga oid bilim, o`quv va ko`nikmalarni shakllantirish;

Motivatsia sohani rivojlantirish: intellektual bilimlarga, tabiatni anglashga, jamiyatga, insonga, fikrlash va bilish qonuniyatlariga, o`qish motivlarini tarbiyalashga bo`lgan ehtiyojlarni shakllantirish;

Emotsional sohani rivojlantirish: o`z hissiyoti va ruhiy holatlarini boshqarish bo`yicha zaruriy ko`nikmalarni shakllantirish, ortiqcha xavotirni yengish, o`zini holisona baholashni tarbiyalash;

Iroda sohasini rivojlantirish: maqsadga intilishni shakllantirish, asab va muskullarning zo`riqishini yenga olish, tashabbuskorlik, o`z kuchiga ishonish, o`zini boshqara olishni rivojlantirish, bilimlarga o`qitish — qanday faoliyat ko`rsatish, faoliyatni qanday rejalashtirish, uni qanday amalga oshirish va nazoratni tashqi ko`maksiz olib borish;

O`quv faoliyatni va uning asosiy qismlarini yaxlit shakllantirish: talabalarning diqqatini boshqarish, ularga bajariladigan ishlarni tushuntirish, zaruriy ehtiyoj - motivatsion holatlarni faollashtirish, faoliyatga yordam berish, tuzatish kiritish, jarayonni va talabalarning o`quv faoliyatining natijasini baholash.

Kompyuterning o`qitish mazmuni, shakli va usullari bilan qanday bog`lanishini ko`rib chiqamiz. Rivojlangan davlatlar maktab va oliy o`quv yurtlarining tajribasi kompyuterni har qanday predmetda qo`llash bo`yicha chegara yo`qligini ko`rsatdi. Biroq, kompyuterli mashg`ulot mazmuni albatta masala shartlarini tahlil qilish, uni yechish usullarini izlash, yechimning to`g`riligini nazorat qilish usullari to`g`risidagi ma`lumotlarni o`z ichiga olishi kerak. Ya`ni mazmunga refleksiyaning hamma turlari — intellektual, shaxsiy va shaxslararo kiritilishi zarur, Kompyuterni qo`llashda o`qitishning mavjud shakllarini hisobga olish kerak. Zamonaviy o`qitish shakllari o`quv yurtining turidan qat`iy nazar quyidagi strukturaga ega:

- tayanch bilimlarni va faoliyat usullarini faollashtirish;
- yangi tushunchalarni va faoliyat usullarini shakllantirish;
- bilimlarni qo`llash, o`quvlarni shakllantirish.

Ko`p narsa o`quv predmetining xususiyatiga bog`liq: ijtimoiy fanlar bo`yicha bilimlarni formallashtirish juda qiyin (hozircha), shu bilan birga kompyuter yordamida ijodiy fikrlashni rivojlantirish ham mushkul. Shuning uchun mashg`ulotning ikkinchi bosqichi (yangi tushunchalar va faoliyat usullarini shakllantirish) ko`pincha an`anaviy (verbal) usullar asosida olib borilgani ma`qul. O`quv jarayonining birinchi va uchinchi bosqichlari esa tadqiqotlarning ko`rsatishicha to`liq kompyuterlashtirilishi mumkin.

Faollashtirish bosqichida kompyuter talabalarda yetishmayotgan bilimlarni to`ldiradi, ularga zarur bo`lgan tayanch bilim va faoliyat usullarini eslashga yordam beradi. O`qituvchi barcha talabalar bilimlarining faollashtirilish darajasi haqida axborot oladi. Bularning hammasi keyingi bosqichlarda ma`lum yutuqlarga erishishni ta`minlaydi. Qo`llash bosqichida talabalar kompyuterli o`qitish yordamida bimalol mustaqil faoliyatni amalga oshirishlari mumkin.

Foyalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xolmurod o'g'li X. D. et al. PARAMETR QATNASHGAN TENGLAMALARNI YECHISHDA HOSILADAN FOYDALANISH. – 2023.
2. Xolmurod o'g'li X. D. et al. NOSTANDART TENGLAMALARNI YECHISHDA HOSILADAN FOYDALANISH. – 2023.
3. Dilmurod X. et al. HAJM VA YUZALARNI TOPISHDA ANIQ INTEGRALNING TADBIQLARI. – 2023.
4. Mamanov S. Matematika fanini kasbga yo'qitish negizida bo'lajak mutaxassislarining kasbiy faoliyatiga tayyorlashning hozirgi ahvoli va uni rivojlantirish yo'llari //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 3.
5. Уринбоев Ф. Ш., Маманов С., Горабеков О. НЕКОТОРЫЕ ГЕОМЕТРИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАТИКИ И КОММУНИКАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЙ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – №. 5-4. – С. 125-127.
6. Mamanov S. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCES IN VOCATIONAL SCHOOLS THROUGH CAREER DIRECTED TRAINING //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – №. Special Issue. – С. 120-127.
7. Туракулов О., Маманов С. Fanlarni kasbga yo'qitishda bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 110-113.
8. Dilmurod X., Jo'raboyevich R. N. AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING MULTIMEDIA VOSITALARIDAN MATEMATIKA FANINI O'QITISH JARAYONIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 708-711.
9. Xoljigitov D. GEOMETRIYANING ALGEBRAIK TENGLAMALARNI YECHISHGA BAZI TATBIQLARI //Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 3.
10. Xoljigitov D., Isroilov I. GRAFLAR NAZARIYASI YORDAMIDA MANTIQUIY MASALALARNI YECHISH //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 2.
11. Xoljigitov D., Prnazarov S. H. Tenglamalar sistemasiga doir misollarni grafik usulda yechish //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
12. Alimardanovich N. T., Xolmirza o'g'li X. Y. GIPERBOLIK TIPDAGI TENGLAMA UCHUN TO'RLAR USULI. – 2022.
13. Xolmirza o'g'li X. Y., Alimardanovich N. T. IKKINCHI TARTIBLI CHIZIQLI ODDIY DIFFERENSIAL TENGLAMALARNI YECHISHNING PROGONKA USULI VA UNING TADBIQI. – 2022.
14. Alimardanovich N. T. CHIZIQSIZ TENGLAMALARNI TAQRIBIY YECHISH //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – С. 323-327.
15. Xandamov, Y., & Nuraliyev, T. (2022). Teng qadamlar uchun nyutonning 1-interpolyatsion formulasi uchun algoritm va dasturiy ta'lim yaratish. Zamonaviy

innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 364-367.

16. Nuraliyev, T., & Xandamov, Y. (2022). Oddiy differensial tenglamalarni sonli yechish. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 347-349.

17. Alimardanovich N. T., Abduqodirovich N. N. PLASTINKA UCHUN IKKI O'LCHOVLI ISSIQLIK O'TKAZUVCHANLIK TENGLAMASINI SONLI YECHISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 15. – №. 3. – С. 141-143.

18. Xandamov Y., Nuraliyev T. Teng qadamlar uchun nyutonning 1-interpolyatsion formulasi uchun algoritm va dasturiy ta'minot yaratish //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 364-367.

19. Nuraliyev T., Xandamov Y. Oddiy differensial tenglamalarni sonli yechish //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 347-349.

20. Sharipova S., Sharipov X. Орбиты семейства векторных полей и гиперболический параболоид //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.

6-SHO'BA ZAMONAVIY GUMANITAR TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI

КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ УЗБЕКИСТАНА В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

**Хасанова Гузалия Бахтиёровна,
Коробкова Анастасия Сергеевна, Тангрикулова Руфина Дамир кизи**
Джизакский филиал Национального Университета Узбекистана
guzaliah118@gmail.com

Аннотация: развитие туристического бизнеса в Узбекистане связано также с восстановлением и защитой культурного наследия и культурных объектов. В данной статье анализируется связь развития туризма, культурного наследия и культурных объектов. А также рассматриваются категории культурного, исторического и природного наследия, анализируется исходя из сложившейся ситуации в сфера охраны и управления объектами исторического, культурного наследия Узбекистана. Указывается ряд задач и нерешенных проблем, существующих в сфере охраны и защиты объектов культурного наследия.

Ключевые слова: туризм, качество туристических услуг, развитие экономики, культурные объекты, историческая ценность, культурное наследие, восстановление и защита природных и местных ландшафтов.

Узбекистан — страна, где хранится огромное количество архитектурных шедевров, считающихся жемчужинами мировой цивилизации, некоторые из них внесены в Список всемирного культурного наследия ЮНЕСКО. Эти памятники старины сегодня приобретают особое значение, несут в себе многовековые духовные ценности, которые обеспечивают связь поколений. Поэтому вопрос их сохранения важен. В последние годы государством уделяется пристальное внимание к проведению активной политики в области развития туризма, принимаются нормативные — правовые акты и целевые региональные программы для формирования правовых основ современного цивилизованного туристического рынка, а также модернизируется туристическая инфраструктура.[1]

Культурное, историческое и природное наследия делятся на следующие категории:

1. Духовные сокровища, как фольклор и местное прикладные искусства утраченные в древности и средние века, а также восстановленные ныне и используемые, потребляемые туристами (как фестивали, произведения искусства, картины). Музыкально-творческий потенциал регионов является привлекательным элементом культуры. [2]

2. Древние, средневековые и новые исторические, археологические и культурные ценности (памятники, музеи, театры, заповедник и т.д.).

3. Религиозно-культурные, творческо-исторические материальные ценности местного населения (как гражданские здания, кинотеатры, библиотеки, культовые религиозные объекты и т.д.). Организация театрализованных, творческих вечеринок и разных книжных ярмарок, библиотек в городах Бухара, Самарканд и Хива дает хороший результат, поднимает статус народа и страны. Потому что эти древние города были знамениты своими мыслителями, философами, суфиями, писателями и учеными в средние века во время Восточного Ренессанса. [3]

Важным шагом в формировании национальной модели туризма стало создание в 1992 году Национальной компании «Узбектуризм» Указом Президента Ислама Каримова. С тех пор структура координирует деятельность отраслевых организаций, занимается подготовкой соответствующих кадров, способствует притоку внутренних и внешних инвестиций в создание новой и расширение существующей материально-технической базы, стимулирует развитие всех видов туризма, активно участвует в зарубежных мероприятиях, организует крупные международные форумы.[4] Особенной популярностью наша страна пользуется у граждан Германии, Франции, Италии, Республики Корея, Японии, КНР, Малайзии, России, Индии. Был установлен безвизовый режим сроком на 30 дней для граждан Израиля, Индонезии, Кореи, Малайзии, Сингапура, Турции и Японии. Кроме того, упрощен порядок выдачи виз гражданам 39 стран. С 1 июля 2018 года будут внедрены электронные визы.[5]

Важной вехой в летописи отечественного туризма стало вступление республики в 1993 году во Всемирную туристскую организацию ООН (ЮНВТО). В рамках сотрудничества с ней в 1994 году 19 странами мира была принята Самаркандская декларация о туризме вдоль Шелкового пути. В 1999 году была принята Хивинская декларация по туризму и сохранению культурного наследия, поддержанная ЮНВТО, ЮНЕСКО и Советом Европы. В 2002 году – Бухарская декларация по туризму вдоль Шелкового пути, которая подчеркивает преимущества устойчивого туризма и определяет конкретные шаги по стимулированию культурного и экологического туризма на этом направлении.

Более того, в знак признания особого места республики в мировой туристической индустрии в 2004 году в Самарканде был открыт региональный офис ЮНВТО по координации развития туризма на Шелковом пути. Следует отметить, что такой офис существует лишь в двух странах — в Японии и Узбекистане. Его основная функция — обозначение направлений в развитии не только регионального, но и международного туризма.[6]

Посещающие Узбекистан туристы имеют возможность добираться до достопримечательностей республики и посредством железнодорожного транспорта. Так, помимо обычных и скоростных составов, между Ташкентом, Самаркандом и Карши ежедневно курсируют и высокоскоростные поезда «Афросиаб» производства испанской компании Talgo, которые значительно повысили качество обслуживания гостей и сократили время поездки. Кроме того, в июне 2016 года мир стал свидетелем очередного прорыва в развитии

туристско-транспортной отрасли Узбекистана – состоялась церемония открытия электрифицированной железнодорожной линии «Ангрен-Пап», которая соединила живописную Ферганскую долину с остальной частью страны.[7]

Таким образом, охрана и защита объектов культурного наследия должна отражать целостную систему правовых, организационных, финансовых, информационных, материально-технических и других нормативных актов. Также должна быть создана система взаимодействия и координация культурного наследия граждан, СМИ и разных общественных организаций, органов государственной власти и местного самоуправления махаллей, сельских советов граждан Узбекистана.[8] Государственная политика Узбекистана в области сохранения исторического, культурного наследия должна предусматривать нормативно-правовую, методическую, творческую, научную, техническую, организационную, социальную, финансовую и экономическую деятельность. Интенсивное развитие туристической отрасли Узбекистана, в том числе бережное отношение к историко-культурному наследию, создание инфраструктуры, полностью соответствующей международным стандартам, укрепление международных связей превратили наш край в один из самых посещаемых стран в мире.

Использованная литература:

1. Указ о дополнительных мерах по ускоренному развитию туризма в Республике Узбекистан, УП-5611, 05.01.2019.
2. Davronov I.O. et al. Innovative ways of reducing tourism seasonality of tourist areas // Достижения науки и образования, 2020. С. 12.
3. Хасанова, Г. Б., & Коробкова, А. С. (2022). ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ЭКОНОМИКУ. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 259-263.
4. Дилмонов К.Б. Тенденции развития экологического туризма Узбекистана // Современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования, 2017. С. 222-224.
5. Kamolov, D. (2021). *ATHENIAN DEMOCRACY: INDIVIDUAL AND COLLECTIVE FREEDOM*.
6. Хасанова Г., Коробкова А., Эшмухаммедов У. Информационные технологии в обучении и воспитании детей //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 231-233.
7. Kamolov D. R. O. G. L. O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIYA VA AXLOQNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA YECHIMLARI //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. NUU Conference 2. – С. 348-352.
8. Хасанова Г. Б., Разногорская М. Я., Хасанова Э. Р. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АРАЛЬСКОГО МОРЯ: ЛЕГЕНДЫ И РЕШЕНИЯ //GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 113-117.

9. Kamolov, D. (2021). *Davlat boshqaruviga oid axloqiy qarashlar*.

10. Хасанова Г., Косимова А., Холмирзаев Н. ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ МОЛОДЁЖИ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ПРИОРИТЕТ ГОСУДАРСТВА //Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка. – 2023. – С. 260-262.

11. Kamolov, D. (2021). *Davlat boshqaruviga oid axloqiy qarashlar*.

12. Хасанова , Г. Б., Холмирзаев , Н. Б. ў., & Иброҳимов , Ш. Н. ў. (2023). СЕМЬЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(1 SPECIAL), 420–426. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/1829>

MUSIQA TERAPIYASINING FOYDALI JIHATLARI

Azimov Davron G‘ayratovich

Chirchiq davlat Pedagogika universiteti

Annotatsiya: Musiqa terapiyasi - bu turli xil kognitiv va hissiy muammolari bo'lgan odamlarga ishlash qobiliyatini yaxshilashga yordam berish uchun musiqiy o'zaro ta'sirdan foydalanishning o'rnatilgan usuli. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan kattalar va bolalar bilan muloqot qilish orqali terapevtlar o'zlarining ba'zi musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishlari, tashvish darajasini pasaytirishlari va hatto yangi muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, musiqa terapiyasi musiqani o'rgatish bilan bir xil emas. Agar sizning maqsadingiz bolangizning vokal yoki cholg'u ko'nikmalarini rivojlantirish bo'lsa, unda siz musiqa terapevti o'rniga yoki unga qo'shimcha ravishda tegishli o'qituvchini topishingiz kerak. Musiqa terapevti shaxsiy aloqalarni o'rnatishga va ishonchni mustahkamlashga yordam beradigan musiqa tajribasini individual ravishda moslashtiradi. Musiqa terapiyasi, shuningdek, odamlarga ma'lum tovushlarga sezgir sezgirlikni engishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Musiqa terapiyasi, Autizm, vokal, qobiliyat, individual, sezgirlik, inson, psixoterapiya, tibbiyot, metod, eksperiment, strategiya.

Asosiy qism

Tarixga nazar soladigan bo'lsak, musiqaning inson ruhiy va jismoniy holatiga sezilarli ta'sirini tasdiqlagan birinchi odamlardan biri yunon olimi va faylasufi Pifagor edi. Yamblichning “Pifagor hayoti to‘g‘risida” asaridan ko‘rinib turibdiki, agar kimdir chiroyli ritmlar va qo‘shiqlarni tinglasa, unda bunday odam musiqiy ta’limni ohang va ritmlardan foydalangan holda, inson axloqi va ehtirolari davolanadi va aqliy kuchlarning dastlabki uyg‘unligi o‘rnatiladi. 20-asrda musiqa terapiyaning bir nechta maktablari shakllandi.

- Nemis maktabi (Shvabe, Keler, Kyonig) insonning psixofizik birligi tezisiga asoslanib, asosiy e’tibor turli xil san’at turlarining shifobaxsh ta’siridan har tomonlama foydalanishning turli shakllarini rivojlantirishga qaratilgan.

- Rossiyada musiqaning insonga ta’sir mexanizmiga bag‘ishlangan birinchi ilmiy ishlar XIX asr oxiri-XX asr boshlarida paydo bo‘ldi. V. M. Bexterev, I. M.

Sechenov, I. M. Dogel, I. R. Tarxanov asarlarida musiqaning Markaziy asab tizimiga, nafas olish, qon aylanishi va gaz almashinuviga foydali ta'siri to'g'risida ma'lumotlar paydo bo'ldi. Musiqiy ratsional psixoterapiyaning asl kontseptsiyasi Valentin Petrushin (Moskva) tomonidan ishlab chiqilgan. Uning amaliy tajribasi taniqli qadimiy texnikalar va zamonaviy ilmiy yutuqlarini sintez qiladi. Insonga yaxlit yondashish, V. Petrushin bemorlarni nafaqat jismoniy, balki psixologik va intellektual tiklanishni ham rag'batlantiradi (tana, his-tuyg'ular, fikrlar bilan ishlash), chunki kasalliklar ko'pincha tananing jismoniy zaifliklarida emas, balki xarakter xususiyatlarida ham sabab bo'ladi, bu esa o'z navbatida insonning dunyoqarashidan kelib chiqadi.

Musika – bu nafaqat biz miriqib eshitadigan narsa bo'libgina qolmay, og'riqni yengillashtiradigan, stressni oladigan, o'zingizni tushunishga yordam beradigan va muloqotdagi to'siqlarni bartaraf etadigan narsa hamdir. Tibbiyotda musiqaterapiya degan alohida yo'nalish bor. Uni psixoterapiya sifatida, shuningdek og'ir betob bo'lgan bemorlarga yordam uchun qo'llaniladi. Masalan, bir tadqiqotda xospisdagi saraton bilan kasallangan bemorlarga musiqaviy terapiya ta'siri o'rganilgan. Ular improvizatsiyalashgan musiqali postanovkalarda qatnashishgan – guruh bo'lib to'planishib turli musiqaviy instrumentlarda o'ynashgan. Eksperiment natijalarga ko'ra, uni qatnashchilari terapiya ularga ko'plab psixologik bonuslar berganini tan olishgan: ular o'rtoqlarini qo'llashganini his etishgan, xursandchilik va o'ziga ishonch, shuningdek yozilishgan va stressni chiqarishgan.

Musiqaterapiyani yana bir qiziqarli metodi – bu ashulalar yozish. Bu metodni ayrim psixoterapevtlar ishtirokchilar bilan ishlashda qo'llashadi. Agar inson o'z hissiyotlarni so'z bilan izohlay olmasa unga musika yordamga keladi: u o'z tarixini aytib berishga, chuqur hissiyotlarni boshdan kechirishga, o'zini yaxshiroq tushunishiga muhim qaror qabul qilishga va o'z qadriga yetishga yordam beradi.

Musika terapiyasi - bu turli xil kognitiv va hissiy muammolari bo'lgan odamlarga ishlash qobiliyatini yaxshilashga yordam berish uchun musiqiy o'zaro ta'sirdan foydalanishning o'rnatilgan usuli. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan kattalar va bolalar bilan muloqot qilish orqali terapevtlar o'zlarining ba'zi musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishlari, tashvish darajasini pasaytirishlari va hatto yangi muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, musika terapiyasi musiqani o'rgatish bilan bir xil emas. Agar sizning maqsadingiz bolangizning vokal yoki cholg'u ko'nikmalarini rivojlantirish bo'lsa, unda siz musika terapevti o'rniga yoki unga qo'shimcha ravishda tegishli o'qituvchini topishingiz kerak.

Musika terapevti shaxsiy aloqalarni o'rnatishga va ishonchni mustahkamlashga yordam beradigan musika tajribasini individual ravishda moslashtiradi.

Musika terapiyasi, shuningdek, odamlarga ma'lum tovushlarga sezgir sezgirlikni engishga yordam beradi.

Yaxshi musika terapevti uyda yoki maktabda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan strategiyalarni ishlab chiqishi kerak. Sevimli musika hatto og'riqni pasaytirishi ham mumkin. Bir eksperimentda olimlar qo'shiq eshitishni, noxush hislar va og'riqqa chidash qobiliyatiga ta'sirini tekshirib ko'rishdi. Ular o'z eksperimentiga 54 kishini taklif etishdi. Qatnashchilar sovuq suv bilan test o'tishlari kerak edi. Xususan, ular o'z qo'llarini kuchli og'riq hislari paydo bo'lguncha qadar sovuq suv ichida ushlab

turishlari zarur edi. Har bir qatnashchi 3 martadan sinovdan o'tishi kerak: birinchisida jarayon davomida o'zi suygan qo'shiqlarni eshitib, ikkinchisida olimlar tanlangan relaksatsiya qiladigan maxsus musiqani eshitib, uchinchisida esa g'irt shovqinni eshitib. Ma'lum bo'ldiki, suygan qo'shig'ini eshitib odamlar og'riqqa hammasidan ham ko'p chiday olar ekan. Shu bois ko'pchilik yugurayotganda yoki sport zalda shug'ullanayotganda o'zi yoqtirgan treklarni qo'yib eshitadi – huzurbaxsh saundtrek haqiqatdan ham chidam – bardoshlilikni ko'taradi va subyektiv ravishda og'riqni pasaytiradi. Musiqa bilan shug'ullanish turliintellektual va ruhiy buzulishlari mavjud odamlarga jamiyatga yaxshi moslashish va kirishib ketishga yordam beradi. Keling, kattalar uchun musiqa terapiyasining mavjud yo'nalishlarini ko'rib chiqaylik.

Mijozni davolanish jarayoniga jalb qilish darajasiga qarab faol va passiv musiqa terapiyasi tanlanadi. Shu bilan birga, biz musiqa terapiyasida mashqlarni ham ko'rib chiqamiz.

Faol musiqa terapiyasi mijozning psixoterapiya jarayoniga bevosita ishtirok etishi nazarda tutiladi. O'zining o'zi musiqiy asarlarni ijro etadi, qo'shiq aytadi va unga tegishli musiqa asboblarni o'ynaydi. Faollarga shifo berishning eng mashhur turlari quyidagilar:

Vokal terapiya - mumtoz qo'shiqning shifobaxsh xususiyatlariga asoslangan va hayotiy organlarga akustik ta'sir ko'rsatadigan mashqlar tizimini o'z ichiga oladi. Bronxopulmoner va kardiovaskulyar kasalliklarni davolashda va vujudning umumiy zaifligida vokal terapiya usuli ayniqsa muhimdir.

Nordoff -Robbins usuli yordamida musiqa terapiyasi 40 yildan beri faol ravishda qo'llanilmoqda. "Jonli musiqa" ga aloqa vositasi va terapevtik sifati sifatida e'tibor qaratadi. Bemorlar muayyan ohangni yaratish jarayonida to'liq ishtirok etadilar. Ushbu mashqlar bemorlar va terapevt o'rtasidagi aloqani kuchaytirishga yordam beradi. Emotsional beqarorlik va psixomatik kasalliklar uchun tavsiya etiladi.

Analitik musiqa terapiyasi - mamlakatimiz hududida, birinchi navbatda, funktsional nosimmetrik va nerv bilan og'rikan mijozlar bilan ishlashda faol qo'llaniladi. Ushbu qabul qilish doirasida tuzatish ishlari guruhda amalga oshirilishi kerak.

Shuning uchun ham musiqa terapiyasi inklyuziv ta'lim bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Bu ikki yo'nalishning o'ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o'qituvchi bir -birlaridan o'rganishadi hamda muammolarni birgalikda xal etishadi.

Biroq, o'qituvchilarni tizimli tayyorlash zarurati inklyuziya sharoitida ishlash ancha oldin shakllana boshlagan. Har bir mamlakatda inklyuziv ta'lim tizimi o'sha yerda mavjud an'analar, urf-odat va hukmron qadriyatlar asosida shakllanadi. Shuningdek, turli xalqlarning mentaliteti hamda o'quv tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan qonunchilik jabhasi bu boradagi ustuvor yo'nalishni yo'lga qo'yishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy metodologiya nuqtai nazari, shart-sharoitlari, muayyan fan sohasida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlari aniqlanadi. Shuning uchun old shartlarni ikkita katta guruhga bo'lish mumkin: biri o'z ichiga barcha turdagi empirik omillar va qidiruvni, yo'nalishni belgilovchi faoliyat xususiyatlarini oladi;

Ikkinchisi barcha turdagilardan iborat nazariy mulohazalarni o'z ichiga oladi. Ma'lum bir hodisaning paydo bo'lishi asosida voqelik – qiymat, ijtimoiy va uni taqozo etuvchi normativ shartlar shakllanishi va uning tizim sifatida yanada rivojlanishi lozim.

Inklyuziv ta'lim tizimi uchun o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini inobatga olish zarur hisoblanadi. Keling, tavsiflaylik, inklyuziv ta'limning paydo bo'lishini belgilovchi old shartlar to'plami, zamonaviy ta'lim holati, qadriyatning zaruriy sharti sifatida biz g'oyalarni ko'rib chiqish zarur hisoblanadi. O'ngi bor odam o'zini anglaydi, dunyoni og'zaki tushunchalar va hissiyotlar orqali idrok eta oladi. Qobiliyati uni tasvirlar va umumlashtirilgan sub'ektivning bir turi sifatida talqin qiladi. Bu insonparvarlik ta'limi, maqsadli modellar, shaxs ongining tuzilmalariga ta'sir qilish jarayonini belgilaydi.

Qanday qilib malakali musiqa terapevtini topishim mumkin?

AQShda amaliyotga qabul qilish uchun musiqa terapevtlari Amerika musiqa terapiyasi assotsiatsiyasidan (AMTA) musiqa terapiyasi bo'yicha bakalavr darajasini olishlari kerak; kamida 1200 soatlik klinik amaliyotni bajarish, milliy imtihondan o'tish va h.k.

Bizning haqiqatimizda, ba'zi musiqa terapevtlari maktablarda ishlaydi, bolaning IEPga muvofiq individual ta'lim olishi uchun tegishli xizmatlarni ko'rsatadi yoki ular tibbiy markazlar va muassasalarda shartnoma asosida ishlaydi. Boshqalar xususiy amaliyotlarga ega yoki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan odamlarni davolashga ixtisoslashgan agentliklar bilan ishlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda musiqa terapiyasi hozirgi kunda aksar rivojlangan davlatlarda asab tizimi, yurak qon tizimi kasalliklari va boshqa ko'plab kasalliklarni davolashda muhim rol o'ynaydi. Musiqa tebranishlari inson tanasidan, shuningdek, uning alohida tizimlari va xujayralaridan chiqadigan tebranishlar bilan rezonanslashadi. Bu esa tanadagi kasalliklarni o'z-o'zidan davolash imkonini beradi. Turli xil dori darmonlar va ularning inson organizmiga aks ta'sirining oldini olish, nogiron va ruhiy kasalligi mavjud bo'lgan bemorlarni davolash maqsadida ko'plab rivojlangan mamlakatlar musiqa terapiyasi klinikalari faoliyatini keng yo'lga qo'ygan bo'lib, mutaxassislar bir nechta oliygohlarda maxsus mutaxassisliklarda tahsil oladi. Musiqa inson hayotida ham psixik ham fiziologik ta'siri bilan ahamiyatli bo'lganligi bois, musiqa terapevtlar yordamida davolangan bemorlar nafaqat kasalliklarini balki ruhiy og'riqlarini ham yo'qotishga erishadilar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Medvedeva E.A., Levchenko I.Yu., Komisarova L.N., Dobrovolskaya T.A. Maxsus ta'limdagi badiiy pedagogika va art terapiya: O'quv qo'llanma. tirnoq uchun. o'rtacha va undan yuqori. ped. o'rganish. muassasalar. - M.: Akademiya, 2001.

2. Petrushin V.I. Musiqiy psixologiya. - M.: "VLADOS", 1997

3. Azimov G'.D. Inclusive Music Education: Foreign and Domestic Experience Volume 01, Issue 03, December, 2022 ISSN (E): 2949-8856 Scholarsdigest.org

4. Махкамова Ш.Р, Асадуллаева М.А. «ВЕЛИКИЙ ШЁЛКОВЫЙ ПУТЬ»: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР ЗАПАДА И ВОСТОКА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ Science and Education 1 (Special Issue 4), 207-214

5. Kimsanov O.I O'quvchilarni musiqa darslarida ma'naviy va axloqiy tarbiyalash imkoniyatlari Современные исследования в психологии и педагогике 1 (1), 240-245

6. Musayev N.U. Bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirish tamoyillari Uzbek Scholar Journal 10, 183-189

7. Azimov G'D. BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA'LIMGA TAYYORLASH Uzbek Scholar Journal Volume- 10, Nov., 2022 www.uzbekscholar.com. -www.uzbekscholar.com, 2022-yil.

8. Azimov G'D. NOGIRON BOLALARGA MUSIQANING TA'SIRI Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Science. - econferenceseries.com 127, 2022-yil.

9. Azimov G'D. IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI O'QITISH VA TARBIYALASHDA MUSIQANING MOTIVATSION VA DIDAKTIK IMKONIYATLARI MYFALJIM HAM UZLIKSIZ BILIMLENDIRIY. -№ 1 2022 жыл, 2022-yil.

10. Azimov G'D. CONTENT OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN CHILDREN'S CHOIR "Экономика и социум" . -№4(95) 2022, 2022-yil.

TALABALARNI KASBGA YO'NALTIRISHDA TASVIRIY SAN'ATNING MANZARA KOMPOZITSIYASINI ISHLASHGA O'RGATISHNING MUHIM OMILLARI

¹Talipov N.X., ²Karimov A.A.

¹Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti,

²Yashnobod tumani 153-o'rta maktab o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada manzara kompozitsiyasini ishlash bo'yicha asosiy amaliy tavsiyalar berilgan, mazkur yo'nalishda qo'llaniladigan individual metodlarning xususiyatlari tushuntirilgan.

Kalit so'zlar: manzara, ranglavha, komponovka, nisbatlarni aniqlash, kompozitsiya, perspektiva qonunlari, rang va tus munosabatlari, konstruktiv qurilish, kolorit, plener.

Manzara ustida ishlash jarayonida talabalar uning oddiy qonuniyatlarini (chiziqli va havo perspektivasi, kolorit, kompozitsiya qonunlari) ni ham nazariy ham amaliy o'zlashtirib boradilar. Manzara tasviriy san'atning qadimiy janrlaridan bo'lib, tarixiy va maishiy asarlarda ham vosita-fon sifatida muhim o'rin egallaydi.

Muntazam ijod qilish rassomni nozik sezishga va tabiatni ma'lum holatini rangli va tusli xususiyatlarini to'laqonli yetkazishga o'rgatadi. Masalan, quyosh nurlarida kuzatilgan tabiat to'satdan bulutlar bilan qoplanganda barcha ranglar o'zgarib to'qroq bo'lib ko'rinadi. Manzara etyudlarini bajarish jarayonida taqqoslash va munosabatlar bilan ishlayotganda naturani yaxlit ko'rish kerak, aks holda naturaning tus va rang munosabatlarini to'g'ri aniqlash va etyudning jozibador ko'rinishiga erishish mumkin emas. Ochiq havoda (plener) kichkina-etyudlarni rangda ishlashda avvalo asosiy rang

munosabatlarini topa olish muhimdir. Buning uchun naturaning old ko'rinishidagi qarama-qarshi (tusli va rangli) dog'larni uzoqdagiga nisbatan taqqoslash kerak. Kichik o'lchamdagi etyudlarda mayda bo'laklarga e'tibor berilmaydi asosan katta rang munosabatlarida yoziladi. Manzara etyudlarini bajarishda uncha murakkab bo'lmagan syujetlar tanlanadi (masalan uy bilan hovlining bir bo'lagi). Keyinchalik vazifani murakkablashtirib ochiq kenglikdagi manzarani tasvirlashga o'tiladi. Bunday etyudlarda havo perspektivasidagi, masalan manzaradagi rang och-to'qlik va to'yinganligini turli ko'rinishlaridagi hodisalarga asosiy e'tiborni qaratish lozim. Bunga esa manzaraning barcha ko'rinishlarini taqqoslash yo'li bilan yaxlit idrok qilish orqali erishiladi.

Masalan old ko'rinishdagi daryo qirg'og'i ikkinchi hamda uzoqdagi ko'rinish bilan, shuningdek bir vaqtda osmon va uning suvdagi aksi bilan ham taqqoslanadi (etyudni ishlash vaqti 15-30-60 daqiqa bo'lishi mumkin).

«Etyudni shunday tasvirlash kerakki, birdan yer bilan suvni osmonga nisbatan tus munosabatlarini anglab mohiyatini ilg'ab olish kerak» - deydi taniqli ijodkor M.Nabiev o'z shogirdlariga. Uning o'zi etyudlarda asosiy rang munosabatlarini qurishni mohir ustasi bo'lgan. Manzara etyudini tasvirlashda, avvalo eng asosiysi – tus va rang munosabatlarini to'g'ri tanlash kerak, masalan: yer, osmon va suvni. Agar umumiy tus va ranglar holati hisobga olinmasa, tasvirdagi bo'yoqlar tus kuchi va rangi bo'yicha kuchayib ketishi mumkin. Bulutli ob-havoda etyud ishlayotganda toza oq rang va ochiq to'yingan bo'yoqlar ishlatiladi. Qish faslida shom oldidan masalan, qor unchalik oppoq emas, ammo tajribasiz rassom nigoxida u oppoq tusda, yam-yashil barglar yoki maysalarning yozdagi har qanday ob-havo sharoitida ham ko'm-ko'k rangda tasvirlashi mumkin. Yo'l qo'yilgan bunday xato natijasida manzara etyudida eng asosiy narsa muhit holati mavjud bo'lmaydi. Axir, aynan shu bilan manzaraning kayfiyati va hissiyotga ta'siri belgilanadi.

Buyuk «kolorist»lar bo'yoqlar munosabatini doimo naturaning umumiy tus va ranglar holatini hisobga olib ish yuritganlar. Taniqli ijodkorlar O'.Tansiqboev, R.Ahmedov, A.Mirzaev, I. Levitan, N. Korovinlar yagona umumiy bo'yoq surtmasi yordamida etyuddagi o't-o'lanlarni, bulutlarni va daraxtlarni mohirlik bilan tasvirlaganki ularning moddiy o'ziga xosligi, rangdorligi, jozibadorligi ko'pchilikni hozirgacha hayratga soladi. Buning sababi, ularning etyudlaridagi ranglar yoritilishining umumiy holati mezonlari to'g'ri hisobga olinib yaratilganligidandir.

Naturaning rang munosabatlarini ifodalayotganda ranglar birdamligini ham nazarda tutish kerak, u esa yoritilish spektr tizimini yaratadi. Ertalab naturada oltinsimon pushti bo'yoqlar, kechqurun esa sariq zarg'aldoq, bulutli kunda esa – neytral kumushsimon ranglar ustun keladi. O'rmonda yashil issiq ranglar doim ustun turadi. Oydin kechada kulrang-havorang va yashil ranglar kuzatiladi.

Naturadan ishlash jarayonida rassom rang munosabatlarini mutanosibligi, umumiy rang va tus holatining vazminligini kuzatib qolmay, rang koloriti va ranglar garmoniyasini yaxlitligiga erishishi kerak. Talabalarni tabiat va san'atdagi betakror go'zalliklarni ko'ra bilishi, ona-yurtga bo'lgan cheksiz muhabbatini orttirish orqali ularda manzarani tasvirlash bilan bog'liq bo'lgan jarayonlarni anglashi, tushunishi va uning faol ishtirokchisiga aylanishi kabi muammolar o'z yechimini topishi zarur. Manzara ishlash jarayonida talabalar uning oddiy qonuniyatlarini (chiziqli va havo

perspektivasi, kolorit, kompozitsiya qonunlari) ham nazariy ham amaliy o'zlashtirib boradilar. SHu tarzda talabalarda yurtimiz tabiatiga, uning betakror qir-adirlari-yu, bog'u-rog'lari, hayvonot dunyosi va manzaralariga bo'lgan muhabbat hissi sekin asta uyg'onib boradi.

Manzara - tasviriy san'atning tabiat ko'rinishini aks ettiradigan san'at asaridir. Unda haqqoniy, hayolan ko'z oldimizga keltirilgan joylar, shahar ko'rinishlari va hokazolar tasvirlanadi. Manzara tasviriy san'atning qadimiy janrlaridan bo'lib, tarixiy va maishiy asarlarda ham vosita fon sifatida muhim rol o'ynaydi.

Ayniqsa, talabalarni tasviriy san'atga bo'lgan kasbiy qiziqishlarini shakllantirishda manzara janri asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Dastavval, manzara mustaqil janr sifatida qadimgi Xitoyning o'rta asrlar tasviriy san'atida muhim o'rin tutadi. Yevropada esa manzara janri XVI-XVII asrlarda yaxshi rivojlangan bo'lsa, Rossiyada manzara janri XVIII asrga kelib rivojlandi. Xususan, Moskva, Sankt-Peterburg arxitektura yodgorliklari rassom F.E.Alekseev tomonidan yuksak mahorat bilan tasvirlangan.

XIX asrning II yarmida realistik manzara janri gurkirab o'sdi. Bu davrda I.S.Hishkin, A.Savrasov, I.Levitan, V.Mashkov va boshqa rassomlar salmoqli ijod qilganlar.

O'rta SHarq san'ati, jumladan Xirot, O'rta Osiyo miniatyura san'atida manzara janri yuksak darajada namoyon bo'lgan. Ayniqsa, Kamoliddin Behzodning mo'jaz asarlarida manzara tabiat ko'rinishi yuksak mahorat bilan ishlangan [5.-43].

O'zbek manzara janrining haqiqiy rivojlanishi XX asrga to'g'ri keladi. Bu davrda dastgoh san'atida manzaraning nodir namunalari yaratildi. SHu davrda P.Benkov, O'.Tansiqboev, N.Karaxan, A.Mirsoatov va boshqa rassomlar o'z san'at asarlarida masalan, O'.Tansiqboevning "Issiq ko'l", "Ona o'lka", "Qayraqqum suv ombori", N.Qoraxonning "Nanay yo'li", "Sijjakda bahor", R.Temurovning Samarqand arxitektura manzara asarlarida tabiatga muhabbat va go'zallik sirlarini ochishda shakllantirdilar. Hozirgi vaqtga kelib ko'plab izlanuvchi iqtidorli rassomlar, jumladan A.Nuriddinov, O.Qozoqov, A.Mo'minovlar tabiatni madh etuvchi maftunkor manzaralarni chizib kelmoqdalar.

Manzaraning bir qancha turlari mavjud: shahar (arxitektura), qishloq (tog'lar), sanoat (zavod, fabrika me'moriy qurilishlari) manzara janrlari kiradi. Bularning har bir negizida o'zgacha mazmun, g'oya yotadi. Masalan, shahar manzarasida, shahar hayoti, baland imoratlar, transport vositalari, oromgoh bog'lar, yer osti o'tish joylari, qishloq manzarasida, bepoyon kenglik, qoya toshlar, yaylovlar, tog'lar, o'simliklar, jilvakor suvlar, ko'priklar o'quvchi yoshlarni o'ziga jalb qilishi tabiiydir. Lirik manzarada, tabiatdagi fasllar "Erta tong", "Bahor", "Oppoq qor", "Oltin kuz" kabi manzaralar tabiatning nozik, sokin go'zalligini uning uyg'onish holatini aks ettiruvchi, insonga quvonch baxsh etuvchi asarlarni ko'z oldimizga keltiramiz. Voqelik tasviri va inson atrofini o'rab olgan tabiat ko'rinishi manzarada o'z aksini topadi. Shu ma'noda manzara his-hayajonli ko'rinish va g'oyaviy mazmun kasb etadi.

Talabalarni tasviriy san'atga kasbiy qiziqishlarini shakllantirishda manzara janri alohida ahamiyatga ega. CHunki tabiat qo'yniga chiqqan har bir talaba tabiatni o'zi bilganicha tasvirlashga intiladi. Tasviriy san'atda manzara ishlash jarayoni quyidagi amaliy mashg'ulotlar bajarilishini talab etadi:

- talabalarni manzara chizish jarayoniga bog'liq bo'lgan barcha kuzatishlari ulardagi boshlang'ich tasavvurlarini shakllantiradi;

- manzara ishlashda ufq chizig'i, ko'rish nuqtasi, ko'rish maydoni, havo perspektivasi, surat tekisligi, yorug'-soya qonuniyatlarini o'zlashtiradi.

Shu bilan bir qatorda tasvirlanayotgan ob'ektdagi shox-shabba va dov-daraxtlarning shakllari, hayvonot olamining anatomik tuzilishi xususiyatlari, tog'utoshlarning ko'rinishlarini haqqoniy obrazlarda tasvirlashni o'rganadilar. Bunday mavzuli tasvirlarni chizishda yilning har bir fasllarida turli materiallardan: albom, rangli qog'oz, akvarel bo'yog'i, oddiy qora qalam, rangli qalamlar, flomaster, rangli bo'rlardan foydalanib amalga oshiriladi.

Tasviriy san'atda manzarani talabalarga jonli yetkaza bilish uchun, ularni darsdan tashqari bo'sh vaqtlarida manzara chizish uchun nihoyatda qiziqarli syujet joyini tanlay bilishga o'rgatish alohida ahamiyatga ega. Manzaradagi asosiy narsalarni farqlagan holda avvaliga qog'ozga joylashtirish, keyin esa perspektivadagi ufq chizig'i, ko'rish nuqtasi, ranglar bilan ishlash, yorug'-soyalarni ajrata bilish, manzara ishlash jarayonini to'g'ri tanlay olgan holda ifodalash, qog'ozga manzara ko'rinishini joylashtirish, manzaradagi daraxtlar va o'simliklarga yorug'likni qanday tushishi hamda tabiatni erta tongdagi ranglarining tiniqligini tasvirlay olish lozim. Manzara ishlashda perspektiva va to'g'ri rang tanlash o'quvchilarning ijodiy tafakkurini hamda tasavvurining boyishiga olib keladi. Tabiat manzarasidagi kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bizni o'rab olgan go'zal tabiatni aks ettirishga bo'lgan urinishlar o'quvchilarda individual xususiyalarni shakllanishiga xizmat qiladi. Masalan, ufq chizig'ini to'g'ri tanlash, ranglarni to'g'ri bo'yash va h.k.lar.

Talabalar tasvirdagi kompozitsiyaning ta'sirchanligini oshirishda uning o'lchamlarini to'g'ri tanlashi kerak. Ayniqsa manzara chizish jarayonida

perspektivani va kompozitsion to'g'ri joylashtirishni hamda rangni to'g'ri tanlashi muhim. Manzara chizish jarayonida bo'yoqlar bilan ishlash murakkab jarayon hisoblanadi. Bo'yoqlar bilan ishlashni to'g'ri tashkil etish uchun zarur bo'lgan metodik tavsiyalar, zarur bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lish kerak. Manzara chizish vaqtida ranglarning och-to'qligi, yorug'-soya, ranglarga tushayotgan yorug'lik ta'sirida bo'ladi. Yorug'likni ta'siri uzoqlashgan sari ranglar ocharib boradi, yaqinlashgan sari esa to'qlashib, yorqinlashib ko'rinadi.

SHuning uchun talaba yorug'lik ta'siriga berilib, rang tanlashda xato qilib qo'ymasligi zarur. Ba'zan, o'z xatosidan ranjib, o'ziga bo'lgan ishonchni yo'qotishi mumkin. Undan tashqari, ranglar fasllarga qarab ham och va to'q tusda bo'ladi. Ranglarni tabiatda issiq va sovuq tus ko'rinishida deb ham yuritiladi. Misol uchun, tabiatdagi birorta daraxtni tasvirlashda uni birgina yashil bo'yoqda bo'yash noto'g'ridir. Chunki, daraxt rangi yorug'lik ta'sirida, soya ta'sirida, yon atrofdagi narsalar ta'sirida o'zgaradi. SHuning uchun daraxtga rang berayotganda boshqa xil ranglar aralashmasidan foydalana olishga talabani o'rgatish kerak.

Akvarelda ishlash talabalarining ijodiy qobiliyatlarini shakllanishiga, rangni idrok qilish, badiiy didini tarbiyalashga hamda hajm va fazoviy kenglikni tasavvur qilishga yordam beradi. Talabalarni manzara chizishga o'rgatishda, ularni hovli yoki bog'larga olib chiqish kerak. Ochiq havoda (plener) rasm chizish xonada chizishdan keskin farq qiladi. Tabiat qo'yniga chiqilganda talaba manzarani tasvirlash bilan bog'liq

muammolarga duch keladi. Bu muammo natijasida perspektivani, ya'ni ko'rinib turgan manzarani to'g'ri, yaxlit tasvirlashda havo perspektivasini ko'rsatib berish murakkabligi, rang tanlash qiziqarli motiv va kompozitsiyani topish mahoratini kuzatish mumkin. Shunday qilib talaba yoshlarni tasviriy san'atga kasbiy qiziqishlarini shakllantirish uchun dastavval manzara janrini tanlash ko'zlangan maqsadga tezroq erishish imkonini beradi. Manzara janrini tasavvur qilishda uning rivojlanishi, tarixi ham alohida ahamiyatga ega. Talabalarga tabiat go'zalligini uning maftunkor jihatlarini tasvirlashni o'rgatish qanchalik maroqli ekanligini his qilish mumkin.

Ayniqsa, manzara ishlash jarayonini amaliy mashg'ulotlar paytida bajarish maqsadga muvofiqdir. Talabalar manzara ishlashda ufq chizig'i, ko'rish nuqtasi, ko'rish maydoni, havo perspektivasi, surat tekisligi, yorug'-soya qonuniyatlarini o'zlashtirishlari shart. SHuning uchun tasviriy san'at janrlarini talabalarga jonli yetkazish muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlash joiz. Xususan, manzaradagi eng asosiy narsalarni farqlash, ularni avvalo qog'ozga joylashtirish undan keyingi jarayonlar ketma-ketligini esda saqlash lozim. Manzarani yaxlit ko'rish va naturaning hamma bo'laklarini barobar solishtirish qobiliyatini shakllantirish – bu rangtasvir ta'limida muhim masala. Agar havaskor rassom bu masalalarni o'zida mujassamlashtirmasa, kelgusi ishlarida ijobiy natijalarga erisha olmaydi. Aynan bir butun ko'ra bilishlik va munosabatlar bilan ishlay olish eng usta rassomni havaskordan ajratib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'.M.Abdurahmonov «Kompozitsiya asoslari». -T.,- 2003.
2. Nozimovich, T. N. (2022). TALABALAR BILAN TEZ FURSATDA RANGLAVHALAR ISHLASHNING KREATIV TEXNOLOGIYALARI. *Conferencea*, 31-35.
3. Бабаев, А. Р., & Истомина, И. В. (2022). Научный руководитель: Каспер НВ. *ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ НАУКИ В УСЛОВИЯХ*, 126.
4. Makhkamov DA, Chorshanbiev UR, & Babaev AR. (2022). Laboratory Research of Multiple Flow Movement in Pipelines. *Global Scientific Review*, 1, 42–46. Retrieved from <http://scientificreview.com/index.php/gsr/article/view/830>.
5. Murad Absamatovich Rasulov. "O'ZBEK XALQ AMALIY SAN'ATINI TASHKIL TOPISHI VA TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI" *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, vol. 2, no. 5, 2022, pp. 319-329.
6. Khamidovich, T. N., Nozimovich, T. N., Ibrohimovna, Y. N., Ravshanovich, J. R., & Kholmuratovich, M. K. (2019). DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES THROUGH TEACHING" LANDSCAPE PAINTING. *Journal of Critical Reviews*, 7(6), 2020.
7. Talipov, N., & Talipov, N. (2021). CREATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ACTIVITY THROUGH ART EDUCATION. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*. <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.12>

8. Xamidovich, T. N., & Tulkunovna, S. D. (2022, May). BOLAJAK TASVIRIY SANAT MUALLIMLARINI KASBGA YONALTIRISHDA MANZARA KOMPOZITSIYASINING OZIGA XOSLIGI. In *E Conference Zone* (pp. 116-120).

9. Талипов, Н., & Талипов, Н. (2021). Проблема исторического жанра в изобразительном искусстве: взгляд на творческую школу художника Малика Набиева. *Общество и инновации*, 2(4/S), 607–613. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol2-iss4/S-pp607-613>

GUMANITAR TA'LIM YO'NALISHI FANLARINI O'QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINI YARATISH VA FOYDALANISH

**f-m.f.n., dots. Aminov Istam Barnoevich,
Inatov Abror Ismatovich**

Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonini tashkil etishda, shuningdek, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda zamonaviy o'qitish texnologiyalariga asoslangan ta'lim muhiti yaratilmoqda, bu ta'lim mazmuniga, o'qitish usullari va texnologiyalariga innovatsion yondoshuvlarini integratsiyalashuvida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Kalit so'zlar: multimedia texnologiyalari, o'quv jarayonining axborot bazasi, interfaol interfeys, ko'rgazmali materiallar namoyishi, multimedia vositalari, elektron ta'lim tizimlari.

Bugungi kunda barcha sohalar kabi o'quv muassasalarining, shu jumladan gumanitar ta'lim - tarbiya tizimida ham kompyuter va axborot texnologiya-larining zamonaviy vositalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida talabalarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo ularning o'zlarini bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish hamda mustahkamlash kerak bo'ladi, ya'ni bunda gumanitar ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligini samarali natijaga erishish mumkin [1].

Hozirgi kunda talabalarni zamon talablari asosida bilim va malakaga ega bo'lishlarida axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan, ayniqsa, multimediali o'quv vositalaridan elektron ko'rinishda foydalanishlari ijobiy samara bermoqda. Gumanitar ta'lim tizimida asosiy e'tibor zamonaviy o'qitish texnologiyalariga asoslangan ta'lim sifatiga qaratilishi zarur. Buni amalga oshirishning asosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini, ya'ni multimediyali o'quv vositalarini qo'llash, o'qituvchi va talabaning interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash, o'quv vositalari va darsliklarini ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo'ladi [2].

Multimedia vositalari asosida o'qitish jarayonini tashkillashtirishda mashg'ulot o'tishning turli uslublari va texnologiyalaridan foydalanish lozim. Buning uchun talabalarning o'quv auditoriyalarida, kompyuter sinflarida, o'qitishning texnik vositalari xonasida, uslubiy kabinetda, kutubxonalarda amaliy shug'ullanishlarini tashkillashtirish kerak bo'ladi.

Gumanitar ta'lim yo'nalishlari bo'yicha yaratilgan barcha multimedia o'quv vositalari amaliy tadbiquddan va tajribadan o'tgan bo'lishi bilan birga, o'ziga xos xususiyatlarga ham ega bo'lishi kerak, chunki multimedia o'quv vositalarining xususiyatlari bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun foydalaniladigan o'quv materiallarining tasvirlanish hamda ifodalanish formasiga va ko'rinishiga bog'liq bo'ladi. Ular faqatgina misol va masalalar echish, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish jarayonidagina emas, balki butun o'quv jarayonida talabalarni professional bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilishi lozim. Bunday multimedia o'quv vositalari mustaqil o'rganish uchun murakkab nazariy materiallardan tuzilgan bo'ladi. Bu esa interfaol ma'ruzaviy multimedia vositalarini va namoyish materiallarini to'ldiruvchi, traditsion usulda chop etishga asoslangan elektron o'quv qo'llanmalari yaratish lozimligini ko'rsatadi. Interfaol multimediali ma'ruzalar turli xil axborotlarni – matn, statik va dinamik grafika, video va audio yozuvlarni integratsiyalash imkonini beradi. Talabani o'quv jarayonida faolroq va diqqatliroq bo'lishga o'rgatadi, chunki axborotlar ma'lum bir harakatli amallarga mos javoblar asosida bayon qilinadi. Multimedia vositalaridan foydalanish ma'ruzaviy namoyishlarning sifatli video yozuvlarini, kompyuterli laboratoriya ishlari va amaliyotlarni, fizik hodisa va jarayonlarning imitatsion animatsiyali modellarini yaratish imkonini beradi, bu esa ro'y berayotgan jarayonlarni ta'sirchanligini va haqqoniyligini ko'rsata oladi.

Gumanitar ta'lim yo'nalishlari fanlari bo'yicha multimedia vositalarni yaratishda shu sohaning asosiy didaktik masalalaridan biri – o'qitishni modellashtirish va tasavvurlash ob'ektlariga ta'sir qilishning umumiy metodlari muhim o'rinlardan birini egallaydi.

Multimedia o'quv vositalari avvalgi traditsion o'quv qo'llanmalardan ko'p jihatlari bilan farq qiladi. Shu jumladan, o'quv materiallarini talabalarga tavsiya etish multimediali: grafika, animatsiya, video, ovozli va tovushli harakatlar, real voqea va hodisalarni modellashtirish kabi boshqa ko'plab elementlar orqali amalga oshiriladi [3]. Bu esa talabalarni o'rganayotgan jarayonlari bo'yicha bilim va malakalarni shakllantirishda va oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Gumanitar ta'lim yo'nalishlari fanlar bo'yicha multimedia o'quv vositalarining asosiy xususiyatlaridan biri, shu fanni o'rganishning ma'lum bir nozik jihatlari bilan aniqlanadi, ular esa o'z navbatida katta sondagi ko'rgazmali materiallarni talab qiladi. Bu muammoni ma'lum bir holda multimedia vositalari orqali hal qilish mumkin bo'ladi. Multimedia o'quv vositalarida o'quv materiallarini to'ldiruvchi va uning qabul qilish darajasini oshiruvchi ko'rgazmali vositalari alohida ko'rgazmali jadvallar, grafik sxemalar, rasmlar va boshqalardan iborat bo'lgan slaydlar, videofilmlar va boshqa shunga o'xshash ko'rgazmali nazariy materiallar orqali tasvirlanilishi mumkin.

Gumanitar ta'lim yo'nalishlari fanlarini multimediali o'quv vositalari asosida o'qitishda video-ma'ruzalar, animatsion modellar, kompyuterli laboratoriya

amaliyotlaridan foydalanish o'z samarasini beradi, chunki ular natural ob'ektlar va ko'rgazmali qurollarning kamchiliklarini ma'lum bir miqdorda yoki to'liq qoplash imkonini beradi. Bu esa quyidagi afzalliklarni keltirib chiqaradi:

- talabalar bevosita ko'rib bo'lmaydigan jarayonlarni dasturiy vositalar yordamida kuzatadi, ya'ni vizual ko'rish amalga oshiriladi;
- o'quv materiallari chuqurroq va mukammalroq o'zlashtiriladi;
- vaqt tejiladi;
- olingan bilimlar amalda qo'llaniladi va talabalar xotirasida uzoq vaqt saqlanadi;
- mashg'ulotlar chiroyli o'quv ko'rmazmalari asosida tashkillashtiriladi hamda talabalar bilan interfaol muloqot qilish imkoni paydo bo'ladi.

Gumanitar ta'lim yo'nalishlari fanlarini multimedia o'quv vositalari asosida o'qitishning asosiy o'quv-uslubiy va dasturiy ta'minoti - gipermatn, video va audio-ilovalar, animatsiyalar, katta sondagi namoyish materiallaridan foydalaniladigan multimediali o'quv qo'llanmalari hisoblanadi.

Multimediali o'quv vositalari turli tabaqali va iqdidorli talabalarga mo'ljallangan bo'ladi. Bu esa ularning tuzilishining ko'p darajali va tarmoqli- modulli xarakterga ega ekanligi bilan aniqlanadi.

Multimedia o'quv vositalarini yaratishda va ulardan foydalanish lokal kompyuter va Internet tarmog'i keng imkoniyatlarni ochib beradi. Multimediali o'quv vositalarini butun dunyo kompyuter tarmog'iga joylashtirilishi, ulardan o'quv jarayoni foydalanishda to'g'ridan-to'g'ri murojoat qilish imkonini beradi, bu esa talabalarga axborotlarni topish, izlash va o'rganish faoliyatini shakllantirish va kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi [4].

Xulosa qilib aytganda, multimedia o'quv vositalarini yaratish va foydalanishda eng avvalo turli dasturiy vositalar bilan yaratiladigan interfaol komponentalarga asosiy e'tiborni qaratish lozim. Multimedia o'quv vositalarining asosiy komponentalarini tayyorlashda zamonaviy maxsus dasturiy vositalar, masalan, Adobe Photoshop – rastrli tasvirlarni tayyorlashda, CorelDraw - grafik va rasmlarni tayyorlashda, SoundForge - ovoz va tovushlarni qayta ishlash, Adobe Premier – video tasvirlarni qayta ishlash, Macromedia Flash MX - animatsion roliklar yaratishda, Macromedia Authorware – barcha komponentalarni bir butun qilib birlashtirish va uni bajariladigan exe-fayl shakliga keltirishda foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: 2015, – 208 bet.
2. S.T.Turg'unov va boshqalar. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish texnologiyalari. Toshkent, O'zPFITI nashriyoti, 2014 yil.
3. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: O'qituvchi, 2004.
4. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.:Iste'dod, 2008.-180 b.

HUQUQDA KORRUPSIYANI BAHOLASHDA NAZARIY VA AMALIY ASOSLAR

Tashbayev Asliddin Kumakovich,
f.f.b.f.d. (PhD) Xidirov Xoshim Ibodullaevich
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
Jizzax politexnika instituti
xoshimxidirov2023@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada korrupsiyani huquqiy tomondan nazariy va amaliy jihatdan o‘rganilishda korrupsiyaga qarshi kurashishda davlatlarning o‘ziga xos yondashuvlari va bu borada amalga oshirilayotgan amaliy ishlarning natijadorligi keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, siyosiy, korrupsiya, siyosiy iroda, jinoiy, korrupsion aloqa, parlament, prokurorlar, tergovchi, sud, subsidiyalar, turar joy, xokimiyat, monopoliya, mansabdor, vositachilik, poraxo‘rlik, yuridik ensiklopediya.

Jamiyatning zamonaviy rivojlanish bosqichida korrupsiya hamma davlatlarda uchraydi, qayerdadir kamroq, qayerdadir ko‘proq. Bir qancha davlatlar o‘zining siyosiy irodasini ko‘rsatib, o‘z jamiyatining bir tekis rivojlanishini ta‘minlash maqsadida korrupsiya bilan faol kurash olib bormoqda, biroq ba‘zi bir davlatlarda bu jarayon qiyin ketmoqda. Bunday xolatda har bir davlat o‘ziga xos individual yondoshish orqali, ya‘ni siyosiy o‘zgarishlar, qonunning takomillashtirishi maqsadga muvofiqdir. Bunday xolatlar iqtisodiy o‘sishni to‘xtatib turishga qodir. Shuni aytib o‘tish joizki, korrupsiya bilan kurashish muammosi birinchi bor g‘arb davlatlarining huquqiy aktlarida o‘z aksini topgan. Keyinchalik ham korrupsiya bilan bog‘liq muammolar xalqaro tashkilotlarda huquqiy kuchga ega bo‘ldi.

“Transparency International” kompaniyasining raisi Piter Aygenning fikricha, xalqaro tajribada korrupsiya, poraxo‘rlik “xayot elementi hisoblanadi”. Lekin bu xodisa bilan kurashmoq zarur. Shu bilan birga u koalitsiya tuzishga e‘tiborni karatadi. SHuni aytib o‘tish joizki hozirgi vaqtga qadar korrupsiya tushunchasi to‘g‘risida aniq tushuncha olish va mutaxassislar o‘rtasida, shuningdek xalqaro konvensiya hujjatlarida va milliy qonunlikda mavjud emas. Bu vaziyatda korrupsiya ancha tortishishlimasaladir. Aytish joizki, mavjud bo‘lgan korrupsiyaning asosiy shakllari xalqaro qonunchilikda aks etgan. Lekin ko‘pgina manbalarda korrupsiya boshqacha talqin etiladi. Ko‘pgina davlatlar korrupsiyani har-xil shaklda ko‘rib chiqadilar. Korrupsiya so‘zi nima? Va uning asosiy mohiyati nimadan iborat? Bu va boshqa savollarga javob berishga xarakat qilamiz.

“Corruption” so‘zi lotin tilidan kelib chiqib uning birinchi qismi “sorrei” Rim huquqi bo‘yicha bir nechta ishtirokchilarning biror bir predmetga bo‘lgan majburiyati, ikkinchi qismi “rumpere” -sindirmoq, shikast etkazmoq, buzmoq kabi tushuniladi. Evolyusiya natijasida “korrupsiya” so‘zi bir paytda o‘zgarishlarga ko‘z tutdi, misol uchun yuridik tushunchada bu so‘z ish faoliyatidagi “poraxo‘rlik” hisoblanadi.

Korrupsion aloqalarda I.V.Godunovning fikricha har doim 3 tomon kamida ishtirok etadi: davlat xizmatchisi, bir paytda ikki sabablarga ko‘ra noqonuniy

rahbatlantirish evaziga manfaatdor tomonga ishlashi: manfaatdor tomon-noqonuniy foyda qilish; va jabr ko'rgan tomon-albatta davlat, jamiyat raisi U.Mamadaliev fikricha, korrupsiya - bu ikki tomonlama kelishuvdir, ya'ni, davlat xizmatida bo'lgan xizmatchi noqonuniy ravishda o'z vakolati yoki xizmatini sotadi, sotib oluvchi esa davlat va boshqa bir tarmoqni o'z maqsadi yo'lida ishlatish imkoniyati paydo bo'ladi.

A.Gurov - korrupsiya bilan kurashish muammosini o'rganib turib, uning asosiy shakllarini ajratadi:

siyosiy - bunda mansabdor shaxsni biror-bir jamoa yoki qarindoshlari noqonuniy ishlarga qo'l urishi;

jinoiy - bu holatda amaldor shaxslarni sotib olish va noqonuniy xizmatlarni ko'rsatib mukofot puli oladi.

Ataylab ma'lum bir darajadagi amaldor shaxslarni jinoiy ishga jalb etish va buning natijasida bir tomon vakillari juda qulay tizimga ega bo'ladilar. Korrupsiyaning bu shakli uyushtirilgan jinoyat bilan chambarchas boqliqdir. Shuningdek, yuqori lavozimdagi amaldorlarni sotib olishdan tashqari, ularni ta'qib etish va tahdid solish ham qo'llaniladi.

Korrupsiyalashgan amaldor bir martalik sadaqani olmaydi, u jinoyatlarning tizimida xizmat qiladi va u yerda o'ziga tegishli ulushini oladi. "Transparency International" tashkiloti, korrupsiyani oldini olishda, umumdavlat etikasi tuzilishi to'g'risida gap yuritadi: qabul qilanayotgan masalalarning oshkora va xisobot berib qabul qilish; bosh auditorning samarali ishi; mustaqil ommaviy axborot vositalari va ularning rasmiy axborot tizimiga kirish huquqi; xususiy sektorga ishonish; mustaqil sudlar, tergovchi va prokurorlar; saylangan parlament kerakli paytda davlat amaldorlaridan xisobot qilishi uchun.

BMTning korrupsiya bilan xalqaro kurash hujjatida quyidagilar deyilgan: "Korrupsiya - bu davlat xokimiyatining o'z manfaatlari yo'lida suiiste'mol qilishdir.

Ko'pchilik davlatlar korrupsiya bilan kurashish tajribasiga asoslangan BMTning Kotibiyatining qo'llanmasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1. Davlat mulkini yuqori lavozimdagi amaldor shaxslar tomonidan o'zlashtirish, o'g'irlash. 2. O'zining manfaatlari yo'lida o'z lavozimini suiste'mol qilish. 3. SHaxsiy manfaatdorlik va jamiyat oldidagi burchining o'rtaqidagi to'qnashuv".

O'zbekiston yuridik ensiklopediyasida, poraxo'rlik - pora olish, pora olish-berishda vositachilik qilish tushunchalarini qamrab oladigan tushuncha deb kursatilgan.

Poraxo'rlik turli tuman tadqiqotlarni umulashtirib, biz bo'lg'usi pora beruvchilarning va boshqalarning korrupsiya jarayoniga aralashgan qiziqishlarini tushunishga harakat qildik.

Ushbu zamonaviy tushunchalarni 4 asosiy qismga bo'lish mumkin.

I toifa. Porani kamyob xizmatlar (a) yoki xarajatlarni kamaytirish uchun (b). I toifaga har xil byurokratik qarorlar kiradi, bu haqda pora beruvchining foydasi boshqaga zarar keltiradi. Masalan, eksporti-import operatsiyalarida, konvertatsiya qilishda, xukumat kontraktlarini olishda yoki xukumat tomonidan yangiliklarga erishish shuningdek neftni yoki boshqa foydali qazilmalarini qayta ishlash konsessillari, davlat erlarini bo'lishda firmalar privatizatsiyasida tadbirkorlik faoliyati litsenziyallari olishda davlat tasarrufidagi kamyob fondlarga kirish jamiyatdagi yaxshi

narsalarda ishtirok etish: turar joylar, subsidiyalar komitsiya tomonidan ish faoliyati ko'proq ximoyalanishi va x.k.

II toifa. Pora xizmatlarni olish yoki xarajatlarni kamaytirish, bular kamyob emas lekin alohida davlat xizmatchilari qo'lida bo'ladi. Misol sifatida: soliqlarni kamaytirish yoki aniq baxosi bo'lmaganda balandroq narx olish, bojxona soliqlaridan yoki qoidalaridan ozod qilish, baho nazoratidan kechish, ruxsat yoki letsenziyalarni faqat "malaka"si borlarga berish, jamoa xizmatlariga ishga kirish, qonuni bajarishdan qochish, qurilish proektlar uchun xududlarni tasdig'i, xavfsizlik texnikasiga talabni kamaytirish.

III toifa. Biron - bir jamiyatdagi alohidalik, o'sha alohidalikka ega bo'lish uchun xizmat masalan, tezlik yoki hech kim bilmaydigan ma'lumot uchun. III toifa oldingi ikkita toifa bilan bog'liq ko'proq foydali xizmatlarga ega bo'lish alohida xizmatlarga ega bo'lishga nisbatan boshqacha. Masalan, kontrakt bo'yicha maxsus axborot haqida xizmat ko'rsatishni tezlatish, qog'ozbozlikni kamaytirish, politsiya tekshiruvlaridan vaqtlitiroq ogohlantirish, mavqumlikni kamaytirish yoki soliqlarni kamaytiruvchi auditorlik xulosalarni olish va x.k.

IV toifa. Pora: a) boshqalarni shu alohidalikka yaqilashtirmaslik uchun; b) boshqalarni qo'shimcha harajatga tushurish uchun. IV toifa birinchi toifaga o'xshab o'zining kuchli va kuchsiz tomonlariga ega bo'lishi mumkin. Misol tariqasida noqonuniy biznes egasi qonun ximoyachilariga o'zini raqibiga tekshiruvlar olib borishi uchun to'laydi. Qonuniy biznes egasi esa raqibiga cheklashlar qo'yilishi yoki mansabdorning bo'lajak raqabiga litsenziya bermasligi uchun har xil yo'lar izlashi mumkin. Bu misollar shuni ko'rsatadiki muammo korrupsiyada emas, poraxo'rlikni tug'diradigan monopoliyalarida.

Xulosa safatida aytishimizda mumkin pora korrupsiyaning xarakterli va texnik ko'rinishi va xavfli jinoyat xodisa bo'lib, xokimiyatning yoki raxbarning hurmatini bo'shashtiradi, axoli ko'zi oldida obro'sini tushuradi, fuqorolarning qiziqish va qonuniy huquqlariga putur yetkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сокращение роли государства. Государственное управление и челovechesкое развитие. ПРООН. // Под. рук. Djulett El Xaj. - Nyu-York: 1997. - S.102.
2. К обществу без коррупции. 2004. - № 2. - S.3.
3. Kalпынsh V. Otsenka tendensii korrupsii i vozdeystviya mer borby s korrupsiey. - Stambul, Tursiya, 30-31 maya 2005 g. – S.5.
4. I.V.Godunov Protivodeystvie organizovannoy prestupnosti. – Moskva: Vysshaya shkola, 2003. - S.335.
5. Nauchnye doklady, soobsheniya i metodicheskie rekomendatsii po teme Korrupsiya. / Otv. za vypusk k.yu.n. R.T.Xakimov. – T.: 2001. - S. 21.
6. Korrupsiya v Kazaxstane: меры по ее предупреждению i mejdunarodnyy opyt. / Pod red. Zlotnikova S.M. – Almaty: ITSOF, Integral, 2003. - S.13.
7. Spravochnyy dokument o mejdunarodnoy borbe s korrupsiey. Sekretariat OON. A/CONF. 13 Apr. 1995.
8. Prakticheskie меры борбы s korrupsiey. Rukovodstvo, podgotovlennoe Sekretariatom OON. A/CONF. 29 Mau. 1995.

9. O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasi. // Nashr uchun mas’ul R.A. Muxitdinov va boshq. – T.: Adolat, 2009. – B. 368.

10. Alam. M. Shahid, 1991. Prakticheskie меры борьбы с коррупцией. Rukovodstvo, podgotovlennoe Sekretariatom OON. A/CONF. 29 Mau. 1995.

11. Furqatov S., Toshboyev A. AMIR TEMURNING MAMLAKAT OBODONCHILIGI BORASIDAGI FAOLIYATI HAQIDA //Журнал истории и общества. – 2021. – №. 2.

12. Bazarboevich R. K., Kumakovich T. A. Toponym and Ethnonyms of the Emirate of Bukhara in the Late Xix and Early Xx Centuries //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 5. – C. 136-142.

13. Kumakovich T. A. et al. “RAQAMLI UNIVERSITET” TARAQQIYOT OMILI SIFATIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 196-199.

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING ASOSIY PRINSIPLARI

**Tashbayev Asliddin Kumakovich,
Raxmatov Xayrulla Bozorboyevich**

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali
asliddintashbayev@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida korrupsiyaga qarshi kurash hamda xalqaro qonunlar bilan o‘zaro aloqalari shuningdek davlatlararo miqyosda ikki tomonlama hamkorlikda olib borilayotgan faoliyatlari hususida atroflicha fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Korrupsiya, Ma‘muriy prinsiplar, Xalqaro huquq, Xalqaro normalar, mansabdor, vositachilik, poraxo‘rlik, yuridik ensiklopediya, Jinoiy-huquqiy konvensiya.

Korrupsiyaga qarshi kurashish huquqi o‘z faoliyatini xalqaro munosabatlarning umumiy, ma‘muriy normalari va prinsiplariga tayanib olib boruvchi zamonaviy xalqaro va milliy qonunchiligida rivojlanayotgan sohalaridan biri hisoblanadi.

Xalqaro munosabatlarning zamonaviy prinsiplari 1945 yil BMTning Nizomi qabul qilingandan so‘ng rivojlana boshladi va bu xalqaro huquqning ixtisoslashgan prinsiplariga, shuningdek korrupsiyaga qarshi kurashning xalqaro huquqiga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi. Bu huquqning asosiy prinsiplari xalqaro xuquqning sub’ektlari orasidagi munosabatlarda majburiy hisoblanadi. Bundan kelib chikkanda xar bir davlat o‘zining tashqi siyosatida nafaqat uni qat’iy nazorat qilish, balki xalqaro huquqning boshqa sub’ektlari bilan munosabatlarida o‘zining ichki qonunchiligiga asos solish kerak.

Zamonaviy xalqaro munosabatlarni asosiy prinsiplarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi, chunki ular asosida zamonaviy xalqaro huquq rivojlanadi va uning ixtisoslashgan norma va prinsiplari shakllanadi.

Ma'muriy prinsiplar Xalqaro huquq komissiyasi tomonidan tan olindi, BMT nizomida hamda boshqa xalqaro tashkilotlar nizomlarida, 1969 yilgi xalqaro huquq shartnomalari to'g'risidagi Konvensiyasi va ko'plab boshqa hujjatlarda o'z aksini topdi. Aynan ma'muriy prinsiplar biror-bir davlatda qonun ustivorligini belgilash uchun xizmat qiladi va o'z siyosatini belgilash uchun yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

Jan Piktening fikricha, asosiy prinsiplar boshqa prinsiplar uchun asos hisoblanadi. Asosiy prinsiplarni xalqaro huquq va uning sub'ektlari majburiyatlarini amalga oshirish uchun umumiy norma deb aytish mumkin.

A.N.Talalaevning ta'kidlashicha, asosiy prinsiplarni xalqaro huquqiy manbaasi emas, balki uning normalaridir. Ular xalqaro huquqning asosiy, ya'ni eng muhim va qat'iy qismini tashkil qiladi. Ta'kidlash joizki, prinsiplar amaldagi qonun oldida hech qanday imtiyozga ega emas va uning o'rnini egallamaydi, aksincha ular asosiy yo'nalishlarga turtki beradi. Albatta, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, agar huquq mavjud bo'lsa, prinsiplar kelishuvning qo'shimcha tarkibiy qismiga aylanadi, zero davlatlar o'z munosabatlarini prinsiplar asosida quradi. Bu fikrga qo'shilmaslik qiyin, chunki aslida umumiy prinsiplardan muammoli vaziyatlar hamda xalqaro sud boshqaruvi muammolarini hal qilishda bo'shliqlarni to'ldirish uchun foydalaniladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, bizning tez o'zgaruvchan jamiyatimizda yangi prinsiplar paydo bo'lib, ular ko'p hamda ikki tomonlama kelishuvlar tuzish orqali o'z tasdiqini topmoqda, masalan Evropada Xavfsizlik va Hamkorlik to'g'risidagi YAkuniy akti (1975 y.) yoki 1990 yildagi YAngi Evropa uchun Parij xartiyasi, aytgancha bu ikki muhim xalqaro-huquqiy hujjatni O'zbekiston ham imzolab, bajarishni o'z zimmasiga olgan.

Korrupsiyaga qarshi kurashning tub mohiyatini 12 boshqaruvchi prinsipdan tashkil qilib, 1990 yil 27 yanvardagi Evropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan korrupsiya to'g'risidagi Jinoiy-huquqiy konvensiyasidan foydalanish yuzasidan nazorat o'rnatish uchun muhim masalalarni o'z ichiga oladi. Korrupsiyaga qarshi davlatlar guruhi (GRECO) Evropa Ittifoqi doirasida o'zaro baholash hamda a'zo davlatlar tomonidan bosim o'tkazish jarayoni yuzasidan nazorat o'rnatish mexanizimini tashkil qiladi.

Hozirgi vaqtda ikkita baholash turi o'tdi. Har bir baholash turi uchun savol qo'yilib, u alohida boshqaruvchi prinsiplar va korrupsiya to'g'risidagi Jinoyat-huquq konvensiyasi moddalaridan foydalanishga mo'ljallangan edi. Masalan, ikkinchi baholash turi konvensiyaning quyidagi boshqaruvchi prinsiplari asosida aniqlangan edi: korrupsiya jinoyatlaridan olingan foydani musodara qilish bo'yicha tegishli choralar ko'rish; korrupsiya jinoyatlarini yashiruvchi sifatida yuridik shaxslardan foydalanishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha tegishli choralar ko'rish; ulardan foydalanish uchun javobgar bo'lgan moliyaviy qonunchilik organlarining korrupsiyaga qarshi faol va samarali ishtirokini, xususan qonun va amaliyot nuqtai nazaridan korrupsiya jinoyatlar bilan bog'liq pora hamda boshqa xarajatlardan soliq undirmaslikni ta'minlash; va boshq. Shu o'rinda shuni belgilash muhimki, milliy qonunchilikka xalqaro huquq normalari va asosiy prinsiplarini faol moslashishi amalga oshirilmoqda. Bu jarayon bizning mamlakatimizda ham faol tarzda amalga oshirilmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17 moddasida: "O'zbekiston xalqaro munosabatlarning tula huquqli sub'ekti bo'lib hisoblanadi. Uning tashqi siyosati

mamlakatlarning suveren tengligi prinsiplaridan kelib chiqqan, kuch ishlatilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, baxslarning tinchlik yo‘li bilan yo‘lga qo‘yilishi, boshqa mamlakatlarning ichki ishlariga, boshqa tan olingan prinsiplarga va xalqaro-huquq normalariga aralashmaslik”.

Bizning mamlakatimizning xalqaro huquq normalari va asosiy prinsiplariga mosligi ikkitomonlama shartnomalarni tuzishda, shuningdek mamlakatimizning arizalari va xalqaro kelishuv takliflarida o‘z aksini topadi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligida korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari misol uchun Qirg‘izistonda qonunchiligada - 8, Tojikistonda - 9 prinsiplarda belgilangan.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi davlatlariga mos prinsiplardan kelib chiqqan holda ularning O‘zbekistonning qonunchiligida qo‘llanilishi to‘g‘risida shunday deyishimiz mumkin. Prinsiplar korrupsiyaga qarshi kurashning joyi va asosiy ahamiyatini mamlakat darajasida mustahkamlaydi. Korrupsiyaga qarshi kurashish qonunlar va qonuniy aktlarda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining chiqishlarida qonuniy ravishda mustahkamlaydi.

Prinsiplar shuni belgilaydiki, korrupsiyaga qarshi kurash bilan bog‘liq chora tadbirlarning amalga oshirilishi va rejalashtirilishini O‘zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi, maxsus organlar Ichki ishlar vazirligi va boshqa vazirliklar va boshqarmalar, hamda Oliy Majlis tomonidan amalga oshiriladi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi davlatlarida korrupsiyaga qarshi kurash qonunchiligi qabul kilingan: Ukrainada - korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi qonun (05.10.1995 y.), Gruziyada - davlat xizmatida korrupsiya va manfaatlar o‘rtasidagi nizo to‘g‘risidagi qonun (17.10.1997 y.), Qozog‘istonda - korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi qonun (09.07.1998 y.), Tojikistonda - korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi qonun (11.12.1999 y.), Qirg‘izistonda - korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi qonun (06.03.2003 y.), Ozarbayjonda - korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi qonun (13.01.2004 y.), Rossiyada - korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi qonun (8.03.2006 y.). Maxsus qonunlar qabul qilinmagan - Armaniston, Belarus, Turkmaniston va O‘zbekistonda.

Prinsiplarning olinishi iqtisodiyotni funksiyalashining mustahkamligini oshirish, shu yul bilan fuqorolik jamiyatini qurish va bozor munosabatlarini rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish, mamlakat xavfsizligini ta‘minlashga yo‘naltirilgan chora tadbirlarni qabul qilishning ob‘ektiv zarurligi bilan shartlangan.

Xalqaro normalarni yaratish normalaridan kelib chiqqan holda shuni aytib o‘tish kerakki, ko‘pgina ikki tomonlama va ko‘p tomonlama kelishuvlar ham aniq bir munosabatga xos bo‘lgan maxsus prinsiplarni mustahkamlaydi. Masalan, xalqaro suv oqimlarining kema qatnamaydigan turidan foydalanish huquqi to‘g‘risidagi konvensiyada quyidagi prinsiplar ishlatiladi: ziyon etkazmaslik majburiyati, umumiy hamkorlik majburiyati, ma‘lumotlar bilan doimiy ravishda almashinish, foydalanishning turli shakllari orasida o‘zaro bog‘liqlik. Ushbu prinsiplar davlat tomonidan majburiyat olinganda qo‘llanilishi yoki milliy qonunchilikka ko‘chirilishi mumkin, har qanday sharoitda ham xalqaro huquq rivojiga progressiv xizmat qiladi. Boshqa misol: Armaniston, Ozarbayjon, Gruziya, Rossiya, Tojikiston, Ukraina uchun korrupsiyaga qarshi kurash bo‘yicha harakatlar rejasi quyidagilarni o‘z ichiga olgan:

davlat xizmati tizimining effektiv rivoji, poraxoʻrlikka qarshi kurashning koʻchaytirilishi va tadbirkorlikda haqgoʻylikning taʼminlanishi, jamiyat islohotlaridagi aktiv ishtirokini qoʻllab-quvvatlash.

Umumiy yoki maxsus prinsiplar milliy qonunchilikda ikki tomonlama va koʻp tomonlama shartnomalarda tasdiqlangan. Taʼkidlash kerakki, BMT, Jahon Banki, Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki, Evropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki, Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti, OBSE, Evropa Kengashi, va boshqa tashkilotlar, jumladan, nodavlat notijorat tashkilotlar (“Transparency International”) va boshqalarning roli faqatgina huquq meʼyorlarini kodifikatsiya qilishgina emas, shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurashayotgan davlatlarga texnik yordam berishdadir. Korrupsiyaga qarshi kurashning zamonaviy xalqaro qonunlarini kodifikatsiyalashtirish masalasi shu doirada davlatlarning milliy qonunchiligini implementatsiya yoʻli bilan ijobiy rivojlanishiga ham sezilarli taʼsir koʻrsatadi.

Bugungi kunda Oʻzbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash qonunini kodifikatsiyalashtirish va nazariy ilmiy tadqiqotlar bilan shugʻullanish etarli darajada emas. Oʻzbekiston Respublikasi qonunchiligining korrupsiyaga qarshi kurash qonunining xalqaro qonunlar bilan oʻzaro aloqasi haqida gapirar ekanmiz, shuni alohida taʼkidlash kerakki, hozirgi kunda davlatlararo miqyosda ikki tomonlama va koʻp tomonlama bitimlar (BMT) imzolandi, xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlikda faoliyat yuritilmoqda. Qator mutaxassislar fikriga koʻra, mazkur muammolarga davlatlar qonunlari va faoliyatlarida quyidagilarni koʻrib chiqishlari lozim: axborotga kirish; manfaatlarning munozarali muammolariga ruxsat; davlat haridi jarayonlari; soʻz erkinligi; matbuot erkinligi; hukumatni suisteʼmol qilganlarni fosh qiluvchilarni himoya qilish; fuqarolik jamiyatini mobilizatsiya qilish; saylov erkinligi; jiddiy ahloqiy ahamiyatga molik jinoyatlar; zoʻrlash yoki oʻgʻrilik, kompaniya yoki davlat miqyosida mansabdor lavozimlarni daʼvo qilishni yoki zoʻrlilik bilan egallashni taʼqiqlash; davlat xizmati munosabatlarida mehmondoʻstlik va sovgʻalarni tartibga solish qonunlari; ombudsman mansablarini tashkil etish; maʼmuriy faoliyat qonunlari ustidan sud nazorati; jinoyat qonuni munosabatlarida quyidagi prinsiplarni kuzatish tavsiya qilinadi: inson huquqi doirasida xalqaro standartlarni kuzatish; repressiv holatlardan iloji boricha chekinish; shartnomalarga tegishli aniq boshqaruvchilik prinsiplari boʻlishi kerak. Bunda shartnomalar muvofiqlikdan farq qilishi lozim: korrupsiyaga tegishli turli jinoyat qonunlarini konsolidatsiya qilish; jinoiy huquq doirasida doimiy sharh; nomaʼlum boylikning kelib chiqishini maʼlum shaxs tomonidan aniqlanib, sudni qoniqtiradigan darajaga muvofiq ravishdagi korrupsiya ishlari boʻyicha maxsus holat; korrupsiya vositalarini xatlashtirish va uni davlat foydasiga oʻtkazish; korrupsiyani qabul qilish, uzatish va pora olish sifatida aniqlash.

Koʻrinib turibdiki, huquqiy kashfiyotlar doirasidagi ishlar etarli, buning uchun barcha zarur shart-sharoitlar mavjud, korrupsiya deb nomlangan, hayotimizdagi salbiy mavjudlikni iloji boricha qisqartirish asosiy maqsadi boʻlgan siyosiy istak ham shunga qaratilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomi va Xalqaro Sud Statuti. – T.: BMTning O'zbekistondagi ahborot markazi, O'zbek xalqaro huquq assotsiatsiyasi, 2002.
2. Rossiyskiy ejegodnik mejdunarodnogo prava 1992. – Sankt-Peterburg, 1994. – S. 18.
3. Pikte J. Razvitie i prinsipı mejdunarodnogo gumanitarnogo prava. - Moskva: MKKK, 1994. - S. 82.
4. Talalaev A.N. Mejdunarodnoe pravo i sovremennost. - Moskva: Mejdunarodnye otnosheniya, 1984. - S. 38.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2014. – 40 b.
6. Furqatov S., Toshboyev A. AMIR TEMURNING MAMLAKAT OBODONCHILIGI BORASIDAGI FAOLIYATI HAQIDA //Журнал истории и общества. – 2021. – №. 2.
7. Bazarboevich R. K., Kumakovich T. A. Toponym and Ethnonyms of the Emirate of Bukhara in the Late Xix and Early Xx Centuries //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 5. – C. 136-142.
8. Kumakovich T. A. et al. “RAQAMLI UNIVERSITET” TARAQQIYOT OMILI SIFATIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 196-199.

YOSHLARDA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA HUQUQIY TARBIYANING O'RNI

Ortiqov Olimjon Xamidovich, Ko'makov Begzod Anvar o'g'li

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

olimortiqov@jbnuu.uz

Annotatsiya. Maqolada huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning nechog'lik zarurat ekanligi, fuqarolik jamiyatini shakllantirishda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalashda huquqiy tarbiyaning o'rni va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar. Huquq va erkinliklar, ijtimoiy-siyosiy faollik, ma'naviy yetuklik, ma'naviy me'ros, fuqarolik ongi, fuqarolik jamiyati, milliy –ma'naviy qadriyatlar.

Fuqarolik ongi demokratik qadriyatlar, ideallar, huquq va erkinliklar nuqtai nazaridan shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni anglashdan iborat. Albatta har bir davlat va jamiyatda demokratik qadriyatlar o'ziga xos tamoyillir va me'yorlar asosida qabul qilinadi. Fuqarolik ongi jamiyat taraqqiyotining shunday bosqichidagi ruhiy holatini anglatadiki, bu davrda demokratik me'yorlar va qadriyatlar hayotning asosiga aylanadi. Fuqarolik ongi tabiiy va tadrijiy taraqqiyot mahsuli bo'lib, uni sun'iy jihatdan tezlashtirish mumkin emas. U ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy

omillar negizida tadrijiy tarzda shakllanadi. Har bir avlod mavjud demokratik qadriyatlarni o'zlashtiradi va yangilarini yaratadi. Bu jarayonda fuqarolik ongini belgilab beruvchi me'yorlar va qadriyatlarni saqlash hamda uzluksiz takomillashtirish eng muhim faoliyat hisoblanadi.

Aynan yoshlar fuqarolik jamiyatining eng faol qismidir, masalan yoshlar turli sohalarda innovatsion loyihalar va texnologiyalarni joriy qilishga ko'proq moslashgan bo'ladi, ular jamiyatga yangi g'oyalar va bilimlarni tashiydi hamda ularda o'z hayotini qurishga intilish kuchli bo'ladi.

Shu jihatdan qaraganda, O'zbekiston yoshlari bugungi va ertangi kun egalari sifatida mamlakatimizda farovon hayot asoslarini barpo etishda bosh strategik resurs hisoblanadi. Mamlakatimizning demokratik yangilanishlar yo'lidan odimlashi va taraqqiyot sur'atlari ko'p jihatdan yoshlarning jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi holati va faolligiga bog'liq bo'ladi.

Milliy o'zlikni saqlagan, dunyodagi tengdoshlari orasida o'z bilimi va salohiyati bilan erkin bellasha oladigan, mustaqil fikri, ongli fuqarolik pozitsiyasiga ega avlodni tarbiyalash O'zbekiston uchun naqadar dolzarb ekanligi quyidagi omillarda ko'rinadi:

birinchidan, O'zbekiston ulkan yoshlar potensialiga ega mamlakatdir;

ikkinchidan, yoshlar milliy qadriyatlarni kelgusi avlodlarga yetkazuvchi, vorisiylik an'anasini davom ettiradigan qatlamdir;

uchinchidan, yoshlar mamlakatimizda olib borilayotgan demokratik islohotlarning davomiyligini ta'minlaydigan kuchdir;

to'rtinchidan, yoshlar tabiatan taqlidga, ergashishga moyil, ongi to'liq shakllanib ulgurmagan o'ziga xos demografik guruhdir.

Tez o'zgarayotgan hozirgi dunyo yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir etuvchi keskinlik va tahlikali sharoitlarni tobora ko'proq xosil qilmoqda. Bu esa davlat va jamiyatdan yoshlar tarbiyasiga yangicha yondashuvni taqozo qilmoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "... yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e'tibor qaratishimiz zarur".

Sir emaski, dunyoda avvalgi davrlarda ham inson faktori mustaqil demokratik taraqqiyot markazida turgan bo'lsada biroq ohir oqibatda demokratiya institutlari va umumiy qoidalariga bo'lgan e'tibor ustuvorlik qilar edi. hozirgi vaqtda esa vaziyat butunlay o'zgardi. Hech qachon bugungi kundagidek demokratik taraqqiyot uchun inson omilining sifat ko'rsatkichlariga nisbatan kuchli talablar qo'yilmagan edi.

Bu o'rinda ta'kidlash joizki, mamlakatimizda amalga oshirib kelinayotgan demokratik islohotlar o'zining yangi sifat bosqichiga qadam qo'ygan hozirgi paytda, mazkur bosqichning strategik vazifalari bilan hamohang ravishda jamiyatimiz yoshlari manfaatlarini yanada kuchliroq darajada ro'yobga chiqarishga qaratilgan strategik siyosat amalga oshirilmoqda.

Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek: "Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq".

Tarbiyalanayotgan yosh avlod ahloqiy xislatlardan iffat, qanoat, sahiylik, shijoat, sabr, ilm-ma'rifatli bo'lish, farosatlilik, kamtarlik, adolatlilik, to'g'riso'zlik kabi axloqiy kategoriyalarni yoshlarda shakllantirish muhimdir. Uning natijasi esa komillikdir. Buyuk alloma Abu Nasr Forobiyning fikricha, inson o'z mohiyati bilan ijtimoiy, ya'ni jamiyatda, o'zaro munosabat, o'zaro yordam jarayonida komil inson bo'lib yetishadi. Shu o'rinda aytish lozimki, bu davr yoshlarida ixtiyoriy ravishda zaruriy, aqliy va axloqiy xislatlarni bilimli bo'lishga va shu bilan birga to'g'rilik, haiqatni sevish, jasur, do'stlarga sadoqatli bo'lish kabi fazilatlarining yuksak ahloq sohibi bo'lish uchun yo'naltirishi lozim. Agarda yoshlar o'z dunyoqarashida milliy-ma'naviy qadriyatga tayanmasa ularning ongi va tafakkurida mutlaqo begona qadriyatlar joy oladi. O'zining milliy-ma'naviy qadriyatlariga nisbatan bepisandlik bilan qarash shakllanadi. Ana shu bepisandlik shakllanishining oldini olish uchun eng avvalo yoshlarimiz ongiga bu tabarruk zaminda ne-ne buyuk zotlar, olimu-ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqani, Ona yurtimiz nafaqat Sharq, balki jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lgani haqida, qolaversa, ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi tosh yozuv bitiklar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo'lyozmalar ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san'at va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma'naviy boyligimiz ekanligini singdirish shart va lozimdir.

Ta'kidlash joizki, yurtimizda bugungi kunda tamomila yangi bo'lgan sifat bosqichida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar boshqa ulug'vor vazifalar bilan bir qatorda, yoshlarning ezgu maqsadlari, intilishlari g'oyalari va eng muhim innovatsion g'oyalarini har tomonlama izchil ravishda ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgandir.

O'z navbatida demokratiyaning eng ilg'or qoidalari va qadriyatlarini faoliyatining yetakchi mezoniga aylantira olgan yoshlarimiz yurtimiz taraqqiyotining tayanchi bo'lishdek buyuk maqomga ega bo'ladilar.

Umuman olganda, bugungi yuksalish davri siyosatida mamlakatimizda izchil iqtisodiy islohotlar ijtimoiy rivojlanishning tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Bu esa hozirda intellektual jihatdan yetuk va ijodiy salohiyatli hamda zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan, mamlakatimizning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga ola biladigan yoshlarni tarbiya qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirilishini nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017. – B. 23.
2. Mirziyoev Sh.M. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutq // Xalq so'zi, 2017, 20 sentabr
3. Kozina Ye.S. Razvitie innovatsionnogo potentsiala v ramkax molodejnoj politiki. Sbornik statey. - M.: Direkt –Media, 2013. – S. 29.
4. Xosilmurodov Islom Xamitolim o'g'li, Sultonaliyeva Gulshona Sherzod qizi. "Mantiq ilmini o'rganishning ahamiyati". Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil

etishning ustuvor yoʻnalishlari, ijtimoiy va pedagogik-psixologik asoslari. 2022 yil. 250-bet.

5. Xosilmurodov Islom Xamitolim o'g'li, O'zbekistonda bag'rikenglik va millatlararo totuvlik g'oyalarining ijtimoiy hayotdagi ahamiyati. Jamiyat va innovatsiyalar. 2021 yil 10b.

6. Xosilmurodov Islom Xamitolim o'g'li, Sultonaliyeva Gulshona Sherzod qizi. "Tafakkur uslubining falsafiy-metodologik tahlili". "Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dalzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar" Ilmiy-amaliy konferensiya 2022 yil. –B.549-552.

7. Xosilmurodov I.X. Informatsion globallashuv sharoitida raqamli iqtisodiyotning xususiyatlari va ijtimoiy-falsafiy ahamiyati. "Kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari" xalqaro-ilmiy texnik konferensiya. 2022 yil. 61-64b.

8. Islom Xosilmurodov Falsafiy tafakkur uslubining ijtimoiy-falsafiy ahamiyati. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. 2022 yil noyabr. 982-990b.

9. Ortikov O. K. et al. Views of eastern thinkers on the development of intellectual abilities in the scientific heritage //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 1. – C. 211-214.

10. Kumakovich T. A. et al. "RAQAMLI UNIVERSITET" TARAQQIYOT OMILI SIFATIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 196-199.

BO'LAJAK JISMONIY MADANIYAT O'QITUVCHILARINI KASBIY PEDAGOGIK TAYYORLASHDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH

**Fayzullaev Sh.B., Nazarov Sh.T.,
Sunnatov Quدراتilla Sindorqul o'g'li**
O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya: Bugungi kunda jismoniy tarbiya sohasidagi sog'liqni saqlash va mustahkamlash, ruhiy barkamollik, psixofizik qobiliyatlarni rivojlantirish va takomillashtirishdagi shaxsning sifat va hususiyatlarida tizimli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish muhim ahamiyatga egadir. Talabaning kelajakdagi kasbiga psixofizik tayyorgarligini belgilaydigan amaliy-jismoniy tayyorgarligini ta'minlash; – hayotiy va kasbiy maqsadlarga erishishda jismoniy madaniyat va sport mashg'ulotlaridan ijodiy foydalanish bo'yicha tajriba to'plash masalalari mavjud.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, axborot texnologiyalari, jismoniy madaniyat, jismoniy tarbiya,elektron o'quv dasturlar.

Respublikamiz oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport

bilan muntazam shug‘ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish” masalasiga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. «Sport ta’limi muassasalarida trener va mutaxassislarning sifat tarkibini, xususan oliy ma’lumotli xodimlar sonini bosqichma-bosqich oshirish» dolzarb vazifa hisoblanmoqda. Ushbu vazifalarning amalga oshirilishi pedagogika oliy ta’lim muassasalarida kasbiy tayyorlash jarayonini takomillashtirish, bo‘lajak jismoniy tarbiya mutaxassislarida sport ixtisosligi vositalari orqali kasbiy tayyorgarlikni samarali shakllantirishning ilmiy asoslangan yo‘llarini izlab topishni talab qiladi. Shu bilan birga, bo‘lajak pedagoglar va oliy ma’lumotli jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarida kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishning innovatsion shakllari va uslublarini ishlab chiqish bo‘yicha bir qator muammolar mavjud.

Jismoniy madaniyat o‘qituvchilarini kasbiy –pedagogik tayyorlashda axborot kommunikatsiya texnologiyalarni qo‘llash muammolari bo‘yicha ilmiy-metodik adabiyotlar tahlil qilinganda masofaviy ta’lim texnologiyasi va masofaviy ta’limning didaktik ta’minotini, zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida pedagoglarning axborot-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini shakllantirishni tadqiq qilgan.

Olimlarning fikricha axborot texnologiyalari yuqori rivojlangan hozirgi kunda ta’lim jarayoniga inofmatsion-komunikatsion vositalarni, kompyuter texnologiyalarni keng tadbqiq etish, dars jarayonida va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda slaydlar, videolavhalar, maultimedia, elektron darsliklar va qo‘llanmalardan foydalanishni yo‘lga qo‘yish davr taqazosiga aylandi. Elektron darsliklar va qo‘llanmalar zamonaviy axborot texnologiyalari majmuasi sifatida respublikamizda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ilmiy asoslangan ilg‘or axborot texnologiyalar va innovatsiyalar o‘z-o‘zidan ta’lim tizimiga kirib kelmaydi.

Bu tadqiqotchi-pedagog faoliyati va uning motivatsiyasiga bog‘liq jarayon. Bugungi kunda pedagogika sohasida yangi ilmiy yo‘nalish – pedagogik innovatsiya va ta’lim jarayonini yangilash g‘oyalarining paydo bo‘lishi natijasida o‘qituvchining pedagogik faoliyatida ham yangi yo‘nalish “Pedagogik innovatsion axborot texnologiyalari faoliyati” tushunchasi paydo bo‘ldi.

Ta’lim sifatini oshirishda bo‘lajak mutaxassislarni yetuk kadr darajasiga, maqomiga (pozitsiyasiga) qo‘yish imkonini beradigan usullar ancha darajadagi zahiralarga ega. Buning uchun, egallangan nazariyani real amaliyotga yaqinlashtirish holatini yuzaga keltirish zarur, ularni qo‘llashning psixologik mexanizmi, talabalarni faoliyatning bir (bilish) turidan boshqa (professional) turiga o‘tkazishdan iborat. Ko‘pchilik mualliflar o‘yin usullarining samarasi ancha katta ekanligini ta’kidlashgan. O‘yinlar ulardan oldin tashkil etilgan ma’ruzalarda va seminar mashg‘ulotlarida o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlashga imkon yaratadi.

Masofadan o‘qitish texnologiyalarida barcha turdagi o‘zaro ta’sirni ta’minlash uchun yo‘l topish kerak. Shu bilan birga, mutaxassislarning so‘zlariga ko‘ra, masofaviy o‘qitishning muhim jihati "O‘quv-o‘qitish" ning o‘zaro ta’siri bo‘lishi mumkin. Ular o‘rtasidagi ma’lumot almashish istiqbollari nafaqat talabalarni ijtimoiylashtirishning istiqbollari, balki ishoratlar bo‘yicha didaktik o‘qitish usullaridan foydalanish imkoniyatini beradi, shuningdek, kichik guruhlarda o‘qitish talabalarning bir-biriga yordamini tashkil etishga xizmat qiladi.

Masofaviy shaklda o'quv jarayoni an'anaviy tarzda ta'lim va o'quv materiallari bilan mustaqil ishlashga qaratilgan ekanligidan farq qiladi. Ular axborot tashuvchisi sifatida ish olib boradilar, bu taklif etilayotgan o'quv materiallarining shakli va mazmuni va mazmuni talablarini sezilarli darajada o'zgartiradi. Multimedia komplekslari eng katta samaradorlik, dasturlashtirilgan ta'limning eng yaxshi sxemalariga ega, bu kompyuter test tizimlari va internet orqali interfaol aloqani o'z ichiga oladi. Bunday o'quv multimedia komplekslari kognitiv faoliyatning barcha bosqichlarida kasbiy yo'naltirilgan amaliy vazifalarni hal qilish uchun tanishishdan yordam beradi.

Bilimni baholash masofadan o'qitish texnologiyalarining muhim va muammoli tarkibiy qismlaridan biridir. Masofadan o'qitishning asosi talabalarning mustaqil ishi bo'lib, shuning uchun o'quv qo'llanmalarini tezkor, ob'ektga asoslangan nazorat qilish muhim ahamiyatga ega. Ovoz va videofilm konferentsiya rejimida audio va videokonferent rejimida audio va videokonferent rejimida sinxron-og'zaki ravishda so'rovnomalardan foydalanish juda muhim xisoblanadi.

Ta'limning texnik vositalari bilan bir qatorda, ta'lim muassasalarida o'qish va bilimni o'zlashtirish paytida eng samarali vosita kompyuter hisoblanadi. Hozirgi vaqtda qo'llanilayotgan ta'lim beruvchi kompyuter dasturlari sohaga oid materialni ancha to'liq va ancha tez o'zlashtirilishiga ko'maklashadi.

Multimediali sinflarda o'qituvchining roli o'zgaradi. U axborotni toliqtiradigan darajada takrorlashlardan voz kechish va o'z diqqatini o'quvchilarga individual yordam berishga, axborotni muhokama qilishga, tinglovchilarda tadqiq qiluvchi yondashuvni rivojlantirishga mujassam-lashtirgan holda, dars vaqtidan ancha samarali foydalana boshladi. Bu holat ta'lim sifatini oshirilganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, multimediali ta'lim tizimida yuzaga kelgan ma'lum bir kamchiliklarni ham aytish lozim. Gap shundaki, multimediali mahsulotlarning ko'pchiligi ta'lim beruvchi mutaxassislar tomonidan emas, balki informatika mutaxassislari tomonidan yaratilgan. Shuning uchun, ushbu dasturlarning metodik ta'minlanishi ko'pincha mukammal bo'lmagan.

Ana'anaviy ta'lim tizimiga yangi shakl va usullarni joriy qilish, ma'lum darajadagi o'zgartirishlarning albatta kiritilishi, bu, o'qituvchi faoliyatida ham va talaba faoliyatida ham namoyon bo'lishi kerak. Shu bilan birga, o'quv jarayonida faol ta'lim berish usullarining amalga oshirilishi faol ta'lim berish sohasida mos ravishdagi mutaxassislarning va mos ravishdagi tashkiliy-uslubiy ta'minotning mavjudligiga, ishbilarmonlik o'yinlari bo'yicha metodik ishlanmalar to'plamini va ma'lum bir o'quv fanlari bo'yicha boshqa shakllarining mavjudligiga hamda o'quv jarayonini faollashtirishning bir butun rejasini ishlab chiqilganligiga deyarli to'liq bog'liqdir. Mutaxassislar ta'limning faol shakllarini qo'llash asoslarini bilishi bilan birga, o'zida o'qituvchi, psixolog, aktyor sifatlarini mujassamlashtirishi, auditoriya bilan muloqot qilishni va ularni o'z faniga qiziqtirishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jamshidovna B. M., Bahodirovich F. S. Innovative methods and techniques in the education system //current research journal of pedagogics. – 2021. – T. 2. – №. 11. – S. 147-151.

2. Fayzullaev S. B. Fostering the qualities of agility of basketball pupils in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 5. – S. 1171-1176.

3. Fayzullaeva D. N. et al. Dialectisms used in dastan “Alpamish” //ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (80). – 2019. – S. 469-472.

4. Hosilmurodov I., Sultonaliyeva G. Tafakkur uslubining falsafiy-metodologik tahlili //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – S. 549-551.

5. Xosilmurodov I. O ‘zbekistonda bag ‘rikenglik va millatlararo totuvlik g ‘oyalarining ijtimoiy hayotdagi ahamiyati //Общество i innovatsii. – 2021. – T. 2. – №. 11/S. – S. 16-24.

6. To‘ychieva N. Elektron Ta ‘lim Tizimining Afzalliklari Va Kamchiliklari //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – S. 40-41.

7. Norbekov X., Tuychieva N. Formirovanie konkurentnykh preimustv kompanii //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. – 2022. – T. 1. – №. 1. – S. 589-592.

8. Nodira T., Maxfirat T. FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRONUNCIATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN SCHOOL STUDENTS //INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – T. 1. – №. 1.

9. Ortikov O. K. et al. Views of eastern thinkers on the development of intellectual abilities in the scientific heritage //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – T. 11. – №. 1. – C. 211-214.

10. Kumakovich T. A. et al. “RAQAMLI UNIVERSITET” TARAQQIYOT OMILI SIFATIDA //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 196-199.

VOLEYBOL SPORT O‘YINI TASNIFI

Nazarov Sherzod

O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya: Ushbu maqolada voleybol sport o‘yining texnikasi, tasnifi va o‘ziga xos xususiyatlari bayon etilgan. Bundan tashqari maqolada voleybol sporti texnikasining nazariy asoslari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Voleybol, jismoniy tarbiya, bolalar va o‘smirlar, o‘yin, xususiyat, texnika, sport, mahorat, burchak, tezlik, malaka.

Voleybol sporti boshqa sport o‘yinlaridan o‘zining mazmun-mohiyati, texnikasi va xususiyatlari bilan farq qiladi. Voleybol o‘yini nisbatan kichik bo‘lgan, 18x9 metr o‘lchamdagi to‘g‘ri burchakli to‘rtburchak shaklidagi maydonchada o‘ynaladi. Zamonaviy voleybol turli o‘yin malakalari va taktik kombinatsiyalarga nihoyatda boy

bo'lib, katta shiddat va tezlikda o'tadi. Xususan, voleybolning yuqorida aytilgan o'ziga xos xususiyatlari o'yinchilardan mukammal takomillashgan texnik mahorat talab qiladi. Musobaqa o'yinlarida texnik mahorat qanchalik keng va tashqi ta'sirlarga nisbatan mukammal shakllangan bo'lsa, shunchalik g'alabani qo'lga kiritish imkoniyati oshadi.

Sport o'yinlari ichida voleybol sport turini ham o'z o'rnini, o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Voleybolda turli-tuman harakatlar qo'llaniladi: yurish, yugurish, sakrash, kutilmaganda to'xtalish, epchillik va chaqqonlik, turli hil harakatlardan iboratdir. Voleybol ham boshqa sport turlariga o'xshash usullarni bajarib jamoadoshlar bilan birgalikda ustunlikga erishishga harakat qiladilar. Voleybolni o'zaro hamjihatlikni tarbiyalaydi. Biroq voleybolda ham boshqa jismoniy sifatlar va texnika, taktikani rivojlantirish shart va shundagina yuqori natijalarga erishish mumkin.

O'yin texnikasi - bu bir vaqtning o'zida ketma-ket va muayyan maqsadli tartibda ijro etiladigan ixtisoslashgan harakat yoki harakatlar majmuasidir. O'yin texnikasi — harakatni aniq, tez, yengil, vaziyatga muvofiq, kam kuch sarf etib yuqori samarada bajarishga mo'ljallangan bo'lishi lozim. Voleybol o'yini texnikasi o'yinni olib borish uchun zarur bo'lgan harakat usullari majmuasidan iboratdir. Harakatlar texnikasi turli vaziyatlarda maqsadga muvofiq, samarali harakat qilish bilan baholanadi. O'yindagi har bir texnik usulni bajarish bir-biri bilan uzviy bog'langan harakatlanish tizimidan tashkil topadi. Harakat texnikasi harakat vazifalarini muayyan usul bilan hal qilish uchun zarur va yetarli bo'lgan harakatning dinamik va kinematik xususiyatlaridir.

Voleybol o'yinida o'yinchilar to'p bilan qisqa vaqt ichida harakat qilishlari kerak. Shu sababli, u yoki bu o'yin sharoitida o'yinchi to'p bilan o'ynashi uchun yuqori tayyorgarlik ko'rishi talab etiladi. Shu maqsadda turli harakat usullarini bajarish uchun turlicha holatlarni egallashlari lozim.

Voleybolda o'yin taktikasi deb, muayyan jamoaning ikkinchi bir jamoa ustidan yakka, guruh va jamoa harakatlari yordamida g'alabaga erishish san'atiga aytiladi. Taktikaning asosiy vazifasi muayyan raqib jamoaga nisbatan mavjud vaziyatga qarab g'alaba sari qo'llaniladigan o'yin vositalari, usullari va shakllarini aniqlab, qo'llay olishdan iborat. Taktik kombinatsiya - bu bir o'yinchiga hujum qilishi uchun qulay sharoit yaratib berishga qaratilgan bir necha o'yinchining harakat faoliyatidir. O'yinning maqsadi - to'pni to'rt ustidan raqib maydonchasiga tushirish va raqibning aynan shunday harakatiga yo'l qo'ymaslikdan iborat. Bunda jamoa to'p bilan 3 marta o'ynash huquqiga ega (to'siq qo'yishdan tashqari). O'yin to'pni o'yinga kiritish usuli bilan boshlanadi: to'p kirituvchi o'yinchi zarb bilan to'pni to'rt ustidan raqib jamoa maydonchasi tomonga yo'naltiradi. To'p maydon chiziqlari chegarasidan chiqib yerga tushguncha yoki jamoa o'yinchisi xatoga yo'l qo'yguncha o'yin davom etadi.

Voleybolda ham boshqa sport turlari kabi o'rgatishning asosiy vositasi jismoniy mashqlar hisoblanadi. Ular juda turli-tumandir. Shuning uchun ular ma'lum bir o'rgatish bosqichidagi qo'yilgan vazifalarni hal etishdagi o'rnini bo'yicha turkumlanadi. Bunday turkumlanishga voleybolchilarning musobaqa faoliyati asos qilib olingan. Shunga bog'liq holda mashqlar ikki katta guruhga ajratiladi: asosiy va yordamchi (musobaqa va trenirovka).

Musobaqa mashqlari voleybolga xos bo'lgan xususiy mashqlardir. Bunda texnik usullar va taktik harakatlar musobaqa sharoitidagi o'yin holatlariga mos holda

bajariladi. Trenirovka mashqlari asosiy malakalarni egallashni yengillashtirish, tezlashtirish va ularni qo'llash samaradorligi, ishonchligini ta'minlashga qaratilgandir. Ular maxsus va umumrivojlantiruvchi mashqlardan tashkil topadi. Maxsus mashqlar ikki guruhga bo'linadi: tayyorgarlik mashqlari; yaqinlashtiruvchi mashqlar. Tayyorgarlik mashqlaridan asosan maxsus jismoniy sifatlarni tarbiyalashda foydalaniladi. Yaqinlashtiruvchi mashqlardan aniq texnik harakatlarni egallashga qaratilgan jarayonda foydalaniladi. Umumrivojlantiruvchi mashqlardan asosiy jismoniy sifatlarni tarbiyalash hamda zarur jismoniy harakat ko'nikma va malakalarini takomillashtirishda foydalaniladi.

Voleybol mashg'ulotlarini tashkil qilish va o'tkazishda o'ziga xos bo'lgan jihozlar hamda asbob-anjomlardan foydalaniladi. Bu jihozlar va asbob-anjomlar voleybol harakatlariga o'rgatish, hosil qilingan malakalarni takomillashtirish, shug'ullanuvchilarning jismoniy tayyorgarliklarini va jismoniy sifatlarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib hisoblanadi. Jihozlar va asbob-anjomlarni ta'sir ko'rsatish xususiyatlariga qarab ikki guruhga ajratish mumkin:

- 1) texnik-taktik tayyorgarliklar uchun;
- 2) jismoniy tayyorgarliklar uchun.

Birinchi guruhga mansub bo'lgan asbob-anjomlarga osma to'plar va to'pni ma'lum bir holatlarda tutib turuvchi qurilmalar kiritilib, ulardan harakatlarni o'rgatish va takomillashtirishda foydalaniladi. Ikkinchi guruhga asosan tezkorlik-kuch va sakrovchanlik sifatlarini tarbiyalashda foydalaniladigan turli qurilmalar, to'ldirma to'plar, gantellar, sakrashda foydalaniladigan maxsus tumbalar kiritiladi.

O'yin sharoitida bajariladigan texnik harakatlarning samarasi musobaqa sharoitida butunlay boshqacha bo'ladi. Shuning uchun musobaqa sharoitida bajariladigan harakatlarni nazorat qilish va baholashda turli usullardan foydalaniladi. Ekspert bahosi, video yozuvlar va boshqalar shular jumlasidandir. Bundan tashqari, eng maqbul usullardan biri o'yinchilar faoliyatini maxsus shartli - kodlashtirilgan yozuvlar bilan hisobga olib borish sanaladi. Bunda o'yinchi tomonidan amalga oshirilgan asosiy o'yin harakatlarining ko'rsatkichi avvaldan tayyorlab qo'yilgan dastur yordamida yozib boriladi.

Bugungi voleybol o'yinining mohiyati, jumladan texnik-taktik harakatlarining ijro etilishi aksariyat "havoda", ya'ni tayanchsiz holatda amalga oshirilishi bilan farqlanadi. Sakrab zarba berish, to'siq qo'yish, to'p uzatish, yiqilib to'p qabul qilish, to'p kiritish bunga yaqqol misol bo'la oladi. So'nggi yillarda o'yin qoidalarining keskin o'zgarishi (tanani barcha qismi bilan to'p qabul qilish, hisobni tay-breyk tizimida olib borilishi, "libero" o'yinchisining joriy etilishi, o'yinchi almashinuvining to'g'ridanto'g'ri amalga oshirilishi, to'ming pastki qismiga tegishga ruxsat berilishi) o'yin sur'atini yanada jadallashtirishga olib keldi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, zamonaviy voleybol shug'ullanuvchilardan nihoyatda katta kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik va egiluvchanlik sifatlarini talab qiluvchi sport o'yinlari turiga mansubdir. O'yinning mohiyati o'yinchi harakatining turli yo'nalish va o'zgaruvchan vaziyatda o'ta tezkor, aniq hamda qisqa vaqt ichida ijro etilishi bilan ta'riflanadi. Voleybolchining har bir o'yin davomida ko'pdan-ko'p to'siq qo'yish, zarba berish va to'p kiritish uchun sakrashlari, yiqilishlar, yugurish, to'xtash, burilish, egilish va boshqa harakatlarni yuqori tezlikda ijro etilishi

katta jismoniy kuch, o'ta chaqqonlik, mustahkam chidamkorlik va ruhiy uyg'unlikni talab qiladi. Binobarin, ushbu yuklama ta'siri shug'ullanuvchi organizmining funksional jihatdan mukammal shakllangan bo'lishini taqozo etadi.

References:

1. M.A. Kdirova, A.A. Pulatov, A.A. Ummatov. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. -T.: «Fan va texnologiya», 2018, 480 bet.
2. «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonun. O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. // "Xalq so'zi" gazetasi, 2015-yil, 5-sentabr, № 174,1 -4 b.
3. Pulatov A.A., Isroilov Sh.X. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. O'quv qo'llanma. -T., 2007,148 b.
4. <https://univ-silkroad.uz/uz/news/novosti-universiteta/item/1073-voleybol-haqida-qiziqarli-ma-lumotlar>
<https://cyberleninka.ru/article/n/voleybol-sport-turida-o-yin-texnikasi-va-uning-tasnifi>

O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHI

Djo'raeva Lobar, Urinova Nilufar

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

l.djurayeva@cspi.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda turizmning holati va taraqqiyoti industriyasi, ichki turizmni rivojlantirishning dolzarbligi va mamlakatning turizm infratuzilmasi tarmoqlariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati va strategiyasini amalga oshirish jarayonida muhim tarmoqlardan biriga aylanib ulgurgan soha hisoblanadi.

Kalit so'zlar: turizmni rivojlantirish, turizm yo'nalishi, sayohat, turist, ichki turizm, turizm imkoniyatlari.

Kirish

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda turizm sohasi mamlakat iqtisodiyotga eng tez daromad keltiruvchi sohalardan biri bo'lib, ko'plab mamlakatlar milliy iqtisodiyotini, shu jumladan, mamlakatimiz turizmdan keladigan daromadlardan oshirishga harakat qilmoqda. Darhaqiqat, O'zbekiston ham juda katta turistik salohiyatga ega hisoblanadi.

O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishi

Ma'lumki turizm iqtisodiyotning asosiy serdaromad tarmoqlaridan biridir. Turizm va rekreatsiya faoliyati rivojlangan ayrim davlatlar turistlarining to'xtovsiz oqimi natijasida o'zlarining iqtisodiyotini ancha yaxshilab olishgan. Yurtimizda ham hozirgi kunda ushbu sohani taraqqiy ettirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 6-sentyabrdagi 362-son "Chimyon-Chorvoq kurort-rekreatsiya zonasining tabiiy

boyliklarini saqlab qolish hamda dam olish va sog'lomlashtirish tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida hududda dam olish bazasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Ta'kidlash joizki, mamlakatimizda turizm komplekslarni innovatsion rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribalarini o'zlashtirish va amaliyotiga qo'llash mazkur sohani yanada yuksalishiga sabab bo'ladi. Aksariyat rivojlangan davlatlarda rekreatsion faoliyatni yo'lga qo'yish jarayonlari rivojlanayotgan davlatlarga nisbatan oldinroq boshlangan va ularda bu sohada boy tajriba to'plangan. Mazkur davlatlar tajribalaridan respublikamiz rekreatsiyasini yanada rivojlantirishda qo'llash, ulardan rekreatsion xizmatlarni tashkil etishda foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Jumladan, bugungi kunda Turkiya davlati Yevropa davlatlari orasida eng ko'p turistlar boradigan mamlakatlarining birga aylandi. Turkiya davlatining asosiy kurort-rekreatsiya zonasi Qora dengiz bo'yi hisoblanadi. Ushbu hudud jahonning kurort zonalari orasida o'zining rekreatsion resurslarining boyligi bilan ajralib turadi. Bu yerda, birinchi navbatda inson salomatligi uchun iqlimining qulayligi ko'plab rekreantlarni o'ziga jalb etadi. Shuningdek, bu davlatda Marmar dengizi (Bursa, Istanbul turistik markazi), Egey qirg'oqlari (Bodrum va Marmaris aholi punktlari), O'rta Yer dengizi qirg'oqlari (Antaliya, Alaniya, Kemar, Side) kabi hududlarida shifobaxsh xususiyatga ega bo'lgan qumloq qirg'oq (plyaj)larning mavjudligi rekreatsiyani rivojlantirishga asosiy omil hisoblanadi.

Mustaqillik va undan keyin davrlarda qator o'zgarishlar yillar davomida rivojlanib bordi va turizm dunyodagi eng tez suratlarda rivojlanayotgan iqtisodiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Bu albatta zamonaviy turizm rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq.

Dunyo miqyosida turizm sohasida mamlakatlar duch keladigan muammolar juda ko'p va murakkabdir. Biroq, ushbu muammolarni hal etish O'zbekistonga ega bo'lgan resurslarni namoyish qilish uchun yuqori darajadagi hamkorlik va muvofiqlashtirishni talab qiladi, xalqning tarixiy-madaniy merosini asrab-avaylash va yuksaltirish, milliy an'ana va urf-odatlarini, respublikaning diqqatga sazovor joylarini tiklash va obodonlashtirish bilan bir qatorda bu sohada sezilarli yutuqlarga erishildi.

O'zbekistondagi turizm har doim uzoq-yaqindan odamlarni o'ziga tortgan. Mamlakat haqida biladigan har bir kishi uchun buni tushunish oson - yorqin ranglar, murakkab naqshlar, boy lazzatlar va samimiy odamlar har bir tashrif buyuruvchini kutmoqda, dengizga chiqa olmaganligidan bir kishi umri davomida kashf qila oladigan ko'proq narsani taklif qiladi. Turizm xalqaro tijoratning asosiy ishtirokchilaridan biriga aylandi va ayni paytda ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar uchun asosiy serdaromad manbalaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish haqida so'z yuritir ekanmiz, turizmni joylashtirish modeli va modernizatsiya qilish, xizmatlarni tizimlashtirish va turizm infratuzilmasi yetkazib beruvchilarining jahon turizm bozoriga integratsiyalashuvi bosqichlari, sohaga xorijiy investitsiyalar va kreditlarni asosiy sifatida qayd etishimiz lozim. So'nggi yillarda mintaqaga tijorat qiziqishi sezilarli darajada o'sdi, yaqin Sharq va Osiyo o'rtasidagi infratuzilmasi va ishlab chiqarish sarmoyalari savdosining ko'payishi bilan jonlandi. YUNVTO ma'lumotlariga ko'ra, hukumat infratuzilmani

yaxshilash va uning ulanishini osonlashtirish, axborot kompyuter texnologiyalarini (AKT) rivojlantirish va harakatchanlikni oshirish mamlakatning turizm sohasi uchun ko‘proq imkoniyatlar yaratishi kerak deb hisoblamoqda.

Shunga qaramay, O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishga qator to‘siqlar to‘sqinlik qilmoqda. Viza va chegarani kesib o‘tish rasmiyatchiliklari, transport infratuzilmasi, korporativ boshqaruv va sifatni ta‘minlash Ipak yo‘li tashkilotining global turizm tavsiyalari (“Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekistonga alohida e‘tibor qaratgan holda turizm salohiyatini oshirish bo‘yicha strategejik tavsiyalari” 2012), bundan tashqari, turizm sohasi mutaxassislari va mutaxassislarini yaxshi biznes imkoniyatlarini yaratish va hududda turizm yo‘nalishini joylashtirish hisobiga soha va sanoatni modernizatsiya qilish va integratsiyalashtirish, marketing va manzillarni boshqarish, investitsiyalar bo‘yicha takliflar va ushbu muammolarni hal qilish uchun sayohatni osonlashtirish kabi masalalarga e‘tibor qaratish lozimligini ko‘rishimiz mumkin.

Ta‘kidlash joizki, turizmni rivojlantirish sohasidagi chora-tadbirlar, ish o‘rinlari yaratish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, hududlar imkoniyatlarini oshirish, valyuta tushumlarini ko‘paytirish, aholi daromadlari va turmush darajasini yaxshilash sezilarli ahamiyat kasb etmoqda. Prezidentimizning 2017-yil 16-avgustdagi “2018–2019 yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori bu boradagi ishlarni yangi bosqichga ko‘tardi. Qarorga ko‘ra, 2018–2019 yillarda soha oldida turgan muhim masalalar yechimiga bag‘ishlangan alohida dastur tasdiqlandi va uning to‘liq ijrosini ta‘minlash va sohada olib borilayotgan ishlarni idoralararo muvofiqlashtirish maqsadida Turizmni rivojlantirish bo‘yicha muvofiqlashtirish kengashi tuzildi.

2021-yil 6-aprelda esa Shavkat Mirziyoyev farmoniga binoan Jismoniy tarbiya va sport vazirligi hamda Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi negizida “Turizm va Madaniy meros vazirligi” tashkil etilgan bo‘lib barchasi ushbu sohani rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu maqsadda qator dasturlar ishlab chiqildi va amalga oshirilib kelinmoqda.

“O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qil” dasturining amalga oshirilishi mamlakatda sayyohlik madaniyatining rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Mamlakatda ichki sayyohlarning umumiy soni 2016-yildagi 8,8 milliondan 2019-yilda 14,7 millionga, 2021-yilda esa 15 million 2022-yilda 5,3 milliondan oshgan.

O‘zbekistonda bunga qaratilgan ishlar tizimli amalga oshirilmoqda va bu borada 833 ta yangi mehmonxona, xususan, yirik, o‘rta va kichik mehmonxonalar foydalanishga topshirilgan. Ayni paytda O‘zbekistonda yuzlab yangi mehmonxona loyihalari barpo etilmoqda, ular yaqin kelajakda foydalanishga topshirilishi rejalashtirilgan.

2019-yildagi Solo Travel Safety Reportda O‘zbekiston tashrif buyurish uchun dunyodagi eng xavfsiz 5 ta davlatdan biri sifatida qayd etildi. Bunga mustaqil ayol sayohatchilar kiradi, ular mamlakatda o‘zlarini xavfsiz his qilishlari haqida xabar berishgan. Terrorizm va zo‘ravonlik bilan bog‘liq jinoyatlar xavfi juda past, kichik jinoyatlar statistikasi esa ko‘pchilik yirik sayyohlik yo‘nalishlariga qaraganda ancha pastligini ko‘rsatdi va bu nafaqat, O‘zbekistonda balki butun dunyoda turizmni rivojlantirish uchun muhim omillardan biri hisoblanadi.

Ko'plab xalqaro nashrlarning fikriga ko'ra, mamlakatimiz 2020-yilda eng jozibador sayyohlik joylaridan biriga aylangan. Shu yili Buyuk Britaniyaning The Telegraph gazetasi tashrif buyurish lozim bo'lgan shaharlar ro'yxatini e'lon qildi. Shular qatorida bizning Toshkent shahri ham kiritilgan.

O'zbekistonda turizm sohasining izchil rivojlantirilishi mamlakatimizni ushbu yo'nalishdagi yuqori ko'rsatkichli xalqaro reytinglarga kiritish imkonini berdi. Xususan, o'tgan yil davomida O'zbekiston 10 ga yaqin nufuzli nashrlar ("The New York Times" (AQSh), "The Guardian" (Buyuk Britaniya), reyting kompaniyalari va portallari ("CrescentRating", "Wegoplace") tomonidan eng sayohatbop turistik mamlakatlardan biri sifatida tan olindi.

Eng nufuzli xalqaro reytinglardan biri hisoblangan "WTTC" reytingida O'zbekiston 183 o'rinni egalladi. Milliy statistika tizimi metodologiyasini takomillashtirish hamda turizmni tezkor rivojlantirish natijasida 2023-yilda, mamlakatimizning reytingda yetakchi yuztalikda qayd etilishi kutilmoqda.

Yildan-yilga mamlakatimizga sayyohlar soni tobora ko'payib borayotganini hisobga olsak, bu juda munosib e'tirofdir. Bularning barchasi bir nechta raqamlarni keltirsak.

O'tgan yilning yakunlariga ko'ra, O'zbekistonga 6,748 million kishi tashrif buyurgan bo'lib, bu 2018-yil statistikasidan 125 foizga (5,346 million kishi) ko'pdir. O'zbekistonga tashrif buyurgan turistlarning umumiy sonidan 6,260 million kishi MDH mamlakatlaridan, 488,4 ming sayyoh esa olis xorij mamlakatlaridan kelgan. Shu bilan birga, 2019-yilda turizm xizmatlarining eksporti 1,313 milliard dollarni tashkil etgan, 2018-yilda u 1,041 milliard dollariga teng bo'lgan (o'sish 126 foiz). Ushbu qiymatning yarmidan ko'prog'ini MDH mamlakatlaridan kelgan sayyohlar (966,559 mln. AQSH dollari) sarflagan, 346,472 mln. dollar esa boshqa mamlakatlarning sayohatchilariga to'g'ri keladi. 2021-yilda 4,5 million nafargacha xorijiy sayyohlar mamlakatimizga kirib kelganini ko'rsatdi. 2022-yilda O'zbekiston Respublikasiga MDH davlatlaridan 4 968,1 ming kishi tashrif buyurib, bu jami kelganlarning 94,9 % ini tashkil etdi, boshqa davlatlardan – 264,7 ming kishi tashrif buyurgan.

Xorijiy fuqarolarning respublikamizga eng ko'p oqimi quyidagi davlatlardan tashrif buyurganini ko'rishimiz mumkin: Qozog'istondan – 1 551,1 ming kishi, Tojikistondan – 1 448,0 ming kishi, Qirg'iz Respublikasidan – 1 356,9 ming kishi, Rossiyadan – 567,6 ming kishi, Turkiyadan – 75,5 ming kishi, Janubiy Koreyadan – 20,0 ming kishi, Germaniyadan – 17,7 ming kishi, Hindistondan – 16,8 ming kishi, Belarus Respublikasidan – 13,7 ming kishi, AQShdan – 13,2 ming kishi, Isroildan – 11,3 ming kishi, Ukrainadan – 11,1 ming kishi, Fransiyadan – 10,9 ming kishi va Buyuk Britaniyadan – 10,4 ming kishi. Qolgan 108,6 ming kishi O'zbekistonga boshqa xorijiy davlatlardan kelganlarni tashkil qildi.

O'zbekistonga bundada ko'proq turistlar oqimini jalb qilish maqsadida mamlakat aeroportlari modernizatsiya qilinmoqda va kengaytirilmoqda. Hukumat 2021-yilda aeroportlarni, birinchi navbatda, Samarqand shahrini rivojlantirishga 140 million dollar sarmoya kiritdi va 2022-yilda 200 million dollar ortiq mablag' sarfladi. Rejalashtirilgan rivojlanish maqsadlariga erishish uchun 2026-yilgacha jami 1 milliard dollarlik rejalar ishlab chiqildi. "O'zbekiston aeroportlari" xususiy kompaniyalar bilan

aeroportlarni rekonstruksiya qilish va boshqarish bo'yicha tender asosida hamkorlik qilishni rejalashtirmoqda va 2026-yilgacha aeroportlarning yo'lovchi tashish quvvatini ikki baravar va yuk tashish quvvatini uch barobar oshirishni reja qilmoqda. monopoliya (yaqin kelajakda IPO orqali o'z aksiyalarining 51% yoki undan ko'prog'ini sotishga va'da berish) va ko'proq mahalliy kompaniyalar yaratish (2021-yil fevral oyida QanotSharq xususiy aviakompaniyasi Air Lease Corporation bilan ikkita ishlatilgan Airbus A320-200 samolyoti uchun ijara shartnomasini imzoladi. "Uzbekistan Airports" 2022-yil oktabrgacha "O'zbekiston havo yo'llari" Milliy aviakompaniyasining ichki reyslar bo'yicha hamkori sifatida o'zining "Silk Avia" aviakompaniyasini tashkil etildi, bu esa o'sib borayotgan ichki turizm talabini qondirish, shu bilan birga xorijiy kompaniyalarga O'zbekistonda parvoz qilish huquqini berdi. "O'zbekiston havo yo'llari" Milliy aviakompaniyasining hozirgi havo floti 34 ta samolyotdan iborat.

Pandemiya jahon miqyosida turizmni orqaga qaytardi, ammo bu yil O'zbekiston pandemiyadan oldingi raqamlardan oshib ketishiga umid qilmoqda, bu bilan taxminan 7 million xalqaro sayyoh kutilmoqda.

Poytaxtimiz Toshkentning teatr va muzeylariga, islom diynining uchog'i sifarida dunyoga tanilgan Buxoro shahrining qadimiy masjid va minoralariga tashrif buyurishni xohlovchilarnin kupligidan ma'limki, mamlakat o'ziga xos tarixga ega, bu yaqin vaqtgacha ko'plab sayyohlar uchun imkoni yo'q edi. Butunjahon merosi ob'yektlari, Samarqand, Buxoro, Shahrisabz shaharlari bor, shuningdek, YuNESKOning Butunjahon merosi ob'yektlari, Samarqand, Buxoro, Shahrisabz shaharlari va zamonaviy turistiklar uchun O'zbekiston o'ziga xos tajriba izlayotgan sayyohlar uchun ham juda ko'p imkoniyatlarga egadir.

Mamlakatimizda ham rekreatsion resurslarning ko'plab turlari mavjud. Biroq, ular asosan mahalliy aholi tomonidan foydalaniladi. Turistik zonalarini rivojlantirishda hududlarning bu boradagi resurs salohiyatini baholash va xorijiy sayyohlarni jalb qilish bo'yicha kerakli chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Keyingi yillarda O'zbekistonda turizm sohasi jadal sur'atlar bilan rivojlanayotganligini raqamlar va tahlillar ham kursatib turibdi bu esa iqtisodiyotimizni rivojlanishida yitakchi omillardan biri bulib hizmat qiladi. Respublikamizda mazkur tarmoqni rivojlantirish uchun omillar talaygina. O'zbekistonda turizmning rivojlanish holatlarini tahlil qilar ekanmiz, yurtimizda turizm sohasiga bo'lgan e'tibor oshganini va tashrif buyuruvchilar salmog'i ko'payganini kuzatishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekiston respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5611-son farmoninh 1-ilovasidan.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017-yil 16-avgustdagi "2018-2019-yillarda turizm sohasidagi rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroridan.

3. Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., Safarov B.Sh.,Tursunova G.R. Turizm asoslari.-T.: Fan va texnologiya, 2014.

4. Sayfutdinov Sh., Nurfayziyeva M.Z.,Xalimova F.M. Turizm geografiyasi.- T.;Iqtisodiyot, 2019.

5. Лобар Вохидовна Джураева (2022). ХУДУДИЙ РЕКРЕАТСИОН ТИЗИМЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ХАЛҚАРО ТАЖРИБАЛАРИ. Scientific progress, 3 (6), 34-41.

6. Djuraeva , L. V. (2022). DEVELOPMENT OF TERRITORIAL SYSTEMS OF RECREATION INTERNATIONAL EXPERIENCE. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(6), 685–690. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/2292>

7. Urinova, N. S. (2022). Principles of using new educational technologies in teaching geography to school students. *Global Scientific Review*, 8, 101-106.

8. Aslanov, I., Mukhtorov, U., Mahsudov, R., Makhmudova, U., Alimova, S., Djurayeva, L., & Ibragimov, O. (2021). Applying remote sensing techniques to monitor green areas in Tashkent Uzbekistan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 258, p. 04012). EDP Sciences.

ГЛОБАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ: ПРАВИЛА ЖИЗНИ В МЕНЯЮЩЕМСЯ МИРЕ

к.п.н., доц. Полунина Людмила Николаевна

Тульский государственный педагогический университет

им. Л.Н. Толстого

poluninaln@mail.ru

Аннотация: В статье анализируется значимость глобальной компетентности для успешной социализации и жизнедеятельности человека в современном поликультурном мире. Глобальная компетентность рассматривается как интегральная характеристика личности, которая формируется и проявляется в поле взаимодействия когнитивного, эмоционального, коммуникативного и акционального доменов, каждый из которых не только отвечает за развитие определенных навыков, но и участвует в общем регулировании деятельности индивида в межкультурном контексте.

Ключевые слова: глобальная компетентность, поликультурное пространство, кросс-культурная коммуникация, языки международного общения.

Актуальность глобальных компетенций для современной молодежи обусловлена глобальными процессами, меняющимися экономические, социальные, культурные, образовательные и экологические реалии во всех странах мира. Наиболее значимыми являются цифровая эволюция экономики и возрастающая конкуренция на рынке труда; масштабы миграционных потоков, ведущие к этнической, культурной и лингвистической диверсификации обществ; трансформация образовательных концепций в направлении обучения на протяжении всей жизни; а также нарастающая экологическая нестабильность.

В материалах Международной программы по оценке образовательных достижений учащихся PISA 2018 глобальная компетентность трактуется как интегральная способность человека «изучать региональные, глобальные и межкультурные проблемы, понимать и ценить различные позиции и мировоззрения, успешно и уважительно взаимодействовать с другими, предпринимать ответственные действия в целях устойчивого развития и коллективного благополучия» [3]. Таким образом, формирование и манифестация глобальной компетентности происходит в поле сопряжения ее когнитивного, эмоционального, коммуникативного и акционального доменов. В рамках программы также обоснованы цели формирования глобальных компетенций, необходимые школьникам

- для жизни в мирном многокультурном обществе,
- для быстрого роста на меняющемся рынке труда,
- для эффективного и осознанного использования медиаплатформ.

Анализ актуальных исследований [2, 5, 6] позволяет выделить следующие качества личности, обладающей глобальной компетентностью:

1. Широкое мировоззрение (когнитивный домен). В процессе обучения в школе учащиеся формируют индивидуальные концептуальные рамки, которые определяют их взгляд на мир и обеспечивают критический анализ и сравнение исторических, политических, экономических, научных, технологических, культурных и экологических событий. Школьники больше не смотрят на мир через призму одной культуры и способны уважать различные точки зрения. Ученик, обладающий глобальной компетентностью, не только признает и ценит культурные различия, он также осознает растущую взаимозависимость мировых сообществ и необходимость развивать способность функционирования в кросс-культурной среде.

2. Способность осуществлять эффективную коммуникацию на родном и иностранных языках (коммуникативный домен). Изучение любого иностранного языка не только развивает когнитивную сферу, но и открывает новые двери к пониманию других культур и людей, которые их представляют, к межкультурному общению, к приобретению практического опыта познания мира через призму его разнообразия.

3. Межкультурная сензитивность и адаптивность. Погружение в другую культуру способствует развитию эмоционального интеллекта – рефлексии, эмпатии как по отношению к себе как человеку, наделенному способностью к преодолению стереотипов, предубеждений и принятию плюрализма проявлений культурных различий, так и по отношению к людям, которые могут такой способностью не обладать.

4. Готовность действовать на благо общества (акциональный домен). Глобальную компетентность, которая формируется в юности и совершенствуется на протяжении всей жизни, индивидум реализует, внося свой вклад в устойчивое развитие как на локальном, так и на глобальном уровне, содействуя решению возникающих перед обществом проблем.

Важно понимать, что связующим звеном в процессе интериоризации знаний, представлений и навыков, характеризующих глобальную

компетентность, являются язык и речевая деятельность, в которых отражается все многообразие культурных идентичностей, ценностей и поведенческих паттернов. В данном контексте неоспоримым преимуществом является владение языками международного общения, обучение которым позволяет интегрировать ключевые навыки глобальной компетентности [2]:

- коммуникацию и сотрудничество,
- креативность и критическое мышление,
- межкультурную компетенцию и межкультурное «гражданство»,
- эмоциональную саморегуляцию и эмоциональное равновесие.

Показательно, что актуальные концепции лингводидактики отдают приоритет не прагматической цели овладения иностранным языком до уровня его носителей, а скорее установке на развитие способности использовать его как средство познания, медиации и достижения взаимопонимания в поликультурном мире [1]. Такой подход позволяет молодым людям более четко определять те сообщества, к которым они хотят присоединиться, наблюдать за тем, как они взаимодействуют, осознавать свою роль и потенциал своего участия в этих сообществах.

Таким образом, развитие глобальной компетентности, начиная со школьной скамьи, мотивирует учащихся к активному поиску и усвоению знаний, формирует поликультурную картину мира и межкультурную гражданственность [5], инициирует стремление учащихся к открытости, уважению и признанию культурного разнообразия [4], т.е. способствует развитию тех качеств, которые позволяют молодежи не только жить полноценной жизнью в стремительно меняющемся мире, но и сделать его немного лучше.

Список литературы:

1. Corbett J. An Intercultural Approach to English Language Teaching // Multilingual Matters Ltd. – 2003. – 229 p.
2. Mercer S. Global Skills: Creating empowered 21st Century Citizens. – Oxford: Oxford University Press. – 2020. – 36 p.
3. OECD. PISA 2018 Global Competence. – OECD, 2018 [Электронный ресурс] – URL: <https://www.oecd.org/pisa/innovation/global-competence/> (дата обращения: 14.04.2023).
4. Sharifian F. Globalisation and developing metacultural competence in learning English as an International Language // Multilingual Education. – 2013. – Vol. 3, No. 7. – P. 1-11.
5. Upton J. Z. Multilingualism and Intercultural Competence // PanSIG 2021 Local and Global Perspectives: Plurilingualism and Multilingualism. – 2022. – P. 187-199.
6. Wiseman C. Integrating Global Competencies in the Curriculum Integrating Global Competencies in the Curriculum // Conference: II International Colloquium on Languages, Cultures, Identity, in Schools and Society. – 2016.

QAYTA QURISH DAVRI MATBUOT MATERIALLARI TARIXIY MANBA SIFATIDA

Shaimkulov Azamat Xolmurotovich

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi
akademiyasi Guliston hududiy filiali

azamat_shoimqulov@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonning 1985-1991 yillar tarixini o'rganishda davriy matbuot materiallarining tarixiy manba sifatidagi o'rni yoritib berilgan. Tadqiqot jarayonida matbuot materiallar bilan ishlashning o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarixiy tadqiqot, manba, qayta qurish, matbuot, axborot, ijtimoiy fikr.

Tarixiy hodisalar, jarayonlarni har qanday tarixiy tadqiqotning asosini tashkil etuvchi tarixiy manbalarsiz o'rganish mumkin emas. Tarixiy tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega bo'lgan yozma manbalar orasida vaqtli matbuot – jurnal va gazeta materiallari alohida o'rin tutadi [1, 111]. Matbuot jamiyatning o'ziga xos ko'zgusi bo'lib, u sodir bo'layotgan hodisalarni yuqori darajada aniqlik bilan aks ettiradi va ularni gazeta hamda jurnallar sahifasida qayd etadi.

Sobiq sovet jamiyatini tubdan isloh qilish o'rniga kommunistik elita o'z hokimiyatini mustahkamlash niyatida tanlagan qayta qurish siyosati davrini o'rganishda ayniqsa matbuot materiallari muhim ahamiyatga ega. Chunki bu davrda e'lon qilingan oshkoralik siyosati tufayli matbuot jamiyatdagi o'zgarishlarning asosiy vositalaridan biriga aylandi.

Ushbu davrda matbuotning yetakchilik rolini uning bir qancha xususiyatlari bilan izohlash mumkin. Birinchidan, sobiq Sovet Ittifoqida matbuotning hukumat "minbari" sifatidagi roli hukmron partiyaning tutgan yo'nalishni qo'llab-quvvatlashni talab qilar edi.

Ikkinchidan, jamiyatga mafkuraviy ta'sir ko'rsatish usullarining ko'pligiga qaramay, matbuot ko'pchilik fuqarolarga axborot yetkazishning eng qulay vositasi bo'lib qolaverdi. Turli yo'nalishdagi, lekin bir xil mafkuraga bo'ysungan juda ko'p nashrlar, ulkan tirajlar Ittifoq hududidagi deyarli barcha o'quvchilar auditoriyasini qamrab olishga imkon bergan.

Uchinchidan, yaratilish va tarqatish nuqtai nazaridan matbuot eng "hammabop" axborot vositalaridan biridir. Bu omillarning barchasi matbuotning sovet jamiyatini o'zgartirishga qaratilgan qayta qurish jarayonining axborot maydonida yetakchilik qilishiga imkon berdi.

Qayta qurish davri tarixini o'rganishda davriy matbuot materiallarining ahamiyati shundan iboratki, ularda muhim tarixiy ma'lumotlar bilan birga, zamondoshlar va guvohlarning fikr-mulohazalari hamda jarayonlarga munosabati aks etgan. Matbuot materiallarining bu xususiyati o'sha davrdagi murakkab va ziddiyatli jarayonlar dinamikasini kuzatishga, uning o'zgarib borishini o'rganishga yordam beradi.

Davriy matbuotning vazifasi – axborot orqali alohida insonlar va butun jamiyatning fikriga ta'sir o'tkazishdir. Shu jihatdan davriy matbuot materiallari nafaqat muhim tarixiy ma'lumotlar aks etgan tarixiy manba sifatida, balki o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy qarashlarni aks ettirgan obyekt sifatida ularga nisbatan jamiyatning turli toifa vakillari munosabatini aniqlash imkonini beradi [2,3].

Davriy matbuot uni yuzaga keltirgan ijtimoiy voqelik bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Shu sababdan matbuot materiallaridan manba sifatida foydalanilganda uni ijtimoiy hodisa, fakt sifatida talqin eta olishi lozim.

Matbuot materiallarini o'rganishda avvalo u chop etilgan nashrning xususiyatiga e'tibor qaratish lozim. Jumladan, qayta qurish davri matbuoti nashrlarini an'anaviy, liberal va demokratik nashrlarga ajratish mumkin. Shuni hisobga olgan holda, tadqiqotchi birinchi bosqichda bosma nashrning o'ziga xos "pasporti"ni tayyorlashi kerak: noshir va muharriri, uning davriyligi, o'quvchilarining ijtimoiy qiyofasi, hajmi, tuzilishi, yo'nalishi, tiraji va h.k.

Matbuot materiallari bilan ishlash jarayonida muallif (yozuvchi, jurnalist, gazeton va h.k.) masalasi ham muhim. Muallif va nashr vaqtini bilish mazkur materialning paydo bo'lish sabablarini aniqlash imkonini beradi. Matbuot materiallarini mualliflar bo'yicha tizimlashtirish (faoliyat sohasi, ismi va nashri) – unda aks etgan tarixiy jarayonlarning qonuniyatlarini aniqlashtirishning samarali usulidir [3].

Davriy matbuot tekstologik (muallifni, matnning yaratilish vaqti va joyini aniqlash) hamda paleografik tahlildan o'tkazilishi zarur. Matn bilan ishlashda unda qo'llanilgan atamalarining o'ziga xosligi, anonim nashrlarning mavjudligi, doimiy rukn va bo'limlarning mavjudligi, xatolarning mavjudligi va h.k. e'tibor qaratish kerak.

Matbuot bilan ishlaganda tadqiqotchilar asosan ikki xil yondashuvni qo'llaydilar: 1) davriy nashr organini yaxlit manba sifatida, ya'ni mavzu sifatida har tomonlama o'rganish; 2) davriy nashrlarda alohida mavzu bo'yicha materiallarni izlash va o'rganish.

Davriy matbuotni tahlil qilishda tadqiqotchilar quyidagi manbaviy majmualarni ajratib ko'rsatadilar: gazeta va jurnallarning jamlanmasi; tahririyat va nashriyotlar arxiv fondlari, jurnalist, yozuvchi va nashrga oid boshqa shaxslarning shaxsiy fondlari; senzura muassasalari, matbuotga boshchilik qilgan davlat organlari, siyosiy va moliyaviy arboblarning arxivlari; bibliografik ma'lumotnomalar, matbuot solnomalari, ensiklopedik ma'lumotnomalardagi maqolalar; davriy nashr tarixiga oid nashr etilgan tarixiy ocherklar, memuarlar, kundaliklar, yozishmalar.

Gazeta va jurnal jamlanmalari nashr haqida to'liq axborot olish imkonini beradi: muharrirlar va nashrlarning almashinuvi, nashr hajmi, nashr tuzilmasining (yangi rubrikalar, bo'limlarning qo'shilishi) va tashqi qiyofasining (formatning kattarishi, son hajmi) o'zgarib borishi. Matbuot materiallarini diqqat bilan o'rganish, shunindek, nashr faoliyat yuritgan va rivojlangan sharoitini o'rganish, uning yo'nalishi va maqsadli auditoriyasini aniqlashga imkon beradi.

Tadqiqotchilar e'tibor qaratishi zarur bo'lgan yana bir jihat – nashrlar tuzilmasini, ya'ni har bir ruknlar va bo'limlarlar mutanosibligi va ahamiyatini o'rganish. Jumladan, qayta qurish davrida markaziy organlarni oziqlantiradigan doimiy axborot manbalaridan biri bo'lishi kerak bo'lgan mehnatkashlardan kelayotgan

xatlar va murojaatlar bilan ishlashi masalasi muhim bo'lgan. Xatlar qayta qurish matbuotining bosh janriga aylandi, o'quvchilarning xatlari asosiy mavzularni belgilab bera boshladi va lozim bo'lganda targ'ibot vositasiga aylandi.

1980 yillar oxirlariga kelib, joylardan olingan maktublar umumiy sarlavha bilan birlashtirilgan kichik xabar va maqolalar ko'rinishida chop etila boshlandi. Jumladan, yurtimizda chop etilgan gazetalarda "Kuyunchak gazetxonlardan xatlar", "So'z – mushtariylarga", "Aks-sado", "Savol va sharh", "Xat tahrirsiz bosilmoqda", "Gazetxon fikri", "Bir xat izidan", "Gazetxon bilan yuzma-yuz", "Maktub yo'lga chorladi" singari ruknlar tashkil etilgan bo'lib, unda fuqarolarning jamiyatdagi turli muammolar haqidagi maktublari, ularga munosabat xususida axborot berib borilgan.

Boshqa har qanday yozma manba singari matbuot materiallari ham nafaqat tashqi, balki ichki tahlildan ham o'tkazilishi lozim. Ichki tahlil nashr etilgan ma'lumot mazmunini talqin qilish va sharhlash, ishonchlilik darajasini, keltirilgan ma'lumotning to'liqligini, ilmiy ahamiyatini aniqlashni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Madraimov A. Fuzailova G. Manbashunoslik. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. - 264 b.

2. Шадманова С.Б. Даврий матбуотда Туркистоннинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий аҳволи масалалари (1870-1917 й). Дис. ... тарих фан. доктори. – Тошкент, 2011.

3. Медушевская О.М. Источниковедение: Теория. История. Метод. // <http://www.avorhist.ru/publish/istved0.html>

4. Никаев Х.Р. Материалы периодической печати как исторический источник // Социально-гуманитарные знания. – 2013. – №9. – С. 73–80.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1-sho‘ba. Ta’lim tizimini takomillashtirish: dolzarb tendensiyalar va strategik yo‘nalishlar	
1. S.A.Usmanov, Z.B.Abduraxmanov. Muhandislik ta’limi jarayonida imitatsiyali modellashtirish tizimlaridan foydalanish imkoniyatlari.....	5
2. N.Sh.Boltayev. Agrotehnologiya texnikumlarida malakali mutaxassislar tayyorlashning ahamiyati.....	7
3. A.N.Abdullayev. Ma’lumotlar bazasini loyihalash masalasi haqida.....	11
4. Г.Н.Алибекова. Девять основных качеств хорошего учителя.....	14
5. Р.Худоятов. Истеъмол савати: бу ҳақида нималарни биламиз!.....	16
6. A.I.Inatov. Bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining axborot kommunikatsiya texnologiyalari kompetentligini rivojlantirishning ayrim xususiyatlari.....	20
7. O‘.H.Halimov, M.A.Alisherova, I.A.Aroldinova, F.B.Doniyorov, D.K.Hasanov. Kasbiy yo‘naltirilgan masalalar bo‘lajak muhandislarni tayyorlash vositasi predmeti sifatida.....	23
8. Sh.Sh.Rustamova. The significance of emphasizing communicative competence as the foundation for teaching listening and speaking skills.....	25
9. Н.Н.Панжусева. Технологии обучения и развития критического мышления у будущих учителей информатики.....	28
10. H.A.Choriyev. Oliy ta’lim muassasalarini o‘quv jarayonlarini boshqarish (Sun’iy intellektning algoritmlari asosida).....	32
11. M.O.Mustafojeva. Individual ta’lim trayektoriyasi.....	36
12. J.G‘.Abduraimov. O‘qituvchilarning elektron ta’lim resurslaridan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari.....	41
13. Sh.Sh.Jumanov, J.N.Adashboyev. Informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanish.....	44
14. U.X.Mingboyev, A.Mustafojev. Informatika va axborot texnologiyalari darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanishning ahamiyati.....	46
15. K.R.Sattarkulov. Akademik litseylarda kvant fizikasini o‘qitishda dinamik va statistik usullar asosida talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish.....	51
16. A.A.Parmonov. Talabalarda axborot-texnik kompetensiyasini shakllantirishda oliy ta’lim tizimidagi pedagogik shart-sharoitlar.....	53
17. D.G‘.Akramova. Xavfsizlik muammosining pedagogik imkoniyatlari..	56
18. И.С.Данилова. Развитие родительства как компетентностного в региональном образовательном пространстве.....	58
19. Г.Ж.Лекерова, Б.У.Низомов, Р.Д.Тангрикулова. Инклюзивное образование как одно из основных направлений реформы в системе образования.....	62
20. С.В.Каверина. Массовость как проблема современной науки.....	69

21.	<i>Н.Л.Плешакова, В.В.Новикова.</i> Содержание образования XXI века: психодидактический аспект реализации.....	72
22.	<i>L.T.Marisheva, K.M.Medetova.</i> Features of corporate training system..	76
23.	<i>O.A.Ravshanov, H.O.Madjidova.</i> Oliy ta'limda psixologiyani o'qitishda raqamli transformatsiya.....	79
24.	<i>S.P.Qodirov.</i> Fizikani o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari.....	84
25.	<i>A.S.Komilova, M.Q.Husenova.</i> Ta'lim sifatini oshirishda pedagogik texnologiyalarning o'rni.....	87
2-sho'ba. Biomuhandislik va biotexnologiyalar sohasida innovatsiyalar		
26.	<i>M.B.Sobirova, X.T.Rajabboyeva, S.S.Shodmonaova.</i> Gemiseluloza (Ksilan)ning mikrobiologik fermentatsiyasi.....	90
27.	<i>M.B.Sobirova, K.K.Ubaydullayeva, U.U.Anvarjonov.</i> O'simlik Peroksidaza fermentining biologik ahamiyati qo'llanilish sohalari.....	93
28.	<i>M.B.Sobirova, Q.X.Avalboyev, G.N.Hamroyeva.</i> Mikroorganizmlardan gen muhandisligi yordamida olinadigan fermentlar va ularning amaliy ahamiyati.....	96
29.	<i>M.A.Mustafakulov, M.B.Sobirova, M.Sh.Jabborov, F.O.Ismatov, O.Sh.Ro'ziboyeva, E.N.Ilyazova.</i> Za'faron (<i>Crocus Sativus</i>) o'simligi va uning dorivor xususiyatlari.....	98
30.	<i>M.A.Mustafaqulov, D.M.G'anijonov, B.B.Anvarov, Z.U.Saidov.</i> Mikroorganizmlardan gen muhandisligi yordamida Insulin olish texnologiyasi.....	102
31.	<i>M.B.Sobirova, Z.U.Saidov, A.A.Tukhtasinov, J.Z.Tulanov.</i> Extracting sweetening and bioactive compounds from <i>Stevia Rebaudiana</i> using Cellulase Enzyme.....	105
32.	<i>F.J.Jamoatova, S.X.Akromova, M.B.Sobirova.</i> Lizin aminokislotasini olish texnologiyasi.....	108
33.	<i>M.B.Sobirova, B.B.Anvarov, M.M.Mamataliyeva, D.M.G'anijonov.</i> <i>Crocus Sativus L</i> Zafaron o'simligining dorivorlik xususiyati.....	111
34.	<i>B.H.Ильина, Г.А.Редникина, Н.А.Рогова</i> Особенности сорно-рудерального Флористического компонента Стромиловского дачного массива в Самарской области (Россия).....	115
35.	<i>B.H.Ильина, С.А.Рогов, В.Д.Псарева, Д.А.Батина.</i> К оценке состояния дубрав Красноярского лесничества Самарской области (Россия).....	117
36.	<i>Y.D.Ravshanova, S.S.Murodova.</i> Za'faron o'simligi va undan foydalanishning biotexnologik imkoniyatlari.....	119
37.	<i>Н.А.Рогова, Д.С.Пятаева А.С.Ерзаева.</i> Фитосозологические методы оценки природно-территориальных комплексов Приволжского района Самарской области.....	121
38.	<i>Д.С.Савенкова, К.Ю.Атанова, Н.А.Аветисян.</i> Ценность Флористического разнообразия Оренбургского Зауралья.....	125
39.	<i>M.A.Cho'liyeva.</i> Maktabgacha yoshdagi bolalarning ovqatlanish holatini o'rganish natijalari.....	127

40.	<i>N.F.Norqo'ziyeva, M.B.Sobirova.</i> Tikanli Artishok –tibbiyot uchun istiqbolli o'simlik.....	130
41.	<i>R.R.Mixliyev, A.I.Babayarov.</i> Mikroskop yordamida hujayralardagi qon va oq qon hujayralari soni bo'yicha bemorlarning sog'lig'ini aniqlash.....	133
3-sho'ba. Raqamli iqtisod va innovatsion axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning dolzarb masalalari		
42.	<i>U.U.Tojiakbarova.</i> Blokcheyn texnologiyasida mavjud axborot xavfsizligiga hujum turlari va ularni oldini olish usullari.....	138
43.	<i>Z.M.Qo'ziboyev, A.O.Achilov.</i> Raqamli iqtisodiyotning O'zbekistondagi o'rni.....	142
44.	<i>A.A.Абдумаликов Р.А.Абдурахманов, Х.Ш.Шокирова.</i> Инфокоммуникация объектларининг энергия таъминоти манбаларини мониторинг алгоритмлари.....	146
45.	<i>J.R.Sherbaev.</i> RFID based attendance system: implementation and benefits.....	150
46.	<i>D.S.Saidahmedova, Sh.G'oyibnazarova.</i> O'zbekistonda raqamli tadbirkorlikni rivojlantirish – dolzarb muammo sifatida.....	153
47.	<i>O.A.Arzikulov, D.Sh.To'ychiyev.</i> Tijorat banklarining kredit portfelini boshqarish yo'llari.....	158
48.	<i>Z.A.Iskandarova, S.A.Iskandarova.</i> Mamlakatda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida elektron savdoning o'rni.....	167
49.	<i>D.Y.Irgasheva, D.Sodiqova.</i> Foydalanish qobiliyatini tekshirish usullari va foydalanishni boshqarish.....	171
50.	<i>Z.E.Ermamatova, S.A.Israilov, A.A.Fayzullayev.</i> Bo'lajak iqtisodchilarni ehtimollik nazariyasi usullarini qo'llashga o'rgatish.....	175
51.	<i>O.M.Ergashev, Sh.M.Ergasheva.</i> Foydalanuvchi interfeyslarida multimedia, imkoniyatlari, axborot namoyish etish shakllari.....	179
52.	<i>У.Р.Мардиев.</i> Рабин Миллер сонларни тубликка синовчи алгоритмини хатолик эҳтимолини баҳолаш.....	182
53.	<i>X.Sh.Rashidov, Y.X.Xandamov.</i> Kompyuterli ko'rishning muhim vazifalari va ob'ektlarni tanib olishda tasniflash algoritmlari.....	184
54.	<i>Ш.И.Ходиев, М.Равшанова.</i> Подход к разработке программного обеспечения для алгоритмов определения химических реакций....	188
55.	<i>B.M.Babakulov, D.B.Amirqulov.</i> Kichik miqdordagi ma'lumotlar bilan yuz ifodasini tasniflash uchun maxsus chuqur konvolyutsion neyron tarmog'i.....	190
56.	<i>A.H.Ko'chimov, A.F.G'oyibnazarov.</i> Raqamli iqtisodiyotning aholi bandligi o'zgarishiga ta'siri.....	193
57.	<i>Ш.А.Анарова, Д.Н.Мухторов.</i> Тиббий тузилишли мураккаб объектларнинг фрактал ўлчовларни аниқлаш.....	196
58.	<i>Х.Х.Ахмадбеков.</i> Почта хизматини автоматлаштиришда ахборот-коммуникация технологияларнинг ўрни.....	200
59.	<i>A.M.Dushabayev.</i> Improving the quality management of public education through digital technology.....	202

60.	<i>M.D.Murotjonova.</i> Description of digital economy, directions of development and expected results.....	205
61.	<i>N.K.Bahodirov.</i> To‘qimachilik sanoati korxonalari faoliyatining raqamli iqtisodiyotga moslashtirish orqali iqtisodiy samaradorligini oshirish.....	209
62.	<i>Y.A.Kuralov.</i> Mobil ilovalar yordamida bo‘lajak informatika o‘qituvchilarining dasturlashtirish kompetentsiyasini rivojlantirish.....	211
63.	<i>A.A.Qudratov, D.N.Muxtorov.</i> Bir qatlamli sun‘iy neyron to‘rlari.....	214
64.	<i>N.A.Iminova.</i> Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyasi hamda uning ishlash mexanizmlari.....	220
65.	<i>A.A.Mirzaraximova.</i> Raqamli iqtisodiyot va investitsiyalar.....	223
66.	<i>Б.М.Сайдалиев.</i> Построение современных цифровых почвенных карт на основе ГИС-технологий.....	225
67.	<i>А.К.Эргашев, Б.А.Ҳамрақулов.</i> Юз тасвирига дастлабки ишлов бериш ва информатив белгиларни ажратиш.....	229
68.	<i>A.S.Mardiyev.</i> Elektron hukumat tizimida axborot xavfsizligini ta‘minlash vositalari va usullari.....	233
69.	<i>J.O.Salimov.</i> Entropy evaluation criterion in decision tree algorithm evaluation.....	236
70.	<i>M.T.Jo‘rayev, V.O.Fayziyev.</i> Pythonda tarmoq skaneri va Socket vazifasi.....	239
71.	<i>M.T.Jo‘rayev.</i> Cisco Packet Tracer yordamida tarmoqni monitoring qilishda netflow yechimlari.....	242
72.	<i>Z.N.Maydonova, N.K.Normatov.</i> Raqamli iqtisodiyotda sun‘iy intellekt texnologiyalarini turli sohalarda avtomatlashtirish vositalari.....	246
73.	<i>O.X.Turakulov, D.M.Jomurodov.</i> Virtual and augmented reality technologies: development, applications, and perspectives.....	250
74.	<i>B.A.Muxtorov, N.Xayrullayev.</i> Qo‘shilgan qiymat solig‘ining aholi daromadlariga ta‘siri.....	253
75.	<i>B.A.Muxtorov, N.A.Abduraimov.</i> Raqamli iqtisodiyotga o‘tish davrida yuzaga kelayotgan muammolar.....	257
76.	<i>J.N.Adashboyev, Sh.Sh.Jumanov.</i> Onlayn uzluksiz-kasbiy malaka oshirishga yo‘naltirilgan tizim uchun axborot va ta‘lim web-kontentini boshqarishning dasturiy ta‘minotini ishlab chiqish.....	261
77.	<i>O.A.Kayumov, A.A.Isoqov, M.Z.Meliyeva, O.A.Kayumov.</i> Electronic platform for recognition and teaching of sign language pictures based on uzbek grammar.....	263
78.	<i>O.A.Kayumov, N.R.Kayumova, R.M.Aliyeva, M.S.Yo‘ldosheva.</i> The strategic significance of human resource management in Uzbekistan enterprises on the basis of artificial intelligence.....	268
79.	<i>И.В.Головина.</i> К вопросу об эффективности использования компьютерных технологий на уроках иностранного языка в средней школе.....	273
80.	<i>U.X.Mingboyev, A.Abdurasulov.</i> Axborot xavfsizligi monitoringi.....	275

81.	<i>U.X.Mingboyev, A.Sindorov, S.Djumayev, N.E.Ortiqova. Ta'limda foydalaniladigan mobil ilovalarning afzalliklari va kamchiliklari.....</i>	279
4-sho'ba: Psixologiya, tabiiy va aniq fanlar sohasida dolzarb tadqiqotlar		
82.	<i>M.A.Mustafakulov, M.M.Mallayeva. Eksperemental toksik gepatitda ayrim polifenollarning ta'siri.....</i>	283
83.	<i>A.Sharafitdinov, R.S.O'ktamova. Kasbiy faoliyatga yo'naltirishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari.....</i>	286
84.	<i>Н.Файзуллаева. Таълим хизматлари нархларини идрок этиш жараёнининг психологик хусусиятлари.....</i>	290
85.	<i>E.X.Mardonov. O'smir shaxsini o'rganishda psixologik xizmatni o'ziga xosligi. Ijtimoiy psixologiya va uning dolzarb muammolari.....</i>	293
86.	<i>U.A.Karakulova, G.J.Fayzullayeva. O'smirlik davridagi og'ishgan xulq-atvorning shakllanishi va namoyon bo'lishi.....</i>	296
87.	<i>U.A.Karakulova, M.F.Qurbonova. O'smirlik davrida suitsidal xulq-atvor paydo bo'lishida oilaviy munosabat.....</i>	300
88.	<i>U.A.Karakulova, O'.T.Abdulaitova. Oilada bola tarbiyasining asosiy omillari.....</i>	304
89.	<i>N.U.Amirova. Oila barqarorligini ta'minlashning ijtimoiy-psixologik masalalari.....</i>	307
90.	<i>X.Sharipov, A.Esanov, A.Bobonazarova, M.Yakubxonova. Vektor maydonlar oilasi orbitalari va silindrlar.....</i>	310
91.	<i>X.Sharipov, A.Esanov, A.Bobonazarova, M.Yakubxonova. Singulyar qatlama hosil qiluvchi ba'zi vektor maydonlar oilasi.....</i>	314
92.	<i>X.Sharipov, A.Esanov, A.Bobonazarova, M.Yakubxonova. Vektor maydonlar oilasi orbitalari va elliptik paraboloidlar.....</i>	317
93.	<i>M.P.Rakhmatullayeva, M.E.Abduganieva, K.M.Bakhodirova, G.I.Shodibekova. Topic of attention and its factors.....</i>	320
94.	<i>N.Samatova, I.Yuldasheva, Z.Xolmonova. Tortinchoqlik va uning psixologik sabablari.....</i>	323
95.	<i>N.Samatova, M.O'katmova. Shaxslararo muloqotda uchraydigan qiyinchiliklar.....</i>	327
96.	<i>N.Samatova, G.Qosimova, Sh.Zarpillayeva. O'smir qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda oilaning ro'li.....</i>	330
97.	<i>M.A.Tirkasheva. Oilada sog'lom psixologik muhit va uni yaratish omillari.....</i>	333
98.	<i>S.F.Sharipova. Chiziqli fazoda turli bazislarda vektor koordinatalari orasidagi bog'liqlik.....</i>	336
99.	<i>M.Sh.Adilova. Bolalarda ahloqiy fazilatlarni psixologik shakllantirish usullari.....</i>	340
100.	<i>S.A.Yo'ldoshev, M.O'.Fayzullayeva. Stressni boshqarish va uning usullari.....</i>	346
101.	<i>S.A.Yo'ldoshev, S.S.Otaqulova. Ota-ona munosabatlarining farzand tarbiyasiga ta'siri.....</i>	350

102.	<i>M.Sh.Adilova, D.J.Muradullayeva.</i> Oilada yoshlarni tolerant madaniyatli qilib tarbiyalash va ijtimoiy-psixologik omillar.....	353
103.	<i>G.Sh.Sultonaliyeva, A.G‘Abduvaliyev.</i> Agressiv xulq-atvor: sabablar va oqibatlar.....	359
104.	<i>S.A.Qarshiboyev, S.D.Zulfiyeva.</i> Sharq mutafakkirlari talqinida motivatsiya muommosi.....	362
105.	<i>S.A.Qarshiboyev, S.D.Zulfiyeva.</i> Xorij olimlari tomonidan motivatsiya muammosining o‘rganilganligi.....	366
106.	<i>O.A.Ravshanov, A.I.Rajabov.</i> Inklyuziv ta’limning psixologik muammolari.....	371
107.	<i>M.Sh.Adilova, L.K.Raxmonova.</i> Huquqiy ong tushunchasini o‘rganishning nazariy jihatlar.....	375
108.	<i>D.U.Abdullayeva.</i> Ona-farzand tizimidagi munosabatlar psixokorreksiyasining guruhii shakllari.....	379
109.	<i>U.S.Yusupov, F.Abdurashidova.</i> Globallashuvning ijtimoiy-psixologik va tarixiy xususiyatlari.....	382
110.	<i>U.S.Yusupov, H.S.Voditova.</i> Gender farqlarning ijtimoiy psixologik tomonlari.....	386
111.	<i>U.S.Yusupov, M.Ergasheva.</i> O’smirlarda agressiv xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik jihatlar.....	391
112.	<i>B.Sh.Norbekova, B.N.Haydarova.</i> Maktabgacha yosh davridagi bolalar psixologiyasining o‘ziga xos tomonlari.....	394
113.	<i>U.S.Yusupov, X.Mamarasulova.</i> Yoshlar orasidagi zararli odatlar va ularning inson organizmiga ta’siri.....	397
114.	<i>Ю.В.Бобылев, А.И.Грибков, Р.В.Романов.</i> О сочетании теоретических и вычислительных методов при изучении физики в педвузе.....	402
115.	<i>Г.Ж.Лекерова, А.Э.Бавбекова, С.А.Абдужалилова.</i> Условия успешной интеграции детей с особенностями психофизического развития в инклюзивном образовании.....	406
116.	<i>Г.Ж.Лекерова, М.Т.Эркинова, М.З.Жабборов.</i> Современные тенденции развития образования лиц с особенностями психофизического развития.....	411
117.	<i>J.B.Ibrohimov, N.J.Karimov, Sh.O.Axmadova, M.L.Karimova, N.I.Choriyeva.</i> Xevisayd usuli yordamida ratsional funksiyalarni integrallash.....	416
118.	<i>A.S.Komilova, X.M.Maxmudova.</i> Ta’lim - tarbiya jarayonini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari.....	419
5-sho‘ba: Zamonaviy jamiyatda filologiya, tilshunoslik va didaktika		
119.	<i>M.N.Niyatova, D.J.Abdurasulova.</i> English documents writing.....	423
120.	<i>M.R.Boboyorova.</i> Philology, linguistics and didactics in modern society.....	430
121.	<i>В.И.Кудинова, А.А.Морозова.</i> Сущность технологий и приемов индивидуализации и дифференциации в процессе обучения английскому языку в начальной школе.....	434

122.	<i>Z.Y.Abduraxmanova.</i> Korpus lingvistikasi haqida umumiy tushunchalar va uning rivojlanish bosqichlari.....	437
123.	<i>S.M.Ibragimova, O.O.Igamberdiyeva, R.Q.Toshbekova, H.B.Kurasheva, Z.Y.Abduraxmonova.</i> Teaching english vocabulary for B2 learners.....	441
124.	<i>N.Parmonova, N.Eshkuvvatova.</i> Phrasal verbs and its characteristics...	444
125.	<i>S.A.Abduvoitova, S.R.Axmedova.</i> Ijtimoiy muloqot jarayonida til unsurlaridan foydalanish.....	448
126.	<i>G.X.Suyunova.</i> Basic approaches, principles and competences to be formed in teaching a foreign language to a student of mechanical engineering.....	452
127.	<i>Z.A.Ergasheva.</i> Predloglarining o'zgarishi va derivatsiyasi xususida...	455
128.	<i>E.B.Волкова.</i> Использование сказочного фольклора на уроках английского языка в начальной школе.....	458
129.	<i>K.A.Дана.</i> Основные проблемы преподавания фонетики китайского языка.....	460
130.	<i>Э.Р.Жабборова, С.М.Аликулов.</i> Новые технологии в изучении и преподавании иностранных языков.....	465
131.	<i>K.D.Uralova, D.A.Kuvondikova, N.S.Kosimova.</i> Using gardner's theory of multiple intelligences to create a new learning approach.....	468
132.	<i>И.Х.Тугалов.</i> Интеллектуальные технологии в языковом образовании.....	472
133.	<i>L.K.Sindorov.</i> «Hibat ul-Haqoyiq» dostoni lug'at tarkibidagi paradigmatic munosabatlar.....	475
134.	<i>G.Kh.Boltaeva.</i> The importance of formation of phraseological competence of schoolchildren in english lessons.....	477
135.	<i>C.B.Каверина.</i> Особенности рассказа как жанра литературы.....	479
136.	<i>D.M.Oyxunboeva, D.J.Davronova, D.A.Quvondiqova.</i> The effect of outcomes-based education on children's mental health.....	482
137.	<i>E.V.Volkova.</i> Comparative analysis of the linguistic consepts insularity and gezelligheid in the british and dutch worldviews.....	485
138.	<i>Е.А.Конистерова.</i> Обучение письменной речи на иностранном языке студентов языковых профилей педагогического вуза.....	488
139.	<i>О.А.Кудинова, В.И.Кудинова.</i> Преимущества и ограничения использования moodle на занятиях по английскому языку.....	491
140.	<i>О.А.Кудинова.</i> Активное обучение английскому языку на основе командно-ориентированного метода.....	494
141.	<i>З.Б.Сагатова.</i> Представления отношений между людьми с помощью фразеологических единиц с компонентом зоонимом.....	497
142.	<i>Л.С.Обухова.</i> Блог как средство обучения иностранному языку.....	500
143.	<i>В.И.Кудинова, А.А.Гарбузов.</i> Понятие когнитивно-моделирующего подхода в системе концепций обучения иностранным языкам.....	502
144.	<i>Ю.Н.Неудахина.</i> Дидактические возможности подкастов при обучении английскому языку.....	506

145.	<i>V.Ju.Sukhotina.</i> Phraseological units with a colour designation component in the aspect of comparative research method on the example of russian and english languages.....	509
146.	<i>O.A.Tumova.</i> Фольклор как средство формирования социокультурной компетенции на уроках иностранного языка.....	512
147.	<i>B.X.Azizkulov, H.F.Xursandov, I.M.Meliboyev.</i> Axborot texnologiyalari fanini samarali o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish.....	515
148.	<i>Sh.Sh.Rajaboyev, S.E.Toshmamatova, Sh.K.Rajabboyev.</i> Iqtisodiy fanlarni o'qitishda multimediya vositalaridan foydalanish texnologiyalari.....	518
149.	<i>Y.P.Isaeva.</i> The place of Shamshad Abdullayev and the "Fergana school of poetry" in modern literature.....	521
150.	<i>D.X.Xoljigitov, A.Shomurodov, H.Shokirova, Sh.Burxanova, Z.Normamatova.</i> O'quvchilarga geometriya kursini o'qitishda kompyuter va axborot texnologiyalardan foydalanib o'qitish.....	524
	6-sho'ba: Zamonaviy gumanitar ta'limning dolzarb muammolari	
151.	<i>G.B.Xasanova, A.C.Korobkova, P.D.Tangriqulova.</i> Культурного наследия Узбекистана в развитии туризма.....	529
152.	<i>D.G'Azimov.</i> Musiqa terapiyasining foydali jihatlari.....	532
153.	<i>N.X.Talipov, A.A.Karimov.</i> Talabalarni kasbga yo'naltirishda tasviriy san'atning manzara kompozitsiyasini ishlashga o'rgatishning muhim omillari.....	536
154.	<i>I.B.Aminov, A.I.Inatov.</i> Gumanitar ta'lim yo'nalishi fanlarini o'qitishda multimedia vositalarini yaratish va foydalanish.....	541
155.	<i>A.K.Tashbayev, X.I.Xidirov.</i> Huquqda korrupsiyani baholashda nazariy va amaliy asoslar.....	544
156.	<i>A.K.Tashbayev, X.B.Raxmatov.</i> Korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy prinsiplari.....	547
157.	<i>O.X.Ortiqov, B.A.Ko'makov.</i> Yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda huquqiy tarbiyaning o'rni.....	551
158.	<i>Sh.B.Fayzullaev, Sh.T.Nazarov, Q.S.Sunnatov.</i> Bo'lajak jismoniy madaniyat o'qituvchilarini kasbiy pedagogik tayyorlashda axborot kommunikatsiya texnologiyalarni qo'llash.....	554
159.	<i>Sh.Nazarov.</i> Voleybol sport o'yini tasnifi.....	557
160.	<i>L.Djo'raeva, N.Urinova.</i> O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishi.	560
161.	<i>Л.Н.Полунина.</i> Глобальная компетентность: правила жизни в меняющемся мире.....	565
162.	<i>A.X.Shaimkulov.</i> Qayta qurish davri matbuot materiallari tarixiy manba sifatida.....	568
	Mundarija.....	571